

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**İKİ ASKERÎ DARBE ARASI
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TAHLİLİ
(1960 – 1980)**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Müjgan KARATAŞ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Selma YEL**

Ankara – 2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**İKİ ASKERÎ DARBE ARASI
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TAHLİLİ
(1960 – 1980)**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Müjgan KARATAŞ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Selma YEL**

Ankara – 2012

ONAY

Müjgan KARATAŞ tarafından hazırlanan “İKİ ASKERÎ DARBE ARASI TÜRİK DIŞ POLİTİKASININ TAHLİLİ (1960 – 1980)” başlıklı bu çalışma, 22.03.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
(Başkan)

.....

Prof. Dr. Selma YEL

.....

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

.....

Doç Dr. Nuri YAVUZ

.....

Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖNSÖZ

Türk Milleti, 27 Mayıs 1960'ta başlayıp, önce 12 Mart 1971'e, daha sonra da 12 Eylül 1980'e kadar uzanan dönemde, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin en büyük ve en ciddî kırılma noktalarını yaşamış ve bu yirmi yıla demokratik tecrübe anlamında çok şey sığdırmıştır.

Ancak “şahsına münhasır” diye tanımlayabileceğimiz söz konusu “yirmi yıllık dönem”, sadece iç politikada yaşanan gelişmelerle değil, aynı zamanda dış politika alanında yaşanan iniş ve çıkışlar ile de önemli gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır.

Bu Doktora Tezinin zaman aralığı olan “**27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980**” tarihleri arasında dış politikada yaşanan bazı gelişmeler, bu dönem içinde başlamış, gelişmiş ve sonuçlanmış iken, diğer bazı gelişmelerdeki çözümsüzlük ise günümüze kadar sürmüştü ve hâlen devam etmektedir.

Bu yirmi yıllık dönemde toplam yirmi hükûmet kurulmuş ve Türk Milleti, kurulan bu yirmi hükûmetin şahsında; “askerî yönetim”, “koalisyon”, “tek başına iktidar”, “milliyetçi cephe”, “azınlık hükûmeti” ve “geçiş hükûmeti” olmak üzere altı çeşit hükûmet modelini tecrübe etmiştir ki; bir başka açıdan bakıldığında, bu durumun istikrarsız bir görüntü arz etmesinin yanısıra, Türk Milleti'nin fikren şekillenmesinde ciddî katkı sağladığını da düşünmekteyim.

Bütün bu gerçeklerden hareketle, “**İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960 – 1980)**” isimli Doktora çalışmasında elde edilen veriler, tarihsel gerçeklik içinde ve “Dış politika; sosyal, siyasal, kültürel ve ticari unsurlar ve bu unsurların hedefleriyle bir bütündür.” yaklaşımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda 1960 – 1980 arası dönemin Türk Dış Politikası'na, 1950 – 1960 arasındaki Demokrat Parti iktidarları döneminin dış politikasındaki gelişmeler genel anlamda temel oluşturduğu

için “Giriş” bölümünde DP dönemini şekillendiren Menderes Hükümetleri’nin dış politika süreçleri kısaca değerlendirilerek çalışmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, değerli fikirleri ile yolumu aydınlatan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Selma YEL ve Prof. Dr. Edip Semih YALÇIN’a çok teşekkür ediyorum, bu çalışmamın Türk Tarihi ilmine ve Türk Milleti’ne faydalı olmasını temenni ediyorum.

Müjgan KARATAŞ

Ankara – 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ'NDEN IV. KOALİSYON HÜKÛMETİ SONUNA KADAR TÜRK DIŞ POLİTİKASI	19
---	-----------

A-) I. ve II. GÜRSEL (Millî Birlik Komitesi) HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ ...19

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	19
2) MBK Dönemi Türkiye – SSCB İlişkileri	29
3) Türkiye – ABD İlişkileri	35
4) Kıbrıs Meselesinin Gündemdeki Yeri	39
5) Türkiye – NATO İlişkileri	41
6) Türkiye – AET İlişkileri	45

B-) KOALİSYON HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ .....

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	50
2) Türkiye – ABD ve SSCB Arasında Yaşanan Füze Krizi (1962)	61
a) Türkiye'nin Pazarlık Konusu Yapılması	66
b) Küba Krizinin Barışçı Yollardan Çözülmesi	72
3) Füze Krizi Sonrası Türkiye – SSCB İlişkileri	82

4) 1964 Kıbrıs Krizi Öncesinde ve Sonrasında Türk Dış Politikasının Genel Yapısı	85
5) 1964 Kıbrıs Krizi	88
a) Krize Giden Süreç	89
b) Kriz Süreci ve Sonuçları	91
6) 1964 Kıbrıs Krizi Sürecinde SSCB'nin Tutumu ve Sonrasında Gerçekleşen Ziyaret Teatileri	101
a) Feridun Cemal Erkin'in SSCB Seyahati	106
b) Podgorny Başkanlığındaki SSCB Heyeti'nin Türkiye Ziyareti	111
c) Gromiko'nun Türkiye Ziyareti	115
d) Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün SSCB Ziyareti	118
7) 1964 Kıbrıs Krizi Sürecinde ABD'nin Tutumu	122
a) Johnson Mektubu	125
b) Başbakan İnönü'nün Cevabî Mektubu ve Amerika'yı Ziyareti	131
c) Acheson Plânı	134
8) Türkiye – İngiltere İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu	137
9) Türkiye – Batı Avrupa ve AET İlişkileri	141

II. BÖLÜM

DEMİREL HÜKÛMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI 148

A-)I. DEMİREL HÜKÛMETİ 148

1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	148
2) Kıbrıs Meselesindeki Gelişmeler ve Yunanistan ile İlişkiler	156
a) Süleyman Demirel – Konstantin Kollias Görüşmesi	170
b) 1967 Kıbrıs Bunalımı ve Sonuçları	172
c) Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması	178

3) Türkiye – SSCB İlişkilerinde Yakınlaşma	181
a) SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye Ziyareti	186
b) Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB Ziyareti	188
4) Türkiye'nin Balkan Devletleriyle İlişkileri	192
5) Türkiye – NATO İlişkileri	196
6) Türkiye'nin Değişen Arap Politikası ve 1967 Krizi	
Ekseninde Türkiye – İsrail İlişkileri	203
a) Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Bakışı	211
7) Türkiye – ABD İlişkileri ve 1967 Krizi'nin İlişkilere Yansıması	215
a) Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ABD Ziyareti ve	
Sonrasındaki Gelişmeler	217
b) A.B.D ile İmzalanan İkili Anlaşmalar ve Tepkiler	218
c) Türkiye – Amerika Arasındaki Afyon Sorunu	225
8) Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile İlişkileri	230
a) İslâm Konferansı Çalışmaları Kapsamında Türkiye	240
9) Türkiye'nin Batılı Devletlerle İlişkileri	244
B-)II. DEMİREL HÜKÛMETİ DÖNEMİ	248
1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve İcraat Çerçevesinde Dış	
Politikadaki Yaklaşımın ve Ara Dönemin Değerlendirilmesi	248
C-)III. DEMİREL HÜKÛMETİ	253
1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve Dış Politika	
Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	253
2) Türkiye'nin Orta Doğu ve Güney Asya Ülkeleri ile İlişkileri	255
3) Türkiye – AET İlişkileri	257
4) Türkiye'nin Balkan Devletleri ile İlişkileri	259
5) Türkiye – NATO İlişkileri	261
6) Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğe Geçiş Süreci	262

III. BÖLÜM

12 MART 1971 MUHTIRASI'NDAN ABD AMBARGOSU'NA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	270
A-)ERİM, MELEN ve TALU HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	270
1) 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonuçları	270
2) Muhtıra Sonrası Kurulan Hükümetlerin Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	276
3) Batılı Devletlerle İlişkiler	286
a) Almanya ile İlişkiler	288
b) Hollanda ile İlişkiler	291
4) Türkiye – ABD İlişkileri	292
5) Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Balkan Ülkeleri ile İlişkileri	299
6) İslâm Ülkeleri ile İlişkiler	302
7) Türkiye – AET İlişkileri	306
B-)I. ECEVİT ve IRMAK HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	311
1) Hükümet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	311
2) 1974 Kıbrıs Krizi	317
a) Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kurulması	322
3) Kıbrıs Meselesi Ekseninde Şekillenen Türkiye – Yunanistan İlişkileri ..	324
a) Kıta Sahanlığı Meselesi	328
b) Karasuları Sorunu ve FIR Hattı	330
c) Ege'de Askerî Denge ile Azınlıklar ve Patrikhane Sorunu	333
4) Batılı Devletlerle İlişkiler	334
5) Türkiye – ABD İlişkileri	335
a) Haşhaş Ekiminin Serbest Bırakılması ve Yankıları	335

b) Haşhaş Ekimine Tekrar Başlanması ve Alınan Tedbirler	342
c) Türkiye'nin Haşhaş Ekimini Serbest Bırakmasına ABD'nin Tepkisi	345
d) ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu Kararı Alması ve Türkiye'den Yükselen Tepkiler	349
6) Türkiye'nin Orta Doğu ve İslâm Ülkeleriyle İlişkileri	354
a) İslâm Konferansı Teşkilatı	360
b) Filistin ile İlgili Gelişmeler ve Türkiye'nin Yaklaşımı	362
7) Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri	365

IV. BÖLÜM

ABD SİLAH AMBARGOSU'NUN HEMEN SONRASI İLE

12 EYLÜL 1980 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI	368
---	-----

A-)IV. DEMİREL HÜKÛMETİ DÖNEMİ .....

1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	368
2) Türkiye – NATO İlişkileri	379
3) Türkiye – Yunanistan İlişkileri	382
4) Balkan Ülkeleri ile İlişkiler	385
5) Türkiye – ABD İlişkileri	388
a) ABD Silah Ambargosunun Uygulanma Süreci	392
b) Lockheed Aircraft Skandalı ve Türkiye'deki Yankısı	396
6) Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile İlişkileri	400
a) İmzalanan İkili Anlaşmalar	404
b) Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün İran Ziyaretleri ve Sonuçları	409

B-)II. ECEVİT ve V. DEMİREL HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ .....

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	412
---	-----

2) Türkiye – ABD İlişkileri	417
3) Türkiye'nin Filistin – İsrail İlişkileri ve Camp David Anlaşması Sürecine Yaklaşımı	417
C-)III. ECEVİT ve VI. DEMİREL HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ	418
1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi	418
2) Türkiye – ABD İlişkileri ve Ambargonun Kaldırılması	429
3) Türkiye'nin Asya Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkileri	435
a) CENTO ve RCD'deki Son Gelişmeler ve Bu Örgütlerin Fonksiyonlarını Yitirmesi	436
b) Afganistan ile İlişkiler	438
c) Libya ile İlişkiler	440
d) İran ile İlişkiler	442
e) Irak ile İlişkiler	443
f) Filistin Politikası	445
g) İsrail ile İlişkiler	449
4) Türkiye'nin NATO ve AET ile İlişkileri	450
5) Toplumsal ve Siyasi Çalkantılar Sonunda 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin Gerçekleşmesi	454
SONUÇ	463
KAYNAKÇA	475
EKLER	489
ÖZET	493
ABSTRACT	495

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

- (çev.) : Çeviren
(der.) : Derleyen
(ed.) : Editör
(haz.) : Hazırlayan
(yay. yön.) :Yayın Yönetmeni
(Sür. Yay.) : Süreli Yayınlar
(Arv. Blg.) : Arşiv Belgesi
(TBMM Kav. Mec.) : Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânîn Mecmuası
AB Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKEL : Emekçi Halkın İlerici Partisi (Kıbrıs)
AP : Adalet Partisi
APA : Avrupa Para Birliği
ARAMKO : Suudi Arabistan ve ABD'nin ortak petrol şirketi.
ASALA : Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermenistan Gizli Ordusu
AÜSBF : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A-RMHG : Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
BM : Birleşmiş Milletler
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti
BCA : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
C. : Cilt
CIA : Merkezî İstihbarat Teşkilatı
CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP :	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP :	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP :	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CENTO :	Merkezî Antlaşma Teşkilatı
CIME :	Hükûmetler Arası Avrupa Göç Hareketleri Komitesi
FIR :	Uçuş Bildirim Bölgesi
FKÖ :	Filistin Kurtuluş Örgütü.
EFTA :	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
ICAO :	Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
ICBM :	Uzun Menzilli Balistik Füze
KKTC :	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MBK :	Millî Birlik Komitesi
MC :	Milliyetçi Cephe
MGK :	Millî Güvenlik Kurulu
MHP :	Milliyetçi Hareket Partisi
MLF :	Çok Taraflı Nükleer Güç
MMB :	Millî Muhafız Birliği
MNP :	Millî Nizam Partisi
MP :	Millet Partisi
MSP :	Millî Selamet Partisi
NATO :	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAS :	Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States)
OECD :	İktisadî İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OECE :	Avrupa İktisadi ve İşbirliği Teşkilatı
OSIA :	Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması
OMBF :	Orta Menzilli Balistik Füze
RCD :	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
s. :	Sayfa
S. :	Sayı

SSCB :	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SALT :	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
TBMM :	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C. :	Türkiye Cumhuriyeti
THKO :	Türk Halk Kurtuluş Ordusu
TİP :	Türkiye İşçi Partisi
TKP :	Türkiye Komünist Partisi
TMO :	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK :	Türk Silahlı Kuvvetleri
TMT :	Türk Mukavemet Teşkilatı
UNESCO :	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNSCOP :	Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi
YTP :	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türkiye, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçim sonuçlarıyla yeni bir sürece girmiş, bir anlamda siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel alanlarda yaşayacağı demokratik deneyimlerin altyapısı hazırlanmaya başlanmıştır. O zamana kadar ülke yönetiminde tek söz sahibi olan CHP, seçimlerde ciddi anlamda kan kaybetmiş, ağırlıklı olarak ekonomik yaklaşımların yer aldığı seçim bildirgelerinin yayınlanmasının ardından yapılan seçimler Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmıştır.¹

27 yıllık CHP iktidarının ciddi bir yenilgi ile sona ermesi üzerine, 22 Mayıs'ta toplanan yeni TBMM, Celal Bayar'ı üçüncü Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'ı da Meclis Başkanı olarak seçmiştir². Aynı gün İstanbul Milletvekili Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve günün ilerleyen saatlerinde yeni kabine, Menderes tarafından kamuoyuna ilan edilmiştir.

İlk bölümünde tek parti rejiminin eleştirisine, ikinci bölümünde ise daha ziyade özgürlük ve refah konularına ağırlık verilen hükümet programı, 29 Mayıs'ta TBMM'de Adnan Menderes tarafından okunmuş³ ve 2 Haziran 1950'de Mecliste oylanıp, 282 reyle güvenoyu alarak⁴ yürürlüğe girmiştir. Böylece Türk siyasi tarihinde on yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarı ile yeni bir dönem başlamış ve çok partili yapının idâmesi ile demokrasinin işlerlik kazanması sağlanırken, yıpranmış olan halk – devlet ilişkisindeki güven merkezli bağ yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır.

---

¹ Demokrat Parti % 53.59 oy oranıyla 487 Milletvekilliğinden 408'ini kazanıp iktidar koltuğuna otururken CHP % 39.98 oy oranıyla 69, Millet Partisi 1 ve Bağımsızlar da 9 vekillik ile Meclisteki muhalefet kanadını oluşturmuştur., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.65-66.

² A.g.e., s.70.

³ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul, 2007, s.55.

⁴ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.71.

CHP içinden çıkarak DP'yi kuran ve ilk andan itibaren halktan büyük bir ilgi gören DP kadrosu, iktidara gelir gelmez, benimsediği liberal ekonomi yaklaşımı ile malî sahada icraatını gerçekleştirirken, sanayi, bayındırlık, eğitim, kültür v.b. alanlarda da birçok icraatın temelini atmış ve beklentilere cevap vermeye çalışmıştır.

Dış politikada genel, sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konum itibariyle Asya, Avrupa ve anlamda; içe kapanık diplomasi anlayışı yerine yönünü Batı'ya çeviren, ABD ve Batılı devletlerle gerek ikili gerekse çoklu anlaşmalar ekseninde ilişkiler kurup geliştiren, ülke güvenliği için bölgesel ve kolektif savunma örgütlerinde yer alarak Afrika devletleri arasındaki ilişkilerde diplomatik erke malik olmayı prensip kabul eden, dışa dönük bir diplomasi anlayışını benimsemiştir.

Esasen Batı ile ilişkileri geliştirip, özellikle NATO'ya girmek CHP'nin de benimsediği bir hedef olduğu için, 1950 – 1960 arasındaki iktidar ve ana muhalefet ilişkileri incelendiğinde; dış politika konusunda genel anlamda fikir birliği içinde oldukları görülmüştür.

14 Mayıs 1950 seçim sonuçları ile “iktidar ve politika” noktasında yeni bir döneme giren Türkiye, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi'ne kadar uzanan 10 yıl boyunca Demokrat Parti'nin 1950 – 1954 arasında birinci, 1954–1957 arasında ikinci ve 1957 – 1960 arasında ise üçüncü iktidar dönemlerinde, tamamı Adnan Menderes tarafından kurulan beş hükümet eliyle yönetilmiştir.

Özellikle I. ve II. Menderes Hükümetleri'nin yer aldığı 1950 – 1954 yıllar arası birinci iktidar dönemi, Demokrat Parti'nin iç ve dış siyasette gösterdiği atılım ve elde ettiği kazanımlar ile adeta altın yılları olmuştur.

Birinci dönem hükümetlerinin programlarına bakıldığında; I. Menderes Hükümeti'nin (22.05.1950 – 09.03.1951) programında Batılı Devletler (özellikle İngiltere ve Fransa) ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine özel önem

verildiği, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile elde edilen ABD desteğine karşı milletçe samimi şükran hisleri beslendiği ifade edilmiştir.⁵

II. Menderes Hükümeti'nin (09.03.1951 – 17.05.1954) programındaki dış politika hedef ve yaklaşımları ise, birinci programla büyük ölçüde paralellik ve devamlılık göstermiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlılık vurgusu yapılırken, “Büyük Dost” olarak lanse edilen ABD ile ilişkilerin her geçen gün geliştiği ve “Eski Dostlar” olarak tanımlanan İngiltere ve Fransa ile mevcut ittifakın, dış siyasetin iki mühim dayanağı olduğunun altı çizilmiştir.⁶

DP iktidarının ilk dönem dış siyasetinde öncelikle ele alınan konu, Türkiye'nin Kuzey Atlantik İttifakı'na (NATO) tam üyeliğinin sağlanması olmuştur.⁷ Bunun sağlanması için kendisinden önce başlatılan NATO'ya girme ve Batı ile ilişkileri geliştirme çabalarına hız verilmiş, bu amaçla Kore Savaşı'ndan yararlanılmıştır⁸. Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk kez yurt dışına Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir birlik gönderirken, aynı zamanda ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ilk devlet olmuş ve yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği noktasındaki itirazları da bertaraf etmiştir.⁹ Nihayet 18 Şubat 1952'de TBMM Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylamış,¹⁰ sonrasında ise Balkanlarda yürütülen politikaların bu gelişmeler

⁵ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968, s.363-364, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 22 Kasım 2010.

⁶ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 22 Kasım 2010.

⁷ Ercüment Yavuzalp, **Menderes'le Anılar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.76.

⁸ Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 28 Haziran 1950'de Güvenlik Konseyi'nin 25 ve 27 Haziran 1950 tarihli kararlarının kendisine resmen gönderilmesi üzerine “...Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler Kurulu'nun bir üyesi sıfatıyla üstlenmiş bulunduğu yükümlülükleri yasa çerçevesinde ve içtenlikle yerine getirmeye hazır olduğunu hemen bildirir.” cevabı verilerek yardım çağrısının ilke olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bu amaçla 4.500 kişilik bir Türk savaş birliği Kore'deki Birleşmiş Milletler gücüne gönderilmiştir. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.728.

⁹ Türkiye'nin NATO üyeliğine İngiltere başta olmak üzere Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika itiraz etmiştir. Sovyetlerin Orta Doğu'daki emellerini kendisi için büyük bir tehdit olarak algılayan İngiltere, Türkiye'nin Orta Doğu savunma sistemine katılması şartı ile NATO üyeliğini desteklemiş, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika ise; Sovyet tehdidinde maruz kalan Türkiye'nin NATO üyeliğinin Sovyetler tarafından tepkiyle karşılanacağını bununda da ciddi bir güvenlik sorunu oluşturacağını düşünerek itiraz etmişlerdir. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, Ankara, 1993, s.519.

¹⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, s.731.

istikametinde şekillenmesine imkân sağlanmıştır.¹¹ Ancak Türkiye'nin NATO üyeliği¹² Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu tepkinin tezahürü olarak Sovyetler Birliği, Türkiye ve Balkan devletleri üzerindeki baskısını artırmıştır. Artan bu Sovyet baskısı, ABD'nin de teşvikiyle¹³ Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı birbirine yaklaştırmış ve 28 Şubat 1953'te bu üç devletin Dışişleri Bakanları Ankara'da bir araya gelerek resmî adı "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" olan "Balkan Paktı"nı imzalamışlardır.¹⁴

Dışa dönük bir diplomasi anlayışının yerleştirildiği bu dönemde Anlaşma ve ittifakların yanı sıra kimi ülkelerle gerçekleştirilen karşılıklı resmî ziyaretler de dönemin dış politikasına yön vermiştir.

2 Mayıs 1954'e gelindiğinde Türk halkı, tekrar yeni siyasi iradeyi belirlemek üzere sandığa gitmiştir.¹⁵ 14 Mayıs 1954'te TBMM tarafından yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, hükümeti kurma görevini tekrar Adnan Menderes'e vermiş, böylece DP'nin ikinci iktidar dönemi başlamıştır ki; bu dönemde III. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954 – 9 Aralık 1955) ile IV. Menderes Hükümeti (9 Aralık 1955 – 25 Kasım 1957)¹⁶ ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Kurulan her iki hükümetin de programında dış politika mevzuu hassasiyetle ele alınmıştır.

III. Menderes Hükümeti programında; NATO Teşkilâtı içinde, müşterek dünya emniyetinin sağlanması için büyük çaba sarf edildiğinin altı çizilirken, Yunanistan ve Yugoslavya ile imzalanan Balkan Paktı (Ankara Antlaşması)

¹¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, s.517.

¹² II. Dünya Savaşı sonrasında, yeni ortaya çıkan devletler sisteminde yerini sağlamlaştırmak isteyen Türkiye, Batılı kimliğinin bir yansıması olarak bütün Batılı kurumlarda yerini almaya gayret etti. Türkiye önce, 1948'de OECE – OECD'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Ardından, 1949'da Avrupa Konseyi'nin kuruluşunda çağrılı ilk üyelerden biri olan Türkiye, SSCB tehdidine karşı NATO'ya girmeye çalıştı. Türkiye NATO'nun kuruluş çalışmalarının ön hazırlıklarında bulunmadı, hatta bir dönem örgütün dışında tutuldu ancak değişen ABD politikalarının bir sonucu olarak 18 Temmuz 1952'de örgüte kabul edildi., Deniz Vardar, "Türkiye'nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1988, s.556.

¹³ William Hale, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, Mozaik Yay., İstanbul, 2006, s.125.

¹⁴ "Balkan Paktı" tam metin için bkz., **Aynı Tarihi**, No: 231, Şubat 1953, s.286-288.

¹⁵ Kayıtlı seçmenlerden %83.63'ünün kullandığı oylarla genel seçimler yapılmıştır. DP oyların %58.42'sini alarak 305 Milletvekili, CHP ise oyların %35.11'ini alarak 31 Milletvekili ile Meclisteki konumlarını devam ettirirken, geri kalan sandalyeler CMP ve Bağımsızlar arasında paylaşılmıştır.A.g.e., s.122.

¹⁶ Türker Sanal, **Türkiye Cumhuriyeti Ve 50 Hükümeti**, Sim Matbaacılık, Ankara, 1995, s.165-166.

çerçevesinde ilişkilerin gelişmesi için gayret edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, “Eski ve vefakâr müttefiklerimiz” olarak nitelenen Fransa ve İngiltere ile işbirliğinin her sahada kuvvetlendiği, İtalya ve Almanya ile de dostluk münasebetlerinin hızla geliştiği kaydedilmiştir.¹⁷

Kurulan yeni hükümetin kendinden emin bir yaklaşımla başladığı diplomasi sürecinde ilk icraatı; Balkan Paktı’nı resmî bir ittifaka dönüştürmesi olmuş ve bu bağlamda 9 Ağustos 1954’te Yugoslavya’nın Bled kentinde bir araya gelen Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan Dışişleri Bakanları arasında “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır.¹⁸ Balkan İttifakı’nın kurulması aynı zamanda NATO’nun balkan cephesinin güçlenmesi anlamına da gelmiş ve bu durumun Amerika ve İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanıp desteklenmesine rağmen ittifak uzun soluklu olmamıştır.¹⁹

III. Menderes Hükümeti’nin tarihe kayıt düştüğü bir diğer güvenlik – işbirliği girişimi de, 24 Şubat 1955’te Bağdat’ta, Türkiye ile Irak arasında imzalanan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile kurulan “Bağdat Paktı” olmuştur.²⁰ Sovyet yayılmasına karşı ABD’nin ortaya attığı “Orta Doğu’yu kapsayacak bir savunma sistemi kurulması” tasarısının yansıması olarak kurulan Bağdat Paktı, ne yazık ki Orta Doğu ülkelerinden ilgi görmemiştir.²¹ Çünkü Mısır,

¹⁷ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 22 Kasım 2010.

¹⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, s.733. İttifak metni için bkz., **Aynı Tarihi**, No:249, Ağustos 1954, s.85-88.

¹⁹ Sovyet Hükümeti’nin, Stalin’in ölümünden sonra Yugoslavya’ya karşı politikalarını yumuşatarak tavizkâr bir tutum içine girmesi Yugoslavya Devlet başkanı Tito’yu tarafsızlık politikasına yöneltmiş ve Yugoslavya’yı Balkan İttifakından uzaklaştırmıştır. Yunanistan’ın da Ortaya çıkan Kıbrıs sorunu için 16 Ağustos 1954’te BM’lere resmen başvurması Türk-Yunan ilişkilerini zedelerken Balkan İttifakı’nın işlerliğini ortadan kaldırmıştır. Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 733-734., Hüseyin Bağcı, **D.P. Dönemi Dış Politikası**, Ankara, 1990, s.58, Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri Ve Türkiye (1945-1965)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1969, s.113-115.

²⁰ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.133.

²¹ Orta Doğu Ülkelerinin teveccüh etmediği Bağdat Paktı ile Arap dünyasında Türk imajı daha da itici hale gelmiş, Türkiye tam anlamıyla Batının, Müslüman dünyanın birliğini bozmaya çalışan provokatör ülkesi olarak algılanmıştır. BM Genel Kurulu’nda Cezayir’in bağımsızlığı konusunda Türkiye’nin verdiği “hayır” oyu ve Bandung Konferansı’nda (1955) Dışişleri Bakanı Zorlu’nun “komünizm tehlikesine” karşı bağlantısızlık düşüncesini kınayan konuşması ilişkileri daha da germiştir. Türk – Arap ilişkilerinde gerginlik arttırıcı diğer bir olay ise, 1956 yılında Süveyş Kanalı’nın millileştirilmesi sonucu ortaya çıkan krizde, Türkiye’nin İngiltere yanlısı bir politika izlemesidir.

Bu olayın akabinde Şam’da milliyetçi – solcular, iktidarı ele geçirince, Türkiye sınıra asker yağmıştır. Suriye’deki gelişmeler Orta Doğu’da yeni bir buhran yaratmış ve sorun kısa bir zamanda; bir tarafında Türkiye ile ABD’nin, diğer tarafında Suriye ile SSCB’nin bulunduğu bir krize

kendi liderliğinde bir “Arap Birliği” kurma arzusunu taşıırken²² ve bu arzusuna Arap Dünyası’ndan da destek bulurken, Bağdat Pakti’nin ilânı, haklı olarak Mısır ve tüm Arap Dünyası’nda bu arzuya indirilmiş bir darbe olarak algılanmıştır.²³

Bağdat Pakti’nin çalışmaları muhalif seslere rağmen Türkiye ve Irak’ın gayretleri ile sürerken, İngiltere, 5 Nisan 1955’te Pakt’a resmen üye olmuş ve 1930 yılında Irak ile imzaladığı İttifak Antlaşması’nın yerine geçen özel bir anlaşma imzalayarak Bağdat Pakti’nin doğal liderliğini ele geçirmiş, böylece Orta Doğu’daki çıkarlarını korumak adına arzu ettiği imkânlarla kavuşmuştur.²⁴ İngiltere’nin Pakt’a sonradan dâhil olup kısa sürede elde ettiği bu “irade erki” karşısında Türkiye’nin herhangi bir tepkisi olmamıştır. Bu durumu, Menderes Hükümeti’nin İngiltere ile ilişkilerinde temellendirdiği “dost ve müttefik” kavramlarına bağlılığı ile açıklamak mümkündür, ancak bunun “güçlü dış politika” anlayış ve yapısı ile açıklanması pek mümkün değildir.

Bağdat Pakti Eylül 1955’te Pakistan’ın, Kasım 1955’te İran’ın katılımıyla beş üyeli bir yapıya kavuşmuştur. Yaşanan süreç ve geline nokta ABD’nin hâmi ve projenin organizatörü olduğu bir gerçek olmasına rağmen, ABD “ileride Araplarla çalışabilme ihtimalini korumak ve İsrail’i kışkırtmamak” için Bağdat Pakti’na hiçbir zaman resmen üye olmamıştır.²⁵ Ancak bu durum ABD’nin gelişmelere müdahil olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira dışarıdan tali bir unsur olarak meselelere müdahil olmak, yaşanacak olumsuzluklarda mesuliyet gerektirmediği için ABD’nin stratejik yaklaşımlarını besleyen bir durumdur.

---

dönüşmüştür. Nitekim SSCB Başbakanı Bulganin, Türkiye’ye 10 Eylül 1957 tarihinde bir nota vererek, Türkiye’yi Suriye’ye karşı tecavüz emelleri beslemekle suçlamıştır., Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Orta Doğu Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi** (der.) Sönmezoglu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.110.

²² D.P. hükümetinin izlediği ‘Batıdan çok Batıcı’ dış politikanın en temel yansıması, Karpat’ın “zararlı ve gereksiz bir pakt” olarak nitelendirdiği Bağdat Pakti olmuştur. İsrail ve Batıya karşı SSCB’ye yaslanan Arap dünyası bu Pakt’ın kurulmasını kaygı ile izliyor ve Mısır Hükümeti, Arap ülkelerinin ortak bir dış politika takip ettiklerini ve bölgenin sorumluluğunu üstlendiklerini açıklıyordu., Kemal H. Karpat, “Turkish and Arab – Israel Relations”, **Turkish Foreign Policy in Transition 1950-1974**, (ed.) Karpat, Kemal H., A.J. Brill, Leiden, 1975, s.116.

²³ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, s.734.

²⁴ Hale, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, s.127.

²⁵ A.g.e., s.127.

1955 yılının ilk yarısında uluslararası platformda yaşanan bir diğer önemli gelişme de Bağlantısızlar Hareketi'dir. II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık hareketine girişen Batılı devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürgeleri, ekonomik kalkınma için dış yardım temini, muhtemel bir nükleer savaşa karşı güvence altında olma isteği ve Doğu ile Batı Blokları dışında kalarak, onlar üzerinde hem baskı unsuru olmak, hem de Bloklar arasında denge gücü meydana getirerek çatışmaları yumuşatmak düşüncesinden hareketle Üçüncü Blok kurulması fikrini benimsemişlerdir. Tarafsızlığın öncülüğünü yapan Hindistan ve Mısır'ın girişimiyle, hedeflenen örgütlenmenin altyapısını şekillendirmek üzere 18 – 24 Nisan 1955'te Bandung Konferansı toplanmıştır.²⁶

Konferansta; düzenleyici beş ülkenin yanı sıra "resmen çağrılan" Asya ve Afrika'dan 24 ülke hazır bulunurken, Afrika Ulusal Kongresi sözcüsü, New York'lu zenci milletvekili A.D. Powell, Kudüs Eski Müftüsü ve Kıbrıs Rum Lideri Makarios da gözlemci sıfatıyla yer almışlardır.²⁷ Ancak bu konferans ve paralelindeki gelişmeler Türk Dış Politikası açısından müspet neticeden yoksun olmuştur. Zîra Menderes Hükümetleri'nin dış politikalarını genel itibarıyla Batı ve ABD ekseninde şekillendirmesine bağlı strateji hatası yüzünden, konferans gereği gibi değerlendirilememiştir.

Şöyle ki; konferansa katılan Türk heyetinin yaklaşım ve söylemleri, özellikle heyet başkanı Fatin Rüştü Zorlu'nun yaptığı konuşmalarda hür ülkeleri "Orta Yolcu" politika tehlikesine karşı uyarması ve Batılı Devletlerin oluşturdukları paktların gerekliliğini belirtmesi, bu dönemde Batılı Devletlerle çatışma içinde bulunan ülkelerin tepkisini çekmiş ve Türkiye'yi Batı'nın sözcüsü olarak görmeleri sonucunu doğurarak, o dönem için hür ülkelerin Türkiye ile ortak paydada buluşmasını zora sokmuştur.²⁸

²⁶ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, s.679-680, Kader Özlem, **Bağlantısızlar Hareketi ve 77'liler Grubuna İlişkin Kavramsal, Tarihsel ve Güncel Bir Bakış**, www.turansam.org (11.04.2010).

²⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2006, s.175.

²⁸ Prof. Dr. Mehmet Gönlübol'a göre; "Türkiye'nin Bandung'a çağırılması, dış politikadaki tutumu yüzünden değil, coğrafi konumu, yani Asya'da geniş topraklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak da, Türkiye, Bandung Konferansı'na kendine özgü görüş ve düşünceler götürmek için

Netice itibariyle konferans; Hindistan ve Mısır'ın başını çektiği grubun birçok konuda fikir birliği içinde olduklarını görmelerine katkı sağlarken, bir anlamda 1961'de resmîleşecek olan Bağılantısızlık hareketinin de temelini atmıştır.²⁹ Türkiye açısından konferans sonunda elde edilen belki de tek müspet netice, Türk Heyeti'nin konferans süresince sergilediği tutumdan hoşnut kalan ABD'nin, Türkiye'ye yaptığı yardımlarını artırması olmuştur.³⁰

Bandung Konferansı'nda yaşanan bir diğer gelişme ise; konferansa Kıbrıs'ı temsilen gözlemci sıfatıyla katılan Başpiskopos Makarios tarafından ileriki yıllarda Türkiye'nin uluslararası platformda yoğun mesai harcayacağı "Kıbrıs" konusunun, dönemin şartları itibariyle gündeme getirilmiş olmasıdır. Kıbrıs meselesinde uluslararası camiadan gelecek desteğin çok önemli olduğunu bilen Makarios konuyu gündeme getirmiş, İngilizlere karşı adadaki Rumların Nisan 1955 itibariyle³¹ silahlı direniş başlattığını ifade ederek, yaptığı temaslarla arzu ettiği destek vaatlerini almıştır. Zira bağılantısızlar içinde, hâlihazırda batılı devletlerle çatışma halinde olan devletler mevcut olduğu için, konu "Batılı bir devlete karşı direniş" olunca Rumların destek talebine olumlu cevap vermeleri son derece normaldir.

Ancak bu süreçte Türkiye'nin tavrı ve meseleye bakış açısı ciddi önem arz etmektedir. Kıbrıs sorununa taraf olan ülkelerden konferansa tam üye sıfatıyla katılan tek ülkenin Türkiye olması önemli bir kazanım olup, katılımcı diğer ülkelerin uluslararası nitelikteki sorunlarını gündeme getirerek, kendi görüşleri istikametinde sonuç alma gayretleri ortada iken, Türkiye'nin Kıbrıs

---

değil, konferansta Batı'nın görüşlerini ifade etmek üzere katılmıştır.", Mehmet Gönülbol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945 – 1965)", **AÜSBF Dergisi**, C.21, No:1, 1966. s.166.

²⁹ Konferansta ele alınan bazı konularda ülkeler arasında ciddi görüş ayrılıkları çıkmış ve bunun sonucunda meydana gelen kutuplaşmada, başını Türkiye'nin çektiği "Batı Yanlısı" denebilecek bir grupta, başını Hindistan, Mısır ve Çin'in çektiği "Batı Karşısı" bağılantısızlığı savunan başka bir grup ortaya çıkmış, çalışmalar sonunda alınan karar ve deklarasyonlarda ikinci grubun konferansa ağırlığını koyduğu net olarak görülmüştür. Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, s.175-176.

³⁰ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.135.

³¹ Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, s.147.

sorununu gündeme getirmemesi, hattâ “Kıbrıs Sorunu” diye bir sorunun bulunmadığı görüşünü savunması³² vahim bir durum olmuştur.

Başbakan Menderes’in 12 Ocak 1955’te Irak Başbakanı Nuri Sait’le Bağdat Paktı üzerinde görüşmesi esnasında Kıbrıs’ta İngiliz yönetiminin devam etmesini tercih ettiğini belirtmesinin³³ ardından Londra’da Türkiye’yi temsilen toplantıya katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu³⁴’da, adadaki statükonun korunmasını, aksi halde tüm adanın Türkiye’ye iade edilmesi gerektiğini savunmuş ve ileriye dönük bir çözüm olarak ta “kendi kendini yönetim” sistemini önermiştir. Konuşmasının ilerleyen bölümlerinde Kıbrıs’ın coğrafi mevkiini değerlendiren Zorlu, çevresindeki adaların Türkiye için önemini vurgulayarak, Kıbrıs’ın Lozan Antlaşması ile İngiltere’ye bırakıldığını dolayısıyla Türk Hükümeti olarak Kıbrıs’taki mevcut hadiseleri İngiltere’nin bir “iç sorunu” olarak gördüklerini ifade etmiştir.³⁵ Benzer zamanlarda Kıbrıs’ta yaşanan topluluklar arası çatışmada, İngiliz yönetiminde görev alan bir Türk polisinin öldürülmesi ile başlayan gergin ortam, Kıbrıslı Rumların adadaki İngiliz kadrolarında çalışmayı boykot etmeleri ile devam etmiş, bunun üzerine

³² A.g.e., s.176., Esasen Türkiye, 1954 yılında Yunanistan’ın Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletlere götürme çabaları yoğunluk kazanınca durumun ciddiyetine vakıf olmuş ve resmen ilgilenme gereği hissetmiştir. İlk kez Atina Büyükelçisi tarafından Türkiye’nin adadaki mevcut statükodan yana olduğu ve bu konuda bir çaba gösterilecekse Türkiye’nin de taraf olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiş ayrıca Birleşmiş Milletlere gitmenin Türk-Yunan ilişkilerini zedeleyeceğinin altı çizilmiştir., **A.g.e.**, 147, 3 Mayıs 1954’te Yunanistan Başbakanı Papagos’un Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler’e götüreceğini resmen açıklaması ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun da sorunun görüşülmesini ileri bir tarihe ertelemesinin akabinde adada İngilizlere karşı başlayan silahlı direniş üzerine İngiltere 29 Ağustos 1955’te Türkiye ve Yunanistan’ı Londra’ya çağırarak üçlü bir toplantı gerçekleştirmiştir., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.140.

³³ Hale, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, s.132. Hükümet’in sağlam ve net bir Kıbrıs Politikası oluşturmadığını söyleyerek tenkit eden muhalefet te Kıbrıs’ın Yunanistan yerine İngiliz idaresinde kalmasını tercih ediyordu. 28 Ağustos 1954’te basına bir demeç veren İsmet İnönü; “Kıbrıs’ın statükosunda bir değişiklik yapılmasının katî surette aleyhindedir. Kıbrıs bugünkü idarede (yani İngiltere idaresi) kalmalı. Yunanistan idaresini verilmemeli.” diyordu. Ahmad ve Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.127.

³⁴ 1955 yılı başlarında basına yansıyan kimi haberlere göre, Hariciye Vekili Fuat Köprülü ile Başbakan Menderes arasında düşünce ayrılıkları mevcuttu ve Fuat köprülü parti içindeki muhalif kanada yakınlık duyuyordu. Hakikatle ilgili resmi açıklama yapılmasa da gelişmeler ciddi boyutta olmuş ve 15.04.1955 günü itibarıyla Menderes önce, Köprülü’nün dışişleri görevini geçici olarak kendi üzerine almış, sonra da kabinede değişikliğe giderek 27.07.1955’te Köprülü’yü Başbakan yardımcılığına, Fatin Rüştü Zorlu’yu da Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakanlığı’na atamıştır. Esasen, Zorlu resmi olarak görevlendirilmeden evvelde dışişlerindeki çalışmaları yürüten kişi idi. O nedenle bu görev değişimi hükümetin dış politikasında herhangi bir icraat ve yaklaşım farklılığı yaratmamıştır., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.135-139.

³⁵ Sönmezoglu, **Türk Dış Politikası**, S.147.

İngilizler de, Rumlardan boşalan polis kadrolarını Türklerden oluşturmaya başlamıştır.³⁶ Bu durumun, hâlihazırda birbirleri ile millî çıkarlar noktasında rakip konumda bulunan iki toplum arasında ciddi sürtüşmelerin tohumunu atacağı kolayca tahmin edilebilir.

Ayrıca 6 Eylül 1955 tarihli basında yer alan Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığı haberleri üzerine 6 – 7 Eylül 1955'te İstanbul, İzmir ve Ankara'da yaşanan ve kimilerine göre azınlıklara karşı hükümet merkezli tezgâh,³⁷ kimilerine göre ise; Kıbrıs sorununda Yunanistan'a karşı Türklerin fikrî ve fiilî tepkisi³⁸ olarak yorumlanan olaylar da yaşanan süreçte tansiyonu bir hayli yükseltmiştir. Tam bu günlerde İngiltere'de yayın yapan Daily Telgraf'ın Lefkoşa Özel Muhabiri'nin kaleminden; "Kıbrıs Meselesi'nin Hallinde Taksim Şekli Saha (Rağbet) Kazanıyor." başlıklı bir haber yayımlanmış ve taraflar bu habere tekzipte bulunmamıştır.³⁹

Gelişmeler ve söylemler değerlendirildiğinde Türk Hükümeti'nin Kıbrıs konusundaki politik yaklaşımının derinlik ve kapsamdan son derece uzak,

³⁶ A.g.e., S.148.

³⁷ Ali Necati Doğan, **Erişim** <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=211266> 18.04.2010, Hale, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, s.132. Aradan 5 yıl geçtikten sonra o zamanki hükümetin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Fuat Köprülü, tam da ihtilalin tozu dumanı arasında, Harbiye'de tutuklu bulunan Demokrat Parti liderlerine yaylım ateşi açmıştı. 5 Haziran 1960 Pazar günü Yeni Sabah gazetesini açanlar manşetlerde şu açıklamayı okurlar: "Fuat Köprülü, 6-7 Eylül olaylarını açıkladı: "Hadiseler Fatin Rüştü Zorlu'nun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertiplenmiştir." Habere göre Köprülü, İstanbul valisinin olaydan önceden haberi bulunduğunu öğrenince İçişleri Bakanının istifa etmesi gerektiğini söylemiş. Buna karşılık İçişleri Bakan Namık Gedik de kendisini vurmak istemiş! Ne var ki Başbakanın Gedik'i koruması üzerine 6-7 Eylül olaylarının baş tertipçisi ve müsebbibinin Menderes olduğu kanaatine varmış. Güya Menderes, olayları Kıbrıs'ı fethetmek için bizzat düzenletmiş.

Alparslan Türkeş hatıralarında Köprülü'nün bu sözlerini Türkiye'yi "Yunanistan'a jurnallemek" olarak nitelendirmiş ve şu izahı yapmıştır: "Bu sözler üzerine Atina ve Selanik'te Yunanlı gençler gösterilere başladılar. İş büyüdü. Yunan hükümeti Türkiye'ye nota verdi. Notada Köprülü'nün demecine atıfta bulunularak, 6-7 Eylül olaylarının Türk hükümetinin tertibi olduğunun ortaya çıktığı belirtiliyor ve Türkiye'den Rumlara uğradıkları büyük maddi kayıpların ödenmesi, manevi kayıplar için tazminat verilmesi, suçlu olan Bayar ve Menderes'in yargılanmak üzere Yunanistan'a teslimi ve Türkiye'nin resmen özür dilemesi isteniyordu." İhtilâlin kudretli Albayı Türkeş, bu gelişmeler üzerine Dışişleri Bakanını çağırıp üç kişilik bir kurul oluşturmasını, kurulun Köprülü ile görüşmesini ve yaptığı "Ülkesini dışarıya jurnallemek" yanlısını düzelttirmesini istemiştir.

Köprülü açıklama yapmamakta direnince Albay Türkeş kesin bir uyarı göndermiş ve nihayet bu sert çıkış üzerine Köprülü zoraki bir basın toplantısı düzenleyerek Atatürk'ün evine bomba konulduğu yolundaki sözlerini geri almıştır. Mustafa Armağan, Erişim www.zaman.com.tr 18.04.2010.

³⁸ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.140.

³⁹ **BCA**, 030.01.000.000.37.226.8., (Arv. Blg. Ek-1)

yüzeysel bir yapıda olduğu, aynı zamanda uluslararası platformda arkasında durabileceği sağlam ve tam anlamıyla şekillenmiş bir Kıbrıs tezi ve politikası olmadığı görülmüştür.

Gelinen noktada; ülke içinde hükümete karşı eleştiri sesleri sadece muhalefetten değil Demokrat Parti içinden de yükselmeye başlamış sonunda Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar'a istifasını sunarak tansiyonu düşürmeye çalışmış ve Bayar da sunulan istifayı kabul ederken yeni hükümeti kurma görevini tekrar Menderes'e vermiştir.

9 Aralık 1955 itibariyle ülke yönetimini IV. Menderes Hükümeti üstlenmiş ve deklare edilen hükümet programındaki dış politika başlığının, kurulan diğer üç hükümetin programıyla benzer altyapıya sahip olduğu görülmüştür. BM bünyesindeki yapıcı faaliyetlerin devam edeceği ve Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşması'nın daha da geliştirileceği hükümet programında taahhüt edilirken, Türkiye'nin Arap Camiası içindeki rolünün kuvvetlendirileceği, buna paralel olarak Dünya sulhu için Avrupa, Asya ve Amerika arasında telif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet benimseneceğinin altı çizilmiştir.⁴⁰ Bu dönemde, yukarıda bahsettiğimiz Bağdat Paktı'nın gelişme ve çalışmalarının şekillenme süreci devam ederken, Türkiye dâhil tüm Pakt üyeleri ABD'nin Pakt içinde resmen yer alması gerektiğini, aksi takdirde Sovyetlerin Orta Doğu'daki girişimleri karşısında tam bir caydırıcılık sağlanamayacağını savunmuşlardır.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimler, aynı zamanda Türk Demokrasi Tarihi'nde yaşanan ilk "Askerî Darbe" gerçeğine giden süreçte bir kırılma noktası olarak belirlemiştir.⁴¹ Seçim sonuçları her ne kadar DP'nin zaferi ile sonuçlanmış gibi görünse de, toplumsal reaksiyon ve siyasi

⁴⁰ Erişim: http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 23.11.2010.

⁴¹ 30 Ekim'de açıklanan kesin seçim sonuçlarına göre DP oyların % 47.70'ini alarak 424 milletvekili kazanırken CHP % 40.82 oyla 178 milletvekili çıkararak ikinci parti olmuştur., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.170-171.

partilerin tepkileri, bu zaferin DP için siyasi tatmin getirmeyeceğini göstermiştir.⁴²

25 Ekim 1957’de kurulan ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar iktidarda kalacak olan V. Menderes Hükümeti’nin programı da 4 – 5 Aralık 1957 tarihlerinde Meclis’te okunduktan sonra müzakere edilmiştir. Hükümet programında dış politika konularında ulusal güvenlik noktasında NATO’ya büyük önem atfedilirken, Bağdat Paktı’nın önemi vurgulanmış ve bu teşekküllere Türkiye’nin en etkin biçimde, amaca uygun katkı sağlayacağı belirtilmiştir.⁴³

Orta Doğu coğrafyasına dair dostane mesajlar verilirken, Türkiye için hayati bir mevzu olan Kıbrıs meselesinde; “Kıymet verdiğimiz Türk – Yunan dostluğunu korumak ve bu ihtilafı ortadan kaldırmak için azami hüsnüniyet göstermiş ve Kıbrıs’ın taksimine razı olmak suretiyle yapabileceğimiz fedakârlığın hududuna varmış bulunuyoruz.”⁴⁴ denilmiştir.

Menderes, 1957 seçimlerini kazanarak iktidar olmuştu ama bir önceki seçime göre Demokrat Parti’nin oyları azalmış Cumhuriyet Halk Partisi’nin oyları ise artmıştı. Kısa süre sonra bu durum siyaset ve toplum hayatında farklı şekillerde tepkisel olaylara dönüşmüştür. Nitekim DP, beliren bu tepkisel durum karşısında 1959’dan itibaren otoriter bir yönetim tarzı benimsemiş,⁴⁵ İnönü’ye yapılan saldırılara⁴⁶ karşı önlem almamış, sessiz kalarak bir bakıma teşvik eder bir görüntü sergilemiştir.⁴⁷

⁴² Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, (çev.) Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1982, s.486.

⁴³ Bu bağlamda yapılan çalışmalarda öncelikle, 1958’te Irak’ın çekilip ABD’nin dâhil olmasıyla yapısal değişime uğrayan ve CENTO ismiyle varlığını devam ettiren Merkezî Antlaşma Teşkilatı bünyesinde kabul edilen “Millî Temsilciler ve Milletlerarası Personelin Statüleri hakkında Sözleşme” imzalanmış, (**Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi**, 030.18.01.02.154.86.12.) ve CENTO Ekonomik Komitesi çalışmalarına geniş bir kadro ile katılım gösterilmesi noktasındaki bakanlar kurulu kararı 8 Nisan 1960’ta Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır., (**BCA**, 030.18.01.02.154.86.14.) Ardından 13 Nisan 1960 tarihli bakanlar kurulu kararı ile 6 – 16 Mart tarihlerinde Tahran’da yapılacak CENTO İrtibat ve Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi çalışmalarına, (**BCA**, 030.18.01.02.154.88.8.) 28 Haziran 1960 b.k.k. ile de yine Tahran’da yapılacak Bakanlar Konseyi 8. toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.02.155.5.14.) katılma durumu Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

⁴⁴ (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP23.htm>, 24.04.2010.

⁴⁵ Başbakan Menderes, Manisa’da, 12 Ekim 1958 günü muhalefetin “kin ve husumet” cephesine karşı bir “Vatan Cephesi” kurulmasını istedi. Daha sonra da ülkenin her yanında Vatan Cephesi örgütleri

İktidar ve muhalefet birbirine karşı tahammülsüz hale gelirken ülkede huzursuzluk artmaya, basına sansür uygulanıp gazeteciler tutuklanmaya,⁴⁸ özerkliği ciddi biçimde yara alan üniversitelerde öğrenci olayları meydana gelmeye başlamıştır.⁴⁹ Muhalefete karşı giderek sertleşen DP, dînî kesime ve tarikatlara müsamaha göstererek bunların desteğini aramış, bu nedenle dini politikaya alet etmekle suçlanırken gelişmeler askerler tarafından Atatürk ilkelerine ve özellikle de laikliğe karşı algılanarak ciddi boyutta sıkıntı yaratmıştır.⁵⁰

Türkiye, DP döneminde Batı dünyası ile daha yakın ilişki içerisinde olduğundan, hayat standardının yükselmesini istemiş, halkın beklentileri artmış ancak hükümet ekonomik sorunları çözemediği için enflasyon, ödemeler dengesi açığı ve işsizlik problemleri sürekli Türkiye'nin gündemini işgal etmiştir.⁵¹ Menderes'in hedefi her ne kadar ülkeyi Batı tipi bir endüstri memleketi haline getirmek olsa da, bunu gerçekleştirecek bir program oluşturamamıştır.

DP yönetimi, iktidarlarının sonuna doğru Türkiye'de meydana gelen değişimleri fark edememiş, değişik parti ve grupların seslerini duyurmaları adına Anayasa'nın buna imkân verecek şekilde revize edilmesi isteklerini gözardı etmiş, bu taleplere müspet cevap vermek yerine muhalefeti susturmak için tedbirlerini sertleştirmiştir. 12 Nisan 1960'ta bildiri yayınlamaya, CHP'yi silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla, basın bir

---

kurulmaya başlandı. Vatan Cephesi'ni kuranlar ve katılanlar her gün radyodan yayınlanıyordu. Bu kampanya siyasal gerilimi büsbütün arttırmıştır., Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1996, s.226.

⁴⁶ Mayıs 1959'da İnönü saldırıya uğradı. Hükümet, bu olayların basın tarafından yazılmasını engelledi. Aynı yıl, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de saldırıya uğradı., Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s.486-487.

⁴⁷ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s.153.

⁴⁸ Sırrı Atalay, **Bir Ömür Politika Kars'tan Zincirbozan'a**, İstanbul, 1986, s.64.

⁴⁹ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, İstanbul, 1987, Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s.66-67.

⁵⁰ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, İstanbul, 1985, s.72.

⁵¹ Hükümetin enflasyoncu politikası, maaş ile geçimini sağlayan halk yani memur kesimini oldukça zor durumda bıraktı. Bu memur kesimi de, CHP döneminde devrimci kadronun temelini oluşturuyordu. Ayrıca bu memur grubunun içinde subaylar da bulunuyordu., Hikmet Özdemir, **Siyasi Tarih (1960 – 1980) Türkiye Tarihi 4.**, (yay. yön.) Sina Akşin, İstanbul, 1989. s.153.

bölümünü de buna destek vermekle suçlamış ve bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını çözüm olarak benimsemiştir.

Bu komisyon, ilk olarak partilerin tüm etkinliklerini, komisyon ile ilgili yayınları ve TBMM'de komisyon ile ilgili görüşmeleri ve bunlar hakkında yayınları yasaklamıştır. Buna rağmen İnönü'nün Meclis'te söylediği "Bu demokratik rejim istikametinden ayrıлып baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, sizi ben de kurtaramam. Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilâl meşru bir haktır"⁵² sözleri "Ulus" ve "Demokrat İzmir" gazetelerinde yazılıp ülke içerisinde dağıtılmış, DP'liler, ihtilâl olabilir sözünü "Bunlar ihtilâl yapmak istiyorlar." şeklinde algılayarak 27 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu'na her türlü yorumları yasaklama gibi olağanüstü yetkiler tanımıştır.⁵³

İktidarın bu çıkışları, özellikle Üniversite kesiminde büyük tepkiye yol açmış, üniversite öğrencileri, 28 Nisan'da İstanbul'da, ertesi gün de Ankara'da gösteriler düzenlenmiş, bunun üzerine 29 Nisan'da Ankara'da ve İstanbul'da "Sıkıyönetim" ilân edilip sert önlemler alınarak, gösteriler yatıştırılmıştır.⁵⁴ Darbe söylentileri çoğalırken hükümet, askerler için makul fiyattan rahat konut sağlama gibi ödüllere yönelmiş, fakat bu girişimler de ortalığı yatıştırmamış, 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda yürüyüş yapmaları üzerine Harp Okulu tatil edilmiştir.⁵⁵

Bütün bunlar gerek ülke genelinde, gerekse askerî kesimde bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur.⁵⁶ Bu sırada Menderes, Batı Anadolu'da büyük mitingler düzenleyip, halk desteği sağlamaya çalışmıştır. Zira bir darbe beklentisi içinde olmamıştır. 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri

⁵² Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.228.

⁵³ A.g.e., s.229.

⁵⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.161.

⁵⁵ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.230.

⁵⁶ Askerle DP iktidara gelene kadar Cumhuriyetin en saygın kurumuydular., Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 1995, s.173.

herhangi bir karşılık görmeden, basının manşetten duyurduğu gibi⁵⁷ idareyi “Kansız olarak” ele almıştır.⁵⁸

Bu durum, günümüze dek siyasi söylem ve değerlendirmelerde hatırı sayılır bir yer edinecek olan “Askerî Darbe” olgusu ile Türk Milleti’nin tanışmasına sebep olmuş, 12 Mart 1971 Muhtırası ve nihayet 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ne giden yolu aralayarak, “devamlılığın esas olduğu” devlet mekanizmalarında ve Türk Dış Politikası’nda arzu edilen ilerlemenin gerçekleşmesini geciktirmiştir.

Aynı zamanda bu durum, toplumsal hayatı da derinden yaralamış, yaşanan bir yığın acı ve sıkıntının yanı sıra henüz ideal olgunluğa erişme aşamasındaki “Çağdaş Demokrasi” anlayışının gelişmesine aradaki yirmi yıl boyunca ket vurmuştur.

Hakikat şudur ki; her devletin kendi gerçekliği içinde benimsediği bir “Dış Politika” anlayışı vardır.⁵⁹ Tatbikatında değişmeler ve yöntem farklılıkları

⁵⁷“Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı” şeklindeki **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960., “Kansız Olarak Ordu İdareyi Ele Aldı.” **Tercüman**, 27 Mayıs 1960, (Sür. Yay. Ek-1)

⁵⁸ 27 Mayıs günü saat 5.30’da Radyoda, bir subay tarafından, bir bildiri okundu. Bildiride Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koyduğu bildiriliyordu. Bu bildiri şöyle idi “Sevgili Vatandaşlar, bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek amacıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır.

Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda âdil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir.

İdaremiiz, hiç kimse hakkında tecavüzkar bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten, birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin TSK’ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk’ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sağdığımız. NATO ve C.E.N.T.O.’ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz “Yurtta Sulh Cihanda Sulh”tur. Özdemir, **Siyasi Tarih (1960 – 1980) Türkiye Tarihi 4**, s.194-195.

⁵⁹ Dış politika, en genel anlamında "sadece devletlerin kendi dışlarındaki birimlere yönelik tutum ve davranışlarını" belirtmektedir. Böylece, bir devletin dış tercihlerini oluşturması ve bunları uygulaması o devletin dış politikasını oluşturur.

Dış politikada bir devletin ilişki kurduğu kendi dışındaki birimler bir başka devlet ya da devletler olabileceği gibi hükümetler arası, uluslararası örgütler, devlet niteliği kazanamamış topluluklar, hükümetler dışı uluslararası örgütler ve yabancı devletlerin uyrukluğunda bulunan özel hukuk, gerçek

olsa da devletin dış politikası değişmez, değişmemelidir. Aynı zamanda Vladimir Lenin'in de ifade ettiği gibi "Dış siyaseti iç siyasetten ayırmak kadar yanlış ve zararlı bir düşünce olamaz. Bu ayırmanın korkunç yanlışlığı, savaşta daha da korkunç olur."⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi ile şekillenen dış politikası da uluslararası alandaki olayların takibinde ve yönlendirilmesinde, millî menfaatlerin korunmasına en üst düzeyde cevap vermek zorundadır.

Bu zorunluluğun başarılması ise millî menfaatlerin merkeze alınarak, hükümetlere rağmen ayakta kalabilen ve sağlam bir altyapı ile desteklenen dış politika anlayışının üretilmesi, bu süreci yürütecek "alanında yetişmiş elit kadroların" ihdâsı ve demokrasi bilincini kuşanmış toplum ve siyasi partilerin varlığı ile sağlanacaktır. Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in de ifade ettiği gibi, millî menfaatlere uyumlu mevcut statükonun korunmasına özen gösterilip, dış politika icraatında gereksiz revizyonist⁶¹ yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.⁶²

Bütün bu gerçeklerden hareketle; Türk Diplomasi Tarihi'nde karakteristik bir yapıya ve özel bir öneme haiz "27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi" ile başlayıp "12 Eylül 1980 Askerî Darbesi"ne kadar geçen zaman diliminin dış politikası "İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960 – 1980)" isimli bu Doktora çalışmamızda, zaman aralığının uzunluğuna binâen, yer yer panoramik bir yaklaşımla ve bütünlük içinde ele alınmıştır.

---

ve tüzel kişileri de olabilmektedir., Hüseyin Pazarıcı, "Türk Dış Politikası Ve Hukuk" **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, No:2 Ankara, 2008, s.119.

Başka bir tanımda ise dış politika şöyle ifade bulmaktadır: "Bir devletin kendi sınırları dışında millî menfaatlerini gerçekleştirmek için izlediği amaç, hareket tarzı ve kullandığı usullerdir.", A. Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, AÜSBF Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s.297.

Diplomasi, bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi sürecidir. Diplomasi süreci, devlet yetkilileri arasında görüşmeler yapılarak yürütülür; bu nedenle, kimi zaman diplomasinin bir "görüşme sanatı" olduğu da söylenir., Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.107.

⁶⁰ Doğu Perinçek, Kıbrıs Meselesi, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1976, s.15-16.

⁶¹ Statüko ve revizyonizm sözcükleri, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nden sonra uluslararası politikada yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır., Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.323.

⁶² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.651.

Çalışma sürecinde birçok kaynaktan veriler toplanmış, ancak ağırlıklı olarak Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, TBMM Kütüphanesi ve Mikrofilm Ünitesi, Türk Tarih Kurumu, YÖK Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'den istifade edilmiştir.

Bu arada özellikle bir ayrıntının altını çizmek isterim ki; Doktora çalışması ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden de çalışmaya katkı sağlayacak birçok belge talep edilmiş, ancak yetkililerce "Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin henüz araştırma hizmetlerine açık olmadığı.." ileri sürülerek, Bakanlık Arşivi'nden istifade etmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan araştırmada; 1960 – 1980 arası döneme ait "birinci kaynak" vasfını hâiz 21 cilt TBMM Kanunlar Dergisi'nden siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik mahiyetteki çok sayıda kanun metni elde edilmiştir. Keza; Millet Meclisi Tutanak Dergisi'nin bu döneme ait 218 cildi titizlikle incelenirken, Meclis oturumlarının yanısıra, özellikle yazılı ve sözlü soru önergelerine Hükûmetçe, devletin resmî belgeleri ışığında verilen cevaplara özel önem atfedilmiştir.

Ayrıca burada Arşiv Belgesi noktasında da ciddi bir araştırma yapılmış ve dönemin diplomatik gelişmelerine dair elde edilen 285 adet Arşiv Belgesi çalışma içinde kullanılarak bu belgelerden 20 adedinin "Ekler" bölümünde takdimi uygun görülmüştür.

TBMM Kütüphanesi ve Mikro-Film Ünitesi'nde ise Cumhuriyet ve Tercüman gazetelerinin 1960 – 1980 yıllarına ait, 1974 yılında yayın hayatına başlayan Orta Doğu Gazetesi'nin ise 1974 – 1980 yıllarına ait bütün nüshaları kesintisiz olarak taranmış, diğer gazete ve dergilerden müteşekkil süreli yayınların ise muhtelif sayı ve tarihleri incelenerek, dönemin dış politikasına ışık tutacağına inandığımız veriler çalışmanın ilgili yerlerinde kullanılmıştır.

Dönemin dış politikasında "1962 Füze Krizi, 1964, 1967 ve 1974 Kıbrıs Krizleri, Haşhaş Ekim Yasağı, Amerikan Silah Ambargosu" gibi

gelişmeler öne çıkarken, sosyal, kültürel ve ekonomik alandaki birçok hadise, ifade olunan gelişmelerin gölgesinde kalmıştır.

Bu çalışmada dış politikadaki ana gelişmelere vurgu yapılmakla birlikte, gölgede kalan gelişmeler, bilhassa TBMM Kanunlar Dergisi, Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve muhtelif Süreli Yayınların ışığı altında aydınlatılmaya, kaynakçanın bütünlüğü ile de yorumlanmaya çalışılmıştır. Benimsenen sistem gereği olarak da Ekler’de sunulan “Arşiv Belgeleri”, “Süreli Yayınlar” ve “Kavânîn Mecmuası” verileri kendi içinde ayrı ayrı numaralandırılmıştır.

Doktora çalışmamızda, dönemin dış politikası “hükümetler” bazında incelenmiş ve zaman aralığının geniş olması dikkate alınarak dört bölümde değerlendirilmiştir.

Birinci Bölüm; 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi’nden 27 Ekim 1965 I. Demirel Hükümeti’nin kuruluşuna,

İkinci Bölüm; 27 Ekim 1965’te I. Demirel Hükümeti’nin kuruluşundan 12 Mart 1971 Muhtırası’na,

Üçüncü Bölüm; 12 Mart Muhtırası’ndan 5 Şubat 1975 ABD Silah Ambargosuna,

Dördüncü Bölüm ise; 5 Şubat 1975’te ABD Silah Ambargosu’ndan 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’ne kadar geçen süreleri kapsamaktadır.

I. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ'NDEN IV. KOALİSYON HÜKÛMETİ SONUNA KADAR TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A-) I. ve II. GÜRSEL (Millî Birlik Komitesi) HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

“Millî Birlik Komitesi⁶³ 27 Numaralı Tebliği, Millî Birlik Komitesi'nce uhde me tevdi edilen Başbakanlık görevi icabı Hükûmet aşağıdaki zevatla tarafımdan teşkil edilmiştir.

---

⁶³ Darbeden sonra idareyi ele alanlar, “Millî Birlik Komitesi” adı altında toplanan 38 kişilik subay grubuydu. Başlarında eski Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel bulunuyordu. Gürsel, aynı zamanda Başbakan, vekâleten Milli Savunma Bakanı ve Başkomutan oldu. 28 Mayıs'ta hükûmeti kurdu. Hükûmet'te 4 subay, 3 hukukçu, 3 profesör, 6 idareci ve 3 teknisyen bulunuyordu. Askerler ile aydınlar arasında bu hükûmette bağlantı kurulduğu iddia ediliyordu. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, Ankara 1976, s.215.

38 kişiden oluşan Millî Birlik Komitesi üyeleri, darbeden kısa bir süre sonra fikir ayrılıklarına düştüler. Ortada en azından iki görüş vardı; ilk görüşün sahipleri Gürsel de başta olmak üzere “11 ılımlılar” diye adlandırılıyor, hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra iktidarı siyasetçilere bırakmak istiyorlardı. Bunlar özellikle CHP lideri İsmet İnönü'nün etkisinde kalıyorlardı. Darbeden iki gün sonra, yani 29 Mayıs'ta İnönü, devlet başkanını kutlamak gerekçesiyle Gürsel'i ziyaret etmiştir. Bu görüşmede İnönü, bundan sonra yapılmasının gerekliliğini savunduğu bir program sundu. Buna göre “Orduya kesinlikle egemen olunmalıydı, ordu ve yönetim kendi arasında bölünmemeli, seçimlere en kısa zamanda gidilmeli ve dış politikada ve uluslararası ilişkiler konusunda çok duyarlı

Bu hükûmetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikrimüdir memleket ve dünya çapında şöhret yapmış, fakat herhangi bir siyasi partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır. Yakın mesai arkadaşlarıma yeni vazifelerinde başarılar temenni eder, Türk Milletine hayırlı olmalarını dilerim. MBK Başkanı Org. Cemal Gürsel⁶⁴ satırları ile başlayan bildiri ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Milleti yeni bir sürece girmiş ve kendisini yönetecek yeni idari kadrolarla tanışmıştır. Bu tanışma dünya ülkeleri arasında da yankı bulmuş ve yeni yönetimi resmen tanıdıklarını bildiren mesajlar göndermeye başlamışlardı.⁶⁵

Göreve başlayan yeni hükümet, programını ilan ederken Dış Siyasette ana gayenin, her şeyden evvel Türk Milleti'ne karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyâset takip etmek olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemediği, uzatılan her dost eli sıkarak, kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa aynen mukabele eden bir ülke olduğunun altı çizilerek dünya devletlerine de ciddi mesajlar verilmiştir.

“İnsanlığın karşılaştığı en önemli mesele, adil, devamlı ve sağlam bir barışın kurulmasıdır. Böyle bir barışın kurulması ancak devletlerin bağımsızlıklarına saygı göstermek ve milletlerin hürriyet ve istikrar içinde refah ve terakki yolunda ilerlemelerine imkân vermek suretiyle kabildir. Türkiye'nin bu gayelere erişmek için sarf ettiği gayretlerde dayanağı,

---

davranılmalıydı. Bu program 27 Mayıs bildirisine de uyuyordu. Gürsel'in de yanlarında olması sebebiyle “ılımlılar” Komite'de daha ağır basıyorlardı.

MBK'deki ikinci grup ise radikallerdi ve parlamenter demokrasiyi yeniden kurmadan önce reformları gerçekleştirmek için silahlı kuvvetlerin iktidarı elinde tutmasını istiyorlardı. Bunların sayısı 21'dir. Bunlardan 14'ü (daha sonra “14'ler” adıyla anılacaklardır) 13 Kasım'da ılımlılar tarafından gerçekleştirilen iç darbeyle komiteden çıkartıldı. Emekliye sevk edildi ve hatta çeşitli görevlerle yurt dışına gönderildiler. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s.157.

14'lerin liderliğini Albay Alparslan Türkeş yapmaktaydı. Aralarında hiç general yoktur ve yaş ortalamaları yaklaşık 36'dır. Yani bu grup Komite'nin en genç insanlarından oluşmaktaydı. Hikmet Özdemir, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayınları, İstanbul 1994, s.196.

13 Kasım 1960'tan MBK'nın kendi içinde yaptığı tasfiye ile yönetim artık tamamen “İlimliler”ın eline geçmiş oldu. **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960.

⁶⁴ **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.1., **BCA**, 030.01.000.000.63.387.4.

⁶⁵ Yeni kabine üyelerinin ilan edilip ilk toplantılarını yapmalarının hemen akabinde Amerika, İngiltere, Fransa, İran ve Pakistan yeni hükümeti tanıdıklarını 30 Mayıs 1960 tarihinde resmen açıklayan ilk ülkeler olmuşlardır. **Tercüman**, 31 Mayıs 1960, (Sür. Yay. Ek-2)

Birleşmiş Milletler ile NATO ve CENTO ittifaklarıdır.”⁶⁶ satırları ile I. Gürsel Hükûmeti dış politikada durmak istediği noktayı da ifade etmiş ve bu noktaların altının çizilmesi bir anlamda Türkiye’deki mevcut yapıyı anlamaya ve tanımaya çalışan çevrelere de güvence vermiştir. Aslına bakılırsa Bakanlar Kurulu açıklandığında Dışişleri Bakanlığı’na tecrübeli ve meslekten yetişme bir diplomat olan Selim Sarper’in getirilmiş olması, hükûmetin dış politikada değişikliğe gitmeyerek, süreci aynen muhafaza etme kararlılığında olduğunun göstergesi olmuştur.⁶⁷

Resmî söylemdeki ifadelerin yanı sıra yeni yönetimin dış politikadaki icraatına bakıldığında önceki hükûmetin izinden gittiği görülmüştür. Millî Birlik Komitesi Hükûmeti’nin deklare edilen programının uluslararası camiada yankıları da görülmeye başlanmış ve ilk olarak ABD Başkanı Eisenhower, Cemal Gürsel’e 11 Haziran’da gönderdiği mesajda CENTO ve NATO’ya bağlılığını açıklayan yeni yönetimden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.⁶⁸ Bir anlamda memnuniyetinin yansıması olarak ABD, CENTO ile bağlantılı olarak, bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere Karayolları Genel Müdürlüğü’ne bağış yoluyla malzeme göndermiş ve bu malzemeler yeni hükûmet tarafından da gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁶⁹ İlerleyen zamanda yeni hükûmet, CENTO kapsamındaki çalışmalarını daha da yoğunlaştırmıştır.⁷⁰ Bu arada yeni yönetim, aşırı Batı yanlısı bir politika

⁶⁶ Erişim: <http://www.TBMMgov.tr/hukümetler/HP24.htm>, 21 Kasım 2010.

⁶⁷ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.217.

⁶⁸ Haydar Tunçkanat’ın 11 Haziranda geldiğini söylediği Eisenhower’ın mektubu 17 Haziran 1960’da gazete manşetlerinden duyurulmuştur., **Tercüman** 17 Haziran, (Sür. Yay. Ek-3)

⁶⁹ **BCA**, 030.18.01.02.155.2.17.

⁷⁰ Türkiye evvela CENTO’nun Karayolları, Demiryolu ve Limanlar, Telekomünikasyon, Sivil Havacılık, Bayındırlık ve Ulaştırma alanlarındaki çalışma gruplarına katkı sağlamış, (**BCA**, 030.18.01.02.156.20.14.) ardından Londra’da 9 Aralık 1960’ta yapılan “İrtibat ve Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi” çalışmaları (**BCA**, 030.18.01.02.157.28.9.) ile 12 Aralık 1960’ta CENTO Ekonomik Komitesi’nin çalışmalarına katılarak (**BCA**, 030.18.01.02.157.30.4.) bu noktadaki kararlılığını göstermiştir. Daha sonra Tahran’da 10-12 Nisan 1961’de yapılan Sivil Savunma Ekspertleri toplantısı (**BCA**, 030.18.01.000.159.17.14.) ile 29 Mayıs 1961’de CENTO İlmî Konsey toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.000.160.26.17.), 12 Haziran 1961’de ise CENTO Memleketleri Uyuşturucu Maddeler Konferansına katılmış, ardından 14 Temmuz 1961’de de İngiltere WYE Kolejinde yapılan CENTO Tarım Talî Komitesi toplantısına ilgili bakanlık seviyesinde katılım göstermiştir., (**BCA**, 030.18.01.000.160.30.18.) Böylece Türkiye gelişmelerin ve alınan kararların

izlemekten kaçınarak temeldeki sulh prensibine uygun adımlar atmaya, aşırı anti-Sovyet tavrı da bırakmaya başlamış ve ABD ile ilişkilere ciddi anlamda önem vermiştir ki; bu durum ilerleyen süreçte daha iyi görülmüştür.⁷¹

Yunanistan ile ilişkiler Kıbrıs meselesi ekseninde değerlendirilmiş, Kıbrıs'taki Türk unsurun hak ve menfaatlerinin korunmasında ve istikballerinin teminat altına alınmasında Zürih ve Londra Anlaşmalarının önemi ifade edilmiştir.

Avrupa Konseyi'nin teşekkül amacına vurgu yapılarak "Konseyin bundan sonraki çalışmalarına da faal bir şekilde katılmak bizim için şerefli ve zevkli bir vazife olacaktır."denilmiş, Türkiye'nin, bağlı bulunduğu ittifaklar dışında kalan devletler ile bilhassa Orta ve Yakın Doğu memleketlerine karşı ilgi ve yakınlık duyulduğu, Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklâl içinde refah yolunda ilerlemeye devam etmelerinin kuvvetle arzu edildiği belirtilmiş, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak ile mevcut ananevî dostluk bağlarının daha da kuvvetlenmesinin arzusu ile Orta Doğu coğrafyasına verilen önemin vurgusu yapılırken aynı hislerin Sovyet Rusya'ya karşı da beslendiğinin altı çizilmiştir.

Bu dönemde Türkiye ile İsrail, Romanya ve Mısır arasında evvelce imzalanmış olan Ticaret ve Tediye Anlaşmaları'nın tekrar gözden geçirilmesi için Ankara'da ilgili devletlerin yetkilileri ile müzakereler tanzim edilmiş⁷² ve sonrasında İsrail ile imzalanmış olan anlaşmaya ek protokol ilave edilerek⁷³ karşılıklı ihraç edilen malların çeşidinde ve miktarında artışa gidilmiş ve ilişkilerin yasal zeminde devamına verilen ehemmiyet gösterilmiştir.

Afrika kıtası, Uzak – Doğu, Latin Amerika memleketleri ve Britanya Milletler Camiası'na mensup diğer memleketlerle de ilişkilerin dostluk ve

---

merkezinde olmaya azami özen göstermiştir ki bu durum askeri darbe ile yara alan demokratik süreç içinde bölgesel barışın sağlanmasına hükümetin katkısını da sağlamıştır.

⁷¹ Geniş bilgi için bakınız. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara, 1970, s.169-179.

⁷² **BCA**, 030.18.01.02.158.34.10.

⁷³ **BCA**, 030.18.01.000.159.16.17.

karşılıklı hürmet havası içinde gelişmesinin arzusu ortaya konmuştur.⁷⁴ Programın bütününe bakıldığı zaman dış ilişkilerde gayet geniş bir yelpazede varlık gösterilmek istendiği görülmektedir. Bir anlamda çok yönlü dış politika izlenmek istendiğinin vurgusu yapılmıştır.

Hükûmetin ekonomik yaklaşımları ise; Avrupa İktisadi ve İş Birliği Teşkilatı (OECE) ve Avrupa Para Birliği (APA) bünyesindeki sorumlulukların yerine getirileceği, Müşterek Pazar'a katılmak için başlamış bulunan çalışmalara devam edilerek teşkilatın organlarıyla müzakerelere kısa zamanda tekrar başlayacağı, ticari ve mali politikanın iktisâdi bünyede yapılmakta olan kapsamlı reformlarla devam edeceği ve kalkınmanın da bu birliktelik çerçevesinde yürütüleceği ifade edilmiştir. Bu arada hükûmet yabancı sermayeye yeşil ışık yakarak bu çerçevedeki girişimlerin kuvvetle destekleneceğinin sözünü vermiştir.⁷⁵

Devletteki yeni yapılanmanın temelleri bu şekilde atılıp yurt ve dünyaya deklare edildikten sonra asıl önemli safha olan icraata geçilmiştir. Meclis ivedilikle feshedilmiş ve eski iktidara yani DP'ye mensup milletvekilleri tutuklanmaya başlanmıştır ki; bunların başında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun yer almıştır. MBK'nın 8 numaralı tebliği ile de Başbakan Adnan Menderes'in ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın Kütahya yolunda yakalandıkları ve Ankara'ya getirildikleri bildirilmiştir.⁷⁶ Bunların dışında İçişleri Bakanı, Millî Savunma Bakanı ve Ticaret Bakanı da tutuklananlar arasında yer almışlardır.⁷⁷ Nihayetinde 1 Haziran'a kadar DP'li milletvekillerinden 17'si dışında hepsi tutuklanarak⁷⁸

⁷⁴ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.4-7., Erişim: <http://www.TBMM.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>, 20 Kasım 2010.

⁷⁵ A.g.e., s.8-9., <http://www.TBMM.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>, 20 Kasım 2010.

⁷⁶ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960, (Sür. Yay. Ek-4)

⁷⁷ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

⁷⁸ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.215.

yasal sürece teslim edilmiş, MBK'nın 3 numaralı tebliği ile de bütün siyasi faaliyetler yasaklanmıştır.⁷⁹

28 Mayıs 1961'de İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında, yeni bir anayasa⁸⁰ hazırlamak üzere bir heyet ihdas edilmiş⁸¹ ve heyetin verdiği ilk raporda DP'nin günahları sayılıp dökülerek, darbe meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁸² Ardından MBK'nin yönetimi ele aldığı ve yönetim vazifesini hangi esaslara göre yapacağı 27 maddede ifade edilerek

⁷⁹ Bu tebliğ şöyledir: "Memleketin selameti ve asayişini temin bakımından, ikinci bir tebliğe kadar her türlü siyasi parti neşriyat ve faaliyetleri, gösteri yürüyüşleri ve her türlü toplantılar menedilmiştir. Sayın vatandaşların hassasiyetle riayetleri rica olunur." **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

⁸⁰ 27 Mayıs'ın getirdiği 1961 Anayasası, hem dış politika konularının Parlamento'da daha iyi denetlenmesini sağlayacak siyasi kurumlaşma değişiklikleriyle, hem de asıl önemlisi, Türk siyaset hayatına yeni güçlerin katılmasını sağlayacak niteliklerinden dolayı katkıda bulunmuştur., Ömer Kürçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü", **AÜSBF Dergisi**, C.35, S.1, s.325.

⁸¹ İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki bir hukuk heyeti, yeni bir Anayasa hazırlamak için görevlendirildi. Bu heyette Onar dışında Ragıp Sarıca, Hüseyin Nail Kübalı, Tahir Tamer, Tarık Zafer Tunaya, Vasfi Raşit Şevig ve İsmet Giritli bulunuyordu. MBK, 13 numaralı tebliğinde bu heyetten söz ediyordu. Bu tebliğde Onar'ın başkanlığındaki bir hukuk heyetinin yeni bir anayasa hazırlamak için çalışmalarına başladığı bildiriliyordu. **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

⁸² "...Bugün içinde bulunduğumuz durumu adı ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir. Siyasi kudret, adalet, ahlak ve amme menfaatlerini koruma mahiyetini kaybederek şahsi nüfuz ve ihtiraslarla, zümre menfaatlerini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmişti.

Her şeyden önce kanun tarafından emrolunan sosyal bir kudret olması gereken devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzların bir aracı haline getirildi. Bu nedenle bu siyasi kudret, kendi ordusuyla, mahkemeleriyle, görevlerine sadık kalmak isteyen memurlarıyla, üniversiteleriyle, basınıyla ve diğer bütün sosyal kurum ve güçleriyle moral bağlarını kopardı ve devletin gerçek ve temel kurumlarına, Atatürk ilkelerine düşman bir duruma düştü.

Bu marifetleri yapmış kanun ve adaletle ve devlet anlayışımızla hiçbir ilişkisi kalmamış bir zümre, artık sosyal bir kurum gibi düşünülemez. Hükümet açısından da durum aynıdır. Bir hükümetin meşruluğu sadece onun orijinine yani onu iktidara gelmesine bağlı değildir. Meşruluk, ancak onun bu göreve getiren anayasaya bağlılıkla ve meşru zeminde kurumlarla işbirliğiyle mümkündür." deniliyordu.

Raporda daha sonrada iki önleme başvurulması salık veriliyordu;

1) Amme hizmetlerini demokratik icaplara uygun yürütecek ve insan hakları ve hürriyetlerini koruyacak fiilî ve geçici hükümet kurarak idareyi devam ettirmek.

2) Devletin ihlal edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak Devlet Organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir Anayasa hazırlamak ayrıca milletin gerçek idaresinin ihrazına imkân verecek bir çoğunluk istibdadına mani olarak, siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dâhilinde bir seçim kanununu meydana getirmek ..."

Rapora göre ancak bunlardan sonra yeni seçime gidilmeli ve demokratik kurumlar yeni anayasanın ışığında yaratılmalıydı. Ayrıca raporda, amme hizmetlerini, insan hak ve hürriyetlerini koruyacak demokratik icaplara uygun olarak yürütecek fiilî ve geçici bir hükümetin kurulup, idarenin devam ettirileceği, devletin, ihlâl edilerek işlemeze hale getirilen anayasası yerine, hukuk devleti ihdasını gerçekleştirecek yeni bir anayasa hazırlanacağı, nihâî olarak da âcilen bir seçim kanunu hazırlanarak, seçimlere gidileceği ve demokratik kurumların, bu sürecin sonunda, yeni anayasa ışığında şekillenmesi salık veriliyordu. Gevgilli, **Yükseliş ve Düşüş**, s.143.

en kısa zamanda koşulların hazırlanıp idarenin sivillere bırakacağıının teminatı verilmiştir.⁸³

Daha sonra İnkılâbın korunmasına dair geçici bir kanun⁸⁴ çıkarılarak asayişin teminine öncelik verilmiş, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'na ek bir kanun⁸⁵ çıkarılarak da siyasî partilerin çalışma sınırları çizilmiş ve böylece MBK Hükûmeti'nin başlangıç çalışmalarının esasları belirlenmiştir.

Ancak MBK'nin özellikle ekonomik sorunları çözecek bir plânı mevcut olmayıp, görünüşe göre; beğenmedikleri DP iktidarını ortadan kaldırmak ve suçlu gördükleri için de cezalandırmak için darbe yapılmış, darbeden sonra yapılması gerekenler için ise bir plân hazırlanmamıştır.⁸⁶ Bu durum da darbe yapma konusunda kendilerini etkileyen unsurun CHP olduğu savını güçlendirmiştir.⁸⁷ Nitekim MBK Hükümeti plân konusundaki eksikliklerini bildikleri için bir an evvel seçime giderek idareyi sivillere bırakmak istemiştir. Gerekli olan şey, Anayasa'nın bir an önce hazırlanıp, yürürlüğe girmesidir. Anayasa'yı hazırlayacak olan Kurucu Meclis; 7 Aralık 1960'da kabul edilen yasa ile MBK ve Temsilciler Meclisi'nden müteşekkil olarak kurulmuştur.

Bu yeni yapılanmanın akabinde dış temsilciliklerde, 27 Mayıs Darbesi'nin önemi ve Kurucu Meclis'in teşekkülüne dair o memleketlerde mukim olan subay, memur, talebe ve diğer vatandaşlarla istişare toplantıları yapılmış, bu toplantılarda elçiler ve ateşeler izahatta bulunmuşlar ve bu çalışmalar üzerine Dışişleri Bakanı Selim Sarper, kendilerine başarı dileklerini içeren mesajını göndermiştir.⁸⁸

⁸³ Geçici Kanununun Tam Metni İçin Bkz.: **Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi**, 1961, C.43, s.2-5., (TBMM Kav. Mec. Ek-1)

⁸⁴ **Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi**, 1961, C.43,S.12., (TBMM Kav. Mec. Ek-2)

⁸⁵ **Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi**, 1961, C.43,S.14., (TBMM Kav. Mec. Ek-3)

⁸⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.180.

⁸⁷ Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasi Fikir Hareketleri**, Birey Yayınları, İstanbul, 1995, s.27.

⁸⁸ **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C.1, 1961, s.11.

Kurucu Meclis, 27 Mayıs 1961'e kadar çalışmalarını devam ettirmiş ve bu tarihte yeni Anayasa Meclis'te kabul edilerek,⁸⁹ 1 Haziran tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmış ve 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur. Bu oylama sonucunda Anayasa'ya % 39,4 gibi yüksek bir oranda "hayır" denilmiştir.⁹⁰ Ki bu durum mevcut gelişmelere gösterilen toplumsal tepkinin çarpıcı bir göstergesi olarak 27 Mayıs'ın büyük bir halk kitlesini arkasına alamadığını ortaya koymuştur. Ancak yine de hukuki zeminde yürütülen çalışmalara hız verilmiştir.⁹¹

Kabul edilen yeni Anayasa ile ilk kez yasal bir rol alan MGK, giderek devlet siyaseti üzerinde nüfuzunu artırmış, kimi zaman da gerçek iktidar merkezi haline gelmiş⁹² ilerleyen zamanda da bu vasfını adeta pekiştirmiştir.

Siyasî yapılanma devam ederken 22 Şubat 1961'de Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşmeleri sırasında Hükûmet tarafından altı çizilen husus, dış ilişkiler noktasında kötü mirasın devralınmış olduğu düşüncesi olmuştur. Bu rahatsızlık, hem takip edilen politikalar noktasında, hem de Bakanlık çalışanlarının yetersizliği boyutunda görülmüştür. Derviş Sami Taşman, bu tespiti yaparken CHP Milletvekili Bülent Ecevit, Hükûmetin özellikle NATO ve CENTO ittifaklarına bağlılığını ifade etmesinden memnunluk duyduğunu dile getirmiş ve Orta Doğu üzerinde liderlik hevesine kapılmayan bir Türkiye imajının pekiştirilmesi talebinde bulunmuştur.⁹³

⁸⁹ CHP'nin 1959'da yapılan 14. Kurultayı'nda ilk "Hedefler Beyannamesi" adlı metin kabul edildi. Bu beyannamede CHP'nin iktidara gelmesinden sonra yapılacağı bildirilen vaatler vardır. Mesela grev hakkı, basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi, ikinci Meclis v.b. Bu beyanname 1961 Anayasası'nın temelini oluşturmuştur., Sina AKŞİN. **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1996, s.227., CHP'nin 14. Kurultayı'nda kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi" adlı metinde yer alan vaatlerin 1961 Anayasası'nın temelini oluşturması, askerî darbe sonrasında ordu içinde meydana gelen ayrışmadaki "14'ler Grubu"nun iddialarındaki haklılığı da ortaya koymaktadır.

⁹⁰ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.233-234.

⁹¹ Anayasa'nın 114. maddesinde "İdarenin hiçbir eylem ve işlemi hiçbir halde yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz." Denmekteydi. Bu cümleden olarak çıkarılacak yasaların Anayasa'ya uygunluğunu kontrol edip aykırılık olduğuna karar verilen kanunları reddetme yetkisine sahip olacak, Cumhurbaşkanı'nı, Başbakan'ı, Bakanları, Yargıtay, Danıştay başkan ve üyelerini yargılayabilecek olan Anayasa Mahkemesi kurulmuştur., Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, (çev.) Mehmet Harmanlı, E Yayınları, İstanbul, 1982, s.492-493.

⁹² Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1996, s.358.

⁹³ **T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C.2, 1961, s.190-192.

Aynı gün söz alan Kenan Esengil de Dışişleri kadrolarında halen eski yönetime mensup kişilerin varlığından şikâyet etmiş,⁹⁴ Bakanlığının bütçesi üzerinde yapılan görüşmelerin bitiminde kürsüye gelen Dışişleri Bakanı Selim Sarper endişelerin giderileceğine dair teminat vererek, dış ilişkilerde uluslararası ittifaklara bağlılığın kararlılığını ifade etmiştir.⁹⁵

MBK hükûmeti çalışmalarına Avrupa Konseyi bünyesinde de şekil vermeye çalışmış ve bu bağlamda ağırlıklı olarak mültecilere yönelik meslekî yetiştirme kursları açacağını taahhüt eden 21 Ekim 1959 tarihinde Paris'te "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Avrupa Konseyi Millî Mülteciler ve Avrupa'daki Nüfus Fazlalıkları İskân Fonu Arasında İmzalanan Mukavele"yi 17 Temmuz 1961'de Meclis'te görüşerek onaylamış, ardından çalışmaları başlatmıştır.⁹⁶

Sonrasında ise; Cenevre'de 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış olan "Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Sözleşme"nin onaylanması hakkındaki kanunu 28 Ağustos 1961'de kabul ederek⁹⁷ bu konudaki kararlı ve samimi tutumunu uluslararası platformda deklare etmiştir.

Bu dönemde batılı devletlerle ilişkilerin kültürel boyuta taşınmasına gayret edilmiş ve bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti ile Hollanda Krallığı arasında 12 Mayıs 1960 tarihinde imzalanan eğitim, fikir, ilim ve güzel sanatlar sahasındaki münasebetlerin sergi, konferans, konser ve gösterilerle geliştirilmesini öngören Kültür Anlaşması, 29 Mart 1961'de kabul edilerek kanunlaşmıştır.⁹⁸ Aynı gün yapılan görüşmelerde Türkiye ile Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti arasında da 22 Eylül 1960 tarihinde imzalanan Veteriner Sözleşmesi tasdik olunarak kanunlaşmıştır.⁹⁹ Ki çıkarılan kanunlar dengelerin yeniden kurulmaya çalışıldığının ve içinden çıkılmaya başlanılan hassas dönemin dış politikayı şekillendirdiğinin en belirgin örnekleri olarak tezahür etmiştir.

⁹⁴ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, 1961, s.196.

⁹⁵ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, 1961, s.199-202.

⁹⁶ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.797-810.

⁹⁷ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1026-1045.

⁹⁸ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.649-650.

⁹⁹ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.651-658.

Türkiye'nin bu dönemde Araplara karşı politikası da değişme göstermiştir. Batı aleyhtarı bir tavır takınmadan, onlarla daha iyi ilişkiler kurulmasına gayret edilmiş, bunun ilk örneği de Cezayir meselesinde gösterilmiştir.¹⁰⁰

Türkiye, 1960 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Siyasi Komisyonu'nda bu sorunla ilgili olarak yapılan görüşmeler sırasında, Asya – Afrika devletlerinin, Cezayir'de BM gözlemi altında bir referandum yapılmasını isteyen tasarısı karşısında çekimser kalmıştır. Yapılan oylama sırasında gene tutum değiştirilmiş ve bu tasarı lehine oy verilmiştir. Öte yandan Arap Devletleri ile dostluk bağları kurulmak istendiği halde, Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmasını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuş, 1961 yılında Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetler en gergin noktalardan birine gelmiştir.

Milli Birlik yönetiminin Türk Dış Politikası'na getirdiği en önemli yenilik, o zamana kadar tabu olan dış politika konularının artık açıkça kamuoyunda tartışılmaya başlanması olmuş, dış politika alanında da o zamana değin saklı kalmış bütün düşünce ve akımlar su yüzüne çıkmıştır.¹⁰¹

27 Mayıs hareketinde Amerika'nın gizli desteği yolunda iddialar bulunduğu gibi, tersine 27 Mayıs'çıların kendilerine karşı bir Amerikan müdahalesinden kaygı duydukları yolunda da görüşler bulunmaktadır.¹⁰² Eğer ikinci ihtimal doğruysa, 27 Mayıs'tan sonraki ilk açıklamalarda, dış

¹⁰⁰ Şöyle ki; Türkiye, daha evvel Cezayir meselesinde Fransa'yı desteklemiştir. 1957'nin sonlarına doğru Cezayir'in bağımsızlığı konusuna Asya – Afrika ülkeleri olumlu yaklaşırken, Türkiye, İsrail, Japonya, Portekiz ve Latin Amerika ülkeleriyle birlikte Fransa'yı desteklemiş, bağımsızlığı öngören karar tasarısına 6 Aralık 1957'de olumsuz oy kullanmış, 15 Eylül 1959'da Cezayir meselesi tekrar Birleşmiş Milletler'de gündeme geldiğinde, bu kez hem siyasi komitede, hem de Genel Kurul'da çekimser oy kullanmıştır. Yeni hükümet ise Cezayir meselesine daha olumlu yaklaşmıştır. 23 Eylül 1960'ta Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Fransa ile Türkiye'nin dost olduğunu, bunun yanında Cezayir halkının meşru isteklerini paylaştığını vurgulamıştır. Endişeleri giderir mahiyetteki bu yaklaşım Arap ülkelerinin de dikkatini çekmiş, Irak'ın Ankara Büyükelçisi 27 Mayıs sonrası Türk – Arap ilişkilerindeki gelişmelerden memnun olduklarını ve Cemal Gürsel'in verdiği beyanatın Arapların kalbinde çok samimi duygular uyandırdığını belirtmiştir. **Turkish Yearbook of International Relations**, 1960, s.203-209.

¹⁰¹ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", **AÜSBF Dergisi**, C.21, No:1, 1966, s.173-174.

¹⁰² Kürkcüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü", **AÜSBF Dergisi**, s.324.

politikada bir değişiklik olmayacağıının vurgulanmasını anlamak daha kolaylaşabilmektedir.

2) MBK Dönemi Türkiye – SSCB İlişkileri

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe yapan askeri yönetimi, ABD ve İngiltere'nin 30 Mayıs 1960 tarihinde tanımalarının hemen ardından, 31 Mayıs 1960 tarihinde tanımıştır. DP iktidarının son aylarında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişmeye başlayan ilişkiler, 12 Temmuz 1960 tarihinde Menderes'in Moskova'ya yapacağı ziyaretin hemen öncesinde ortaya çıkan 27 Mayıs darbesi ile bir anlamda kesintiye uğramıştır. Asıl önemlisi, Türk – Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olacak olan Türk Başbakanı'nın Moskova ziyareti ertelenmiş, ancak beş yıl sonra Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9 – 16 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret ile gerçekleştirilebilmiştir.

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da Türkiye ile ilişkilerini en azından normal seviyede sürdürmek istemiş, aynı isteğin yeni hükümetçe de benimsendiği Dışişleri Bakanı Selim Sarper tarafından bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında ifade edilmiştir.¹⁰³ Ki bu yaklaşım ikili ilişkilerde önemli bir adımdır.

Esasen Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile ilişkilerin sürdürülmesi konusunda iyimser olmasındaki temel nedenin, Türkiye'nin Mısır benzeri bir yönetim değişikliği sonucu Amerika'dan uzaklaşarak, Üçüncü Dünya ülkelerine veya Bağlantısız ülkelere yaklaşabileceğini ümit etmesi varsayımıdır ki bu durum Sovyet cephesinden bakıldığı zaman isabetsiz de görülmemektedir.

---

¹⁰³ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, 1961, s.202.

Bütün bu yaklaşımlara rağmen Türkiye, Sovyetlerle ilişkilerinde ihtiyatlı olmayı elden bırakmamış ve hassas dengeleri muhafaza etmiştir. Zira Sovyet dış politikasının bütün barışçı görüntü ve propagandasına rağmen “Savaş” Sovyet doktrininden tamamen atılmış değildir, hatta atılması mümkün dahi değildir. Çünkü insanlar ve toplumlar arasındaki münasebetlere bir sınıf mücadelesi açısından bakan bir düşünce tarzının milletlerarası planda savaşı hiçbir şekilde göz önüne almamasına imkân yoktur.¹⁰⁴

Türk Dış Politikası'nın DP dönemine göre farklılaşması gerektiği, MBK'nce de vurgulanmış, komitenin toplantılarında, geleneksel Türk Dış Politikası'nın devamının yanı sıra daha bağımsız ve bağlantısız bir dış politika modelinin üstünde durulmuştur, Sovyetler Birliği de Türkiye'nin bir dış politika değişikliğine gidip gitmeyeceğini, gidildiği takdirde yeni yaklaşımın Türkiye'yi tarafsızlığa ve bağlantısızlığa götürüp götürmeyeceğini öğrenmek istemiş,¹⁰⁵ aynı zamanda Türkiye ile yakınlaşma çabalarını ekonomik yardım teklifleriyle de desteklemiştir.

Bilindiği üzere, Amerikan Büyükelçisi Warren beraberinde Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile 27 Mayıs darbesinden hemen sonra, 28 Mayıs 1960 tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etmiştir. Devlet, Hükümet ve Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel bu görüşmede, 1 Haziran 1960 tarihinde memur maaşlarını ödeyebilmek için Türkiye'nin 180 milyon liraya ihtiyacı olduğunu fakat Hazine'de 23 milyon liranın bulunduğunu belirterek, Amerika'dan acil yardım talebinde bulunmuş, Büyükelçi Warren de “Güçlük çıkarmak için değil, güçlüklerin aşılması için buradayım” diye cevap vermiştir.¹⁰⁶

İşte böyle bir ortamda, Sovyetler Birliği'nin teklif ettiği ekonomik yardım, ABD'den yardım geleceği anlaşılınca Türkiye'nin ihtiyaçları belirleninceye kadar beklemek gerektiği ileri sürülerek, hükümet tarafından

¹⁰⁴ Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Yaşamın Sovyet Yorumu”, *AÜSBF Dergisi*, C.27, S.3, s.304.

¹⁰⁵ Melek Fırat, *1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.29.

¹⁰⁶ Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, 340-342.

nazikçe geri çevrilmiştir.¹⁰⁷ Ancak bu konuya tamamen ilgisiz de kalınmamış ve Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında 8 Ekim 1937 tarihinde imzalanan Ticaret ve Tediye Anlaşmasına ek maddeler konularak genişletilmiş ve kanunlaşarak yürürlüğe konulmuştur.¹⁰⁸

27 Mayıs darbesinden sonra, gerek MBK yönetimi, gerekse Koalisyon Hükûmetleri, Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmek için dış yardım ihtiyacına, dolayısıyla da Amerika'nın desteğine odaklanmışlardır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, "Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırmalıdır"¹⁰⁹ sözü, Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu da göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'deki yeni yönetim ile ilişkilerini iyileştirme yönündeki girişimlerinin en önemlisi, Kruşçev'in, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e 28 Haziran 1960 tarihinde gönderdiği mektup kabul edilebilir.

Kruşçev, mektubunda; 14 Haziran 1960 tarihinde Ankara'daki Sovyetler Birliği Büyükelçisi ile Cemal Gürsel'in görüşmesinin, iki tarafın da ilişkileri iyileştirme niyetini ortaya koyduğunu ve Türk – Sovyet ilişkilerindeki problemlerin askeri bloklardan kaynaklandığını belirttikten sonra, "Açıkça ifade etmek isterim ki, kanaatimizce eğer Türkiye bitarafılık yolunda kalmış olsaydı, şüphesiz ki memleketlerimiz arasında samimi münasebetler kurulmuş olacaktı." diyerek, Türkiye'nin tarafsız kalmasıyla iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulabileceğini, böylece Türkiye'nin kaynaklarını büyük masraflar gerektiren askeri harcamalar yerine, ülke ekonomisinin kalkınması ve halkın refahının yükselmesi için kullanabileceğini belirtmiştir.

Mektupta ayrıca, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesinin Türk – Sovyet ilişkilerinin yürütülmesinde bir ön koşul olmadığı, Türkiye'nin Batılı devletler ve ABD ile ilişkilerini devam ettirmesi gerektiği, hatta Sovyetler Birliği'nin de Batı ile iyi ilişkiler kurmak istediğini belirttikten sonra, 27 Mayıs

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 24 Haziran 1960.

¹⁰⁸ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960-1961, C.43, s.132-137.

¹⁰⁹ Resmî Gazete, Sayı:10559, 23 Temmuz 1960, 1804.

sonrası kurulan yeni Türk Hükûmeti tarafından Atatürk'ün izlediği tarafsızlık politikasına dönülmesi önerilmiştir.¹¹⁰ Ayrıca Türkiye'nin üyesi bulunduğu ittifaklar çerçevesindeki taahhütlerine rağmen kendi başına ve bağımsız bir siyaset takip etmek hususundaki arzusunun Sovyetler Birliği'nce anlayışla karşılanacağına değinilerek, tarafsız ve bağımsız dış politika beklentisi vurgulanmaktadır.

Devlet, Hükûmet ve Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel ise, Kruşçev'e 8 Temmuz 1960 tarihinde gönderdiği cevabî mektupta, Türk – Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda Kruşçev'in mesajına katıldığını kaydettikten sonra, "Türkiye'nin bütün milletlerarası taahhütlerine ve bilhassa NATO ve CENTO gibi ittifaklardan doğan taahhütlerine sadık kalacağını", bu ittifakların BM Antlaşması'na uygun olduğunu, "Türkiye tarafından yürütülen bu ittifak siyasetinin iki memleket arasındaki iyi komşuluk münasebetleriyle bağdaşmayacak hiç bir tarafı olmadığını", İsveç, İsviçre veya Hindistan gibi tarafsızlık politikası uygulayan devletlerin de kendi bütçelerine ağır yük getiren askeri harcamalar yaptıklarını belirtmiştir.¹¹¹

Ayrıca Türkiye'nin, savunma ittifaklarına bağlı kalacağı ve Atatürk döneminde de ittifaklar gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in mektubunun temel mesajı, Türkiye'nin tarafsızlık politikası uygulamayacağı ve ittifaklarına bağlılığın devam edeceği yönünde olmuştur.

18 Temmuz 1960 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp, her iki mektubun örneklerini Amerikan Büyükelçisine vererek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki mektuplaşmayı Amerika'ya bildirmiştir.¹¹²

Özellikle Cemal Gürsel'in cevabi mektubu, Amerikan resmi çevrelerinde geniş yankı uyandırmış ve 27 Mayıs yönetiminin dış politika anlayışı konusundaki bütün şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Ancak buradaki en ilginç nokta, DP yönetiminin dış politika hususunda ABD ekseninde bir

¹¹⁰ Mektubun metni için bkz. Erel Tellal, *SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Ümit Yayınları, Ankara, 1993, s.263-265, Fırat, *1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.46-47.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1960.

¹¹² Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s.128.

yaklaşım benimsediğini ifade ve tenkit eden, ayrıca bunu 27 Mayıs müdahalesinin gerekçelerinden sayan kadroların Türk – Sovyet ilişkilerindeki bir gelişmeyi ivedilikle ABD'ye bildirmesidir ki bu da yeni hükûmetin her ne kadar yüksek sesle söylemese de dış politikada ABD faktörünün önemini sanılandan fazla kabul ettiğini göstermektedir.

İki Devlet Başkanı arasındaki mektuplaşmanın dışında da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında temaslar devam etmiş, Ekim 1960'da yapılan BM Genel Kurulu'na katılan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, bu vesileyle Kruşçev ile de görüşmüştür.¹¹³ Bu görüşmede Kruşçev, Türk – Sovyet ilişkilerini önce Atatürk – Lenin dönemindeki düzeyine çıkartma önerisinde bulunmuş, ancak bu öneri o dönemin koşulları ile sonrakilerin farklı olduğu gerekçesiyle Sarper tarafından reddedilince Sovyetler Birliği – Afganistan ilişkileri düzeyine çıkartmayı önermiş, Dışişleri Bakanı Sarper bu defa da Türkiye'nin NATO ve CENTO üyeliklerinden doğan sorumluluklarını öne sürerek bu teklifi de geri çevirmiştir.

Kruşçev, Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya üyeliklerinin iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye engel olmadığını, Sovyetler Birliği'nin de Amerika ve Batıyla ilişkilerini iyileştirmek için çalıştığını yineleyince Sarper, Kruşçev'in BM'de yaptığı konuşmanın bu yönde olmadığını belirtmiş ve Kruşçev'in, Karadeniz'in "Barış Denizi" olması için girişimlerde bulunulması talebine karşı, Karadeniz'in statüsünün uluslararası antlaşmalarla düzenlendiğini ifade etmiştir.

Son olarak Kruşçev, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için, Sovyetler Birliği'nin askeri birliklerini Türkiye sınırından yüzlerce kilometre geriye çekmesini önermiş, bunun karşılığında da Türkiye'nin, askerlerini Sovyetler Birliği sınırından biraz geri çekmesini isteyerek, sınırların ortak denetimini talep etmiştir. Sovyetler Birliği'nin, silahsızlanma görüşmelerinde¹¹⁴ bile sınırların ortak denetimini kabul

¹¹³ Tellal, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ümit Yayınları, Ankara, 1993, s.198-200.

¹¹⁴ Kruşçev'in, U-2 olayını ve savaş durumunda Türkiye'deki üslerin yok edileceğini hatırlatması üzerine, Sarper, barış zamanında Türkiye'deki üslerin bir tehdit oluşturmadığını, barışın da süper güçlerin inisiyatifinde olduğunu belirtmiştir. Bu arada Kruşçev, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında

etmediği düşünülürse, Kruşçev'in Türkiye'ye önemli sayılabilecek yaklaşımlarda bulunduğu ileri sürülebilir.

Türk Dışişleri Bakanına göre Türk – Sovyet ilişkileri iki temel üzerine oturmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin bağlı bulunduğu ittifaklardan ayrılmadan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemesi, İkincisi ise, silahsızlanma gibi daha çok iki bloku ilgilendiren konulardaki tavrıdır.

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, söz konusu görüşmeyi Türkiye'ye dönüşünde şöyle değerlendirmiştir: “Kruşçev ile bir araya geldim. İki kez görüştük. Görüşmeler önce tereddütlü başladı. Fakat samimi bir havada geçti. Sovyetler Birliği, bize yardım teklifinde bulundu. Hiçbir ayrıntıya girmedik. Alacağımız yardımı incelemeden kabul edemeyiz. Gırtlığımızı kadar borç içindeyiz. Yardımın miktarı ve kredi şartları mühimdir.”

Bu dönemde, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in Türk – Sovyet ekonomik ilişkilerini değerlendirmesi oldukça mesafelidir: “... Şimdiye kadar Sovyetler Birliği'nden yapılmasını istediğimiz herhangi bir ekonomik yardım talebimiz olmadığı gibi bundan sonra da böyle bir yardım talebinde bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim.”¹¹⁵

Bu dönemde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasında, NATO ülkeleriyle daha fazla birlikte hareket etme ön plana çıktığından bir durgunluk yaşanmıştır.¹¹⁶

---

devlet başkanları düzeyinde bir görüşme önermiştir. Selim Sarper ise, Paris ve New York görüşmelerini işaret ederek, bu tür görüşmelerin her zaman çözüm olmadığını ayrıca Orgeneral Cemal Gürsel'in; Genelkurmay, Hükümet ve Devlet Başkanı görevlerini birlikte ifa ettiğini, dolayısıyla söz konusu görüşme için vaktinin bulunmadığını fakat seçimlerin yapılmasından hemen sonra böyle bir görüşmenin gerçekleşebileceğini belirtmiştir., Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.634-640.

¹¹⁵ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.437.

¹¹⁶ Dışişleri Bakanı'nın 4 Ocak 1962 tarihli konuşması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımını ortaya koymaktadır: “Sovyetler Birliği'nin, her hükümet değişikliğinde muhtelif tekliflerde bulunduğunu ancak son defa Türkiye'ye yapılan yardım teklifinin büyüklüğü konusunda çıkarılan söylentilerin asılsız olduğunu, bunu bizzat kendilerinin çıkardığını böylece propaganda yapmak istediklerini ve Sovyetler Birliği ile olan komşuluk münasebetlerimizin her zaman Batılı müttefiklerimizle olan taahhütlerimiz ve NATO ittifakı göz önünde bulundurularak düzenlendiğini belirtmek isterim.”, Gönlübol, v.d., a.g.e., s.438.

3) Türkiye – ABD İlişkileri

1960'lı yıllarda, Amerika'nın siyasi ve ekonomik olarak Batı dünyasına egemen olmayı sürdürdüğü, Avrupa'nın henüz Amerika'nın desteği ve yardımı sayesinde ayakta durabildiği bir gerçektir. Bu açıdan, gerek Menderes – Zorlu ikilisinin, gerekse 27 Mayıs yönetiminin dış politikadaki asıl kaygısı, Amerika ile ilişkileri rayına oturtmak olmuş, Avrupa ülkeleri ile ilişkiler ikincil olarak değerlendirilmiştir. Türk diplomasisi, Avrupa ile ilişkilerden çok asıl desteği Amerika'da aramış, Türkiye'nin "Ortak Pazar"a girme arzusu da, 1959 yılında Amerikalı yetkililere danışılmış, onların yeşil ışık yakması üzerine Avrupa'nın kapısı çalınmıştır.

1960'lı yılların hemen başında, Türkiye'nin, Amerika ve NATO ile ilişkilerinde en can alıcı konular, daha fazla ekonomik yardım almak ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamak şeklinde ilerlemiş, bu nedenle, Türk – Amerikan ilişkilerinde siyasi ve askeri konularda problem çıkmamasına dikkat edilmiştir.

27 Mayıs Darbesi, ABD için sürpriz olmamış, hatta ABD'yi memnun etmiştir. Kurulan Gürsel Hükûmeti'nde Dışişleri Bakanlığı'na atanan eski Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sarper, 1 Haziran 1960'daki ilk basın toplantısında dış politikada devamlılığı teyit etmiş, birkaç hafta içinde de ABD, acil dış yardıma gereksinim duyan yeni rejimi desteklemekte hiç tereddüt etmediğini göstererek 400 milyon dolarlık bir kredi açacağını duyurmuştur. Sovyetler Birliği'nin ekonomik yardım teklifine kaçamak yanıtlar vererek kabul etmeyen yeni hükûmet ABD yardımına sıcak bakmıştır.

27 Mayıs sonrası ülke yönetimine hâkim olanlar ABD'ye ve NATO'ya DP'lilerden daha çok bağımlı hale gelmişlerdir. Hâlbuki 1960 darbesini yapanlar Demokrat Partilileri ülkeyi ABD'ye bağımlı hale getirmekle

suçlamışlar, Fakat Türk topraklarındaki stratejik nükleer füzelerin varlığını kimse sorgulamamıştır.¹¹⁷

1960 Devrimi'nden sonra yeni yönetim dış borçlar yükünün ağırlığını kaldıramayacağını anlayınca yine Amerikan yardımına bel bağlamış ve yardımı arttırabilmek için Menderes iktidarının son ayında uçuşları yasaklanan U-2 bilgi toplama uçaklarının yeniden Türk topraklarından havalanmalarına izin vermiştir.¹¹⁸

Bu tavizin hemen ardından beklendiği gibi Amerika ile Türkiye arasında önce 1 Milyar Liralık yardımı için anlaşmaya varılmış¹¹⁹ 26 Temmuz 1960'da ise 4,5 Milyon Dolarlık yardımın¹²⁰ bir kısmının özellikle eğitime tahsis edileceği söylenmiştir.

Esasen Amerikan yönetimi, baştan beri Türkiye'nin istikrarına büyük önem vermiş, bunun için ekonominin istikrara kavuşturulmasını ön şart olarak kabul etmiş ve bunu da ısrarla Türkiye'ye telkin etmiştir. Türkiye'nin dış yardımıyla, bir anlamda "taşınma su" ile bir yere gidemeyeceğinin farkında olan Amerika, Türkiye'yi Ortak Pazar'a doğru yönlendirmiştir.¹²¹

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti de Milletlerarası iktisadi ve mali münasebetleri tanzim eden geçici kanunu Mecliste görüşerek kabul etmiş ve böylelikle Dışişleri Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı'nın müşterek çalışmalarının çerçevesi belirlenerek oluşturulacak teşekküllerin Amerikan İktisadi Teşekkülleri ile işbirliği içinde çalışmalarının bir ödev olduğunun altı çizilmiştir.¹²²

İlerleyen dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınmasında Amerikan desteğinin gerekliliğine inanılarak Amerikan Export – İmport Bank of Washington ile önce; 157.943.000 liralık kredi anlaşması imzalanmış¹²³

¹¹⁷ Nur Bilge Criss, "Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair 1959-1963", **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 20, No.3, September 1997, s.109.

¹¹⁸ Oral Sander, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı ABD Ve Türkiye" **AÜSBF Dergisi**, C.34, S.1, s.80.

¹¹⁹ **Tercüman**, 13 Haziran 1960., (Sür. Yay. Ek-5)

¹²⁰ **Tercüman**, 26 Temmuz 1960.

¹²¹ Akalın, **Askerler ve Dış Güçler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, 281-282.

¹²² **Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi**, 1960, C.43, s.19-21.

¹²³ **Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi**, 1961, C.44, s.587.

daha sonra Zonguldak Ereğli'sinde tesis edilecek Demir Çelik fabrikaları için 129.600.000 dolar borç anlaşması imzalanarak¹²⁴ ilişkiler bu meyanda ilerlemiştir.

Esasen dış yardımların asıl amacı az gelişmiş memleketleri sadece politik bakımdan tarafsız tutmaya çalışmak değil dünya barış ve düzenini sağlamak olmalıdır. Ancak yapılan yardımlar sonrasındaki gelişen politik yaklaşımlara bakıldığı zaman durumun böyle olmadığı görülmüştür.¹²⁵

Amerikan yardımının arka planında yatan fikriyat incelendiğinde ABD'nin dış ticaret ve ekonomi politikasının yöneldiği amaçların; Atlantik camiası memleketlerinden ve Japonya'dan oluşan hür dünyanın dayanışması ve gelişmesini destekleme, az gelişmiş memleketleri liberal bir ekonomik sistemi kabul etmeleri için etkileme ve Sovyetler Birliği blokunun genişleme planlarının gerçekleşmesini önlemek olduğu görülmüştür.¹²⁶

Bu dönemde Türk – Amerikan ilişkilerindeki gelişme ve devamlılık noktaları, evvelce imzalanan anlaşmaların Meclis gündemine alınıp kabul edilerek kanunlaşma süreci ile ilerlemiş ve bu çerçevede önemli bir gelişme olarak Atom enerjisinin sivil sahada kullanılması hususunda işbirliğini öngören anlaşma Mecliste onaylanmıştır.¹²⁷

Bu anlaşmada; “araştırma reaktörlerinin resmedilmesi, yapımı, işletilmesi, bunların mühendislik cihazı olarak ve tıbbi tedavide kullanılması, bu reaktörlerin işletilmesi ve kullanılması ile ilgili sağlık ve korunma meselesi, radyo-aktif izotopların fizik ve biyoloji araştırmalarda, tıbbi tedavide, tarım ve endüstri alanında uzmanlar denetiminde kontrollü bir şekilde kullanılması iki ülke arasında karara bağlanmıştır.

Yine bu dönemde Etibank Genel Müdürlüğü ile ABD Hükûmeti'nin ajanı sıfatı ile hareket eden Kalkınma İkraz Fonu arasında imzalanan 7

¹²⁴ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.754.

¹²⁵ Suat Bilge, “Dış Yardımlar”, AÜSBF Dergisi, C.20, S.2, 1965, s.457.

¹²⁶ Bilge, “Dış Yardımlar”, AÜSBF Dergisi, s.462-463.

¹²⁷ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.784-788.

milyon dolarlık kredi anlaşmasının onaylanmasına dair kanun¹²⁸ da yayımlanmıştır. Ardından, 7 Şubat 1961 tarihinde imzalanan 2,5 ton Tabii Uranyum Satış Anlaşması ile bu dönemde teati olunan mektupların onaylandığı deklare edilmiştir.

Bu anlaşma metninde özellikle Türkiye'den "Alıcı" Amerika Birleşik Devletleri'nden "Satıcı" diye bahsedilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin devredilen her türlü malzemenin kullanılmasından her ne sebeple olursa olsun doğacak bütün zararları, üçüncü şahıslarınki de dâhil, tazmin etmesi ve bu durumdan Amerikan Hükûmetini âzâde kılmasının altı çizilmiştir¹²⁹ ki bu vurgu Türkiye açısından ağır bir görüntü arz etmiştir.

Türk ekonomisini canlandırmak ve sorunların üstesinden gelmek için dış yardım alma zorunluluğu Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerikan Export – Import Bank of Washington'u yine buluşturmuş ve imzalanan İstikraz Anlaşması ile 56.983.500 liralık kaynak elde edilmiştir.¹³⁰ Amerika'nın 1961 yılında da CENTO bünyesindeki etkinliğini korumak adına ekonomik destek çalışmaları devam etmiş ve CENTO bölge memleketleri sivil hava meydanlarının hava trafiğini kontrol ve muharebe imkânlarının takviyesi maksadıyla Türkiye-İran ve Pakistan hava yolu üstünde bulunan sivil hava meydanlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere 6.250.000 dolarlık bir kaynak aktarmıştır.¹³¹ Bu gelişmeler Türkiye'nin siyasal alanda olduğu kadar Ekonomik alanda da gerek bireysel gerekse dâhil olduğu topluluklar içinde Amerikan desteğinin devamına ne denli ihtiyaç duyduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine aynı dönemde Türkiye gibi bir tarım ülkesinin Amerika'dan ve İsrail'den buğday ithâl ediyor olması¹³² da ilişkilerin niteliğini göstermesinin yanısıra ilginç ve bir o kadar trajikomik durum arz etmiştir.

¹²⁸ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.811-937.

¹²⁹ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1009-1012.

¹³⁰ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1121- 1123.

¹³¹ BCA, 030.18.01.000.161.33.15.

¹³² BCA, 030.18.01.000.161.43.15.

4) Kıbrıs Meselesinin Gündemdeki Yeri

MBK Hükümeti Kıbrıs meselesinde âzamî duyarlılık içinde olmuş ve bu duyarlılığı hemen her konuda göstermiştir. Kıbrıs'a gönderilecek askerî birliğin aylık ücretleri ile her türlü masraflarının karşılanmasına dair kanunun kabulünden sonra¹³³, Kıbrıs'ta baş gösteren kuraklıktan zarar gören Türk çiftçisine yapılacak tohumluk buğday ve arpa yardımına dair kanunlar Meclis gündemine alınarak görüşülmüş ve kabul edilmiştir.¹³⁴ Dolayısıyla Kıbrıs ile ilgili her konunun en tali boyutuna kadar ciddiyetle alakadar olduğunun altı çizilmiştir.

Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Zürih – Londra Antlaşmaları ile Kıbrıs Türk toplumuna tanınan Rumlara eşit statüyü geri almanın planlarını yapmaya başlamış ve gerek Makarios'un gerekse diğer Rum liderlerinin çeşitli beyan ve davranışları, Kıbrıs Anayasası'nın ve diğer antlaşmaların uzun ömürlü olmayacağını göstermiştir.¹³⁵

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından imzalanan, ancak o dönem henüz Kıbrıs devleti ortaya çıkmadığı için Kıbrıs Türk ve Rum liderlerinin bir bildirimle katıldıkları Londra Antlaşmaları, bu üç devlet tarafından yeniden imzalanarak, Lefkoşa Antlaşmaları ismini almış bunun üzerine Kıbrıs Cumhuriyeti, 24 Ağustos 1960 tarihinde Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur.

Bu dönemde, 27 Mayıs darbesi sonrasında oluşan yeni yönetimin Kıbrıs konusundaki tutumunun ne olacağı merakla beklenirken, MBK 28 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı açıklamayla, Zürih – Londra Antlaşmaları'na sadık kalacağını bildirmiştir¹³⁶ ki bu açıklama yeni yönetime karşı istifhamları gidermiş ve durumu oldukça rahatlatmıştır. Sonrasında ise MBK Hükümeti Kıbrıs meselesine dair politik yaklaşımını şekillendirirken evvela yakın dönemde cereyan eden yazışma ve gelişmeleri incelemeye almış ve bu

¹³³ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960-1961, C.43, s.41.

¹³⁴ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960-1961, C.43, s.545.

¹³⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1991, s.395.

¹³⁶ Melek Fırat, "1960 – 1980 Yunanistan İle İlişkiler", (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1960 – 1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.719-720.

bağlamda Kasım 1960'ta Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Bürosu'ndan, 28 Ağustos 1955 tarihinde Londra Büyükelçiliği'nden gönderilen 83 numaralı telgrafı talep etmiştir.¹³⁷ Bu girişimiyle hükümetin meseleyi başlangıcından itibaren mercek altına aldığı ve tüm boyutları ile değerlendirmeye çalıştığı görülmüştür.

16 Ağustos 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs ile olan ilişkisi de giderek artma eğilimi göstermiştir. İlişkilerin gelişmesinde, Makarios'un başından beri bağlantısızlık politikasına yönelen, dolayısıyla Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan dış politikasının rolü büyük olmuştur.

Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra, gerek Enosis ve çifte Enosis gerekse taksim gibi çözüm yollarına, bu önerilerin Kıbrıs'ı NATO üyesi yapacağından endişe duyarak karşı çıkmıştır.¹³⁸ Oysa Makarios'un savunduğu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti tezi, Doğu Akdeniz'e Sovyetler Birliği'nin stratejik bakışı ile paralellik arz etmiştir.

Kıbrıs sorunu, Türk Dış Politikası'nda iki büyük değişiklik de meydana getirmiştir ki bunlardan birincisi, uluslararası platformlardaki yalnızlığını gören ve Amerika başta olmak üzere, NATO üyesi müttefiklerinin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin çıkarlarını görmezlikten geldiklerini anlayan Türkiye'nin, 27 Mayıs darbesinden sonra dış politikasının genel eğilimlerini sorgulamaya ve çok yönlü bir dış politikanın ilk adımlarını atmaya başlaması olmuştur.

İkinci değişiklik ise, Kıbrıs sorununun hem sağ hem de sol kamuoyu tarafından ulusal bir dava olarak benimsenmesiyle, bir bütün olarak Türk kamuoyunun dış politika konularını tartışmaya ve bir anlamda hükümet

¹³⁷ Telgrafta, Kıbrıs Meselesinin uluslar arası platformda yer almaya başladığı dönemde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın politik anlamda durdukları noktalar net bir şekilde ifade edilmiş, Türkiye'nin; "İngiltere Statu Guo'nun muhafazası ve Lozan Ahitnamesi mucibince kendine bahşedilmiş olan hukukun muhafazası hususunda ısrar ettiği müddetçe Türkiye'yi daima yanında bulacaktır..." "Türkiye için Kıbrıs Meselesi Türk – Yunan münasebetleri bakımından mihenk taşıdır... Kıbrıs'ın taleb edilmesi Megalo İdea'nın yeniden canlanması demektir. Yunanistan bu davasında ısrar ederse Türk – Yunan dostluğunun aynı şekilde devam etmesi imkânsız hale gelecektir..." yaklaşımı yer almıştır., **BCA**, 010.09.000.000.109.341.4., (Arv. Blg. Ek-2)

¹³⁸ Faruk Sönmezoglu, "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri", (Ed. Esat Çam), **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s.100-101.

üzerinde baskı oluşturarak dış politikayı yönlendirmeye başlaması olmuştur.¹³⁹

Tarihler 16 Ağustos 1960'ı gösterirken Zürih – Londra Antlaşmaları'nda belirlenen esaslara göre, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile İttifak, Garanti ve Kurucu Antlaşmalar hazırlanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁴⁰ Bu antlaşmaların en önemli özelliklerinden biri, Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun yani Türk ve Rum toplumu varlıklarının resmen kabul edilmesidir. Böylece, Türk toplumu azınlık statüsünden çıkararak Rumlara eşit bir statü kazanmıştır. Türk toplumunun Rumlara eşit bir statü kazanması, uluslararası konjonktürün yani Soğuk Savaş'ın ve NATO sisteminin devamının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.

Genel çerçevede değerlendirildiğinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ivedilikle kurulmasının asıl nedeninin de NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasını ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de etkinlik kazanmasını önlemek olduğu görülmüştür.¹⁴¹

5) Türkiye – NATO İlişkileri

Programında NATO'ya bağlı kalınacağı deklare eden MBK Hükümeti, Bakanlar Kurulu bünyesinde aldığı kararlar ve attığı adımlarla bu noktadaki ciddiyetini ivedilikle ortaya koymuş, özellikle NATO bünyesindeki komite çalışmalarına, ülkedeki hassas dengelere rağmen, katılım göstermiştir. Bu çerçevede önce 14 Eylül 1960'ta Paris'te yapılan NATO İlmî Komitesi'nin çalışmalarına Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Profesörü Besim Tanyel'in

¹³⁹ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.150.

¹⁴⁰ Vehbi Zeki Serter, **Kıbrıs Türklerinin Mücadele Tarihi**, Lefkoşe, 1972, s.135-137., **Tercüman** 16 Ağustos 1960., (Sür. Yay. Ek-6)

¹⁴¹ Ali Özerenkulu, "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", **Yeni Türkiye**, S.16, Temmuz – Ağustos 1997, s.1367.

şahsında iştirak edilirken,¹⁴² 24 Ekim 1960'ta yine Paris'te gerçekleşen "Sovyetler Birliği ile ilgili meseleler Eksperleri Yüksek Kademe Toplantısı"na Vahit Halefoğlu, "Orta Doğu memleketleri ile ilgili meseleler Eksperleri Toplantısı"na Ercüment Yavuzalp ve 14 Kasım 1960'ta devamı gerçekleşen "Sovyetler Birliği ile ilgili meseleler Eksperleri Toplantısı"nda da Pertev Subaşı Türkiye'yi temsil etmiştir.¹⁴³

Yine bu dönemde NATO müşterek Enfrastrüktür programları gereğinde inşa edilmiş olan akaryakıt boru hatları, tank çiftlikleri ve hava meydanları akaryakıt tesislerinin işletme, bakım ve personel eğitimi mevzuunda Petrol Ofisi ve Williams Brother firması arasında 30 Eylül 1960'ta imzalanan anlaşma 12 Ekim 1960 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁴⁴ ile resmileşmiş ve hayata geçirilmiştir.

Ardından NATO Konseyi'nce ilmî ve teknik işbirliğini geliştirmek maksadıyla müspet ilimler sahasında NATO üyesi memleketlerin öğrenci ve ilim adamlarının istifadesi için 15 Ekim 1958'te kabul edilen burs programının Türkiye'de de uygulanması ve bu sistemi idame edecek Kuzey Atlantik Antlaşma Merkez Heyeti Başkanlığı'na bağlı "NATO İlim Komitesi"nin kurulması 19 Kasım 1960 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile resmîyet kazanmış,¹⁴⁵ böylece NATO'nun ciddi anlamda askerî yükünü taşıyan Türkiye, teşkilatın farklı boyutlardaki işlev ve hizmetlerinden de istifa etmiştir.

Esasen NATO'nun zamanla nitelik ve niceliğindeki değişimine bakıldığında Sovyet endişelerini anlamak daha da kolaylaşmıştır. Zira başlangıçta sırf yıldırma amacı ile kurulan NATO,¹⁴⁶ sonraları büyük ölçüde

¹⁴² BCA, 030.18.01.02.156.16.16.

¹⁴³ BCA, 030.18.01.02.157.24.4.

¹⁴⁴ BCA, 030.18.01.02.157.21.11.

¹⁴⁵ Karar metni için bakınız. BCA, 030.18.01.02.157.28.6., (Arv. Blg. Ek-3)

¹⁴⁶ Bilindiği gibi Kuzey Atlantik İttifakı, İkinci Dünya Harbi'nin, yeneni de yenileni de derinden etkileyen sonuçları karşısında, savaşı kazanmalarına rağmen, yeni tehlikelerle karşılaşmış bazı Avrupa devletlerinin ortak savunmalarını teminat altına almak üzere kurulmuş bir teşkilattir. Bu teşkilat, 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da 12 devlet tarafından kuruldu. Daha sonra 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın, 1965 tarihinde de Federal Almanya'nın katılımıyla üye devlet sayısı 15'e çıktı.

NATO'nun kuruluş amaçları şöylece özetlenebilir: Bütün milletlerin özgürlüklerini, ortak miraslarını, medeniyetlerini koruyarak; hukukun üstünlüğüne saygı duyarak, demokratik bir düzen ve barış içinde yaşamalarına yardımcı olmak, bu maksadın sağlanması için ortak bir savunma sistemi

barış ortamını sağlayıcı görevler benimsemiştir. Dolayısıyla paktın amacı sadece anlaşmazlıkları silah gücü ile durdurma olmayıp çatışmaların çıkmasını ya da çıkan çatışmaların büyümesini önlemek te olmuş, hatta bunu görev addetmiştir.¹⁴⁷ NATO'nun bu yapısal çerçevesini kendi çıkarları ve geleceği için uygun bulan Türkiye, NATO'ya dâhil olmakla birlikte içindeki varlığını ve ağırlığını DP döneminde NATO'nun güvenilir müttefiklerinden biri olmaya çalışarak sürdürmüştür.¹⁴⁸

Aynı kararlılıkla hareket edeceğini en başta ilân eden MBK Hükûmeti de Sovyet lideri Nikita Kruşçev'in, Türkiye'nin bağlantısız olması yönündeki çağrılarını reddetmiş ve bu noktadaki kararlılığına ilk örnek olarak 1960 yılı hava manevraları ile ilgili NOTAM'ın hazırlanması için "NATO Avrupa Hava Sahası Koordinasyon Komitesi"nin Paris'te yapılan toplantısına katılmıştır.¹⁴⁹ Ardından "Genel Güvenlik ve Kıbrıs" konularında yapılan toplantılarına Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in başkanlığında geniş kadrolarla katılım sağlanarak¹⁵⁰ hem sürece dâhil olunmuş hem de Türkiye'deki yeni yapılanmaya dair endişeler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Nisan 1961'de NATO bağlamında gündeme gelen diğer bir konu da Türkiye ve Yunanistan'ın kara savunmasından sorumlu olan "LANDSOUTHEAST" NATO Komutanlığı ve bunun üzerine yapılan ciddi yorum ve değerlendirmeler olmuştur. Zira Landsoutheast bölgesi Avrupa'dan Orta Doğu'ya, Afrika'dan Asya'ya giden tali ve tarihi yolların üzerinde

---

kurmak. Güvenliğin korunması uğrunda üye devletlerin bütün güçlerini birleştirmek. İşte "NATO" diye anılan ortak savunma teşkilatı bu ana gayeler üzerinde kurulmuştur.

Bu teşkilatın en yüksek karar organı Bakanlar Konseyi'dir. Biri ilkbaharda, biri sonbaharda olmak üzere yılda iki defa toplanır. Mutaden üye devletlerin Dışişleri Bakanlarından oluşur. Erişim: <http://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=834015.676455.1969800.0.0.php>, (17.02.2011).

¹⁴⁷ Nermin Abadan, "NATO'nun Geleceği", **AÜSBF Dergisi.**, C. 23, 1968, s. 369-370.

¹⁴⁸ Katıldığı ilk andan itibaren Türkiye, Atlantik İttifakı'nın en önemli ve en sadık üyelerinden biri olduğunu ortaya koydu. Coğrafi konumu, Türkiye'yi, Stalin'in savaş sonrasında gerçekleştirdiği Sovyet nüfuzunu işgal edilmiş Doğu Avrupa'nın ötesine, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya doğru yayma çabalarının birincil hedeflerinden biri haline getirmişti. Türkiye, bundan dolayı Yunanistan'la birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik korumasından faydalanacak ilk devletlerden biri olacaktı. Türkiye'nin Atlantik İttifakı'na üye olmaya davet edilmesi, olması gereken çok doğal bir olaydı. Bu şekilde Türkiye, NATO'nun doğudaki en önemli kalesi haline geldi ve daha sonra da Orta Doğu'da 1950'lerde oluşturulan ve Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan Savunma sistemlerinin de önemli bir halkası konumunu kazandı. Cihat Göktepe, "Türkiye, İngiltere ve Nato", **Türkler**, s.110.

¹⁴⁹ **BCA**, 030.18.01.02.155.1.14.

¹⁵⁰ **BCA**, 030.18.01.02.157.30.3.

bulunması hasebiyle coğrafi durumu, teknik ittifak için kritik bir öneme haiz olup, uzun NATO cephesinin mihranı olarak görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanacak her türlü huzursuzluk NATO'nun bu bölgesinin mevcudiyetine zarar vermiş olacaktır.

O nedenle bu bölge siyasi açıdan da büyük önem arz etmiş, Yunanistan'ın 1940'tan beri faşizm, nazizm ve komünizm ile kahramanca savaştığı, Türkiye'nin de yüzyıllarca Rus tecavüzlerini püskürttüğü ve 1918'den itibaren de Rus tazyikine yılmadan mukavemet ettiği NATO tarafından ifade edilerek bölgenin ve bölge bağlamında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO güvenlik şeridi için ehemmiyeti vurgulanmıştır.¹⁵¹

Tarihler 2 Mart 1961'i gösterdiğinde ise İngiltere Hükümeti ile Türkiye arasında NATO Antlaşması'nın 3. maddesine istinaden ELİNT yani "Elektronik İstihbarat Sistemi" mevzuunda bir anlaşma imzalanması Bakanlar Kurulunca karara bağlanmış¹⁵² ve ilişkilerin yasal zeminde anlaşmalar kapsamında geliştirilerek ilerlemesi yaklaşımı hayata geçirilmiştir.

Bundan sonraki süreçte ise NATO ile ilişkiler; 8-10 Mayıs 1961'de Bakanlar Konseyi'nin Oslo'da yapılan toplantısına Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in başkanlığında bir heyetin¹⁵³, 15 Mayıs 1961'de NATO İlmî Komitesi'nin Paris'teki toplantısına Ankara Üniversitesi Profesörlerinden Besim Tanyel ve Sebahattin Özbek'in¹⁵⁴, 4 – 11 Haziran 1961'de ise yine Oslo'da Norveç Millî Grubu tarafından hazırlanan NATO'nun askerî faaliyetleri ile ilgili toplantıya Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü'nden Asistan Gündüz Ökçün'ün katılımı¹⁵⁵ noktasında şekillenmiştir.

¹⁵¹ BCA, 030.01.000.000.35.216.16., (Arv. Blg. Ek-4)

¹⁵² BCA, 030.18.01.02.158.46.19., (Arv. Blg. Ek-5)

¹⁵³ BCA, 030.18.01.000.160.23.1.

¹⁵⁴ BCA, 030.18.01.000.160.25.18.

¹⁵⁵ BCA, 030.18.01.000.160.30.5.

6) Türkiye – AET İlişkileri

Dış ticaretinin yaklaşık yarısı OECD ülkeleriyle olan Türkiye’de kamuoyunun önemli bir çoğunluğu Türkiye’nin Avrupa bütünleşmesine yönelik politikasına karşı çıkmamış hatta bunu onaylamıştır. Ancak, Türkiye’nin bu politikası Avrupa ülkelerinden her zaman beklediği karşılığı görememiştir. Bu durum Türkiye’yi zaman zaman başka arayışlarla dış politika portföyünü zenginleştirmeye yöneltmiştir.¹⁵⁶

Avrupa Ekonomik Topluluğu kısa adıyla AET, bütün Avrupa Devletlerini federal bir yapı altında toplama gayesi ile Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından oluşturulan bir birlik olup topluluğu kuran bu devletlere daha sonra “Altılar” denmiştir.

Bu altı devlet kısa süre sonra sınırları kaldırarak tek bir Pazar haline gelmiş, birbirlerinden gümrük ve benzeri vergileri almayıp malların bu altı devlet arasında hiçbir kayda tabi olmaksızın serbestçe dolaşmasını sağlamış, sadece siyasî sınırları dışından giren mallara karşı ortak bir gümrük rejimi uygulayarak bu sistemle ilerleyip milletlerarası Avrupa Pazarı’nı meydana getirmişlerdir.¹⁵⁷

Türkiye, Avrupa Konseyi ile NATO’ya katıldıktan sonra, bu defa da 1957 yılında kurulan AET’ye üye olmak üzere harekete geçmiştir. Böylece, Avrupa’yı ileride siyasi bir bütünleşmeye götüreceğini de anladığı bu kuruluşu katılarak onun dışında kalmak istememiştir. Bu amaçla 31 Temmuz 1959’da, topluluğa tam üye olmak için ilk başvurusunu yapmıştır. Bundan yaklaşık iki ay önce de, 8 Haziran 1959’da, Yunanistan, topluluğa ilk başvurusunda bulunmuştur.

¹⁵⁶ İdris Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.106.

¹⁵⁷ Avrupa Topluluğu fikrinin doğuşu çok eskilere gider. Yaklaşık bir asır evvel Victor Hugo “Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birleşik Devletleri, bu iki muazzam kutuplaşmanın karşılıklı yer alacakları ve denizlere rağmen birbirlerine el uzatarak ticaret, sanayi, sanat ve teknik bilgi mübadelesine girişecekleri, dünyayı aydınlatacakları, çölleri imal edecekleri ve insanların kardeşliği gibi hudutsuz bir kuvveti herkesin hayrına teşkilatlandırmaya çalışacakları gün gelecektir.” Sözleri bir anlamda altıların hareketine ilham kaynağı olmuştur. Sabahattin Savacı, **Ortak Pazar “AET” ve Türkiye**, 1971, s. 7-9.

Bunun üzerine AET Konseyi, Türkiye'nin isteğini inceledikten sonra, 11 Eylül 1959'da AET Komisyonu'na Türkiye ile görüşmelere başlanması için yetki verilmesini kararlaştırmıştır.

1961 ve 1962 yıllarında ve özellikle İngiltere'nin üyeliğe müracaatının bir çıkmaza girmesinden sonra EFTA¹⁵⁸ dışındaki birçok Avrupa devletleri ile Afrika ve Asya devletleri de Ortak Pazar ile özel ilişkiler kurmak için teşebbüse geçmişlerdir. Bu devletlerin çoğunluğu Akdeniz devletleridir ve hem coğrafyaları hem de iklim şartları sebebiyle benzer iktisadi yapıya, daha önemlisi de Ortak Pazar ile benzer ticari ilişkilere sahiptirler. Bu sebeplerle, bu devletlerden birinin Ortak Pazar ile ilişkiler kurması, derhal diğer devletleri aynı mahiyette ilişkiler kurmaya sevketmiştir.

Nitekim Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca Türkiye ile Yunanistan, Ortak Pazar ile görüşmeler yapmışlar ve her ikisi de ileride tam üyeliğe varabilecek ortaklık anlaşmaları imzalamışlardır.¹⁵⁹ Türkiye ile AET arasında 28 Eylül 1959'da başlayan görüşmeler dört yıl sürmüş ve 25 Haziran 1963'te, hazırlanan Ortaklık Antlaşması Brüksel'de parafe edilmiş, Antlaşma metni ise 12 Eylül 1963'te, Ankara'da Türkiye ile topluluk üyesi devletlerin Bakanları tarafından imzalanmış ve Antlaşma, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁰

Antlaşmanın içeriğinde Türk halkının çalıştırılma seviyesi ve yaşam standartlarının yükseltilmesi öncelikli konu olarak takdim edilirken taraflar arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin de aralıksız ve dengeli bir şekilde güçlenmesinin teşviki altı çizilen noktalar olarak netleşmiştir. Geçiş Dönemi Uygulamaları, Gümrük Birliği, Tarım, Ekonomik Nitelikler gibi alt başlıklar da antlaşmayı şekillendiren unsurlar olmuştur. Bir anlamda Türkiye'nin Batı ile

¹⁵⁸ Avrupa devletleri, İngiltere'nin liderliği altında, önce tüm Avrupa'yı içine alan bir serbest ticaret bölgesi teklif ederek, Avrupa'nın ikiye ayrılmasını önlemeye çalışmışlardır. Fakat bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanınca, kendi aralarında bir serbest ticaret bölgesi (EFTA) kurmuşlardır., Mehmet Gönlübol, "Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) Kuruluşu ve Gelişmesi", **AÜSBF Dergisi**, C.20, S.3, 1965, s.98.

¹⁵⁹ Gönlübol, a.g.m., s.103-104.

¹⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1964, C.47, s.99-416. (TBMM Kav. Mec. Ek-4)

bütünleşme arzusu istikametinde çıktığı uzun yolculuğun ekonomik boyutta rotası çizilmiştir.

Türkiye, Batı Avrupa ile ilişkilerini geliştirmeye ağırlık verdiği zamanlarda bu etkileşimde ekonomik kazanımlarına da öncelik vermiştir. Bu cümleden olarak Federal Almanya Cumhuriyeti ile sermaye yatırımlarının karşılıklı teşvik ve himayesini öngören anlaşmayı ve bu süreçte teati edilen sekiz mektubu TBMM'nde görüşerek ek protokolleriyle birlikte onaylamıştır.¹⁶¹ Bu ve benzeri girişimler Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde Batı Avrupa ve AET'ye ne denli ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye, iç siyasetinde 27 Mayıs Askeri Darbesi ile çalkantılı bir dönemden geçerken dahi, AET ile ilişkilerini belli bir seviyede tutmaya azami gayret sarfetmiş ve hükûmetin icraatına da bu durum ağırlıklı olarak yansımıştır. Bu çerçevede; MBK Hükûmeti döneminde AET kapsamında ve paralelindeki ilişkiler genel itibariyle imzalanan ikili ticarî anlaşmalar ile evvelce imza edilen anlaşmaların Meclis genel kurulunda görüşülerek kanunlaşması şeklinde ilerlemiştir.

10 Ağustos 1960 günkü Meclis çalışmalarında; "Türkiye Cumhuriyeti ile Çekoslovakya Cumhuriyeti Arasında 9 Temmuz 1949 tarihli Ticaret Anlaşması"nın 13 Mayıs 1960'ta Ankara'da imzalanan ek protokolleri¹⁶², Macaristan ile 12 Mayıs 1949 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Tediye Anlaşması"nın 13 Şubat 1960'da Ankara'da imzalanan ek protokolleri¹⁶³ ve "Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Halk Cumhuriyeti arasında 5 Nisan 1954 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması"nın 8 Nisan 1960'da Ankara'da imzalanan ek protokolleri¹⁶⁴ kabul edilerek kanunlaşmış ve karşılıklı ticareti geliştirmeyi matuf bu adımlarla münasebetlerin ciddiyetle ele alındığı ve resmî boyutta şekillendirildiğinin vurgusu yapılmıştır.

¹⁶¹ TBMM Kanunlar Dergisi, 1965, C.46, s.649-658.

¹⁶² Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.64-78.

¹⁶³ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.79-86.

¹⁶⁴ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.87-92.

Daha sonra; Finlandiya ile 13 Mayıs 1960'ta¹⁶⁵, Polonya ile 18 Temmuz 1948'de imzalanan¹⁶⁶ Ticaret ve Tediye Anlaşmalarının ekleri Mecliste tasdik olunmuş ve Türk Hükûmeti tarafından Finlandiya ve Polonya'ya sebze, meyve ve kuru gıdaların ihracı taahhüt edilirken, Finlandiya ve Polonya'dan sanayi sektöründe kullanılacak maden ve makine parçalarının ithalatı karara bağlanmıştır.

Bu süreçte ekonomik gidişatı rahatlatmak adına klişe bir yaklaşım olarak borç alma yoluna gidilmiş ve Federal Almanya Cumhuriyeti Hükûmeti'nden 19 Nisan 1960 tarihinde imzalanan Mali Yardım Anlaşması ile 147 milyon Mark borç alınmıştır.¹⁶⁷

Ancak ekonomik sıkıntıların boyutu II. Gürsel Hükûmeti döneminde de devam etmiş ve yine Almanya'dan 200 Milyon Mark borç alınmış ve bu 200 Milyon Mark'ın yarısının 1961'de diğer yarısının ise 1962 yılında verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁸

Hemen ardından az gelişmiş memleketlerde hayat seviyesinin yükseltip iktisadî ve içtimai ilerlemelerine yardım edilerek iktisadî kalkınmalarının hızlandırılmasına, kaynakların geliştirilmesine, böylece dünya ekonomisinin ve milletlerarası ticaretin dengeli, aynı zamanda sıhhatli bir şekilde gelişip dünya sulh ve refahına hizmet edilmesi maksadıyla kurulmuş bulunan Milletlerarası Kalkınma Birliği'ne katılmaya karar verilmiş ve bu çerçevede yürütülecek çalışmalar için hükûmete yetki verilmesini öngören kanun kabul ve ilan edilmiştir.¹⁶⁹

Bir müddet sonra 14 Aralık 1960'ta imzalanan İktisadî İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı Sözleşmesi Mecliste onaylanarak kanunlaşmıştır.¹⁷⁰

MBK Hükûmeti'nin İktisadî anlamda devam eden icraatı; Türkiye'de mukim şahısların ticarî borçları ve bunların ödenme şekillerinin belirlenmesini

¹⁶⁵ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.140-151.

¹⁶⁶ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.152-161.

¹⁶⁷ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.168-1969.

¹⁶⁸ Tercüman, 7 Haziran 1961.

¹⁶⁹ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s.180-194.

¹⁷⁰ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.659-666.

sağlayan anlaşmanın yasal zemine oturtulması ile devam etmiştir.¹⁷¹ Bu noktada anlaşmanın tatbikindeki teknik hususları tespit için de Federal Almanya, Fransa, Portekiz, Lüksemburg, Norveç, İsveç, Avusturya, İtalya, İsviçre, Danimarka, Belçika ve Hollanda ile ikili anlaşmalar imzalanmış¹⁷² ve bu anlaşmalar 3 Eylül 1961’de Meclis’te görüşülerek, kabul edilmiş ve resmîyet kazanmıştır.

Fransa ile yapılan görüşmeler ve teati edilen mektuplar daha sonra özel olarak gündeme alınmış ve Fransa’ya özel kontenjana tâbi tutularak ihraç edilen malların, Fransa’nın yanısıra Frank sahası olarak kabul edilen; Merkezî Afrika Cumhuriyeti, Moritanya İslam Cumhuriyeti ve Çad Cumhuriyetine de aynı yasal çerçeveden ihracı resmîyet kazanmıştır.¹⁷³

Yine bu dönemde, Türkiye – AET ilişkileri milletvekilleri tarafından da hükûmete yöneltilen yazılı ve sözlü soru önergeleri ile takip edilmiş ve sorular üst düzeyden karşılık bulmuştur.

Temsilciler Meclisi üyesi Coşkun Kırca’nın “27 Mayıs 1960’tan önce ve sonra Avrupa İktisadi Camiası ile Türk Hükûmeti arasında yapılan müzakerelerin seyri” hakkındaki yazılı soru önergesine Dışişleri Bakanı Sarper’in verdiği cevapta;

- Müşterek Pazar’la Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine Müşterek Pazar Bakanlar Konseyi’nin 11 Eylül 1959 tarihli toplantısında karar verilmiş ve ilk müzakere 28 Eylül 1959’da Brüksel’de açılmıştır.

- Gümrük Birliği’nin teessüsü için Roma Antlaşması’nda belirlenen 12 yıla ilaveten “İntikal ve İntibak” devresi olarak bir on yıllık zaman daha talep edilmiştir.

- Türkiye bu zamanın ilk 10 yılında kendi iktisadî şartlarının gereği olarak altılara karşı herhangi bir vecibe yüklenmeyecek ama müşterek Pazarın bilumum nimetlerinden yararlanacaktır.” Şeklinde kısa bir durum

¹⁷¹ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1052-1063.

¹⁷² Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1064-1111.

¹⁷³ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, 1961, s.330, Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1961, C.44, s.1112-1118.

analizi sonrasında beklentiyi ortaya koymuş ve devamında, süratle gelişme gösteren Batı entegrasyon hareketlerinin dışında kalınmayacağı, Müşterek Pazar'a her yeni üyenin girişiyle dışında kalanlara karşı mukavemetin arttığına işaret edilmiştir. Ayrıca; "Daha şimdiden, Akdeniz tarım memleketleri müşareketimize muhalefet etmektedirler. İleride Danimarka, Norveç, İngiltere ve muhtemelen İsrail'in girmesiyle bu mukavemet ve muhalefet daha da artacaktır. Bu itibarla Bakanlığım vakit kaybetmeden ciddi teşebbüsler yapılmasında büyük faydalar mülahaza etmektedir..."¹⁷⁴ denilerek MBK hükûmetlerinin meseleye yaklaşımı ortaya konulmuştur.

B-) KOALİSYON HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

27 Mayıs'ta verilen seçim sözü, tam bir buçuk yıl sonra, 15 Ekim 1961'de gerçekleşmiş, seçim kampanyası da oldukça tedirgin geçirilmiştir.¹⁷⁵ AP'liler meraklı, askerler tedirgin, CHP'liler ise iyimser bir havada seçim sonuçlarını beklemiş ve belli olan sonuçlar askerler ve CHP'lileri oldukça şaşırtmıştır.¹⁷⁶ Zira alınan seçim sonuçlarına göre¹⁷⁷; üç sağ partinin oylarının

¹⁷⁴ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim:98, Oturum:1, C.6, s.505-509.

¹⁷⁵ Yeni seçim sistemi 25 Mayıs 1961'de kabul edilirken Askeri Kadrolar Türk demokrasisinin geleceğini sadece CHP'nin zaferiyle kurtarılacağına karar verip, yönetimin sivil kadrolara devrinin hazırlıklarını yaparken 31 Ağustos'ta parti liderleri, askerlerin gözetiminde toplantılara başlayarak 5 Eylül'de de ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Yayınlanan bildiriye taraflar; 27 Mayıs Devrimi'ni siyasi amaçlarla sorgulamamak ve istismar etmemek, Atatürk devrimlerini korumak, din olgusunu siyasi amaçlar için kullanmamak, Yassıada Mahkemeleri'nin kararlarını seçim malzemesi yapmamak konularında mutabık kalarak, bu kararlara uymada hassasiyet göstereceklerine dair söz vermişlerdir., **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1961.

¹⁷⁶ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart İhtilâlin Pençesinde Demokrasi**, Ankara, 1997, s.19.

toplamı % 61'i bulmuş, halk, tüm sessizliğinin ardından Yassıada'ya tepkisini seçimde göstermişti ama seçimden sonra asıl merak edilen konu askerlerin tepkileri olmuş, nitekim askerlerin bunu bir karşı ihtilâl olarak değerlendirdiği görülmüştür.¹⁷⁸

25 Ekim'de Parlamento'nun açılmasıyla birlikte Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Gürsel, Senato Başkanlığı'na Suat Hayrı Ürgüplü, Meclis Başkanlığı'na Fuat Sirmen seçilirken Gürsel, Başbakanlığı CHP lideri İsmet İnönü'ye vermiştir.¹⁷⁹

I. Koalisyon, diğer adıyla VIII. İnönü Hükûmeti Programı Başbakan İsmet İnönü tarafından okunurken “Uzun bir ayrılık devri içinde bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyâsi partiler, anlaşarak bir Hükûmet kurabilmişlerdir.” Sözleriyle mevcut durumun önemine dikkat çekilmiştir.

Hükümet programının Dış Politika yaklaşımının ifade edildiği bölümünde; BM Yasasına uygun olarak millî menfaatlerin korunabileceği,

¹⁷⁷ CHP oyların % 36.7'si ile 173 milletvekili, AP oyların % 34.7'si ile 158 milletvekili, YTP oyların % 13.9'u ile 65 milletvekili, CKMP oyların % 13.7'si ile 54 milletvekili çıkarmıştı. Çoğunluk sistemi uygulanan Cumhuriyet Senatosu'ndaki durum daha farklıydı: AP oyların % 35.4'ü ile 71 senatörlük, CHP ayların % 37.2'si ile 36 senatörlük, YTP ayların % 13.9'u ile 27 senatörlük, CKMP oyların % 13.4'ü ile 16 senatörlük kazanmıştı., Hikmet Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, (yay. yön.) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.207.

¹⁷⁸ Birand – Dündar – Çaplı, **12 Mart İhtilâlin Peşesinde Demokrasi**, s.20., Askerleri en çok rahatsız eden konu, hiç kimsenin tek başına iktidara gelmek için gerekli olan salt çoğunluğa ulaşamaması idi. % 35.4'lük oy oranı ile 71 senatörlük kazanan AP sağda bir koalisyon arıyordu. Üç sağ parti bir koalisyonda bir araya gelebilirse, D.P.'nin bıraktığı yerden devam edebilirdi ki; bu durumda ülkeyi yeniden çıkmaza sokabilirdi. Bunun üzerine 21 Ekim 1961'de İstanbul'da, yüksek rütbeli subaylar bir toplantı yaptılar. Toplantıya 10 general ve 28 Albay katıldı. 3,5 saat süren toplantının sonunda “21 Ekim Protokolü” adı verilen bir belge imzaladılar. Bu protokole göre;

1) TSK mensupları 21 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir.

2) İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine verecektir.

3) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle MBK feshedilecektir.

4) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

Fakat bu protokolü Genelkurmay başkanı Cevdet Sunay ve yakın çevresi desteklememiştir. Meclisin açılmasına bir gün kala siyasi parti liderleri komutanların önünde 27 Mayıs'a karşı çıkmayacaklarını, Cumhurbaşkanlığı için Orgeneral Gürsel'in dışında kimseyi desteklemeyeceklerini ve Yassıada mahkûmlarının affının söz konusu olmayacağını belirten bir protokol imzalamak zorunda kaldılar., A.g.e., s.23., Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması ve İnönü'nün de Başbakan atanmasıyla, bir kısım albaylar dışındaki yüksek rütbeli askerler 21 Ekim Protokolü'nün uygulamasından vazgeçtiler. 20 Kasım 1961'de CHP – AP koalisyonu kuruldu. Askerlerin zoruyla kurulmuş olan bu koalisyon oldukça kısa sürdü. Hükümet, 12 CHP'li ile 10 AP'liden oluşuyordu. Bu koalisyon hükümeti, 2 Aralık 1961'de 269 güvenoyu alarak göreve başladı., Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.218.

¹⁷⁹ Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, s.209.

Milletlerarası İşbirliğine, ortak güvenlik prensibine, önem verildiği, bu çalışmalarda NATO ve CENTO ittifaklarının önemli yeri olduğu belirtilmiştir. NATO ittifakı dâhilindeki bağlarımıza ilâveten, ABD ve diğer üye devletler ile iki taraflı olarak samimi ve ileri dostluk münasebetlerinin mevcudiyeti ve geliştirilmesinin kararlılığı vurgulanmış ve bu vurgunun icraata yansması CENTO ve NATO bünyesinde yapılan tüm toplantılara katılmakla gösterilmiştir.¹⁸⁰

Aynı zamanda NATO'daki müttefik devletlerin donanmalarına mensup harp gemilerinin altı ay müddetle Türk limanlarına gelmesine Millî Savunma ve İçişleri Bakanlıklarının ortak olur kararı ile izin verilmiştir.¹⁸¹

Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki özel bir bağın olduğu, Koalisyon Hükûmeti olarak samimi dileklerinin; "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin mevcut anlaşmalar dairesinde sükûn ve ahenk içinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırması." olduğu ifade edilmiştir.

Sovyetler Birliği ile Milletlerarası taahhütlere uygun olarak ilişkilerin geliştirilmesinin arzu edildiği ve Sovyetlerin karşılıklı saygı ve samimiyeti muhafaza etmesi durumunda çıkabilecek her türlü anlaşmazlıkların bertaraf edilebileceği hem hükûmet programında yer almış hem de Dışişleri Bakanlığı

¹⁸⁰ 20 Kasım 1961'de Tahran'da yapılan CENTO Ulaştırma ve Bayındırlık Çalışma Grupları toplantısına (BCA, 030.18.01.000.162.59.16.), 26 Şubat 1962'de Washington'da yapılan CENTO Teşkilatı Ekonomik Komite toplantısına (BCA, 030.18.01.000.163.72.11.), 12-20 Mart 1962 tarihlerinde Rawalpindi'de yapılan CENTO İrtibat ve Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.163.74.18.), 21-24 Mart 1962'de yine Rawalpindi'de yapılan CENTO Sivil Savunma Ekspertleri toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.165.26.19.), 15-23 Kasım 1962'de Doğu Pakistan'ın Decca şehrinde yapılan CENTO Ticaret ve Ekonomi Talî Komitesinin IX. Devre toplantılarına katılım gösterilmiştir. (BCA, 030.18.01.000.167.51.9.), NATO bünyesinde ise Bakanlar Konseyi'nin 13-15 Aralık 1961, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 16 Aralık 1961 ve Kıbrıs Üç Dışişleri Bakanlarının 18 Aralık 1961'de Paris'teki toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.163.62.19.), Dr. Abdurrahman Selek ve Doç.Dr. Mehmet Gönübol'da müteşekkil bir heyetle 8-20 Ocak 1962 tarihleri arasında yine Paris'te yapılan NATO Halk Komisyonları Konferasına (BCA, 030.18.01.000.163.66.5.), 2-7 Mayıs 1962 tarihleri arasında Atina'da yapılan NATO Savunma ve Dışişleri Bakanlarının müşterek toplantılarına ve 21-25 Mayıs 1962 tarihleri arasında Paris'te yapılan NATO'ya dâhil üye devletlerin askerî temsilcilerinin yaptıkları yüksek kademedeki toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.164.19.16.), Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve beraberlerindeki delegeler katılmışlardır.

¹⁸¹ BCA, 030.18.01.000.165.35.10.

bütçe görüşmeleri sırasında Bakan Selim Sarper tarafından ifade edilmiştir.¹⁸²

Orta ve Yakın Doğu memleketleri ile Arap memleketlerine geniş yer ayrılan programda Irak, Suriye, Afganistan ve Yugoslavya ile müşterek menfaatlere uygun olarak münasebetlerin gelişmesinin arzusu belirtilirken Milletlerarası alanda önemli rol ve mevkileri olan Latin Amerika, Japonya ve hür dünyanın müşterek idealleri paylaşılan Uzak Doğu memleketleriyle münasebetlerinin karşılıklı dostluk çerçevesinde yürütüleceğinin de altı çizilmiştir.¹⁸³

Yine bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya ve İsrail arasında evvelce imzalanmış olan ikili Ticaret ve Tediye Anlaşmalarının yeni düzenlemeler yapılarak devamına karar verilmiştir.¹⁸⁴

O dönem Afrika memleketlerinde Türkiye'nin sadece 7 temsilciliği bulunduğu için hükûmet öncelikle bu sayıyı artırarak Afrika ülkeleri ile ticaret ve kültür bağları kurmak kararlılığında olup bu maksatla Afrika ülkelerine "iyi niyet heyetleri" göndermiştir.¹⁸⁵

Hükûmetin hassasiyetle üzerinde durduğu bir diğer konuda güvenlik ve barışın kurulması bakımından büyük önem taşıyan nükleer silahların kademeli bir şekilde tatbik edilmek suretiyle, silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi gerektiği olmuştur ki hükûmet programındaki bu temenni ve hedeflere rağmen kimi milletvekilleri işleyişe dair ciddi endişeler taşımıştır. Dışişleri bakanlığı bütçesi görüşülürken CKMP grubu adına konuşan Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın "Kapalı oda politikası"ndan çok zarar görmüş bir milletin mümessilleri olarak yapacağımız ikinci iş, şüphesiz, dış politikamızın ve Dışişlerimizin tesirli ve seviyeli bir parlamento murakabesi

¹⁸² Hükûmet programının başlangıcındaki bölümde vatandaşla münasebetlerde yönetimin anlayışı ortaya konulmuş, haklar ve siyâsi kanâat farklılığı gibi konular başta olmak üzere hiçbir nokta da ayırım yapılmayacağına teminatı verilerek, iç politikada acilen, asayiş kuvvetlerinin kanunlar çerçevesinde başarılı bir şekilde çalışacak hale getirilmeleri gerektiği deklare edilmiştir.

¹⁸³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:1, Birleşim:52, Oturum:2, 1962, C.3, s.163.

¹⁸⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri**, Başbakanlık Basımevi, C.2, Ankara 1978, s.27-28.

¹⁸⁴ **BCA**, 030.18.01.000.163.64.5.

¹⁸⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:1, Birleşim:52, Oturum:2, 1962, C.3, s.164.

altına alınıp yürütülmesi olmalıdır...”¹⁸⁶ sözleri bu endişeye emsal ve uyarı teşkil etmiştir. Ancak bu koalisyon oldukça kısa sürmüş, 2 Aralık 1961’de kurulan Koalisyon Hükümeti 7 ay sonra 1 Haziran 1962’de sona ermiştir.

Yeni hükümeti kurmakla tekrar İsmet İnönü görevlendirilmiş ve bu defa koalisyon ortakları CHP, YTP ve CKMP olmuştur. Bu koalisyon birincisinden daha uzun sürmüştür. Bunda geniş katılımlı olmasının da payı büyük olurken 25 Haziran 1962’de göreve başlayan hükümet, 2 Aralık 1963’e kadar devam etmiştir.¹⁸⁷

25 Haziran 1962 – 25 Aralık 1963 tarihleri arasında ülke yönetimini üstlenen II. Koalisyon (IX. İnönü) Hükümeti’nin 02.07.1962 tarihinde okunan programı bir önceki Koalisyon Hükümet programıyla devamlılık noktalarını ortaya koymuş, herhangi bir farklılık yansıtmamıştır. Sadece Hükümet programında en dikkat çekici ve hassasiyetle vurgu yapılan noktası “...Fransız ve Cezayirli liderlerin basiretli tutumları sayesinde mutlu bir sonuca bağlanmış olmasından fevkalade bahtiyarız.” ifadeleri ile dikkat çekilen Cezayir meselesi olmuştur.

Ayrıca hükümet, Avrupa İktisâdi Camiası (Müşterek Pazar) memleketleri ile Türkiye’nin iktisâdi gerçeklerini ve Batı âlemi ile kader birliğini göz önünde tutan bir ortaklık anlaşması akdini lüzumlu saydığını da ifade etmiştir.¹⁸⁸

II. Koalisyon Hükümeti dış politikada çoğunlukla ortaya çıkan Füze Krizi ile meşgul olmuş hatta NATO ile ilişkileri bu gündemle şekillenmiştir.¹⁸⁹ Ayrıca yapılan yasal düzenleme ile NATO ile ilgili her türlü çalışma, oylama ve katılımlardan Bakanlar Kurulu’nun mesul olduğu¹⁹⁰ karara bağlanmış ama

¹⁸⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:1, Birleşim:52, Oturum:2, 1962, C.3, s.141.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**,22 Kasım, 1963.

¹⁸⁸ Erişim: <http://www.TBMM.gov.tr/hukümetler/HP27.htm>, 25 Kasım 2010.

¹⁸⁹ Dışişleri Bakanı Erkin’in 22-24 Mayıs 1963’te Ottova’da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısına katılması, (BCA, 030.18.01.000.170.25.15.) ve NATO Müttefik Devletleri donanmalarına ait harp gemilerinin Türkiye limanlarından geçiş izinlerinin 6 ay tekrar uzatılması, (BCA, 030.18.01.000.171.35.14.), NATO ile ilişkilerde yaşanan diğer gelişmelerdir.

¹⁹⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, 1965, C.46, s.459-462.

bir süre sonra Türkiye'nin NATO çalışmaları kapsamında harcamalarının fazlalığı eleştirilerek hükûmet sorgulanmıştır.¹⁹¹

CENTO ile ilişkiler ise yine gerçekleşen toplantılara katılım noktasında varlık gösterilmiş¹⁹² ve Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve İsrail ile imzalanmış olup daha evvel üzerinde yeni düzenlemeler yapılan ikili Ticaret ve Tediye Anlaşmaları tekrar düzenlemeye tâbi tutularak devamlılıkları sağlanmıştır.¹⁹³

Bu dönemde komşu ülkelere cereyan eden hadiseler yakından takip edilmiş ve bu çerçevede 8 Şubat 1963'te Irak'ta General Kasım yönetimine karşı meydana gelen İhtilal hareketi Meclis çalışmalarında gündeme alınarak milletvekilleri bizzat Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından bilgilendirilmiş, 11 Şubat 1963 günü de Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti olarak yeni Irak Hükûmeti'nin resmen tanındığı bildirilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Koalisyon Hükûmetleri dönemi aynı zamanda Türkiye'nin NATO bünyesinde yaptığı harcamaların sorgulandığı süreci de kapsar. Türkiye'nin gerek NATO ittifakı kapsamında, gerekse umumî olarak yüklendiği millî savunma masraflarının genel bütçeye kıyasla çok yüksek olduğu buna mukabil NATO'dan gerekli ilginin görülmediği Meclis kürsüsünde dile getirilmiştir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:30, Oturum:1, 1963, C.12, s.95.

Tüm bu eleştiri ve değerlendirmelere cevap veren Dışişleri Bakanı Erkin; evvela NATO bünyesinde gerekli ilginin görülmediği kanaatinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiş ve ardından "Kuvvetlerinin hemen hepsini ittifak emrine vermiş olan Türkiye bu kuvvetlerin bütün silah, teçhizat, araç ve akaryakıt ihtiyacını NATO üyesi olmamız hasebiyle Amerikalı müttefiklerimizden temin etmektedir. ...NATO, teşkilat olarak hiçbir üyesine bu nevi yardımlarda bulunmamaktadır. Zira çok yakın bir maziye kadar NATO'nun bütün üyelerine vadide münhasıran ABD yardım etmekte idi. Memleketimiz hem Amerika'nın hem de Kanada'nın büyük yardımlarına mazhar olmuştur." Bilgilerini tarihe kayıt düşmüştür., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, Birleşim 30 – Oturum 1, 1963, C. 12, s. 105.

¹⁹²21-31 Ocak 1963 tarihlerinde Washington'da yapılan CENTO İrtibat ve Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komiteleri toplantılarına (**BCA**, 030.18.01.000.168.2.2.), 29 Ocak 1963'te Karachi'de yapılan CENTO Teşkilat-ı Ekonomi Komitesi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.168.3.12.), 30 Nisan 1 Mayıs 1963 tarihleri arasında ise yine Karachi'deki CENTO Bakanlar Konseyi 11. toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.169.121.6.) ve 10-14 Ekim 1963'te Pakistan'ın Lahor şehrindeki CENTO Uyuşturucu Maddelerin Kontrolü Çalışma Gurubu toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.173.52.19.) katılım gösterilmiştir.

¹⁹³ **BCA**, 030.18.01.000.168.5.14.

¹⁹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:46, Oturum:1, 1963, C.12, s.247-248., Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 17 Şubat 1963 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Bütçe görüşmeleri esnasında konuyla alakalı şu bilgileri vermektedir. "11 Şubat tarihinde yeni Irak Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmesinde Bağdat Büyükelçimiz aldığı talimata uyarak iki memleket arasındaki münasebetlere Hükûmetimizin verdiği önemi ve yeni devrede bu münasebetlerin iyi komşuluk ve dostluk çerçevesi içinde gelişeceğine olan inancımızı ifade eylemiş, Irak'ta yaşayan ve Irak Hükûmetine hiçbir zaman zorluk çıkarmamış olan soydaşlarımıza yeni hükûmetin adalet ve şefkatle muamele etmesini dilediğimizi ilave eylemiştir.

Ayrıca, Komünist Çin'in hudut ihtilafını ileri sürerek Hindistan'a saldırması üzerine Türk Hükûmeti, iki ülke arasında arabuluculuk yapmış bunun neticesinde müzakerelere başlanmıştır. Müzakereler bakanlar seviyesinde 17 Şubat 1963 tarihi itibariyle üç safha halinde sırasıyla Rawalpindi, Yeni Delhi ve Karaçi'de gerçekleşmiş, sonrasında toplantılar 9 – 12 Mart 1963 tarihleri arasında Kalküta'da devam etmiştir.

Konuyu değerlendiren Türk Dışişleri Bakan Erkin, Pakistan ile Hindistan arasındaki anlaşmazlıkların tamamen ortadan kalkmasından ve bu uzlaşmada Türkiye'nin katkısı olmasından memnuniyet duyacaklarını ifade etmiştir.¹⁹⁵

Bu koalisyonun kaderini 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçim belirlemiş, AP, büyük bir çıkış yaparak, oy oranını % 46'ya yaklaştırmış, CHP'nin oy oranı % 36.97 olurken, koalisyonda bulunan küçük partiler büyük bir hezimete uğramışlardır.¹⁹⁶ YTP ile CKMP bu başarısızlıklarını CHP ile koalisyona girmelerine bağlamış ve koalisyondan çekilme kararı alarak İnönü'nün 2 Aralık 1963'te istifasını vermesine,¹⁹⁷ böylece II. İnönü Koalisyonu'nun sona ermesine sebep olmuşlardır.

Uzun müzakerelerden sonra kurulan ve 25 Aralık 1963 – 20 Şubat 1965 tarihleri arasında ülke yönetiminde söz sahibi olan İsmet İnönü'nün Başbakanlığındaki III. Koalisyon (X. İnönü) Hükûmeti'nin¹⁹⁸ 30 Aralık 1963'te

---

Irak Dışişleri Bakanı da cevaben yeni Irak Hükûmetine karşı gösterdiğimiz hislerden memnuniyet duyduğunu memleketlerimiz arasındaki tarihi bağlara da temas etmek suretiyle münasebetlerimizin dostluk ve iyi komşuluk havası içerisinde gelişmesi hususunda gayret sarf edeceğini beyanla Irak'taki soydaşlarımızın maruz kalmış oldukları muameleler hakkında tahkikat açacağını ve Irak vatandaşları arasında farklı muamele yapılmayacağını ifade etmiştir. Bu düşüncelerin ışığı altında evvelce de arz etmiş olduğum veçhile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti yeni Irak Hükûmeti'ni 11 Şubatta tanımaya karar vermiş ve keyfiyet tarafından telgrafla Irak Dışişleri Bakanı'na bildirilmiştir." **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.221.

¹⁹⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.228-229.

¹⁹⁶ YTP % 6.5'de, CKMP ise % 2.67'de kaldılar., **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1963.

¹⁹⁷ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1963.

¹⁹⁸ Cumhurbaşkanı Gürsel, Gümüşpala'dan hükûmeti kurmasını istedi. Adalet Partisi, seçimler sonunda Türkiye'de birinci parti iken, Meclis'te ikinci parti konumunda idi. Ayrıca küçük partiler, AP ile koalisyona girmek istemiyordu. Çünkü ideolojik olarak ona çok yakınlardı ve AP ile bir koalisyona girdikleri takdirde erime, kimliklerini yitirme tehlikesi vardı. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.217., Gümüşpala'nın hükûmeti kuramaması üzerine, Cumhurbaşkanı, İnönü'yü 16 Aralık'ta tekrar Başbakan olarak atadı. Fakat İnönü, ne AP ile ne de diğer küçük partilerle anlaşabildi.

okunan programında evvelki koalisyon hükümetlerinin hassasiyetleri yinelenmiş ve Atom enerjisi çalışmalarına özel önem verilerek, bu çerçevede yapılacak eğitim ve çalışmaların destekleneceği garanti edilmiştir. Yine NATO ve CENTO ittifaklarına vurgu yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının devamlı umdeleri arasında ahitlere sadakatın başta geldiği belirtilerek, icrat noktasında CENTO,¹⁹⁹ NATO²⁰⁰ ve RCD²⁰¹ bünyesinde yapılan tüm toplantı ve çalışmalara iştirak edilmiştir. Yine bu cümleden olarak, "...Kıbrıs konusunda, bütün barışçı yolları sonuna kadar iyi niyetle, sabırla fakat azmimizden zerre kadar inhiraf etmeksizin denedikten sonra, son çare olarak Garanti Anlaşması'nın bize verdiği, münferit müdahale hakkımızı kullanmak üzere harekete geçeceğimizi bildirdik." denilmiş ve BM

Bunun üzerine İnönü Meclis'teki bağımsızlarla bir koalisyon denedi. 25 Aralık 1963 – 13 Şubat 1965 tarihleri arasında görev yapan bu koalisyonu, dışarıdan YTP destekledi çünkü YTP, hükümet kurmayı kolaylaştırmanın Kıbrıs sorununun çıkmaya başladığı bir dönemde millî görev sayılacağını düşünüyordu., Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, s.210.

¹⁹⁹ Bu çerçevede Türkiye; 27 Şubat-13 Mart 1964 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan CENTO Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele ve İrtibat Komiteleri ile Emniyet Talî Komitesi'nin toplantısına ev sahipliği yapmış (BCA, 030.18.01.000.176.12.16.), CENTO Bankalar Konseyi'nin 28-29 Nisan 1964'te Washington'da yapılan 12. toplantısına (BCA, 030.18.01.000.177.24.4.), CENTO Teşkilatı Ekonomi Komitesi'nin 22-29 Ekim 1964'te Londra'da yapılan "Ulaştırma ve Bayındırlık Talî Komitesi" toplantısına (BCA, 030.18.01.000.181.66.10.), CENTO Tarım, Hayvan Üretimi ve Hayvan Sağlığı Alt Komitesi'nin 16 Aralık 1964'te Karaci'de yapılan toplantısına katılmış (BCA, 030.18.01.000.182.78.12.) ve 25 Aralık 1964'te CENTO çalışmaları kapsamında ise İngiltere tarafından Trabzon Limanı'nın inşaatında kullanılmak üzere gönderilen çok sayıda makine ve malzemelerin her türlü vergiden muaf tutulması karara bağlanmıştır. BCA, 030.18.01.000.182.80.4., (Arv. Blg. Ek-6)

²⁰⁰ III Koalisyon Hükümeti Dönemi'nde NATO ile ilişkilerde ise 12-20 Aralık 1963'te Paris'te yapılan NATO Bakanlar Konseyi ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile Kıbrıs Üçlü İttifak Bakanlar Komitesi toplantılarına (BCA, 030.18.01.02.174.62.20.), Lahey'de 12-14 Mayıs 1964'te yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.000.177.25.4.), ile Paris'te 18 Kasım 1964'te yapılan NATO Konseyi'nin Siyasi İstişare toplantısı (BCA, 030.18.01.000.181.71.15.), 15 Aralık 1964'te NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.000.182.76.4.) ve 15-20 Aralık 1964'teki NATO Bakanlar Konseyi ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantılarına katılım gösterilmiştir. (BCA, 030.18.01.000.182.77.5.). Ayrıca bu dönemde yine NATO Müttefiki Devletlerin donanmalarına mensup harp gemilerinin Türkiye limanlarına gelmelerine ait izinler 31 Ocak 1964'ten (BCA, 030.18.01.02.175.6.8.) 20 Haziran 1964'e kadar (BCA, 030.18.01.000.182.80.1.), o tarihten de 25 Aralık 1964'e kadar (BCA, 030.18.01.000.178.34.15.) uzatılmıştır.

²⁰¹ Türkiye RCD bünyesindeki varlığını ise; 15 Ekim 1964'te Tahran'da İran ve Pakistan ile birlikte imzaladığı "Turizm Anlaşması" ve "Vizelerin Kaldırılması Anlaşması"'nı imzalayarak (BCA, 030.18.01.000.180.62.15.), 21 Aralık 1964'te Tahran'da yapılan RCD Petrol Komitesi'nin toplantısına (BCA, 030.18.01.000.182.78.20.), 18-19 Mart 1965'te Pakistan'da yapılan RCD Bakanlar Konseyi toplantısına (BCA, 030.18.01.02.184.19.8.), 21-25 Haziran 1965'te Karaci'de yapılan RCD Turizm Komitesi toplantısına (BCA, 030.18.01.000.186.34.2.) ve 14-18 Mayıs 1965'te de yine Tahran'da yapılan RCD Teknik Yardım Komitesi toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.187.36.20.) katılarak göstermiştir.

ailesine katılan genç Afrika memleketlerinin, meşru haklarını elde etmiş olmalarından büyük memnunluk duyulduğu da altı çizilen noktalar olmuştur.

III. Koalisyon Hükûmeti çalışmalarının Avrupa ile bağlantı noktalarından biri de “Avrupa Konseyi Ayrıcalık ve Dokunulmazlıkları Genel Anlaşması” üzerinde yapılan düzenlemelere imza konması olmuş ve bu çerçevede; mevcut yapı içinde vazife yapan hâkimlerin bilimum hakları geliştirilerek garanti altına alınmıştır.²⁰² Aynı zamanda 21 Aralık 1959’da Cenevre’de imzalanan “Milletlerarası Telekomünikasyon Antlaşması”,²⁰³ Avrupa Konseyi’nce kabul edilerek 11 Aralık 1953’te Paris’te imzalanan “Sosyal Güvenlik Rejimleri Avrupa Ara Anlaşmaları”²⁰⁴ ve Milletlerarası Sağlık Tüzüğü’nün bazı hükümlerini değiştiren ek tüzükler hükûmet ve Meclis gündemine alınmış ve gerekli kanuni düzenlemeler yapılarak²⁰⁵ Batı ile birçok alanda bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır.

Başbakan İnönü, 22 – 26 Haziran 1964 tarihleri arasında Amerika’ya gitmeden önce TBMM’den güvenoyu almak istemiş, 19 Haziran 1964 tarihinde yapılan güvenoyu oylamasında 200 lehte, 194 aleyhte ve 2 çekimser oy çıkmıştır. İnönü, aradaki farkın azlığı nedeniyle, önce istifa etmeyi düşünmüş ancak daha sonra görevine devam etme kararı alarak Amerika’ya gitmiştir.²⁰⁶

III. Koalisyon Hükûmeti görevde kaldığı bu kısa süre içinde yine de bir dizi icraatın altına imzasını atmıştır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Krallığı Arasında 7 Kasım 1959 Tarihinde Ankara’da imzalanan Kültür Antlaşması 27 Aralık 1963’te Mecliste incelenerek onaylanmıştır.²⁰⁷ Muhteva itibariyle diğer ülkelerle imzalanan kültür antlaşmaları ile büyük ölçüde benzerlik gösteren antlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişerek şekillenmesine dair atılan önemli bir adım olmuştur. Dönemin dış

²⁰² TBMM Kanunlar Dergisi, 1963, C.48, s.168-171.

²⁰³ TBMM Kanunlar Dergisi, 1963, C.48, s.174-256.

²⁰⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, 1963, C.48, s.284-314.

²⁰⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, 1963, C.48, s.315-318.

²⁰⁶ Ahmad ve Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971), s.277.

²⁰⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, s.28-29.

politikasında yaşanan en kaydadeğer gelişmelerden birisi de Köy İşleri Bakanı Lebit Yurtoğlu'nun vâki davet üzerine 21 Nisan–11 Mayıs 1964 tarihleri arasında İsrail ve Hindistan'a gerçekleştirdiği ziyaretler olmuştur.²⁰⁸ Ancak ziyaretlerden dostluk atmosferi dışında herhangi bir kazanım elde edilmemiştir.

13 Şubat 1965'te düşürülen²⁰⁹ III. İnönü Koalisyonu'nun yerine Gürsel, CHP muhalefette kalmak üzere, dört partili bir koalisyon önermiş, uzun müzakereler sonunda AP listesinden Kayseri'den milletvekili seçilen bağımsız Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığa atanmış, 20 Şubat'ta AP, YTP, CKMP ve bu partiden ayrılan Osman Bölükbaşı'nın bulunduğu Millet Partisi'nin oluşturduğu hükûmet göreve başlamıştır.

T.C.'nin IV. Koalisyon Hükümeti olan bu hükûmet, bir seçim hükümeti olmasına rağmen kapsamlı bir programla ortaya çıkmıştır.

20 Şubat 1965 – 27 Ekim 1965 tarihleri arasında merkezî yönetimde bulunan IV. Koalisyon (Ürgüplü) Hükümeti'nin, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü tarafından 26 Şubat 1965 tarihinde okunan programı genel itibarıyla evvelki hükümetlerce ifade edilen hususların tekrarı şeklinde tezahür etmiş, BM, CENTO ve NATO'ya bağlılık ve işbirliği noktalarına vurgu yapılmıştır.

Balkan, Yakın-Doğu, Asya-Afrika ve Mağrip'teki Arap memleketleri ile ilişkileri geliştirerek işbirliğine faydalı bir şekilde katılmak arzusu belirtilerek Japonya ve Latin Amerika memleketleri ile siyasî, iktisâdi, kültürel işbirliğine azamî itina gösterileceği kaydedilmiştir. Nitekim kısa süreli iktidar dönemine bakıldığında dış politika alanında en aktif olunan noktaların CENTO ve NATO

²⁰⁸ BCA, 030.18.01.000.177.24.3.

²⁰⁹ A.P Genel Başkanı Gümüşpala'nın ölümü üzerine Kasım 1964'te yapılan Başkanlık seçiminde Süleyman Demirel AP'nin başına geçti. D.P. döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan Demirel'in karşısında bu Başkanlık seçiminde Demirel'den daha kuvvetli bir aday vardı, o kişi de Gümüşpala'nın sağ kolu diye bilinen Sadettin Bilgiç idi. Demirel, Bilgiç'i 500 oy farkla geçerek Genel Başkan oldu., Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2051., Demirel'in başkanlığındaki AP siyasete hızlı bir giriş yaparak 13 Şubat 1965'te yapılan bütçe oylamasında III. Koalisyon hükümetini düşürdü. Bütçe onaylanmayınca İnönü istifa etmek zorunda kaldı., **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1965.

bağlamında gerçekleşen toplantılara katılımlar²¹⁰ ve bu çerçevede gerçekleşen icraat olduğu görülmüştür.²¹¹

Hükûmet programında ilk kez Kıbrıs meselesine detaylı bir bölüm ayrılmış, “Türkiye’nin ve Kıbrıs’taki Türk Cemaati’nin Milletlerarası Antlaşmalardan doğan haklarının bütününe korumak, Türk Cemaati’ni yeni tecavüz ve baskılardan masun tutmak için, milli hasletlerimizden mülhem olan bir azimle hareket edeceğimizi derhal ifade etmek isteriz.” denilmiştir.

IV. Koalisyon Hükûmeti’nin uluslararası sahadaki icraat ve yaklaşımlarına bakıldığında; 14 Mayıs 1954’te La Haye’de imzalanan “Silahlı bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme”nin tatbikatına ait her türlü tüzük, protokol ve kararlara katılmanın uygun olacağına dair çıkartılan kanun²¹² ile Avrupa Konseyi’nin üyeleri arasında daha sıkı bir diyalog ve iktisadî - içtimaî alanda gelişmeyi teşvik gayesiyle medikal alanda imzalanan anlaşmasına imza koyduğu²¹³ da görülmüştür.

Mecliste bu gelişmelerin genel kabulle kanunlaşması, hükûmetin dış politika yaklaşımlarına dair sarih örnekler olurken, Avrupa Konseyi Statüsünün 25 ve 26. maddeleri gereğince yürütülen çalışmalar kapsamında “Yasama Meclisler Dış Münasebetlerinin Düzenlenmesi Kanunu” TBMM’nde görüşülerek çıkarılmıştır.²¹⁴

²¹⁰ IV. Koalisyon Hükümeti Döneminde Türkiye; CENTO’nun Tahran’da yapılan önce 6-8 Nisan 1965’te Bakanlar Konseyi 13. toplantısına (BCA, 030.18.01.000.185.21.14.), ardından da 8 Haziran 1965’te yapılan CENTO Uyuşturucu Maddeler Çalışma Grubu’nun toplantılarına katılmıştır. (BCA, 030.18.01.000.186.31.19.). Aynı dönemde Türkiye, NATO Savunma Bakanlarının Paris’te yapılan toplantısına ilgili bakanlık seviyesinde katılım göstermiştir. (BCA, 030.18.01.000.186.31.16.)

²¹¹ İngiltere bu dönemde CENTO yardımı olarak önce İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tatbiki Jeoloji Kürsüsüne bağış yoluyla bilimum malzemeler, (BCA, 030.18.01.000.186.25.4) daha sonra da CENTO Memeleketleri Sivil Savunma Teşkilatı için İçişleri Bakanlığı’na malzemeler göndermiş ve tüm bu malzemeler her türlü ithal vergilerden muaf tutulmuştur. (BCA, 030.18.01.000.187.45.8.) Yine bu dönemde de NATO Müttefikleri olan Devletlerin donanmalarına mensup harp gemilerinin Türk limanlarına geliş izinleri bir altı ay daha uzatılmıştır. BCA, 030.18.01.000.187.37.10.

²¹² TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:1, Toplantı:4, 1966, C.48, s.355-377.

²¹³ “Teşhis ve Tedavi Maksudıyla Sağlık Kurumlarına Ariyeten ve Meccanen Tahsis Edilecek Tıbbî-Cerrahî ve Laboratuar Malzemesinin Gümrük Resminden Muaf Muvakkat İthaline Dair Andlaşma”, TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:1, Toplantı:4, 1966, C.48, s.380-382.

²¹⁴ Bu kanun kapsamında; özellikle milletlerarası antlaşmalarla kurulmuş olan birliklere temsilciler gönderilmesi, yabancı devlet parlamentolarından bir veya birkaçı ile dostluk grupları oluşturulması, parlamentolar arası birlik grupları ile dostluk grupları kurulması, yabancı parlamentolara resmî ziyaretlerde bulunulması ve bu ziyaretlerde İngilizce, Fransızca veya gidilen toplantıda kullanılacak

2) Türkiye – ABD ve SSCB Arasında Yaşanan Füze Krizi (1962)

NATO'nun kuruluşundan beri ilk kez NATO'ya üye devletlerin hükûmet başkanları Paris'te 16 Ekim 1957 tarihinde toplanmış ve zirvenin ilk gününde, ABD Dışişleri Bakanı Dulles Orta Menzilli Balistik Füze teklifini dile getirmiştir. Ancak bu teklif, oldukça belirsizdir, zira teklifte OMBF'lerin ne yerleştirilme tarihine ne de batarya miktarlarına değinilmiştir.

Aynı toplantıda bulunan Başbakan Menderes, Suriye olaylarına atfen son iki yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini arttırmak için teşebbüslere girişmiş olduğunu, Sovyet tehlikesinin bertaraf edilmesi için NATO ile Bağdat Paktı arasında bir çeşit ilişki kurulması gerektiğini belirttikten sonra, Avrupa'daki NATO ülkelerinde mümkün olduğu kadar çok orta menzilli füzelerle atom silahlarının bulunması gerektiği üzerinde durmuştur.²¹⁵

Bu çıkışın ardından devam eden Türkiye – ABD ilişkileri 23 Temmuz 1962'de imzalanan 160.245.742 liralık,²¹⁶ 29 Mart 1962'de imzalanan 316.665.450 liralık,²¹⁷ 8 Şubat 1962'de imzalanan 48.483.000 liralık²¹⁸ ve 77.063.400 liralık²¹⁹ istikraz (kredi) anlaşmalarının onaylanması şeklinde kendini göstermiştir ancak ekonomik alandaki bu gelişmeler kısa süre sonra yerini füze krizine bırakmıştır.

Aynı dönemdeki Türk – Sovyet ilişkileri de mevcut radyo – telgraf servisinin geliştirilmesi ve “Telli – Telefon irtibatı kurulmasını öngören

---

muhtemel dili iyi bilen kişilerin bu ziyaret gruplarında mutlaka bulundurulması ile TBMM binasının milletlerarası toplantılarda kullanılmasına onay verilmiştir., **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, 1966, C.47, s.54-56.

²¹⁵ Mehmet Gönlübol, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası” **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (der.) Mehmet Gönlübol, 9. Bs, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s.316.

²¹⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, 1965, C.46, s.430-432.

²¹⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, 1965, C.46, s.435-439.

²¹⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, 1965, C.46, s.440-442.

²¹⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, 1965, C.46, s.443-446.

anlaşmanın TBMM’de onaylanması ile gelişme göstermiş ve adım adım füze krizine doğru gidilmiştir.²²⁰

O zamandan itibaren Türkiye’nin, Batı ittifakı ve bu ittifakın gittikçe hassas hale gelen ve istikrarsız bir yapıya kavuşan güneydoğu kanadı açısından taşıdığı önem konusunda herhangi bir şüphe ortaya çıkmamıştır. Kuvvetli ve yüksek düzeyde disiplinli silahlı kuvvetleri ile Türkiye, güçlü komşusu Sovyetler Birliği’ne karşı ciddi bir ağırlık oluşturmak üzere kendisine güvenilebilecek bir devlet olarak gözüküyordu.

Türkiye sahip olduğu coğrafya üzerinde gittikçe azalan hava koruma ve deniz üsleriyle birlikte stratejik istihbarat ve iletişim tesisleri barındırmaktaydı. En önemlisi ise Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan dar boğazlar konumundaki Çanakkale ve İstanbul boğazlarının sahibi ve koruyucusu olan devletti.

Sovyetler Birliği, 1960’lı yılların ortasında Akdeniz’de sürekli bir varlık oluşturmak için harekete geçtiğinde Türkiye’nin bu fonksiyonu daha da önemli hale gelmiştir ve Moskova da Türkiye’nin anahtar niteliğindeki önemini ciddi anlamda farkındalığını kuşanmıştır.²²¹ 20 Ocak 1961 tarihinde göreve başlayan Kennedy ise ABD’nin, insanlığın son ve en büyük umudu olduğuna inanmaktadır.²²² Küba’da iktidarı ele geçiren Castro, Amerikan kamuoyunca önceleri ılımlı olarak değerlendirilmiş ancak Şubat 1960’da Sovyetler Birliği ile Sovyet petrolüne karşı Küba’dan şeker kamışı alınmasını öngören antlaşmayı imzalaması üzerine Amerika ile Küba ilişkileri gerginleşmiştir.

1961 yılının ilk günlerinde ise iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş, Ocak 1961’de Amerika’nın prestijini ciddi manada yaralayan bir gelişme olarak, Castro karşıtı Kübalıların Amerika’nın desteğiyle 17 Nisan

²²⁰ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:1, Toplantı:2, 1965, C.46, s.632-635.

²²¹ Göktepe, “Türkiye, İngiltere ve Nato”, **Türkler**, s.110.

²²² Stephen E. Ambrose, **Dünyaya Açılım (1938’den Günümüze Amerikan Dış Politikası)**, (çev.) Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yayını, Ankara, 1992, s.154-156.

1961 tarihinde yaşadıkları Domuzlar Körfezi çıkartması başarısızlığı gündeme gelmiştir.²²³

Bu hezimete rağmen yine de Uzun Menzilli Balistik Füzelerin (ICBM) sayısında Amerika'ya yetişemeyen ve sürekli Sovyetler Birliği'nin zayıflığından söz eden Çin'den bıkan Kruşçev, stratejik dengeyi değiştirebilme fırsatını, Küba'ya orta menzilli balistik füzeleri yerleştirerek yakalamak istemiştir.

Normalde Sovyetler Birliği, Amerika'nın üretim kapasitesine ulaşacak güçte değildir. En gerçekçi neden, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya OMBF'ler yerleştirerek, Küba'yı Amerikan işgalinden korumak istemesidir. Ancak bu füzelerin Küba'ya yerleştirilmesi onu Amerika'nın nazarında hedefe koymuş ve Amerika'nın Küba'ya abluka uygulamasına neden olmuştur.²²⁴

1962 ilkbaharından itibaren Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi, bir anlamda bir Soğuk Savaş oyunu olarak da yorumlanabilir. Bu bağlamda, Küba krizinin ortaya çıkarttığı tehlike gerçek olmaktan çok görüntüdür. Dolayısıyla Sovyet füzeleri, Kennedy zorladığı takdirde sökülme üzere Küba'ya yerleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği açısından, Sovyet füzelerinin sökülmesinin, Amerika tarafından ödenecek bir bedeli olmalıdır. Amerika'nın ödeyeceği bedel, Küba'yı işgal etmeyeceğine dair teminat vermesi ve Sovyetler Birliği'nin sınırına yakın ülkelere, başta Türkiye olmak üzere, yerleştirilmiş orta menzilli nükleer füzelerin sökülmesidir.²²⁵

Amerika açısından "Küba Krizi" değerlendirildiğinde, her şeyden önce Küba'ya Sovyet füzeleri yerleştirilerek hemen yanı başına Sovyet yayılcılığı gelmiş ve bu durum bölge ülkelerine kötü örnek olmuştur.

²²³ Fidel Castro'nun 1959'da Batista rejimini yıkarak Küba'da devrim yapması üzerine ABD – Küba ilişkiler bozulmuş ve Castro, SSCB'ye yanaşmıştı. Coğrafi olarak kendisine çok yakın bu ada devletinin SSCB ile ilişkilerinden rahatsız olan ABD açısından Küba'ya karşı Domuzlar Burnu çıkartmasını yaptı. ABD açısından başarısızlıkla sonuçlanan bu çıkartma, gerilimi daha da arttırdı. Ernest R. May ve Philip D. Zelikow, **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar**, (çev.) Mehmet Harmanlı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1999, s.33.

²²⁴ Ambrose, **Dünyaya Açılım (1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası)**, s.164-165.

²²⁵ Oral Sander, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, A.Ü.S.B.F Yayını, 1979, s. 215.

Ayrıca, o dönemdeki Amerikan iç siyaseti açısından ise, yaklaşan Temsilciler Meclisi seçimleri öncesinde Başkan Kennedy, Cumhuriyetçi Parti'nin Küba krizini kullanacağından tedirgin olmuştur.

Sovyetler Birliği cephesinden bakıldığında krizin aşamalarından Küba'yı haberdar etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki rekabeti arttırmıştır.

Fidel Castro, Sovyetler Birliği'ne kızıp Çin ile yakınlaşmak yerine, Sovyetler Birliği'nin ekonomik desteğine ihtiyacı olduğundan (Türkiye'nin de, Amerika'nın ekonomik desteğine her zaman ihtiyacı olmuştur), krizin bitiminden hemen sonra 28 Nisan 1963 tarihinde Moskova'ya gitmiş, bu durumda Sovyetler Birliği'nin Küba'nın istediği ekonomik yardımı sağlayarak gönlünü almasına fırsat vermiştir.²²⁶ Amerikan basınında ise sürekli Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştireceği ya da yerleştirdiği şeklinde haberler çıkmıştır.²²⁷

Sovyet nükleer füzelerinin Küba'ya yerleştirilip yerleştirilmediği konusunun Amerikan iç politikasını da etkilediği günlerde, Küba üzerinde uçan U-2 uçakları, nükleer füze rampalarını 14 Ekim 1962 tarihinde tespit etmiş, Ulusal Güvenlik Danışmanı Mc George Bundy de bu bilgiyi 16 Ekim tarihinde Kennedy'ye aktarmış, böylece Küba krizi başlamış ve kriz 16 – 29 Ekim 1962 tarihleri arasında yaşanmış ve 13 gün sürmüştür. Savaşı uzak bölgelerde tutma taktiği güden Amerika, Küba krizi ile ilk defa doğrudan doğruya tehdit altında olduğunu hissetmiştir.²²⁸

22 Ekim 1962 tarihinde Başkan Kennedy, Washington saatiyle 19.00'da Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştirdiğini ve buna karşı Amerika'nın aşağıdaki kararları aldığını basın toplantısıyla açıklamıştır:

1) Saldırıya yönelik Sovyet füzelerinin konuşlandırılmalarını durdurmak üzere, Küba etrafında bir deniz ablukası uygulanacaktır.

²²⁶ Tellal, *SSCB – Türkiye İlişkileri (1953 – 1964)*, s.162-164.

²²⁷ Zelikow, *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar*, s. 45.

²²⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.227.

2) Küba hava sahası üzerindeki istihbarat ve bilgi toplama uçuşları arttırılacak, Amerika Silahlı Kuvvetleri, her ihtimale karşı teyakkuz durumunda bekletilecektir.

3) Küba'dan söz konusu füzelerle Batı yarıküresindeki herhangi bir ülkeye karşı girişilecek saldırı, Sovyetler Birliği'nin Amerika'ya saldırısı olarak değerlendirilecek ve buna göre karşılık verilecektir.

4) Askeri önlem olarak, Amerika'nın Küba topraklarındaki Guantanamo Bay Deniz Üssü'ndeki sivil personel, Amerika'ya geri gönderilecek ve yerlerine takviye askerler gidecektir.

5) Alınacak önlemleri görüşmek üzere Kuzey ve Güney Amerika ülkelerini kapsayan OAS örgütü²²⁹ derhal toplantıya çağrılacaktır.

6) Sovyetler Birliği'nin tehdidini görüşmek üzere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi derhal toplantıya çağrılacaktır.

7) Sovyetler Birliği lideri Kruşçev'e çağrıda bulunularak, "dikkatsiz ve provokasyona açık hareketini" bir an önce sona erdirmesi ve iki ülke ilişkilerinde istikrarı yeniden kurmak için çaba göstermesi istenecektir.

Abluka kararı ile birlikte inisiyatif Başkan Kennedy'ye geçmiş, Kruşçev ise, 23 Ekim 1962 tarihli mektubunda, "Sovyetler Birliği'nin, illegal abluka kararını dikkate almayacağını, Amerika'nın Küba'ya ilişkin yaptırımlarının düpedüz eşkıyalık olduğunu ve Başkan Kennedy'nin insanlığı nükleer savaşın eşğine getirdiğini..."²³⁰ sert bir üslupla ifade etmiştir.

²²⁹ Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States - OAS), Batı Yarıküre'de hemen hemen bütün bağımsız devletlerin üye olduğu uluslararası örgüt. OAS Sözleşmesi 30 Nisan 1948'de Kolombiya'nın başkenti Bogota'da toplanan IX. Pan-Amerikan Konferansı'nda imzalandı. Örgütün amaçları Batı Yarıküresi'nde barış ve güvenliği güçlendirmek, üye devletler arasındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollardan çözmeye çalışmak, ayrıca ekonomik, toplumsal ve kültürel konularda işbirliğini özendirme. Örgütün tutumu büyük ölçüde antikomünisttir. Ancak örgüt kurulduğu andan başlayarak ABD'nin etkisi altına girdi., http://tr.wikipedia.org/wiki/Amerikan_Devletleri., 07.10.2011.

²³⁰ A.B.D'nin 24 Ekim 1962 tarihinden başlayarak abluka adayı abluka altına alması, abluka sırasında bazı Sovyet gemilerinin de Küba limanlarına doğru Atlantik'te yol alıyor olması, ucu nükleer savaşa kadar varabilecek sıcak bir çatışma çıkması ihtimalini de doğurdu. Ambrose, **Dünyaya Açılım 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası**, s.166-167.

a) Türkiye'nin Pazarlık Konusu Yapılması

Türk topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi kararının alındığı 16 – 19 Aralık 1957 tarihleri arasında Paris'te toplanan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı²³¹ daha başlamadan, Sovyetler Birliği, 13 Aralık 1957 tarihinde Türkiye'ye konu ile ilgili bir nota göndererek,²³² topraklarına nükleer füze yerleştirmeyi kabul eden devletlerin “karşı vuruş” hedefi haline gelebileceğini belirtmiş, ülkesine çok yakın olan Türkiye'ye nükleer füzeler yerleştirilmesi konusundaki rahatsızlığını dile getirmiştir.

Sovyet lideri Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin etrafına yerleştirilen nükleer füzelerden duyduğu huzursuzluğu şu cümlelerle dile getirmiştir:

²³¹ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.327.,

Aralık 1957 NATO Zirve Bildirgesi'ne göre, konuşlandırılacak OMBF'lere ev sahipliği yapacak potansiyel ülkeleri saptama ve onlarla konuşlandırma anlaşması yapma görevi, Sacuer Norstad'a verilmişti. Norstad, Ocak 1958'in ortasında ABD Dışişleri Bakanı Dulles'a “Türkiye'ye OMBF yerleştirilmesine karşı kuvvetli muhalefetin olabileceğini” söylemişti. ABD Dışişleri yetkilileri, Sovyetlere sınır olan bir ülkeye OMBF'lerin konuşlandırılmasının şiddetli bir tepkiyi tetikleyebileceğinden ve bunun da Avrupa'nın bütününde endişe ve tansiyonu arttırabileceğinden kaygılanıyorlardı.”

...Bu çerçevede çalışmalar 1958 Şubat'ında başlasa da, İtalyanlarla antlaşmanın imzalanması yaklaşık bir buçuk yıla mâl oldu. 1959 Temmuz'unda kurulan Hıristiyan Demokrat Fanfani liderliğindeki koalisyon hükûmeti, ancak 1958 Ağustos'unda iki batarya OMBF'yi (30 Jüpiter füzelerini) kabul edebileceğini prensip olarak kabul etti. Fakat İtalyanlar, Amerikalıların önüne bazı şartlar koydular: Mali ve askeri konularda yardım, ayrıca “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” konumu ile sonraki ev sahibi ülkelerin ilave avantajlarına sahip olma imkânı.

Amerikalılar, konvansiyonel güçlerin takviyesi ile “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” şartlarını kabul etseler de, mali yardımda zorlandılar. ...Türkiye ile diyalog süreci ise hiç zor olmadı zira Türkiye OMBF'ler konusundaki istekliliği ile öne çıkmaktaydı. Çoğu devlet veya hükûmet başkanlarının OMBF'lere özel bir atıfta bulunmaktan kaçındığı 1958 Paris Zirvesi'ndeki açılış konuşmalarında, Başbakan Menderes OMBF'lerin ve diğer nükleer silahların onları etkin ve tatmin edici şekilde kullanabilecek “bütün NATO ülkelerine mümkün olduğu kadar çok sayıda” yerleştirilmesini önermişti.

Araştırmacı Nash'e göre, Türk bürokratları OMBF'lerin zaaflarının farkındaydılar, fakat birçok müttefik ülkenin yaptığı gibi füzelerin Türkiye'ye daha büyük uluslararası prestij getireceğini, Sovyet OMBF'lerine karşı koyacağını, Türkiye'nin mevcut olduğundan daha fazla askeri hedef olmayacağını ve Türkiye'nin güvenliğini arttıracığını düşünüyorlardı Philip Nash, **The Other Missiles Of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters, 1957-1963**, Chapel Hill, University of North Carolina Pres, 1997, s.45-65.

Türkiye, prensip olarak OMBF'leri kabul etti. Eylül 1959'da Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği, antlaşmayı müzakere etmek için yetkili kılındı. 10 Eylül 1959'da antlaşma metni ulaştı ve Türk Hükûmeti'nin bir haftadan az bir süre içinde hiçbir değişiklik yapmadan metni kabul etmesinin ardından 19 Eylül 1959'da Jüpiter Antlaşması imzalandı. İtalya örneğinin aksine Türkiye, tavizler almak maksadıyla hiç pazarlık etmeden antlaşmayı imzalamıştır. Barton J. Bernstein, “The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey”, **Political Science Quarterly**, Vol. 95, No. 1, Spring 1980, s.99.

²³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.II (1958), s.623-614.

“Karaibler’deki Amerikan müdahaleciğine karşı elle tutulur, somut ve etkin bir caydırıcı güç oluşturmamız gerekiyordu. Ne yapılabilirdi? Mantıki çözüm, Küba’ya füzeler yerleştirmekti. Amerika, Sovyetler Birliği’ni zaten askeri üsler ve nükleer füzelerle çevrelemişti. Türkiye’deki ve İtalya’daki Amerikan füzelerinin bizi hedef aldığını biliyorduk.”²³³

Görüldüğü üzere Sovyetler yakın bölgelerinde yaşanan her türlü hareketliliğin hedef noktası olarak kendilerini görmüş ve ona göre savunma mekanizmalarını çalıştırmıştır. Bunda gerçeklik payı olduğu kadar Sovyetlerin kendi yaklaşımlarını temellendirmede özel gayretleri de olmuştur. Nihayet Sovyet Hükûmeti, 1961 yılının başında, Türkiye’ye yerleştirilmekte olan Jüpiter füzelerini protesto eden bir nota göndermiş,²³⁴ Türkiye ise, söz konusu füzelerin Sovyetler Birliği’ne karşı olmadığını ve Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek niyet ve kararlılığında olduğunu belirtmiştir.

Esasen Sovyetler Birliği, Türkiye’deki Jüpiter füzelerini, Batı ile arasındaki rekabette bir anlamda propaganda aracı veya pazarlık kozu olarak kullanmak istemiştir. Türkiye ise o dönemde, Sovyetler Birliği tarafından bir tehdit olarak algılanmış, haklı olarak Sovyet savunma gündeminin üst sıralarında yer almıştır. Aynı zamanda Jüpiter füzelerinin Türkiye’ye yerleştirilmesi, dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getiren, Küba’ya orta menzilli Sovyet nükleer füzelerinin yerleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Amerika’nın bu süreçte Türkiye ile alakalı yaklaşımı ise, Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin, Sovyetler Birliği ile Küba’daki füzelerin kaldırılması hususunda girişilecek pazarlıkta görüşmelerin ayrılmaz bir parçası olduğu doğrultusundadır. Küba krizinin ilk günlerinden itibaren, krizin nasıl sonuçlandırılacağı konusunda oluşturulan senaryolarda Başkan Kennedy’nin aklında Türkiye’deki Jüpiter füzeleri her zaman var olmuştur.²³⁵

²³³ Nasuh Uslu, **Türk – Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.143-144.

²³⁴ **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1961.

²³⁵ Turan Yavuz, **Satılık Müttefik**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.186.

Ancak ilginç olan taraf, tüm gelişmeler yaşanırken ve bu kanaatler taşınırken, Türkiye bunlardan haberdar olmamış hatta mantık yürüterek bunu hissetmemiştir.

24 Ocak 1962 tarihine gelindiğinde İtalyan Hükûmeti, ertesi gün İtalyan Parlamentosu'nda onanacak olan Jüpiterlerin kaldırılmasıyla ilgili kararı imzalamış, Türk Dışişleri Bakanı Erkin, aynı gün bir gazeteye verdiği demeçte, "Türkiye'deki Jüpiter füze üslerinin söküleceğini ve bu maksatla görüşmelerin yapılmakta olduğunu açıklamış, ancak geri alınacak Jüpiterler yerine atom denizaltılarından atılan Polarislerin verilmesinin esas olduğunu" belirtmiş, "Polaris füzeleriyle birlikte Polaris denizaltıları da verilecek mi?" sorusunu, "Bunlar teferruattır. Görüşmeler devam ediyor. Şimdilik bir şey söyleyemem." diye yanıtlamıştır. Ayrıca, sökülecek Jüpiter füzelerinin yerine Polaris'lerin verilmeyeceği hakkında New York Times'da çıkan bir haberi tekzip etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı, bir Türk gazetesi aracılığıyla New York Times'ta çıkan haberi tekzip etmek istese de haberin doğru olduğu görülmüştür.²³⁶

Küba'daki füzelere karşılık Türkiye'deki füzeleri gözden çıkartan Amerikan yönetimi, bu pazarlık oyununda Türkiye'deki füzelerin sökülmesiyle bu krizden kurtulmayı, "işin içinden ucuza sıyrılmak" şeklinde değerlendirmiştir. Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Türk yetkililerinin bilgi ve rızası dışında, meselenin çözümünde taviz konusu edilmesinin en ciddi tarafı, Türkiye'nin Amerikan nezdinde ki stratejik öneminin ne kadar azaldığını Türk yöneticilere acı bir şekilde tekrar göstermesi olmuştur. Amerika'nın kendi güvenliği söz konusu olunca bir başka müttefikinin güvenliğini feda edebileceğinin bu kadar net ortaya çıkması sadece Türkiye üzerinde değil, tüm Batılı müttefikler üzerinde de şok etkisi yaratmıştır.

²³⁶ Amerikan gazetesinde; "Jüpiterlerin geri alınmasından sonra, Birleşik Amerika, Akdeniz'deki 6. Filosu'nu Polaris denizaltılarıyla takviye edecek, ancak bunlar tamamen Amerikan kontrolü altında bulunacaktır. İleride çok-taraflı bir NATO nükleer vurucu kuvveti kurulduğu zaman, Polaris'ler bu müşterek kuvvetin emrine verilebilecektir." Deniliyordu. **Milliyet**, 25 Ocak 1963.

Kendi toprakları bir saldırıyla karşı karşıya kalacak olursa ABD her türlü pazarlığa yanaşabilirdi.²³⁷ Bu sonuç, aslında Amerika'nın "güvenilir ve dost müttefik" olgusunun sorgulanması için yeterli veridir ancak bu hakikat Türkiye tarafından sorgulanmamıştır. Üstelik Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, kendisini toparlayıncaya kadar Amerika'ya daha da bağımlı hale getirmiştir. Zira Türkiye'nin stratejik öneminin muhafazası, bağımsızlığını güçlendirirken dengeleri de karşılıklı olarak eşitlemekteydi.²³⁸

22 Ekim 1962'de Türkiye'de Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Erkin ve Genelkurmay Başkanı Sunay, Çankaya Köşkü'nde Kennedy'nin mektubunu görüşmek üzere bir araya gelmiş, bir savaş çıkması halinde Türkiye'nin öncelikli hedeflerden biri olacağı kabul edilerek, kayıpların en aza indirilmesi konusunda ne gibi önlemler alınacağı tartışılmıştır. Günün ilerleyen saatlerinde kamuoyuna açıklama yapan İnönü, hükûmetinin ABD'yi kriz süresince koşulsuz olarak destekleyeceğini zira bunun NATO'ya karşı yükümlülüklerinin bir gereği olduğunu, aynı zamanda ABD'nin Küba'yla ilgili şüphelerinde haklı olduğunu belirtmiştir.

Çankaya Köşkü'nde alınan kararlar çerçevesinde, Genelkurmay Başkanı'na verilen emirde bir sürprizle karşı karşıya kalınmaması için bir savaş veya seferberlik hazırlığına girilmesi de vurgulanmıştır.²³⁹ Dolayısıyla Türkiye her türlü gelişme ve sonuca kendisini koşulsuz olarak, üstelik bunu bir vazife kabul ederek hazırlanmıştır.

Başbakan İnönü, Amerika'nın Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesini hedeflediğini ve Küba krizinin ancak Türkiye ile Küba'daki füzelerin takası ile barışçı bir şekilde sona ereceğini anlamış ve TBMM'deki konuşmasında füzeler konusuna özellikle değinmemiştir. Füzeler konusundan bahsedilmesi, hem muhalefetin hem de basının bu konuyu en küçük detayına kadar

²³⁷ Tayyar Arı, "Türk Dış Politikasının Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.89.

²³⁸ Bu durumu net bir şekilde gören ABD yönetimi arka planda takip ettiği politikalarının yanısıra ilişkilerdeki sıcaklığı muhafaza etmeye çalışmıştır ki bu yaklaşım, o dönem ABD Başkan Yardımcısı olan Lyndon Johnson'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği dostluk mesajları içeren mektubuna İsmet İnönü'nün cevabı mektuptan anlaşılmaktadır., **BCA**, 030.01.000.000.7.42.16., (Arv. Bİg. Ek-7)

²³⁹ Metin Toker, "İsmet Paşa İle 4 Buhanlı Yıl", **Milliyet**, 4 Şubat 1969.

irdelemesi demektir. Buna sebebiyet vermemek için konuşmada meseleye değinilmemesi hükümet açısından kabul edilir bir yaklaşımdır. İnönü'ye göre, Küba krizinin Türkiye'ye yansımaları olan Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusu büyük bir gizlilik içinde yürütülmelidir.

Bu inancı taşıyan Başbakanı İnönü, 24 Ekim 1962 tarihinde yani Küba'ya karşı 22 Ekim günü alınan abluka kararının uygulanmaya konulduğu tarihte TBMM'de yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: "... Bildiğiniz gibi müttefikimiz ABD, kendi aleyhine saldırı hazırlıkları yapıldığı endişesi ile Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Milletlerarası ihtilafların barış yolu ile çözümlenmesini candan arzu ediyoruz. Vahim tehlikelere maruz kalmış bir millet olarak, aynı kaderde bulunan milletlerle tamamıyla savunmaya yönelik ittifaklarımız vardır. Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit, müttefiklerimizden dayanışma vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz de mükellefiyetimizi elbette yerine getireceğiz ... Bugün kü durumda Amerika'nın şikâyetini ve ciddi endişesini sadık bir müttefik olarak ehemmiyetle göz önünde bulunduruyoruz."²⁴⁰

Türkiye, ABD'ni kayıtsız şartsız desteklediği gibi, Küba'ya karşı uygulanan ekonomik ablukaya ilk uyan devletlerden biri olmuştur. New York'ta gazetecilerle yaptığı bir konuşmada Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türk armatörlerin Küba'ya yaptıkları deniz nakliyatını, Türk hükûmetinin baskısıyla değil, kendi arzularıyla durdurma kararı aldıklarını söylemiştir. Türkiye'nin, Batılı müttefikleri arasında abluka konusunda ilk karar alan ülke olması, Amerikan resmi çevreleri ve basınında memnuniyetle karşılanmış ve olumlu yorumlara yol açmıştır. Amerikan dış yardım programının Kongre'deki müzakereleri sırasında bu konuya değinen bazı senatör ve Temsilciler Meclisi üyeleri, Türk – Amerikan dostluğunu öven konuşmalar yapmışlardır.²⁴¹

²⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.VIII (24 Ekim 1962), Dönem:1, Oturum:1, s.246-247., Yavuz, **Satılık Müttefik**, s.90-91., Metin Toker, "İsmet Paşa İle 4 Buhanlı Yıl", **Milliyet**, 4 Şubat 1969, s.144.

²⁴¹ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s. 338.

Ancak o gün gazetelere düşen bir manşette Başbakan İnönü'nün: "Buhranı Türkiye'ye sıçratmak için bir gayret var"²⁴² şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.

Hükûmet kanadında bu endişe hali git gide artarken aynı gün Cumhurbaşkanı Gürsel de gazetecilere şunu söylemiştir: "Biz Türk Milleti olarak bağlı bulunduğumuz antlaşmalara mutlak surette riayet ettiğimiz gibi dostlarımızın müşkül zamanlarında yanlarında kalmamız kadar tabii bir şey olamaz."²⁴³

Uzaktan bakıldığında Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin paralellik arz etmesi, Sovyetler Birliği ile ABD arasında bir pazarlık zemini oluşturmuştur. Hatta bu füzelerin paralellik arz ettiğini ileri süren dahası empoze eden ise, Amerika'dır ve Amerika, krizin büyümesini engelleyerek kontrolü elinde tutabilmek için, Jüpiter füzelerini bir koz olarak Sovyetler Birliği'ne sunmakta da bir sakınca görmemiştir.

Küba krizi, Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasıyla sonuçlanmıştır. ABD kendi çıkarları uğruna, Sovyetler Birliği'ni Karaibler'den çıkartabilmek için Türkiye'nin ulusal çıkarlarını görmezden gelmiştir ve Türkiye aleyhine Sovyetler Birliği'yle gizli anlaşma yapabilecek kadar ileri gidebileceklerini ortaya koymuştur. Ki aslında meseleye geniş bir açıdan bakıldığında Türk idarecilerinin de böyle bir diplomatik derse ihtiyaçlarının olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

25 Ekim 1962 tarihinde Başbakan İnönü sabah evinden çıkarken gazetecilere "Dünya harp tehlikesi içindedir, durum kritiktir" derken, bir gazetecinin "Rusya'nın Türkiye'yi abluka etmesi ihtimalinden bahsediliyor, ne dersiniz?" sorusuna "Hadi canım sen de" diye karşılık vererek gazetecilerle konuşmaktan vazgeçip otomobiline binmiştir.

Öte yandan, bir önceki gün "Türkiye'deki füze üsleri ile Küba'daki füze üsleri arasında benzetme yapan" Moskova Radyosu ve bir kısım Avrupa

---

²⁴² **Hürriyet**, 25 Ekim 1962.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1962.

basınının iddialarını şiddetle reddeden Dışişleri Bakanı Erkin, “Türkiye’deki üsler NATO’nundur. İkili antlaşmalarla tesis edilmiş değildir. Bu noktadan nazara alındığında, yapılan benzetmeler sathi olur ve yanlış hükümlerden ibaret kalır.” demiştir. Aynı gün Erkin, ABD’nin Ankara Büyükelçisi Hare’i kabul etmiş, bu görüşme sırasında Büyükelçi Hare de kendisine, Amerikan Hükûmeti’nin İnönü’nün TBMM’de yaptığı konuşmayı memnuniyetle karşıladığını söylemiştir.²⁴⁴

b) Küba Krizinin Barışçı Yollardan Çözülmesi

Meselenin zararsız bir şekilde hallini isteyen Sovyetler Birliği, Kennedy’ye iletmek üzere dört maddelik öneri paketinin yer aldığı bir mektubu 26 Ekim 1962 tarihinde ABD’ye göndermiştir. Mektupta ki öneriler ana hatlarıyla;

1) Sovyetler Birliği, Küba’da bulunan nükleer füzeleri sökmeyi ve Küba’dan çıkarmayı kabul etmektedir.

2) Amerika, söz konusu füzelerin sökülme ve Küba’dan çıkarılma sürecini denetleyebilecektir.

3) Sovyetler Birliği, Küba’ya bir daha saldırı amaçlı füze göndermeyeceğinin güvencesini verecektir.

4) Amerika ise, Küba’yı hiçbir koşul altında istila etmeyeceğine dair güvence verecektir.²⁴⁵ Şeklinde ve Sovyetlerin, verilecek tavizler noktasında Amerika ile durumu eşitlemeye çalıştığı net olarak görülmüştür.

Kruşçev, Aleksandr Fomin tarafından ortaya konulan ve ABD tarafından da olumlu bulunan önerileri resmen teklif ederken mektupta

²⁴⁴ **Milliyet**, 26 Ekim 1962.

²⁴⁵ Yavuz, **Satılık Müttefik**, s.117., Ambrose, **Dünyaya Açılım (1938’den Günümüze Amerikan Dış Politikası)**, s.167.

ayrıca: “Aklımız başımızda ve size saldırırsak, bize aynı biçimde mukabele edeceğinizi biliyoruz. ... Yalnızca kendilerini öldürmek ve ölmeden önce de dünyayı yok etmek isteyen deliler ya da intihara eğilimli kişiler nükleer bir savaşa “evet” diyebilirler.”²⁴⁶ cümlelerine yer verilmiştir.

Sovyetler Birliği ve Amerika arasında cereyan eden bu diyalog sürecinden ne Küba'nın ne de Türkiye'nin haberi olmuştur. Bütün temaslar iki ülkenin gıyabında yapılmış hatta bu ülkelerin kaderleri ile ilgili kararlar onlardan habersiz alınmıştır.

O sıralarda Türkiye'de bulunan ABD Büyükelçisi Raymond Hare'in meseleye dair görüşleri ise şöyledir: “Jüpiter füzelerinin sökülme işleminin gizlilik içinde yapılması gerekir. Türkiye ile füzeler konusunda yapılacak bir pazarlık, Türkiye ile Küba'yı aynı sepete koyduğumuz anlamına gelir. Türkiye'nin NATO'ya olan bağlılığı göz önünde tutularak, Jüpiterlerin sökülmesinin NATO çerçevesinde yapılacağı hissi verilmelidir.”²⁴⁷ Tamamen Türkiye'deki tepkileri bertaraf etmeye yönelik ve samimiyetten uzak bu açıklama fazla kabul görmemiştir.

27 Ekim 1962 tarihinde, Kruşçev, ABD yönetimine oldukça sert üslupla ikinci bir mektup daha göndermiş ve ağırlıklı olarak Türkiye üzerinden güvenceler sıralamıştır. Şöyle ki; “Sovyetler Birliği, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyacaktır, Türkiye'nin içişlerine karışmayacak ve hiçbir koşul altında Türkiye'yi istila etmeyecektir, Sovyet topraklarını, Türkiye'yi istila etmek isteyen bir başka ülkenin ordusuna açmayacak ve kullanılmayacaktır, Türkiye'ye yönelik istila planı olan başka ülkeleri de bu amaçlarından caydırmaya çalışacaktır.”²⁴⁸ Böylece, Amerika için Küba'nın önemi ile Sovyetler Birliği için Türkiye'nin önemi paralellik arz eder hale gelmiştir.²⁴⁹

Ancak Türkiye'nin geleceği açısından vahim olan nokta, Sovyetler Birliği ile ABD arasında gıyaben ve kendi iradesi dışında pazarlık konusu

²⁴⁶ Zelikow, **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar**, s.483.

²⁴⁷ Yavuz, **Satılık Müttefik**, s.120-121.

²⁴⁸ Yavuz, a.g.e., s.124-125, Gönübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.38-339.

²⁴⁹ **Tercüman** 28 Ekim 1962., (Sür. Yay. Ek-7)

yapılmış, Küba krizinin doğrudan tarafı haline getirilmiş ve olası nükleer bir savaşta geleceğini Amerika'nın eline bırakarak nükleer savaşın ilk hedeflerinden birisi olmuştur. Bu durumun Türk yetkililerince zamanında fark edilmeyişi tam bir diplomasi zafiyeti olarak tarihe kayıt düşülmelidir.

Kruşçev'in ikinci mektubunun kamuoyuna duyurulması, Kennedy'yi Türkiye nezdinde güç durumda bırakmıştır. Zira Türkiye'nin müttefiki sıfatını taşıyan ülke Amerika'dır ve bu gelişmeler de onun arka planda aldığı kararlarla samimiyetten ne denli uzak olduğunu ortaya koymuştur.

Bu arada Amerika'nın, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini talep etmesi sadece Türkiye'yi değil, NATO üyesi diğer ülkeleri de endişe ve tereddüde sevk ederek muhtemel bir durumda Amerika'nın kendi çıkarı için onların güvenliklerini de tehlikeye sokabileceğini düşündürmüştür.²⁵⁰

Başkan Kennedy, ikinci mektubu es geçerek, daha yumuşak bir üsluba haiz birinci mektuba 27 Ekim 1962 tarihinde cevabi bir mektup yazarak;

"1) Siz, BM'in gözetimi ve denetimi altında Küba'dan silah sistemlerinizi çekmeyi ve Küba'ya silah sokmaya son vermeyi kabul edeceksiniz.

2) Bu yükümlülüklerin kesintisiz bir şekilde yerine getirilmesini garanti altına almaya yönelik yeterli düzenlemelerin BM aracılığıyla gerçekleştirilmesi üzerine, biz de, şu anda yürürlükte olan abluka önlemlerini hemen kaldırmayı ve Küba'yı işgal etmeme yolunda garantiler vermeyi kabul edeceğiz."²⁵¹ Diyerek doğrudan ve spesifik bir şekilde Jüpiter füzelerine değinmemiş fakat Jüpiterler hakkında gelecekte düzenleme yapılabileceği konusunda kapıyı aralık bırakmıştır.

Tüm bu tartışma ve müzakereler sonunda gelinen noktada Kruşçev ve diğer Prezidyum üyeleri, Küba'dan hemen çekilmekten başka tercihleri kalmadığı sonucuna varmışlar, fakat Türkiye'deki üsleri, yüksek sesle,

²⁵⁰ Hasan Köni, "Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, C.VI, S.1-2, 1974, s.179.

²⁵¹ Sander, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, s.216).

pazarlık konusu yapmak istediklerini ortaya koymuşlardır.²⁵² Yaşanan bu süreçte Türk milleti de samimiyetle ABD'nin yanında yer almıştır.²⁵³ Bunda toplumsal hafızada ki ABD'ye yönelik "dost - müttefik" yaklaşımının etkisi büyüktür.

Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, 29 Ekim günü yayınlanan 28 Ekim 1962 tarihli cevabi mektubunda, Kennedy'nin tekliflerini kabul ettiğini bildirmiş ve kriz sona ermiştir.²⁵⁴

ABD, Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılmasını sağlayarak kendi güvenliğini korumuş, Jüpiter füzelerini Türkiye'den sökerek, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin güvenliğini zayıflatmıştır.²⁵⁵ Oysa Türk hükûmeti, Küba krizinin başından sonuna kadar, ABD'ni kayıtsız şartsız desteklemiş, ayrıca Küba'ya uygulanan ekonomik ablukaya uyan ilk devletlerden biri olmuştur.²⁵⁶ Hatta hükûmet bununla da yetinmeyip meselenin detaylarını, gelecek tepkilerle hadisenin seyri değişmesin diye, hem kamuoyu hem de milletvekillerinden uzak tutmaya çalışmıştır ki bu durum Erzurum milletvekili Turhan Bilgin'in İtalya ve Türkiye'deki Orta Menzilli Füze Rampalarının söküleceğini bir gazete manşetinden öğrendiğini ve bu konuda hükûmetin bir açıklama yapması gerektiğini ifade ettiği demecinden anlaşılmaktadır.²⁵⁷

Tüm bu bilinmezliklerin yanı sıra mesele irdelendiğinde kaygılar başlamıştır. Millet Partisi İstanbul Milletvekili Ömer Zekâî Dorman Mecliste 17 Şubat 1963 tarihinde yaptığı konuşmada Sovyet Başbakanı Kruşçev'in 19

²⁵² Tercüman, 28 Ekim 1962. (Bkz. Sür. Yay. Ek-7).

²⁵³ Metin Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", *Milliyet*, 4 Şubat 1969.

²⁵⁴ Yavuz, *Satılık Müttefik*, s.164., Bu önemli gelişmenin akabinde tarihler 31 Ekim 1962'yi gösterirken Türk Dışişleri Bakanı Erkin şu yorumda bulunmuştur: "Yurdumuzdaki üsler bizim için hem bir tehlike, hem de garanti teşkil etmektedir. Tehlikesi, paratoner görevi yapmalarından ileri gelmektedir. Bu üsler yapıldığı zaman, Rusya'da bize dönük füze rampaları bulunuyordu. Biz bütün bu Rus üslerinin mevcudiyetini ve tehlikeyi biliyoruz. Bizde bir iki üs varsa Varşova Paktı'na dâhil memleketlerde ve bilhassa Rusya'da Türkiye'yi çeviren pek çok rampa mevcuttur. Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyen memleketler, evvela vatanımıza bir tehdit teşkil eden büyük ölçü ve miktardaki üslerin kaldırılacağını vaad etmeli ve bunu gerçekleştirmelidirler.", *Milliyet*, 1 Kasım 1962. , Buradaki en ilgi çekici nokta bir Türk yetkilisinin, hem de Dışişleri Bakanı'nın ağızından Türkiye'deki üs sayısının bir ikiyi geçmediğinin kamuoyuna ilk defa söylenmesidir.

²⁵⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)*, s.820.

²⁵⁶ Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, s.338.

²⁵⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:18, Oturum:1, 1962 – 1963, C.10, s.180.

Aralık 1962 tarihli Amerikan Cumhurbaşkanı Kennedy'e gönderdiği ve gazetelere yansıyan mektubuna değinmiş ve Kruşçev'in mektubunda Rusya'da üç otomatik istasyon kurulması isteğini bildirdiğini, Kennedy'nin ise cevabında bu sayının on iki ye çıkartılmasını talep ettiğini dile getirmiştir.

Bu bilgiyi veren Dorman konuşmasının devamında; "Şimdilik bu mektuplar gidedursun ama dünya emniyet ve huzuru adına sarf edilen bütün gayretlere rağmen bugün kilo-tonluk değil megatonluk atom bombaları ve bulunduğu rampadan binlerce kilometre öteyi yerle bir eden füzeler imal edilmektedir... Bu takdirde yurdumuz hasmın ilk taarruz hedeflerinden biri olacak ve Orta Doğu'nun alın yazısı Türkiye ve İran topraklarında kaleme alınacaktır..."²⁵⁸ demiş, muhtemelen birçok milletvekilinin duygularına da tercüman olmuştur.

Fakat Türkiye'nin, Amerika'nın bu denli etkisi altında olması, Sovyetler Birliği'nin daima tepkisini çekmiştir.²⁵⁹ 23 Ocak 1963 tarihinde, Milli Savunma Bakanı Sancar gündem dışı bir konuşma ile gelişmeleri değerlendirirken "Polaris Füzeleri" konusuna değinmiş ve özetle şunları söylemiştir: "NATO ittifak sisteminin daha tesirli nükleer silahlarla müdafaasını sağlamak için, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri yerine Polaris Füzeleri sisteminin ikamesi konusunda, Türkiye ile Amerika arasında devam eden müzakereler müspet olarak inkişaf etmektedir."²⁶⁰

Böylece Türkiye, Millî Savunma Bakanının ağzında 23 Ocak 1963'te Jüpiterlerin söküleceğini kamuoyuna açıklayarak kendini bağlamıştır. Aynı dönem Dışişleri Bakanı Erkin'de Jüpiter füzelerinin NATO ittifakı savunmasındaki rolü sona erdiğinde gerek ittifakın umumî gerekse Türkiye'nin ferdî güvenliğinin en yeni ve en müessir klasik ve nükleer tertiplerle sağlanacağı²⁶¹ yaklaşımını ifade ederek bu meyanda endişe barındıranları rahatlatmaya çalışmıştır.

²⁵⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:3, 1963, C.13, s.198.

²⁵⁹ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.1 Ankara, 1970, s.82.

²⁶⁰ **Milliyet**, 24 Ocak 1963.

²⁶¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, Birleşim 30-Oturum 1, 1963, C. 12, s.104.

İlaveten Türkiye'nin topraklarında füze rampalarına izin vermesinin Amerika tarafından memnuniyetle karşılandığını ve iki ülke arasında yakınlık ve dostluğun en yüksek seviyede devam ettiğini söyleyerek Amerikalı yetkililerin "Türkiye'ye herhangi bir saldırı olduğunda bunu kendi memleketimize yapılmış addedeceğiz."²⁶² Sözleriyle kanıtlayıcı gayretine girmiştir. Hükûmetin halen Amerika'nın kendi çıkarları söz konusu olduğunda bu cümleleri hatırlamayacağı gerçeğini algılamakta zorlandığı görülmüştür.

Gelişmeler bu istikamette ilerlerken gazetelerde çıkan köşe yazılarında aydın kesimin meseleye bakışı da farklı kalemler tarafından dile getirilmiş ve Türkiye'nin Amerika'nın nezdinde eski stratejik önemini kaybettiği vurgusu yapılmıştır.²⁶³

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise, 17 Şubat 1963 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, tüm bu süreç sonunda "Esnek Mukabele" doktrininin kabul edilmesiyle Türkiye'nin stratejik önemini kaybetmediğini, tam tersine "Esnek Mukabele" doktrininin konvansiyonel savaşları ön plana çıkarttığını, bu anlamda da NATO içinde büyük bir kara ordusuna sahip olan Türkiye'nin stratejik önemini arttırdığını, dolayısıyla Amerika'dan gelen ekonomik yardımların devam edeceğini belirtmiştir.²⁶⁴

ABD Savunma Bakanı McNamara'nın temsilcisi olarak 12 Mart 1963'te Ankara'ya gelen General Wood, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasına karşılık ABD'nin telafi edici paketine son şeklini vermiştir. Pakette, Tayvan'a verilmesi planlanan F-104G'lerin altı ay gecikmesine yol açacak ilave F-104G'ler ve bazı konvansiyonel silahlar da dâhil edilmiştir. Wood, Türk yetkililerle 15 Mart

²⁶² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 2, Birleşim 52-Oturum 4, 1963, C. 13, s. 224.

²⁶³ Çetin Altan'ın köşe yazısındaki şu yorumlar aydın kesimin ve Türk kamuoyunun meseleye yaklaşımını özetler niteliktedir: "...Amerika – Rusya münasebetlerindeki yumuşama en fazla Türkiye'nin durumuna tesir edeceğe benzemektedir. Nitekim bunun ilk meyvesi, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması ve Amerikan askeri üslerinin iptaline gidilmesiyle kendini belli etmeye başlamıştır... Bizim hariciye, Jüpiterlerin Polarislerle değiştirileceğini ortaya attığı zaman dudak büküşümüzün sebebi buydu. Bir teknik silahın başka bir teknik silahla değiştirilmesi, dünya basınında bu kadar büyük kıyamet mi koparırdı? Atlas füzeleri Jüpiterlerle değiştirilirken, kimsenin ruhu bile haberdar olmamıştı. Meselenin içinde bir durum değişikliği vardı. O değişiklik de, Türkiye'nin eski stratejik önemini kaybetmesi ve Amerikan üslûğünden çıkarılmasıydı.", Çetin Altan, "Türkiye – Amerika – Rusya", **Milliyet**, 2 Şubat 1963.

²⁶⁴ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.113.

1963'te uzlaşmaya varmıştır. Böylelikle aylarca direnen Türkiye, sonunda nükleer kapasiteli F-104G avcı-bombardıman uçaklarına razı olmuştur.

18 Mart 1963 tarihinde üç günlük bir resmi ziyaret için Roma'ya giden Dışişleri Bakanı Erkin, İstanbul'dan ayrılırken basına verdiği demeçte, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması konusunun Nisan'ın ikinci haftası içinde nihai karara bağlanacağını açıklamış ve "Memleketimizde üslenmiş Jüpiter füzelerinin kaldırılmasına, Amerikalılarla yaptığımız temaslar sonucunda muvafakat ettik. İtalya'dan döndükten sonra, iki devlet arasında evvela karşılıklı notalar verilecek, müteakiben Nisan başında Ankara'ya gelecek olan özel temsilci Levingston Merchant ve Amerika'nın NATO'daki Büyükelçisi Thomas Finletter'le bu konunun teferruatı görüşülecektir."²⁶⁵ demiştir.

Küba krizinin sona ermesinden hemen sonra ABD, Sovyetler Birliği'ne verdiği söz doğrultusunda Jüpiter füzelerini Türkiye'den sökme girişimine başlarken Türk Hükûmeti önceleri herhangi bir açıklama yapmamış, Amerika'dan gelen baskılar üzerine Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den söküleceğini açıklamıştır.²⁶⁶

Nisan 1963 başında Türkiye ile ABD, Jüpiterlerin kaldırılması konusunda nota değişiminde bulunmuş,²⁶⁷ bunun sonucu olarak da 24 Nisan 1963 tarihinde Türkiye'deki son Jüpiter füzesi de sökülerek²⁶⁸ Jüpiterlerin sadece başlıkları, yönlendirme sistemleri ve seygar aksamı ABD'ye gönderilip gövdeleri fazlalık addedildiği için Atlantik okyanusunun derinliklerine atılmıştır.²⁶⁹

²⁶⁵ **Milliyet**, 19 Mart 1963.

²⁶⁶ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1963

²⁶⁷ Uslu, **Türk – Amerikan İlişkileri**, s.167.

²⁶⁸ Amerika'nın 1960'lı yıllarda Polaris füzelerini taşıyan denizaltıları üretmeye başlamasıyla, 1958 yılında Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanan Jüpiter füzeleri, 1962 Küba krizi sırasında Amerika ve Sovyetler arasında yapılan ve Türkiye'ye fikrinin sorulmadığı bir pazarlık sonucu 1963 yılında sökülmüştü., Uslu, a.g.e., s.138-139.

²⁶⁹ Aynı zamanda gazetelerde şu şekilde yazılar çıkıyordu: "Jüpiterlerin sökülmesi İtalya ve Türkiye'deki bazı çevrelerin şikâyetlerini önleyecektir. Bu çevreler, Jüpiterlerin mevcudiyetinin, bir harp vukuunda, Türk ve İtalyan topraklarını Sovyet taarruzlarının belli başlı hedefleri arasına soktuğunu iddia etmektedirler. Rusya ve peykleri civarındaki dost ülkelerdeki Amerikan füze üsleri, Amerika'nın müteceviz niyetlerini ispat sadedinde komünist propagandasına malzeme olmaktadır.

Türkiye'nin, Amerikan nezdinde önemini kaybettiği şeklindeki endişelerini gidermek adına harekete geçen ABD Genel Kurmay Başkanı Taylor 23 Nisan 1963 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında, "Türkiye, gerek coğrafi mevki, gerek NATO ve CENTO arasındaki bağ rolü bakımından NATO için vazgeçilmez bir unsurdur. Modası geçmiş Jüpiter füzelerinin Türkiye'den geri çekilmesi, Türkiye'nin önemini asla azaltmaz."²⁷⁰ demiştir.

Küba krizi, Türk Dış Politikası'nın değişim sürecini başlatırken, Türk – Amerikan ve Türk – Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir.

"Esnek Mukabele" doktrininin uygulanması sonrasında Türkiye'nin Amerika nezdinde ki stratejik öneminin azalması, Küba krizinde de yansımaları bulmuş ve Kıbrıs sorunu ile artarak devam etmiştir.

Bu durum Türkiye'yi, Amerika'dan daha bağımsız politikalar izleyerek, bu ülke nezdinde tekrar önem kazanma çabasına itmiştir.

Küba krizi, nükleer silahlara sahip olmanın veya NATO üyeliğinin, Türkiye'ye karşı mütecaviz eylemleri önlemeyeceğini, bilakis düşman devletin saldırısını teşvik edeceğini ortaya koymuştur.²⁷¹

Aynı zamanda bir süper güç ile ittifak ilişkisi kurmanın ve bu süper gücün askeri kuvvetleri ve nükleer silahlarının Türkiye toprakları üzerinde konuşlandırılmasına izin vermenin, diğer süper gücü tahrik edeceğini ve Türkiye'ye saldırma olasılığını arttıracaklarını, hatta Türkiye'yi bir nükleer savaşa sürükleyebileceğini gösterirken, Türk liderlerinin Türk – Amerikan ilişkilerini nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından da önem arz etmiştir. Zira "Amerika ve Türkiye'nin aynı ideolojik prensiplere sahip olması, iki devletin her durumda koşulsuz olarak birbirlerini desteklemesini

---

Nihayet Rusya'nın burnunun dibindeki İtalya ve Türkiye'deki Amerikan füze üslerinin lağvının Moskova ile Washington arasındaki gerginliği azaltması beklenir."Kayhan Sağlamer, "Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1963., "Marmara denizinde bir Polaris denizaltısı dahi Türkiye'nin emniyetini sağlayacak ciddi bir caydırma kuvveti olabilir...", Amiral Afif Büyüktuğrul, "Marmara'da Bir Polaris Denizaltı Gemisi", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1963.

²⁷⁰ **Milliyet**, 24 Nisan 1963.

²⁷¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni II (Dün – Bugün – Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.397.

gerektirmektedir.” gibi yanlış bir bakış açısına sahip oldukları ortaya çıkmıştır.²⁷²

Ancak bu bakış açısı zamanla değişmiş ve Dönemin Başbakanı İnönü, ancak daha sonra Küba krizi sırasında nasıl oyuna geldiklerini, TBMM’de yaptığı bir konuşmada itirafta bulunurcasına anlatmıştır.²⁷³

Küba krizi sonrasında Jüpiter füzelerinin Türkiye’den sökülmesi, Türk-dış politikasına olumlu açılımlar da getirmiştir. Türkiye’nin Amerika ve NATO ile olan ilişkileri, Küba krizi sonrasında tartışılmaya başlanmış, Türk – Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi önündeki engelleri ortadan kaldırarak, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin önünü açmıştır.

Türkiye’nin, sınırlarından binlerce kilometre uzaklıktaki bir yerde ortaya çıkan bir Sovyet – Amerikan çatışmasında pazarlık konusu olması ve savaş tehlikesiyle karşılaşması, buna karşılık da çaresiz bir bekleyiş içinde bulunması, hatta ABD’nin sert tutumunu desteklemesi, Türkiye’de bir şok etkisi yaratmıştır. Türkiye’nin ABD ile olan “özel” ilişki ve yakınlığının Türkiye’ye yarar yerine zarar getirdiği durumlara ürkütücü bir örnek oluşturan Küba bunalımının, yalnız uluslararası yumuşamanın değil, Türk Dış Politikası’nda da bir dizi değişikliğin tohumlarını attığını söyleyebiliriz.²⁷⁴

1962 Küba Olayı Doğu-Batı ilişkileri için de bir dönüm noktası olmuştur. Yirmi yıldan beri sonuç alınamayan silahsızlanma konusunda, taraflar ilk defa masaya oturmak zorunda kalmışlardır.

²⁷² Uslu, **Türk – Amerikan İlişkileri**, s.169-170.

²⁷³ İnönü konuşmasında; “Bize söylenen, ‘Evet Ruslar, Küba’daki füzelerini geri çekmeyi kabul ettiler.’ Bu esnada bize Amerikalıların söylediği, ‘İzmir’de üslenmiş olan nükleer silahların, nükleer bombaların modası geçti. Biz bunları kaldırıp, Polaris denizaltılarıyla aynı maksadı temin etmeye karar verdik.’ Gıyabımızda pazarlık yapıldığı havasında değildik. Aramızdaki münasebetten dolayı, füzeler kalkacak diye, bunu gayet tabii gördük ve memnun olduk. Sonradan Amerikalıların yazdıklarına göre, harp meydana çıkıp da Amerika, Ruslara ‘Buradaki füzelerini kaldırmazsan, ben Küba’yı işgal edeceğim, ne olursa olsun’ demiş ve devamında Ruslar, ‘Ben bunları kaldırıyorum, siz de Türkiye ve İtalya’da bulunan üslerinizi kaldırın.’ demiştir. Amerika’nın, dünyadaki çıkarları uğruna, Türkiye’yi, bu ülkenin saldırıya uğrama tehlikesini ehemmiyetsiz görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır.” demiştir., Uslu, a.g.e., s.165.

²⁷⁴ Küba bunalımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Gerger, “Türk Dış Politikası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.II, İstanbul, 1983, s.543 ve 552, Mediha Akarşan, “1962 Küba ‘Ekim Füzeleri’ Bunalımı ve Türkiye”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, C.114, No.344, Nisan 1995, s.20-24.

Küba'da meydana gelen soğuk çatışma (buna sistem çatışması da denebilir) tarafları, nükleer döneme özgü, yeni bir düzeni oluşturmaya zorlamıştır. Bu olayda ilginç olan nokta, diplomasi manevraları ile aşılması mümkün olmayan bir gücün, yani nükleer gücün, bir düzen uğruna feda edilmiş olmasıdır.

Burada, çatışmadan kaynaklanan bir düzenin oluşmasında, çatışmacı taraflar arasındaki güç varlığının, bu düzenin niteliği konusunda belirleyici bir etken olduğunu unutmamak gerekir.

Bu noktadan hareketle Küba çatışması; stratejik güç varlığı bakımından Sovyetlerin ABD'ye göre daha zayıf durumda olduğunu ortaya koymuş ve düzen uğruna feda edilen güçlülüğün faturasını Sovyetlerin ödemek zorunda kalması ile sonuçlanmıştır.²⁷⁵

Kennedy iktidarının henüz başında, başarısızlıkla neticelenen Küba Çıkarması, Berlin Buhranı ve onun akabinde ABD'nin Avrupa'daki üslerinde görülen mevcut durum, Rusya'nın da Küba'ya orta menzilli nükleer silahları yerleştirme teşebbüsü, ABD'nin, Rus nükleer silahlarındaki bu seri gelişme karşısında uyguladığı "Kitlevî mukabele" stratejisi yerine, "Esnek mukabele" stratejisini kabul ederek, müttefiklerine bunu sert bir şekilde benimsetmeye çalışması ve hazırlıksız Avrupa'nın tepkilerine maruz kalması, silahsızlanma konularıyla birlikte mütalaa edilmesi gereken büyük olaylardır.²⁷⁶

Türkiye açısından bakıldığında ise dış politika yaklaşımlarında köklü değişimlerin zarureti ortaya çıkmıştır.

²⁷⁵ Küba Olayı'ndan sonra Doğu-,Batı ilişkilerinde yumuşama dönemi başlar. Küba Bunalmından hemen sonra, ABD ile Sovyet Başkenti arasında acil telefon hattı kurulur. Bunu, 5 Ağustos 1963'te imzalanan nükleer denemeleri sınırlandırma antlaşması izler. Görüşmeler ikili ve örgütsel düzeyde gelişir, yani yumuşama süreci, tepeden tabana doğru olmak üzere, sistemin alt etkenlerine de yansır. Başta Batı Almanya olmak üzere, Kıt'a Avrupası'nda, çok taraflı ve ikili antlaşmalar yapılır. 1945'ten 1963 ortalarına kadar 488 nükleer deneme gerçekleştirilmesine karşın, ilk defa bu dönemde, yani yumuşama döneminde, silahsızlanma konusunda bir takım sınırlandırmalar getirilir. Doğu-Batı ilişkileri, 1963'ten sonraki ilk on yıl içinde doruk noktasına ulaşır, görüşmeler yoğunlaşır ve antlaşmalar birbirini izler., Kadri Kemal Güneş, "Doğu Batı İlişkilerinde Nükleer Güç (1945-1985)" **AÜSBF Dergisi**, C.43, S.1,s.321-322.

²⁷⁶ Sezai Orkut, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve Nato", **AÜSBF Dergisi**, C.27, S.3, s.323-324.

3) Füze Krizi Sonrası Türkiye – SSCB İlişkileri

1960 yılının ilk yarısında, DP hükûmetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun girişimleri ve Adnan Menderes'in de uygun görmesiyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında önemli sayılabilecek bir yakınlaşma olmuş ve bu yakınlaşma sonucu, Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'ya ziyaret etmesi kararlaştırılmış,²⁷⁷ ancak bu en üst düzeydeki temas 27 Mayıs darbesiyle kesilince, Türk – Sovyet ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesi Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim – 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaretine kadar ertelenmiştir.²⁷⁸

1963 yılına gelindiğinde Türk – Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin ilk somut adımı atılmış, 29 Mayıs – 14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir parlamento heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş, heyet, 12 Haziran 1963 tarihinde Brejnev ile görüşmüş ve Kruşçev tarafından kabul edilmiştir.²⁷⁹

Görüşmeler sırasında Ürgüplü, Kruşçev'e hitaben, “Münasebetlerimizdeki gerginliğin sorumluluğu bizde değil, sizdedir. Siz, en müşkül anımızda bizden arazi talebinde bulundunuz” deyince, Kruşçev şu cevabı vermiştir: “Sizden arazi talebinde bulunduk. Boğazlarda üs istedik. Bu talebe alındınız ve inandınız. Niçin? Çünkü bunu söyleyen kişi Sovyetler Birliği Başbakanı idi. Hoş, bu talebi Stalin yapmamış, bütün iş Beria'dan çıkmıştı. Fakat vazgeçtik, artık istemiyoruz diyorum. Ben Sovyet Başbakanıyım bana niye inanmıyorsunuz?”²⁸⁰ demiştir.

²⁷⁷ Cumhuriyet, 13 Nisan 1960.

²⁷⁸ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.281.

²⁷⁹ Cevdet Alsan, **Türk – Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s.59.

²⁸⁰ Daha geniş bilgi için bkz. “İhsan Sabri Çağlayangil'in Hatıraları”, **Milliyet**, 24 Şubat 1983, “Suat Hayri Ürgüplü'nün Hatıraları”, **Hürriyet**, 4 Ocak 1983.

Bu toprak talebi meselesi sonraki dönemlerde gerçekleşecek olan diyaloglarda da sık sık gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin, 1963 yılında, Sovyetler Birliği ile dolaylı olarak yaşadığı önemli bir gelişme de krom meselesidir. 1963 yılının başından itibaren, Sovyetler Birliği, ağırlıklı olarak Amerika'ya ihraç ettiği kromun fiyatında damping yapmış, bunun üzerine Amerika'nın Sovyet kromuna doğal olarak talebi artmıştır. Böylece Amerika, müttefiki Türkiye yerine Sovyetler Birliği'ni tercih eder hale gelmiştir.²⁸¹ Amerika'nın, Sovyet kromunu Türk kromuna tercih etmesi, Türk hükûmetini ekonomik açıdan güç durumda bırakmış ve Türkiye'nin krom satışları 900.000 (1955) tondan 70.000 (1963) tona düşmüştür.²⁸² Bu durum gazetelerde "En önemli maddemizin ihracı çıkmaza girdi" başlıkları ile kamuoyuna duyurulurken, Amerika'nın Türkiye'ye Krom ihracı karşılığında zirai mahsul fazlası ürünler teklif ettiğini ancak hükûmetin kabul etmediği de bildirilmiştir.

Görülebileceği üzere Füze Krizi sonrasındaki Türk – Sovyet ilişkileri iki temel meselenin seyri istikametinde şekillenip ilerlemiştir. Bunlar; Türk – Amerikan ilişkiler ve Kıbrıs meselesindeki gelişmelerdir. Esasen o dönemde Türkiye'nin Sovyetleri değerlendirme noktalarından birisi de Çin – Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler çerçevesinde olmuştur ama ilerleyen dönemde bu konuya çok ta önem atfedilmemiştir.²⁸³

Kısa süre sonra da Türkiye, 23 Mayıs 1963 tarihindeki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında resmen katılacağını bildirdiği "Çok Taraflı Nükleer

²⁸¹ Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye: Türkiye'deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, Afa Yayınları, İstanbul, 1986, s.124-125.

²⁸² **Cumhuriyet** 11 Mayıs 1963, (Sür. Yay. Ek-8)

²⁸³ 14 Ocak 1963 tarihinde Meclis çalışmaları esnasında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Sovyetlerle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Sovyetler Birliğinin dış politikasını yeni baştan gözden geçirdiği intibamı veren bazı alametler Çin – Rus münasebetlerindeki gelişme hususunda kat'i bir teşhis koymada kafi ve müsait değildir.

Malum olan nokta şudur: Bir müddetten beri Sovyetler Birliği ile Komünist Çin arasında beliren doktrin ihtilafı, Küba Buhranı ve Hindistan – Çin harbi vesilesiyle büsbütün açığa çıkmıştır. Kızıl Çin'e göre Sovyetler Birliği emperyalistler karşısında ricat etmiş ve bu yüzden dünyaya yayılma davasına ihanet etmiştir.

Sovyetler Birliğine göre sosyalist âlem sırf Sovyet askerî kudreti sayesinde ayakta durmaktadır. Bugünkü dünya şartlarında termo nükleer harbi göze almak bir cinnettir. Sovyetler Birliği Küba'da insanlığı işte böyle bir felaketten kurtarmıştır..."**Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:30, Oturum:1, 1963, C.12, s.108.

Güç”ten (MLF), özellikle Kıbrıs sorununda Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamak amacıyla çekilmiştir.²⁸⁴

Küba Krizi sonrası Türk – Sovyet ilişkilerinde yaşanan sıra dışı bir gelişme de, 5 Eylül 1963'te “Arhangelsk” adlı Sovyet gemisinin İstanbul Boğazı'nda kaza yapmasıyla ortaya çıkan gerginliktir.²⁸⁵ Sovyet Rusya, Türkiye'yi kazadan sorumlu tutarak, zararın tazmînini istemiş, daha bu problem çözümlenmeden, 5 – 11 Mart 1964'te Amerikan 6. Filosu'ndan bazı gemilerin İstanbul'a gelerek, Ege'de ve Çanakkale Boğazı'nda tatbikat yapmaları da Sovyetlerin tepkisine sebep olmuştur.

Fakat Sovyet Rusya'nın bu hadiseleri bahane ederek Boğazlar üzerinde herhangi bir hak talebinde bulunma hadisesi söz konusu olmamıştır. Çünkü geçen yıllarla birlikte, Montreux Sözleşmesi'nin hükümlerinin fazlasıyla Sovyetlerin menfaatlerine hizmet etmekte olduğu görülmüştür.²⁸⁶

Jüpiter füzeleri de aslında, Türkiye'nin SSCB'ye karşı savunmasında çok da yeterli silahlar değildir. Ancak Türkiye, bu füzelerin ülkesinde bulunmasını, hem güvenlik hissi yaratan bir faktör, hem de Batı tarafından korunuyor olmanın verdiği bir kimlik tasdiki olarak değerlendirmiştir. Bu füzelerin varlığı ile Batı ailesinin kendine mensup bir üyesi olan Türkiye korunmuş ve “biz” hissi pekişmiştir. Ancak bu bunalımda, Türkiye'nin bir anlamda feda edilecek ilk ülke olarak görünmesi, bu “biz” algısının grubun diğer üyeleri nezdinde ne ölçüde benimsendiğinin de anlaşılmasını sağlamıştır.

İlişkilerdeki yapılanma bununla da kalmamış ortaya çıkan Kıbrıs Buhranı esnasında cereyan eden Johnson – İnönü görüşmesi başarılı geçmemiş ve bu başarısız diplomasinin Türk – Sovyet ilişkilerine yansması çok sürmemiştir.

²⁸⁴ Sander, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, s.238-241.

²⁸⁵ **Tercüman** 5 Eylül 1963, (Sür. Yay. Ek-9)

²⁸⁶ Selma Yel, **Değişen Dünya Standartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923 – 2008)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.186.

Görüşme sonrasında, 8 Eylül 1964 tarihinde, Fahri Korutürk yerine Hasan Esat Işık Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Bu atama, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin ilk adımı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Rijov'un, 13 Ekim 1964 tarihinde Hasan Esat Işık onuruna verdiği yemeğe, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de katılmış, 19 Ekim 1964 tarihinde ise, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret edeceği resmen açıklanmıştır. Ve gerçekleşen bu ziyaretin en önemli sonucu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki NATO üslerine itiraz etmediğinin ve Kıbrıs için Federal Sistem tezini desteklediğinin deklare edilmiş olmasıdır. Ziyaretin akabinde 5 Kasım 1964'te bir de Türk – Rus Kültür Antlaşması imzalanmıştır.²⁸⁷

4) 1964 Kıbrıs Krizi Öncesinde ve Sonrasında Türk Dış Politikası'nın Genel Yapısı

1964 Kıbrıs Krizi öncesi dış ilişkilerini tanımlayan Türkiye, Dışişleri Bakanının ağzından özellikle NATO ve CENTO müttefikleri ile yakın ve sıkı ikili ilişkiler çerçevesinde hürmet ve itimada dayanan kuvvetli bağlarının olduğunu, büyük dost ve müttefik ABD ile de siyasî, askerî, İktisadî ve kültürel işbirliğinin yanı sıra büyük yardımlar gördüğünü ifade etmiştir.²⁸⁸

17 Şubat 1963 tarihinde Meclis kürsüsünden dış politikayı değerlendiren Dışişleri Bakanı Erkin, Küba buhranı sırasında Amerika'nın yanında yer almanın Amerikan halkının Türk halkına karşı beslediği sevgiyi kuvvetlendirdiğini dile getirmiş ve 1962 yılında Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson'ın Türkiye ziyaretinin yüksek seviyede diyaloga vesile olduğunu söylemiştir. Bir süre sonra feci bir suikasta kurban giden ABD Başkanı John

²⁸⁷ Feridun Cemal Erkin, 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinden 25 yıl sonra Moskova'yı ziyaret etmiştir., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.280-281.

²⁸⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.229.

F. Kennedy'nin kaybından duyulan üzüntü dile getirilip Mecliste üç dakikalık saygı duruşu ile taziye duyguları ifade edilmiştir.²⁸⁹

Bakan Erkin konuşmasının devamında, İngiltere'nin özellikle Türkiye'deki CENTO projelerini desteklediğini, Benelüks Devletleri olan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un Türkiye'nin Ortak Pazar'a katılması hususunda destek ve yardımlarının yoğun olduğunu, NATO içindeki Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda ile ilişkilerinin uluslararası normlar çerçevesinde idame edildiğini, Yunanistan ile ilişkilerde ise, Dışişleri Bakanı Averof'un Ağustos 1962'deki Türkiye ziyareti sırasında iki devlet arasında var olan bazı ufak pürüzlerin gözden geçirildiğini ve bunların giderilmesi için müspet adımlar atıldığını belirtmiştir.

Aynı zamanda Bakan Erkin Orta Doğu coğrafyasındaki Müslüman ülkeler ile ilişkilerde tarihsel ve kültürel ortak payda alanındaki mevcut dostluğun devam ettiğini, yeni bir gelişme olarak ta Kuveyt'e Aralık 1962'de giden iyi niyet heyetinin dönüşünde edinilen müspet izlenim ve görülen yüksek kabulün ardından Kuveyt'in resmen tanınmasına karar verildiğini bildirmiştir. Aynı coğrafyadaki İsrail ile gelişen ilişkilerin 1962 yılında Türk milletvekillerinin İsrail'e yaptıkları ziyaret ve akabinde imzalanan Turizm Anlaşması ile gelişme kaydettiği ifade edildikten sonra Kuzey Afrika, Balkan, Uzak Doğu ve Latin Amerika'da bulunan tüm ülkeler ile sıfır problem atmosferinde ilişkilerin geliştirildiği Bakan Erkin tarafından tarihe kayıt düşülmüştür.²⁹⁰

²⁸⁹ 27 Kasım 1963 günkü saygı duruşundan sonra yapılan konuşmalarda şahıslar adına söz alanlardan Adana Milletvekili Kasım Gülek şunları dile getirmiştir. "Kennedy politika bakımından cesur adamdı. Irk eşitliği konusunda siyahla beyaz arasındaki durumu sözle değil fiiliyatta tahakkuk ettirebilmek için büyük mücadele açtı. Bütün güney bölgelerinin reyleri kaybetmek pahasına insanlık vazifesi olduğuna inandığı bu işi cesaretle ele aldı..." Ardından bir anısını paylaşan Gülek şunları anlatmaktadır:

Kennedy Cumhurbaşkanı seçilmiş ant içecekti. Soğuk bir Ocak ayı günü Kongre binasının önünde herkes paltoları sarılmış, genç bir adam ceketiyle, başı açık yemin etti ve dünyanın belki de uzun yıllar hatırasında kalacak kısa fakat güzel bir nutuk söyledi. Amerikan vatandaşlarına hitaben şöyle diyordu: "Amerikan vatandaşı! Vatan sana ne verebilir diye düşünme, sen vatana ne verebilirsin onu düşün." **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:7, Oturum:1, 1963, C.23, s.69-72.

²⁹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.230-233. "Bulgaristan'da 100 binlere varan Türk Ekalliyetinin bulunmasından dolayı bu ülke ile ilişkilere hususi önem verildiği, Sovyet Başbakanı Nikita Huruşçov'un 12 Aralık 1962 tarihinde Yüksek Sovyet

Ancak Türkiye, Kıbrıs meselesindeki destek arayışında kimi ülkelerden arzu ettiği karşılığı görememiştir ki bu ülkelerden birisi de Hindistan'dır. Bu beklenti istikametinde Hindistan Dışişleri Bakanı ile sıkı ve devamlı temaslar kurulmuş ancak Hindistan Dışişleri Umumi Kâtibi Mr. Desah tarafından yapılan; "Hint politikasının esası iki taraflı ihtilaflarda taraf tutmamaktır. Zira taraf tutulduğu takdirde ihtilafın izalesine hizmet edilmiş olmayıp ancak "confrontation"un (anlaşmazlığın) şiddetlenmesine yardım edilmiş oluyor. Bizim tavrımız "concilitation"u (uzlaşma) tavsiye etmek olacaktır."²⁹¹ şeklindeki açıklama ile destek beklentileri ortadan kalkmış ve Hindistan'ın cevabı, Kıbrıs Meselesi'nin Türkiye'nin istediği şekilde çözüme ulaşması durumunda Keşmir'e emsal teşkil etmesinden endişe duyduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Aynı zamanda Keşmir meselesinde Türkiye'nin Pakistan'ı desteklemesi de bir diğer sebep olarak görülmüştür ki her iki çıkarımda da gerçeklik payı oldukça yüksektir.

Kıbrıs Krizi sonrasında ise Tunus ile Türkiye arasında yaşananlar kayda değer gelişme olarak kendini göstermiştir. Şöyle ki; tarihî bağlar ve dostane münasebetler çerçevesinde ilişkilerin daha da geliştirilmesi için evvelce "Türkiye – Tunus Dostluk Grubu" için teşebbüse geçilmiş ve Suad Hayri Ürgüplü Başkanlığında bir müteşebbis heyet kurulmuş, daha sonra bu çalışmaların hukukî bir hüviyet kazanması için harekete geçilerek 18 Mart 1965 tarihinde Mecliste "Türk – Tunus Dostluk Grubu" kurulması karara bağlanmıştır.²⁹²

Tarihler 25 Mart 1965'i gösterirken Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiş, TBMM'ne gelerek milletvekillerini selamlamış ve uzunca bir nutuk irad etmiştir. Burgiba'nın

---

Şurasında îrad ettiği nutkunda Türk – Sovyet ilişkilerini geliştirme arzusunda olduklarını ifade etmesinden memnunluk duyulduğu ve 1963 yılı itibarıyla Latin Amerika ülkelerinden Meksika, Venezüella, Brezilya, Arjantin ve Şili olmak üzere beş ülkede Türk büyükelçiliğinin olduğu" verilen diğer bilgilerdi.

²⁹¹ **BCA**, 030.01.000.000.64.394.28., (Arv. Blg. Ek-8)

²⁹² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I-Toplantı 4, Birleşim 77-Oturum 1, 1964-1965, C. 34, s.462.

konuşmasındaki en can alıcı noktalar "...Tunus bir içgüdü ile bütün doğunun ihtişamını paylaştığı, şan ve zaferle dolu bir mazinin vârisi olan Türkiye'ye nazarlarını çevirmiştir... Bizim sömürgeleşmemiz sizin yenilginiz olmuş, sizin Kemalist İhtilâliniz ise bizlere maya oldu..."²⁹³ şeklinde belirtmiştir ki bu ifadeler esasen İslam coğrafyasındaki birçok ülkenin Türkiye'ye bakış açısına tercüman olma niteliğindedir.

5) 1964 Kıbrıs Krizi

Türkiye'nin 1960 yılında yaşadığı askerî müdahale süreci dengeleri sarsmış, toplum ve yönetim birimlerinin dikkatini bütünüyle iç politikaya yöneltmesine neden olmuştur. Dış politika konusu toplum ve idareci belleğinde olduğu kadar basında da geri planda kalmıştır. Ta ki; 21 Aralık 1963'te Kıbrıs'ta Türklere karşı girişilen Rum saldırıları sonucunda, Kıbrıs'ın ve Kıbrıslı Türklerin geleceği sorunu Türk Hükûmeti'nin ve Türk Milleti'nin gözünde temel dış politika sorunu olana dek.

Türkiye, dış ilişkilerinde sorunsuz, barış ve huzur ortamında ilerlerken Kıbrıs Krizi'nin ortaya çıkacak olması iki farklı noktada değerlendirilebilir.

Birinci nokta dış politikasını Cumhuriyetin İlanı'ndan beri Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" prensibinden ödün vermeden sürdürme kararlılığında olan Türkiye'nin bu süreci hak etmediği, ikinci nokta ise mevcut ilişkilerinin dostluk ortamında ilerlemesinden dolayı en azından millî ve diplomatik gücünü bütünüyle buraya kanalize edebilecek imkân ve rahatlıkta olmasıdır.

²⁹³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1-Toplantı 4, Birleşim 81-Oturum 1, 1964-1965, C. 34, s. 628-633., **Tercüman** 26 Mart 1965, (Sür. Yay. Ek-10)

Süleyman Demirel de 1963 olaylarını ve sonrasındaki gelişmeleri haklı olarak: “Kıbrıs, Türk – Amerikan ilişkilerini bir anlamda teste tabi tutmuştur.”²⁹⁴ şeklinde değerlendirmiştir.

TBMM’de 1964 Kıbrıs Krizi başlamadan evvel yapılan konuşmalarda hâkim olan yaklaşım ise; Londra ve Zürih Anlaşmaları bozulursa yerine Enosis’ten önce Türklerin Self Determinasyon’u yani “Taksim”in geldiği, Kıbrıs’taki 120 bin nüfuslu Türk cemaatinin 30 milyonluk Türk Milleti’nin bir parçası hatta devamı olduğu ve bu 120 bin Türk’ü başka bir hükümlanlığın boyunduruğuna kaptırmamanın Türkiye için şeref borcu olduğu şeklinde belirlemiştir.²⁹⁵

a) Krize Giden Süreç

1960 – 1980 döneminde Türkiye’nin dış politikasını etkileyen Kıbrıs Sorunu’nun bu dönemdeki ilk evresi 1963 – 1964 dönemidir. Başlangıçta 1960 Kıbrıs Anayasası ile Türklere verilen özerklikler, başta Cumhurbaşkanı Makarios olmak üzere Rum yetkililer tarafından, yavaş yavaş iptal edilmiş, Lefkoşe Limasol, Magosa, Baf ve Larnaka’da Türklerin belediye kurma hakları ellerinden alınmıştır.²⁹⁶

Makarios, 1962 yılı başından itibaren, Kıbrıslı Türklerin anayasal düzeni işletemediklerini, dolayısıyla en kısa zamanda devlete işlerlik kazandırmak amacıyla anayasa değişikliği yapılmasından söz etmeye başlamıştır.²⁹⁷

²⁹⁴ Altan, **Süperler ve Türkiye: Türkiye’deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, s.125.

²⁹⁵ BCA, 030.01.000.000.50.299.3.

²⁹⁶ Armaoğlu, **20. yy Siyasî Tarihi (1914 – 1980)**, s.786.

²⁹⁷ Bilindiği üzere 13 Aralık 1959’da Kıbrıs’ta Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük de Cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmiş, İngiltere ile anlaşmaya varılınca da 16 Ağustos 1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmişti. İki toplum arasında bu tarihten sonraki ilk gerginlik Lefkoşe’de iki Türk camiinde bomba patlaması üzerine yaşandı. Bununla beraber Kıbrıs Cumhuriyeti 24 Mayıs 1961’de Avrupa Konseyi’ne üye olmuş, ancak adada iki toplumun bir arada yaşama planı

Makarios, Küba krizi sonrasında dış politikasında sıkıntılı olan Türkiye'ye koşullarını kabul ettirmek için zamanın elverişli olduğunu düşünerek, zemin yoklamak üzere 22 – 26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, fakat Türkiye ziyaretinden istediği sonuçları elde edememiş aynı zamanda ziyareti sırasında Türk kamuoyunun büyük tepkisi ile karşılaşmıştır.²⁹⁸

Türkiye'ye göre, Makarios, Aralık 1963'ten önce ne pahasına olursa olsun anayasal değişiklikleri gerçekleştirebilmek ve Zürih – Londra Antlaşmaları'nı etkisiz hale getirebilmek adına zaten plan yapmıştır. Zürih – Londra Antlaşmaları, Enosis'in yolunu açabilmek için ya değiştirilecek ya da tamamen ortadan kaldırılacaktır. Eğer Kıbrıslı Türkler bu değişiklikleri kabul etmezlerse, mümkün olan en kısa zamanda kuvvete başvurularak sindirilecekler ve göç etmeye zorlanacaklardır.

Rumların Kıbrıs'taki duruma hâkim olmalarıyla, Türkiye veya başka bir devletin Kıbrıs'a müdahalesi zorlaşacak ya da bu müdahale yapılsa bile uluslararası kamuoyu buna tepki gösteremeyecektir.²⁹⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üçüncü kuruluş yıl dönümü münasebetiyle TBMM Başkanı Fuat Sirmen tarafından Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş'a, Kıbrıs Türklerinin haklı davalarında daima kendileri ile beraber olduğunu ifade eden kutlama telgrafı çekilmesi ve bu telgrafa Denктаş'ın ivedilikle, Anavatana duydukları güveni ifade eden cevabi telgrafının gelmesi³⁰⁰ dönemin belki de Türk tarafında en rahatlatan gelişmesi olmuştur.

---

21 Aralık 1963 günü başlayan olaylardan sonra işlemez duruma girmiştir., Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.117-118.

²⁹⁸ İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1914 – 1975)**, İsis Yayınları, İstanbul, 1997, Melek Fırat, “1960 – 1980 Yunanistan İle İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası (1960 – 1980)**, s.722.

²⁹⁹ Orhan Aldıkaçtı, “Görüşmelerin Gizli Yönleriyle Kıbrıs”, **Hürriyet**, 12 Aralık 1974.

³⁰⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:149, Oturum:1, 1963, C.22, s.217-218.

b) Kriz Süreci ve Sonuçları

30 Kasım 1963'te Cumhurbaşkanı Makarios'un, yardımcısı Küçük'e verdiği "Anayasa'nın Tahsisi İçin Öneriler Paketi",³⁰¹ Kıbrıslı Türklerin veto yetkisini, parlamentodaki ayrı çoğunluk gerekliliğini, kamu hizmeti ve ordudaki oran sistemini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Kısacası paket bu haliyle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federal niteliğine son verecek ve Türk toplumunu azınlık statüsüne indirgeyecektir. Bu durumda kanlı olayların başlamasına zemin hazırlayacaktır.³⁰² Nitekim Küçük, bu önerileri kabul edilemez bulup 16 Aralık 1963'te reddedince, tüm ada üzerindeki Türk mahallelerine Rum askerinin saldırısı başlamıştır.³⁰³

Türk Hükûmeti, Kıbrıs'ta barışın yeniden sağlanması için ortak çaba gösterilmesi amacıyla, diğer iki garantör devlete yani İngiltere ve Yunanistan'a ilk ve son defa çağrıda bulunmuş, bunun üzerine, 24 Aralık 1963 tarihinde üç hükûmet de, her iki topluma birden iyi niyetle yardımda bulunmak kararlılığı ile hareket edip şu ortak açıklamayı yapmışlardır: "Türkiye, İngiltere ve Yunanistan hükûmetleri Garanti Antlaşması'nı imza eden devletler sıfatıyla, Kıbrıs hükûmeti ile Türk ve Rum cemaatlerini hâlihazır karışıklıklara son vermeye müştereken çağırmaktadırlar."³⁰⁴

Bu çağrıdan bir gün sonra yani 25 Aralık 1963 tarihinde, Kıbrıs'ta terörist eylemler devam ederken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Amerika, Fransa, F. Almanya ve Yunanistan liderlerine birer mesaj göndererek terör eylemlerinin hemen durdurulması noktasında duyarlılık göstermelerini talep

³⁰¹ Makarios'un 30 Kasım 1963'te Türk Hükûmeti'ne Kıbrıs ile ilgili olarak bir nota vermesi ile başladı. Bunun sonucu olarak adadaki Rumlar, Türklere karşı katliama girişmesi neticesinde Londra Konferansı toplandı ise de bir sonuç alınmadı. Ahmet Gürkan, **Cumhuriyet, Meclis, Hükûmetler, Başkanlar**, Ankara, 1973, s.165-166., Makarios'un önerdiği değişikliklerin metni için bkz. Sarıca v.d., **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1975, s.41-46.

³⁰² Ali Özerenkulu, "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", **Yeni Türkiye**, S.16, Temmuz – Ağustos 1997, s.1368.

³⁰³ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 954 – 1996 Arası Barışçı Uyuşmazlık", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Söylemezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.287.

³⁰⁴ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.391.

etmiştir.³⁰⁵ Ki bu girişim Türkiye cephesinden değerlendirildiğinde atılan önemli bir adımdır, zira gelişmelerinin seyri istenmeyen sonuçlara doğru gitmeden bir şeylerin yapılması zaruri görülmüştür, aksi halde yaşanacak olumsuzluklarda umarsız tavır takınan devletlerin eleştiri noktasında Türkiye'ye söyleyecek sözleri de kalmayacaktır.

Garantör Devletlerin barış çağrısı adına sergiledikleri teşebbüsler olumlu netice vermeyince Türkiye, 25 Aralık 1963'te uçaklarına Kıbrıs üzerinden uçuş emrini vermiş³⁰⁶ ve bu durum İngiltere ile Yunanistan'ı harekete geçirerek 27 Aralık'ta adada sükûnetin sağlanması için İngiliz komutanlığı altında üçlü bir kuvvet kurulmuştur. Bunun üzerine Türk Donanması Kıbrıs açıklarına kadar gitmiştir.³⁰⁷

Kıbrıs Büyükelçiliğinden gelen telgraflarla adadaki Türk unsurunun yaşadıklarından detaylı bir şekilde haberdar olan Türk Hükûmeti konuyu Meclis gündemine taşıyarak toplumsal reaksiyonu harekete geçirmeye ve kendi politikasını da belirlemeye çalışmıştır.

31 Aralık 1963'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin gelişmeler üzerine milletvekillerini bilgilendirirken; Lefkoşa'da Türklerin ve Rumların muhasamattan evvel karşılıklı olarak surların içinde ve dışında ellerinde bulundurdukları mahalleleri ayıran hattın civarındaki bütün Türk ve Rum mevkilerinin boşaltılıp duruma el koyan İngiliz kuvvetlerine bırakılacağı ve civarın tahliyesinin de Kuvvet Komutanının tespit edeceği şekilde olacağını söylemiştir.³⁰⁸

Durum değerlendirmesine devam eden Bakan Erkin, bölgeye müdahalede bulunup kontrolü ele alan İngiliz Kuvvetleri ile yapılan tüm görüşmelerde Türk tarafının taleplerinin kabul edildiğini ifade etmiştir.³⁰⁹

³⁰⁵ Suat Bilge, "The Cyprus Conflict and Turkey", (Der. Kemal H. Karpat), **Turkey Foreign Policy in Transition 1950 – 1974**, Leiden, 1975, s.5.

³⁰⁶ **Cumhuriyet** 26 Aralık 1963., (Sür. Yay. Ek-11)

³⁰⁷ **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1963., (Sür. Yay. Ek-12)

³⁰⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:21, Oturum:1, 1963 – 1964, C.24, s.61.

³⁰⁹ Türk tarafının talepleri şöyle sıralamıştır:

2 Ocak gecesi ABD, İngiltere ve Yunanistan Büyükelçileri Ankara'da Dışişleri Bakanlığına davet edilerek Makarios'un Garanti Anlaşmasını tek taraflı olarak feshi cihetine gitmesinin doğuracağı sonuçlara dikkat çekilmiştir.

Bu girişimin ardından olayların trajik boyutta ilerlediği sırada Türkiye özellikle dünya kamuoyunun dikkatini de bu noktaya çekmek adına harekete geçmiş ve Kıbrıslı Rumların yaptıkları facia resimlerini süratle dünya basınına intikal ettirmiş ve bu konuda Bern Büyükelçiliğine gönderilen talimatla Beynelmillel Basın Enstitüsü'ne mensup bir heyetin acilen Kıbrıs'a giderek olayları yerinde görmelerinin sağlanması istenmiştir. Dahası Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile birlikte Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nden Kıbrıs'taki durumu görmesi için şahsî bir temsilci göndermesini ve tespitlerini rapor etmesini talep etmişlerdir.³¹⁰

Sorunun çözülmesi için 13 – 31 Ocak 1964 tarihleri arasında İngiltere'nin öncülüğünde III. Londra Konferansı toplandıysa da bir sonuç alınamamıştır.³¹¹ İngiltere'nin, Konferansı toplamaktaki ilk amacı, Kıbrıs sorununa NATO çerçevesinde bir çözüm bulmak, ikinci amacı ise, İngiliz Muhafazakâr Hükûmeti'nin seçimlerden önce Kıbrıs sorunundan kurtulmak istemesi olduğu görülmüştür. Konferanstan somut bir sonuç alınamayınca İngiltere; kendisi, Amerika, Yunanistan ve Türkiye'nin katılımıyla 10.000 kişilik bir NATO Barış Gücü teklifinde bulunmuştur.

- Rumların elindeki listeye göre 600 kadar olan esir ve rehine Türk Cemaati'nin elindeki esir ve rehinelere süratle mübadele edilecek.

- Türk memurlarının maaşlarının ödenmesi ve olaylardaki can ve mal kaybının tespiti için bir heyet teşkil olunacak.

- Posta servislerinin ve telefon bağlantılarının normal olarak işlemeleri süratle sağlanacak.

- Kızılay'ın sahra hastanesine 15 ton malzeme, 10 doktor ve 10 hastabakıcı ile 3 uçak

gönderilecektir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:21, Oturum:1, 1963 – 1964, C.24, s.62.

³¹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:30, Oturum:1, 1963 – 1964, C.24, s.211-212., Ancak tüm bu girişimler TBMM'nde çoğu milletvekilince yeterli görülüyor, Londra ve Zürih Anlaşmaları'nın Türk Milleti'ne ve Hükûmeti'ne Adadaki Türklerin uğradığı herhangi bir tecavüze karşı tek taraflı olarak müdahale hakkı verdiğini ama hükûmetin bu hakkı kullanmayıp geçici ve pasif yöntemlerle zaman kaybettiğini söylüyorlardı.

³¹¹ Başbakan İsmet İnönü, bu konuda 18 Şubat 1964'te TBMM'de "... Londra Konferansı'nda cemaatlerin bir arada yaşamaları için emniyet şartlarını tesis etmek imkânı bulunamadı. Kıbrıs'taki cemaatler arasında daimi emniyeti tesis edecek bir nizama çare bulmak ihtiyacı ön plana geçti" dedi. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C.27, s.10., Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.786-787.

İngiltere'nin önerisi, 1 Şubat 1964 tarihinde Türkiye ve Yunanistan, 2 Şubat'ta ise, Kıbrıs Türk toplumunca kabul edilmiş, Sovyetler Birliği ve üçüncü Dünya ülkelerince el üstünde tutulan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ise söz konusu öneriyi reddetmiştir.³¹²

Tam bu sırada İstanbul Milletvekili Fahrettin Kerim Gökay Paris'te yayımlanan Yakınşark Haberler Ajansının 20 Şubat tarihli bülteninde Türkiye'deki iktidarın zayıf olduğuna ve Kıbrıs konusunda zor durumda bulunduğu dair bir habere yer verdiğini Meclis kürsüsünden dile getirince³¹³ Dışişleri Bakanı Erkin cevap olarak bu haberin gerçekleri yansıtmadığını belirterek hükümet olarak aktif bir siyaset yürüttüklerinin altını çizmiştir.³¹⁴

Bu arada Türkiye'de hükümetin politikalarının pasifliğinden şikâyet eden kesimler seslerini yükseltmeye başlamıştır. Bakan Erkin'in açıklamalarından hemen sonra Mecliste gelişmelerle ilgili bir durum değerlendirmesi yapan Başbakan İsmet İnönü eleştirilere cevap verirken şu bilgileri tarihe kayıt düşmüştür:

"Kıbrıs bizim millî davamızdır... Biz meseleleri barışçı yollardan halletmek için elimizden gelen her türlü gayreti sarf ettik. Kıbrıs Hükûmeti nezdinde 13 Şubat 1962'den 1963 Aralık ayı başına kadar 14 defa tarafımızdan teşebbüs yapılmıştır.

³¹² Görülen o ki; Makarios, uluslararası koşulların değiştiğinin ve Kıbrıs sorununun artık NATO bünyesinde çözümlenmesinin 1960 öncesinde olduğu gibi kolay olmayacağını herkesten önce farkına varmış ve Amerika'nın önerdiği NATO içi çözümlere karşı çıkarak, Kıbrıs sorununu BM'e götürmenin yollarını aramıştır. Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.127.

³¹³ Dışişleri Bakanı Erkin, Türk Hükûmeti'nin müttefiklerle birlikte Ada'ya milletlerarası bir barış kuvveti gönderilmesini sağlamak için çalıştığını fakat bu iyi niyetli gayretlerin, Makarios'un menfi tutumu dolayısıyla sonuca ulaşmadığını söylemiştir. Makarios, böyle yaparak Garanti Antlaşması'nı hükümsüz bırakmak istiyordu. 17 Şubat'ta başlayan Güvenlik Konseyi müzakereleri Kıbrıs Rumlarının beklediği gibi tezahür etmedi. ABD, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere üyelerin büyük çoğunluğu "Milletlerarası anlaşmaların Birleşmiş Milletler'in herhangi bir organının kararıyla tadil veya iptal edilemeyeceğini açıklamak suretiyle Türkiye'nin görüşünü desteklemiştir. Bundan başka Güvenlik Konseyi, Ada'da emniyetin bir an evvel iadesi için Kıbrıs'a süratle bir barış koruyucu kuvvetin gönderilmesinin zaruretini kabul etmiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U. Thant harekete geçmiş ancak Kıbrıslı Rumların muhalefeti yüzünden bu girişimden müspet netice alınamamıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:65, Oturum:1, 1964, C.28, s.323-324.

³¹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:67, Oturum:1, 1964, C.28, s.480-483.

Bunların hepsinde Anayasaya aykırı olarak ittihaz ettikleri kararlardan ve tutumlardan bahis olunmuştur. Yunan Hükûmeti nezdinde 1960'dan 1963 Aralık son haftasına kadar 11 defa tarafımızdan teşebbüs yapılmış ve hepsinde Kıbrıs Hükûmeti'nin politikalarından şikâyet edilmiştir. Bu müddet esnasında 1962'den 1963 Aralık sonuna kadar İngiltere Hükûmeti nezdinde ise 5 defa şikâyet yapılmıştır. Görüyorsunuz ki, ilk günden beri Arşövek Makarios statüyü ihlal ettiği halde bizim bunu sükûtle geçiştirdiğimiz iddiaları haksızdır...³¹⁵

Bu gelişmeler karşısında Başbakan İnönü, müdahale hakkının kullanılması da dâhil, her türlü terörist eylem ve tecavüze karşı gereken tedbirlerin en kısa sürede alınacağını Kıbrıs Rum yönetimine, Başpiskopos Makarios ise, 4 Nisan 1964 tarihinde aldığı acele bir kararla, İttifak ve Garanti Antlaşmaları'nın tek tarafı olarak Kıbrıs hükûmetince feshedildiğini Türkiye'ye bildirmiştir.³¹⁶

Amerika'nın, çözüm sürecinde kendini hissedilir biçimde geride tutarak özellikle Türkiye'nin müttefik sıfatıyla beklentisine cevap vermeyişi önemli bir nokta olmuştur. Bunun temelinde, Yunanistan'daki kilise ve monarşiyi istikrarın en önemli unsuru olarak değerlendirip, Türkiye'de 1960 darbesi sonrasında ortaya çıkan istikrarsız durumu, özellikle 1960 – 1963 döneminde sivil yönetimi devirmek için 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerindeki darbe girişimlerini göz önünde bulundurarak, Kıbrıs politikasını Türkiye merkezli olarak oluşturmak istemeyişi görülmüştür.³¹⁷

Zürih – Londra Antlaşmaları imzalanırken Amerika'nın tam desteğine sahip olan Türkiye'nin, stratejik öneminin azalmasıyla birlikte, haklı olduğu Kıbrıs davasında Amerika'nın yeterli desteğini alamaması, hatta Amerika'nın,

³¹⁵“...Müttefiklerimiz Kıbrıs konusu ile ilgili muamelelerinde vakit vakit kayıtsız veya tesirsiz kaldıkları intibainı yaratmışlardır. Bunlardan şikâyet için vakit vakit samimi ve üzüntülü bir dostun ruh halini gösteren ifadeleri kullanmaya mecbur olmuşuzdur. Bunun ötesinde dış politika olarak takip ettiğimiz ana hareket hattından ve muahedelerden ayrılmak gösterisinde olduğumuz tefsirleri yanlışır...”**, Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:97, Oturum:1, 1964, C.30, s.206-210.

³¹⁶ Sevim Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul, 1977, s.112.

³¹⁷ Sander, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, s.227.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik amaçlarını önlemek için Enosis'i savunur hale gelmesi, Kıbrıs'ın kendiliğinden NATO toprağı olması demektir ki bu durum Türkiye'nin millî çıkarlarına aykırı olmakla birlikte Türk Dış Politikası'nın çok yönlülüğe geçişini de hızlandırmıştır.

Aynı yılın Şubat ayında ABD'nin Dışişleri Müsteşarı Ball'in gerçekleştirdiği Kıbrıs'ta barışı sağlayabilmek için Atina, Ankara ve Lefkoşe ziyaretleri de bir sonuç vermemiş, bu arada Kıbrıs'ta çarpışmalar artarak devam ettiği için mesele BM'nin Güvenlik Konseyi'nde görüşülmüştür. Görüşmeler sonunda 4 Mart 1964'te kabul edilen 186 sayılı kararla adaya BM Barış Gücü'nün gönderilmesi kararlaştırılmış ve bir arabulucu atanmıştır. Yunanistan nihayet NATO'nun Kıbrıs için arabulucu olmasını kabul etmiştir³¹⁸ Ki bu gelişme somut bir sonuç vermese dahi Yunanistan'ın mikro düzeyde de olsa uzlaşma zeminine gelmiş olması önemli sayılmalıdır.

Amerika'nın Yunanistan ile Türkiye arasında taraf tutup, haklı haksız ayırımı yapmaması Türkiye'de hayal kırıklığı yaratırken Rumların Türklere karşı saldırıları devam etmiş, 15 Şubat'ta Kıbrıs'a müdahale söz konusu olmuş, fakat Güvenlik Konseyi, meseleye el koyarak adaya bir barış gücü yollamaya karar vermiştir.³¹⁹

Barış Gücü'nün varlığına rağmen Ada'da Türklere karşı yapılan saldırılar durmayınca, Türkiye diplomatik girişimlerden bir sonuç alınamayacağını anlamış ve bunun üzerine 16 Mart 1964'te TBMM'nin kendisine verdiği yetkiyi³²⁰ kullanarak Haziran 1964'te Kıbrıs'a tek başına müdahale kararı almıştır. Türkiye'nin müdahale kararı alması ABD'yi harekete geçirmiş, Başkan Johnson, İnönü'ye gönderdiği mesajda; "Türk

³¹⁸ BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart kararında "Kıbrıs Hükûmeti" deyimini Rumlar ve Yunanistan bütün Kıbrıs'ı temsil ediyorlarmış gibi kullanılmış, fiilen ayrılmış bulunan Türk toplumu hesaba katılmamıştır. Hatta ileride bunu KKTC'nin varlığının tanınmamasını sağlamak için bir koz olarak kullanacaktır., **Cumhuriyet** 15 Mayıs 1964., (Sür. Yay. Ek-13)

³¹⁹ **BCA**, 030.01.000.000.71.452.4., (Arv. Blg. Ek-9)

³²⁰ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C.I, s.719-725., Armaoğlu, a.g.e., s.788., **Cumhuriyet**, 17 Mart 1964, (Sür. Yay. Ek-14)

Hükûmeti'nin Kıbrıs'a çıkarma kararının şimdilik geri bırakılmasını" rica ederek İnönü'yü Kıbrıs konusunu görüşmek için ABD'ye davet etmiştir.³²¹

Tam da bu sırada ilginç bir gelişme yaşanmış, adadaki BM Kuvvetleri içinde görevli bulunan İsveçli Helge Hjalmarsson ve Lars Lindh isimli teğmenler Kıbrıs'ta cereyan eden hadiselerde Türk Mücahitlere yapılan haksızlıklara tahammül edemeyerek onlara silah kaçırmış ve kısa süre sonra da yakalanmışlar ve Stockholm'de yargılanmaya başlanmışlardır.

Mahkeme önce, rütbelerinin sökülmesine ve ikişer yıl hapis yatmalarına hükmetmiş daha sonra İsveç Temyiz Mahkemesi nezdinde kararı temyiz etmişler, ayrıca İsveç Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak davalarının tutuksuz olarak görülmesini talep etmişlerdir. Bu talebi uygun gören mahkeme her iki teğmenin tahliyesine karar vermiş ve Türkiye'de Hürriyet Gazetesi tarafından bu haber manşete taşınarak dünya kamuoyuna duyurulup Kıbrıs'taki vahşet ve adaletsizliğe dikkatler çekilmiştir.³²²

1963 sonunda Kıbrıs sorununun yeniden bir bunalım dönemine girmesi, yarattığı sonuçlar bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, o zamana kadar izlediği dış politikası ile dış güvenliğini tam anlamıyla sağlayamadığını, üstelik uluslararası platformda Türkiye'yi yalnızlığa ittiğini acı bir biçimde görmüş ve bunun sonucu olarak ta "Türk Dış Politikası"nın yeniden gözden geçirilmesi zarureti Türk yönetici çevrelerinde güçlü bir şekilde hissedilmiştir.³²³

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de birtakım girişimlerde bulunmuş ve Kıbrıs'taki Türklere karşı yapılan katliamların durdurulması konusunda yazdığı mektubu 25 Aralık 1963 tarihinde Başkan Johnson'a göndermiştir. Başkan Johnson'un, Cemal Gürsel'in mektubuna bir gün sonra

³²¹ Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihli mektubu 13 Ocak 1966'da Hürriyet gazetesi tarafından yayımlandı. O zamana kadar mektup gizli tutulmuştu. Johnson'un mektubu ve İnönü'nün cevabı için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, 31 Ocak 1966, S.16, s.100-110.

³²² Maraş Milletvekili Kemal Bağcıoğlu'nun Meclis gündemine taşıdığı bu olaydaki teğmenler tahliye olur olmaz kendi durumlarına duyarlılık gösteren Türk Milleti'ne bir mesajla teşekkür etmiş ve haklı davalarında sonuna kadar destek olacaklarını ifade etmişlerdir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:5, Oturum:1, 1964, C.33, s.197-199.

³²³ Ömer Kürkcüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü" **AÜSBF Dergisi**, C.35, S.1, s.326.

verdiği cevap, bir anlamda Türk - Amerikan ilişkilerinde bir kırılma noktası teşkil eden “Johnson Mektubu”nun da başlangıcı olmuştur.³²⁴

Johnson’ın cevabı Türk tarafını memnun etmekten uzaktır, çünkü mektuptan anlaşıldığı üzere Amerika, hem soruna Türkiye yanında taraf olmamak hem de 1964 sonunda yapılacak başkanlık seçiminde üç milyonluk Rum kökenli Amerikalıların oylarını yitirmemek için hareketsiz kalmayı yeğlemiştir.³²⁵ Başbakan İnönü ise ABD’nin Kıbrıs sorununa taraf olmasını, herhangi bir kriz durumunda, ya da Kıbrıs sorunu farklı mecralara yöneldiğinde, Amerika’yı kolayca soruna dâhil ederek, özellikle TSK’nden gelecek Kıbrıs’a müdahale yolundaki taleplerin önünü kesmek için hararetle istemiştir.

Bu gelişmeler ikinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk Dış Politikası’nda Batı’ya, özellikle de Amerika’ya yönelik politika değişikliğini hızlandırmıştır. Başbakan İnönü’nün, 16 Nisan 1964 tarihinde Time Dergisi’ne verdiği şu demeç bu açıdan önemlidir: “Biz ittifak bozulmasın diye sonuna kadar sabrediyoruz. Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretinde muvaffak olurlarsa, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada kendi yerini alır ... İttifak içinde sorumluluğu olan Amerika’nın önderliğine inanıyordum, şimdi bunun cezasını çekiyorum.”³²⁶

Amerika’nın bu yaklaşımı üzerine, 18 Nisan 1964 tarihinde Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov, kendince durumdan vazife çıkararak Sanayi Bakanı Muammer Ertem’e, Keban Barajı’nın yapılması için kredi vermeyi teklif etmiş, Sanayi Bakanı ise, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden Kıbrıs konusunda anlayış beklediğini, ancak bu takdirde, bu teklifi kabul edeceklerini belirtmiştir.³²⁷

³²⁴ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri (1947-1964)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s.263-264.

³²⁵ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler 1960 – 1965 Dönemi”, **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.1, s.685.

³²⁶ Makarios’un önerdiği değişikliklerin metni için bkz. Murat Sarıca ve diğerleri, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1975, s.65-67.

³²⁷ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964.

Başbakan İnönü ise 5 Mayıs 1964 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada; “...Müttefiklerimiz, Kıbrıs konusu ile ilgili davranışlarında şikâyet için zaman zaman samimi ve üzüntülü bir dostun halet-i rûhiyesini gösteren ifadeleri kullanmaya mecbur kaldık. Bunun ötesinde, dış politika olarak takip ettiğimiz ana hareket hattından ve antlaşmalardan ayrıldığı yönündeki yorumlar yanlıştır. Amerika ve İngiltere’nin son zamanlarda Kıbrıs sorununun yarattığı tehlikeleri daha iyi anlamaya gayret ettiklerini görüyoruz. Müttefiklerimizin, haklıyı haksızdan ayıran bir görüş ve tutumu açıktan söyleyip tatbik edecek kadar ittifaka, hukuk prensiplerine ve hakkaniyete sahip ve sadık olmalarını temenni ediyoruz.”³²⁸ değerlendirmesi yapmıştır.

Millî Güvenlik Kurulu, 2 Haziran 1964 tarihinde toplanarak yürürlükteki Zürih – Londra Antlaşmaları’nın hükümlerine uygun olarak Kıbrıs’a müdahale etme kararı almış ancak bu kararın hayata geçmesi Amerika tarafından engellenmiştir.³²⁹ Bekleneceği gibi Amerikan engeli, Türkiye’yi sıkıntıya sokmuş ve bu gelişmeler, Türk – Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Esasen Başbakan İnönü, Kıbrıs’a müdahalede bulunma kararını almadan önce, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in itirazına rağmen, Amerika’nın Ankara Büyükelçisi Raymond Hare ile görüşerek, Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin daha sonra bu konu ile ilgili yaptığı değerlendirmede: “Müdahalede bulunacağımızı Büyükelçiye söylersek, derhal karşı çıkar. Alınan bir karar uygulanmadan önce başka bir devlete hele ABD’ne bildirilir mi Paşam?” dedim, dinletemedim. İsmet Paşa, bana karşı direndi.”³³⁰ demiştir.

Tüm bu yaşananlar Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesine dair duyarlılığı hat safhaya çıkarmış ve toplumun bütün kesimlerinde birlik

³²⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Oturum:3, C.30, 1964, s.210.

³²⁹ Osman Metin Öztürk, “Başlangıçtan Günümüze Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XIII, S.1-2 (1997), 155.

³³⁰ Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960 – 1965)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s.274.

duygusunu harekete geçirmiştir. Bu bağlamda; Kayseri ilindeki öğretmenler Dernek Başkanları aracılığıyla, Antakya'daki Türk Ortadoksları, Ruhani Liderleri ve Cemaat Başkanları Butsoz İsa aracılığıyla ve hatta Bosna Herkes ve Sancak Müslümanları da İcra Komitelerinin Genel Sekreteri Derviş Şehoviç aracılığıyla Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e telgraflar göndererek bizzat Kıbrıs'a gidip oradaki Türk Birliklerine katılarak Rumlara karşı Kıbrıslı Türkleri koruma arzu ve kararlılıklarını ifade etmişlerdir.³³¹

Mayıs ayında Makarios, ağır silahlar satın almaya başlamış, mecburi askerlik yasası çıkartmıştır. Türk hükûmeti ise 3 Haziran 1964'te bir nota daha vermiş ancak bu girişimden de bir sonuç alamamıştır.³³² Yunanistan bu yaşananlara tepkisini, İzmir'de bulunan NATO güvenlik bölgesindeki Subay, Astsubay ve diğer personelden oluşan askerî varlığını geri çekerek göstermiş ve İzmir Valisi Niyazi Dalokay'ın İçişleri Bakanlığı'na 15 Ağustos 1964'te telefonla verdiği bilgi üzerine Türk Hükümeti durumdan haberdar olmuştur.³³³

16 Ağustos 1964'te ise Atina ve Kıbrıs Radyosu, Türk bombardımanlarında 57 ölü, 153 yaralı bulunduğunu ve ölülerden 30'unun asker 27'sinin sivil olduğu belirterek Kıbrıs Rumlarının tam ve bağımsız istiklâl dışında hiçbir çözümü kabul etmeyeceği haberini geçmiştir. 17 Ağustos 1964 günü ise Reuter Ajansı Yunanistan'ın Kıbrıs'a karşı taahhütlerini yerine getirmek maksadıyla NATO emrine tahsis ettiği kara, deniz ve hava kuvvetlerini geri çekmeye karar verdiğini ve bu kararını NATO Genel Sekreteri General Lemnitzer'e bildirdiğini dünyaya duyurmuştur.³³⁴

Takvimler 31 Ağustos'u gösterdiğinde ise Yunanistan Dışişleri Bakanı Kostopulos ve Millî Savunma Bakanı Karifalios başkent Atina'da Başbakan Papandreu başkanlığında son gelişmeleri değerlendirmek için bir toplantı yapmış, aynı gün Türkiye'nin Atina Büyükelçisi İlkin de, Kostopulos'u makamında ziyaret ederek Türkiye'de son zamanlarda Yunanistan aleyhine meydana gelen gösterilerden dolayı üzüntüsünü ifade edip, hükümetin bu

³³¹ BCA, 030.01.000.000.40.236.20., (Arv. Blg. Ek-10)

³³² Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.291-292.

³³³ BCA, 030.01.000.000.72.454.4.

³³⁴ BCA, 030.01.000.000.72.454.3

tarz olayların bir daha vukuu bulmaması için her türlü tedbiri alacağını teminatını vermiştir.³³⁵

6) 1964 Kıbrıs Krizi Sürecinde SSCB'nin Tutumu ve Sonrasında Gerçekleşen Ziyaret Teatileri

Doğu Akdeniz'de, Türkiye ve Yunanistan gibi iki NATO üyesi devletin yanında bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığı, Sovyetler Birliği açısından çok önemli bir kazanımdır. Ayrıca, demokrasi geleneği bölge ülkelerine göre çok daha köklü olan Kıbrıs'ta, Doğu Akdeniz'in en güçlü Komünist Partisi AKEL'in bulunması da Sovyetler Birliği'ni Kıbrıs ile ilgilenmeye yönelten önemli bir nedendir.³³⁶

Sovyetler Birliği, başından beri Kıbrıs halkının İngiliz koloni yönetimine karşı bağımsızlık savaşı vermesini desteklemiş, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıyarak, 18 Ağustos 1960 tarihinde diplomatik ilişki kurmuş³³⁷ ve ilişkileri giderek artma eğilimi göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a ilgi duymasında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Devlet Başkanı olan Makarios'un izlediği bağımsız, bağlantısız Kıbrıs politikasının da etkisi büyük olmuştur.³³⁸ Esasen Sovyetler, 1960 öncesinde de self – determinasyonu desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin self – determinasyonu desteklemesinin temel nedeni ise 1960 öncesinde İngiliz toprağı, yani NATO toprağı olan Kıbrıs'ın bağımsızlığını kazanarak, en azından bu statüsünden çıkmasını istemesinden kaynaklanmıştır.

Zira Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a ilişkin politikası, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da önce İngiltere'nin, sonra da ABD'nin etkisini azaltacak ve

³³⁵ BCA, 030.01.000.000.72.454.10.

³³⁶ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.143.

³³⁷ Tellal, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, s.213.

³³⁸ Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri", (Ed. Esat Çam), **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s.100-101, 127.

NATO'yu zayıflatacak her türlü hareketi desteklemek temeli üzerine kurulmuştur.³³⁹ Meseleye Sovyet nazariyle bakıldığında kendi içinde oldukça tutarlı bir politika olduğu görülür.

Bu noktada Amerika'nın düşüncesine göre, Kıbrıs sorununun alevlenmesinde Sovyetler Birliği'nin etkisi olmuştur, Sovyetler Birliği'ne göre ise, Kıbrıs sorununu çıkaranlar, Kıbrıs'ın sömürge olarak kalmasını isteyen emperyalist devletlerdir. Amerika, 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Enosis'i, NATO çerçevesinde gerçekleştirmek isteyen Yunanistan'ı, Makarios'un savunduğu bağımsız, bağlantısız Kıbrıs'ın zaman içinde komünist Kıbrıs'a dönüşüp Akdeniz'in Kübası olmasından korktuğu için kısa bir süre de olsa desteklemiştir.

1963 olaylarına kadar Sovyetler Birliği'nin temel amacı evvelki yaklaşımıyla farklılık göstermeyen, Kıbrıs'ın NATO'ya üye olmasına engel olmak ve NATO'nun Doğu Akdeniz'de güçlenmesini önlemek şeklinde tezahür etmiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ziyaretinden önce, 29 Mayıs – 14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne bir iyi niyet ziyareti yapmış, ziyaret sırasında, Sovyet yöneticiler, Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluğu istediklerini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi olmadığını, ticari ilişkilerin geliştirilebileceğini ve Sovyetler Birliği'nin Batı'dan daha iyi şartlarda ekonomik yardımda bulunabileceğini her vesileyle dile getirmiş ve heyete yoğun ilgi göstermişlerdir.³⁴⁰

³³⁹ Sovyetler Birliği, 1950'lerin başından itibaren Kıbrıs sorununu bir self determinasyon sorunu olarak görmüş ve Kıbrıslıların sömürge yönetimine karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini savunmuştur. Kıbrıs sorunu, 14 Aralık 1954 tarihinde BM Genel Kurulu'nun gündemine geldiğinde, self determinasyonu desteklediğini açıklamıştır. Tellal, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, s.212., Sovyetler Birliği, gerek Kıbrıs sorununun Yunanistan tarafından BM götürülmesinde, gerekse görüşülmesi sırasında, Yunanistan lehine oy kullanarak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesini desteklemiştir. Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi (1954 – 1959) Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılıklı İnceleme)**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1963, s.5.

³⁴⁰ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.1 (1970), s.83, Cüneyt Arcayürek, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.73.

Ancak Sovyetlerin ilgilerine rağmen bu yaklaşımları Türkiye tarafından kabul görmemiştir, zira Türkiye Sovyetlere karşı ihtiyatlı politika takibine devam etmiştir.

Başbakan İsmet İnönü daha sonra Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ne, Türk Parlamento Heyeti'ne, özellikle Kruşçev tarafından gösterilen ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.³⁴¹

Aralık 1963'de Kıbrıs'ta Türklere karşı girişilen katliamlara, Türkiye'nin müdahalede bulunmak istemesi ve Türk jetlerinin Lefkoşa üzerinde uçmaları, Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiştir. Sovyetler Birliği, 31 Aralık 1963 tarihinde Türk Hükûmeti'ne yumuşak bir nota göndererek bu hareketi protesto etmiş, böylece Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununa müdahalede ilk adımını atmıştır.³⁴²

Genel yapıya bakıldığında görülen odur ki, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim – 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret edinceye kadar, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını anlamaz görünmüştür. Kıbrıslı Türklere karşı girişilen insanlık dışı eylemlerden ziyade, Kıbrıs'ın bir NATO üssü haline getirilmesinden endişe duyduğunu açıklamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Türk tezlerine yaklaşımı, Türk – Sovyet ilişkilerinin düzelmesiyle değişmeye başlamıştır.³⁴³

Üçüncü Londra Konferansı'nda, Kıbrıs'ta düzeni korumak için bir NATO Barış Gücü oluşturulması ve Amerika'nın Kıbrıs sorununa taraf olma girişimleri, Sovyetler Birliği'nin de Kıbrıs sorununa taraf olması için ihtiyacı olan fırsatı yaratmıştır. Taraf olma sorumluluğunu ivedilikle yerine getirmeye çalışıp etkinliğini hissettiren Sovyetler Birliği tavrını sertleştirerek, 7 Şubat 1964 tarihinde Amerika, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Türkiye'ye birer nota göndermiştir.

Söz konusu notada, NATO kuvvetlerinin Kıbrıs'a gönderilmesine karşı çıkan Sovyetler Birliği, bu girişimin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğini,

³⁴¹ Suat Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri (1920 – 1964)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s.347.

³⁴² Aysel Aziz, "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", **AÜSBF Dergisi**, C.XXIV, S.4 (1969), s.169-170.

³⁴³ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.440-441.

bağımsızlığını ve tarafsızlığını ihlal edeceğini, dolayısıyla Kıbrıs sorununun BM'e götürülmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁴

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, TBMM'de yaptığı konuşmada, Sovyetler Birliği'nin bu tutumunu eleştirmiş: "... Hukukî, ahdî ve insanî cephesi bütün barışsever milletlerce kabul edilmiş olan Kıbrıs davamızın, Sovyetler Birliği'nin rutinleşmiş NATO aleyhtarı propaganda faaliyetlerinde ham madde olarak kullanılmasından vazgeçilmesini istiyoruz."³⁴⁵ Sözleriyle tepkisiz bırakmamıştır.

Rum saldırılarının Ağustos başında artması üzerine Türkiye, 8 – 9 Ağustos 1964 tarihlerinde Kıbrıs Rum mevzilerini bombalamıştır. Sovyetler Birliği de, bu bombardıman ile ilgili olarak; 9 Ağustos 1964 tarihinde Türkiye'ye oldukça yumuşak bir üslupta kaleme alınmış bir nota vermiştir.³⁴⁶

Sovyetler Birliği'nin "yumuşak üslup" tutumundaki bu değişikliği etkileyen iki önemli gelişme söz konusudur.³⁴⁷ Birincisi, Makarios, Enosis'i sıkça dile getirmeye başlaması, ikincisi ise, Türkiye ile Batılı müttefikleri arasında Kıbrıs konusunda yaklaşım farklılıkları olduğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Fakat Makarios, Enosis'ten vazgeçip tekrar "Bağımsız Kıbrıs" tezine dönünce, Sovyet politikasında da tekrar değişim olmuş ve Türkiye'ye karşı sertleşmiştir.³⁴⁸ Bu durum Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim–6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyareti sonrasında tekrar değişmiştir.³⁴⁹

Batılı müttefiklerinden Kıbrıs konusunda gerekli desteği sağlayamayan Türkiye, 1964 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nden destek görmeye

³⁴⁴ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1964.

³⁴⁵ **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1964.

³⁴⁶ **Dışişleri Belleteni**, S.2, Ekim 1964, s.31.

³⁴⁷ **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1964.

³⁴⁸ Kruşçev'in 16 Ağustos 1964 tarihinde yaptığı açıklama şöyledir: "Her aklı başında insan, Amerika'dan onay almadan Türkiye'nin böylesine tehlikeli bir askeri harekâta kalkışmayacağını bilir. Olaylar göstermektedir ki, Kıbrıs'a gizli saldırı tehdidi Washington ve Londra'dan başlatılmıştır. Emperyalistler, Türk ve Rum toplulukları arasındaki ayrılıklardan yararlanarak Kıbrıs'ın yeniden işgal edilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu emperyalist bakış açısı Türkiye'yi cesaretlendirmektedir.", **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1964.

³⁴⁹ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.146.

başlamıştır. Makarios yönetiminin nihai amacının, ya self determinasyon yoluyla ya da doğrudan doğruya Enosis'e ulaşmak olduğunu anlayan Sovyetler Birliği, Enosis'in, Kıbrıs'ın NATO toprağı ve daha da önemlisi NATO üssü haline gelmesi demek olduğunu hızla fark etmiştir.

Oysa önceleri, Sovyetler Birliği'nin Makarios'u desteklemekteki amacı, Makarios'un izlediğı bağlantısızlık politikasının Kıbrıs'taki komünist hareketin (AKEL) büyümesine yardımcı olacağı ve böylelikle Doğu Akdeniz'de stratejik bir konuma sahip Kıbrıs'ın, Sovyetler Birliği'ne dost bir ülke haline geleceğı düşüncesi idi. Bu bağlamda, Türkiye'nin taksim tezinden vazgeçmesi ve federasyon tezini savunmaya başlaması ile Makarios'un Enosis'i tekrar gündeme getirmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmaya denk gelmiş, dolayısıyla Kıbrıs konusunda iki ülke arasında bir paralellik oluşmuştur.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma, Yunanistan'ı rahatsız etmiş, BM'de Yunanistan Dışışleri Bakanı Çirimikos Gromiko'a Türk tezini niye desteklediklerini sormuş, Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko da cevaben: "... Biz, sizi başlangıçta desteklerken amacınızın "Enosis" olduğunu ve NATO'yu Doğu Akdeniz'e kadar uzatmak istediğınızı bilmiyorduk. Davanızın bir self determinasyon davası olduğunu zannediyorduk."³⁵⁰ demiştir.

Türk – Sovyet ilişkileri iyileşmeye başlarken, Irak'taki Kürt sorunu dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin 9 Temmuz 1963 tarihli notası gelmiş, bu notanın benzeri, CENTO üyesi diğer devletlere de gönderilmiştir. Sovyetler Birliği, gönderdiği notalarda, CENTO üyelerinin ve bu arada Türkiye'nin Kuzey Irak'taki duruma müdahalede bulunmaya hazırlandığı iddiasında bulunmuştur. 12 Temmuz 1963 tarihinde açıklanan Türkiye'nin cevabında ise bu iddialar sert bir dille reddedilmiştir.³⁵¹

³⁵⁰ Aysel Aziz, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965 - 1970)", *AÜSBF Dergisi*, C.XXV, S.4 (1970), s.242.

³⁵¹ Tellal, *SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, s.211-212.

Ayrıca Türkiye, NATO üyesi kalarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Batılı dostlarından Kıbrıs sorununda gereken desteği göremeyen Türkiye'nin, bu dönemde ilişkilerini istediği gibi düzenlemesi doğaldır ve bu düzenlemede, Kıbrıs sorunu, çabuklaştırıcı ve itici bir rol oynamıştır.³⁵²

Johnson mektubu ve İnönü'nün Amerika'da yaptığı görüşmeler Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına neden olmuş, bunun üzerine Başbakan İnönü, Sovyetler Birliği'ni dışlayarak Kıbrıs'ta çözüm aramanın imkânsızlığını anlayarak yeni bir dış politika yaklaşımının adımlarını atmıştır.³⁵³ Bu atılan adımlarda ziyaret teatilerinin geniş yer tuttuğu bir gerçektir.

a) Feridun Cemal Erkin'in SSCB Seyahati

Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti, Kruşçev'in 7 Şubat 1964 tarihli notası sonrasında bir süre ertelenmiştir.³⁵⁴ Ardından Johnson mektubu hadisesi yaşanmış ancak bu gelişme ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Mektubun alındığı gün, Başbakan İnönü Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyileştirmek için Türk radyolarından çağrıda bulunmuştur.

³⁵² Aysel Aziz, "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", **AÜSBF Dergisi**, C.XXIV, S.4 (1969), s.204.

³⁵³ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.164.

³⁵⁴ Notada, askeri bloklara taraf olmama siyaseti izleyen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiilen NATO Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilmek istendiğinin anlaşıldığı, Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarından çok uzak olmayan Doğu Akdeniz'de yaratılmaya çalışılan bu duruma sessiz kalınmayacağı ayrıca Kıbrıs sorununun Doğu Akdeniz'de NATO'nun güç kazanması amacıyla kullanılmasının ve bu çerçevede Türkiye'nin Kıbrıs'a silahlı müdahalesinin bir saldırı olarak nitelendirileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü, söz konusu notaya 24 Şubat 1964 tarihinde verdiği cevapta, Kıbrıslı Rumların 29 Aralık 1963 tarihinde imzaladıkları ateşkese rağmen Kıbrıslı Türklere karşı silahlı tecavüzlerini devam ettirdiklerini ve uluslararası anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözmenin Türkiye'nin dış siyasetinin değişmez ilkesi olduğunu vurgulamıştır. Gönülöb v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.441.

Yapılan bu çağrı, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul ederek, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurması ve Kıbrıs konusundaki tutumunu yumuşatması yönünde olmuştur.³⁵⁵

20 Ekim 1964 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan açıklamada, Kruşçev'in iktidardan ayrılması ve yeni yöneticilerin göreve gelmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin ziyaretin yapılmasını teyid ettiği vurgulanmış ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'nde yapacağı kültürel ve ekonomik görüşmelerin Türkiye'nin bağlı bulunduğu uluslararası antlaşmalar saklı kalmak şartıyla, iyi komşuluk ilişkilerini geliştireceği belirtilmiştir.³⁵⁶

Tüm bu sıkıntılı dönemin ardından nihayet, Sovyetlerin davetiyle Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 30 Ekim 6 Kasım 1964 günlerinde Moskova'yı ziyaret etmiştir.³⁵⁷

Bu ziyareti sadece Kıbrıs sorununa bağlamak doğru değildir. Gerçi bunun rolü büyüktür ama tek neden bu değildir. "Barış içinde bir arada yaşama" prensibine uygun olarak, Türkiye'nin yeni şartlara göre dünyadaki yerini almasının ve iyi komşuluk ilişkileri kurabilmesinin yollarını aramasını normal karşılamak gerekir.

Türkiye bu ziyarette Sovyetler Birliği'ne Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşamasının iki temel ilkeye bağlı olduğunu anlatmaya çalışmıştır:

- 1) İki toplumun eşitliği ilkesi
- 2) Federasyon çözümü.

İhtiyatlı bir iyimserlik havasıyla başlayan ve tamamlanan ziyaret³⁵⁸ sonunda, Feridun Cemal Erkin şunları söylemiştir: "1964'te Türk heyetine

³⁵⁵ (Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, (Çev. Ahmet Fethi, Nil Yayınları, İstanbul, 1996, s.410.

³⁵⁶ Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.426-427.

³⁵⁷ İdris Bal, "Türk Dış Politikası", *Türkler*, s.104.

³⁵⁸ Feridun Cemal Erkin bu ziyareti sırasında, Sovyetler Birliği Prezidyum Başkanı Mikoyan, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Dış Ticaret Bakanı Pataliçe ile görüşmüştür. Sovyetler Birliği'ne giden Türk heyetinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülgen, Genel

gösterilen sıcak kabul, bana, şimdiki zamanı geçmişin sert ve karanlık teşhisinden tenzih etmek zevkli vazifesini yüklemektedir.”³⁵⁹

Ziyaret boyunca Sovyet yöneticiler, Türkiye’den toprak talebinde bulunmadıklarını sürekli olarak dile getirmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesini ve Batılı ülkelerden daha iyi koşullarda ekonomik yardımda bulunma tekliflerini yinelemişlerdir.³⁶⁰

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, sürece olumlu katkı sağlaması arzusuyla bir de 5 Kasım 1964 tarihinde Kültürel ve İlmî Temaslar Antlaşması imzalanmıştır.³⁶¹

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in Moskova’ya yaptığı ziyaret, Türk – Sovyet ilişkileri açısından olduğu kadar, Kıbrıs sorunu açısından da önemlidir. Türk – Sovyet ilişkileri açısından önemlidir; çünkü 25 yıl önce Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun Moskova’ya yaptığı ziyaretten sonra o düzeyde yapılan ilk ziyarettir.

Kıbrıs sorunu açısından önemlidir; çünkü Türk – Sovyet ilişkilerinin düzelmesi, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs tutumunu Türkiye lehine çevirmesi demektir. Sovyetler Birliği’nin Türk tezini benimsemesi veya hiç değilse tarafsız kalması, Türkiye ile Kıbrıslı Türkler lehine büyük bir avantaj, hatta davanın yarı yarıya kazanılması anlamına gelmektedir.³⁶²

6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan, yukarıda kısaca değinilen, Ortak Bildiri³⁶³,de Kıbrıs sorunuyla ilgili üç temel meselenin üzerinde durulmuştur:

1) Kıbrıs sorununun çözümlenmesinde Kıbrıs’ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne uyulması esası kabul edilmelidir.

Sekreter Yardımcısı Kâmuran Gürün, Birinci Daire Genel Müdürü P. Subaşı ve Özel Kalem Müdürü Nazmi Akıman da bulunmuştur. **Dışişleri Belleteni**, S.3, Ekim – Aralık 1964, s.17-20.

³⁵⁹ Feridun Cemal Erkin, **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.372-374.

³⁶⁰ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.190.

³⁶¹ Kültür Anlaşması’nın geçerlilik süresi üç yıl olarak benimsenmiştir., **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1964.

³⁶² Aziz, “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, **AÜSBF Dergisi**, C.XXIV, S.4 (1969), s.204.

³⁶³ Ortak Bildiri’nin metni için bkz. Feridun Cemal Erkin, **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.375-377.

2) Sorunun çözümünde her iki toplumun varlığı tanınmalıdır.

3) Anlaşmazlık mutlak surette barışçı yollardan çözümlenmelidir.³⁶⁴

Ortak Bildiri aracılığı ile Sovyetler Birliği, Enosis'i kabul etmediğini ve Enosis'e karşı olduğunu açıklamıştır. Bildiride, varılacak çözüm yolu için iki toplumun ayrı ayrı varlıklarını tanımak esasına dayanan görüş ise, Rum çoğunluğunun egemenliği iddiasının kabul edilmediğini ve iki toplum arasında dengenin sağlanması amacı güdüldüğünü göstermektedir. Türk hükûmeti, Kıbrıs sorununun başından beri bu görüşleri savunmuş ve kuvvet yolu ile oldubittileri kabul etmeyeceğini bildirmiştir.

Ortak Bildiri, Türkiye'de olumlu karşılanırken, Makarios ve Yunanistan'da rahatsızlık uyandırmıştır. Bu rahatsızlıkta, Türk – Sovyet ilişkilerinin düzelmesi sonucu, Kıbrıs konusundaki yakınlaşmanın rolü büyüktür. Görülen o ki; görüşmelerden elde edilen en önemli sonuç, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs – Yunanistan işbirliğini ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü kabul ederek Enosis'e karşı olduğunu açıkça belirtmesi olmuştur.

Feridun Cemal Erkin, 24 Kasım 1964 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada ise şu bilgileri de ilave etmiştir: "... 1960 senesinden beri, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz umumiyetle normal bir mecra takip etmiştir. Karşılıklı olarak hükûmetlerimiz, bu ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi ihtiyacını hissetmişlerdir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin normalleşmesinin ve düzelmesinin ilk şartı, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin güvenlik antlaşmaları içindeki yerini kabul etmesine bağlıdır.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO içindeki yerinin ikili ilişkilerin geliştirilmesine engel teşkil etmeyeceğini bize ifade etmiştir. Moskova ziyaretim işte bu çerçevede gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği, sosyal sistemleri farklı memleketlerin bir arada ve sulh içinde yaşaması gerektiğini

³⁶⁴ **Dışişleri Belleteni**, S.3, Ekim – Aralık 1964, s.6., Cevdet Alsan, **Türk – Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s.60.

bize bildirmiş ve Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmasının, kendileri ile iyi ilişkiler kurulmasına engel teşkil etmediğini kaydetmiştir.”³⁶⁵

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti sonrasında, 1964 yılından başlayarak, Türk Dış Politikası sadece Amerika'nın önderliğindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran tek odaklı bir dış politika olmaktan çıkarak, çok yönlü bir dış politika olma yoluna girmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, Balkan ve Arap ülkeleri ile düzeltilen ve geliştirilen ilişkiler, Türk Dış Politikası'na çok yönlü bir nitelik kazandırmıştır.³⁶⁶

Uzun yıllar boyunca adeta Amerika'nın yörüngesinden ayrılmayan Türkiye için bu durum oldukça farklı ve yeni bir mahiyet arz etmektedir. Bu süreç, İnönü iktidardan düştükten sonra da devam etmiştir. Bu açıdan Johnson mektubu, Türk Dış Politikası'nda gerçek bir dönüm noktasıdır. Bu noktadan sonra, Türkiye, Amerika için artık “çantada keklik” değildir.³⁶⁷

Yine bu ziyaret sonrası NATO üyesi birçok ülkenin yumuşama havası içinde Doğu Bloku ile iyi ilişkiler kurduğu görülürken Türkiye de, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir politikanın sözcülüğünü yapmayacağını belirtmiştir.³⁶⁸

Bu ziyaret neticesinde Türk – Sovyet münasebetlerinde barış içinde bir arada yaşama duygusu önemle vurgulanmış ve Sovyetlerin, Kıbrıs'a dışarıdan müdahaleye karşı gelmelerine rağmen Ada'da iki ayrı milli toplumun varlığını kabullenmesi Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye yaklaşması anlamına gelmiştir. Bu ziyaretten sonra Türk – Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler ziyaret teatileri ile artmaya başlayacaktır.

³⁶⁵ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.426-427., **TBMM Tutanak Dergisi**, C.33 (1964), Birleşim:12, Oturum:1, s.531-532.

³⁶⁶ Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972, s.511.

³⁶⁷ Halük Şahin, **Gece Gelen Mektup**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987, s.114-115.

³⁶⁸ Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972, s.512.

b) Podgorny Başkanlığındaki SSCB Heyeti'nin Türkiye Ziyareti

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyaretinin hemen ertesinde, 4 – 13 Ocak 1965 tarihleri arasında, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyum üyesi Podgorny başkanlığında bir Sovyet Parlamento Heyeti, Türkiye'yi ziyaret etmiştir.³⁶⁹ Bu gelişme, başlayan yeni döneme ait bir diğer gösterge olmuştur.

Podgorny'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve TBMM'de yaptığı konuşmanın içeriği muhtelif eleştirilere neden olmuştur. O dönemdeki Ana Muhalefet Partisi sözcüsü, yaptığı konuşmada, özellikle Türk – Sovyet ilişkilerinin 43 yıllık geçmişi üzerinde durmuş ve sürekli edebiyatı yapılan Atatürk – Lenin dostluğunun ne gibi ağır şartlar altında başladığını, bu ilişkilerinin daha 1920'lerden itibaren nasıl nazik safhalardan geçtiğini, Atatürk'ün 1936 yılından itibaren hangi nedenlerle Batı'ya yöneldiğinin üzerinde durmuş, yaşanan gelişmelerin niteliğini sorgularken, yine de iyi komşuluk ilişkilerine karşı olmadıklarının altını çizmiştir.³⁷⁰

Ziyaret, genel anlamda olumlu bir atmosferde geçmiş ve kayda değer en önemli gelişme olarak, Kıbrıs'ın bağımsızlığını, federasyonun bir çözüm olabileceğini ve iki toplumun varlığını Sovyetler Birliği'nin de teyit etmesi olmuştur.³⁷¹

Podgorny ile Türkiye'ye gelen heyetteki bir yetkili Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "... İki toplum da bağımsız bir yönetim altında yaşayacaktır. Ne Türkleri ne de Rumları Kıbrıs'tan çıkartmaya ve atmaya imkân yoktur. O zaman, birlikte yaşamaları zorunludur. Bu, Sovyetler Birliği'ndeki iki cumhuriyetin bir arada yaşaması gibidir. Bizim düşüncemiz budur. Bunu Başbakanınıza da anlattık. Bizim tezimiz, Türk tezine çok

³⁶⁹ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'deki Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bigi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 284.

³⁷⁰ İlhan Selçuk, "Kökü Dışarıda Dış Politika Olmaz", **Yön**, S.95, 22 Ocak 1965, s.5.

³⁷¹ Aysel Aziz, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları", **AÜSBF Dergisi**, (1965 – 1970), s.210.

yakındır. Hemen hemen aynıdır. Makarios'un tutumunu onaylamamıza imkân yoktur. O ırkçılık yapıyor, Enosisçilik yapıyor.”³⁷² Geline bu nokta Türkiye'nin diplomatik başarısı olduğu kadar mevcut şartların da bir sonucu olarak tezahür etmiştir.

Bu ziyaretin hemen sonrasında “Türkiye (Sovyetler Birliği'nden Kıbrıs tavizi karşılığında), “Çok Taraflı Nükleer Güç”ten çekildiğini açıklamıştır”.³⁷³ Şeklinde değerlendirmeler gündeme gelmiş bunun üzerine 26 Ocak 1965'te ziyaretle ilgili bilgi veren Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Konya Milletvekili Kemal Satır konuya şu değerlendirmelerle açıklık getirmiştir:

“Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Kuvvet'e katılmayı reddetmiş olması gibi bir durum bahis konusu değildir. Zira bildiğiniz gibi, böyle Çok Taraflı Nükleer Kuvvet teessüs etmemiştir. Binaenaleyh, bizim son defa karar verdiğimiz husus, böyle bir kuvvetin kurulması imkânlarını araştırmak, bunun askerî ve malî boyutunu tespit etmekle görevlendirilmiş olan büyükelçiler seviyesindeki bir “Çalışma Grubu”ndan çekilme kararından ibarettir...

Çok Taraflı Nükleer Kuvvet'in yani MLF'nin kurulması ile ilgili çalışmaların bugünkü safhasında çalışmaların bidayetinde derpiş edilmiş olan kuvvet ile hemen hemen hiçbir rabıta kalmamıştır.

Aralık ayındaki son NATO toplantısında açıkça ortaya çıktığı üzere, MLF'nin yerine mahiyeti tamamen ayrı başka teklifler bahis konusudur. MLF ile ilgili kararımız normal bir gelişmenin ve olayların Türkiye'nin düşüncelerinde yaptığı etkilerin bir neticesidir... Podgorny Başkanlığındaki Sovyetler Birliği Parlamento Heyeti'nin Türkiye'yi ziyareti, Türk Parlamento Heyeti'nin geçen sene Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretin iadesi şeklinde vukuu bulmuştur. MLF Çalışma Gurubundan çekilme kararımız çok uzun bir süre evvel ve bu grubun çalışmalarından çıkan sonuçlarla ilgili olarak askerî ve siyasî yönden yaptığımız tahkikat neticesinde alınmış bir karardır...

³⁷² **Dışişleri Belleteni**, S.4, Ocak 1965, s. 5.

³⁷³ Halûk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politîği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.113.

Türkiye'nin bu hareket tarzı Sovyetler Birliği ile Münasebetlerde havanın ısınmasına yardım etmişse, bu gelişme etken değil sonuçtur.”³⁷⁴ demektedir.

Türkiye’de kimi çevrelerin; “Türkiye’nin NATO bünyesindeki MLF ile ilgili kararı Podgorny’nin ziyareti sırasında F. Cemal Erkin, İnönü ve Podgorny arasında kararlaştırılmış ve bu çerçevede ilk açıklamayı Sovyetler Birliği yapmıştır.”³⁷⁵ değerlendirmelerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmeye çalışan Başbakan Yardımcısı Kemal Satır: “Kararımızın açıklanmasının bizden evvel ve dışarıda vukuu bulmuş olmasına gelince bu tamamıyla ihtiyarımız dışında cereyan etmiştir.

Şöyle ki: Bir gazetemizde Türkiye’nin MLF’den çekileceği yolunda bir yayın yapılmıştır. O esnada Sovyet Parlamento Heyeti memleketimizi ziyaret ediyordu.

Bu yayınlara mezkûr ziyaret arasında bir irtibat kurulması istikametindeki spekülasyonlar üzerine ve gazetecilerin sorularına cevaben Amerikan Hariciyesi sözcüsünün 14 Ocak’ta Türkiye’nin Çok Taraflı Nükleer Kuvvet çalışmasından çekilme kararının Amerika’ya çok evvelce bildirilmiş olduğu ve mezkûr ziyaret ile hiçbir ilgisinin olmadığı mealinde bir demeç yaptığını aynı gün haber aldık.

Amerika’da yapılmış olan bu demeçten sonra Hükûmetimiz yapacağı açıklamanın metnini 24 saat evvelinden Çalışma Grubu üyelerine göndermiş ve resmî açıklamasını 15 Ocak sabahı yapmıştır.”³⁷⁶ şeklindeki açıklamasıyla adeta konuyla ilgili bilgi karmaşasını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

³⁷⁴ “...Biz Türkiye olarak, kurulması mutasavver Çok Taraflı Nükleer Kuvvet’i incelemek üzere tesis edilen Çalışma Grubu’na, bu kuvvetin kurulmasında öncülük yapan müttefiklerimizin, iştirakimizi kuvvetle arzu etmeleri ve Çalışma Grubu’na iştiraklerin fazla adette olması nispetinde grup mesaisinden olumlu sonuçlar çıktıkça diğer müttefiklerin de buna katılacakları, bu suretle NATO tesanüdünü kuvvetlendirmeye yeni bir vesile teşkil edecek bir teşebbüse dâhil olduğumuz düşüncesi ile katıldık. Bildiğiniz gibi, bu Çalışma Grubu’nda Türkiye dâhil, 8 NATO Devleti bulunmakta idi. Diğer taraftan bu ihzari çalışmalara, başta Fransa olmak üzere, 7 NATO müttefikimiz bidayetden beri iştirak etmemişlerdir... Buna mukabil, kendisi nükleer bir güç meydana getiren Fransa, Çok Taraflı Nükleer Kuvvet’e karşı olan tutumunu bu süre içinde büsbütün katılaştırmıştır...”, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:45, Oturum:1, 1965, C.35, s.173.

³⁷⁵ Cüneyt Arcayürek, “Moskova: Kıbrıs’ta Federasyona Evet, Ankara: Çok Taraflı Güce Hayır”, **Hürriyet**, 26 Aralık 1984.

³⁷⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:45, Oturum:1, 1965, C.35, s.174.

Resmî ağızdan yapılan bu açıklamanın mesele ile ilgili yapılan yorum ve değerlendirmeler içinde en muteberi kabul edilmesi gerekir.

Gelişmelerin gazetelerdeki yorumlara yansımaları ise “MLF’ye katılmak savunma bütçemize yük getiriyor, gerek NATO içindeki muhaliflerin, gerekse Sovyetler Birliği’nin şimşeklerini Türkiye üzerine çekiyor ve Türkiye’nin, Amerika’nın her istediğine boyun eğen bir peyk olduğu iddialarına haklılık kazandırıyordu.”³⁷⁷ Şeklinde ağırlık kazanmıştır.

Türk yöneticiler, bir anlamda açıkça ifade etmeseler bile, Amerika’nın her isteğine düşünmeden olumlu cevap verdikleri devirlerin artık geride kaldığını, dolayısıyla gerektiğinde Amerikan isteklerini reddedebileceklerini göstermek istemişler ve Sovyetler Birliği’ni gereksiz yere Türkiye’ye karşı kışkırtmak istememişlerdir.³⁷⁸

Podgorny’nin ziyaretinin tamamlanmasının hemen ardından, Bütçe Kanunu 13 Şubat 1965 tarihinde TBMM’de reddedildiği için İnönü hükûmeti istifa etmiştir. Ankara’daki söylentilere göre, Amerika, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini arttırmaya çalıştığı için Başbakan İnönü’nün düşürülmesine destek olmuştur.³⁷⁹ Ki yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında bu değerlendirmelerin yapılması kabul edilebilir görülmektedir.

13 Şubat 1965 tarihinde, İsmet İnönü’nün Başkanlığındaki Koalisyon hükûmetinin düşürülmesi sırasında bir Amerikan görevlisinin Ankara’da bir takım temaslar içinde olduğunun bilinmesi ve Amerikan Büyükelçisi Hare’nin hükûmetin düşürülmesinden hemen önce AP ve CKMP Genel Merkezleri’ni ziyaret etmesi zihinlerde soru işaretleri oluşturmuş³⁸⁰ ve yukarıda ifade edilen kanaatleri destekler nitelikte olmuştur.

Ziyaret sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı “barış taarruzları”na giriştiği görülmektedir.

³⁷⁷ “Durum”, **Milliyet**, 15 Ocak 1965.

³⁷⁸ Uslu, **Türk – Amerikan İlişkileri**, s.180-182.

³⁷⁹ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.547-548.

³⁸⁰ Ömer Kürkçüoğlu, “Türk Demokrasisi’nin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etmenler”, **AÜSBF Dergisi**, C.XXXIII, S.1-2 (1978), s.247.

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin, 3 Temmuz 1965 tarihinde Akis Dergisi'ne verdiği demeçte: "Biz politik, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmalıyız... Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını size beyan ederim."³⁸¹ Sizin de bizden bu çeşit bir talebiniz olmadığını biliyoruz. Aramızda hiç bir ihtilaf yoktur. Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın esasları ve prensipleri dâhilinde, mevcut yeni unsurları da göz önünde bulunduran ve kesinlikle bir üçüncü devlete karşı olmayan yeni bir antlaşmanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması için çalışmalarına başlanmasını arzulamaktadır. Böyle bir antlaşmanın mevcudiyeti, memleketlerimiz arasındaki ilişkilere büyük fayda sağlayacaktır."³⁸² diyerek Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerinde uzun vadeli dostluk atmosferini idame ettirmek istediğini ortaya koymaya çalışmıştır.

c) Gromiko'nun Türkiye Ziyareti

Türk – Sovyet ilişkilerinde olumlu atmosferin devamı Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in 30 Ekim - 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyareti iade etmek üzere, 17 – 22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmesi ve Türkiye'de üst düzey yöneticiler tarafından kabul edilerek bir dizi görüşmede bulunması³⁸³ ile devam etmiştir.

Gromiko, 21 Ocak 1965'te Sovyetler Birliği'nde yayımlanan günlük Izvestia gazetesine verdiği demecinde Kıbrıs sorununa da değinmiş: "...

³⁸¹ Sovyetler Birliğinin Türkiye'den toprak talebi var tarzındaki söylemler o kadar çok konuşulmuştur ki Her Sovyet yetkili verdiği demecinde mutlaka bu konuya değinmek ihtiyacı hissetmiş ve aynı şeyleri söylemiştir., Aynı cümleleri Türkiye ziyareti sırasında Podgorny'de ifade etmiştir., **Tercüman** 9 Ocak 1965, (Sür. Yay. Ek-15)

³⁸² Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.525-526.

³⁸³ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1965., Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası", s.544, M. Lütfullah Karaman, "Dünden Bugüne Gerginlik – Yumuşama Sarkacında Türk – Sovyet İlişkileri", Dış Politika, No.4, Ocak 1989, s.28-39.

Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğü prensiplerini azim ve sebatla savunmakta ve bu ülkenin içişlerine müdahale edilmesine karşı çıkmaktadır.

Bazı NATO çevrelerinin, Kıbrıs'ı kendi üsleri durumuna getirmek amacıyla Kıbrıslılara kabul ettirmeye çalıştıkları planlar kesin olarak reddedilmektedir. Türk ve Rum toplumları, egemen ve birleşik bir Kıbrıs devleti çerçevesinde kendi yararlarının gerçekleştirilmesini mümkün kılacak bir devlet şeklini bağımsız ve egemen olarak seçeceklerdir. Federal bir yönetim şeklini de seçebilirler.”³⁸⁴ ifadeleri ile Sovyetlerin Türkiye'ye yakınlaşma eğilimlerinde samimi olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Görüldüğü üzere Sovyetler Kıbrıs meselesine çözüm yolu bulunması noktasında da Türk tezi olan federasyonu destekleyen bir tutum almıştır. Burada kastedilen, “Bağımsız Kıbrıs Devleti”nde federal bir idare kurulabilmesinin yolunun açılmasıdır.

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Hasat Esat Işık'a göre de, Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Sovyetler Birliği'nin Enosis'in karşısında olduğunu ifade etmesi ve Kıbrıs sorununa bir çözüm yolu olarak federasyonu önermesi, Türkiye'nin lehine bir gelişmedir.³⁸⁵

Sovyetler Birliği'nin, özellikle Enosis karşıtı tutumu sadece Türkiye ile dostluğunu geliştirmek istemesinden değil, aynı zamanda Kıbrıs'ın NATO üyesi Yunanistan'ın parçası olmasını istememesinden de kaynaklandığı artık bilindik bir gerçek olmuştur. Hatta Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Maslahatgüzarı, Makarios'u bu yönde uyarılmış ve bir anlamda Sovyetler Birliği'nin Johnson mektubunu vermiştir: “Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi, yani kuvvet yoluyla Enosisin gerçekleştirilmesi halinde Türkiye müdahalede bulunmaya karar verirse, Sovyetler Birliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yardım için savaş tehlikesine girmeyecektir.”³⁸⁶

³⁸⁴ **Forum**, S.260, 1 Şubat 1965, s. 4.

³⁸⁵ **Dışişleri Belleteni**, S.4, Ocak 1965, s.55.

³⁸⁶ **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1965.

Gromiko'nun vermiş olduğu demecin, ABD'de olumsuz karşılandığı bir gerçektir. Her ne kadar Amerika, Türk – Sovyet ilişkilerinden hoşnut olduğunu belirtmişse de, gerçeğin bu olmadığı açıktır.

Meseleye daha geniş bir açıdan yaklaşmaya çalışan Türk Dışişleri Bakanı olan Hasat Esat Işık'ta Türk – Sovyet ilişkilerinin seyri noktasında yaptığı bir başka değerlendirmede; OECD Konsorsiyumu dışındaki devletlerden de borç alınabileceğini, Sovyetler Birliği'nin bu ülkelerden biri olduğunu ifade ederek³⁸⁷ Türkiye'nin hem bir Batı toplumu olmak istediğini, hem de dış politikasına kendisinin karar vermek istediğini vurgulamıştır. Türk – Sovyet ilişkilerinin geleceğinin Kıbrıs konusundaki Sovyet tutumuna bağlı olduğunu açıklarken Türkiye'nin Çin ile de iktisadi ve ticari ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.³⁸⁸

Gromiko'nun Türkiye'yi ziyareti, Sovyetler açısından yeni kurulan Koalisyon Hükûmeti'nin Türk – Sovyet yakınlaşmasını nasıl değerlendirdiği ve Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nden neler talep ettiğini öğrenmek için de önemli bir adım olmuştur. Gerçekleşen görüşmelerde Başbakan Ürgüplü, yeni Koalisyon Hükûmeti'nin de, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri sürdürmek istediğini, ancak bunun Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin yaklaşımıyla doğru orantılı olduğunu belirtmiştir.³⁸⁹

Gromiko, ziyareti esnasında Kıbrıs konusundaki Sovyet görüşlerini ifade ettikten sonra; Türkiye'nin iktisadi sorunlarına ilişkin olarak da şunları söylemiştir: “İki ülke de iktisadi münasebetlerini geliştirmek arzusundadırlar. Bu mümkündür. Her iki ülke de bundan fayda göreceklerdir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin iktisadi meselelerini tetkike hazırdır. Benim görüşüme göre, Türkiye, bizimle iktisadi ve ekonomik münasebetlerini geliştirmek

³⁸⁷ Tellal, “1960 – 1980 SSCB ile İlişkiler”, (ed.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1919 – 1980)**, s.776-777.

³⁸⁸ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.289.

³⁸⁹ **Dışişleri Belleteni**, S.6, Mart 1965, s.49.

arzusundadır. Teknik adamlarımız zaman zaman karşılaşılarak, bu meseleleri görüşeceklerdir.”³⁹⁰

Samimiyetleri ve ilişkileri müspet istikamette geliştirme arzularındaki kararlılığı perçinlemek isteyen Sovyet Başbakanı da bu açıklamalarla yetinmeyip, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasına ve hatta Türkiye’nin NATO’ya girmesinin en önemli nedeni olan Sovyetlerin Türkiye’den Toprak talepleri ile ilgili olarak 3 Temmuz 1965’te Ankara’da yayınlanmakta olan haftalık Akis Dergisi’ne bir demeç verecek ve:“Biz politik sahada, ekonomik sahada, kültürel sahada işbirliği yapmalıyız. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den hiçbir toprak talebi bulunmadığını size beyan ederim”³⁹¹ diyecektir.

d) Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’nün SSCB Ziyareti

29 Mayıs – 14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü’nün başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti’nin, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası’nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği’ne yaptığı ziyareti³⁹² iade etmek amacıyla, Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı üyesi Podgorny başkanlığındaki bir Sovyet Parlamento Heyeti, 4 – 15 Ocak 1965 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret etmişti.³⁹³

Türk – Sovyet ilişkilerinde yakalanan dostane yapının idamesi adına süreç devam etmiş ve Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü 27 Mayıs darbesi yapılmıyaydı, Başbakan Adnan Menderes’in 12 Temmuz 1960

³⁹⁰ Orta Doğu, S.38, Haziran 1965, s.11-12.

³⁹¹ Bal, “Türk Dış Politikası”, Türkler, s.104.

³⁹² Ahmad ve Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971), s.262.

³⁹³ “Sovyet Heyeti Geldi”, Cumhuriyet, 5 Ocak 1965.

tarihinde yapacağı Sovyetler Birliği ziyaretini, beş yıllık bir aradan sonra 9 – 16 Ağustos 1965 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir.³⁹⁴

Ziyaret heyetinin teşkili, Başbakan Ürgüplü'nün Moskova ziyaretinde siyasi görüşmeler yapmaktan çok, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere ağırlık verileceğini ortaya koymuştur ve gerçekleşen ziyaret sonunda, 16 Ağustos 1965 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri Türk – Sovyet ilişkileri açısından özellikle Kıbrıs sorunu ve ekonomik ilişkiler konusunda somut adımların atıldığı bir belge niteliğindedir.

Her iki taraf da, değişik sosyal sistemli devletlerin birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmayarak, tam eşitlik esası dâhilinde barış içinde, bir arada yaşamalarının ve işbirliği yapmalarının, milletlerarası gerginliğin azalmasında ve devamlı bir barışın sağlanmasında yardımcı olacağı kanaatini taşımaktadırlar. Türk – Sovyet ilişkileriyle ilgili olarak, bağımsızlık, toprak bütünlüğü, hak eşitliği ve karşılıklı saygı prensiplerine dayanarak aralarında iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmeyi samimiyetle arzu ettiklerini belirtmiş ve temasların, karşılıklı anlayışa hizmet ettiğini ve dünya barışı için faydalı olduğunu da tespit etmişlerdir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik münasebetlerin durumunu gözden geçiren iki Başbakan, son bir yılda karşılıklı ticaretin artışından memnuniyetlerini de kayda geçirmişlerdir. Ayrıca taraflar, iki ülke arasındaki mal mübadelesini yüksek bir seviyede tutmak için anlaşmış ve “Türkiye tarafı, Sovyetler Birliği’nden sanayi tesisleri kurmak için makine ve teçhizat, Sovyet tarafı ise, Türkiye’den ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerini satın alacaktır.”³⁹⁵ şeklinde kanaatlerini bildiriye geçirmişlerdir.

Ortak Bildiri, Batı’da da başarılı bulunmuş ve bu konuda New York Times’da yayınlanan bir yazıda, Türk – Sovyet Ortak Bildirisi’nin özellikle

³⁹⁴ Ahmad ve Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.295.

³⁹⁵ “Taraflar, Kıbrıs sorununun, Kıbrıs’ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmek suretiyle ve Kıbrıs’taki Türk ve Rum cemaatlerinin kanuni haklarına riayet edilmesi, iki milli cemaatin varlığını tanıma esasına dayalı ve barış içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla çözümlenmesi gerektiği kanaatindedirler...”, **Dışişleri Belleteni**, S.11, Ağustos 1965, s.67-70.

Kıbrıs konusunda başarı sağladığı belirtilerek şöyle denilmiştir: “... Enosis’i açıkça reddeden bildiri, Kıbrıs Rum yönetimini dolaylı olarak kınamaktadır. Türkler, kendilerini 1964 yılı sonlarında olduğundan daha az yalnız hissetmenin rahatlığı içindedirler.”³⁹⁶

Adalet Partisi’nin ağırlıklı olarak bulunduğu Ürgüplü’nün Başbakanlığındaki Dördüncü Koalisyon Hükûmeti bu ziyarete razı olmasaydı ve gerçekleşmeseydi muhtemelen CHP tarafından seçimler sırasında Türk – Sovyet ilişkilerinin yeterince geliştiremediği tenkiti ile karşı karşıya kalacak ve Hükûmet üyesi AP, CKMP, YTP ile MP millet önünde zor durumda bırakılmaya çalışılacaktı.³⁹⁷ Dolayısıyla ziyaretin gerçekleşmesi CHP’nin elinden ciddi bir kozun alınması anlamına da gelmiştir.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ziyaret dönüşü 19 Ağustos 1965 tarihinde verdiği demeçte, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’de kuracağı sanayi tesislerinden bahsetmiş ve Sovyetler Birliği’ne satılacak ihraç ürünleri karşılığında, prensip itibarıyla alınacak tesis ve yaptırılacak işlerin listesini; “Demir – çelik tesisi, Petrol Rafinerisi, Alüminyum tesisi, Sülfürik asit tesisi, Traktör ve Kereste fabrikası, Lif – levha fabrikası, Cam fabrikası, Votka fabrikası, Arpaçay Barajı” olarak vermiştir.³⁹⁸ Demeçte bahsi geçen tesislerin tutarı, takriben 175 milyon dolardır ve ödeme şekli, tesislerin teslimini takip eden seneden itibaren 15 yıl vadeli ve yüzde 2,5 gibi düşük bir faiz olacaktır.³⁹⁹

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, aynı demecinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkilerin, o zamana kadar rakipsiz kalmış Batılı ülkeler ile mevcut olan ekonomik ilişkiler aleyhine işlemeyeceğini açıklamak zorunluluğunu da duymuştur.

³⁹⁶ Aysel Aziz, “Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965 – 1970)”, **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.4 (1970), s.217-218.

³⁹⁷ Armaoğlu, “1965’te Türk – Sovyet Münasebetleri”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.1, 21 Aralık 1965, s.9.

³⁹⁸ **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1965.

³⁹⁹ “Başbakan’ın Moskova Gezisi”, **Yön**, 13 Ağustos 1965, s.4.

Esasen 1960'ların ortasında, dış dünyada da önemli değişiklikler olmakta, bloklar arasındaki kesin duvarlar yıkılmakta ve bloklar içindeki sıkı dayanışma yumuşamaktadır. Türkiye'nin dış siyasetinde ise, bazı ayarlamalara gidilmesi ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini yeni duruma adapte edilmeye çalışılması müspet bir gelişme olmuştur. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği ile başlayan bu yeni ekonomik ilişkiler, bazı dış çevrelerin iddia ettiği gibi basit bir taktik değil, Türkiye'nin dış politikasındaki yeni gelişmelere uyum sağlamak amacıyla millî çıkarlarının zorunlu kıldığı gelişmelerin bir sonucudur.⁴⁰⁰

Sovyetler Birliği, Türkiye'deki bütün partiler nezdinde, Kıbrıs sorununun çözümünde ya da ekonomik yardım konusunda Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı bir devlet olarak belirginleşmiştir. İnönü Hükûmeti zamanında başlatılan Türk – Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi çabalarının AP ağırlıklı Ürgüplü hükûmeti döneminde de sürdürüldüğünün görülmesi TBMM'de grubu bulunan bütün partiler tarafından desteklenmiştir. AP Grubu adına değerlendirme yapan Erol Y. Akçal, Türk – Sovyet dostluğunun bütün iktidarları memnun edeceğini vurgulamıştır.⁴⁰¹

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusu bu ziyaretten sonra ivme kazanmış ve Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Bakanlar Kurulu toplantısında; Sovyetler Birliği ziyareti sonunda üç temel konuda anlaşmaya varıldığını ve bu konuların: "İktisadî Konular, Kredi Şartları ve Kıbrıs Konusu."⁴⁰² olduğunun altını çizmiştir.

Hakikaten bu ziyaret sonrası Türk – Sovyet münasebetleri ekonomik alanda ciddi gelişme göstermeye başlamıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi ziyaret sırasında Sovyetlerin kredi yoluyla ve bedeli ihraç ürünlerimizle ödenmek üzere Türkiye'de bir takım sanayi tesisleri kurmaları hususunda prensip Antlaşması'na varılmış ve 1965 Ekimi'nde iktidara gelen Adalet Partisi hükûmeti sırasında yapılan antlaşmalarla da bu tesislerin inşasına

⁴⁰⁰ Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, s.498-499.

⁴⁰¹ Fırat, *1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.168.

⁴⁰² Armaoğlu, "1965'te Türk – Sovyet Münasebetleri", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, s.5.

geçilmiştir. İskenderun Demir Çelik Sanayii, İzmir’de Aliğa Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Kompleksi gibi tesisler bu cümleden ifade bulan tesislerdir.⁴⁰³

7) 1964 Kıbrıs Krizi Sürecinde ABD’nin Tutumu

Kıbrıs sorununda Türkiye’nin yanında olmayan Amerika, renksiz ve pasif kalmayı tercih etmiş⁴⁰⁴ ve iki önemli gerekçe ile Kıbrıs sorununu, BM yerine NATO kapsamında ele almak istemiştir. Birincisi; Kıbrıs sorununun çözümüne Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar’ın karışmasını önlemek, ikincisi ise; NATO içerisindeki çözümlerde kendi etkinliğinin ön planda olmasıyla meseleye istediği gibi yön vermek arzusudur. Ancak Makarios ve Yunanistan, Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinde çözümlenmesine engel olmuşlardır. Dolayısıyla Amerika da, Kıbrıs sorununun, BM çerçevesinde çözümlenmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu esnada Türkiye - Amerika ilişkilerinde ciddi bir konu başlığı olarak Barış Gönüllüleri” adlı Amerikan teşekkülü ortaya çıkmış ve “Barış Gönüllüleri” teşekkülünden faydalanma hususunda Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında yapılan anlaşmaya ait teati olunan ve TBMM tarafından onaylanan mektupların muhtevası, her iki ülkenin de işbirliğine dair ne derece istekli olduğunu göstermesi bakımından büyük önem arz etmiştir.

Mektupların muhtevasına bakıldığında; Lyndon Johnson imzalı mektupta “Barış gönüllüsü olarak hizmet etmek isteyen ve muayyen süreler içinde Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayacak ve çalışacak olan Amerikalı erkek ve kadınlarla ilgili olarak, ABD Hükûmeti, Türkiye’de müştereken tespit edilen görevleri ifa etmek üzere ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından talep ve ABD Hükûmeti tarafından kabul edilen sayıda barış gönüllüsünü

⁴⁰³ Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.104.

⁴⁰⁴ **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1964.

Türkiye’de vazifelendirecektir. Gönüllüler Türkiye’de her iki Hükûmetçe tayin edilen resmi veya özel kurumların doğrudan doğruya denetlemesi altında çalışacaklardır...” denilirken, Feridun Cemal Erkin imzalı cevabi mektupta ise, “... Türkiye Hükûmeti’nin, bu gönüllülere ve mallarına ABD uyruklu özel kişilere uygulanan muameleyi göstereceği, gönüllülerle ilgili her türlü meselede ABD yetkililerine tam bilgi vereceği, gönüllülerin geçim masraflarını karşılamak üzere alacakları meblağların hiçbir vergi ve resme tabi tutulmayacağı, uygulamalar sırasında da görülen lüzum üzerine çeşitli düzenlemelerin yapılabileceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁵

Ancak Türkiye’nin Kıbrıs’taki hayatî çıkarları, Kıbrıs Türklerinin katliama tabi tutulması, NATO ve Amerika için ikinci, üçüncü hatta dördüncü derecede önemli görülmüştür. Kıbrıs konusunda önemli olan, Kıbrıs yüzünden iki müttefik ülkenin birbirine düşmemesidir, dolayısıyla bunun dışında, Türkiye’nin çıkarlarının başka bir NATO devleti lehine bozulması, NATO’yu Sovyetler Birliği karşısında olumsuz yönde etkilemeyeceğine göre bir savaş nedeni de olmayacaktır.⁴⁰⁶

Türkiye’nin, Kıbrıs’a müdahalede bulunmamasının en önemli nedenlerinden biri Johnson mektubu ise, diğeri de Başbakan İnönü’nün isteksizliği olmuştur. Zira Türk ordusunun, Kıbrıs’a askeri çıkartma yapacak şekilde donatılmamış ve eğitilmemiş olduğunu bilen Başbakan İnönü, TSK’nın Kıbrıs’a müdahale etmesi durumunda, bir başarı elde edeceğine inanmamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye müdahalede bulunmasına da gerçekten yol açabileceği düşüncesi hâkim olmuş, dolayısıyla Başbakan İnönü, Kıbrıs’a müdahale konusunda Amerika’ya danışmayı, hem iç politikaya hem de Amerika’nın desteğine yönelik olarak düşünmüştür.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.48, s.387-389.

⁴⁰⁶ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.516-517.

⁴⁰⁷ İttifakın coğrafi alanı dışında kalmakla birlikte, Kıbrıs konusu, NATO’nun iki üyesi, Türkiye ve Yunanistan’ı yakından ilgilendiren bir sorundur. Hem NATO’nun en güçlü üyesi ve önderi durumunda olduğu için, hem de dünyada olan bitenle çok yakından ilgilendiği için Türkiye, Kıbrıs’a müdahalede bulunacağını Amerika’ya haber vermiştir., Gönlübol v.d., a.g.e. s.515.

Başbakan İnönü'nün, Kıbrıs'a müdahale konusunda Amerika'yı diplomatik sürecin elzem bir parçası olarak değil de özellikle haberdar ettiği iddia edilmiştir. Johnson mektubunun yazıldığı sırada Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nde Müsteşar olan eski Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Kıbrıs'a askeri müdahalenin bir diplomatik oyun olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "Aslında biz (Türkiye), Johnson mektubunu tahrik ettik. Hükûmet böyle bir notanın gelmesini bekliyordu. İsmet Paşa'nın gerçekten müdahaleye niyeti olsaydı, Amerikan hükûmetinin fikrini sormazdı. Amerikan sefirini çağırıyor ve diyor ki, "Biz Kıbrıs'a müdahaleye karar verdik. Sizin bu konuda bir görüşünüz var mı?"⁴⁰⁸

Böylece, hazırlıklardan Amerika'nın da haberi olacak, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaması için Türkiye'yi uyaracak, dolayısıyla Türkiye'deki müdahale yanlısı asker ve sivillere karşı, İnönü, Amerika'nın müdahaleye karşı çıktığı kozunu ileri sürebilecektir.⁴⁰⁹

Gelişmelerin seyri ve sonuçlarına bakıldığında bu noktada İlder Türkmen'in tespitinde haklı olduğu görülmüştür.

Türkiye, Johnson mektubuna, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretinden hemen sonra ikinci bir cevap daha vermiş, böylece, şekillenmeye başlayan yeni dış politikası da ilk işaretlerini vermeye başlamıştır.⁴¹⁰ Ancak bu gelişmelerin hemen sonrasında Amerika'ya gidecek olan Feridun Cemal Erkin'in, Başkan Johnson ile yapacağı görüşme iptal edilmiş,⁴¹¹ böylece Amerika tarafından, değişen Türk Dış Politikası'na resmen tepki konulmuştur.

Fakat Amerika yine de Türkiye'nin Kıbrıs politikasında her hangi bir değişiklik olup olmadığını süreç içinde takip etmiş ve resmi kanallardan diyaloga geçerek durum değerlendirmesi yapmıştır. Buna en net örnek 19 Mart 1965'te Amerikan Büyükelçisi ve Amerikan Dışişleri Yakın Doğu ve

⁴⁰⁸ Şahin, **Gece Gelen Mektup**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987, s.110.

⁴⁰⁹ M. Ali Birand ve diğerleri, **12 Mart: İhtilâlin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.104.

⁴¹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.821-822.

⁴¹¹ İsmail Berduk Olgaçay, **Tasmalı Çekirge**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.361.

Güney Asya Bakan Yardımcısı Mr. Jernegan ile Türkiye Başbakanı'nın görüşmesi olmuştur.⁴¹²

Bu görüşmede Türkiye, barış için müzakerelere hazır olduğunu ancak Yunanistan tarafından Enosis'in tekrar gündeme getirilmesi halinde buna tahammül edilmeyeceğini net bir şekilde dile getirmiş ve bu noktadan sonra olası anlaşmazlıkta, aracı olarak ister Amerika ister Sovyetler devreye girsin Türkiye'nin harekete geçmesine hiçbir kuvvetin engel olamayacağı belirtilmiştir.

a) Johnson Mektubu

Kıbrıs'ta Rumların Türkleri yıldırma politikası devam ettiği için 15 Şubat 1964 tarihinde Türkiye Ada'ya müdahale etmeyi düşünmüştür. BM Güvenlik Konseyi ise, 4 Mart 1964 tarihinde sekiz maddelik bir karar alarak gerek ilgili devletlerden gerekse Türk ve Rum toplumlarından barışı ve huzuru bozacak hareketlerden kaçınmalarını, bu barış ve sükûnu sağlamak üzere bir barış gücü kurulmasını, bu süreci takip etmesi için de genel sekreterin bir arabulucu tayin etmesini istemiş, bunun üzerine Finlandiyalı Diplomat Tuomioja aracı olarak tayin edilmiştir.

BM barış gücü bölgeye gelmeden avantajlı konuma gelmek isteyen Rumlar derhal yeni saldırılara başlamışlar, bunun üzerine Türk Hükûmeti'nin TBMM'den Kıbrıs'a müdahale yetkisi alması BM'nin barış gücünü ivedilikle teşkil edip Mart sonlarında Ada'ya sevk etmesine yol açmıştır.

Rumların, Türkler üzerinde fiili tecavüzlerine tekrar başlamaları üzerine, sorunun çözümüne dair destek bekleyen Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin Zenon Rossides'i Kıbrıs'ın resmi temsilcisi olarak tanımaya devam edeceğini deklare etmesi üzerine tam bir hayal kırıklığı yaşamış ama

---

⁴¹² BCA, 030.01.000.000.64.395.5.

asıl büyük şok ABD'den gelmiştir. Türk Hükûmeti'nin Amerika'nın isteği üzerine Müdahaleyi 24 saat ertelenmesi Amerika'ya zaman kazandırmış ve tarihi "Johnson Mektubu",⁴¹³ Başkan tarafından imzalandıktan sonra, 5 Haziran 1964 tarihinde Türkiye'ye gönderilmiştir.

Johnson mektubunu kaleme alanlar, o dönemdeki Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Yardımcıları Harland Cleveland ve Joseph Sisco'dur. Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball da, Başkan Johnson'a sunulmadan önce mektubun müsveddesini görmüştür.⁴¹⁴

1959 – 1965 döneminde Amerika'nın Ankara Büyükelçiliğini yapan Raymond Hare, Johnson mektubunu önce Dışişleri Bakanı Erkin'e ve ardından Başbakan İnönü'ye sunduktan sonra izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Dışişleri Bakanı Erkin, mektubu okuyunca çok sinirlendi. Başbakan İnönü ise, ilk önce Başkan Johnson'un kendisini Amerika'ya davet ettiği son bölümü okudu ve gülümsedi."⁴¹⁵

Johnson mektubunun muhtevası milletvekilleri dâhil tüm kamuoyundan gizli tutulmuş bu durum da, çoğu kez tepkilere sebep olmuştur. 8 Eylül 1964 günü Mecliste değerlendirmelerde bulunan Başbakan İnönü bu konuya da değinmiş ve "Amerikan Cumhurbaşkanı'nın son mesajının burada okunmadığından şikâyet edilmiştir. Bu kadar mahrem vesikaların harfiyen bildirilmesi usulden değildir. Kaldı ki bu mesajın lüzumlu taraflarını ben 3 Eylül beyanatımda ve bugün icabı kadar söyledim. Tekrar edeyim mesajda sulh yolu ile meselenin hallinde ısrar edilmekte ve NATO silahlarının kullanılması konusuna dikkat çekilmektedir."⁴¹⁶ diyerek mektubun deşifre edilmesinde ısrar edilmemesini salık vermiştir.

⁴¹³ Johnson Mektubu" ve "Türk - Amerikan İlişkilerine Etkileri" noktasında geniş bilgi için bakınız. Sezai Orkunt, **Türkiye – ABD Askerî İlişkileri, İstanbul**, 1978, s.256-257.

⁴¹⁴ Şahin, **Gece Gelen Mektup**, s.13.

⁴¹⁵ Şahin, a.g.e., s. 23-24.

⁴¹⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:133, Oturum:1, 1964, C.32, s.388.

Gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından 13 Ocak 1966 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nde mektubun yayınlanmasıyla,⁴¹⁷ Türkiye'de hem sağ hem de sol kesimlerde güçlü bir anti-Amerikancılık ortaya çıkmıştır.⁴¹⁸

Kıbrıs sorunu çıktığından beri ABD ilk defa bu kadar ilgili davranıyordu. Fakat bu ilgisi Yunanistan ve Rum taraftarını memnun ederken Türkiye'de en yakın müttefiki, aleyhine ciddi bir cephe oluşturmuştur. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu Türk – Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş, bu tarihten sonra Türkiye'de aşırı sol ve aşırı sağ da Amerika'ya karşı olumsuz tavır başlamış ve zaman ilerledikçe bu tavır şiddete dönmüştü.

Johnson mektubu kısaca yorumlanacak olursa şunlar söylenebilir: Yıllarca Türkiye'yi desteklemiş olan Amerika, fikri alınmadan tek taraflı bir kararlar karşı karşıya bırakılmasını hazmedememiştir. Bir anlamda bunu bölgedeki erkinin zedelenmesi olarak algılamıştır.

Türkiye'nin 1960 Antlaşmaları uyarınca, diğer garantör devletlerle görüşmeden Kıbrıs'a müdahalede bulunma hakkına sahip olmadığı ve diğer garantör devletlerle danışma görüşmeleri yapmadığının altı çizilirken bu durumun 1960 Antlaşmaları'nda yasaklanan "taksim"e yol açacağı tehdidine tevessül etmiştir. Amerika'ya göre Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale, Türk – Yunan savaşının başlaması demektir ve Amerika da iki NATO müttefikinin aralarında savaşmalarına izin vermeyecektir.

⁴¹⁷ Hürriyet, 13 Ocak 1966.

⁴¹⁸ ABD Başkan Johnson, İnönü'ye, gönderdiği, ifadesi ağır ve tehdit dolu mektupta özellikle şu noktalara dikkat çekiliyordu:

"1) Türkiye Garanti Antlaşması'nı tam işletmeden, adaya müdahale kararı almıştır. Türkiye henüz müdahale hakkını kullanamaz.

2) Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale, kendisini Sovyetler Birliği ile bir çatışma durumuna sokabilir. Türkiye NATO'lu müttefiklerine danışmadan, onların rıza ve muvafakatini almadan böyle bir harekete giriştiğine göre acaba NATO'nun Türkiye'yi savunma yükümlülüğü var mıdır? Türkiye bu noktayı herhalde düşünmedi.

3) Türkiye ile Amerika arasında mevcut 12 Temmuz 1947 tarihli yardım antlaşmasınının 4. maddesine göre Türkiye Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahale de kullanamaz. Çünkü bu silahlar, Türkiye'ye savunma amacı ile verilmiştir.

4) Ayrıntılı görüşmeler için Türkiye Başbakanı Washington'a giderse, Başkan Johnson bundan memnun olacaktır.", Armaoğlu, **20. yy Siyasî Tarihi 1914 – 1980**, s.789., Sander, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, s.232., Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1960-1965 Dönemi", **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.1, s.686-687.

Zaten Johnson Mektubu'nun Türkiye'yi en fazla yaralayan bölümü de şüphesiz Sovyet tehdidi karşısında NATO'nun nasıl bir tepki göstereceğiyle ilgili olan kısmıdır: "Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale, Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde müdahalesine yol açabilir ... NATO müttefiklerimizin, tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı, Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim." cümlesiyle Türk yöneticileri tam anlamıyla ağır bir şok yaşamışlardır.

Türkiye o vakte kadar NATO tarafından sağlanacak olan güvenlik garantisine güvenmekteydi. Oysa Sovyet saldırısı karşısında NATO şemsiyesinin ne derece koruyuculuk sağlayacağı konusunda şüpheler belirmeye başlayınca bakış açıları değişmiş ve "sanki Türk – Amerikan ittifakı sadece Amerika'ya fayda sağlasın diye kurulmuş ve sadece Amerikan çıkarlarına hizmet etmektedir." Düşüncesi sesli olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

Türkiye kendisini doğrudan ilgilendirmeyen birçok uluslararası olayda (Kore Savaşı ve Küba krizi gibi) askerlerinin hayatını ve kendi güvenliğini birinci derecede tehlikeye sokma pahasına, Amerika'yı tereddütsüz olarak desteklemişti. Oysa Amerika, Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını koruma adına, NATO'nun sağlaması gereken yardım taahhütlerini işletmemekten bahsediyordu.⁴¹⁹

Tüm bu uyarı ve hatırlatmalardan sonra Başkan Johnson, konuyu ayrıntıları ile görüşmek üzere Başbakan İnönü'yü Amerika'ya davet etmiştir.

Johnson'un mektubu, dış politika yapıcısı siyasal elit üzerinde politikanın formülasyonunda uyulacak ilkeler doğrultusunda, yeni bir döneme geçilmesi gerekliliğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Nitekim Türkiye, BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965 tarih ve 2077 sayılı kararı oylamasında, yıllarca çıkarlarını savunduğu Batı bloku tarafından yalnız bırakılmış, gerek BM'den

---

⁴¹⁹ Uslu, **Türk – Amerikan İlişkileri**, s.98-99.

gerekse Batı dünyasından beklediği ilgi ve desteği bulamayarak uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını gözler önüne sermiştir. Türk Dış Politikası'nın bu başarısızlığı, Türkiye'nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerdeki tutumunun ve temel yörüngesinin eleştirilmesine ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine yol açmıştır.⁴²⁰

Bu gelişme genelde Türk Dış Politikası, özelde ise Türk – Amerikan ilişkilerini uzun yıllar derinden etkilerken Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılmasını savunan görüşlerin, daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar destek bulmasına imkân vermiş, böylece Türk Dış Politikası'nın çok yönlülüğe geçişi sürecinde çok önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Türkiye mektuptan sonra, başta Sovyetler ve Üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere, uzun yıllar en alt düzeyde tuttuğu ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya, ABD'nin uluslararası alandaki girişimlerini gözü kapalı desteklemeyi bir kenara bırakarak, bu girişimlerin Türkiye'nin dış politikadaki amaç ve ilkelerine uyup uymadığını sorgulamaya başlamıştır. Bu çerçevede radikal bir tepkinin ilk örneği olarak, ABD'nin Vietnam politikası desteklenmemiş, 1965 Eylülünde BM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde, ABD'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıkmıştır.⁴²¹ Ki bu karşı çıkış ABD'nin Türkiye'den beklemeyeceği oldukça radikal bir adım olmuştur.

Bu olumsuz etkinin, Türk iç politikasına da yansıdığı, hatta iç politikayı değiştirdiği yönünde muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu konuda, İnönü'nün gayri resmi sözcüsü yazar Metin Toker'in yorumu şöyledir: "1964 yazında Kıbrıs'a yapacağımız çıkartma teşebbüsü, Johnson mektubu ile durdurulmuştur. Johnson mektubunun İsmet Paşa'ya koyduğu teşhis sonucu, Amerika, İsmet Paşa'nın yerini dolduracak başka bir Başbakan aramaya başlamıştır. Bu kişi Demirel'dir."⁴²²

⁴²⁰ Gerger, "Türk Dış Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s.543-544.

⁴²¹ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1960-1965 Dönemi", **Türk Dış Politikası** s.689-690.

⁴²² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1961 – 1965)**, s.195, 211.

Oysa 1965 yılından sonraki hükümetlerde Başbakanlık yapan Süleyman Demirel, 12 Mart 1971 müdahalesi üzerine Başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra şu yorumu yapacaktır. “Türkiye’de hiçbir Başbakan, Amerika’ya benim kadar ‘hayır’ dememiştir.”⁴²³

Dahası 1964 Johnson Mektubu, Türk – ABD ilişkileri açısından kırılma noktalarından biri olarak tarihin sayfaları arasında yerini alırken ilk defa Ankara sokaklarında ABD’ye “go home” denmeye başlanmıştı.

Başbakan İnönü ise, bir kabine toplantısında “Dostlarımız ve düşmanlarımız bize karşı birleşmiştir.” diyerek ABD tutumunu eleştirmekte ve Türkiye’nin yalnızlığının altını çizmekteydi.⁴²⁴ Dönemin Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball’a göre, Johnson mektubunun amacı, Kıbrıs sorununu NATO kapsamında çözerek, Sovyetler Birliği’ni Kıbrıs sorununa karıştırmamaktır.

Amerika, Makarios’un davetiyle, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs sorununa taraf olmasını ve sorunun BM’e götürülmesini istememiş, Kıbrıs’ı iki NATO üyesi arasında paylaştırarak yani çifte Enosis’e zemin hazırlayarak, Kıbrıs sorununu çözmeyi düşünmüştür. Sonuç itibariyle Türkiye’deki anti – Amerikan hareket, hem büyük bir ivme hem de bir anlamda meşruluk kazanmıştır. Türkiye’nin, Amerika’ya karşı protesto gösterileri yapılmayan bir ülke olmasının, Türkiye’nin lehine değil aleyhine bir durum olduğu anlaşılmıştır.⁴²⁵

Johnson mektubu sonrasında, Türkiye’deki değişim sürecini değerlendirmek ve bu değişim sürecinin Türk Dış Politikası üzerindeki yansımalarını tespit etmek önem kazanmıştır. Türkiye ile Amerika’nın çıkarlarının ya da ulusal çıkarların blok çıkarlarıyla her zaman uyuşmayacağını, dolayısıyla blok çıkarlarının ulusal çıkarlara tercih edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Johnson mektubunda da belirtildiği gibi, Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalede bulunması sonucunda ortaya çıkacak bir Sovyet

⁴²³ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ümit Yay., Ankara, 1995, s.116.

⁴²⁴ Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.102.

⁴²⁵ Şahin, **Gece Gelen Mektup**, s.47-114.

saldırısı karşısında, NATO'nun Türkiye'yi savunmayabileceğini, hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Böylece 1960'larda, Türk halkının özlemini duyduğu bağımsızlıkçı ve kişilikli dış politikanın ne denli zorunlu olduğu iyice belirginleşmiştir. Küba Bunalımı'ndan sonra Soğuk Savaş'ın, yerini yavaş yavaş yumuşamaya bırakması ve Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkmasıyla uluslararası ilişkilerde görülen çoğulcu yapı da, Türkiye'ye dış ilişkilerini çeşitlendirmek ve daha rahat hareket etmek imkânını vermiş ve 1960'ların ortalarından başlayarak Türk Dış Politikası'nda yukarıda açıklanan bazı değişiklikler görülmeye başlanmıştır.⁴²⁶ Türkiye'de, dış politika noktasında Amerika ile kader birliği yaptıklarını düşünenler Amerika'nın önce füzeleri götürmesi, ardından, diplomatik nezaketle bağdaşmayan "Johnson Mektubu"nu göndermesi üzerine büyük şok yaşamışlardır. Fahir Armaoğlu'na göre ise, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk – Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasıysa, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu da, Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam ilişkileri tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur.⁴²⁷

Gelişmeler karşısında dik durmaya çalışan Başbakan İnönü, ciddi bir kırgınlık içinde, "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye o dünyada yerini alır" diyecektir.⁴²⁸

b) Başbakan İnönü'nün Cevabî Mektubu ve Amerika'yı Ziyareti

Bir hafta geçmesine rağmen İnönü'nün cevabı gecikince, Başkan Johnson, Büyükelçi Hare'yi İnönü ile görüşmesi için göndermiş, Başbakan İnönü de 13 Haziran 1964 tarihinde, Johnson'ın mektubundan çok daha

⁴²⁶ Gerger, "Türk Dış Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.II, İstanbul, 1983, s.544.

⁴²⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, s.789.

⁴²⁸ Engin Berber, "Hiçbir Uluslararası Oluşum A.B.'ye Alternatif Değildir", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.307.

kapsamlı ve uzun bir mektubu, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare aracılığıyla Washington'a göndermiştir. Cevapta yumuşak bir lisan kullanılmış, Makarios'un ve Yunanistan'ın anlaşmalara aykırı davrandıkları, Kıbrıs'taki Türk halkına zulüm yapıldığı, bütün uyarmalara rağmen ABD'nin bir şey yapmadığı söylenerek, NATO'nun saldırıya uğrayan bir üyeye derhal yardım yapmak zorunda olduğu, yalnızca yardımın mahiyeti ve genişliğinin diğer üyelere bırakıldığı hatırlatılmıştır.⁴²⁹

Ayrıca İnönü: "... Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek içeriği bakımından Amerika ile ittifak ilişkilerine her zaman ciddi bir dikkat göstermiş bulunan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak ilişkilerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirlemiştir. Gerek bu görüş ayrılıklarının, gerek mesajın genel havasının, çok dar bir zamanda alelacele düşünülmüş görüşlere dayanılarak yapılmış, iyi niyetli bir girişimin telaşından ibaret olmasını yürekten dilerim" cümleleriyle başladığı mektubunda; "Türkiye'nin, müdahale girişimlerinden önce Amerika ile görüş alışverişinde bulunmadığı iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır.

1963 sonundan itibaren gündeme gelen dört müdahale girişiminden önce, Türk yetkililer Amerikalı yetkililere haber vermişlerdir."⁴³⁰ derken, Türkiye'nin müdahale kararı hakkında Amerika'ya danışılması konusunda ise şunları söylemektedir: "Garanti Antlaşması'nın gereği olarak Kıbrıs'a bir askeri müdahale zarureti doğduğu zaman Amerika ile istişare etmekte kusur ettiğimiz önemle belirtilmektedir. 1963 sonundan itibaren Kıbrıs'a askeri müdahale ihtiyacı, bu seferle dördüncü oluyor. Başından beri Amerika ile bu konuda istişare ettik. 25 Aralık 1963 tarihinde bunalım patladığı vakit, garantör devletlerle temasa geçtiğimizde, derhal Amerika'yı da haberdar ettik. Amerika bize, bu meselede kendisinin bir taraf teşkil etmediği cevabını verdi. Şubat ayında çok buhranlı günler geçirdik ve durumun vahametinden Ankara'yı ziyaret etmiş olan Mr. George Ball vasıtasıyla Amerika'yı haberdar

⁴²⁹ Armaoğlu, **20. yy Siyasî Tarihi 1914 – 1980**, s.790-791.

⁴³⁰ Bu bölüm için bkz. Erhan "1960 – 1980 ABD ve NATO ile İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası (1919 – 1980)**, s.687-689.

ettik.”⁴³¹ İnönü, mektubunda meseleyi Türkiye, Yunanistan, NATO ve Amerika bağlamında tekrar kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir.⁴³²

Başbakan İnönü mektubunun sonunda Washington’da Başkan Johnson ile görüşmeyi kabul ettiğini de bildirmiştir.

İnönü’nün cevabi mektubundaki asıl önemli nokta, Türkiye’nin NATO konusundaki kaygılarını keskin bir dille ifade ettiği kısımdır ki; “...Eğer NATO’nun kuruluşu, saldırganın bahanelerine kredi verecek kadar zayıfsa, NATO’nun bu zayıflığının tedavi edilmesi gerekir.”⁴³³ Cümlelerinin keskinliği Türkiye’den beklenmeyecek ölçüde olmuştur.

⁴³¹ Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, s.518.

⁴³² “Türkiye, Kıbrıs’ta düzenin tekrar sağlanması için müdahale edilmesi gerektiğini belirttiğinde, Amerika, Makarios’a gerekli dersin verileceğini ve Türklerin hak ve çıkarlarının korunmasını sağlayacak bir plan hazırlamakta olduğunu bildirmiştir. Fakat BM Barış Gücü’nün oluşturulmasının gecikmesi, Makarios yönetiminin saldırılarının ve tahribatının artmasına neden olmuştur.

Kıbrıslı Rumların uluslararası antlaşmaları ayaklar altına almaları karşısında, Türkiye’nin bu gidişe son verme çarelerinin ortaklaşa araştırılması için Yunanistan’a yaptığı çağrılarını bu devlet sonuçsuz bırakmakla kalmayıp, tam tersine Kıbrıslı Rumların hukuk ve insanlık dışı fiillerini savunmuş hatta onları teşvik etmiştir.

Türkiye’ye, samimiyetle ve sadakatle yerine getirdiği danışma görevini hatırlatmayı gerekli gören Amerikan hükümetinin, imzaladığı antlaşmaları reddeden Yunanistan’a, uluslararası hukukun temeli olan “pacta sunt servanda” (ahde vefa) kuralına uymak gereğini hatırlatması icap etmez mi?

Mektupta yer alan, Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesinin Kıbrıs’ı taksim amacı ile yapılacağı kanaatinde olduğuna dair ifadeler büyük bir hayret ve derin bir üzüntüye yol açmıştır. Eğer Türkiye, bir gün Kıbrıs’a askeri müdahalede bulunmak zorunda bırakılırsa, bu tamamen uluslararası antlaşmaların hükümlerine ve amaçlarına uygun olarak yapılacaktır.

NATO ülkelerini endişeye düşüren bir “Türk – Yunan savaşı” ancak Yunanistan’ın Türkiye’ye saldırması sonucu çıkabilir. Kıbrıs’a bir müdahalede bulunması halinde, Türk hükümetinin düşüncesi, garantör devletler sıfatıyla Yunanistan ve İngiltere’yi Kıbrıs’a anayasa düzenini geri getirmek amacıyla fiili işbirliğine davet etmektir. Buna rağmen, Yunanistan Türkiye’ye saldırırsa ortaya çıkabilecek sonuçların sorumluluğu Türkiye’ye yüklenebilir mi?

NATO Antlaşması, üye devletlerin saldırıya uğrayan üyeye derhal yardımını gerektirir. Eğer diğer üyeler Sovyet müdahalesine uğrayan NATO üyesinin haklı olup olmadığını, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediğini tartışmaya kalkışsalar ve tartışmanın sonucuna göre yardım yükümlülükleri olup olmadığını tespitine giderlerse, NATO ittifakının temeli sarsılmış ve anlamı kalmamış olacaktır.

Türkiye, BM örgütüne ve prensiplerine son derece saygılıdır. Fakat BM’nin Kıbrıs’taki faaliyetleri, Türklere karşı yürütülen zulmü durduramamıştır. Kıbrıs’taki mevcut durum, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin antlaşmaları iptal ederek, anayasayı uygulaması sonucu ortaya çıkmıştır. Güvenliğin tekrar sağlanması ancak Kıbrıs hükümetinin üzerinde bir otoritenin baskısıyla mümkündür.

Yunanistan, Kıbrıs sorununda antlaşmaları tamamiyle iptal edilinceye kadar her şekilde etkilemeye çalışacak bir mizaçtaadır. Türkiye, müttefiklerine haklı davasını anlatamamaktadır. Başkan Johnson yardımcı olur, Amerikan ulusunun doğasında bulunan adalet hissinin tatbiki ederse sorunun çözümü mümkün olacaktır.”, **Dışişleri Belleği**, S.16, 31 Ocak 1966, s.103-110.

⁴³³ “... Kıbrıs’taki bir hareket sonucu, Sovyetler Birliği’nin doğrudan işe karışması halinde, NATO müttefiklerinin Türkiye’yi koruması hakkında, mesajınızın şüpheler taşıyan kısmı, bana, Kuzey Atlantik Antlaşması’nın temel prensipleri ve doğası hakkında aramızda geniş görüş ayrılıkları olduğu izlenimi vermektedir. İtiraf etmeliyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve endişe kaynağı olmuştur.

Yine de İnönü, Johnson'un çağrısına uyarak, 21 Haziran'da Amerika'ya gitmiş⁴³⁴ ama görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Başkan Johnson İnönü'yü Amerika'ya davet ederken, Kıbrıs sorununun, tıpkı 1959 yılında olduğu gibi Türkiye ile Yunanistan arasında Amerika'nın girişimiyle çözebileceğini zannetmiş, o nedenle İnönü ile birlikte Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'yu da Washington'a davet etmiştir. Oysa 1950'lerdeki koşullar değişmiş, Soğuk Savaş yerini "yumuşamaya" bırakmıştır. "Sovyet tehdidi" artık Türkiye ile Yunanistan'ı birbirine yaklaştırmayıp tam tersine, Sovyetler Birliği, Batı'dan gelecek baskılar karşısında dayanışma içinde olunacak bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır.

İnönü – Johnson görüşmesinin sonunda yayınlanan Ortak Bildiri'de, Amerika, Zürih – Londra Antlaşmaları'nın hala bağlayıcı olduğunu kabul etmiş ve Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması konusunda somut olarak tavır alacağını belirtmiştir. Türkiye ise Makarios'un Kıbrıs sorununu BM'e götürme çabalarına karşın, Kıbrıs sorununun NATO içinde ikili görüşmeler yoluyla çözümlenmesini tercih etmiştir.⁴³⁵ Gezi sonunda izlenimlerini aktaran Başbakan İnönü "İyi niyet sezdim" demiştir⁴³⁶ ki; bu sezilen iyi niyet hisleri ABD yönetiminden tam anlamıyla olmasa da kamuoyunun farklı mecralarından gelen mesajlarla İnönü'yü doğrular nitelikte olmuştur.⁴³⁷

c) Acheson Plânı

Başbakan İsmet İnönü'nün Amerikan Başkanı Johnson'ın davetini kabul ederek 21 Haziran 1964'te Washington'a gitmesi üzerine görüşmeler 22 – 23 Haziran 1964 tarihinde yapılmış, Türkiye burada Zürih ve Londra

---

Bir NATO üyesine karşı saldırma, tabiatıyla saldırgan tarafından kendisini mazur gösterme bakımından bir güç sarf edilmesini gerekli kılacaktır...." **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966.

⁴³⁴ **BCA**, 030.18.01.000.178.34.3. (Arv. Blg. Ek-11)

⁴³⁵ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.133-134.

⁴³⁶ **Tercüman** 24 Haziran 1964, (Sür. Yay. Ek-16)

⁴³⁷ **BCA**, 030.01.000.000.8.46.15. (Arv. Blg. Ek-12)

Antlaşmaları ile Türk toplumuna tanınan hakların tanınması ve bunu sağlamak için daha da sağlam güvenlik ve garanti tedbirlerinin elde edilmesi, başka deyişle Ada üzerindeki yetkilerin artırılması gereği üzerinde durmuştur.

Amerika, Türk tarafının görüşüne olumlu yaklaşmış ve eski Dışişleri Bakanlarından Dean Acheson'u Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak aracı tayin etmiştir. Acheson'ın çalışmaları Cenevre de 10 Temmuz 1964'ten başlayıp 1 Eylül gününe kadar devam etmiş⁴³⁸ ve 15 Temmuz'da Cenevre Görüşmeleri esnasında taraflara ortaya çıkan plan sunulmuş ama kabul görmemiştir.

Acheson planına göre;

- Karpas yarımadasının yüzölçümünün % 5'ini oluşturan bir bölge üs olarak Türkiye'ye verilecek.

- Türkiye buna karşılık Enosis'i kabul edecek.

- Kıbrıs 6 yerel yönetime ayrılacak, bunlardan ikisi Türk denetiminde bırakılacak.

- Enosis'e karşılık Meis adası Türkiye'ye verilecek.

- Kıbrıslı Türklere azınlık hakları tanınacaktı.

Makarios, planı "Enosis'i şartsız olarak öngörmediği için" reddetmişti.⁴³⁹

8 Eylül 1964 günü TBMM verilen önerge üzerine meseleyi müzakere etmeye başladı. MP Ankara Milletvekili Hüseyin Ataman konuşmasında; "CHP Milletvekili Nihat Erim Acheson Planı'nın iki taraflı Enosis'e imkân verdiğini ve üstü kapalı bir taksim olduğunu iddia etmektedir. Kıbrıs'tan Türkiye'ye herhangi bir toprak parçasının verilmesi karşılığı Ada'nın Yunanistan'a ilhakını Türkiye için bir taksim olarak kabul etmek ve böylece şekle sığınmak ciddi bir hareket değildir."⁴⁴⁰ Derken kürsüye gelen Nihat

⁴³⁸ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s. 95.

⁴³⁹ Erişim: <http://www.kibris1974.com/acheson-planlari-neydig-t52587.html>, 22 Kasım 2010.

⁴⁴⁰ MP Milletvekili Hüseyin Ataman konuşmasının devamında; "...Hükümet Başkanı İnönü, açıklamasında aynen şöyle demiştir: "14 Ağustos'ta Cenevre'ye giden delegemiz, ertesi gün Mrs. Acheson'ı görerek Yunanistan'ın ve Makarios'un müzakerelere zemin olan Acheson Planı'nı reddettikmeleri üzerine bizim de Cenevre'de 8 Temmuz'da müzakerelere başladığımızda öne

Erim, CHP Grubu adına yaptığı konuşmasında: “3 Eylül günü Sayın Başbakan, bu kürsüden yaptığı konuşmada Hükûmet’in Kıbrıs davasındaki hedefini ifade etmiş, hedef, Acheson Planı’nda tespit edilen, yani Türkiye’nin hükümranlılığına geçecek ve Türk Anavatanının ayrılmaz bir parçası sayılacak bir arazinin Türkiye’ye terk edilmesi, ayrıca Ada’nın diğer kısımlarında yaşayacak Türklerin çoğunlukta olduğu iki veya üç bölgede mahallî muhtar (otonom) idarelerin bulunmasıdır.”⁴⁴¹ değerlendirmesini yapmıştır.

Planla ilgili görüşmelerde, Hükûmetin tutumu ciddi anlamda eleştirilmiş ve bir güven bunalımının olduğunun altı çizilmiştir.⁴⁴²

Hakikatte Plan, Karpas Yarımadası’nın % 5’ini Türkiye’ye vermekle, Ada’nın 400 mil karelik bir kısmını, yani % 11’ini Türkiye’nin egemenliğine terk etmiş olmaktadır. Kantonları ve muhtariyet bölgelerini de hesaba katınca, Ada’nın % 25 – 30 kadarı Türkiye’nin kontrolü altına giriyordu. Türkiye de bu plâna sıcak bakıyordu.

Fakat Cenevre görüşmeleri devam ederken Rumlar, Kıbrıs’ın Erenköy ve Mansura bölgesindeki Türklere karşı saldırılara başlamış, Türkiye ise karşılık olarak 8 – 9 Ağustos günlerinde Rum mevzilerini bombalamıştır.⁴⁴³

---

sürdüğümüz mutlak ve kesin taksim projemize avdet ettiğimizi söyledi ve buna dair haritayı Mrs. Acheson’a verdi.” İnönü’nün bu açıklamasına göre Acheson Planı, Hükûmetin anladığı manada mutlak ve kesin bir taksim değildir.” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim: 33, Oturum:1, 1964, C.32, s.356.

⁴⁴¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim: 33, Oturum:1, 1964, C.32, s.364.

⁴⁴² Aydın Milletvekili Reşat Özarda konuşmasında bu konuda en fazla serzenişte bulunan isim olmuştur. Kıbrıs’ın jeopolitik durumunu ifade ederek Hükûmete Acheson Planı ekseninde şu eleştiri getirmiştir: “Başbakan’ın Meclis’te verdiği izahattan, Türk Hükûmeti’nin de kabul etmiş olduğu Dean Acheson Planı’nın esas gayesinin Enosis, yani Ada’nın Yunanistan’a ilhaki, buna mukabil Kıbrıs’ın sivri ucunda Türkiye’ye bir askerî üs verilmesi ve orada kalacak Türklere bazı ekalliyet haklarının tanınması olduğu anlaşılmaktadır.

Hükûmet, Acheson Planı’nın tam metnini ne millete, ne de Meclis’e açıklamak cesaretini gösterememiş, yuvarlak laflarla bunun izahına çalışmıştır. Bir başarı diye gösterilen bu plan tahakkuk ettiği ve böylece Kıbrıs üzerinde Yunan hâkimiyeti tesis olunduğu takdirde Türkiye’nin Antalya, Mersin ve İskenderun bölgeleri tıkanmış ve kontrol altına alınmış olacaktır.

Diğer taraftan Türkiye’nin Ege ve Akdeniz kıyılarının Yunanlılar tarafından tamamen sarılmasını temin edecektir. Üstelik Güney ve Orta Anadolu’nun askerî bakımdan geriden vurulmasını sağlayacaktır.

Görülüyor ki; Kıbrıs’ın elden gitmesi yalnız orada yaşayan 120 bin Türk’ün feda edilmiş olmasıyla kalmaz, 30 milyon Türk’ün emniyet ve bekasını da ciddi şekilde tehlikeye sokar.” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim: 33, Oturum:1, 1964, C.32, s.384.

⁴⁴³ **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1964.

Bunun üzerine Makarios, Suriye, Mısır ve Sovyetler Birliği'nden yardım isterken, Kruşçev, 9 Ağustos'ta İnönü'ye bir mesaj göndererek yumuşak bir ifade ile Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri saldırı düzenleyerek üzerine sorumluluk aldığını bildirmiş ve askeri harekâtın durdurulmasını istemiştir. İnönü ise 13 Ağustos'ta verdiği cevapta Rumların saldırgan tutumlarını vurgulayarak Sovyet Rusya'nın durumu anlayacağı ve nüfuzunu bu istikamette kullanacağı ümidini taşıdığını ifade etmiştir.⁴⁴⁴

Tüm bunlar yaşanırken Türkiye ile Batı arasındaki münasebetlerde değişiklikler görülmüştür.

8) Türkiye – İngiltere İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu

Tarihsel süreçte Türk İngiliz ilişkilerini tek bir noktadan değerlendirmek elbette mümkün değildir. Zira yoğunluk siyasî cephede olsa da ekonomik alanda da ciddi işbirliğinin varlığı görülmüştür. Bu dönem için en net verilerden birisi “Hususi Kredi ve Silahlanma İstikrazından Doğan İngiliz Alacakları Bakiyesinin Tesviyesi İçin Birleşik Krallıkla Türkiye Arasında İmzalanan Andlaşma”⁴⁴⁵,dır ki; bu adlaşmaya göre; Türk mallarının (deniz ürünleri ve maden) İngiltere'deki mukim tüccarlar tarafından İngiltere dâhilinde tüketimi için söz konusu hesaptaki Türk Lirasından 13,3 milyon Türk Lirasına kadar olan miktarın serbestçe kullanımı öngörülmüştür. Yine bu dönemde İngiltere, CENTO yardımı çerçevesinde ve bağış yoluyla Adana

⁴⁴⁴ Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.95., 1963 saldırılarından sonra devreye giren Amerika ve İngiltere 31 Ocak 1964'te iki tarafa ortak bir plan sundu. Bu plana göre adaya 10 bin kişilik bir NATO birliği gelecek, bu arada 1200 kişilik bir ABD birliği de gelerek Türk, Yunan ve İngiliz birliklerine katılacak ve bu birlikler bir İngiliz komutanın emrinde olacak ve NATO tarafından bir arabulucu tayin edilecektir. Bu planın Makarios tarafından reddinden sonra ABD Dışişleri Bakanı George Ball tarafından sunulan nispeten benzer bir planın yine Makarios tarafından reddinden sonra Makarios 4 Nisan 1964'te İttifak Anlaşmasını feshettiğini açıkladı. Erişim: <http://www.kibris1974.com/acheson-planlari>.

⁴⁴⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1963-1964, C.47, s.48-50.

Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ne de çeşitli teknik malzeme göndermiştir.⁴⁴⁶

Türkiye'nin NATO çerçevesinde İngiltere ile gerçekleştirdiği işbirliği ise her zaman uyumlu bir şekilde yürümüyor, İngilizlerin "topyekûn karşılık" stratejisi yerine "esnek mukabele" stratejisine hayranlık duymaları, Türkiye'nin stratejik gereklilikleriyle uyuşmuyordu. Dahası Türk tarafının görüşüne göre, İngilizlerin konvansiyonel bir Sovyet tehdidinden uzakta ve korunmuş olarak, dar görüşlü bir tutum takınmaları, Sovyet tehdidine açık bir bölgede bulunan Türkiye'nin stratejik ihtiyaçlarıyla uygunluk arz etmiyordu. Türkiye, büyük bir orduya dayanmak zorunda kalırken, İngiltere, kısmen mali nedenlerden dolayı büyük ordu bulundurma stratejisini tedrici olarak terk etmekte ama yine de Türkiye'yle yakın ilişki içinde olmaya her zaman büyük önem atfetmekteydi.

İngiltere Türkiye üzerinden uçuş hakkına sahip olmayı Orta Doğu politikası açısından bir gereklilik olarak görmekte ve Kıbrıs'la ilgili politikaları da rastlantısal bir şekilde Türkiye'nin takip ettiği politikalarla aynı doğrultuda bulunmaktaydı. Yakın ve Orta Doğu'da bölgesel barışın sağlanması, tarihsel süreç içinde her iki ülke açısından da çok önemli olmuştur.

Aynı zamanda özellikle Kıbrıs konusunda ortaya çıkan Türk – Yunan anlaşmazlıklarından dolayı NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasından ya da istikrarsız hale gelmesinden de korkmuş, bu yüzden, iki NATO üyesi ülke arasında barışın sağlanması üzerinde önemle durmuştur.

Bu arada biraz gecikme ile Türkiye'nin Sovyet politikasının yeni bir yön kazandığını da fark eden İngiltere Türkiye'nin herhangi bir şekilde bağlantısız politika takip etmesinin ya da doğu bloku yanlısı bir tutum içine girmesinin, İngiltere'nin Türkiye, Kıbrıs ve Orta Doğu'daki çıkarlarını etkileyeceğini hesaba katmak durumunda kalmıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ BCA, 030.18.01.000.179.45.19.

⁴⁴⁷ Cihat Göktepe, "Türkiye, İngiltere ve NATO (1959-1965), **Türkler**, s. 112.

Türk Hükümeti içinde bulunduğu şartlar gereği NATO müttefiklerinden ekonomik ve askeri yardım talebinde bulunmuş, NATO üyelerinin çoğu bu talebe olumlu karşılık vermiştir. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 1963 yılı sonunda ve 1964 yılı boyunca Türkiye'ye spesifik yardım vaadinde bulunma konusunda isteksiz davranmıştır.

İngiltere'nin bu tavrının nedenini diplomasi cephesinde araştıran Türkiye'nin isteği üzerine bu konu ilk defa 17 Aralık 1963'te NATO Konseyi'nde tartışılmış, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Batı Örgütlenmesi ve koordinasyonu Dairesi'nde Başkan Yardımcısı olan W. N. Hugh-Jones, Türk tarafının sorusuna tepki gösterirken daha çok kendi kişisel görüşlerini ortaya koymuştur. Ona göre, İngiltere ilk önce Türkiye'nin ihtiyaçlarının tam olarak ne olduğunu bilmek isteyecek, ikinci olarak da konuyu NATO'nun ele almasını sağlayacaktır.

Zaten Hugh-Jones'a göre, İngiltere'nin kaynakları Kıbrıs, Malezya, Doğu Afrika, Aden, İngiliz Ginesi, Swaziland ve Almanya'da üslendiği dünya çapındaki taahhütlerinden ve ülke içindeki ihtiyaçlarından dolayı sınıra dayanmış durumdadır.⁴⁴⁸ Dolayısıyla İngiltere'nin bu noktada Türkiye'nin talebine olumlu cevap vermesi mümkün değildir. Diğer taraftan bu durumun ortaya çıkması da İngiltere'nin prestij kaybına sebep olacağı için ve buna Türkiye zemin hazırladığı için İngiltere tarafından muhtemelen hoş karşılanmamıştır.

Kıbrıs çatışması da İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik politikasını NATO çerçevesinde önemli oranda etkilemekteydi. Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumları ile garantör devletler olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan Zürih, Londra ve Lefkoşe anlaşmalarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait helikopterlerinin oluşturulmasından 3 yıl sonra 1963 yılı sonuna doğru Kıbrıs'taki iç durum oldukça kötüleşmişti.

---

⁴⁴⁸ Göktepe, a.g.m., s.,112.

Türkiye, diğer garantör devletlerle danışmalarda bulunmak ve sorunu NATO'nun gündemine getirmek gibi her yola başvurarak sorunu çözmeye çalışmış, fakat gösterdiği bütün çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁴⁴⁹

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde devam eden ilişkiler kimi zaman farklı mecralarda kendini göstermiştir. Özellikle Kıbrıs Krizinin geride bıraktığı günlerde İngiliz Büyükelçiliğinden alınan bir mektupta Birleşik Krallık Hükûmeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekillerinin

⁴⁴⁹ Merkezi Dairenin Başkan Yardımcısı olan M. Brown, Türkiye'deki durumu açıklarken ve Türkiye'nin yardım talebine İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın nasıl tepki göstermesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunurken, aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır:

“NATO ve CENTO için yaptığı katkılardan dolayı ve bu katkıların temelinde Türkiye, ekonomik ve askeri yardım elde etme konusunda güçlü bir aday konumunda bulunmaktadır. Onun henüz ortaya çıkmamış döviz konusundaki eksikliği yıllık 400 milyon dolar civarındadır ve öyle görünüyor ki OECD'nin oluşturduğu Türk konsorsiyumu bu eksikliği karşılamının çok gerisinde kalacaktır... ”

Askeri alanda ise Türkiye Batı ittifakına çok sayıda ucuz asker sağlamaktadır. Amerikan yardımı şu anda azalmaktadır ve Almanlar epeyce büyük miktarda katkıda bulunmaya hazır görünseler de, eğer Türk kuvvetlerinin makul bir etkinlik düzeyinde tutulması isteniyorsa, başka ülkelerin de katkıda bulunması gerekli görünmektedir. Yetersiz düzeyde askeri yardımın sağlanması durumunda Türkiye'nin NATO'ya askeri katkısı zayıflayacaktır. Bundan başka Türkiye içinde istikrarın sağlanmasında önemli rol oynamakta olan Türk ordusu içinde de huzursuzluğun doğmasına neden olabilir...

Bu nedenlerden dolayı ve Kıbrıs'taki durum sebebiyle bizim tavrımız, Türkiye'nin askeri yardım isteğine iyi niyetle yaklaşmak şeklinde olmalıdır. Ancak Kıbrıs'ta ve başka yerlerde çok ağır bir yük taşımaktayken şu an için herhangi bir taahhütte bulunamayacağımızı söylememizin, savunulabilecek yönünün bulunduğunu düşünmekteyim. Bizim Kıbrıs'taki Canberra üssümüz Türkiye'nin savunmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Buradaki birlikler ve Kıbrıs'ta yüklendiğimiz taahhütler sebebiyle, Türkiye'ye daha fazla savunma yardımı vaadinde bulunmak zorunda kalmaksızın NATO'nun güneydoğu bölgesinin savunulması konusundaki tartışmalara katılma hakkımız olduğunu düşünmekteyim...

Eğer Yunanlılar, rehinli tahvil sorununu tatmin edici bir şekilde çözüme kavuştururlarsa biz de Yunanistan'a karşı muhtemelen 1 milyon poundluk bir katkıda bulunma yönünde taahhüt altına girebiliriz. Ancak bunun şu anda hemen gerçekleşeceği pek olası görünmemektedir. Diğer taraftan rehinli tahvil konusu çözümlenirse ve Yunanistan'a savunma yardımında bulunacağımızı ilan edersek; bu durumda Türkiye'ye de bir miktar savunma yardımında bulunma önerisine karşı koymamızın çok zor olacağını da düşünmekteyim.”

Türkiye'nin NATO'ya sağladığı askerlerin sayısı oldukça çoktu. Bir Amerikan askerinin maliyeti 6,500 doları bulurken, bir Türk askerinin maliyeti ise sadece 235 dolar civarındaydı. 4 Mart 1964 tarihini taşıyan yukarıdaki rapor, açık bir şekilde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'ye yardım görüşmelerine katılmak istediğini, fakat herhangi bir resmi taahhütte bulunulmaması gerektiğini düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bu durumun iki nedeni bulunmaktadır: İngiltere'nin Kıbrıs, Aden gibi diğer devletlere karşı taahhütlerinin bulunması ile İngiltere'nin zaten Kıbrıs'taki üsleri yoluyla Türkiye'nin güvenliğine doğrudan katkıda bulunduğu gerçeği.

Oldukça güçlü ifadeler taşıyan ve (P.U.S.D.)'den Arthur tarafından kaleme alınan diğer bir rapor, İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik o zamanki politikasını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki İngiltere'nin Türkiye politikası ile karşılaştırmaktaydı.

“CENTO çerçevesinde sağladıklarımızla, Canberra üssüyle ve Kıbrıs'taki kuvvetlerimizle Türkiye'ye oldukça cömert katkılar sağlamaktayız. Daha fazla savunma yardımı vermemizi hiçbir şekilde haklı gösteremiyorum. 1947 yılında kapatmış olduğumuz kapıyı yeniden açma yoluna gitmemeliyiz. Herhangi bir katkıda bulunmaksızın NATO çalışma gurubuna katılmamız gerektiği konusunda Lord Hood'un düşüncelerine katılmaktayım.”, Göktepe, a.g.m., s. 113.

İngiltere'ye davet olunduğunun bildirilmesi üzerine Başkanlık Divanından onay kararı çıkmış ve ilişkilerin dostane atmosferde ilerlemesinin devamı sağlanmıştır.⁴⁵⁰ Bir süre sonra da İngiliz Eski Başvekillerinden Sir Winston Churchill'in ölümü üzerine Meclis başkanlığından üzüntüyü dile getiren bir açıklama yapılmış ve İngiliz milletine başsağlığı dileğinde bulunulmuştur.⁴⁵¹

9) Türkiye – Batı Avrupa ve AET İlişkileri

Türk Dış Politikası'nın ilk bakışta göze çarpan en önemli özelliği, Batılı devletler ve ABD ile olan ilişkileridir. Türkiye'yi Batı ile yakın ilişkiler kurmaya iten çeşitli nedenler vardı. Bunların en başında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdidi gelirken ikinci neden ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için ihtiyaç hissedilen dış yardımlar, üçüncü olarak ta Atatürk devrimleri ile başlayan Batılılaşma çabaları şekillenmiştir.⁴⁵² Ve Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecinde ekonomik işbirliğinin son derece önemli olduğu ve bunun için Avrupa Ekonomik Topluluğu bünyesinde yer alınması gerektiği kanaati kuvvetle kabul görmeye başlamıştır.

Bu bağlamda Ankara Anlaşması'nın imzalanması sürecine doğru hazırlıklar devam ederken mesele toplumun tüm katmanlarında olduğu gibi Mecliste milletvekilleri arasında da sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle resmen üyelik için Yunanistan ile paralel zamanlarda müracaat edilmesi sürecin daha da yakından takip edilmesine neden olmuştur. Bu cümleden olarak milletvekillerinin zihinlerindeki istifhamları gidermek adına Dışişleri Bakanı Erkin 14 Ocak 1963 günü Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada;

“Türkiye ile Ortak Pazar arasında akdedilecek anlaşma Roma Antlaşmasınının 238. maddesine, yani Yunanistan için tatbik edilen aynı

⁴⁵⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:5,Oturum:1, 1964, C.33, s.199.

⁴⁵¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:45,Oturum:1, 1965, C.35, s.175.

⁴⁵² Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman,“Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”, AÜSBF Dergisi, C.21, No:1, 1966, s.160.

maddeye istinat edecektir. Binaenaleyh her iki memleketin ortaklığı, siyasi ve hukukî bakımlardan tamamıyla aynı mahiyette olacaktır.

Ortaklık anlaşmaları için muayyen bir kalıp, yeknesak bir şekil mevcut değildir. Nitekim Yunan ve Türk Anlaşmaları arasında iki memleketin ekonomilerinin şimdiki ayrı ayrı durumlarından mütevellit bir fark vardır: Her iki anlaşma Gümrük Birliğinin tam olarak tatbikinden evvel bir intikal devresi ihtiva edecektir. Ancak Türkiye bu intikal devresinin gerektirdiği mukabil vecibeleri yüklenmeye henüz hazır bulunmadığından, Türk ekonomisini bu vecibeleri deruhte edebilecek duruma getirmek üzere bir hazırlık devresi derpiş olunacaktır. Yunanistan ise doğrudan doğruya intikal devresine geçecektir...”⁴⁵³ bilgisini vermiştir.

Nihayetinde bu süreçte, bir süre sonra mevcut gerçeklikler çerçevesinde değil Türk – Yunan kazanımları istikametinde değerlendirilmeye başlanacaktır. Türkiye, AET ile ilişkilerini kararlılık içinde sürdürürken 14 Ocak 1963'te bir Türk heyeti Brüksel'e giderek yeniden müzakerelere başlamış ve 24 Ocak 1963'e kadar süren görüşmelerden sonra tarafların üzerinde mutabık kaldıkları ortak bir vesika tanzim olunmuştur. Böylece “Türkiye ile Ortak Pazar arasında kesintisiz ve müddetsiz bir bağ tesis edilmesi ve bu bağın taraflar arasında mutabık kalınan şartların gerçekleşmesi üzerine bir Gümrük Birliği şeklinde tecelli edeceğinin anlaşmada yer alması” noktaları karar bağlanmıştır.⁴⁵⁴

Sayısal verilere bakıldığı zaman Türk ekonomisi, ne Gümrük Birliği çerçevesindeki tarife uygulamalarının, ne de ihracat – ithalat dengesinin negatif etkilerini kırarak bütçeye sahiptir. Sonuçta ortada yine altyapısı tamamlanmadan gerçekleşen bir müracaat ve engin beklenti vardır.

Ortak Pazarı meydana getiren Roma Antlaşmasına göre Pazar'a iki şekilde katılmak kabildir: 1) Tam Üyelik, 2) Ortak Üyelik.

⁴⁵³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:30, Oturum:1, 1963, C.12, s.107.

⁴⁵⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.225.

Tam üyelikte; taraflar Roma Antlaşması'nda yer alan hükümlerin tamamını kesin olarak kabul etmek şartıyla bu statüyü elde ederler.

Ortak Üyelikte ise; Roma Antlaşmasında yer alan mükellefiyetlerin tamamının derhal kabul edilmesi bahis konusu olmayıp, aynı prensiplerden hareket edilmekle beraber, ortak üyenin içinde bulunduğu özel iktisadi şartlara uygun bir rejim tespit edilmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi şartlar ve ekonomik gelişim süreci topluluğa ancak Ortak Üye olarak katılmasını mümkün kılmıştır.⁴⁵⁵

Görüldüğü üzere AET ile ilişkiler 1963 Ankara Antlaşması⁴⁵⁶ ile resmîyet kazanan bir süreci ifade etmiştir. Ankara Antlaşması AET ile Türkiye arasında giderek bir gümrük birliği ve tarafların ekonomik politikalarında uyumun gerçekleştirilmesini, bu hedeflere ulaşıncaya da tam üyeliği öngörmüştür. Bu bakımdan antlaşmaya göre ortaklık; "Hazırlık Dönemi", "Geçiş Dönemi" ve "Son Dönem" olmak üzere üç dönemde olarak belirlenmiş, "Hazırlık Dönemi"nin süresi beş yıl olup bu dönemde Türkiye'nin hiçbir yükümlülük altına girmeden ticari ve malî alanlarda AET'den kolaylıklar sağlaması karara bağlanmıştır.⁴⁵⁷

Antlaşmanın içeriğine bakıldığında; Türk halkının çalıştırılma seviyesi ve yaşam standartlarının yükseltilmesi öncelikli konu olarak takdim edildiği, taraflar arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin de aralıksız ve dengeli bir şekilde güçlenmesinin teşviki altı çizilen noktalar olarak belirlemiştir. Geçiş Dönemi Uygulamaları, Gümrük Birliği, Tarım, Ekonomik Nitelikler gibi alt başlıklarda antlaşmayı şekillendiren unsurlar olurken, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme arzusu istikametinde çıktığı uzun yolculuğun ekonomik boyutta rotası çizilmeye çalışılmıştır.

Her dönem olduğu gibi Koalisyon Hükümetleri döneminde de AET kapsamında yürütülen çalışmalar yüreklilikle desteklenmiş ve hükümetler bu çalışmalarını bir anlamda batı ile bütünleşmenin ön şartı saymışlardır.

⁴⁵⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:32, Oturum:1, 1964, C.25, s.82.

⁴⁵⁶ Ankara Antlaşmasının Tam Metni için TBMM Kanunlar Dergisi, 1964, C.47, s.99-113, (Bkz. TBMM Kav. Mec. Ek-4)

⁴⁵⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 739.

14 Şubat 1964 günü Meclis gündemine alınan Türkiye – AET ilişkileri görüşülürken CHP Grubu adına konuşan Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu; 1957 yılının Mart ayında altı batılı devlet tarafından benimsenip Roma’da imzalanan ve 1 Ocak 1959 tarihinde fiilen tatbikine başlanan bir anlaşma ile vücut bulan Ortak Pazar veya asıl adı ile “Avrupa Ekonomik Topluluğu”nun, siyasî ve iktisadî yönleri ile Avrupa hatta insanlık tarihinde eşine rastlanması güç başarılı bir eser olduğunu söylemektedir.

Konuşmasının devamında ise Türkiye’nin 12 Eylül 1963 tarihinde ortak üye olarak katılmasını mümkün kılan anlaşmanın imzalandığı gün Başbakan İsmet İnönü’nün Altı Avrupa Devleti temsilcilerine hitaben yaptığı konuşmada: “AET, beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur eserdir.” Dediğini nakletmektedir. Aynı tecevühün karşı taraftan da geldiği görülür. Ortak Pazar İcra Uzvu Başkanı Prof. Dr. Hallstein Türkiye ile ilgili yorumunda; “ Türkiye Avrupa’nın bir cüz’üdür. İmzalanan anlaşmanın en derin anlamı bundadır.”⁴⁵⁸ Şeklindeki sözlerini hatırlatarak gelişmelerin taraflar açısından önemine vurgu yapmıştır.

Türkiye bu gelişmelerin devamında Meclis gündemine gümrük tarifeleri ile ilgili anlaşmaları getirmiş, Polonya Halk Cumhuriyeti⁴⁵⁹ ve Tunus ile imzalanmış olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmaları⁴⁶⁰ onaylanmıştır. Böylece söz konusu ülkelerle ticarî ilişkilerin geliştirilmesine verilen ehemmiyet ortaya konmuştur. Yine bu dönemde iç ve dış politikanın ortak bir uzantısı olarak yurt dışına, ağırlıklı olarak ta Almanya’ya işçi gönderme süreci başlamış ve 21 Ekim 1963 tarihinde 940 işçi Almanya’ya giderken,⁴⁶¹ 2 Aralık 1963’te hükûmetin aldığı bir kararla 1964’ten itibaren her ay 4 bin işçinin gönderileceğinin programı kamuoyuna duyurulmuştur.

Nihayetinde 1963 yılı itibariyle yurtdışında işçi olarak çalışan hatırı sayılır bir nüfus oluşmaya başlamıştı. Almanya’da 30 bin Türk işçisi vardı ve

⁴⁵⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:32, Oturum:1, 1964, C.25, s.81-82.

⁴⁵⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.48, s.383-384.

⁴⁶⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.48, s.385-386.

⁴⁶¹ **Tercüman**, 21 Ekim 1963.

bunların 20 Bini 1962'de gitmişti. Ancak Hollanda, Belçika, Fransa ve İsviçre'de 50 Bin Türk işçisi istiyordu.⁴⁶²

Türk insanının böyle bir sebeple beklenti içinde olması, ifade edilen ülkelerden gerek coğrafi ve nüfus olarak gerekse kültürel geçmiş ve zenginlik olarak özel bir yerde olan kendi memleketleri olan Türkiye'de gelecek beklentisi noktasında sıkıntı yaşamalarının en net göstergesiydi. İlerleyen yıllarda toplumsal sıkıntılarında yaşanacağı bu sürecin tek müsebbibi hiç kuşkusuz devleti yönetmeye talip olan hükümetlerdi. Literatüre "Gurbetçi" ifadesini kazandıran bu sürecin hemen ilk yıllarında Türk vatandaşlarının gittikleri ülkelerde sosyal güvenlik adına ciddi sıkıntılar yaşadıkları gündeme gelmiştir.

Başlatılan çalışmalarla özellikle yurt dışına çalışma gayesi ile giden Türk işçilerinin her türlü yasal haklarının takibi yapılarak ilgili devletlerle hukukî zeminde pürüzlerin giderilmesi ve sorunların halli yoluna gidilmiştir. Meclis gündemine de taşınan bu konu tüm teferruatı ile ele alınmış ve 1963 yılı itibariyle Türk işçilerin ekseriyetle Federal Almanya, Avusturya ve İsviçre'de buldukları kaydedilmiştir. Görüşmelerde; özellikle hususî firmalar vasıtasıyla Almanya'ya giden Türk işçilerine, Alman İşçilerine temin edilen sosyal imkânların tanınmasının hassasiyetle üzerinde durulmuştur.⁴⁶³

Görüşmeler devam ederken Almanya'nın Weissenburg şehrinde Hermann Gurmman Firmasında çalışan 25 Türk işçisinin, işverenle aralarındaki ihtilafları Türk Büyükelçiliği'ne, Alman İş ve İşçi Bulma Kurumuna ve İşverenler Derneğine ilettikleri gündeme gelmiştir. İşverenleri tarafından kendilerine iyi davranılmadığı ve lojman başta olmak üzere vaadlerin yerine getirilmediğini dile getiren işçiler Türk Büyükelçiliği aracılığı ile haklarını aramaya çalışmışlardır.

Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit tarafından dile getirilen bu hadise göstermiştir ki Alman mevzuatına göre yabancı işçiler kendilerini

⁴⁶² **Tercüman**, 2 Aralık 1963. Haberde aynı zamanda 110 Bin kişinin de yurtdışında işçi olabilmek için sırada beklediği bildirilmekte idi.

⁴⁶³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:52, Oturum:4, 1963, C.13, s.229.

getiren işverenin yanında çalışmayı bıraktıkları andan itibaren sınır dışı edilebiliyorlardı.⁴⁶⁴ Dolayısıyla bu ve benzeri örnekler, uluslararası boyutta “Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri”nin imzalanmasının ne denli önemli olduğunu da ortaya koymuştur.

Bu bağlamda tek bir ülke üzerinden meselenin ele alınması diğer ülkelerle bu çerçevede yapılacak görüşme ve anlaşmalara da emsal teşkil edecektir. Sonuçta Hükûmet, Federal Almanya Cumhuriyeti ile 30 Nisan 1964’te Bonn’da imzalanan “Sosyal Güvenlik Sözleşmesi”⁴⁶⁵ni 2 Nisan 1965’te ve 5 Temmuz 1957’de Ankara’da imzalanan “Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma”⁴⁶⁶yı da 14 Temmuz 1965’te onaylanarak yürürlüğe koymuştur. Federal Almanya ile ilişkiler yukarıda arz edilen tarzdaki pürüzlerin giderilmesi ile karşılıklı dostluk havasında devam etmiştir.

Buna en net örneklerden biri de federal Almanya Parlamento Başkanı Dr. Gerstenmair ve beraberindeki heyetin Nisan 1964’te Türkiye’ye yaptığı ziyarettir. Bu kabul esnasında Alman Parlamento Heyeti 1 Nisan 1964 tarihinde TBMM’ni de ziyaret etmiş ve Dr. Gerstenmair Meclis kürsüsünden bir konuşma yapmıştır. Konuk parlamento başkanı yaptığı konuşmada, 25 yıl evvel de Türkiye’ye geldiğini ancak bugün itibarıyla Türkiye’de çok şeyin müspet manada değiştiğini ama değişmeyen tek şeyin Türkiye ile Almanya arasındaki ananevi dostluk hisleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁷

Türkiye, Batı Avrupa ile arasındaki ilişkilerin her boyutta gelişmesini hedeflediği için, büyük bir duyarlılıkla Avrupa Konseyi’nin kuruluşuna tekabül eden 5 Mayıs tarihini 17 Avrupa Memleketiyle birlikte “Avrupa Günü” olarak kabul etmiştir.

Bu bağlamda 5 Mayıs 1965 günü Meclis çalışmalarında konu gündeme alınmış ve Meclis Başkan Vekili Ferruh Bozbeyleli konu ile alakalı

⁴⁶⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:155, Oturum:1, 1963, C.22, s.295.

⁴⁶⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.48, s.390-407.

⁴⁶⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.48, s.706-711.

⁴⁶⁷ Alman Parlamento Heyeti, bir yıl evvel Türk Parlamento Heyeti’nin Almanya’ya yaptığı ziyarete iade maksatlı olarak gelmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:81, Oturum: 2, 1964, C.29, s. 255-256.

kısa bir konuşma yaparak; “Avrupa Konseyi’nin gayesi müşterek ideal ve prensipleri korumak, yaymak, üyelerinin ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlamak maksadıyla aralarında daha sıkı bir birlik vücuda getirmektir. Konsey 1949 yılından beri bu maksada başarı ile hizmet etmektedir.”⁴⁶⁸ Değerlendirmesini yapmıştır. Tarihler 23 Mart 1966’yı gösterdiğinde ise Türkiye, Brüksel’de yapılan AET Ortaklık Konseyi’nin toplantısına Dışişleri Bakanı Çağlayangil Başkanlığı’nda katılım göstermiş⁴⁶⁹ ve toplantı boyunca salt mevcut durum analizi yapılmıştır.

---

⁴⁶⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:4, Birleşim:98, Oturum:1, 1965, C.38, s.505-507.

⁴⁶⁹ **BCA**, 030.18.01.02.193.20.19.

II. BÖLÜM

DEMİREL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A-)I. DEMİREL HÜKÜMETİ

1) Hükümet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Koalisyon Hükümetleri dönemi ile farklı bir siyasal deneyim yaşayan Türk halkı 27 Ekim 1965 günü itibariyle Isparta milletvekili ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümet ile idare olunmaya başlanmıştır.⁴⁷⁰ I. Demirel Hükümeti⁴⁷¹ olarak 3 Kasım 1969 tarihine kadar iktidarda kalacak olan hükümetin programı 3 Kasım 1965 tarihinde bizzat Demirel tarafından Mecliste okunmuş ve milletvekillerinin takdirine sunulmuştur.

---

⁴⁷⁰ 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanı olan ve bir ay sonra da emekliye sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala başkanlığında 11 Şubat 1961'de Adalet Partisi kurulmuş ve ilk anda D.P.'nin oy mirasına konmak isteyen bir parti olarak görülmüştür. Nitekim parti programı da ana hatlarıyla D.P. ile büyük benzerlik arz etmiştir. Ayrıca partililer, genel tavır ve propagandalarıyla da D.P.'nin bir devamı gibi görünmüş, anayasa referandumunda "Hayırda Hayır Vardır" sloganını kullanmış ve seçimlerde eski D.P.'lilerin yakınlarını aday göstererek her zaman da siyasi af için çalışmışlardır., Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2090.

⁴⁷¹ 10 Ekim 1965 seçimlerinde AP büyük bir başarı kazanmış ve I. Demirel Hükümeti olarak tek başına iktidara gelmiştir. Seçimde AP % 52.87, CHP % 28.75, MP % 6.16, CKMP % 2.2, YTP % 3.72, TİP % 2.97 oy alırken, bağımsızlar da % 3.19 oy almışlardır., Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, Ankara 1976, s.299.

“Adalet Partisi; Anayasamızın teminat altına aldığı bütün temel hak ve hürriyetleri,⁴⁷² millî müesseselerimizi korumayı, Türk Milleti’ne huzuru, refahı, saadeti, affı, müsamahayı ve kardeşliği vaad ederek iktidara gelmiş bulunmaktadır...” diye başlayan hükûmet programında, dış siyasette Atatürk’ün çizdiği esaslara bağlı kalınacağı ve hedefin; Türkiye’nin uzun vadeli milli menfaatlerini korumak, bu siyaseti gerçekleştirirken de milletin desteğine itibar etmek⁴⁷³ olduğu ifade edilmiştir.

Dış politikaya yön verilirken BM Teşkilâtına özel önemin altı çizilmiş, kısa süre sonra da BM Antlaşmasınının 109.maddesinde yapılan değişiklik ivedilikle kabul edilmiştir.⁴⁷⁴ Hali hazırda dünya barışını tehdit eden en önemli unsurlardan birinin hızla devam etmekte olan silahlanma yarışı olduğunun vurgusu yapılmış ve bu yarışın durması yolundaki bütün gayretlerin hükûmetçe kuvvetle destekleyeceğinin sözü verilmiştir.

Dünya barışına katkı sağlama noktasında kararlılığın bir göstergesi olarak ta 29 Temmuz 1960 tarihinde Paris’te imzalanan “Nükleer Enerji Sahasında Hukukî Mesuliyete Dair Sözleşme”nin 10 Nisan 1964’te Türkiye tarafından da imzalanan ek protokolleri Mecliste onaylanmıştır.⁴⁷⁵

Hakikat o ki bir ülkenin bağımsızlığını korumada “Kuvvet Muvazenesi”nin önemi Türk Hükûmetleri’nce daima idrak edilmiş, yaşanan kimi olumsuzluklara rağmen yine de devlet mantığı bu düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Zaten “Kuvvet Muvazenesi”nin ana gayesi; bağımsızlığı koruma ve devletin hayatiyetini muhafaza etmektir.⁴⁷⁶

⁴⁷² Hükûmet bu cümleden olarak samimiyetini ortaya koyan bir tavır sergilemiş ve 10 Eylül 1964’te Paris’te imzalanan “Kişi Halleri İşlemlerinin Düzeltilmesi Kararları İle İlgili Sözleşme”yi onaylayarak yürürlüğe koymuştur. **TBMM Kanunlar Dergisi** 1967, C. 50, s.119-122.

⁴⁷³ **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.89-103., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>, 20 Kasım 2010.

⁴⁷⁴ Onaylanan değişiklik; Birleşmiş Milletler Yasasınının 23. maddesince tespit edilen Güvenlik Konseyi üye sayısının onbirden onbeşe de çıkartılmasının ve Güvenlik Konseyi kararlarının kabulünde 27. madde uyarınca yedi olan müspet oyun dokuz oya çıkarılması şeklindeki düzenlemedir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s.3.

⁴⁷⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s. 381-388.

⁴⁷⁶ Türkkiye Ataöv, “Milletlerarası Münasebetlerde Kuvvet Muvazenesi Sistemi”, **AÜSBF Dergisi**, C. 15, S. 4, s. 177.

Türkiye uluslararası teşkilatlarda bu prensibin esaslarına uygun varlık göstermiş ve politikalarını buna göre tesis etmeye gayret etmiştir. Türkiye'nin emniyetini kolektif bir sistem içinde azami teminata kavuşturmaya mecbur olduğu, bu sebeple NATO ve CENTO ittifaklarına üye olmasının büyük önem arz ettiği belirtilmiştir.

Hükûmet Programında, Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilâtı (OECD)'nin ve Avrupa Konseyi'nin üyesi, AET'nin ortak üyesi olduğu ifade edilirken ilerleyen süreçte bu istikamette alınan kararlardan "Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Statüsü"nde yapılan değişiklikler,⁴⁷⁷ "Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği"ni öngören çalışma sözleşmesi"⁴⁷⁸ ve iş-meslek edinme bakımından İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne uygun olarak ayırım yapılmamasını karara bağlayan 111 sayılı Milletlerarası Çalışma Sözleşmesi uygun bulunup onaylanarak⁴⁷⁹ resmi yaklaşım belirlenmiştir.

Hükümet AET ile ilişkilere büyük ehemmiyet verip ilgili toplantılara katılmaya hassasiyet gösterirken,⁴⁸⁰ muhalefet partilerince de sıkı takibe alınmıştır. Bu bağlamda Eski Dışişleri Bakanı, Ordu Milletvekili Feridun Cemal Erkin'in 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması'nda öngörülen hedeflere ulaşmak için çalışmaların hangi aşamada olduğunu sorması üzerine Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil cevaben; Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'nin ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak bir Gümrük Birliği plan ve programını tespitte çalışacağını ve bu çalışmanın belgesi yani "Katma Protokol" yürürlüğe girer girmez Ankara Antlaşması'nda

⁴⁷⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 125-131.

⁴⁷⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 132-135.

⁴⁷⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 136-139.

⁴⁸⁰ Hükümet bu dönemde, Türkiye – AET Ortaklık Konseyi'nin önce 23 Kasım 1966'da (BCA, 030.18.01.000.201.80.6.), ardından 16 Mart 1967'de Brüksel'de yapılan toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.206.36.13.), Türkiye – AET Ortaklık Anlaşmasınının 27. maddesi uyarınca kurulan Karma Parlamento Komisyonu'nun 23-24 Mayıs 1967'de Lüksemburg'daki toplantısına (BCA, 030.18.01.000.206.36.12.), yine Türkiye – AET Ortaklık Konseyi'nin 5 Nisan 1968'de Lüksemburg'da gerçekleşen 8. mutakat toplantısına (BCA, 030.18.01.02.218.28.14.), 31 Mart – 5 Nisan 1968 tarihleri arasında ise Türkiye - AET Karma Parlamento Komisyonu'nun Venedik'teki toplantısına (BCA, 030.18.01.02.218.29.1), tarihler 9 Aralık 1968'i gösterirken de Ortaklık Konseyi'nin Brüksel'de yapılan 9. mutakat toplantısına katılmıştır. Ancak süreç incelendiğinde bu toplantılardan Türkiye adına müspet ve somuş veriler elde edilememiş, toplantılarda durum değerlendirmesinden öteye gidilemediği görülmüştür.

öngörülen “Hazırlık Dönemi”nin sona erip “Geçiş Dönemi”ne gireceğini belirtmiştir.

Ayrıca bu çalışmalarda maliyet hesaplamalarının Maliye Bakanlığı tarafından hassasiyetle yürütüldüğü, bakanlıklar arası koordinasyon için teknik bir komite ve özel sektörle koordinasyonun sağlanmasında bu komite bünyesinde bir çalışma grubunun görevlendirildiği bilgisini vermiştir.

Çağlayangil bu izahatın nihayetinde: “Bütün bu çalışmalardaki esas gaye, gümrük birliğinin tedricen (kademeli olarak) tesisi için uygulanacak rejim sayesinde, mevcut ve kurulacak Türk Sanayisine Ortak Pazar Sanayisi ile rekabet edebilecek bir ortamın yaratılması ve dış rekabetin hissedildiği bir konjonktür içinde sanayileşmemizin hızlanmasını sağlamaktır.”⁴⁸¹ demiştir. Ki bu bilgiler ışığında Demirel Hükûmeti’nin meseleye ağırlığını koyduğu ve temelde ciddi bir yapılanma içinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Ayrıca çalışmalar süresince kimi toplantıların Türkiye’de yapılmış olması da aynı önemin Avrupa’dan karşılık bulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ancak burada asıl sorun bu süreci takip ederken yükümlülüklerin Türk ekonomisi üzerinde oluşturacağı ağırlığı, ihracat ve ithalat dengesi ile tarım ve sanayi alanlarında mevcut durumda kendi kendine yeterli konularının tam anlamıyla irdelenmeden salt anlaşma imzalama sürecine ağırlık verilmesinin ne denli isabetli olduğunun sorgulanmayışıdır.

Nitekim bu noktadaki zafiyet, ilerleyen dönemlerde özellikle Amerika’nın Türk tarımını geliştirmek adına giriştiği çalışmaların verimlilik noktasında isabetsiz sonuçları ile ortaya çıkmıştır.

---

⁴⁸¹ Çağlayangil, bu çerçevede yapılan toplantılara da değinmiş ve Ortaklık Komitesi’nin 3 Ekim 1966 ve 5 Ekim 1967’de İstanbul’da iki toplantı yaptığını, Ortaklık Konseyi’nin ise Bakanlar seviyesinde 5. toplantısını 9 Ekim 1967 tarihinde “ilk defa ve istisnai olarak bir ortak üye devletin ülkesinde yani” Ankara’da akdettiğini bildirmiştir. Ayrıca TBMM ile Avrupa Parlamentosu arasında ortaklık bağı çerçevesinde işbirliğini yürütmekle görevli Karma Parlamento Komisyonu’nun 2. toplantısını 5-10 Ocak 1967’de Ankara’da, 4. toplantısını da 9-13 Eylül 1967 tarihinde İzmir’de yaptığını kaydetmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:16, Oturum:1, 1968, C. 22, s. 513-516.

Ayrıca Akdeniz memleketleri arasında, iktisadî ve teknik alanda bilgi vermek, ziraî alanda milletlerarası işbirliğini geliştirmek üzere “İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı” ve Avrupa Konseyi himayesinde “Milletlerarası Akdeniz Yüksek Ziraî Etüt Merkezi” kurulmuştur.⁴⁸²

Bir Akdeniz ülkesi olarak Türkiye de bu kuruluşun içinde yer almış hemen ardından tamamlayıcı bir unsur olarak “Rıhtım Resmi Kanunu” çıkarılmış⁴⁸³ ve yabancı memleketlerden Türkiye’ye denizyolu ile taşınmak suretiyle ithal olunan bütün mallardan alınacak vergiler yeniden düzenlenmiştir. Bu gelişmeler hükûmet programında belirlenen ekonomik hedeflere ulaşmak ve çalışmak adına önemli gelişmeler olarak tarihsel süreçte yerini almıştır.

Hükûmet programında altı özenle çizilen bir diğer nokta ise; Türkiye’nin muhtelif bölgesel anlaşmalara dâhil olmasının, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceği manasına gelmediği, özellikle son yıllarda vuku bulan milletlerarası gelişmelerin, mahiyeti ne olursa olsun, münhasır blok mefhumunun dünya realitelerine uygun düşmediği anlayışı olmuştur.⁴⁸⁴

ABD, Kanada ve Batı Avrupa memleketleri ile yakın dostluk ve işbirliği içinde olduğu, ekonomik kalkınma için ortak çalışmalar yapıldığı ifade edilmiştir. Çok geçmeden de bu politikaları perçinleyen adımlar atılmış ve önce Türkiye - Federal Almanya arasında suçluların iadesini öngören 3 Eylül 1930 tarihli Anlaşmanın 19. maddesindeki değişiklikler⁴⁸⁵ ve 10 Eylül 1964 tarihinde Paris’te Milletlerarası Kişi Halleri Komisyonu üyeleri ile imzalanan

⁴⁸² TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 211-213.

⁴⁸³ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 217.

⁴⁸⁴ Hükümet programında özellikle bir ittifaka veya ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya ideolojiye mensup olan veya ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani olmadığı, bilakis bütün memleketler arasında münasebetlerin ve işbirliğinin artmasına, gerginliğin azalmasına ve barışı takviye edecek karşılıklı bir itimat havasının doğmasına yardım edeceği düşüncesi dile getirilmiştir. Bu zihniyetle, Türkiye’nin bütün devletlerle azami ölçüde ilişkilerini geliştirmesinin her bakımdan faydalı olacağına inanıldığı ve bu inancın da hükümet icraatına rehber olacağı vurgulanmıştır., Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükûmetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yay., 1968, s.660-661

⁴⁸⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C.50, s. 117.

“Kişi Halleri İşlemlerinin Düzeltmesi Kararları ile İlgili Sözleşme”ler 8 Aralık 1966’da Meclis tarafından uygun bulunarak onaylanmıştır.⁴⁸⁶

Ardından Belçika Krallığı ile 4 Temmuz 1966’da Brüksel’de⁴⁸⁷ ve Hollanda Krallığı ile 5 Nisan 1966’da Ankara’da imzalanan “Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri” de TBMM’nce 23 Mayıs 1967’de onaylanarak yürürlüğe konmuştur.⁴⁸⁸ Bir süre sonra Avrupa Konseyi çerçevesinde 20 Nisan 1959 tarihinde Strasburg’da imzalanan “Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesi” 18 Mart 1968 tarihinde onaylanarak yürürlüğe konmuş⁴⁸⁹ ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler hukukî zeminde de gelişme kaydetmiştir. İlerleyen dönemde ise de aynı muhtevaya haiz olup 12 Ekim 1966’da Viyana’da Avusturya Cumhuriyeti Hükûmeti ile imzalanan anlaşma⁴⁹⁰ da 27 Mart 1969’da onaylanarak hayata geçmiştir.

Yeni hükûmet Sovyetlerle iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi samimiyetle arzu ettiğini ve bu durumun bölge ve dünya barışı içinde büyük önem arz ettiğini kaydederken, Balkan memleketleri, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki Arap ve Müslüman memleketleri ile de her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmanın ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliği gerçekleştirmenin başlıca amaçlarından olduğunun deklare etmiştir. Ayrıca Arap memleketlerinin meşru davalarında Türkiye’nin anlayış ve desteğine güvenebileceklerini de belirtmiştir.⁴⁹¹

Özellikle Asya - Afrika memleketleri ile münasebetleri geliştirme gayesi güdülürken ilişkilerin BM Yasası ve Bandung Konferansı prensiplerine sadık kalınarak kuvvetlendirileceği ifade edilmiştir. Böylelikle iki bloklu uluslararası sistemde “Sovyet tehdidi” temel alınarak oluşturulan ve Bağlantısızlarla ilişkileri asgari düzeyde tutan dış politika anlayışının terk edildiği ve

⁴⁸⁶ 10 Eylül 1960 tarihi itibari ile Milletlerarası Kişi Halleri Komisyonu üye Devletleri; Avusturya Cumhuriyeti, Belçika Krallığı, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı, İtalya Cumhuriyeti, Lüksemburg Büyük Dükalığı, Hollanda Krallığı, İsviçre Konfederasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti’dir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s.119-122.

⁴⁸⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s. 315-327.

⁴⁸⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s.356-368.

⁴⁸⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1968, C. 51, s. 434-442.

⁴⁹⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1969, C. 52, s. 246-263.

⁴⁹¹ Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükûmetleri ve Programları**, s.663.

Türkiye'nin 1955'te karşı çıktığı Bandung Konferansı ilkelerini artık benimsediği ilan edilmiştir.

İran ve Pakistan ile RCD bünyesindeki faaliyetlere yapıcı bir şekilde katılmaya kararlı olduğu söylenerek Afganistan, İran ve Pakistan ile münasebetleri geliştirmeye özel vurgu yapılmıştır.⁴⁹²

Uzak doğuda ve dünyada gittikçe daha önemli bir mevki işgal eden Japonya ile ekonomik, politik ve kültürel alanlarda ilişkilerin geliştirileceği kaydedilirken Latin Amerika memleketleri ile mevcut iyi ilişkilerin arttırılacağı taahhüt edilmiştir. Nitekim kısa süre sonra 10 Ağustos 1965 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye – Arjantin Kültür Anlaşması onaylanmış⁴⁹³ bu noktadaki samimiyet ortaya konmuştur.

Ardından Lübnan ve Pakistan'a birer Türk Parlamento Heyetleri'nin gitmesi, Japon Parlamento Heyeti'nin Türkiye'ye davet edilmesi, ilaveten Romanya ve Afganistan ile Parlamentolar Arası Dostluk Grupları kurulmasının 26 Haziran 1968 tarihli Meclis oturumunda oylanarak hayata geçmesi⁴⁹⁴ de "Çok Yönlü Dış Politika Anlayışı"nda kararlılığın yansıması olarak gündemdeki yerini almıştır.

Yeni hükümet Kıbrıs politikasında da değişik bir üslup kullanmıştır. Gerçi "Türk Cemaatine müteveccih yeni baskı ve tecavüzlere karşı müsamaha göstermemekte devam edeceğini" belirtmekteydi ama aynı zamanda Kıbrıs sorununu Türk – Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendireceğini de açıkça ifade etmiştir.⁴⁹⁵

⁴⁹² 23 Ocak 1967'de Ankara'da yapılan RCD Bakanlar Konseyi toplantısının açılışına bir mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Sunay; üç ülkenin gaye edindikleri hayat seviyesine ulaşmak için yürüttükleri ekonomik, kültürel ve sosyal gelişme gayretlerini bu teşkilat çerçevesinde ahengleştirmeye karar vermelerinin istikballeri açısından tarihi bir hadise olduğunu belirtmiş ve böylece Türkiye'nin teşkilata atfettiği önemi birinci ağızdan tarihe kayıt düşmüştür., **BCA**, 030.01.000.000.40.236.22.

⁴⁹³ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C.51, s.239-240.

⁴⁹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:81, Oturum:1, 1968, C.28, s.373.

⁴⁹⁵ Programda, Kıbrıs'ın Zürih ve Londra antlaşmalarında kabul edilen statüsünün Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında oluşturulan dengenin bir unsuru olduğu ve bu dengenin bozulmaması gerektiği belirtildikten hemen sonra, başlamış olan Türk – Yunan görüşmelerinin sorunun barışçı yollarla çözülmesi konusunda ümit doğurduğunu bildiriliyordu., Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, s.664-665, Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve**

27 Ekim’de göreve başlayan hükûmet, programını da sunduktan sonra güvenoyu almak için zorlanmamış ve bu tarihten itibaren “AP ve Demirel” Türkiye’nin siyasetinde egemen olmuştur. Demirel, DP döneminde olduğu gibi, ekonomik kalkınmaya ve sanayileşmeye öncelik vermiş, bunu son derece plânlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu da 27 Mayıs’ın oluşturduğu kurumlardan biri olan Devlet Plânlama Teşkilatı’nın bir sonucudur. Ama Demirel’in en büyük başarısı, sanayileşme değil, AP ile orduyu uzlaştırmış olmasıdır.

Ordu, 27 Mayıs ile hâkimiyetine son verdiği DP’nin bir devamı sayılan (çoğunluk bu kanaatte olmuştur) AP’yi yaklaşık beş yıl sonra yine iktidarda görmüş, fakat bunu engellememiştir. Üstelik parti içinde radikaller yani, 27 Mayıs’tan DP’nin intikamını almak isteyenler vardı. Demirel, bu grubu da dizginleyebilmiş, ordu ile partisi arasındaki ilişkileri düzeltmiştir. Ama ödediği bir bedel de vardır. Silahlı Kuvvetlere neredeyse tam özerlik verilmiş ve onların “Savunma Bakanı”nın ve “Kabine”nin otoritesine olan itaatleri yalnızca bir formaliteden ibaret kalmıştır.⁴⁹⁶

Ancak dış politikada bağımsız olmakla birlikte bağlantılarına sadık kalmanın hassasiyetini ortaya koymaya âzami çaba sarf etmiştir.⁴⁹⁷

Özetle, 3 Kasım 1965 tarihli AP hükûmet programında, izlenecek dış politikanın ana hedefleri memleketin güvenliğini sağlam esaslara dayandırmak, Türkiye’nin itibar edilen ve işbirliği için aranan bir devlet olarak milletlerarası ilişkilerinin çerçevesini daha da genişletmek, dış politikanın ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olmasını sağlamak ve Kıbrıs

---

Programları 1960–1980 –II, s.121-126., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm>, 20 Kasım 2010.

⁴⁹⁶ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1996, s.365.

⁴⁹⁷ Cumhuriyet sonrası dönemde Tefvik Rüştü Aras’tan sonra en uzun süre Dışişleri Bakanlığı koltuğunda oturan, Demirel iktidarlarının değişmeyen Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’ de, 1946’da başlayan ve 1959’a dek süren Türk Dış Politikası’nın ana çizgilerini 1965 – 1971 döneminde revize ettiklerini belirterek, “Biz hassas bir bölgede yaşıyoruz. Hangi bloka dâhil olursak olalım, burada çok iyi komşuluk ilişkileri içinde olmamız gerekir. İyi komşuluk ilişkileri olabildiğince tarafsız olmaktır. Atatürk, bir ideolog olmaktan ziyade bize gerçekçiliği ve akılcılığı öğretti” demekte ve kendi döneminin dış politika anlayışını şu şekilde özetlemektedir: “Biz, bağımsız, ama bağlantılarımıza sadıkız. Malımızı istediğimiz yere satarız, istediğimiz yerden istediğimizi satın alırız ve bize uygun olan istediğimiz teknolojiyi ikame ederiz.”, İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, İstanbul, Güneş Yay., 1990, s.125-126.

sorununu “ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlal etmeden Türkiye’nin hak ve menfaatlerini de koruyacak bir çözüm şekline bağlamak” olarak belirtilmiştir. Böylece ekonomik gereksinimlerin dış politikada önemli bir rol oynayacağı ve buna bağlı olarak Türkiye’nin gerek nicelik gerek nitelik olarak uluslararası ilişkilerini genişleteceği ilk kez bir hükûmet tarafından açıkça dış politika hedefi olarak bildirilmiştir.

1965 tarihli AP hükûmet programı, önceki hükûmet programlarından gerek üslup, gerekse içerik bakımından önemli farklılıklar göstermiştir. Bu değişiklikler AP’nin ideolojik tercihlerinin bir sonucu olmaktan ziyade uluslararası sistemin değişen koşullarının ve bu koşullara ekonomik gereksinimlerinin de zorlamasıyla Türkiye’nin uyum gösterme çabalarının bir sonucu olmuştur.

2) Kıbrıs Meselesindeki Gelişmeler ve Yunanistan ile İlişkiler

Türk – Yunan ilişkilerinde tarihsel sürece bakıldığında genel itibariyle Kıbrıs meselesi ekseninde şekillenmiş ve üç garantör devletten ikisi olarak daima karşı karşıya gelinmiştir. Türkiye, Kıbrıs sorununda büyük bir eksiklik olarak, Batı ve ABD desteğini sağlayamazken, aynı zamanda diğer bağımsız ülkelerin de desteğinden yoksun kalmıştır. Ancak ilerleyen zamanda bu yapının yavaş yavaş değişeceği görülecektir. Şöyle ki, Asya – Afrika Konseyi, Cezayir’de 29 Mart 1964’teki toplantısında Kıbrıs için kendi kendisini yönetme sisteminin desteklendiğini açıklamıştır.⁴⁹⁸

Bir süre sonra gelişmenin yansıması TBMM gündemine düşmüş ve Kastamonu Milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, 10 Ekim 1964 tarihinde Kahire’de toplanan tarafsızlar konferansında “24 Asya – Afrika devletinin Kıbrıs konusunda BM’e bir rapor verip vermedikleri”ne dair soru önergesi

⁴⁹⁸ Cumhuriyet, 29 Mart 1964.

vermiş ve bu önergeye İçişleri Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Faruk Sükan, 9 Aralık 1965 günü Meclis kürsüsünden verdiği cevapta; Kıbrıs konusunda 24 Asya – Afrika devletinin BM’e rapor vermediğini sadece Kıbrıs’ın egemenliğine, birliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet etmeye ve Kıbrıs’a karşı müdahaleden içtinap etmeye davet eden bir tasarı sunduklarını ifade etmiştir.⁴⁹⁹

Geçmiş dönem yaklaşımları ile kıyaslanacak olunursa bunun bile ciddi ve müspet bir gelişme olduğunun altını çizmek gerekir. 1965 yılı sona ererken Türkiye ve Yunanistan’da meydana gelen önemli değişiklikler doğal olarak Kıbrıs sorununa da yansımıştır. Türkiye’de ve Yunanistan’da İnönü ve Papandreu hükûmetleri arka arkaya devrilmiş ve yerlerine ABD tarafından desteklenen Demirel ile Stefanopulos hükûmetleri gelmiştir.

Kısa bir süre sonra İçişleri Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Faruk Sükan Meclis kürsüsünden Rumların Kıbrıs’taki Türklere yönelik müteceviz eylemlerini Magosa Anlaşması çerçevesinde değerlendirmiştir. Kıbrıslı Rumların 2 Kasım tarihinde Magosa’da Türk bölgesine karşı girişmiş oldukları tecavüz neticesinde ortaya çıkan durumu düzeltmek üzere BM temsilcilerinin aracılığı ile yapılan müzakereler sonunda Kıbrıslı Türklerin haklarını koruyan bir anlaşma elde edildiğini, Rumların 2 Kasım 1965 tarihinden sonra işgal etmiş oldukları mevkilerden çekilme kararı aldığını ve Namık Kemal Lisesi, Evkaf Apartmanı ve Tekke’nin, Rumların işgalinden tahliyesinin temin edildiğini⁵⁰⁰ bildirmiştir.

⁴⁹⁹ “... Bu karar tasarısını sunan devletler şunlardır: Brundi, Çad, Kongo, Dhomey, Gabon, Gana, Gine, Hindistan, Jamaika, Kenya, Mali, Malavi, Nepal, Nijerya, Togo, Panama, Ruanda, Sierra Leone, Uganda, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Tanzanya, Yemen, Yugoslavya ve Zambiya.

24 memleketin bu karar tasarısından önce Afganistan, Irak ve Suudi Arabistan tarafından da bir karar tasarısı sunulmuş olup bu karar tasarısı Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini koruması bakımından görüşlerimize uygun bulunmaktadır. Filhakika, dost memleketlerin hazırladığı bu tasarı, Kıbrıs’ın bağımsızlık, egemenlik ve ülke bütünlüğünü teyit ettikten sonra, müzakerelerin yeniden başlamasını ve BM arabuluculuk gayretlerinin tazelenmesini ve bu suretle bir an evvel tarafların üzerinde mutabık kalacakları barışçı bir hal çaresine varılmasını tavsiye etmektedir.” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:1, Birleşim:21, Oturum:1, 1965, C.1, s.530-531.

⁵⁰⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:1, Birleşim:22, Oturum:1, 1965, C.1, s.538-539.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de 7 Kasım 1965 tarihindeki Meclis oturumunda Kıbrıs'ta vuku bulan ve İç İşleri Bakanı Sükan'ın özetle değerlendirdiği son olaylara ve Hükümet'in aldığı tedbirlere dair daha kapsamlı bilgileri tarihe kayıt düşmüş,⁵⁰¹ “Başpiskopos Makarios'un

⁵⁰¹ “Bu teenniye rağmen 2 Kasım günü saat 14.20’de Rum muhafızlar Sakarya semtindeki Türk mevzilerine yaklaşarak ateş açmışlar ve Türkler de buna mukabele etmişlerdir. Bu hadise üzerine Rumlar, saat 17.00’den itibaren Sakarya, Karakol ve Baykal kesimlerine karşı umumî tecavüzlere girişmişlerdir. Mezkûr saatte Rumlar, Türk kesimleri civarında esasen mevcut mevzi ve kuvvetlerine ilaveten yeniden silah ve asker yığmaya başlamışlar, Türk mahallelerini tehdit eden mevkiileri ele geçirmişler ve 21.15’te şiddetli bir ateşle harekâta girişmişlerdir.

Rumlar, 3 Kasım sabahı saat 02.00’de Namık Kemal Lisesi’ni işgal ederek binayı hasara uğratmışlar ve Sakarya bölgesinde evine girmiş oldukları bir Türkü öldürmüşlerdir. Bir müddet için Türk kesimlerinin elektrik, telefon irtibatı ve suyu kesilmiş, ekmek ve süt gibi zaruri gıda maddelerinin ikmaline mani olunmuş, bölgeler arasındaki gidiş – geliş yasaklanmıştır.

Bu durum üzerine, askeri makamlarımızla gerekli incelemeler ve temaslar yapıldıktan sonra BM’deki Daimi Delegemize, Genel Sekreter nezdinde derhal teşebbüse geçerek, Rum taarruzlarının durdurulması için bütün tedbirlerin alınmasını talep etmesi talimatı verilmiştir. Aynı şekilde Birleşik Amerika, İngiltere ve Yunanistan hükümetleri nezdinde, vahim neticeler doğurabilecek bu taarruzların durdurulması için teşebbüste bulunulmuştur.

Lefkoşe Maslahatgüzarımız, General Thimayya ve BM Temsilcisi Bernardes nezdinde devamlı ikaz ve teşebbüsler yapmıştır. 4 Kasım sabahı ve öğleden sonra Barış Gücü’nün gayretleri ile nisbî bir sükûn sağlanmışsa da, Rumların aynı gün öğleden sonra Türklere bir ultimatom vererek Türk ailelerinin ikamet ettiği Evkaf Apartmanının boşaltılmasını istedikleri haberi alınmıştır.

Bu haber üzerine Ankara’daki Amerikan, İngiliz ve Yunanistan Sefirleri ikaz edilmiş, BM Daimi Delegemize, Güvenlik Konseyi’ni toplantıya çağırma hakkımız mahfuz tutularak Konsey’e şikâyette bulunması için talimat verilmiş, NATO Konseyi’nin de gelişmelerin vahametine dikkatinin çekilmesi NATO Daimi Delegemizden istenmiştir.

Saat 19.30’da Rumlar, Sakarya semtine karşı taarruza geçmişler ve içinde kadın ve çocuklar bulunan Evkaf Apartmanına ateş açmışlardır.

5 Kasım’da Rum ateşinin devam ettiği haberleri alınırken, NATO Konseyi toplanmıştır. Konsey’de Daimi Delegemiz, hadiselerin vahametini izah etmiş, bütün NATO üyelerinin Rum taarruzunun durdurulması için ellerinden gelen gayretleri sarf etmelerini istemiş ve Güvenlik Konseyi’nin toplanmasındaki zarureti belirterek, bu talebimizin kuvvetle desteklenmesini talep etmiştir. Güvenlik Konseyi, talebimiz üzerine 5 Kasım’da Türkiye saati ile 23.00’te toplanmış ve Daimi Delegemizin durum hakkındaki izahatını dinlediği gibi, Genel Sekreter’in hadiselere dair raporuna da bilgi kesbetmiştir.

Rapor dikkatle incelendiği takdirde hakikatin ortaya çıktığı ve Rumların bu vahim buhranın yaratılmasındaki mesuliyetlerinin tespit edildiği görülecektir. Filhakika, Kıbrıslı Rumların, Barış Gücü’nün tavsiyesine aykırı olarak, Türklerle meskûn Karakol semtine çok yakın mevziler inşa ettikleri belirtilmektedir.

Hükümetimiz, Rum tecavüzleri neticesinde Magosa’da ateşkes anlaşmasına aykırı olarak Rumlar tarafından işgal edilen mevkiilerin tahliyesinde katıyetle ısrar edecektir.”

Aynı gün Adana Milletvekili Kasım Gülek te Türk Parlamenterler olarak gayretlerine dair bilgi verirken Avrupa Konseyi NATO Parlamenterleri hukuki toplantısında, “Kıbrıs konusunda yapılacak bir anlaşmaya ne gibi hükümlerin konulacağı” konusu üzerindeki görüşmeler ve kabul edilen Türk tezi hakkında açıklama yapmış ve Türk Hükümeti’nin Avrupa Konseyi Hukuk Komisyonu’na, “Kıbrıs konusunda bir anlaşma vaki olduğu takdirde insan haklarının korunması için ne gibi hükümler mevcut olmalı” meyanında bir soru yönelttiğini, Raportörün de cevaben “İnsan haklarının korunması için mevcut milletlerarası anlaşmalardaki şartların, Kıbrıs konusundaki anlaşmaya ithali zaruridir.” dediğini ve Türk yetkililerinde bunu gayet tabii gördüğünü ifade etmektedir.

Gülek ayrıca Kıbrıs Hükümeti’nin Birleşmiş Milletler’de “Azınlığın Korunması” için birtakım teklifler yaptığını bunu üzerine kendilerinin derhal söz alarak: “Biz Kıbrıs’ta “azınlık” tabirini

Magosa'daki Türk kesimleri üzerinde Rum hâkimiyetini tesise matuf tekliflerini Türk cemaatinin kabul etmesi kabil-i tasavvur değildir.”⁵⁰² diyerek kararlılık noktasını bir kez daha ortaya koymuştur.

BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonu'nda 17 Aralık 1965'te Kıbrıs ile ilgili bir oylama yapılmış, Kıbrıs'ı “egemen ve bağımsız” bir devlet olarak kabul eden, bu ülkeye yabancı müdahalesinin kabul edilemeyeceğini belirten, aynı zamanda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki 1960 Garanti Anlaşması'nı hiçe sayan bir karar kabul edilmiştir. Karar, 6 olumsuz oya karşılık, 51 çekimser, 47 olumlu oyla alınmıştır. Bu oylamada ortaya çıkan diğer bir durum ise Libya hariç diğer Arap ülkelerinin Türkiye'yi desteklemesi olmuştur.⁵⁰³

Hattı zatında gelişmeler Türk Dış Politikası'nı temelden etkilemiş, Türkiye, Kıbrıs gibi haklı saydığı bir davada NATO ve özellikle de ABD tarafından nasıl yalnız bırakıldığını görmüş ve bu durum da Batı ve ABD'ye dönük mevcut dış politikanın sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, verdiği bir demeçte, NATO Türkiye'yi “millî ve haklı” davasında yüzüstü bırakırsa bunun gayr-i dostane bir hareket telakki edileceğini söylemiştir.⁵⁰⁴

AP Hükümeti'nin dış politikada karşılaştığı ilk sorun, BM Genel Kurulu'nda Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin görüşleri doğrultusunda alınan bu karar olmuştur. Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar nezdinde yapılan tüm girişimlere karşın Türkiye uluslararası platformda açık bir biçimde başarısızlığa uğramış, açıkçası ciddi bir realite ile karşı karşıya kalmıştır.

Özellikle Kıbrıs Sorununun Türk kamuoyunda yarattığı hassasiyet sonucu Batı ile ilişkiler masaya yatırılmış, BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan

---

reddediyoruz, Kıbrıs'ta iki cemaat vardır. İki cemaatin hakları milletlerarası anlaşmalarla sağlanmıştır. Bunlar da tek taraflı olarak ihlâl edilmiştir.” Dediklerini belirterek “Sonunda bizim mütalaamız kabul edildi, Yunanlının tek muhalif reyiyile Kıbrıs Hükümeti'nin Birleşmiş Milletler'e tevdi ettiği muhtıra da bu mütalaaya eklensin dendi, biz de kabul ettik.”demektedir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:1, Birleşim:12, Oturum:1, 1965, C.1, s.343.

⁵⁰² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:1, Birleşim:7, Oturum:1, 1965, C.1, s.158-160.

⁵⁰³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Aralık 1915, S.15, s.45-46.

⁵⁰⁴ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1964.

oylama sonucu alınan mezkûr kararı müteakip acilen toplanan TBMM, dış politika ilkelerini yeniden gözden geçirmiş, Meclisteki konuşmalarda Türk Dış Politikası sert bir dille eleştirilmiş ve Üçüncü Dünya ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği savunulmuştur.⁵⁰⁵

Şöyle ki; kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanan BM kararı üzerine TBMM'nde 27 Aralık 1965'te Kıbrıs sorununa ilişkin genel görüşme başlamıştır. Genel görüşme açılması konusunda CHP ve AP iki ayrı önerge vermiştir.

CHP “Birleşmiş Milletler Asamblesinde Kıbrıs davası için son alınan karar karşısında, Millet Meclisi'nin aydınlanmasına ve millî menfaatlere uygun tedbirlerin ortaya konmasına imkân vermek üzere” bir genel görüşme talebinde bulunurken, AP, “Türk umumi efkârının, Kıbrıs davasının geçirmiş olduğu safhalar ve varılmış olan merhale ve sebepleri hakkında bilgi sahibi olabilmesini ve milletvekillerinin düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini” sağlamak üzere genel görüşme yapılmasını istemiş, bu yolla BM'nin son kararından kendisinin de ortak olduğu Ürgüplü Hükümeti'nin tek başına sorumlu olmadığını, bu sonucun başlangıçtan beri izlenmekte olan Kıbrıs politikasının bir ürünü olduğunu daha önerge başlığında vurgulamaya çalışmıştır.

İki gün süren Meclis görüşmeleri sırasında tüm partilerin görüş birliği içinde oldukları iki konu ortaya çıkmıştır:

1- Türkiye başlangıçtan bu yana Kıbrıs konusunda millî bir politika oluşturamamış, olayların akışına göre günlük tepki politikaları uygulamış ve uzun vadede bunun zararlarını görmüştür, dolayısıyla yapılması gereken, en kısa zamanda millî bir politika oluşturmaktır.

⁵⁰⁵ M. Hakan Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der.) Sönmezoglu, Faruk, Der Yay., İstanbul 1998, s. 572.

2- Türkiye'nin dış politikasındaki Batı bağlantısı sebebiyle bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere sırt çevirmiş, o sebeple bugün uluslararası platformda yalnız kalmıştır.⁵⁰⁶

Görüşmenin ilerleyen oturumlarında TİP adına söz alan Mehmet Ali Aybar ise, partisinin Kıbrıs için öngördüğü çözümü çok açık bir biçimde ifade etmiş ve "Kıbrıs askerî üslerden temizlenmeli, milletlerarası garanti altında tarafsızlaştırılmalı ve her iki cemaatin eşit haklarına dayanan federatif, bağımsız bir ülke haline konulmalı." demiştir.

Konuşmasının devamında ise bu çözüme ulaşmak için Türkiye'nin alması gereken önlemler konusunda TİP'in önerisinin; artık hukukî varlığı kalmamış olan Makarios Hükümeti'nin tanınmaması ve BM'de tanınmaması için de gerekli girişimlerin başlatılması, Yunanistan Hükümeti muhatap sayılarak Kıbrıs'taki Türk birliğine veya Kıbrıslı Türklere yapılacak silahlı saldırının bir savaş sebebi (casus belli) sayılacağına ilân edilmesi ve kesif bir propaganda faaliyeti başlatılarak Türkiye'nin tezlerinin başta Üçüncü Dünya olmak üzere tüm dünyaya anlatılması,⁵⁰⁷ olduğunu ifade etmiştir.

CKMP adına konuşan Alparslan Türkeş ise, Kıbrıs sorununun salt Kıbrıs Türklerinin geleceğiyle ilgili olmadığını belirterek, sorunun doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren yönleri üzerine açıklamalar yapmıştır ve "...Türkiye, eğer üç kıyıda çevrelenmek ve Yunanistan'ın doğrudan saldırısına uğramak istemiyorsa Kıbrıs'ı stratejik çıkarları gereği denetim altında tutmak zorundadır.

⁵⁰⁶ Alınması gereken önlemler konusunda muhalefetteki küçük partiler somut öneriler getirdiler. MP adına söz alan, Osman Bölükbaşı, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'na dayanan silahlı müdahale hakkını kullanmak üzere gerekli tüm maddî ve manevî koşulları hazırlaması ve bu hakkını kullanarak Kıbrıs sorununu tek başına çözümlenmeye kararlı olduğunu ilân etmesi gerektiğini belirtti. Bölükbaşı'ya göre, bundan sonra yapılacak şey dış politikanın gözden geçirilmesiydi. NATO ile ilişkiler ve ABD ile ikili anlaşmalar yeniden ele alınmalı ve Yunanistan'la ilişkiler derhal kesilmeliydi. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim:28, Oturum:1, 1965-1966, C.2, s.22-23.

⁵⁰⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim:28, Oturum:1, 1965-1966, C.2, s.32-33, TİP'in bu görüşmeler sırasında sergilediği tutum şaşırıdır. İlk Kıbrıs olayları çıktığında Aybar, sınırlarımız dışında bir davamız olmamalıdır derken ve 1967'den sonra sorunun Türk – Yunan ilişkileri çerçevesinde çözümlenmesine karşı çıkarken, genel görüşmeler sırasında yaptığı konuşma, TİP'in o sırada aldığı milliyetçi olmama eleştirilerini bertaraf etme çabasıyla açıklanabilir.

Ayrıca, Türk – Yunan ilişkileri çerçevesinde “Enosis” gerçekleşirse, Yunanistan “megali idea” politikasında yeni bir adım atmış sayılacak ve bununla yetinmeyerek yeni isteklerde bulunacaktır.”⁵⁰⁸ demiştir. Türkeş’e göre, hızlı bir propaganda ve diplomatik faaliyetlerin yanısıra, Kıbrıs’ta kuvvete dayanan fiilî bir durum yaratmak gerekmektedir.

Muhalefet partileri de siyasal yelpazedeki konumları ve ileri sürdükleri gerekçelerle büyük farklılıklar taşımakla birlikte, Türkiye’nin silahlı müdahalede bulunması görüşünde birleşmişlerdir.

AP ve ana muhalefet partisi CHP Kıbrıs sorununun özüne ilişkin tartışmaya girmekten kaçınarak, karşılıklı suçlamalarda bulunmayı yeğlemiştir. CHP adına konuşan Nihat Erim Kıbrıs sorununun başlangıcından itibaren konuyu ele alarak partisinin izlediği politikayı özetlemiş ve partisinin, bağımsız, hükümrân, iki millî cemaatin haklarını koruyan bir Kıbrıs formülünü savunduğunu belirtmiştir. Erim’e göre, Türkiye’nin müdahale hakkını kullanması, ABD tarafından Johnson Mektubu’yla engellenmiştir.

Bunun üzerine, İnönü hükümetleri diplomatik atağa geçerek Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuş ve bu ülkeler Türk tezi konusunda aydınlatılmış ve önemli bir başarı da kazanılmıştır.

1966 yılı başında Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin zemini hazırlanmaya başlanmış, 8 Ocak’ta hükümeti ile görüşmek üzere Atina’da bulunan Yunanistan’ın Ankara Büyükelçisi Aleksandros Sgurdeos, Türk gazetecilere verdiği demeçte, “Ankara’ya bir hayli yüklü dönüyorum. Hükümetinize hükümetim adına tekliflerde bulunacağım, ağır havayı dağıtma zamanı gelmiştir kanısındayım, ikili görüşmelere devam edileceğini ve bu defa bundan olumlu sonuç alınacağını zannediyorum.” diyerek, ilk adımları atmıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 30, Oturum 1, 1965-1966, C.2, s.159.

⁵⁰⁹ Yıllardan beri sürmekte olan ve NATO’nun güneydoğu kanadını zayıflatan Kıbrıs konusunun müttefikler arasında çözüme kavuşturulması konusunda ABD’den gelen baskılar giderek arttı. İki hükümetin de bu baskılara direnecek gücü yoktu. Yunanistan önemli bir siyasal kriz içindeydi.

Gerçi Sgurdeos kısa bir süre sonra merkeze alınmıştır ama Yunanistan Dışişleri Bakanı, bu kararın Yunan dış politikasındaki bir değişikliğe işaret etmediğini, büyükelçilerin sadece hükûmetin belirlediği politikaları uygulayan teknisyenler olduğunu belirterek, başlayan sürecin sona ermediğini duyurmuştur.⁵¹⁰

Sgurdeos'un açıklamasından bir gün sonra Fazıl Küçük, ılımlı tavır sergileyen bir demeç vererek: "Ben öyle inanıyorum ki, barışçı bir hal çaresi bulmak amacı ile ilgili bütün taraflar arasında önceden hiçbir şart ileri sürülmeksizin bir yuvarlak masa konferansı için zaman henüz geç değildir. Ben şahsen, böyle bir konferansa katılmak için Çin'e dahi gitmeye hazırım. Mamafih, böyle bir konferansın yapılmasını, devamlı surette reddetmenin, en sonunda Kıbrıs'ı felakete sürükleyecek başlıca bir faktör olduğu takdir edilmelidir."⁵¹¹ demiştir.

Kıbrıs krizinde yaşanan sıcak gelişmelerin nispeten geride kaldığı ve artık daha akliselim politika üretmek üzerine müzakere sürecinin başladığı bir dönem de TBMM, henüz geride kalan süreçle ilgili iktidar ve muhalefet partilerinin şiddetli görüşmelerine sahne olurken AP'nin ağırlıklı olarak içinde yer aldığı Ürgüplü Hükûmeti ağır eleştirilere uğramıştır.⁵¹²

Meclisteki genel görüşmelerin seyri değişmiş ve mesele bir AP – CHP tartışmasına dönüşmüştür. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, tüm hukukî ve fiilî koşullar hazırken İnönü Hükûmeti'nin, adaya müdahale etme cesareti bulamadığını, antlaşmalarda ABD'ye danışma gibi bir zorunluluk

---

Yorgo Papandreu hükûmeti çeşitli komplolar sonucunda iktidardan uzaklaştırılıp yerine Stefanopulos'un başkanlığında sağcı ve krala bağlı partilerden oluşan bir koalisyon hükûmeti kurulmuştu. Halk desteğinden yoksun bu hükûmetin dolayısıyla da kralın var olabilmesinin tek koşulu ABD'den alınacak ekonomik ve siyasal destekti.

Demirel hükûmetinin ise tek bir hedefi vardı: Ekonomik kalkınma sürecini başlatmak. Bu hedefe ulaşmanın gerektirdiği dış yatırım ve kredileri artırmanın koşulu ise istikrarı sağlamaktı. ABD desteğiyle siyasal yaşama girmiş olan Demirel'in, gerek ekonomik gerek siyasal olarak ABD'yi karşısına almak istemeyeceği açıktı., **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.16, (1966), s.50.

⁵¹⁰ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.16, (1966), s.65.

⁵¹¹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.16, (1966), s.50.

⁵¹² AP'nin de içinde bulunduğu Ürgüplü hükûmetinin "basiretsiz" politikası dünya kamuoyunu yeniden Türkiye'nin aleyhine çevirmişti. Eğer hükûmet, 1964'te gizli bir oturumda Meclis'te okunan Johnson Mektubu'nu kamuoyuna açıklamış olsaydı ki CHP bunu özellikle istemiyordu, esasen Türkiye'nin 1964'te müdahale olanağı bulunmadığı ortaya çıkacaktı., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim:28, Oturum:2, 1965-1966, C.2, s.34-42.

bulunmamasına ve çıkarmanın yapılabilmesi için gizlilik gerekmesine rağmen, Türkiye'nin ABD'yi haberdar ederek ABD'nin tutumunu kendi ürkek politikasına bir bahane olarak kullandığını, ayrıca BM Genel Kurulu kararının 4 Mart 1964 tarihli Güvenlik Konseyi kararından özü itibariyle farklı olmadığını belirtmiştir.

Çağlayangil ayrıca Erim'in Johnson Mektubu'nun açıklanmasına ilişkin isteğine de değinerek, bir devlet başkanından bir hükûmet başkanına yollanan bir mektubun kamuoyuna açıklanmasının diplomatik geleneğe aykırı olduğunu, Johnson'ın izni alınmadan bunun söz konusu olamayacağını, aksi takdirde Türkiye'nin güvenilirliğini yitireceğini ve yabancı devletlerin artık mesaj yollamak yerine gazeteye ilan verebileceklerini söylemiş ve bu isteği reddetmiştir.⁵¹³

Bu tartışmalar kamuoyunun gündemine Johnson Mektubu sorununu getirmiş ve ABD Büyükelçisi Parker Hart'ın 3 Ocak 1966'da gazetecilere verdiği demeçte Washington'un Türkiye'nin müdahale girişimine engel olmadığını, sadece tavsiyede bulunduğunu söylemesi de konuyu iyice alevlendirmiştir.⁵¹⁴

CHP Kıbrıs'a müdahale edememesinin nedenini anlatmak ve sorumluluktan kurtulmak için mektubun açıklanması konusunda ısrar ederken, AP CHP'yi suçlamak için mektupta önemli bir tehdit bulunmadığını göstermek istemiş ama ABD'nin tepkisini çekmemek için resmi yollardan diplomatik bir belgeyi açıklamaktan çekinmiştir. Ancak olaylar birden hız kazanmış ve 13 Ocak 1966'da Cüneyt Arcayürek tarafından ele geçirilen mektup Hürriyet gazetesinde yayınlanarak mesele başka bir boyuta taşınmıştır.⁵¹⁵

⁵¹³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim:30, Oturum:2, 1965-1966, C.2, s.171-186.

⁵¹⁴ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.16, (1966), s.38.

⁵¹⁵ Cüneyt Arcayürek, mektubun yayınlanış öyküsünü şöyle anlatmaktadır: "... Ben bu mektubu gece 23.00 dolaylarında masanın üzerine koydum. .... Gazeteye telefon ettim. Dedim ki siz hep bir mektuptan bahsediyorsunuz. Karşıdan yine alaylı sesler geldi. Gayet ciddi 'aldım' dedim, derin bir sükût doğdu. 'Derhal gel' dediler. Ama gecenin saat 23.00'ü. Soğuk sisli bir hava. İstanbul – Ankara yolu devamlı kar-buz içinde. .... Mektubu bir zarfa koydum. Yarımda kamyonla yola çıktık. 8.00'de İstanbul'a vardık. Gazeteye geldim. Yazı işleri Müdürü Necati Zincirkıran'dı. Bir odaya çekildik.

Senato Meclisi konuya müdahil olmuş ve 13 Ocak 1966 günkü oturumunda meseleyi ele almıştır. Senatör Suphi Gürsoytrak, mektubun ele geçirilip yayınlanmasını “Casusluk” olarak değerlendirmiş ve “devletin emniyeti ile ilgili haberlerin hep aynı gazetede yayınlanması enteresandır.”⁵¹⁶ Demıştır. Hükûmetin yaklaşımı da bu noktadan sonra değişmiş, “Johnson’ın mektubu deşifre olduktan sonra Başbakan İnönü’nün mektubu da yayınlanmalı, bu artık elzem oldu.” Denilerek 16 Ocak 1966’da her iki mektup ta aynı anda kamuoyuyla paylaşılmıştır.⁵¹⁷

Meclis gizli oturum tutanaklarında yer alan ve devlet arşivlerinde bulunan bir belgenin basının eline geçmiş olması büyük bir tepki yaratmış ve 14 Ocak’ta toplanan TBMM konuyu görüşmüştür. Muhalefet partileri mektubun açıklanmış olmasından memnunluk duymakla birlikte, bu sonuca TBMM’nin onayı ve hükûmetin kararıyla değil de, yasal olmayan yollarla zorunluluk gereği ulaşılmış olmasına tepki gösterirken suçluların en kısa zamanda bulunmasını istemişlerdir.⁵¹⁸

Bir süre sonra, Kıbrıs konusunda duyarlı bir hale getirilmiş olan Türk kamuoyunun da baskısı karşısında, Demirel Hükûmeti, ikili görüşmeler konusunda açıklama yapmaktan kaçınmakla beraber, ılımlı politikasını aldığı kararlarla ortaya koymuş ve 28 Ocak’ta 504 Kıbrıslı Mücahidin “tahsillerini tamamlamak üzere” adadan ayrılarak Türkiye’ye gelmeleri kararı almıştır.

Dosyayı önüne koydum. Necati bir baktı. Kapıyı açtı, ‘Bana Muammer Ustayı çağırın’ dedi. Usta geldi. Dedi ki, ‘Çok önemli bir belge yayınlayacağız. Bu belgeyi sen dizeceksin. Provasını sen çekeceksin. Tashihini Cüneyt yapacak ve bundan tek bir satır dışarıya çıkmayacak ...’ Dizgi yapıldı. Tashihini yaptıktan sonra, saat 7.00’den sonra gazetede sıkıyönetim ilan edildi sanki. İçeri giren dışarı çıkmadı. Kapılar kilitlendi, sayfa hazırlandı.” **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1982.

⁵¹⁶ **Cumhuriyet** 14 Ocak 1966, (Sür. Yay. Ek-17)

⁵¹⁷ **Tercüman** 16 Ocak 1966, (Sür. Yay. Ek-18), Mektuplar yine de hükûmetin inisiyatifi ile değil adaletin meseleye el koyması üzerine açıklanmıştır., **Tercüman**, 14 Ocak 1966, (Sür. Yay. Ek-19) Hükûmetin resmen açıklamayı reddettiği bir mektubun gazetede yayınlanması Cüneyt Arcayürek’e gazetecilik ödülü kazandırmakla birlikte, “devlet sırlarını ifşa ettiği” gerekçesiyle hakkında soruşturma açılmasına da neden olmuş, ancak, soruşturmadan bir sonuç alınamamıştır., Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: 1944-1973, Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1991, s.68.

⁵¹⁸ TİP adına konuşan Çetin Altan, tüm TBMM, üyelerinin zan altında bulunduğunu söyleyerek, arşivlerini koruyamayan bir hükûmetin, hükûmet etme kabiliyetini yitirmiş olduğunu belirtiyordu. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 35, Oturum 1, 1965-1966, C.2, s.387-388.

Söz konusu mücahitler 1963 – 1964'te Kıbrıs bunalımı başladığında liseyi bitirmiş ama yüksek öğrenimlerini yapmak üzere Türkiye'ye gelecekken, Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'na katılarak, Kıbrıs'ta silahlı hareket içinde yer almışlardır. O dönemde Türkiye'nin adaya çıkarma yapacağı beklentisi içindeki Kıbrıslı Türkler, bunun sonucunda çıkabilecek bir savaşa hazırlanmış, iki yıl gibi uzun bir süre geçip de Türkiye'nin müdahale yapmayacağı anlaşılınca, bu mücahitlerin tahsillerini tamamlama mevzuu gündeme gelmiştir.

Bu kararın altında yatan neden, ikili görüşmeleri başlatmak isteyen Türk Hükûmeti'nin tutumu ve giderek gücü artan TMT karşısında konumu zayıflayan Küçük'ün isteğidir. Nitekim 1964'ten beri adaya girmesi yasak olduğu için Ankara'da ikamet eden ve TMT ile yakınlığı bilinen “şahinler” grubunun lideri Denктаş bir açıklama yaparak, “Durum böyle devam ederse adada tek bir mücahit kalmayacak, papaz da muradına erecektir. Bu bir çözümlendir.”⁵¹⁹ diyerek karara karşı çıkmıştır. Denктаş'a göre davanın kazanılması her şeyden önce Kıbrıslı Türklerin mukavemetinin devamına ve Türkiye'ye olan inanç bağlılıklarının hiçbir şekilde sarsılmamasına bağlıdır.⁵²⁰

Eski EOKA'cılar ile Yunanistan arasında sıkışan Makarios ise, yine bir denge politikası izlemek durumunda kalmış ve “... Türk – Yunan müzakereleri ile bir uyuşmaya varılabileceğini ileri sürenler vardır. ... Enosis esası üzerinde olmak şartı ile ben bu çeşit müzakerelere karşı değilim. Ayrıca Enosis karşılığında toprak verilmesi bahis konusu olmamalıdır.”⁵²¹ diyerek net bir tutum takınmaktan kaçınmıştır.

1966 – 1967 yılları, Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin hazırlıklarıyla geçmiş ve ABD, Enosis karşılığında adadan Türkiye'ye üs verilmesi, böylece Kıbrıs'ın NATO denetimine girmesi çözümü üzerinde ikili görüşmelerin başlaması için yaptığı girişimlerini sürdürmüştür.

⁵¹⁹ Yön, No.149, 1966, s.4-5.

⁵²⁰ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.16, 1966, s.64.

⁵²¹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.16, 1966, s.55.

Bu arada Türk Hükûmeti'nin, Kıbrıslı genç mücahitlerin eğitimlerini gerekçe göstererek Türkiye'ye getirmeye başlamasından sonra ortaya çıkan ikinci sorun, Türk askeri ataşesi Kemal Coşkun'un Kıbrıs Hükûmeti tarafından istenmeyen kişi (persona non grata) ilan edilmesi olmuştur.

1966 Şubat'ında Kıbrıs Rum kesimindeki birçok tesise sabotaj yapılması üzerine, İçişleri Bakanı Yorgacis bir açıklama yaparak bunun Türk askerî ataşesi Kemal Coşkun tarafından planlandığının ve onun eğittiği mücahitler tarafından gerçekleştirildiğinin ortaya çıkarıldığını, Coşkun'un istenmeyen kişi ilan edildiğini açıklamıştır. Türk Hükûmeti söz konusu iddiaları reddetmiş ve Küçük'ün anayasa gereği, onayından geçmeyen bu kararı tanımayacağını bildirmiştir.⁵²²

10 Mart'ta Kıbrıs Hükûmeti'nin tanıdığı süre bitmesine karşın ödünsüz politika takip edilmesini savunan Albay Coşkun, adada kalmaya ve mücahitlerin eğitime yardımcı olmaya devam etmiş Türk – Yunan görüşmelerinde yol katedildikçe, iki taraf da pürüzleri ortadan kaldırmaya başlamıştır. Nitekim Türk Hükûmeti, 1967 başında Coşkun'u Ankara'ya geri çağırmıştır.

Coşkun'un istenmeyen kişi ilan edilmesinden 11 ay sonra alınan bu kararın, Albayın görev süresinin bitmesine bağlı olduğunun hükûmet tarafından açıklamasına karşın Türk basını, kararı Türkiye'nin politika değişikliğinin işareti olarak yorumlamıştır.

Nitekim Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçiliği müsteşarı Nusret Aktan'ın yaptığı bir açıklamada “Kemal Coşkun'un gitmesini Amerikalılar da istemişti. Siz mi mani olacaktınız?”⁵²³ demesi Türkiye'nin aldığı kararlarda rol oynayan etkenleri en açık biçimde ortaya koymuştur.

1966 yılı sonlarında müspet bir gelişme olarak; 19 Ocak 1963 tarihinde Ankara'da Türk – Yunan temsilcileri tarafından imza konulan “Türk – Yunan Trakya hududunun mühim kısmını tayin eden Meriç nehri mecrasının ıslahı”

⁵²² Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.18, 1966, s.24, 29, 31, 33-34.

⁵²³ Yön, “AP İktidarının Kıbrıs Planı”, No.212 1967, s.16.

içeriğini haiz protokolün TBMM'nce onaylanması⁵²⁴ görülmüştür. Böylece Meriç – Evros nehri yatağının iki sahili üzerinde hidrolik işlerin icrasında meydana gelen ihtilaflar da tasfiye edilmiştir.

1967 yılından itibaren, Türk Hükûmeti ile Kıbrıs'ta silahlı mücadeleden başka çözümün mümkün olmadığını savunan “şahinler” arasında ilişkiler giderek bozulmaya başlamıştır. İlginç olan nokta, bu dönemde solcu aydınların ABD denetiminde başlatılan Türk – Yunan görüşmelerini emperyalizmin bir oyunu olarak değerlendirerek, Denктаş'a destek verecek biçimde Türk Hükûmeti'ni eleştirmeleri olmuştur. 1967 Kıbrıs bunalımı Şahinler'in uzlaşmacılar karşısında kazandığı yeni bir zafer olacaktır.⁵²⁵

Enosis'e kapıyı kapatacak kayıtsız şartsız bağımsızlık çözümünün Kıbrıs ve Yunanistan tarafından reddedildiğinin açıklanması BM'deki Bağlantısız ülkelerin tepkisini çektiği gibi, Türk Hükûmetini de harekete geçirmiştir. Kıbrıs – Yunan ortak bildirisinin yayınlanmasından sonra Millî Güvenlik Kurulu olağanüstü bir toplantı yapmış ve hükümet 5 Şubat'ta Atina'ya bir nota göndererek, “Türkiye'ye karşı ahdî vecibelerini bu kadar âşikâr bir şekilde ihlâl etmiş olmasından dolayı vuku bulacak gelişmelerin mesuliyetinin tamamen kendisine râci olacağını” Yunanistan'a bildirmiştir.⁵²⁶

Yunanistan ve Kıbrıs Hükûmetleri tümüyle ortak bir politika izlediklerini ifade eden bildiriler yayınlansalar da, iki ülke arasında sorunların ortaya çıkması için çok zaman geçmesi gerekmemiştir.⁵²⁷

⁵²⁴ **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, 1967, C.50, s. 167-176.

⁵²⁵ Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu içinde yaşanan bölünmenin çok daha şiddetlisi, 1966 – 1967 döneminde Yunanistan ile Kıbrıs Rum toplumu arasında yaşanmıştır. Türk – Yunan görüşmeleriyle ilgili hazırlık çalışmalarının başlaması sırasında, yeni Yunan Hükûmeti'nin tavrını öğrenmek üzere Atina'yı ziyaret eden Makarios'un bu gezisi sonrasında 2 Şubat'ta yayınlanan ortak bildiriye, “İki Hükûmet, Enosis'i önleyen, direkt veya endrekt olarak Ada'nın taksimini öngören çözüm yolunu terk etmekte, Kıbrıslı Türklerin azınlık haklarının korunması yolundaki BM garantisini kabul edeceklerini tekrarlamaktadırlar. İki Hükûmet, Kıbrıs meselesinin, Türk – Yunan ilişkileri üzerindeki etkilerine rağmen, bir Türk – Yunan ihtilafı teşkil etmediği görüşünde ısrar etmektedirler” denilmiş ve iki hükûmet arasında bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimi verilmiştir. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge:1, No:17, (1966), s.51.

⁵²⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 50, Oturum 3, C. 3, 1966, s.588-589.

⁵²⁷ Makarios, Yunan askerleriyle birlikte adaya geri dönen ve Yunan birliklerinin komutanlığı görevini sürdüren Grivas'ın yetkilerinin kısıtlanmasını istemiştir. 1964 anlaşmasına göre Grivas'ın sadece bir Türk işgali söz konusu olursa tüm birliklere başkomutanlık yapabileceğini belirten

Tüm bu gelişmeler, Kıbrıs Rum yöneticilerinin devletleşme sürecini tamamladıklarını ve Yunanistan'dan çok daha iyi ekonomik ve siyasal koşullara sahip olan ülkelerinin yönetiminde "anavatan"dan emir almak istemediklerini ortaya koymuştur. Kıbrıs Rum liderliğine göre, Yunanistan Kıbrıs'ın Türkiye ile ilişkilerinde destek olmakla yetki alanını sınırlamalı, Kıbrıs'ın içişlerine karışmamalıydı.

Makarios, Türk – Yunan görüşmelerinde kendisi dışlanarak Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasından endişe etmiş ve bunu engellemek için ikili bir politika uygulamıştır. Bir yandan Türk – Yunan görüşmelerine Enosis zemininden hareket edilerek başlanması gerektiğini sık sık yineleyerek Yunan hükûmetini açmaza sokmuş, öte yandan Kıbrıs Türk toplumu ile ilişkileri yumuşatma yolunda Lefkoşe'nin Türk kesimine uygulanmakta olan ablukanın kaldırılması gibi adımlar atmıştır.

Bu arada Makarios, Kıbrıs'a yönelik Türk – Yunan ortak NATO harekâtından çekinmiş bunu önlemek için sosyalist ülkeler ve Bağlantısızlarla ilişkilerini geliştirirken, Kıbrıs Millî Muhafız Birliği'ni ulusal savunmaya hazırlamak üzere Aralık 1966'da Çekoslovakya'dan silah almaya başlamıştır.

Bu haber Türkiye'de olduğu kadar Yunanistan'da da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Türk Hükûmeti Kıbrıs Hükümeti'ne bir protesto notası gönderirken, BM, Yunanistan ve Çekoslovakya nezdinde girişimlerde bulunmuş ve Türkiye'nin girişimleri sonucunda Çekoslovakya Hükümeti'nden bir daha adaya silah gönderilmeyeceği konusunda güvence alınmıştır. BM Barış Gücü gelen silahları depolarda teftiş etmiş ve bu silahların polise dağıtılmayacağı, BM denetiminde tutulacağı konusunda teminat vermiştir.⁵²⁸

Makarios, Yunanistan'ın Kıbrıs'a yönelik oldubittiler yapmasına karşı çıkmış ve Grivas'ın Kıbrıs'ın içişlerine müdahale etmesine izin verilemeyeceğini vurgulamıştır.

Yine Grivas'ın Makarios'a gönderdiği ve Mesimerini gazetesinde yayınlanan 25 Mart tarihli mektuptan anlaşıldığına göre, Yunanistan ve özellikle adada bulunan Yunan birlikleri ile Kıbrıslı Rumlar arasında önemli çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Kıbrıslılar Yunan boyunduruğundan bahsediyor, Yunan birliklerinin adadan çekilmesinin Kıbrıs'ın geleceği için daha iyi sonuçlar vereceğini yayıyor ve Grivas'ın başta AKEL olmak üzere Kıbrıs komünist ve sosyalistleri üzerine uyguladığı baskılardan şikâyet ediyorlardır., Mektubun metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.20, (1966), s.63-67.

⁵²⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim:56, Oturum:3, 1967, C.13, s.364.

Bir süre sonra BM'nin kararıyla Çekoslovakya'dan gelen silahlar BM Barış Gücüne teslim edilmiştir.⁵²⁹

a) Süleyman Demirel – Konstantin Kollias Görüşmesi

Yunanistan ile Kıbrıs Rum liderliği arasındaki ilişkilerde yaşanan kopuş 21 Nisan 1967 tarihinde Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın yönetime el koymasıyla başlamıştır. Halk desteğinden yoksun olan ve CIA'nın desteği ile iktidarı ele geçiren albaylar, dikkatlerini içerideki sorunlardan uzaklaştırabilmek için bir dış başarıya ihtiyacı duymuşlardır. Nitekim Kollias'ın başbakanlığında kurulan yeni hükûmet bir yandan Türkiye ile ikili görüşmelerin hazırlık çalışmalarına hız verirken, öte yandan Makarios'tan kurtulma yollarını aramaya başlamıştır.

Esasen Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi arasındaki ilişkilerin yara aldığı bu dönem Türkiye için Kıbrıs'la ilişkileri geliştirmek ve doğrudan Makarios ile toplumlararası görüşmeleri başlatmak için bir fırsat sunmuştur ancak Türk Hükümeti bu fırsatı değerlendirme basiretini gösterememiştir. Makarios'un Kıbrıslı Türklerle yakınlaşma çabaları yanıtızsız bırakılırken, faşist Yunan Cuntası ile hazırlık görüşmelerine hız verilmiş ve nihayet, Eylül 1967'de iki ülke başbakanları bir araya gelmiştir.

Süleyman Demirel ve Konstantin Kollias arasındaki görüşmeler önce 9 Eylül 1967 Keşan'da ardından 10 Eylül 1967 Dedeoğaç'ta (Aleksandrupolis) gerçekleşmiş ancak, Yunan tarafının, Enosis'e razı olması karşılığında Türkiye'ye, Batı Trakya sınırında bazı tavizler sunması ve Türk tarafının da bunu reddetmesi üzerine görüşmeler sona ermiştir.

Türk – Yunan ilişkilerindeki bahar havası uzun sürmemiş Ekim 1967 sonlarında Trakya'daki Türk toplumuna karşı Yunan hükûmeti yeni baskılara

⁵²⁹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.29 (1967), s.11.

başlamıştır. 15 Kasım 1967 günü Grivas'ın teşkilatlandığı Rum Millî Muhafız Kuvvetleri öncülüğündeki Kıbrıs Rumları, Türklerin toplu olarak bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırıya geçmişler ve bunun üzerine Türkiye, 16 Kasım 1967'de TBMM'den Kıbrıs'a müdahale yetkisi almıştır.⁵³⁰

İki ülke arasında gerilimin tırmanmaya başlaması üzerine ilk olarak NATO içinde ABD, İngiltere ve Kanada adına Kanada Başbakanı Pearson bir öneri getirmiştir. Bu öneriye göre, İttifak Antlaşması'nda öngörülenin dışında adada bulunan Türk ve Yunan askerleri geri çekilecek, BM Barış Gücü genişletilecek, Kıbrıslı Türklerin son olaylar dolayısıyla uğradıkları zarar tazmin edilecek ve Türkiye, gelecekte tek taraflı olarak adaya silahlı müdahalede bulunmayacağına dair güvence verecektir.

Ancak bu girişim başarısızlığa uğramış bunun üzerine BM ve ABD yeniden devreye girmiştir. 22 Kasım'da BM Genel Sekreteri U'Thant, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs hükûmetlerine bir çağrıda bulunarak, çatışmaların yeniden başlamasına yol açacak davranışlardan kaçınmalarını istemiş ve özel temsilcisi Jose Rolz-Bennet'i gönderdiğini açıklamıştır. Aynı gün, Washington da bir açıklama yaparak, üç hükûmete yardımcı olmak ve Doğu Akdeniz'de bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak için istişarede bulunmak üzere Başkan Johnson'ın özel temsilcisi Cyrus Vance'i görevlendirdiğini bildirmiştir.⁵³¹

Uzlaşma zeminine yakın görülen Başbakanları bu defa barış adına ikna etme görevini Vance üstlenmiştir. Görünüşte Vance'in çabaları sonuç vermiş ve Türkiye, şartlarının Yunanistan tarafından kabulünü memnuniyetle karşılayarak aracılı da olsa diplomatik bir başarı elde etmiştir⁵³² ama 10

⁵³⁰ İdris Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.96.

⁵³¹ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiyyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975, s.148-149, Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s.239.

⁵³² Vance'in üç ülke nezdinde yaptığı girişimlerden sonra şu nokralarda uzlaşma sağlandı:

1) Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı göstermek yükümlülüğü altında bulduklarını onaylayacaklardır.

Eylül'de yayınlanan ortak bildiride somut adımlar atılmadığı ortaya çıkmıştır.⁵³³

Kendi kamuoylarının baskısı altında bulunan Türk ve Yunan başbakanlarının Enosis ve federasyondan ödün vermeleri çok zordu. Türkiye'de, özellikle sol basın, Keşan – Dedeoğlu görüşmelerini ABD emperyalizminin bir oyunu olarak değerlendirmiştir.⁵³⁴

Nitekim tam iki ay sonra patlak veren yeni Kıbrıs bunalımı da ikili görüşmelerin başarısızlığının fiili ifadesi olmuştur.

b) 1967 Kıbrıs Bunalımı ve Sonuçları

Kıbrıs sorununun çözümünde başarılı olamasa da Türk ve Yunan başbakanlarının görüşmelere başlaması, askerî müdahale dışındaki çözümlere başından beri karşı çıkarak çözümsüzlüğü çözüm olarak

---

2) Türkiye ve Yunanistan antlaşmalar dışında Ada'da bulundurdıkları kuvvetleri bir buçuk ay içinde aşamalı olarak geri çekeceklerdir. Kuvvetleri ilk önce ve en kısa zamanda Yunanistan geri çekecektir.

3) Kuvvetlerin geri çekilmesi işi takviye edilmiş ve yetkilendirilmiş BM barış gücünün denetimi altında yapılacaktır.

4) Bu işlemler gerçekleştirildikten sonra Türkiye almış olduğu savaş tedbirlerini kaldıracaktır.

5) Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde uğranılan zarar tazmin edilecek ve ölenlerin ailelerine gerekli ödemeler yapılacaktır.

6) Barış gücünün denetimi altında, tarafların da katıldığı bir komite Ada'da bulunan kanun dışı silahlara el koyacaktır.

7) Grivas, herhangi bir nedenle Ada'ya geri dönemeyecektir.

8) Ada'da iki toplumun kurmuş oldukları "Millî Kuvvetler" de aşamalı olarak dağıtılacaktır.

Yunanistan Türkiye'nin şartlarını kabul etti ve kriz böylece sona erdi. Krizin sona ermesinde ABD'nin Yunanistan'a baskısı önemli rol oynadı., Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.96.

⁵³³ Söz konusu ortak bildiride Kıbrıs ile ilgili şu sözler yer alıyordu:

"İki başbakan Kıbrıs sorununa ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak izah etmiş ve bu konuya her iki memleket kamuoyunun atfettiği çok büyük önemi belirtmişlerdir. İki memleket arasında iyi ilişkilerin ve samimiyetin yeniden teessüsünün evvel emirde bu meselenin haklı bir çözüme kavuşturulmasına bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışla Başbakanlar bu konuya ilişkin görüşlerini yaklaştırma imkânlarını uygun yollardan araştırmaya devam etmek hususunda mutabık kalmışlardır.

Başbakanlar ayrıca Kıbrıs'ta gerginliğin artmasına mani olacak ve sulhçu ve anlaşmalı bir çözüme ulaşmak yolunda sarfedilen gayretleri muhafaza ve kolaylaştıracak gerekli tedbirleri almak lüzumunu kabul etmişlerdir." Ortak bildirinin tam metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.36 (1967), s.40-41.

⁵³⁴ **Ant**, No.37 (1967), s.4-5, Hüseyin Baş, "Emperyalizmin Kıbrıs Oyunu", **Ant**, No.38 (1967), s.13.

benimseyen Denктаş ile TMT mücahitleri ve Rum toplumunda Enosis dışı çözümleri reddeden Grivas ile EOKA grubunu rahatsız etmiş ve ilk harekete geçen Denктаş olmuştur.

Dört yıl boyunca Ankara'da zorunlu ikamet halinde bulunan Denктаş, Nejat Konuk ve Erol İbrahim adlı iki arkadaşıyla birlikte 27 Ekim'de bir balıkçı motoru ile gizlice İskenderun'dan yola çıkmış, 31 Ekim'de Kıbrıs'a vardığında Rum polisi tarafından yakalanmıştır. Denктаş'ın gizlice Kıbrıs'a girerken yakalanması diplomatik krize dönüşmüş, Makarios da, Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki ilişkileri yumuşatmaya çalıştığı sırada meydana gelen bu olay karşısında şaşkınlığa düşmüştür.

Kıbrıs Hükûmeti, Türk Hükûmeti'nin durumdan haberi olduğunu ve Denктаş'ın adaya dönmesine izin verdiğini söyleyerek, Ankara'yı kınayan bir açıklama yapmış, Türk Hükûmeti ise verdiği yanıtta, Denктаş'ın hükûmetin bilgisi dışında gizli olarak Ankara'dan ayrıldığını ileri sürmüştür.⁵³⁵

Kıbrıs hükûmeti, konuyu mahkemelere sevk ettirmeden, siyasal yolla çözme yoluna giderek kurtulmuştur. Başsavcı Tornarides'in önerisi üzerine bir mektup yazan Denктаş, başsavcıdan hakkında kovuşturma açılmadan ve bir daha adaya kanunsuz şekilde girmeye teşebbüs etmeyeceği taahhüdü ile Türkiye'ye iadesini talep etmiştir. Savcı, açılmış olan dava dosyalarının kapatılmayacağını bildirerek, Denктаş'ın talebini kabul etmiş ve tutuklandıktan on üç gün sonra Denктаş, Türkiye'ye geri dönmüştür.⁵³⁶

Denктаş olayının önemli sonuçları olmuştur. Denктаş'a yürekten bağlı olan ve bekledikleri Türk askerî müdahalesi bir türlü gerçekleşmediği için hayal kırıklığı içinde bulunan mücahitler büyük bir miting düzenlemiştir. Başlangıçta düzenli geçen mitingin seyri bir süre sonra değişmiş, katılımcılar

⁵³⁵ Çağlayangil'in TBMM'ye verdiği bilgi için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.22 (1967), Bileşim 4, Oturum 1, s.79. Bu dönemde Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçisi olarak görev yapmakta olan Ercüment Yavuzalp, anılarında Denктаş'ın adaya gelişi hakkında Ankara'dan kendilerine hiçbir bilgi verilmediğini belirtmektedir. Ercüment Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi Y., 1993, s.47-48.

⁵³⁶ Yavuzalp, a.g.e., s.54-55., Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s.759., **Cumhuriyet** 13 Kasım 1967.

Türkiye Büyükelçiliği önüne gelerek aleyhte tezahüratta bulunmuş ve binaya taş atarak camları kırmışlardır.⁵³⁷

Denktaş olayı dolayısıyla Kıbrıslı Türkler arasında gerilim sürerken, toplumlararası ilişkilerin yumuşamasından rahatsız olan Grivas, fırsatı kaçırmayarak, Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırmış ve yeni bir bunalımın doğmasına yol açmıştır. Bunun üzerine İki tarafta da “şahinler” harekete geçmiştir. Türk Büyükelçisi Ankara’ya yolladığı raporda, esnek mukabelede bulunulmasını, zaman kazanmak için isteklere ilke olarak karşı çıkılmamasını, durum yatıştıktan sonra konunun ele alınacağını bildirimini önermiştir. Bununla birlikte, bölgedeki mücahitlerin komutanı ve Ankara’daki askeri çevreler isteğin kesin olarak reddedilmesinde ısrar etmişlerdir.⁵³⁸

Tarihler 14 Kasım 1967’yi gösterirken saat 13.30’da Rum Millî Muhafız Birliği, Barış Gücü eskortu olmaksızın biri kuzeyden biri güneyden Boğaziçi köyünde iki devriye ekibiyle harekete geçmiş. Türk tarafı sessiz kalınca, Rumlar aynı gün bölgeye askeri takviyede bulunmuşlardır.

15 Kasım günü kuşatma altındaki Boğaziçi köyünün yoluna TMT bir barikat kurmuş, Rumların barikatı yıkma girişimleri üzerine çatışmalar başlamış ve Grivas bundan sonra asıl hedef olan Geçitkale’ye yönelmiştir.

Akşam saat 21.00’de her iki köyde de Türk direnişi sona ermiş ve MMB bölgeyi denetim altına almıştır. 22 kişi ölmüş, 9 kişi yaralanmış ve önemli sayıda maddi hasar meydana gelmiştir.⁵³⁹

⁵³⁷ Bu noktada Büyükelçi Yavuzalp’in yorumu ilginçtir: “Sıkıntılar çeken ve bu sıkıntılarda, Rumlar kadar, askerî müdahale yapmayan Türkiye’nin de payı olduğu düşüncesini benimseyenlerin, Türkiye’nin Denktaş’ın adaya dönmesi hususunda sırf Dr. Fazıl Küçük’ü kollamak için ciddi çaba harcamadığı yolundaki propagandaların etkisi altında bulunanların varlığı, kuşkusuz tahrikçilerin işini kolaylaştırdı.” Yavuzalp, a.g.e., s.60., Uçarol, A.g.e., s.760.

⁵³⁸ Geçitkale Lefkoşe’yi Limasol’a bağlayan anayolun üzerinde son derece stratejik bir konuma sahipti. Boğaziçi ise, anayolun üzerinde bulunmamakla birlikte, Rumların egemen olduğu bir bölgede Türk varlığını sürdürüyordu.

Ayrıca, Türkiye’den Kıbrıslı Türklere gelen yardım bu bölgeden geçiyordu. Çatışmalar, Rumların Boğaziçi köyü yolunda polis devriyesini başlatmak istemeleri üzerine çıkmıştır. Yavuzalp, a.g.e., s.69-71.

⁵³⁹ Nasuh Uslu, **The Cyprus question as an issue of Turkish foreign policy and Turkish – American Relations 1959 – 2003**, Nova Yay., 2003, s.97.

1964'te hükûmete Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi veren TBMM kararı halen yürürlükte iken, 15 – 16 Kasım 1967 gecesi Ankara'da Bakanlar Kurulu toplanarak meseleyi müzakere etmiş, tekrar müdahale kararı almış ve karar Demirel tarafından komuta kademesine açıklanmıştır.⁵⁴⁰

Ancak müdahale kararını uygulamaya gerek kalmamış ve sorun, Yunanistan nezdinde yapılan girişimlerin sonuç vermesiyle sona ermiştir. Atina'daki yetkili çevreler, Kıbrıs'taki son saldırının, Grivas tarafından, Atina ve Makarios'a danışmadan yapıldığını bildirmişlerdir.⁵⁴¹

Çatışmanın fiilen sona ermesine rağmen o hafta boyunca Türk jetleri Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yapmış ama Kıbrıs Hükûmeti tamamen sessiz kalarak herhangi bir tepki göstermemiştir.

17 Kasım 1967'de Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Yunan Büyükelçisi'ne bir nota vererek, Yunanistan'ın iki ülke arasındaki ilişkilerde sistematik olarak gerginlik yaratan bir tutum içinde olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin Yunanistan'dan Kıbrıs'taki durumla ilgili acil eylem beklentilerini bildirmiştir.⁵⁴²

Yunan hükûmeti cevabı notasında, mevcut gergin havanın ortadan kaldırılması için karşılıklı olarak gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini bildirirken, gerek bu tedbirleri gerekse bunalıma yol açan nedenleri incelemek üzere Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu açıklamıştır.

⁵⁴⁰ Toplantıda Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Kara Kuvvetleri Komutanı Refik Yılmaz ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran da hazır bulunmuştur. Demirel, Bakanlar Kurulu'nun müdahale kararını açıkladıktan sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Yılmaz'ın "Hedef ne olacak?" sorusu ile askerlerin bir çıkarma planları olmadığı, başarılı bir harekât için gerekli güçleri adaya taşıyacak deniz araçlarının bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni arayışlar 1960 – 1965**, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara 1985, s.120-124.

⁵⁴¹ Sarıca - Teziç - Eskiuyurt, **Kıbrıs Sorunu**, s.144.

⁵⁴² Notanın metni açıklanmamakla beraber, Türkiye'nin Yunanistan'dan şu isteklerde bulunduğu ileri sürülmüştür:

- a) İttifak Antlaşması'na aykırı olarak adaya sokulan Yunan askerlerinin geri çekilmesi,
- b) General Grivas'ın adadan çıkarılması,
- c) Millî Muhafız Kuvvetleri'nin dağıtılması,
- ç) Çatışmanın meydana geldiği bölgeyle ilginin kesilmesi,
- d) Türk toplumuna kendi bölgesinde mahallî idareler ve zabıta kuvveti kurma hakkının tanınması,
- e) Son olaylardan ötürü Türklerin uğramış oldukları zararların tazmin edilmesi,
- f) Bu tür saldırıların tekrarlanmaması için Barış Gücü kuvvetlerinin artırılması., **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.38, 1967, s.24.

Türk hükûmeti bu yanıtı tatminkâr bulmamış ve Kıbrıs Türk Toplumunu üzerindeki tehdit kalkmadığı sürece Yunanistan'la masaya oturmanın mümkün olmadığını belirtmiştir.⁵⁴³

1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD'nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatılmış, ancak, bunalımın üç ülke üzerinde de uzun vadeli sonuçları olmuştur. Her şeyden önce Makarios ile Yunan hükûmetinin arasındaki bağlar kesin olarak kopmuş, adadaki Yunan askeri varlığının ortadan kalkmasıyla, Makarios yetkileri dışında davranan ve kendisine tehdit oluşturan bir güçten kurtulmuştur. Bununla birlikte, bu tarihten başlayarak Yunanistan Makarios'u ortadan kaldırmak için gizli faaliyetlerini artırarak suikast girişimi de dâhil her türlü yolu denemiştir.

Yunanistan'ın baskısından kurtulan Makarios hem uluslararası ilişkilerinde daha rahat bir bağlantısızlık politikası izlemiş, hem de bağımsız Kıbrıs'ı dış güçlerin etkisinden kurtarmak için Kıbrıs Türk Toplumunu ile görüşmeleri başlatmıştır. Tüm bu süreç, Yunanistan tarafından tepkiyle karşılanmış ve 15 Temmuz 1974'te Yunan Cuntası tarafından Makarios'a karşı tezgâhlanan bir darbe girişimi gerçekleşmiştir.

Ne yazık ki Türkiye, bu dönemde, Kıbrıs ile Yunanistan arasındaki ayrılıktan yararlanmamış, Makarios ile yakınlaşma politikası izlemekten kaçınarak, Yunanistan ile ilişkileri geliştirmeyi yeğlemiştir. Oysa Yunanistan'ın yerine Makarios'la anlaşma yoluna gitseydi, Kıbrıs halkı için çözüm çok daha kolay bulunabilirdi.

Kıbrıs Türk Toplumunu ise büyük bir hayal kırıklığı içinde Türkiye'den müdahale beklemek yerine, kendisi inisiyatif üstlenmiş ve resmi yollardan adaya dönen Denктаş, fiilen Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin sorumluluğunu almıştır. Türkiye'den herhangi bir askeri müdahale gelmesinin henüz söz konusu olmadığını anlayan Denктаş, toplumlararası görüşmeler ve kendi kişisel diplomatik çabalarıyla Kıbrıs Türk Toplumunun ayrı varlığını Makarios yönetimine kabul ettirme sürecini başlatmıştır.

⁵⁴³ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.38, 1967, s.31.

Türkiye'den müdahalenin olmayışı TBMM'nde de hoşnutsuzluğa neden olmuş ve hükûmet umarsız davranmakla suçlanıp sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Ankara Milletvekili Alparslan Türkeş, Kıbrıs konusunda hükûmet ve Başbakan hakkında gensoru açılması için önerge vermiştir.⁵⁴⁴ Verilen önerge her ne kadar Mecliste reddedilse de görüşmeler esnasında muhalefet rahatsızlıklarını ortaya koymuştur.

Diğer muhalefet partileri tenkit noktalarının birçoğunda mutabık olmakla birlikte, hükûmete bir süre daha zaman tanınmasının iyi olacağını, zira BM merkezli girişimlerin devam ettiğini ve hükûmetin bu noktada ne yapacağını beklenip görülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Toplulararası görüşmeler boyunca “çözumsuzlük çözüm”nü benimseyen Denктаş nihaî çözüme yaklaştıkça tavır değiştirerek zaman kazanmış ve bu zaman içinde de Kıbrıslı Türklerin ayrı yönetimlerini örgütleyerek mevcut durumu Kıbrıslı Rumlara kabul ettirmeye çalışmıştır.

1967 Kıbrıs olayları Yunanistan'da siyasal karışıklıklara yol açmış, bir yıl boyunca darbeyi gerçekleştiren subaylarla Kral Konstantinos'un arası giderek bozulmuştur. Ardından Kral, ailesi ile birlikte Yunanistan'ı terk ederek Roma'ya kaçmış böylece halk desteğini tam anlamıyla yitirerek Avrupa'dan dışlanmış ve tek destekçisi ABD olan Cunta, yönetimde söz sahibi olarak iç ve dış politikasını ABD rotasına göre izlemek durumunda kalmıştır.

Türkiye'de ise, 1967 bunalımından sonra Kıbrıs konusu Türk Dış Politikası'nın ana eksenini olmaktan 1974'e dek çıkmıştır. Ancak, 1967 bunalımının Türkiye açısından iki önemli sonucu olmuştur.

⁵⁴⁴ Gensoru Önergesi Hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:12, Oturum:1, 1968, C.22, s.310-348., Önerge sahibi olarak söz alan Alparslan Türkeş, mevcut gelişmeleri değerlendirdikten sonra hükûmetin hatalarını şöyle sıralamıştır:

- “1) Önceden planlı ve hazırlıklı bulunmamak.
- 2) Genelkurmay Başkanlığı'na siyasi bir direktif vermemek.
- 3) Olayların ardından gitmek, enerjisiz ve insiyatifsiz bulunmak,
- 4) En müsait bir durumu süratle değerlendirerek Kıbrıs'a asker çıkarmamak,
- 5) Gizlilik, örtme, aldatma ve baskın tedbirlerinden habersiz olmak,
- 6) Siyasîlerle görüşmemek, istişare etmemek,
- 7) Diplomatik faaliyetlerde ihatasız ve yetersiz olmak,
- 8) İç ve dış propaganda faaliyetlerine önem vermemek,
- 9) Yabancıların sözlerine lüzumundan fazla önem vermek.”, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:12, Oturum:1, 1968, C.22, s.318-319.

Her şeyden önce Kıbrıslı Türkler saldırıya uğramış, Türkiye yine müdahalede bulunamamıştır. Bunun nedeni ise ordunun hazırlıksız oluşudur. Nitekim 1967'den sonra, hızla; Kıbrıs'ın su derinliğinden, çıkarma yapılabilecek yerlerinin ayrıntılı haritalarına kadar, her türlü planlama yapılmaya başlanmış, yüz adet çıkarma teknesi yapımına geçilmiş, Amerika'dan, İtalya'dan ve Fransa'dan on beş bin paraşüt ve 6 helikopter satın alınmış, Transallar getirilmiş ve Özel Tim'lerin yetiştirilmesine hız verilmiştir.⁵⁴⁵

1967 bunalımının Türk Dış Politikası açısından ikinci önemli sonucu, ise, sol çevrelerde başlamış olan ABD ve NATO karşıtlığının tüm kamuoyuna yayılmasıdır. Kıbrıs sorunu öne çıkarılarak, Türk Dış Politikası'nın ittifak ilişkilerine yapılan eleştiriler nicelik ve nitelik olarak yoğunlaşmış ve hükümet ABD ile ilişkilerde radikal sayılabilecek kararlar almak zorunda kalmıştır.

c) Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve

Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması

Kıbrıs Türkleri, 29 Aralık 1967'de 16 Ağustos 1960 tarihli Anayasa'nın bütün kuralları uygulanıncaya kadar Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurmuştur.⁵⁴⁶ Bu gelişme Türkiye'nin "Federal Devlet" tezi istikametinde attığı bir adım ve kazanımdır.

Bu gelişmeden sonra Türk – Yunan ikili ilişkileri başlamış ve ilişkilerde bir yumuşama görülmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde yakalanan bu atmosfer Kıbrıs Rum kesimi ile Türk kesiminin ilişkilerine de olumlu olarak yansımış ve bunun bir göstergesi olarak Rumlar Lefkoşe'nin Türk bölgesine tatbik ettikleri kısıtlamaları 7 Mart 1968 tarihinden itibaren kaldırmıştır.

⁵⁴⁵ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni arayışlar 1960 – 1965*, s.121.

⁵⁴⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.762.

Bu olumlu havayı BM Genel Sekreteri U. Thant da kullanmak istemiş ve Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş ile Rum Temsilciler Meclis Başkanı Glafkos Klerides'i 2 Haziran 1968'de Lefkoşa'da ilk kez bir araya getirmiştir.⁵⁴⁷ Böylece günümüze kadar devam edecek toplumlararası görüşmeler de başlamıştır.

2 Haziran 1968'te başlayan görüşmeler boyunca, tüm teknik ayrıntılar bir tarafa bırakılacak olursa, tamamen üniter bir devlette azınlık olan Kıbrıslı Türklere orantısız bir temsil hakkı ve sınırlı yerel yönetim teklifi ile yola çıkan Kıbrıslı Rumlar, iki toplumun katılımının sağlandığı üniter bir devleti ve genişletilmiş özerk yerel yönetimleri kabul eden bir noktaya gelmişlerdir. Nüfus değişimi ile coğrafi federasyon üzerinde ısrar eden Kıbrıslı Türkler ise, toplumlarına tanınacak siyasal özerklikle yetinmeye razı olmuşlardır.

Bundan sonra çeşitli zamanlarda ve yerlerde konu ile ilgili devletlerin yaptığı birçok görüşme sonuçsuz kalmış, buna karşılık Rumların Türklere karşı baskıları gittikçe artmıştır. Kıbrıs Buhranı'na ek olarak Yunanistan'ın Ege Adalarını silahlandırması, durumu daha da gerginleştirmiştir.

Ayrıca 1967'den itibaren Yunanistan, Kıbrıs'a karşılık Batı Trakya'daki Türk halkına baskı yapmaya başlamış, hatta Kıbrıs'a karşılık Türk Hükûmeti'ne Batı Trakya'dan toprak dahi teklif etmiş, fakat dönemin Başbakanı Demirel, bunu kesinlikle reddetmiştir.

Kasım 1968'de Kıbrıs'ta Türklere karşı katliamlar tekrar başlayınca, 18 Kasım günü Türk Jetleri, Kıbrıs adası üzerinde alçak uçuş yapmış ve Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁵⁴⁸ Böylelikle ilişkilerde yakalanan bahar havası kısa da kısa sürmüştür.

⁵⁴⁷ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türklere**, s.97, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin işleyişini düzenleyen prensipler listesi için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 19, No.39 (1967), s.78-79.

⁵⁴⁸ 13 Nisan 1968'de Rauf Denktaş'ın resmi yollardan adaya dönmesi ve Geçici Türk Yönetimi'nin başkan yardımcılığı görevini üstlenmesi sonrasında iki toplumun birbirlerinden kopuk küçük bir adada yaşamlarının zorluğu her geçen gün daha iyi anlaşılınca, toplumlararası görüşmelerin başlaması doğrultusunda niyetler belirmiştir.

BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi Osario-Tafall'ın girişimleri sonucunda, iki eski arkadaş olan Denktaş ve Klerides ilk olarak 2-5 Haziran 1968'de Beyrut'ta bir araya gelmiş ve görüşmelerin

Kıbrıs Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işleri düzenlenerek, federe bir devlet örgütü gerçek anlamıyla kurulmuştur. Ancak, Dışişleri Bakanı Çağlayangil yaptığı açıklamada, alınan bu kararın fiilî durumun gerekliliğinden kaynaklandığını bildirdikten sonra, barışçı çözüm şekli aramaktan uzaklaşılması şeklinde yorumlanmasının tamamen gerçeklere aykırı olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁹

Tarihler 23 Ocak 1969'u gösterdiğinde TBMM Kıbrıs davasında uygulanacak millî dış politikanın tespiti ve takibi üzerine bir genel görüşme açılıp açılmamasını tartışmaya başlamış ve bu esnada İzmir Milletvekili Settar İksel: "Yunan Hükûmeti ve Makarios BM'de Kıbrıs Rum Hükûmeti'nin tanınması suretiyle birtakım başarılar kazanmışlardır. Kıbrıs meselesi Türkiye için sadece Kıbrıs'taki Türk cemaatin hak ve menfaatlerini koruma meselesi değil aynı zamanda kendi güvenliğine ve savunmasına da taalluk eden bir meseledir."⁵⁵⁰ Derken Ankara Milletvekili Alparslan Türkeş'te benzer kanaatleri dile getirmiş ve "...Mesele sadece orada yaşayan 120 bin Türk'ün hakları meselesi değildir. Eğer öyle ise, Yunanistan'da yaşayan Türkler var, Bulgaristan'da yaşayan 800 binin üzerinde Türk var veya başka memleketlerde yaşayan Türkler var. Fakat asıl mesele Türkiye için Kıbrıs'ın yakın emniyet ve savunma meselesidir. Orada 120 bin Türk'ün yaşaması Kıbrıs'ın Türkiye için önemini bir kat daha artıran ilave bir unsurdur..." ifadelerini, "Dış politika heyecanlara ve hislere göre tayin edilemez. Dış politikanın içinde bulunulan gerçeklere göre tespiti şarttır. Bu yönden Türkiye'nin iki açıdan meseleye bakması icap eder: Birisi "Cihan Politikası" açısından, diğeri de içinde yaşadığımız bölge açısından."⁵⁵¹ sözleri ile sürdürmüştür ki meselenin bundan daha veciz bir tespit ve tasviri olamazdı.

Lefkoşe'de sürdürülmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Resmî görüşmelerin ilk bölümü 24 Haziran'da başlamış ve Eylül 1971'e dek dört safha halinde sürmüştür.

Fahir Armaoğlu, **20. yy Siyasî Tarihi (1914 – 1980)**, Ankara, 1988, s.789, 799.

⁵⁴⁹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 19, No.39 (1967), s.80-81.

⁵⁵⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2-Toplantı:4, Birleşim:35-Oturum:1,1969, C.31, s.418.

⁵⁵¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2-Toplantı:4, Birleşim:35-Oturum:1,1969, C.31, s.444-446.

3) Türkiye – SSCB İlişkilerinde Yakınlaşma

1964 Kıbrıs bunalımı sonrasında uluslararası platformda yalnızlığını gören Türkiye, ilk olarak, uzun zamandan beri Sovyetler Birliği'nin ilişkileri normalleştirme teklifine olumlu yaklaşmış ve aynı yılın son aylarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle iki ülke arasında siyasal ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Moskova ile yakınlaşma süreci Ürgüplü Hükûmeti döneminde de devam etmiş ve bu politikanın olumlu sonuçları da Kıbrıs sorununa yansımıştır.

Demirel Hükûmeti Moskova'ya yönelik bu yeni politikayı geliştirerek sürdürmüş ve 1965-1971 döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler salt siyasal nitelik taşımakla kalmayıp iktisadi alanda da gelişmiş, Sovyet kredileri ve teknik yardımları ile ekonomik projeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Türk – Sovyet ilişkilerinde görülen bu gelişmenin, Türkiye'de aynı dönemde ortaya çıkan ABD ve NATO eleştirileri de göz önünde alındığında, bazı çevrelerde kaygı yarattığı açıktır. Nitekim Çağlayangil, 19 Şubat 1966'da TBMM'de Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada⁵⁵² bu konunun altını çizerek endişeleri bertaraf etmeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmesinin mevcut ittifaklarında bir değişiklik yapmayacağı Moskova tarafından da vurgulanmış, Ekim devriminin yıldönümü dolayısıyla okunan yıllık raporda barış içinde bir arada yaşama ilkesine uygun bir siyaset izlendiğine örnek olarak Fransa, İtalya, Japonya, Kanada, Finlandiya, Afganistan, İran ve Türkiye ile ilişkilerde kaydedilen gelişmeler gösterildikten hemen sonra, "Sovyetler Birliği, Doğu ve

⁵⁵² "Hakikaten ideoloji farkı olmak ne Türkiye'nin Rusya'yı kapitalist yapmaya, ne de Rusya'nın Türkiye'yi komünist yapmaya gücü yetmeyecektir. Bu şerait karşısında bu münasebetlerin inkişafına bir mani yoktur. Sonra yine izahı müşkül olan bir nokta da Rusya ile iyi münasebetler tesisi halinde muhakkak Amerika ile kötü münasebet haline girmek veya Amerika ile iyi münasebetin devam ettiği müddetçe Rusya ile asla dost olamamak gibi bir kaziye de yok. Niçin ikisiyle de dost olmayalım veya iyi geçinmeyelim?", **TBMM Tutanak Dergisi**, C.3, 1966, Birleşim 50, Oturum 3, s.591.

Batı arasında her alanda işbirliğinde bulunulması ve askeri blokların kaldırılması taraftarıdır. Fakat etkili bir güvenlik sistemi kurulmadıkça, Varşova Savunma Antlaşması Teşkilatı'nın takviyesine devam edeceğiz.” denilerek, kurulan ilişkilerin niteliğine açıklık getirilmiştir.

1966 yılı Türk – Sovyet ticarî görüşmeleriyle başlamış, 19 Ocak'ta başlayan görüşmeler bir ay kadar sürmüş ve 1 Nisan'da yürürlüğe girecek yedinci protokolün imzalanmasıyla sona ermiştir. Bir yıl önceye göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi % 90 oranında artmış ve 66 milyon dolara çıkmıştır.⁵⁵³

Ardından Türk – Sovyet ticaret görüşmeleri sırasında yeni bir adım daha atılmış ve demir-çelik, alüminyum, rafineri, liv levha, sülfirik asit ve alkollü içkilerle ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projesi üzerinde öngörüşmeler yapılmıştır.⁵⁵⁴ Uzun yıllar hassas dengeler üzerinde yürütülen ilişkilerin hem mahiyet değiştirip hem de bu denli gelişmesinin pratiğe yansıyıp yansımayacağı zaman içinde görülecektir.

Ayrıca, 19 Mart 1966'da Arpaçay üzerinde ortak bir baraj yapımı konusunda teknik esasları kapsayan metinler teati edilmiştir.⁵⁵⁵

Sovyetler Birliği ile geliştirilen ticari ilişkiler ve sanayi yatırımı projeleri siyasal ziyaretlerle de onaylanmıştır. Şöyle ki, 27 Temmuz'da 16 kişilik bir Parlamento Heyeti ile Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Moskova ziyaretini, 20 – 27 Aralık tarihlerinde Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksî Kosigin'in Türkiye ziyareti izlemiştir. Görüşmeler boyunca iki taraf da başlamış olan dostluk ilişkilerini geliştirmek ve uzun bir tarih boyunca yer etmiş karşılıklı kuşkuları gidermek istediklerini dile getirmiştir.

Demirel, ikili görüşmeler sırasında Türkiye'nin Boğaz önlerinde çalışma yapan Sovyet gemilerinden, Bizim Radyo'nun yayınlarından rahatsız olduğunu vurgulamış, Kosigin ise, Bizim Radyo'nun Sovyet topraklarından yayın yapmadığını belirttikten sonra, Türkiye'deki askerî üslerle ülkesinin

⁵⁵³ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Belge 13, No.17, 1966, s.78.

⁵⁵⁴ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Belge 4, No.21, 1966, s.56.

⁵⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.18, 1966, s.48.

çevrili olduğunu, Amerikan gemilerinin sürekli Karadeniz’de faaliyette bulunduğunu ve tüm bunların kendi ülkesinde de aynı derecede rahatsızlık yarattığını söyleyerek, Sovyetlerin Boğazlar ya da herhangi bir yerde üs ve toprak talebi bulunmadığını, bu noktayı defalarca açıkladıklarını ama eğer Türkiye isterse bir kez daha yazılı olarak taahhüt edeceklerini belirtmiştir.⁵⁵⁶ Kosigin’e göre tüm bu anlaşmazlık konularını içeren bir anlaşma imzalanabilirdi.

İkili görüşmelerde karşılıklı tedirginlik yaratan konuların dile getirilmesi görüşmelerin olumlu havasını etkilememiş,⁵⁵⁷ ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildiride, Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorunundaki tutumunu yeniden teyit ederek Enosis’e karşı olduğunu belirtmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişerek devam etmesi noktasındaki arzusunu dile getirmiştir.

Kosigin’in Ankara ziyareti Kıbrıslı Rumların tepkisine yol açmış, Lefkoşe’deki Sovyet Büyükelçiliği’nin önünde gösteriler yapılmış ve Kosigin’in Ankara’da verdiği demeçler kınanmıştır.⁵⁵⁸

Kosigin’in Türkiye ziyareti Türk – Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşamaya geçişin simgesi olmuştur. İki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmanın salt Kıbrıs sorununa bağlı tepkisel ve geçici olmadığı, ekonomik işbirliğine dayalı uzun vadeli bir süreç olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim TİP dışında TBMM’de grubu bulunan tüm partiler bu gelişmeleri son derece olumlu karşılamıştır. 17 Şubat 1967’de Dışişleri Bakanlığı bütçesi Meclis’te görüşülürken, partisi adına söz alan Behice Boran, Türk – ABD ilişkilerini uzun uzun eleştirdikten sonra Türk Dış Politikası’nda çok yönlülüğe bir geçiş olduğuna inanmadıklarını ifade etmiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni arayışlar 1960 – 1965**, s.139-140.

⁵⁵⁷ Ortak bildirinin tam metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 27, No.27, 1966, s.102-104.

⁵⁵⁸ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.27, 1966, s.35.

⁵⁵⁹ Behice Boran partisinin görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Bu son zamanlarda Dışişleri Bakanlığımız gerek Sovyet ve diğer Doğu Bloku memleketleriyle, gerek Üçüncü Dünya devletleriyle ve bu arada Arap ülkeleriyle temaslarda bulunuyor, ilişkileri geliştirme arzusu gösteriyor. Ama bu gibi temaslara acaba gerçekten tek taraflı bir politikadan kurtulmanın işaretleri midir, yoksa çok dar ve kısa vadeli bir takım politik hesaplarla girilmiş yüzeysel taktikler midir? Bunun hakkında henüz kesin ve güvenli bir kanaate varmış değiliz. Değiliz, çünkü mesela Sovyetlerle 7 proje üzerinde yapıldığı

Boran'ın şüpheleri Türk – Sovyet ortak projelerinin uygulanmaya başlanmasıyla haksız çıkarılmış, ilk olarak 25 Mart 1967'de öngörüşmeleri tamamlanmış olan yedi sanayi tesisinin yapımına ilişkin Türk – Sovyet ekonomik yardım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Sovyetler Birliği Türkiye'de inşa edilecek yedi fabrika için makine aksamı ve teknik yardım yapacaktır. Bu anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 5 Ağustos'ta Seydişehir alüminyum tesislerinin, 17 Ağustos'ta da İzmir Aliağa petrol rafinerisinin temelleri atılmıştır.⁵⁶⁰

Bu çerçevede ticari ilişkilerin gelişmesi için ödemelerin konvertibl olması, yıllık protokollerin daha gerçekçi hazırlanması ve Sovyetler Birliği'nden hammadde ya da yarı mamül alımının kamu sektörü eliyle yapılması önerilmiştir.⁵⁶¹

Özellikle İnönü'nün Başbakanlığındaki Üçüncü Koalisyon hükûmeti döneminde başlayan, Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığındaki Dördüncü Koalisyon hükûmeti döneminde ivme kazanarak devam eden ve Birinci Süleyman Demirel hükûmeti döneminde doruk noktasına ulaşan Türk – Sovyet ilişkileri, karşılıklı ziyaretler döneminde de artarak devam etmiştir.⁵⁶²

1966 yılında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan ekonomi ağırlıklı görüşmelerde yeni bir adım daha atılarak demir – çelik, alüminyum, rafineri, lif – levha, sülfürik asit, cam sanayi ve votka imalatı ile ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projesi üzerinde ön görüşmeler yapılmıştır.⁵⁶³

---

söylenen anlaşmaların üzerinden bir hayli zaman geçtiği halde bu projelerin uygulanmasının ilerlediğine dair haberler duymuyoruz. Yapılmış olan kültür anlaşması hala Meclis'e sevk edilmiş değildir.”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 56, Oturum 3, 1967, C.13, s.350.

⁵⁶⁰ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.35 (1967), s.11 ve 19.

⁵⁶¹ **Yön**, S.84, 6 Kasım 1964, s.4, Erel Tellal, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ümit Yayınları, Ankara, 1993, s.221.

⁵⁶² İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1914 – 1975)**, İsis Yayınları, İstanbul, 1997, s.403., 1960'lardan başlayarak Türk – Sovyet ticari ilişkileri, ikili anlaşmalar çerçevesinde “kliring” yöntemiyle yürütülmüştür. Buna göre, takvim yılları başında imzalanmış anlaşmalarla, değiştirilecek malların çeşidi ve bunlara ayrılan kontenjanlar belirlenmektedir. Sovyetler Birliği'nden yapılan ithalat, Türkiye'nin toplam ithalatında en yüksek olduğu yıllarda bile yüzde 1.6'yı geçmemiştir. Ayrıca kliring yöntemi, düşük kalitede, fakat yüksek fiyatla mal alınmasına neden olduğundan, çok da tercih edilecek bir yöntem olmamıştır., Tellal, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, s.220-221.

⁵⁶³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, S.21, Haziran 1966, s.56.

Sovyetlerle 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da imzalanan Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması ile Sovyet yardımlarıyla kurulacak sanayi tesisleri şu şekilde belirlenmiştir:

- 1) Yıllık üretim gücü, 1 milyon ton ham çelik olan İskenderun Demir – Çelik Tesisleri,
- 2) Yıllık üretim gücü 20 bin ton alümina, 60 bin ton alüminyum, 25 bin ton hadde olan Seydişehir Alüminyum Fabrikası,
- 3) Yıllık üretim gücü 120 bin ton olan Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası,
- 4) Yıllık petrol işleme gücü 3 milyon ton olan Aliğa Petrol Rafinerisi,
- 5) Yıllık üretim gücü 28 bin ton olan Artvin Lif – levha Fabrikası,
- 6) 310 km uzunluğunda ve 380 kw gücünde olan Seyitömer – Seydişehir Elektrik Nakil Hattı.⁵⁶⁴

Daha sonra, Çayırova Cam Fabrikası'nın genişletilmesi ve İstanbul'daki Alkol Fabrikası'nın votka üretimi gibi projelerinden vazgeçilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelere sağladığı ekonomik yardımın, 1966 yılında 1.244 milyon dolar iken 1967 yılından itibaren 269 milyon dolara düştüğü yıllarda bile bu destek istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ Cevdet Alsan, **Türk – Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s.61-62., I. Ugolkov ve diğerleri, **Sovyet Gözüyle Türkiye – SSCB İlişkileri**, (çev.) Güneş ve Nadiye Bozkaya, Yar Yayınları, İstanbul, 1975, s.7., Refet Yinanç, “Türk – Bulgar İlişkileri”, (Ed.) Refet Yinanç – Hakan Taşdemir, **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s.10.

⁵⁶⁵ Zafer Başak, **Dış Yardımın Ekonomik Etkileri ve Türkiye (1960 – 1970)**, Hacettepe Ü. Yayını, Ankara, 1977, s.56., Yıllar sonra Başbakan Süleyman Demirel'in Türkiye'nin kalkınmasında Sovyet sanayi tesislerinin rolü ve Amerika'nın Türkiye'ye ilgisizliğiyle ilgili şu sözleri çok anlamlıdır: “1967 yılında bazı projelerimiz vardı. Maden kaynaklarımızı kullanmakta çok sıkıntı içindeydik. Biz cevher ihraç eder, metal ithal ederdik. Ben cevheri işleyen fabrikalar kurmak düşüncesindeydim.”, Süleyman Demirel bu bilgileri 1978 yılında gazeteci Cüneyt Arcayürek'e verdiği bir mülakatta ifade etmiştir., **Hürriyet**, 27 Mart 1978., “Türkiye, ham petrol yerine işlenmiş petrol aldıkça çok para ödüyordu dışarıya. Biz de, hem rafineri kapasitelerini arttıralım, hem de yeni rafineri yapalım dedik ve bunları Batılılara söyledik. Bunları finanse eder misiniz? dedik. “Etmeyiz” dediler. Sovyetler Birliği'ne sorduk, siz bunları finanse eder misiniz? “Ederiz” dediler. Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarım ve “light industry”, yani hafif endüstridir.” Ağır sanayi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini kabullenmemiştir. Ama Türkiye 50'li 60'lı ve 70'li yıllarda bunu

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma Türkiye'deki sol görüşlü entelektüel kesim tarafından da desteklenmiştir. Sol görüşlü yazarlar, Türkiye'nin ulusal gururunun çok kötü şekilde yara aldığını, Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları çerçevesinde politikalarının yönünü değiştirmesi gerektiğini ve özellikle de doğu bloku ülkeleriyle, bağlantısız hareket mensubu devletlerle, Balkanlar'daki ve Orta Doğu'daki komşularıyla ilişkilerini düzeltmesinin lüzumlu olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁶⁶

Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler birliği arasındaki ilişkiler adına yaşanan bir başka gelişme de; 28 Şubat 1968'de Ankara'da imzalanan "Türk – Sovyet Hududunun Yeniden İşaretlenmesi" protokolü ve hudut işaretlemesi yapacak Türk – Sovyet personelinin çalışma esaslarını belirleyen metnin 5 Temmuz 1968'de TBMM'nde görüşülerek kabul edilmesi olmuştur.⁵⁶⁷ 1921 tarihli Moskova ve Kars Antlaşmaları ile belirlenen Türk – Sovyet hududu sonra ki yıllar içinde nehir yataklarının kayması, sahillerin veya adaların aşınması üzerine değişime uğramış ve yeniden düzenleme adına harekete geçilmiştir.

a) SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye Ziyareti

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişen ekonomik ilişkiler ve Kıbrıs sorunu açısından, iki ülke arasında o güne kadar yapılan ziyaretlerin en önemlisi, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksî Kosigin'in Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretini iade etmek amacıyla 20 – 27 Aralık 1966 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyaret olmuştur.⁵⁶⁸

---

dinlememiş ve sanayileşmeyi geniş çapta yapmıştır.", Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ümit Yay., Ankara, 1995, s.112-113.

⁵⁶⁶ Cihat Göktepe, "Türkiye, İngiltere ve NATO (1959-1965)", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.114.

⁵⁶⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1968, C.51, s.705-715.

⁵⁶⁸ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.526.

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretinin hemen öncesinde, 27 Temmuz – 9 Ağustos 1966 tarihleri arasında TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli Başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir.⁵⁶⁹ Bu ziyaret bir anlamda Sovyet Başbakanı'nın Türkiye ziyaretinin diplomatik ve psikolojik olarak alt yapısını hazırlamıştır.

Kosigin'in Türkiye ziyareti, Türk – Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk çerçevesinde yürütülmesi, Kıbrıs sorunu ve Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, noktalarında büyük bir önem taşımıştır.⁵⁷⁰

O dönemde Ana Muhalefet Partisi'nin lideri olan İnönü, Kosigin'in Türkiye ziyaretinin karşılıklı güveni geliştirdiğini ve bunun da büyük bir kazanç olduğunu belirtmiştir.⁵⁷¹ Yukarıda ifade olunduğu gibi sadece TİP Türk – Sovyet yakınlaşmasını taktik bir yakınlaşma olarak değerlendirmiş ve Behice Boran'ın bu konudaki olumsuz yorumu Türk – Sovyet ortak projelerinin uygulanmaya başlamasıyla haksız çıkmıştır.⁵⁷²

Kosigin ile Türkiye Başbakanı arasında dostluk ortamında geçen görüşmeler sırasında Türk – Sovyet ilişkilerinin nasıl daha üst seviyeye ıkarılacağının üstünde durulmuş, ayrıca güncel uluslararası sorunlara da değerinilerek, görüş alış verişinde bulunulmuştur. Uluslararası durumun görüşülmesi sırasında taraflar, Sovyetler Birliği ve Türkiye Hkmetlerinin diğer barışsever devletlerle birlikte uluslararası gerginliğin azaltılmasına ve dünya barışının güçlendirilmesine yardımcı olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Her iki taraf da Yakın ve Orta Doğu'nun barış ve güvenlik bölgesi haline gelmesi konusundaki samimi dileklerini tekrarlamışlardır. Güneydoğu Asya'daki tehlikeli durumla ilgili derin endişelerini ifade etmişler ve Vietnam sorununun çözümünde 1954 tarihli Cenevre Antlaşmaları'nı temel aldıklarını

⁵⁶⁹ Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1914 – 1975)**, s.302.

⁵⁷⁰ Ziyaret esnasında Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs konusundaki "Bağımsız Kıbrıs" tezinin değişiş değişmediği, Türk tezi olan "Federatif Kıbrıs" tezine yaklaşıp yaklaşmadığı ve Kıbrıs'a gönderilen Çekoslovak silahları konularında karşılıklı görüşmeler yapılmıştır., Aysel Aziz, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965 – 1970)", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.4 (1970), s.223-224.

⁵⁷¹ **Milliyet**, 28 Aralık 1966.

⁵⁷² Melek Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.233.

ve Vietnam halkına kendi yazgısını özgürce belirleme hakkının tanınması gerektiğini kabul ettiklerini açıklamışlardır.⁵⁷³

Sovyet Başbakanı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret nedeniyle yapılan görüşmelerden ve yayınlanan Ortak Bildiri'den bir bütün olarak her iki taraf da memnun olmuştur. Bu durumu her iki başbakan "görüşmelerden memnunuz" şeklinde belirtmiştir. Her ne kadar Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak yeni bir şey söylenmemiş ise de, yapılan tekrarları olumlu saymak gerekir. Ayrıca, ekonomik açıdan yapılan görüşmeler ve Türkiye'ye yapılacak yardım, Türk – Sovyet ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir.⁵⁷⁴

New York Times Gazetesi, Kosigin'in Türkiye ziyaretini, "Türkiye Doğu'ya ve Batı'ya Bakıyor"⁵⁷⁵ başlığı ile vermiştir. Bu yorumda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihtiyatla yaklaştığı, Sovyetler Birliği'nin ise Türkiye'deki geleneksel Sovyet düşmanlığını yumuşatmaya çalıştığı, Kosigin'in ziyaretinin Amerikan çevrelerince izlendiği ve Türkiye'nin Kosigin'in ziyaretini daha fazla Amerikan desteği sağlamak için bir araç olarak gördüğü belirtilmiştir.

b) Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB Ziyareti

Türk – Sovyet ilişkilerinde başlayan olumlu gelişmeler, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksî Kosigin'in Türkiye ziyaretine iade-i ziyaret olmak üzere, Başbakan Süleyman Demirel'in 19 – 28 Eylül 1967 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyareti ile devam etmiştir.⁵⁷⁶

Sovyetlerin büyük önem verdiği Başbakan Süleyman Demirel'in ziyareti sırasında, ekonomik ilişkilerin yanısıra çeşitli uluslararası sorunlarda ele alınmıştır. Görüşmelerin ardından yayınlanan ortak bildiri ise taraflar,

⁵⁷³ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, (çev.) A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979 s.180.

⁵⁷⁴ Aziz, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965 – 1970)", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.4 (1970), s.226.

⁵⁷⁵ **Yeni Gazete**, 30 Aralık 1965.

⁵⁷⁶ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1967.

uluslararası barışın korunması, silahsızlanma, özellikle de nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda görüş birliği içinde olduklarını belirttikten sonra; Arap – İsrail Çatışması, Vietnam'ın Durumu ve Kıbrıs Meselesi gibi üç sıcak gelişme hakkında da ortak fikirlerini ifade etmişlerdir.

Arap – İsrail çatışmasına dair; emrivakilerin kabul edilmeyeceğini, kuvvet istimalinin, arazi ilhakını haklı kılamayacağını ve siyasi avantaj sağlayamayacağını beyan etmişlerdir. Ayrıca İsrail kuvvetlerinin askeri harekât neticesinde işgal ettikleri arazilerden çekilmesinin lüzumunu ve aciliyetini belirtmişlerdir.

Vietnam'daki duruma dair Başbakanlar duydukları endişeleri dile getirmiş ve sorunun Vietnam halkının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyularak çözümlenebileceğini vurgulamışlardır.

Nihayet Kıbrıs sorununa da değinilmiş ve özetle; "Kıbrıs Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün muhafazası, Türk ve Rum Millî Cemaatleri'nin kanunî hak ve menfaatlerinin korunması, karşılıklı güven ortamı içinde yaşamalarının sağlanması ancak barışçı yollarla mümkün kılınabilir."⁵⁷⁷ denilmiştir.

Sovyetler Birliği, bir yandan Enosis'e karşı çıkarak Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumaya çalışırken, diğer yandan da Türkiye'nin müdahale hakkını kullanmasını engellemeye çalışmıştır.⁵⁷⁸ Ancak yine de genel yaklaşıma bakıldığında, 1967 Kıbrıs bunalımı sırasında Türkiye'ye karşı tutumunun 1964'teki bunalım esnasında takındığı tavırdan daha yumuşak olduğu görülmüştür.

Bu yaklaşım farklılığında, Yunanistan'daki faşist Albaylar Cuntası'nın yönetimde bulunmasının da payı olmuştur. Zira Enosis gerçekleştiği takdirde Kıbrıs, albayların yönetimine geçecek ve gerçek anlamda bir NATO üssüne dönüşecektir. Bu nedenle, Sovyetler Birliği ilk andan itibaren Enosis'e karşı

⁵⁷⁷ Ortak bildirin tam metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 28, No.36 (1967), s.83-86, (Melek Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977, s.234.

⁵⁷⁸ Aziz, "Sovyeler'in Kıbrıs Tutumları 1965 – 1970)", **AÜSBF Dergisi**, C.XXIV, No.4 (1969), s.235-239.

çıkarak, sorunun “Ada’yı NATO’nun bir savaş üssü haline çevirmek isteyen gerici Yunan çevrelerinin gerici politikasıyla yakından ilgili”⁵⁷⁹ olduğunu belirtmiş ve meselenin, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü esasına göre çözüme kavuşturulması gerektiğini açıklamıştır.

Demirel’in Moskova gezisinin giderek krize giren ekonominin bir gereği olduğu ve görüşmelerde ekonomik konuların ağırlık taşıdığı Türkiye’de herkesin üzerinde anlaşıldığı noktalar olmuştur.

Ancak, sol basın gezi ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapmakla birlikte, Başbakan Demirel’in Kosigin’le yan yana pozlar verirken Türkiye’de birçok insanın, Moskova sözünü ağzına aldığı anda hapse girdiğini ve baskılara maruz kaldığını vurgulamış ve “Sükan’ın polisleri neredesiniz?” diye manşet atmaktan kendilerini alamamışlardır. Gerçekten de, oy aldığı taban ve izlediği iç politika göz önüne alınacak olursa Demirel için bu ziyaret kolay değildir.

Nitekim ziyaret sırasında da sıkıntılar yaşanmış, onuruna verilen yemeklerde “Kadehimi Türk – Sovyet dostluğu şerefine kaldırıyorum.” sözünün Türkiye’de yaratacağı tepkileri düşünerek söylememekte diretmiş ve bu durum Büyükelçi Hasan Esat Işık ile tartışmalarına neden olmuştur. Işık’ın “Bu nezaket formülünü kullanmak istemeyen bir hükümet başkanı Moskova’ya gelmemeliydi.” uyarısı üzerine Demirel durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.⁵⁸⁰

Demirel’in Sovyetler Birliği’ne yapmış olduğu bu ziyaret, genel sonuçları bakımından başarılı geçmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler daha iyi bir düzeye getirilerek, ülkeler arasındaki güvensizlik giderilmeye çalışılmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, ziyaret dönüşünde, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesinde sakınca değil fayda gördüğünü ve “Dış politikanın hislere ve husumetlere değil, akılcılık esaslarına dayanması gerektiğini”,

⁵⁷⁹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.38, 1967, s.32-33.

⁵⁸⁰ Mahmut Dikerdem, *Üçüncü Dünyadan*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977, s.24.

ayrıca, Sovyetler Birliği ziyaretinin Türk – Sovyet ilişkilerindeki son düşmanlık izlerini de sildiğini belirtmiştir.⁵⁸¹

Ziyaretlerden sonra iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler hız kesmeden devam etmiş ve 19 Nisan 1968 tarihinde İstanbul – Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Antlaşması, 7 Mayıs 1968 tarihinde Üçüncü Demir – Çelik Ön Proje Antlaşması, 19 Haziran 1968 tarihinde ise Arpaçay Barajı ile ilgili Türk – Sovyet Protokolü imzalanmıştır.

Daha sonra, ekonomi uzmanlarından oluşan bir Sovyet Heyeti, 23 Haziran 1968 tarihinde Türkiye'yi, Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise, 8 – 12 Temmuz 1968 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir.

10 Ekim 1969 tarihinde ise Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da inşa edilecek demir ve çelik tesisleriyle ilgili anlaşma imzalandıktan sonra, 12 – 21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Sovyetler Birliği'ni, 16 – 23 Mayıs 1970 tarihinde de Dışışleri Bakan Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov, Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.⁵⁸²

Sovyetler Birliği Kıbrıs konusunda kararlı tavrını devam ettirmiş, Makarios'u ve toprak bütünlüğü korunan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni desteklemekle birlikte, Türkiye'yi karşısına almaktan çekinerek, son derece ılımlı bir üslup kullanmıştır.

8–12 Temmuz 1968'de Çağlayangil'in Sovyetler Birliği ziyareti sırasında Sovyet yetkililer daha uzun vadeli ticaret ve ekonomi anlaşmaları yapmayı önerdilerse de, Çağlayangil bu tür anlaşmaların Türkiye'nin ekonomi sistemine uygun olmadığını belirtmiştir.⁵⁸³ Ki bu cevap Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerine yine de ihtiyatlı yaklaşmayı tercih ettiğini ortaya koymuştur.

⁵⁸¹ “Rus Dostluğuna NATO Mani Değildir”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1967.

⁵⁸² Gönlübol, v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, s.527-528.

⁵⁸³ *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, Belge 10, No.46, s.50.

4) Türkiye'nin Balkan Devletleriyle İlişkileri

1965 sonrasında AP hükûmeti salt Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirmekle yetinmemiş, Bulgaristan,⁵⁸⁴ Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkeleriyle de ticarî ve ekonomik ilişkiler kurmuştur.⁵⁸⁵

Zaten Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ve aynı dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları denetlemesi ve azaltması, yeni hükûmeti Sovyetler Birliği'ne iten temel neden olmuştur.

12 Mart muhtırası ile Demirel iktidardan uzaklaştırıldığında, tüm bu gelişmeler 1959 – 1960 Menderes dönemi ile kıyaslanmış ve ülke ekonomisini geliştirmek üzere Sovyetler Birliği ile yakınlaşan hükûmetlerin ordu tarafından uzaklaştırıldığı, bunun da arkasında ABD'nin bulunduğu ileri sürülmüştür.⁵⁸⁶

Oysa 1960'lı yıllarda iki süper güç kendi denetimlerindeki bloklardan ayrılmamak koşuluyla müttefiklerinin karşı blok ülkeleriyle diyaloga girmelerine izin vermişti. Türkiye bu ilkenin çerçevesini iyice anlamış ve

⁵⁸⁴ Türkiye, Balkan Devletleri ile ilişkilerini karşılıklı menfaat ve dostluk prensibi üzerine bina etmeye çalışmış ve bunda da muvaffak olmuştur. İlişkiler kimi zaman kapsamlı proje ve anlaşmalar üzerinde ilerlerken kimi zaman da çok özel konular üzerinden diplomatik başarı elde edilmiştir.

Buna en net örneklerden biri 27 Şubat 1964'te Meclis gündemine alınıp, bizzat dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından izah edilen olaydır ki: Bulgaristan'ın İstanbul Başkonsolosluğu eski Muavini Konsolos Varbanof Çolokof casusluktan hüküm giymiştir. Mahkûmiyet cezasını çekmeye başladığı günden itibaren Bulgar Hükûmeti Türk Hükûmeti nezdinde müteaddit defalar affı için teşebbüslerde bulunmuş ancak her seferinde kendilerine menfi cevap verilmiştir.

Ancak daha sonra üçü hükümlü olmak üzere Bulgaristan'da bulunan sekiz Türk vatandaşının mübadelesi mevzubahis olmuş daha sonra bu sayı Sofya Elçiliğinden iki ve Burgaz Konsolosluğundan bir Türk hizmetlisinin de dâhil olmasıyla on bire çıkmıştır. Böylece bir Bulgar mahkûma karşılık on bir Türk serbest bırakılmıştır. Bu mübadelenin bir diğer yönü de Bulgar mahkûmun tahliyesine 1,5 yıl varken, 20 yıl mahkûmiyeti olan bir Türk'ün de affa uğramasıdır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:64, Oturum:1, 1964, C. 28, s.140-142.

⁵⁸⁵ Gönlübol, v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1973**, s.550.

⁵⁸⁶ Çünkü 1947'den beri bir Türk Hükûmeti ilk defa kendi başına karar alarak harekete geçmiş, Soğuk Savaş'ın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde "NATO üyesi bir müttefik" Amerika'dan izin almadan Moskova ile diyalog kurmaya kalkışmıştır. Bu gelişme, NATO içinde ve Hür Dünya'da siyasi dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir olaydı ve cezasız bırakılmamalıydı.", Dikerdem, **Üçüncü Dünyadan**, s.22-25.

harfiyen uygulamış, Doğu bloku ile ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirirken, siyasal ve askeri olarak NATO'ya bağlılığını her defasında belirtmiştir.⁵⁸⁷

AP hükûmetinin Doğu Bloku'na yönelik politikası tümüyle ekonomik nedenlerden kaynaklanmış, Batı bağlantısına alternatif olarak değil, Batı bağlantısıyla birlikte yürütülmüştür. O kadar ki, Türkiye bir yandan Kıbrıs sorununda Makarios'un etkili olduğu BM'de Sovyet desteğini ararken, öte yandan ABD'nin girişimleriyle Albaylar Cuntası ile uzlaşmanın yollarını aramıştır. Ancak, tüm bunlar, Demirel Hükûmeti'nin çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinde Doğu Bloku'na yönelik attığı adımın önemini azaltmamıştır.

İlerleyen süreçte Balkan Devletleri ile ilişkilerde ciddi mesafe alındığı ve ard arda, evvelce imzalanan anlaşmaların onaylanarak yürürlüğe konduğu görülmüştür.

Bu cümleden olarak 22 Haziran 1965'te Türkiye ile Romanya arasında Bükreş'te imzalanan "Askıda olan mali meselelerin halledilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Romanya Halk Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Anlaşma" 1 Aralık 1966'da TBMM'nde görüşülerek onaylanması uygun görülmüştür.⁵⁸⁸

Bu anlaşma çerçevesinde Romanya Halk Cumhuriyeti Hükûmeti Türk Devleti'nin ve Türk uyruklu hakiki ve hükmî şahısların Romen Hükûmeti'nce alınmış olan millileştirme tedbirleri ve buna benzer kanuni ve idari tedbirlerden bu anlaşmanın imzalandığı tarihe kadar zarar görmüş mal, hak ve menfaatleri için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne 275.000 Amerikan doları meblağı kesin ve toptan bir tazminat olarak ödeyecektir.

7 Aralık 1966 günkü Meclis çalışmalarında balkan devletleri ile yapılan anlaşmalar gündeme alınmış ve önce, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin 18 Nisan 1966'da Bulgaristan⁵⁸⁹, 2 Mayıs 1966'da ise Romanya⁵⁹⁰ ile Ankara'da imzaladığı "Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşmalar" onaylanarak her iki ülke ile

⁵⁸⁷ Kemal H. Karpat, "Turkish Soviet Relations", *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950 – 1974*, Leiden, E.J. Brill, 1975, s.94-105.

⁵⁸⁸ *TBMM Kanunlar Dergisi*, C.50, s.15-24.

⁵⁸⁹ *TBMM Kanunlar Dergisi*, 1967, C. 50, s. 65-72.

⁵⁹⁰ *TBMM Kanunlar Dergisi*, 1967, C. 50, s. 73-81.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında hava servisleri kurulması kararları kanunlaşmıştır. Bir müddet sonra da aynı muhtevayı haiz olup 28 Haziran 1966'da Ankara'da Macaristan ile imzalanan anlaşma 1 Haziran 1967'de TBMM'nde onaylanmıştır.⁵⁹¹

Bu dönemde Balkan Devletleri ile ilişkiler noktasında ilginç bir gelişme yaşanmış ve Ankara Milletvekili İbrahim Sıtkı Hatipoğlu verdiği soru önergesi ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Başbakan Süleyman Demirel'in Romanya'ya yaptığı seyahatte heyet içinde 41 kişi bulunması gerekirken bu sayının sonradan arttığını ve bu artan kadro ile daha sonra Rusya'ya da gidileceğini, bu durumda seyahatlerin devlet bütçesine fazladan külfet getirdiğine dair endişelerinin olduğunu belirtmiştir.

Çağlayangil tarafından 15 Aralık 1967'de önergeye verilen cevapta dış seyahatlerin teknik olarak muhtevaları ve hazırlık çalışmaları izah edilmiş ve endişelerin yersiz olduğu vurgulanmıştır.⁵⁹² Bu gelişme dış seyahatlerin TBMM tarafından tüm boyutlarıyla titizlikle takip edildiğini göstermiştir.

8 Ocak 1968 tarihinde ise Meclisten, 1967 yılında Yugoslavya Parlamentosu'nun davetlisi olarak TBMM'ni temsilen bu ülkeye giden Parlamento Heyeti'nin ziyaretine iade olmak üzere bir Yugoslav Parlamento Heyeti'nin TBMM'nin davetlisi olarak gelmesine dair Başkanlık Divanı kararı

⁵⁹¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s. 372-380.

⁵⁹² Dışişleri Bakanı ve Başbakan'ın verdiği ortak cevaptaki bilgiler şöyledir: "Devletlerarasında yüksek seviyelerdeki ilişkilerin bir şekli de Devlet Başkanları, Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları seviyesinde teati edilen ziyaretler ve direkt temaslar şeklinde tecelli eder. Yüksek seviyedeki bu ziyaretlerden;

- Devlet Başkanları ziyaretlerinde spesifik meselelere temas edilmez. Bu seviyedeki ziyaretlerden murat diğer seviyedeki temaslar ve meselelerin halli için müsait bir zemin yaratmak ve Devlet Başkanları seviyesindeki ziyaretlere gösterilen umumi ilgiden faydalanılarak milletlerin yekdiğerini daha yakından tanımalarını sağlamaya çalışmaktır.

- Başbakanlar seviyesindeki ziyaretlerde ele alınan konular iktisadi, kültürel, sosyal velhasıl Hükümet fonksiyonunun bütün sektörlerini kapsayan meselelerdir. Bu itibarla heyetler ziyaret edilen devletin ve aramızdaki ilişkilerin özelliklerine göre değişik sektörlerden yetkili temsilcilerin katılmasıyla tereküb etmektedir.

- Dışişleri Bakanları seviyesinde yapılan ziyaretlerde ise mutaden ve genellikle siyasi mahiyette olmak üzere dünya sorunları ve ikili ilişkiler ve bu ilişkilerin takviyesi gibi meseleler ele alınır."

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:17, Oturum:1, 1968, C.22, s.568-569.

görüŖülüp onaylanarak kabul edilmiŖtir. Aynı çerçevede bir davetin Çekoslovakya içinde geçerli olduğu karar bağlanmıŖtır.⁵⁹³

Ancak bir süre sonra Yugoslavya Halk Cumhuriyeti'nin millileŖtirme çalıŖmaları kapsamında Türk vatandaşlarının, orada bulunan mal, hak ve menfaatleri noktasında zarara uğradıkları haberleri alınmıŖ ve ivedilikle mevzuya dair kanun tasarısı hazırlanarak, DıŖiŖleri ile Maliye ve Plan Komisyonlarından 5'er üye seçilip Geçici Komisyonlar oluşturulmuŖtur. OluŖturulan bu komisyonların raporları Mecliste görüŖülürken meseleye dair detaylarda paylaŖılmıŖtır. GörüŖmeler esnasında söz alan Maliye Bakanı Cihat Bilgehan meselenin tek taraflı olarak Türk Hükümeti'ne ait bir konu olmayıp milletlerarası bir anlaşma olduğunun altını çizmiŖ ve en kısa zamanda kriterleri bünyesinde taşıyan Türk vatandaşlarının mağduriyetlerinin giderilmesi için Yugoslavya Hükümeti ile bir anlaşma yapılacağını belirtmiŖtir.⁵⁹⁴

Hakikaten I. Demirel Hükümeti iktidarının bitimine kısa bir süre kala 17 Mart 1969'da Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti ile 13 Temmuz 1956 tarihinde imzalanan "Türk Vatandaşlarına Ait Olup Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nce MillileŖtirilmiŖ Bulunan Mal, Hak ve Menfaatlerin Tasfiyesi

⁵⁹³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, BirleŖim:24, Oturum:2, 1968, C.23, s.170.

⁵⁹⁴ Konu ile ilgili söz alan KırŖehir Milletvekili Süleyman Onan Ŗu değerlendirmeyi yapmıŖtır:

"Memleketimize sadece Yugoslavya'dan değil; Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan ve benzeri memleketlerden Türk vatandaşlarımız göç ediyorlar. Bunlar dedelerinden, babalarından veya fiilen kendilerinin iktisap ettiği gayrimenkulleri olduğu gibi orada bırakıyorlar, sadece tatlı canlarını anavatanına ulaŖtırmak için çareler arıyorlar ve geliyorlar.

Devre devre, yer yer memleketimize göçmen olarak gelen bu vatandaşlarımız, anavatanımıza gelir gelmez her Ŗeyden yoksun oluyorlar. Türk Hükümeti veya hükümetleri, gelen bu vatandaşlarımızın iaŖelerinden mesul, ibatelerinden mesul, sağlık durumlarından mesul, onların iskân politikasından mesul ve çok müŖkül durumlarla karŖı karŖıya kalıyorlar.

MüŖkül durumda kalan Türk Hükümeti, bunları memleketimizin en güzide yerlerinde Hazine'ye ait olan arazileri tevzi etmek suretiyle iskân ediyorlar. Ama buna mukabil onların Yugoslavya'da ve benzeri yabancı memleketlerde bıraktıkları servetlerin akıbeti meçhuldür. Buna izafeten 7050 sayılı Kanunla tasdik olunan 13 Temmuz 1956 tarihli Anlaşma ile akdedilen Akitname'de Yugoslav Devleti'nden sekiz yılda ve sekiz eŖit taksitle ödenmek üzere küresel olarak 3.750.000 ABD Doları olarak borçlandırılmıŖ olan bu meblağın taksitleri dahi ödenmemiŖ vaziyette. Sadece Yugoslavya'da vatandaŖlığımıza kabul ettiğimiz Türk evlatlarımızın hakları bu kadar milyonlar tutuyor.

Benzeri durumları da Türkiye ile bir kıyaslayacak olursak, Türkiye'de de bir hayli yabancı uyruklu kiŖilerin nâmütenâhî gayrimenkul servetleri var. Bunlar İstanbul'un ve benzeri en güzel yerlerimizin en güzide yerlerine oturmuŖlar, çöreklenmiŖler, diledikleri gibi sefa sürüyorlar., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, BirleŖim:77, Oturum:1, 1968, C.28, s.202-210.

Anlaşması” Mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁹⁵ Ve bu anlaşmadan istifade edecek olan kişilerle ilgili olarak, anlaşmanın imza tarihi olan 13 Temmuz 1956 tarihi temel alınmış, bu tarihten sonra Türk vatandaşlığına geçen kişilerin ilgili tarafta mülkleri olsa dahi anlaşmanın getirilerinden yararlanmaması karara bağlanmıştır.

27 Mart 1969 tarihinde ise TBMM yapılan görüşmelerle Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ile arasında 28 Aralık 1967’de Ankara’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Halli ile Hudut İşaretlerinin Bakımı Anlaşması” onaylanmış⁵⁹⁶ ve iki memleket arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme noktasında kararlılık gösterilmiştir.

Bu gösterilen kararlılığın devamı olarak 13 Mayıs 1969 tarihinde Meclis bir başka Türkiye - Bulgaristan anlaşmasını gündemine almıştır. 22 Mart 1968 tarihinde Ankara’da Türk ve Bulgar Dışişleri Bakanlarınınca imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye’ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Göç Etmeleri Hakkındaki Anlaşma”⁵⁹⁷ onaylanarak yürürlüğe konmuştur.

5) Türkiye – NATO İlişkileri

NATO örgütünü tekeline almış olan Amerika’nın kendi ulusal savunması için savaş doktrinleri ve stratejilerini geliştirmesi, bunları değişen

⁵⁹⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1969, C. 52, s. 181-184.

⁵⁹⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1969, C. 52, s. 267-277.

⁵⁹⁷ Anlaşma hükümleri dâhilinde ifade edilen vatandaşların kategorileri; a) Karı-koca, b) Ana, baba, büyük ana, büyük baba ve bunların çocukları, c) Çocuklar ve torunlar ile bunların eş ve çocukları, d) Bu anlaşma yürürlüğe girinceye kadar evli olmayan kız ve erkek kardeşler ile ölü kız ve erkek kardeşlerin bekâr reşit ve gayri reşit çocukları, olarak belirlenmiştir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1969, C.52, s.552-554.

koşullara ve kendi ihtiyaçlarına göre, müttefiklerinin ulusal çıkarlarını hesaba katmadan hayata geçirmesi ve NATO içinde nükleer silahların en gelişmiş tiplerine sahip, en güçlü ve en zengin devlet konumunda olması⁵⁹⁸ ve I. Demirel Hükûmeti Dönemi'nde, hemen her meselenin NATO bağlamında sorgulanması adeta bir rutine dönüşmüş ve bu rutin içerisinde Türkiye yine de NATO bünyesindeki varlığını ve NATO'ya verdiği ehemmiyeti, gerçekleşen toplantılara katılarak ve ahitlerini yerine getirerek göstermeye devam etmiştir.⁵⁹⁹ Bu sorgu sürecine "Türk Dış Politikası" anlayışındaki radikal değişimin katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

⁵⁹⁸ Türkaya Ataöv, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", **AÜSBF Dergisi**, Cilt.24, Sayı:1, 1969, s.108.

⁵⁹⁹ Türkiye I. Demirel Hükümeti Dönemi'nde NATO bağlamında önce 1-11 Aralık 1965 tarihleri arasında Paris'te yapılan NATO 35. Askerî Komite toplantısına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay komutasında katılmış (**BCA**, 030.18.01.01.190.13.2.), ardından NATO Müttefik Devletlerin donanmalarına ait harp gemilerinin 23 Aralık 1965 tarihinden itibaren altı ay daha uzatılması izin verilmiştir. (**BCA**, 030.18.01.02.191.83.9.) Ardından 24-25 Mayıs 1966'da NATO Güney Avrupa Başkomutanlığına bağlı Türkiye, İtalya ve Yunanistan Genelkurmay Başkanlarının iştirakiyle yapılan CINCOSOUTH'un koordinatörlerliğinde Roma'da Güney Bölgesi Konferansına (**BCA**, 030.18.01.02.156.37.12.), 6-9 Haziran 1966'da Brüksel'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.196.43.6.), 14-17 Haziran 1966'da Paris'te Yapılan NATO 36. Askerî Komite toplantısına katılım gösterilirken (**BCA**, 030.18.01.02.196.42.7), NATO müttefik devletlerinin donanmalarına mensup harp gemilerinin Türkiye limanlarına gelmeleri 23 Haziran 1966 itibarıyla bir altı ay daha uzatılmıştır. (**BCA**, 030.18.01.02.197.45.11.) Daha sonra Paris'te; 25-26 Temmuz 1966'da yapılan NATO Savunma Bakanları toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.02.197.51.19.), 24-25 Kasım 1966'da yapılan NATO Sivil Olağanüstü Hal Planlaması Yüksek Komitesi toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.000.200.79.7.), 14-16 Aralık 1966'da Bakanlar seviyesindeki 14'ler toplantısı ile NATO Bakanlar Konseyi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.000.201.83.20.), 12-13 Aralık 1966'da NATO Askerî Komite toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.201.84.1.), NATO Özel Nükleer Komite ve Savunma Planlama Komitesi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.201.84.14.) ve 8 Mayıs 1967'de 38. NATO Askerî Komite toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.206.33.15.) 6-7 Nisan 1967 tarihinde ise Washington yapılan NATO Nükleer Planlama Grubu toplantısına (**BCA**, 030.18.01.000.204.22.6.), 13-14 Haziran 1967'de Lüksemburg'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısına (BCA, 030.18.01.000.208.47.13.), 11-16 Eylül 1967'de Danimarka ve Norveç'teki NATO Askerî Komitesi'nin toplantısı ile (BCA, 030.18.01.000.211.69.17.), 11 Aralık 1967'de Brüksel'deki NATO Askerî Komitesi toplantılarına (BCA, 030.18.01.000.213.85.10.), yine Brüksel'de yapılan 12 Aralık 1967 tarihli NATO Savunma Planlama Komitesi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.000.213.85.9.) 8 Mayıs 1968'deki NATO Bankalar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.219.34.6.) ve 14 Kasım 1968'de NATO Savunma Planlama Komitesi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.227.82.12.), ardından 26-27 Kasım 1968'de Atina'da yapılan NATO Güney Bölge 1968 Konferansı ile bunu takip eden 28-30 Kasım tarihlerinde İtalya'da yapılan NATO Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanları toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.228.88.7.), sonrasında Washington'daki 10-12 Nisan 1969'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.232.22.9.) ile 7-17 Nisan 1969'daki NATO'nun 20. kuruluş yıldönümü dolayısıyla yapılan Bakanlar Konseyi toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.02.232.23.11.), 24 Nisan 1969'da Brüksel'de yapılan NATO çerçevesinde Karasuları ve Balıkçılık Bölgesi Milletlerarası Deniz Hukuku Konferansına (**BCA**, 030.18.01.02.232.23.20.) ve yine Brüksel'de 3-9 Mayıs 1969'da yapılan NATO Askerî Komite toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.02.219.34.10.) katılmıştır.

Devletin resmî organları tarafından Türkiye'nin NATO ile ilişkileri izah edilse dahi aydın kesimde bu ilişkiler "millî menfaatler ve bağımsızlık" ekseninde tartışılmaya devam etmiştir. Bu tartışmalar bağlamında Prof. Dr. Duygu Sezer yaptığı bir değerlendirme ile topluma fikir ve düşünceleri ile yön veren aydın ve yazarları ikiye ayırmıştır.

Birinci grup yazarlara göre, Türkiye dış politikada ulusal çıkarlarının gerektirdiği kararları alamamaktadır. Ayrıca NATO üyeliği Türk ordusunu yabancı komutası altına sokarak bağımsızlığını sona erdirdiği gibi, Türkiye'nin güvenliğini de sağlayamamıştır.

NATO, Sovyet tehdidine karşı kurulmuştur ve son Kıbrıs olaylarının da gösterdiği gibi Türkiye'ye tehdit kuzeyden değil batıdan, müttefiki Yunanistan'dan gelmiştir. Türkiye, NATO üyeliği dolayısıyla doğrudan kendisine yönelik bu tehdit karşısında ulusal güvenliğini sağlamakta zorlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin NATO üyeliği kendi bağımsızlığına ve güvenliğine değil, Batı'nın ve özellikle ABD'nin güvenliğine hizmet eden ve bu yüzden Türkiye'yi tehlikeye sokan bir ilişkiler düzeni kurmuştur. Bu durumdan kurtulmak için Türkiye'nin NATO üyeliğine son verilmelidir."⁶⁰⁰

İkinci grup yazarlar ise Türk Dış Politikası'nın gözden geçirilmesinden yana olmuşlardır. Bu yazarlar,⁶⁰¹Türk Dış Politikası'nın başarısız, hatalı ve yetersiz olduğu konusunda birinci grupta aynı fikirlere sahip olmakla birlikte, çözüm konusunda farklı yaklaşım benimsemişlerdir. Ayrıldıkları nokta NATO içinde kalıp kalmamak meselesi olmuştur. Bu yazarlar, "gerçekçi ve kişilikli, yani ittifaklar – bağlantılar içinde bağımsız bir dış politika"⁶⁰² istemiştir.

⁶⁰⁰ Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF Yay., No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.374-382.

⁶⁰¹ Bu grubun içinde Cumhuriyet gazetesinden Ecvet Güresin ve Kayhan Sağlamer, Milliyet gazetesinden ABDİ İpekçi ve Metin Toker, Ulus gazetesinden Cihad Baban, Ahmet Şükrü Esmer ve Fikret Ekinci, Tercüman gazetesinden Şükrü Baban ve Mehmet Ali Kışlalı bulunmaktadır. Sezer, Cumhuriyet yazarlarından Nadir Nadi ve Mehmet Barlas'ın yaklaşımlarında tam bir açıklık olmamakla beraber daha çok Türk Dış Politikası'nın gözden geçirilmesini savunan grupta yer almaları gerektiği kanısındadır. Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, s.387-388.

⁶⁰² Bu yazarlara göre, Türkiye'nin ABD ile ikili anlaşmalar yapması, sonra da NATO'ya girmesi, özünde yanlış değildir. Ancak, bu ikili ve çok taraflı ilişkiler, yardımlaşma ve işbirliği ilkelerinin sınırlarını aştığı için, Türkiye, egemenlik hakları kısıtlı, savunma konusunda verdiği tavizlerden dolayı güvenliği tehlikede ve ekonomik bakımdan sömürülen bir ülke durumuna girmiştir. İlişkilerin

NATO içi ilişkiler noktasında ise; Türkiye'nin ulusal davalarda davranışlarının kısıtlandığını ve savunma stratejisi sadece Sovyet tehdidi üzerine oluşturulduğu için Türkiye'nin güvenliğinin tam olarak sağlanamadığını ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, bu ciddi sakıncaların ortadan kaldırılması, "bağımsızlık, ortak güvenlik ve eşitlik ilkelerinin gerçek anlamda uygulanması koşuluyla NATO üyeliği Türkiye'nin savunması için yararlıdır. ...Gelecekteki bir saldırı tehlikesine karşı korunmak amacı ortak amaç olarak kaldığı ve bu amaç diğer ulusal çıkarların gerektirdiği bağımsız davranışları engellemediği sürece NATO üyeliği Türkiye'nin savunmasını güçlendiren bir unsur olarak görülmelidir."⁶⁰³ Kanaatini benimsemiş ve her ortamda ifade etmişlerdir.

1965'ten itibaren gazetelerde de sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanan ABD ve NATO ilişkilerinin halkta yankı bulması çok da zaman almamıştır. Günlük gazetelerin yanısıra, daha akademik nitelik taşıyan haftalık ve onbeş günlük dergiler de dış politikanın ana sorunu olarak ABD ve NATO ilişkilerini ele almıştır.

Örneğin Forum ve Yön dergilerinde, 1961 yılından itibaren dış politikada değişiklik gerekliliği üzerinde durulmuş, ancak, 1965'e dek vurgulanan, Türkiye'nin tek yönlü bir politika izleyerek bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin oluşturduğu Bağlantısızlar grubunu ihmal ettiği ve bunun Atatürk'ün bağımsız dış politika anlayışına uymadığı gerçeği olmuştur.

Oysa 1965'ten itibaren, özellikle Yön ve 1967'de yayın hayatına giren TİP çizgisindeki Ant dergileri, ABD ve NATO ile ilişkileri eleştirmeye, ABD'nin tüm dünyada izlediği emperyalist politikaları yazmaya ve Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır.

---

bu duruma gelmesinden ABD'nin dış politika anlayışı kadar Türkiye'nin dış politika anlayışı da rol oynamıştır. Türkiye, kişilikli ve gerçekçi davranabilseydi bağımsızlığından fedakârlık yapmamış, ABD'nin nüfuzu altına girmemiş, güvenliğinden ve ekonomik kaynaklarından ödün vermemiş olurdu.

İkili savunma anlaşmalarının temel sakıncaları, Türkiye'ye nükleer başlıklı silahların yerleştirilmesi, bunların kullanım hakkı ve yetkisinin Amerikalı komutana ait olması ve Türk hükûmetinin bilgi ve denetimi dışında bulunmasıdır. Bu yolla, Türkiye Sovyetler Birliği'nin ilk ve doğrudan nükleer hedefi haline gelmektedir. Türkiye acilen ikili anlaşmaları gözden geçirmeli, sakıncalı yönlerine son vermeli, eğer gerekiyorsa bütünüyle iptal etmelidir., Sezer, a.g.e. s.396-402.

⁶⁰³ Sezer, a.g.e., s.415.

Söz konusu iki dergide de dış politikaya ilişkin her konu ABD ile ilişkiler çerçevesinde ele alınmış ve Türkiye'deki ABD üsleri ile ikili anlaşmaların Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına uygun olmadığı ve acilen bunların gözden geçirilmesi ve iptal edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Türk kamuoyunda ABD ve NATO karşıtı düşüncelerin doğmasında etkisi olan bir başka unsur da TİP'tir. Bu parti, yalnızca milletvekilleri ve senatörleri aracılığıyla Meclis kürsüsünden Türk – Amerikan ilişkilerini ve NATO'yu eleştirmekle kalmamış, halka yönelik toplantılarda da konunun üzerinde durarak tepki üretmeye çalışmıştır.⁶⁰⁴

Dönemin ABD ve NATO karşıtı yazıları ve eylemleri incelendiğinde göze çarpan ilk özellik bunların milliyetçi bir üslup taşımasıdır. Bu da son derece doğaldır. Çünkü Türkiye'de ABD ve NATO karşıtlığının dile getirilebilmesine olanak sağlayan en önemli hadise “ulusal bir dava” olarak algılanan Kıbrıs sorunu olmuştur.

Bu karşıtlığı gerekçelendiren olgu da Türk Egemenliği'nin ve Türk Bağımsızlığı'nın kısıtlanması olmuştur. Nitekim gerek basında ve akademik çevrelerde, gerekse TİP içinde başlatılan ABD ve NATO karşıtı kampanyanın en etki yaptığı kesim olan üniversite gençliğinin hareketleri 1968'den sonra şiddetlenmiş, silahlı nitelik kazanmış ve sosyalist olduğu kadar milliyetçi motifler de taşıyan belli başlı sloganlarından biri de “ABD Defol” ifadesi olmuştur.

Öyle ki; 1965 sonrasındaki koşulsuz NATO taraftarlığı artık milliyetçilikle uyumsuz bir hale gelmiş ve 1964 öncesinde ABD'ye ve NATO'ya karşı olmak nasıl “vatan hainliği” damgasının vurulmasına yeterli bir gerekçe oluşturduysa, 1965'ten sonra da ABD ve NATO'yla ilişkilerde mevcut durumun korunmasını savunmak aynı sonucu doğurmuştur.

---

⁶⁰⁴ Daha sonra 1965 seçim kampanyasında bu konu da işlenmiş ve Aybar seçim kampanyasını açtığı konuşmasında “Bugün 35 milyon metrekaresel vatan toprağı Amerikan işgali altındadır. Bu üslerde Amerikan bayrağı dalgalanır ve bu üsler birer küçük Amerika'dır. Bu üslere Türk polisi giremez. Bu üslere Türk hâkimi giremez” demiştir., Sadun Aren, **TİP Olayı**, Cem Yay., İstanbul, 1993, s.68.

Türkiye - NATO ilişkilerinin sorgulandığı bu dönemde, 30 Nisan 1968'de Ant dergisinde yayınlanan "NATO Bildirisi"ne imza veren öğretim elemanlarının 308 gibi büyük bir sayıya ulaşması oldukça dikkat çekici olmuştur.

Söz konusu bildiriye, başta Fransa olmak üzere tüm üye ülkelerde NATO'yu eleştiren bir akım başladığının altı çizilmiş ve Türkiye'nin kendisine sorulmadan nükleer bir savaşın felaketi içine itilmek tehlikesi ile karşı karşıya olduğu, basın bu konu ile daha fazla alakadar olup toplumu tüm gelişmelerden haberdar etmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır.⁶⁰⁵

Ancak bu bildiriye yayınlayan bilim adamlarının genel olarak Sol görüşlü olmaları bildiriye daha farklı bir anlam katmıştır. Zira komşuları arasında Türkiye'nin NATO içinde olmasını hazmedemeyen en önemli ülkenin Sovyetler Birliği olması bildirinin daha farklı bir pencereden değerlendirilmesine neden olmuştur.

Bu gelişmenin üzerine 30 Eylül 1968 tarihinde İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca bu gelişmeyi Meclis gündemine taşımış ve bildiriye yer alan hususların aydınlatılmasını Başbakan'dan talep etmiştir.

Kırca'nın yazılı soru önergesine yine yazılı cevap veren Başbakan Süleyman Demirel; Fransa'nın NATO'dan ayrılması noktasında resmî bir beyanının bulunmadığını belirtmiş ve Türkiye'nin NATO emrine verdiği kuvvetlerini millî ve zarurî bir hal vaki olduğunda NATO mercilerini haberdar

⁶⁰⁵“Yirmi yıllık tecrübelerden sonra, NATO'nun ulusal savunma ve güvenliğimize uygun bir antlaşma olmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Olaylar Türkiye'nin kendi ulusal gücünü kendi güvenliği için NATO'dan izin almaksızın kullanamayacağını göstermiştir. NATO'nun ileri bir karakolu olarak telakki edilen Türkiye, kendine sorulmadan nükleer bir savaşın felaketi içine itilmek tehlikesi ile karşı karşıyadır. Yabancı üslerden kalkan uçaklar Türkiye'yi nükleer bir savaşın eşiğine götürecektir.

Türk aydınları olarak, yurdumuzun atom ve hidrojen silahları ile radyoaktif serpintilerin muhtemel bir hedefi olması tehlikesi karşısında bütün parlamenterlerimizi ve halkımızı Türkiye'nin NATO ile ilişkisini yeniden düşünmeğe ve basınıımızı bu konuyla daha fazla ilgilenmeğe çağırıyoruz. Kanımızca basınıımızda yayınlanan birkaç yazı konunun hayatî önemi göz önünde tutulduğunda yeterli sayılamaz.

NATO ile ilişkilerimizi bütün yönleri ve ayrıntılarıyla halkımıza anlatmak zorundayız. Savaş felaketinin büyüğü halkın kendi omuzlarına çöker. Bütün NATO ülkelerinin bu ittifakı kendi ulusal çıkarları açısından yeniden inceledikleri bugünlerde, Türk halkı da kendi geleceği hakkında karar vermek durumundadır. Bu hususun tam bir serbestlik ve açık yüreklilikle tartışılması gerektiğini belirtiriz.”, “308 Bilim Adamının NATO Bildirisi”, **Ant**, No.67, 1968, s.7.

etmek suretiyle kullanabileceğini, Türkiye’de nükleer silah yapılanması olarak ta Stratejik bir silah olan Jüpiter mevzilerinin 1960 yılında Çiğli’de kurulduğunu fakat onlarında 1963 yılında Türkiye’den çıkarıldığını kaydetmiştir.⁶⁰⁶ Böylece NATO bağlamında Türkiye için nükleer bir tehlikenin olmadığını vurgulamıştır.

Bu dönemde NATO bağlamında meydana gelen bir diğer gelişme ise 28 – 31 Temmuz 1968 tarihinde Hollanda’nın Tilburg Üniversitesinde yapılan “Atlantik İttifakı’nın Geleceği” konulu kologyum olmuştur ve bu çalışmaya Türkiye’yi temsilen; NATO nezdinde ki Türk Büyükelçi Nuri Birgi, Dışişleri Bakanlığı NATO dairesi üyelerinde Şükrü Elekdağ ve SBF’den Prof. Dr. Nermin Abadan katılmışlardır.

Bu kologyumda öncelikle; Avrupa – Amerika ilişkileri, Doğu Avrupa’daki gelişmeler, Varşova Paktı ile ilişkiler ve Avrupa Güvenlik sistemi meseleleri ele alınmıştır. Ayrıca askerî sorunlar ile silahsızlanma meseleleri de teknik noktada görüşülmüş ve siyasal dengeleri eşit ağırlıkta tartışmalar yaşanmıştır. Nihai olarak üzerinde mutabık kalınan en önemli nokta; NATO’nun münferit olaylarla fazlaca ilgilenmesinin yararlı olmadığı görüşü olmuş ve bu görüş genel kabul görmüştür.⁶⁰⁷

Ardından “NATO’ya Dâhil Devletlerin Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme” üzerinde yeni düzenlemeler yapılarak resmî görevli iken suç işleyen şahısların cezaî müeyyideleri ile bu sürecin işleyişi üzerine düzenlemeler yapılmış ve suçun işlendiği ülkenin Adalet, Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları ile Genel Kurmay Başkanlıklarının yetkili kılındığı karara bağlanmıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2,Toplantı:3, Birleşim:86,Oturum:1, 1968, C. 28, s. 713-714.

⁶⁰⁷ Nermin Abadan, “NATO’nun Geleceği”, **AÜSBF Dergisi**, C. 23, S. 3, 1968, s. 369-372.

⁶⁰⁸ **BCA**, 030.18.01.02.233.30.13., Bu gelişmenin ardından Türkiye, 28 Mayıs 1969 tarihinde Brüksel’deki NATO Savunma toplantısı ile 29-30 Mayıs 1969’da ise Londra’da yapılan NATO Nükleer Planlama toplantılarına (**BCA**, 030.18.01.02.235.39.12.) katılmıştır.

6) Türkiye'nin Değişen Arap Politikası ve 1967 Krizi Ekseninde Türkiye – İsrail İlişkileri

Sovyet tehdidinin, II. Dünya Savaşı sonrasında artması üzerine, Batı dünyası içinde kendine yer arayan Türkiye, İsrail'i tanıyarak Batılılığını ispat etmek zorunda kalmıştır.⁶⁰⁹ Kimi değerlendirmeler ise Türkiye'nin ABD kontrolündeki İsrail'i tanıyarak ona hoş görünmeye çalıştığı ve böylece ABD yardımının artmasını hedeflediği şeklinde olmuştur.

Bu şekilde dahi değerlendirilse bu tanıma ile Türkiye, yükselen Arap milliyetçiliği karşısında hedef ülke konumuna gelmiş ve Müslüman Kardeşler Örgütü'nün yayın organı Al-Dawa, bu olaydan sonra Türkiye'nin ikinci İsrail olduğunu yazarak, yok edilmesi için çağrıda bulunmuştur.⁶¹⁰

Hakikaten, DP döneminde Türkiye – İsrail ilişkilerinde çatışma ve sürtüşmelerden uzak durulup, ilişkilerin her alanda geliştirilmesine gayret edilmiştir. Örneğin; 18 Mart 1960 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile İsrail Devleti Hükûmeti Arasında Ticaret ve Tediye (Ödeme) Anlaşmaları" anlaşması imzalanmış, İsrail'e, ağırlıklı olarak gıda ihracının, İsrail'den ise ağırlıklı olarak kimyevî maddeler ve inşaat malzemeleri ithalinin kararlaştırıldığı bu anlaşma 2 Aralık 1960 tarihinde MBK Hükûmeti'nce onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁶¹¹

Bir anlamda Gürsel Hükûmetleri döneminde de İsrail'e karşı benzer hassas denge korunmuş ve ilişkilerin önemsendiği vurgulanmıştır.

⁶⁰⁹Sîna Akşin bu tanımayı farklı bir açıdan değerlendirir: "Birtakım devletler İsrail'i tanıdılar. Tanyanlar arasında biz de vardık. Bunun Araplar üzerinde ne kötü etkiler yaptığını söylemeye lüzum görmem. Böyle bir tanımaya bizi zorlayan sebepler ne olabilirdi? Bu davranışımızın Amerika'nın tesiri altında veya ona hoş görünmek maksadıyla olduğu şüphesizdi. Amerika'daki malî ve iktisadî müesseselerin birçoğu ve dolayısıyla idare Yahudilerin kontrolü altında idi. Amerikan yardımının devamını sağlamak için Yahudilere hoş görünmeye çalışıyorduk." Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.213.

⁶¹⁰ Kemal H. Karpat, "Turkish and Arab – Israel Relations", **Turkish Foreign Policy in Transition 1950 – 1974**, (ed.) Karpat, Kemal H., A.J. Brill, Leiden, 1975, s.116.

⁶¹¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1961, C. 43, s. 331-341.

Ancak bu nokta da ki muhalif çıkışlar Koalisyon Hükûmetleri Dönemi'nde kendini göstermeye başlamış, Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in Dış Politika'daki gelişmeler üzerine Mecliste bir genel görüşme açılmasını öngören teşebbüsünün ardından Türk Dış Politikası masaya yatırılmıştır. Görüşmeler sonunda Arap ve İsrail politikasına dair; "Sadece hakkı ve hakikati arayan ve müdafaa eden bir millet olarak, İsrail ile komşusu olan memleketler arasında 1948'den beri halledilememiş olan, adedi bir ile bir buçuk milyon arasında bulunan, hicrete mecbur edilmiş Filistin Arabi'nin maruz kaldığı perişanlığı nasıl görmemezlikten gelebiliriz? Benî İsrail'in bir vatan sahibi olmak hissini ve asırlardır devam edegelen cehdini de anlamaz değiliz.

Fakat bu asırda böylesine bir cebir kullanılmasını ve iki milyonluk bir memlekete bir buçuk milyonluk bir kütlenin bir anda sürülüp yığılmasını da vicdan sahibi insanlar olarak nasıl kabul edebiliriz? Arapların yalnızlığını ve ızdırabını anlamalıyız. Evvelce büyük Türk Devleti'nin yıkılıp parçalanması için gayret sarf edenler, şimdi de parçalarını parçalamaya çalışıyorlar; teker teker ve yalnız yalnız... bu siyaset Türkiye tarafından büyük bir dikkat ve basiretle mutlaka izlenmelidir."⁶¹² Kanaati hâkim olmuş, uzun zamandır ilk kez mesele bu kadar net bir dille ve faklı bir üslupla tenkit edilmiş ve bir anlamda değışecek olan dış politika anlayışının habercisi olmuştur.

20 Ekim 1965 genel seçimlerinden sonra, Süleyman DEMİREL'in Başbakanlığında iktidara gelen AP Hükûmeti Arap Dünyası ile daha yakın ilişkiler kurmayı amaçlamış, hükûmet programında, daha önce de ifade edildiği gibi, Araplarla ilişkiler konusunda yeni söylemler yer almış ve bu noktada her türlü garanti verilmiştir.⁶¹³

⁶¹² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, Birleşim:30, Oturum:1, 1963, C.12, s.97.

⁶¹³ "Orta Doğu'daki ve Mağrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliği gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde diplomatik temsilcilerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve olumlu bir adım telakki ediyoruz. Arap memleketleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler.", İlhan Selçuk, "Burgiba'nın Nezaketi", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1962, İlhan Selçuk, "Güney Komşularımız",

Ardından bu doğrultuda atılan somut adımlarla ilişkiler düzeltilme yoluna gidilmiş, Arap ülkeleri arasında fark gözetilmeden eşit düzeyde ilişkiler kurulmuş ve Türkiye'nin tarafsız ülkelere karşı takip ettiği politikadan külliyen vazgeçilmiştir.⁶¹⁴

Hükûmet programında yer alan ifadelerin ilk yansıması olarak ta 10 Ağustos 1965'te Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişkilerde zaviye Büyükelçilik düzeyine çıkarılmış, bu olayın akabinde patlak veren 1967 Arap – İsrail savaşında Türkiye'nin tavrı, değişen algının bir göstergesi olmuştur.

Hattı zatında Türkiye'nin 1960'tan sonra karşılaştığı en önemli mesele, 1963 sonrası ortaya çıkan Kıbrıs bunalımı olmuştur. Bu nedenle Türkiye dikkatini daha çok bu meseleye ayırarak İsrail'e karşı uyguladığı politikada herhangi bir değişime gitmeksizin ilişkilerde daha çok ticarî işbirliğine önem vermiştir. Ancak Türkiye, Filistin sorununa da kayıtsız kalmamış, 1948'de kurulan "Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Teşkilatı"nın çağrılarına devamlı olumlu cevap vermiş ve Filistin'e siyasî olmasa da insanî yardımda bulunmuştur.⁶¹⁵

30 Eylül 1965'te ise BM Genel Kurulu'nda Ürgüplü Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, yaptığı konuşmada Filistin konusunun hem insanî, hem de siyasî yönü olan bir mesele olduğunu, Orta Doğu'nun istikrarını vahim surette etkilediğini ifade etmiş,⁶¹⁶ İsrail konusunda ise Habib Burgiba'nın Türkiye ziyareti sırasında Tunuslu gazetecilere verdiği demeçte,

---

Cumhuriyet, 12 Şubat 1963., Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.534-535.

⁶¹⁴ 1955 Nisan'ında Endonezya'nın Bandung kentinde yapılan Arap – Afrika zirve konferansında Fatin Rüştü Zorlu, tarafsızlık politikasını eleştirmişti. Ayın Tarihi, Şubat 1956, s.153, Türkiye, Avrupa Konseyi ve diğer Avrupa organizasyonlarına üye olduğu halde, Ekim 1965 yılında Cezayir'de toplanan Afrika – Asya devletleri toplantısına iştirak etti. Frenc Vali, **Bridga across the Bosphorus the Foreign Policy of Turkey**, Baltimore, 1971, s.313., Dikerdem, **Üçüncü Dünyadan**, s.94, Bandung Konferansı için bakınız: Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, 1985, s.52-55.

⁶¹⁵ 25 Ocak 1965'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Filistin konusunda "Türkler Filistin mültecilerine büyük sempati ve kaderin onlara reva gördüğü trajedik durumdan elem duymaktadırlar. Türk delegasyonu, Filistin mültecileri meselesi ile ortaya çıkan durumun sonsuza kadar devam etmemesi gerektiği kanaatindedir. Türkiye bu problemi, Orta Doğu'da bir istikrarsızlık faktörü olarak telakki etmekte ve bu durumun devamının tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinden endişe etmektedir. Bu problemin hak ve hakkaniyet ilkelerine uygun olarak çözülmesi amacı ile BM'in bu konu üzerine ciddi bir şekilde eğilmesi gerekir" **Turkish Yearbook of International Relations**, 1965, s.178.

⁶¹⁶ **Turkish Yearbook of International Relations**, 1965, s.203.

“Türkiye’nin İsrail’le olan ilişkisi, Arap ülkelerinin aleyhine değildir ve Türk – İsrail ilişkileri diğer devletlerle olduğu gibi normal düzeydedir.”⁶¹⁷ değerlendirmesini yapmıştır.

Bu açıklama ile aynı zamanda diğer devletlerin zihinlerdeki istifhamları ortadan kaldırmanın da amaçlandığı görülmüştür. Ancak yine de Türkiye’nin İsrail’le olan ilişkileri Arapları tatmin etmezken Türkiye bir yandan Araplarla ilişkilerini normalleştirmeye öte yandan İsrail’le olan ilişkilerini bozmamaya özen göstermiştir.

Kıbrıs konusu Türkiye’yi Arap dünyasına biraz daha yakınlaştırırken, Türk – İsrail ilişkileri söz konusu edilmeksizin ilişkilerde 1966’dan sonra ciddi bir düzelme görülmüştür. Hassas dengeler korunmuş, Arapların sert tepkisinden çekinilerek İsrail ile ilişkiler kamuoyunun dikkatinden kaçırılmış ama ticari ve sosyal ilişkilerde gelişmeler kaydedilmiş ama öncelik Arap ülkelerinde olmuştur.⁶¹⁸

1967 Savaşı da zaten İsrail ile Suriye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinden çıkmıştır. Şöyle ki; 1967’nin başından beri İsrail, Suriye’den sızan Arap gerillalarından şikâyet etmiş ve Suriye’ye uyarılarda bulunmuştur. Arap gerillalarının saldırısı devam ederse, buna cevap vereceğini açıklamıştır. Nitekim Nisan ayında Suriye ve İsrail hava kuvvetleri arasında çarpışma meydana gelmiş ve bu çarpışmada Suriye önemli ölçüde uçak kaybetmiştir.

Bunun üzerine Orta Doğu’da durum gerginleşmiş, Mısır ve Sovyetler Birliği, İsrail’in Suriye’ye saldırmaya hazırlandığını öne sürmüş, Mayıs ayında

⁶¹⁷ **Turkish Yearbook of International Relations**, 1965, s.232.

⁶¹⁸ M. Hasaneyn Heykel, **1973 Arap – İsrail Savaşı ve Orta Doğu**, İstanbul, s.55.

Birleşik Arap Cumhuriyeti⁶¹⁹'nde olağanüstü hal ilân edilmiş, bütün silahlı kuvvetlerin savaşa hazır oldukları açıklanmıştır.⁶²⁰

BAC, Gazze ve Sina bölgesinde bulunan BM Barış Gücü'nün alınmasını istemiş, bunun üzerine 19 Mayıs 1967'de bölgedeki BMBG askerleri geri çekilmiştir.⁶²¹ Tam bu sırada TBMM Orta Doğu'da meydana gelen son hadiseleri görüşmek üzere toplanmıştır. Dışişleri Bakan Vekili Faruk Sükan gelişmeleri değerlendirdikten sonra Hükûmetin duruşu ile ilgili resmî beyanı şu şekilde açıklamıştır:

“Orta Doğu buhranı Millî Güvenlik Kurulumuzda görüşülmüş ve 27 Mayıs günü yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında aşağıdaki tebliğinin yayınlanması kararlaştırılmıştır: “Hükûmetimiz Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarf etmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiidir. Türkiye barışın ihlaline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunarak buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir.

Türk Hükûmeti her zaman olduğu gibi bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında Birleşmiş Milletler Yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükûmetimiz komşuları ile iyi komşuluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap Memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri göz önünde bulundurmaktadır.”⁶²²

⁶¹⁹ Birleşik Arap Cumhuriyeti Mısır ve Suriye arasında 1 Şubat 1958'de ilan edilen ve her iki ülkedeki plebisitlerle(referandum) onaylanan siyasi birleşme. Bir askerî darbe ardından Suriye'nin Mısır'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle, 28 Eylül 1961'de son buldu. Birliğin dağılmasına karşın Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti adını 2 Eylül 1971'e değin korudu. O tarihte Mısır Arap Cumhuriyeti adını aldı., (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/Birle%C5%9Fik_Arap_Cumhuriyeti, 23 Kasım 2010

⁶²⁰ Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, 1972, s.143.

⁶²¹ 1956'daki Süveyş Krizi düşünülecek olursa, o savaşta İsrail, İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadele eden Mısır'ın, şimdi İsrail'i tek başına karşılarında görmelerinden bu sonucu çıkarmaları normal görülmektedir.

⁶²² Faruk Sükan, Orta Doğu buhranının çıkışı ile ilgili değerlendirmeyi ise şu şekilde yapmıştır: “İsrail – Suriye sınırında son aylarda fasılalarla süregelen hudut hadiseleri son bir aydan beri gittikçe

Milletvekillerindeki genel yaklaşım ise “Sûnî Yahudi Devleti hiçbir zaman bizim yanımızda olmamıştır. BM’deki Kıbrıs davamızda aleyhimize oy kullandıklarını hatırdan çıkarmamak lazımdır.” Şeklinde olup Kıbrıs meselesiyle ilişkilendirilerek ortaya konmuştur.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil de bir takım kaygıları gidermek adına yaptığı açıklama da: “Müşterek üs ve tesislerin Türkiye’nin iradesi dışında, Türkiye’nin menfaatleri ve politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzubahis değildir. Mütteliklerimiz bu husustaki görüşlerimizi gayet iyi bilmektedirler...”⁶²³ demiştir. Arap – İsrail gerginliği arttıkça, Arap ülkeleri Türkiye’nin daha açık ve net bir tavır almasını beklemeye başlamış, 1967 bütçe görüşmeleri sırasında Çağlayangil de bu konudaki beklentilere ikaz niteliğinde bir açıklama yaparak bir anlamda cevap vermiştir.

Bölgede huzursuzluklara yol açacağı düşüncesiyle İsrail Devleti’nin kurulmasına karşı çıkmış olan Türkiye’nin bu devlet kurulduktan sonra onu tanıyarak normal ilişkilerini sürdürdüğünü belirtmiş ve meselelerin birbirine karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁶²⁴

Orta Doğu’da siyasi atmosfer ısınırken 30 Mayıs 1967’de BAC ile Ürdün arasında savunma ittifakı imzalanmış ve Araplar, Sovyetlerle de

---

yükselen bir seyir takip ederek Orta Doğu’da son derece ciddi bir buhranın doğmasına yol açmış bulunmaktadır. İsrail tarafının iddialarına göre Suriye’nin İsrail topraklarına sızmaları sıklaştığı gibi bu tecavüz olaylarının tesir sahası da genişlemiştir. BAC ve Suriye’nin iddiaları ise hudutta vukua gelen olaylarda Suriye’nin kusuru olmadığı şeklindedir.

Bu durum karşısında her iki taraf askerî tedbirlerini artırmışlardır. BAC birlikleri Süveyş Kanalı’nın şarkına geçirilmiş, gerek İsrail gerekse BAC Gazze ve Sina sınır bölgesinde yığınak yapmamaya başlamışlardır. Bu devre içinde bölgedeki Arap memleketleri birer deklarasyon yayınlamaya başlamışlardır. Bu cümleden olarak Irak, Cezayir, Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan sözcüleri tutumlarını aydınlatan beyanlarda bulunmuşlardır.”

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:2, Toplantı:2,Birleşim:109,Oturum:1,1967, C. 17, s.421-423.

⁶²³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2,Toplantı:2,Birleşim:115,Oturum:1,1967, C. 18, s.167-168.

⁶²⁴ “Bu münasebet hiçbir zaman Arap dostlarımızın aleyhine bir inkişaf göstermeyecektir. Arap dostlarımız nasıl diğer devletlerle münasebet tesis ederken İsrail ile olan münasebetleri hakkında bir şart sürmüyorlarsa, siyasetinde ipotek olmayan ve ipotek kabul etmeyeceğini tasrih eden Türk Devleti’ne karşı da böyle bir şart dermeyan etme lüzumunu elbette hissetmeyeceklerdir veya böyle bir lüzum Türk Devleti tarafından elbette şâyânı kabul görülmeyecektir”, **TBMM Tutanak Dergisi**, , Birleşim 50, Oturum 3, C.13, s.362.

görüşmelerde bulunup desteklerini elde etmiş, 4 Haziran 1967 tarihinde Irak'ta imzalanan savunma antlaşmasında Sovyetler de hazır bulunmuştur.

Nasır, savaşı İsrail'in başlatmasını beklemiş, böylece İsrail'in saldırgan bir devlet olduğunu ispat etmeyi ve savaş sonunda diplomatik alandaki isteklerini daha kolay gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Gelişmeler tam da onun istediği şekilde gerçekleşmiş ve 5 Haziran 1967'de İsrail Hava Kuvvetleri'nin Mısır'a saldırması ile savaş başlamış, 10 Haziran'da İsrail kuvvetleri Suriye'nin başkenti Şam'a doğru ilerlerken, büyük devletlerin araya girmesiyle durdurulmuştur.

Savaş sonucunda İsrail, topraklarını yaklaşık dört kat genişletmiş, İsrail askerleri, Akabe Körfezi'nin girişindeki Şarm el-Şeyh dâhil bütün Sina Yarımadası ve Gazze bölgesini, Kudüs'ün tamamını, Şeria Nehri'nin batısındaki Ürdün topraklarını ve Suriye'den de Şam'a 40 mil uzaklıktaki stratejik Kuneitre bölgesini ele geçirmiştir. Savaş, Araplar için özellikle de Nasır için büyük bir yenilgi olarak tarihe kayıt düşülmüştür.⁶²⁵

Altı gün devam eden savaş sona erdiği zaman durum Araplar açısından tam bir hezimet olmuş, İsrail ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğrayarak önemli ölçüde toprak kaybedilmiş, İsrail ise savaştan büyük toprak kazancı ile çıkmıştır. Bu savaş aynı zamanda bölgede İsrail'in gücünü göstermesi bakımından da önemli bir gelişme olmuştur.

Orta Doğu'da çatışmanın arifesinde ve hemen sonrasında Türkiye'nin durduğu nokta değerlendirilecek olursa; olayların gidişatı kendisini belli etmeye başladığı andan itibaren Türkiye'nin tutumu da netleşmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 4 Nisan 1967'de Washington'da verdiği demeçte, "Türkiye, Filistin'in taksimine ait BM kararı aleyhinde oy kullanmıştır. İsrail devleti kurulduğunda da onu tanımış ve diplomatik münasebetler tesis etmiştir.

⁶²⁵ Mısırlılar ise savaşı kendi beceriksizliği yüzünden kaybettiklerini ileri sürerler. Bkz. Heykel, **1973 Arap – İsrail Savaşı ve Orta Doğu**, s.55.

Ancak şunu unutmamak gerekir ki Türkiye, tarihî bağlarla bağlı bulunduğu Arap memleketleriyle ilişkilerine büyük önem atfetmektedir. İsrail ile münasebetlerimizin Arap memleketleri üzerinde menfi bir mahiyet almasını hiçbir zaman arzu etmeyiz.”⁶²⁶ demiştir.

Mayıs ayı sonunda Mısır – İsrail ilişkilerinin gerginleşmesi sonucunda, Türk Hükûmeti yaptığı açıklamalarla⁶²⁷ taraf tutmadığını göstermekle birlikte Araplar lehine bir tutum takınmıştır.

Savaş başlamadan hemen önce Sovyetler Birliği, Türkiye’yi kendi tarafına çekmek istemiş, Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi, 3 Haziran 1967’de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’i ziyaret ettikten sonra basına verdiği demeçte, “Arap memleketlerine karşı İsrail’in mütecaviz hareketlerde bulunduğunu, Arap memleketlerini desteklediğimizi anlattık. Biz bu konuda Arap ülkelerini destekliyoruz. Görüşmelerimiz karşılıklı anlayış içinde geçmiştir.” Beyanatını vermiştir.

Sovyetlerin bu süreçte Araplardan yana bir tavır benimsemesinin altında yatan en önemli etken ise Araplar arasında hâkim olan Sosyalist anlayış olmuştur. Türkiye, Sovyetlerin görüşüne katılmayarak tarafsız kalmaya özen göstermiştir.

Savaş başladığı zaman Türkiye, İsrail’e karşı açıkça bir tavır almasa da Araplara karşı daha fazla yakınlık göstermeye başlamış, Amerikan üslerinin Araplara karşı kullanılacağı endişesi belirince bu konuda net bir tavır alarak, üslerin Araplar aleyhine kullanılmamasına dikkat etmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil de 6 Haziran’da Cumhuriyet Senatosu’nda yaptığı konuşmada: “NATO Antlaşması’nın 3. maddesi uyarınca meydana getirilen tesislerin Türk Hükûmeti’nin arzusu hilafına, bir oldubittiye getirilerek kullanılmasına imkân yoktur.” diyerek hükümetin bu konudaki duruşunu ve kararlılığını ifade etmiştir.

⁶²⁶ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Nisan 1967, S.31, s.59.

⁶²⁷ “Hükümetimiz her zaman olduğu gibi, bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında, BM Yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada Hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesinde, Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri göz önünde bulundurmaktadır.”, **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Nisan 1967, S.32, s.39.

Bu açıklamaya rağmen ülkedeki muhalefet üslerin kullanıldığına dair kuşku duymuş, özellikle CHP bu konuda ısrarcı olmuştur. Konu 8 Haziran'da TBMM'de gündeme gelmiş ve Çağlayan'ın iddiaları reddederek daha evvelki ifadelerini yinelemiştir.⁶²⁸

Arapların savaşta kesin yenilgisi üzerine Suriye'de de benzer iddialar ortaya atılarak, İncirlik Üssü'nün kullanıldığı ileri sürülmüş, Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği, bu konuda bir açıklama yaparak, iddiaları reddetmiştir.⁶²⁹

a) Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Bakışı

Savaş sırasında BM kararları çerçevesinde hemen ateşkese gidilmesini savunan Türkiye, savaş sonunda Orta Doğu'daki yapı ve dengeler tamamen değişince 10 Haziran'da Dışişleri Bakanı aracılığı ile "Orta Doğu'daki çarpışmalarla ilgili olarak, BM Güvenlik Konseyi tarafından alınmış bulunan ateşkes kararlarına riayet edilmemesinden dolayı, bilhassa İsrail – Suriye kesiminde silahlı muhasamat ve silahlı harekâtın devam etmekte olduğu üzüntü ile müşahede edilmektedir.... Kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine karşıyız."⁶³⁰ Şeklindeki yaklaşımını bir kez daha dünya kamuoyuna deklare etmiştir. Ancak BM kararına uymayan İsrail olmasına rağmen Türkiye durumu tenkit ederken İsrail'in adını telaffuz etmemiş, Araplara yakınlık gösterip gıda ve insani yardım da bulunurken İsrail'e karşı yine de sert tavır almaktan kaçınmıştır.

Temelde savaşta toprak kazancının karşısında olan Türkiye 13 Haziran 1967'deki NATO Bakanlar Konseyi'nin Brüksel'deki toplantısında da

⁶²⁸ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, s.38-40.

⁶²⁹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, s.29.

⁶³⁰ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, s.18-19.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil aracılığı ile yaklaşımında herhangi bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.⁶³¹

22 Haziran 1967’de ise BM Genel Kurulu olağanüstü toplantıya çağrılmış, bu gelişmeyi memnuniyetle karşılayan Türkiye’nin nihai görüşlerini dile getiren Çağlayangil, yaşananların sadece Orta Doğu’yu değil, BM ve Dünya barışının geleceğini de ilgilendiren hayati nitelikte olduğunu dolayısıyla Genel Kurul’un İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶³²

Türkiye, bu krizde izlediği politika ile Sovyet politikasına yakınlaşmış, böylelikle daha önceki NATO ve Batı ülkeleriyle uyumlu politikadan uzaklaşarak, Türkiye’nin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

Türkiye’deki basın bu süreçteki durduğu noktaya bakıldığında Cumhuriyet, Milliyet gibi gazeteler, bu savaşı Arapların Amerikan emperyalizmine karşı açtığı savaş olarak görmüşler, iktidar yanlısı gazeteler olan Adalet, Son Havadis ve iktidar sempatzanı olarak görülen Tercüman ise Hükûmetin izlediği politikanın karşısında olmuşlardır.⁶³³ Çünkü gazeteler tarafından Orta Doğu’daki savaştan Sovyetler Birliği birinci derecede sorumlu tutulmuş, Nasır, Sovyetler Birliği’nin bir adamı olarak görülmüş ve Sosyalizm’i benimsemesinden dolayı, Araplarla ortak din faktörü göz ardı edilmiştir.

İsrail, Haziran sonuna doğru Kudüs’ü yönetimi altına sokarak, bu şehri İsrail’in bir parçası haline getirmek istemiş, bunun üzerine, 4 Temmuz’da Türkiye tarafından da desteklenen “İsrail’in Kudüs konusunda aldığı tedbirlerin geçersizliğinin vurgulandığı, bu tedbirleri geri almasının istendiği, ayrıca İsrail’in 5 Haziran 1967 öncesi sınırlarına çekilmesinin öngörüldüğü” önerge BM Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir. Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerin aleyhte oy kullandığı önerge için Araplarla aynı istikamette oy kullanmıştır.⁶³⁴

⁶³¹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, s.25.

⁶³² Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, S.33, s.56.

⁶³³ Bunun yanı sıra 1954’ten sonraki dönemde yaşanan Türk – Arap gerginliği bu basın üzerinde olumsuz tesir bırakmıştı. Diğer yandan Arapların Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlerle olan dayanışmasını hatırlatmıştır. Türk solunun Arapları desteklemesi de iktidar yanlısı basının İsrail’den yana tavır koymasına neden olmuştur. Ayrıca daha fazla bilgi için bkz. Sezer, a.g.e., s.533.

⁶³⁴ Kürkcüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)*, s.157.

Genel Kurul'da kabul edilen önergeye Türkiye'nin katılması, bunalımın yarattığı sorunlarla ilgili olarak Türkiye'nin tarafsızlıktan uzaklaştığını ve Arap devletlerinin isteklerine uygun bir çözüm yolu benimsediğini göstermiştir.⁶³⁵ Ancak Türk delegesinin yaptığı konuşmada, sorunun müzakere yolu ile çözümünü istemesi Arap Ülkeleri ile uyuşmadığı tek nokta olmuştur.⁶³⁶

Başbakan Demirel de 8 Temmuz 1967'de yaptığı basın toplantısında özellikle İsrail kuvvetlerince işgal edilmiş Arap topraklarının tahliyesinin şart olduğunu belirtmiştir.⁶³⁷ Ancak Türkiye, böyle bir politika izlerken de İsrail'e karşı açıkça bir tavır almaktan kaçınarak onu aleni olarak kınamamıştır. Yine Türkiye, savaşın sorumlusunu aramaktan çok, savaşın sonucuyla ilgilenmiş sadece savaş sonunda İsrail'in elde ettiği avantajlara karşı çıkmıştır.

1967 Savaşı dolayısıyla ABD, bazı Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini kesmiş, onlarla direkt olan diplomatik ilişkilerini Türkiye aracılığıyla dolaylı bir şekilde yürütmek istemiş ama ABD'nin bu teklifine Türkiye yanaşmamıştır. Yine ABD'nin, Irak nezdindeki çıkarlarının Türkiye tarafından korunması için yaptığı teklif te Türkiye tarafından reddedilmiştir.⁶³⁸ Türkiye'nin ABD ile geçmişten gelen ilişkilerine bakıldığında bu tekliflere verilen olumsuz cevapların oldukça radikal adımlar olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin Arap devletleri lehine aldığı tutum, Arap ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmış ve karşılıksız bırakılmamıştır. Libya Hükûmeti, 2 Temmuz 1967'de yaptığı bir açıklamada Batı ülkelerine petrol ihracını durdururken, Libya petrolünün ancak Türkiye, Fransa, İspanya, Yunanistan ve İtalya gibi dost ülkelere ihraç edileceğini bildirmiştir.⁶³⁹ Suriye Dışişleri

⁶³⁵ Sezer, **Dış Politika ve Kamuoyu**, s.531.

⁶³⁶ Fahir Armaoğlu, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri" **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, Ankara, 1989, s.26.

⁶³⁷ Başbakan konuşmasında; "Türkiye, Genel Kurul'daki müzakere ve çalışmalar sırasında, Orta Doğu'da barışı, adalet ve nefaset prensipleri dairesinde yeniden tesise matuf teşebbüsleri kuvvetle desteklemiş ve bazı teşebbüslerde bizzat inisiyatif almıştır. Şu anda bütün temennimiz dost ve kardeş Arap memleketlerinin meşru ve haklı menfaatlerinin bugünkü şartlardan zarardede olmaksızın çıkması noktasında toplanmaktadır. Barışın tesisi için son muhasemat neticesi, İsrail kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olan Arap topraklarının tahliyesinin şart olduğu kanaatindeyiz." demiştir. Kürkçüoğlu, a.g.e., s.157-159.

⁶³⁸ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, s.159.

⁶³⁹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Temmuz 1967, S.34, s.15.

Bakanı ise, 21 Ağustos'ta verdiği demeçte, Türkiye'yi överek, Türkiye ile Suriye arasında ilişkilerin gelişeceğini söylemiştir.⁶⁴⁰

Ürdün Kralı Hüseyin, 5 – 11 Eylül günleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiriye, kuvvet yoluyla toprak kazanılmaması ve siyasi avantaj sağlanmaması, İsrail'in işgal ettiği bütün Arap topraklarından çekilmesi ve Kudüs konusunda BM kararlarına uyulması gerektiği ilkeleri vurgulanmıştır.

Başbakan Süleyman Demirel de 22 – 24 Ekim 1967 tarihleri arasında Irak'ı ziyaret etmiş, burada yaptığı konuşmada, Türkiye'nin, İsrail'in işgal ettiği toprakları kendisine siyasi menfaat sağlamak amacı ile kullanmak istemesinin karşısında olduğunu tekrarlamış ve bu yaklaşım Türkiye'nin İsrail politikasında temel unsur olmuştur.

İslam Zirvesi Konferansı sonrasındaki eleştirileri unutmayan Türkiye, 1970 Ürdün bunalımı sırasında çok daha dikkatli davranmıştır. Ürdün'e yerleşmiş Filistinli gerillaların tedhiş eylemlerinden rahatsız olan Ürdün Hükûmeti'nin harekete geçmesi üzerine ülkede kanlı çatışmalar başlamış, Suriye birliklerinin Filistinli gerillalar safında çatışmaya katılmalarına rağmen, Ürdün Hükûmeti duruma egemen olmuş ve Araplar arasındaki bu savaş, 27 Eylül 1970'te, 10 Arap devlet başkanının bulunduğu bir törende Kral Hüseyin ile Yaser Arafat'ın iç savaşı sona erdiren bir anlaşmayı imzalamalarıyla sona ermiştir.⁶⁴¹

Türk hükûmeti 22 Eylül'de bir açıklama yaparak Araplar arasındaki bu iç savaş dolayısıyla duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ardından; "Türkiye, Ürdün olaylarını bu ülkenin kendi meselesi olarak telakki etmekte ve bu sebeple dış müdahalelerin durumu ağırlaştırmaktan başka, çatışmaların bir an evvel nihayetlenmesi için girişilen gayretlerin başarıya ulaşmasını da engelleyeceğine kani bulunmaktadır."⁶⁴² diyerek kendi tutumunu açıklamış,

⁶⁴⁰ Armaoğlu, a.g.m., s.27.

⁶⁴¹ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, s.173-178.

⁶⁴² **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.72 (1970), s.27.

ilaveten “Bunalım sırasında Türkiye İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına izin vermemiştir.⁶⁴³ Bilgisini tarihe not düşmüştür.

Ancak, Türkiye'nin 1970 Ürdün bunalımı sırasında izlediği politikada Arap ülkeleriyle ilişkilerinde meydana gelen değişiklik kadar, ABD ile ilişkilerindeki değişiklik de büyük rol oynamıştır.

7) Türkiye – ABD İlişkileri ve 1967 Krizi'nin İlişkilere Yansıması

1965 – 1971 döneminde Türk Dış Politikası'nın ana sorunu ABD ve NATO ile ilişkiler olmuştur. Özellikle Johnson Mektubu ile ortaya çıkan ABD ile ilişkilerdeki sorunlar, solcu aydınların bu çerçevede kazandığı “hakla” birlikte eleştirilerini yoğunlaştırmaları ve anti-emperyalist bir kampanya başlatmaları ile kamuoyunun gündeminin birinci maddesine yerleşmiştir.

Gerçekten de söz konusu dönemde dış politikadaki her gelişme ABD ile ilişkilendirilmiş, bu durum çok paradoksal sonuçlara yol açmıştır. Zira ABD desteği ile iktidara geldiği söylenen ve merkez sağda yer alan AP Hükûmeti Dönemi'nde, Türk - Amerikan ilişkileri gözden geçirilmek durumunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi AP iktidara gelir gelmez dış politikada ilk olarak 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili BM Genel Kurulu'nda yapılan ve Türkiye'de büyük hayal kırıklığına yol açan oylamanın sonuçları ile

⁶⁴³Kürkçüoğlu, 1950'li yıllarda Lübnan ve Ürdün bunalımlarında Türkiye'nin izlediği politikayı 1970 bunalımı ile karşılaştırarak, “1958 Lübnan çıkarmasında ABD'nin İncirlik üssünden yararlandığı hatırlanacak olursa, Türkiye'nin 1970 Ürdün Buhranı sırasında, Amerikan Altıncı Filosu'na limanlarından yararlanma iznini vermemesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1957 yılında da Suriye ile Ürdün arasında bir gerginlik ortaya çıkmış ve Türkiye, Suriye karşısında takındığı tutumla, buhranın bir Türkiye – Suriye anlaşmazlığı haline gelmesine yol açmıştır. 1970 yılında ise, yine Suriye ile Ürdün'ün karşı karşıya geldiği bir buhran ortaya çıkmış, fakat bu sefer Türkiye, 1957'deki yanlışı tekrarlamamıştır. Nitekim 1957'deki benzer durumda, Türkiye ile bir çatışma durumuna giren Suriye, 1970'te Türkiye'nin tutumunu takdirle karşıladıklarını açıklamıştır. Bu da herhalde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikanın önemli bir gelişme kaydetmiş olduğunu göstermektedir.” değerlendirmesini yapmıştır., Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945 – 1970)**, s.181-182.

karşılaşmıştır. Gerçi bu oylama sırasında ABD kararın aleyhinde oy kullanan dört ülkeden biriydi ama bu durum Türk kamuoyunu yatıştırmaya yetmemiştir.

Nitekim 27 Aralık'ta konuyu görüşmek üzere toplanan Millet Meclisi'nde tüm muhalefet partileri, alınan sonucun Türk Dış Politikası'nda yıllardan beri izlenmekte olan "Kayıtsız Şartsız NATO'ya Bağlılık" politikası göz önünde tutulursa şaşkıncı olmadığını söyleyip Türkiye'nin ittifak ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

MP grubu adına konuşan Osman Bölükbaşı, "...Her hangi bir ittifak ve mesela NATO ittifakı çerçevesinde birleşmek kanaat ve şahsiyet sahibi olmaya mâni değildir. ...Türk Hükûmetleri, vaktiyle mazlum milletlere hürriyet yolunda rehber ve misal olduğumuzu unutarak, her meselede müttefiklerimizin ağzına bakmış ve onları memnun etmek düşüncesiyle, prensiplerden ve şahsiyet şartlarından uzak kalmışlardır. ...Türkiye, haklının ve zayıfın değil, kuvvetlinin ve zenginin dostudur, kanaatinin doğmasına sebep olmuştur. Bu tutum, dış itibarımız için en büyük darbe olmuştur. ...Türkiye Kıbrıs mevzuunda, Amerika'nın zevahiri korumak ve yasak savmak için verdiği rey hariç tutulursa NATO devletleri tarafından da yalnız bırakılmıştır."⁶⁴⁴ diyerek takip edilen Türk Dış Politikası'nı eleştirmiştir.

TİP adına konuşan Aybar da, Atatürk'ün bağımsız ve bağlantısız dış politika çizgisinden ayrılmanın karşılaşılan durumun nedeni olduğunu belirterek, ABD dışındaki NATO devletlerinin çekimser oy kullanmalarının aslında Yunan tezini desteklemek anlamına geldiğini belirterek, ABD'nin her zaman kendisiyle birlikte oy kullanan bu devletleri peşinden sürüklememiş olmasına dikkat çekmiştir.⁶⁴⁵

Nihayet, CHP'li Nihat Erim Kıbrıs sorununda izlenen politikanın tarihçesini ele aldıktan sonra Johnson Mektubu'na değinerek, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahaleye engel olduğunu yinelemiştir.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 1, s.16 ve 20.

⁶⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 1, s.31.

⁶⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 1, s.38.

a) Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ABD Ziyareti ve Sonrasındaki Gelişmeler

2 – 13 Nisan 1967'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ABD'ye resmî bir ziyareti gerçekleşmiş ve Sunay giderken, AP Hükûmeti'nin, kalkınma planına ekonomik destek arayışını Batı'da sürdürmek istediği mesajını da beraberinde götürmüştür.⁶⁴⁷ Ancak Türkiye ne ekonomik yardım ne de Kıbrıs konusunda aradığı desteği bulabilmiştir.

ABD Türkiye'nin arzuladığı yatırımları gerçekleştirmek için gerekli ekonomik yardımı vermek konusunda istekli olmadığı gibi, Kıbrıs konusunda da 1959 antlaşmalarının geçerli olduğunu açıklıkla ifade etmeyip, ortak bildiriye, "Türkiye ile Yunanistan arasında cereyan eden ikili görüşmeler konusunda iki Başkan, bu görüşmelerin adada yaşayan cemaatler de dâhil olmak üzere bütün ilgili tarafların meşru menfaatlerini uzlaştıracak şerefli bir çözüm tarzına müncer olması ümidini izhar etmişlerdir.

Her iki Başkan, bu görüşmelerinde, mevcut antlaşmaların bağlayıcı vasfı olduğu fikrinden hareketle bu antlaşmaların böyle bir hal tarzı aranmasında esaslı bir unsur olmaya devam edeceği hususunda mutabık kalmışlardır."⁶⁴⁸ gibi Yunanistan'ın tepkisini çekmeyecek dolambaçlı bir ifade yer almıştır. Ki bu durum ABD'nin Kıbrıs gibi haklı ve millî bir davasında Türkiye'ye karşı halen mesafeli duruşunu göstermiştir.

Sunay'ın gezisi Türk – Amerikan ilişkilerinde ve Türk Dış Politikası'nda önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁴⁹ Esasen, ziyaretten umulan sonuç elde edilememiştir ama Türkiye, bu tarihten sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerin

⁶⁴⁷ Basın Sunay'ın, "Sonuna kadar yardıma dayanmak niyetinde değiliz" dediğini naklediyordu., Ahmad ve Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, s.326.

⁶⁴⁸ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 9, No.31, 1967, s.60-62.

⁶⁴⁹ Gezi bitiminde yayımlanan ortak bildiriye Kıbrıs konusunda mevcut anlaşmalara değinilmesi Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kiprianu'nun protestosunu doğuracaktı. Türkiye her ne kadar tenkit mekanizmasını çalıştırsa da Amerika ile ilişkileri germemek adına hassas dengeleri koruyordu., Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945 – 1975)**, s.306.

ekonomik yönüne ağırlık vermeye, tasarlanan projeleri uygulama aşamasına geçirmeye başlamıştır.

b) ABD ile İmzalanan İkili Anlaşmalar ve Tepkiler

Johnson Mektubu'nun mahiyeti ve Türk kamuoyuna açıklanması süreci tezimizin birinci bölümünde ele alınmıştır. Aslında Johnson Mektubu'nun içeriği 1964'ten beri kamuoyunca tahmin edilmiş, 1966'da tam metnin yayınlanması ise daha çok bir AP – CHP çekişmesinin sonucu olarak dış politikadan çok iç politikaya yönelik bir karar olmuştur. Bununla birlikte Türk Dış Politikası'nda uzun vadeli sonuçları olacak önemli bir hareketi, Türk basınında ve genellikle solda yer alan aydınlar arasında ABD ve NATO karşıtı bir kampanyayı başlatmıştır.

Bu dönemde dış politikanın değiştirilmesini isteyen aydın ve yazarlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Atatürk'ün izlediği "Millî Dış Politika" anlayışının terk edilerek Batı'ya, özellikle de ABD'ye ekonomik, siyasal ve askeri açılardan bağımlı hale geldiği, dolayısıyla en kısa zamanda ABD ve onun önderliğindeki NATO ile bağlantılara son verilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır.⁶⁵⁰

Ancak oldukça radikal bir yaklaşım olan bu fikirler kendi içinde her ne kadar tutarlılık barındırsa da dış politikaya ait kararlarda yaşanan kimi münferit olaylar istikametinde değerlendirme yapıp ivedi değişimlere gidilmesi çok ta mantıklı olmasa gerekti. Zira asl olan, uluslararası platformda sorunlara muhatap olduğunda terk etmek değil devlet erkini ortaya koymaktır.

Yine bu aydın ve yazar kesime göre Türkiye ile ABD arasındaki bağımlılık ilişkileri ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu nedenle ikili

⁶⁵⁰ Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, s.359.

anlaşmaların, özellikle de askerî üsler kurulmasına imkân vererek Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını doğrudan doğruya tehlikeye sokan "Savunma Anlaşmaları"nın iptal edilip ABD'nin Türkiye üzerindeki egemenliğine ve sömürüsüne son verilmeli görüşü dillendirilmiştir.⁶⁵¹

Hükûmet, programında ve daha sonra her fırsatta NATO'ya bağlı kalacağını ve ABD ile dostluk ve müttefiklik ilişkilerini geliştirerek sürdüreceğini belirten Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 6 Ocak 1966'da gazetecilere "ABD ile aramızda imzalanmış olan ikili antlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içindeyiz."⁶⁵² Beyanatını vermiştir.

Bundan bir hafta sonra 13 Ocak 1966'da Johnson Mektubu Türk basınında açıklanınca Türk Hükûmeti, 1966 Nisan'ında Amerika'ya müracaatla İkili Antlaşmaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirmiş ve ABD de bu teklifi kabul etmiştir.

Ancak bu girişimler ikili anlaşmaların sorgulanma sürecini durdurmamış ve gösterilen tepkiler Meclis'e taşınmıştır. Hükûmet, Ocak 1966'da TİP milletvekili Mehmet Ali Aybar tarafından ikili antlaşmalarla ilgili olarak verilen sözlü soruyu yedi ay boyunca yanıtsız bırakmış, 13 Temmuz'da yine bir TİP milletvekili olan Çetin Altan imzalı "Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bütün ayrıntılarıyla yeniden gözden geçirilmesini sağlamak üzere verilen gensoru açılmasına dair öneri"nin Meclis tarafından görüşülmesi sırasında ise Başbakan Demirel Bakanlar Kurulu adına yaptığı konuşmada, AP'nin iktidara geldiğinden beri tek bir ikili antlaşma imzalamadığını,⁶⁵³ daha önce yapılmış antlaşmalarda tek bir virgülün dahi Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde değiştirmedeğini, seçim kampanyası sırasında NATO ve CENTO'dan ayrılmak fikrini savunan TİP'in bu politikası halktan rağbet görmeyince, ikili antlaşmalar ve askeri üsler konusunu gündeme getirip milletin millî hislerini uyandırarak ABD düşmanlığı yaratmayı

⁶⁵¹ Sezer, a.g.e., s.368-369.

⁶⁵² Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.16, 1966, s.44.

⁶⁵³ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.28, 1967, s.37.

ve bu yolla amacına ulaşmayı planladığını⁶⁵⁴ söylemiş ve öneri AP oylarıyla reddedilmiştir.

1966 yılı ortalarında Kıbrıs sorunu kamuoyunun gündeminde birinci madde olmaya devam ederken, ABD ile ilişkiler ve ikili antlaşmaların tartışmaları hükûmete de yansımış ve 7 Nisan 1966'da Hükûmet tarafından ABD'ye bir muhtıra verilerek ikili antlaşmaların "tedvin ve ıslahı" gerektiği bildirilmiştir. 18 Nisan'da ABD'nin olumlu cevabı üzerine, 1954 tarihli Askerî Tesisler Antlaşması ve buna dayanılarak yapılan 13 ikili antlaşmayı düzenlemek, açıklığa kavuşturmak ve tek bir metin haline getirmek için çalışmalar başlamıştır.⁶⁵⁵

Başbakan Demirel, "55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi hükûmet tarafından gözden geçirilmiştir. Bunların kendi düzenimiz açısından bir tek anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır." dedikten sonra, Amerikan üsleri ile ilgili olarak "Türkiye'de üs yoktur. Türkiye'de tesisler vardır. ... Bu tesisler Türkiye'nin rızası ile kurulmuştur ve Türkiye'nindir."⁶⁵⁶ biçiminde çok da net olmayan bir açıklama yapmıştır.

Ancak bu açıklamada "Amerikan üsleri yoktur" denilirken tarihler 24 Eylül 1968'i gösterdiğinde "Bu üs ve tesislerin faaliyetleri hiçbir şekilde NATO'nun amaçları dışına çıkmayacaktır."⁶⁵⁷ Yorumuyla Amerikalı personelin görev ve yetkileri konusunda Türkiye ile Amerika arasında bir antlaşma imzalanmış, yetki ve ayrıcalıkların kullanılışı Türkiye'nin egemenliği ile uyuşur hale getirilmiş ve kontrol altına alınmıştır. Aynı zamanda bu açıklama ile evvelce varlıkları reddedilen üslerin varlığında tasdik edilmiştir.

Esasen Türk hükûmeti, ikili anlaşmalarla ilgili çalışmalarını başlatırken ikili bir amaç hedeflemiştir. O da ABD ile ilişkilerde karşılaşılan kimi güçlükleri ortadan kaldırmak ve bu vesileyle ABD aleyhine yaratılmakta olan tepkiyi

⁶⁵⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.7, 1966, Birleşim 110, Oturum 1, s.691-716.

⁶⁵⁵ Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1973**, s.528-529.

⁶⁵⁶ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.19, 1966, s.41 ve 78.

⁶⁵⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Erişim: <http://www.e-tarih.org/soguksavas/sayfa=1029210.1037231.0.0.0.php>, 17.12.2010.

yatırtmaktır. Bunun dışında, hükûmetin ABD ile ilişkilerde değişiklik yapmak gibi bir politikası henüz mevcut değildir.⁶⁵⁸

8 Mart 1968'de ABD'nin Türkiye'ye yapacağı ekonomik ve askerî yardımı azaltacağını kararı açıklanmıştır.⁶⁵⁹ Bu karar tam da Türkiye'de öğrenci eylemlerinin giderek siyasal talepler taşımaya başladığı ve bunların başında da ABD karşıtlığının yer aldığı bir döneme denk düşmüştür. 15 Temmuz 1968'de 6. Filo İstanbul'u ziyarete geldiğinde, üniversite öğrencilerinin Dolmabahçe önünde düzenledikleri büyük bir protesto gösterisi ile karşılaşmıştır. Aslında 6. Filo'nun İstanbul'u ziyaretinde olağanüstü bir durum yoktur, zira her yıl tekrarlanan bir ziyarettir ama 1968'de değişen Türkiye ve Türk kamuoyu olmuştur.

Gösteri sırasında Amerikalı denizciler denize atılmış, polisle çıkan çatışma sonrasında İTÜ yurduna kaçan öğrenciler takip edilmiş ve Vedat Demircioğlu isimli bir öğrenci yurdun penceresinden atılma sonucunda ölmüştür.

Yaşananlar öğrenci olaylarının giderek silahlı çatışmaya dönüşmesinin ilk işareti olmuştur. 6 Ocak 1969'da ODTÜ'yü ziyaret eden ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabası öğrenciler tarafından devrilerek yakılmış ve bu yaşananlar iki ülke arasında diplomatik krize yol açmıştır. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayınlarak Türk Hükûmeti'nin üzüntülerini dile getirmiş ve her türlü maddi zararın ödeneceğini bildirerek konuyu kapatmaya çalışmıştır.⁶⁶⁰

Bir süre sonra Türk – Amerikan ilişkilerinin daha da zedelenmesini önlemek için Komer istifa etmiş ve bu istifa iki ülke tarihinde ilk kez yaşanan diplomatik bir kriz olmuştur. Komer veda mesajında “Beni hedef tutanların

⁶⁵⁸ Tüm bu çetrefilli ortam da dahi suikasta kurban giden ABD Senatörü ve Başkan Adayı Robert Kennedy, Mecliste Amerika'ya iletilen taziye mesajları eşliğinde anılmıştır. 10 Haziran 1968 günü Mecliste taziye dileklerini sunan ve üzüntüsünü dile getiren Adana Milletvekili Kasım Gülek, Robert Kennedy için “ Küba krizi sırasında ettiği tavsiyeler, gösterdiği yol, Cumhurbaşkanı kardeşine bir yol açmış o da cesaretle çıkar bir yol bulabilmiştir.”demektedir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:74, Oturum:1, 1968, C.28, s.10.

⁶⁵⁹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.42, 1968, s.16-17.

⁶⁶⁰ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.52, s.16.

esas hedefi, bana öyle geliyor ki, NATO, Avrupa ve ABD ile Türkiye'nin münasebetleriydi."⁶⁶¹ derken bir anlamda durumun doğru analizini yapmıştır.

Ancak bu istifa ABD karşıtı olayların engellenmesine doğal olarak yetmemiş, Şubat ayında yeniden İstanbul'u ziyaret eden 6. Filo, yine öğrencilerin protesto gösterilerine neden olmuş, iki kişi öldürülerek yüzden fazla genç yaralanmış ve olaylar giderek kontrolü zor eylemlere dönüşmüştür.

Bunun üzerine Mecliste Ankara Milletvekili Hüseyin Balan tarafından 6. Filo'nun gelişi sırasında 16 Şubat 1969'da vukuu bulan olaylardan sorumlu olduğu iddiası ile İçişleri Bakanı Faruk Sükan hakkında Anayasanın 89. maddesi gereğince gensoru açılmasına dair önerge verilmiştir.

Önerge sahibi olarak konuşma yapan Balan; "...Gösteriyi düzenleyen gençlerin komünist olduklarını ya da komünist uşağı olduklarını iddia etmek vatanperver, milletini seven, Atatürkçü gençlere yapılabilecek ağır bir bühthandır. Hükûmet hatayı Amerika'nın Türkiye'ye karşı izlediği olumsuz siyasette aramalıdır. Amerikan gazeteleri dahi İstanbul olaylarının kritiğini yaparken bu olaylara Amerika'nın Türkiye'ye karşı izlediği olumsuz siyasetin neden olduğunu açıklıyor. Halkımızın ve gençlerimizin hissiyatını ve tutumunu Türkiye'nin çıkarları açısından değerlendiriyor, bizim iktidarımız ise bu davranışları kızıl uşaklığı ile tasvir ediyor."⁶⁶² demiş ve hükümeti şiddetle tenkit etmiştir.

Ancak daha sonra kürsüye gelen İçişleri Bakanı Faruk Sükan 16 Şubat olaylarının görüldüğü gibi basit olaylar olmadığını, tertipçilerin ve tahrikçilerin iyi bir tetkike tabi tutulduğunda "Amerika'yı, Sömürüyü ve Emperyalizmi Protesto Mitingi"ni Ahmet Hamdi Dinler, Vasıf Köksal ve Yavuz Ünal isimli üç kişinin tertip ettiğini, Ahmet Hamdi Dinler'inde Türkiye İşçi

⁶⁶¹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 6, No.56, s.40-41.

⁶⁶² Hüseyin Balan konuşmasında AP'nin, 27 Mayıs İhtilâlinde sonra kapatılan Demokrat Parti'nin devamı olduğunu, "figüran değişse de" figür ve fikirlerin şimdiki kadrolarla aynen devam ettirildiğini iddia etmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2,Toplantı:4,Birleşim:64, Oturum:1, 1969, C.35, s. 28-29.

Partisi Zonguldak ili üyesi ve “Sömürüye Yumruk”⁶⁶³ isimli gazetenin mesul müdürü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca olayların diğer elebaşlarının isimlerini de ifşa etmiş ve sloganlarının “Bağımsız Türkiye”, “Sosyalist Türkiye” olmasının düşündürücü olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁴ Nihayetinde gensorunun gündeme alınması reddedilmiştir.⁶⁶⁵

Toplumdaki Amerikan karşıtlığı öğrenci eylemleri çerçevesinde ilerlerken “Devlette devamlılık esastır.” prensibi icabı Meclis çalışmalarında Türkiye – Amerika ilişkileri farklı boyutları ile gelişme kaydetmiştir. Bu cümleden olarak 30 Eylül 1968 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, ABD ve Milletlerarası Atom Enerjisi Ajansı Arasında Emniyet Kontrolü Uygulaması Anlaşması”⁶⁶⁶ 13 Mart 1969 da TBMM’nde teati edilen mektupları ile birlikte onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Dahası ülkede ABD karşıtı gösteriler sürerken, 1967’den beri devam eden ikili antlaşmalara ilişkin gözden geçirme çalışmaların tamamlanmasıyla 3 Temmuz 1969’da ABD ile “Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması”nın imzalandığı açıklanmış,⁶⁶⁷ bu antlaşmayla, daha önceki ikili antlaşmaların sakıncalarının ortadan kaldırıldığı öne sürülmüştür.⁶⁶⁸

⁶⁶³ “Sömürüye Yumruk” Zonguldak’ta maden işçilerine yönelik yayın yapan sosyalist dergi. (Erişim) www.kalemlervekiliciler.com, 23 Kasım 2010.

⁶⁶⁴ Olayların diğer elebaşları: Zihni Turgay Anadol, Mahkûm Komünistlerden Mihri Benli, Dr. Hikmet Kıvılcım, Suat Vecdi Özgüner, Latife Fegan, Osman Saffet Arovat, Mehmet Mecdi Beşpınar, Kazım Karhan, Kudber Akalın, Hüsnü Özdemir, Cihat Alptekin, Bekir Sıtkı Coşkun, Ali Kemal Yalçın, Harun Karadeniz ve Deniz Gezmiş. Bu isimlerin bir kısmı “Sosyalist Fikir Kulübü” üyesi olup bir kısmı da Sosyalist çizgideki “İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği” mensuplarıdır. İçişleri Bakanı bu isimlerin devletin resmî arşivlerinden ve İstihbarat Teşkilatının verdiği kesin bilgilerden tescil ve ifşa edildiğini özellikle belirtmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1969, C.35, s. 51-52.

⁶⁶⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1969, C.35, s. 66.

⁶⁶⁶ Bu anlaşmaya; Amerika tarafından Türkiye’ye verilen teçhizat, alet ve maddelerin sadece barışçı amaçlarla kullanılmasını öngören 10 Haziran 1955 tarihli anlaşma temel teşkil etmiştir., **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1969, C. 52, s.143-154.

⁶⁶⁷ Kritik bir atmosferde imzalanan antlaşmanın içeriği şöyledir: “

- a) Türkiye, ortak savunma tesislerine ayrılan alanın ve bu alan üzerindeki binaların mülkiyetine sahiptir. Ancak, antlaşmada herhangi bir kira öngörülmemiştir.
- b) Türkiye, bütün tesislere, uygun gördüğü askeri ve sivil personeli tayin etmek hakkına sahiptir.
- c) Her bir ortak savunma tesisinin mahiyet, amaç ve süresinin Türk hükûmeti tarafından onaylanması gerekmektedir.
- ç) Türkiye, bu tesislerin antlaşmalarda belirtilen amaçlara uyduğunu tespit edebilmek için bütün tesisleri denetleme hakkına sahiptir.

Gerçekten de, bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ikili anlaşmalar konusunda sürdürülen tartışmalarda belirgin bir azalma görülmüştür.⁶⁶⁹ Bu anlaşma gereğince tesis ve üslerde Türkiye'nin muvafakati alınmadan hiçbir hareketin yapılmayacağı, üslerin "ortak kullanımı" esas iken Türkiye'nin üs ve tesislerde "tam ve kesin" kontrol ve denetim haklarına sahip olduğu, yetkili Türk makamları gerekli gördüğünde bu üs ve tesisleri denetleyebileceği karara bağlanmıştır.

1969 Antlaşması sonrasında Amerika, Türk kamuoyunun daha az tepkisini çekmek için Türkiye'deki otuz bin kadar olan personel sayısını yedi bine indirmiş, Amerikalı askerlerin halkın arasında üniforma ile dolaşmasını önlemiş ve Amerikalı aileler büyük şehirlerde halkın içinde ikamet etmek yerine ayrı yerlerde, toplu olarak yaşamaya başlamışlardır.

ABD ayrıca Türkiye'de 1962 yılından beri faaliyet gösteren ve zaman zaman çalışmaları rahatsızlık uyandırıp sorgulanan ve bir süre sonra kendilerine ihtiyaç olunmadığı ifade edilen ayrıca son zamanlarda sayıları azalan barış gönüllülerini de 1970'e gelindiğinde tamamen geri çağırılmıştır.⁶⁷⁰

---

d) Bu antlaşma hükümleri içinde ABD hükûmetinin T.C. hükûmetinden hiçbir hususu gizli tutmadığı açıktır.

e) Ortak savunma tesislerinde görevli yabancı personel, TBMM tarafından da onaylanmış bulunan 1951 tarihli NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine bağlıdır.

f) Ortak savunma tesislerinin işletilmesi ve kullanılması ortaklık ilkesine uygun olacaktır.

g) Ortak savunma tesislerinin inşasında mahalli el emeği kullanılacak, gerek duyulan malzeme ABD tarafından en geniş ölçüde temin edilecektir.

h) Ortak savunma tesislerine tayin olunan Amerikan askeri personeli ile askeri personel tarafından kullanılan sivil müstahdem ve bunların yakınları T.C. yasalarına uymakla yükümlüdürler.

ı) Millî bayrakların çekilmesine ilişkin, T.C. mevzuatına uygun özel bir talimatname olacaktır.

i) Olağanüstü ulusal durumlarda, Türkiye, olağanüstü hal süresi boyunca, ulusal varlığın korunması için gerek duyulan kısıtlayıcı önlemleri almak hakkına sahiptir.

j) ABD, Kongre'nin kararlarına bağlı olarak Türkiye'nin savunma çabalarına destek sağlayacaktır., **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 6, No.56, s.32.

⁶⁶⁸ Bu anlaşma TBMM'nin onayından geçirilmemiş ve gizli tutulmuşsa da, 6 Mart 1975'de Hürriyet gazetesince açıklanmıştır. Anlaşma Bakanlar Kurulu kararıyla 10 Eylül 1969'da yürürlüğe girmiş, ABD 1975'de Türkiye'ye silah ambargosu kararı alınca Türk hükûmetince ortadan kaldırılmıştır. Hamza Eroğlu, "Türkiye – Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması" **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı**, N.I, 1960, s.23-64.

⁶⁶⁹ Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1973**, s.530.

⁶⁷⁰ Bal, "Türk Dış Politikası" **Türkler**, s.102.

c) Türkiye – Amerika Arasındaki Afyon Sorunu

Amerika, 27 Mayıs 1960'tan sonra Türkiye'nin afyon konusunda etkili önlemler alması için yaptığı işbirliği çağrılarını yinelemiş, Türkiye ise Amerika'nın bu çağrısına kayıtsız kalmayıp müspet noktada işbirliğine açık olduğunu her fırsatta dile getirerek adımlar atmış ki attığı bu adımlarda hareket noktası 1953 yılında BM'in Ekonomik ve Sosyal Konsey'inde hazırlanarak kabul edilen, Türkiye'nin de 1961'de kabul edip yürürlüğe koyduğu, milletlerarası mer'i bütün afyon mevzuatını içine alan protokol olmuştur.⁶⁷¹

Koalisyon Hükûmetleri döneminde 1963'ten itibaren haşhaş ekim bölgelerinin sayısında azaltmaya gidilmiş, 1960'ta 30 bölgede haşhaş ekimine izin verilirken, bu sayı 1963'te 25'e, 1965'te 19'a, 1967'de ise 18'e düşürülmüştür. Haşhaş ekim bölgelerinin sayısı azaltılırken, kaçakçılığı önlemek için alınan önlemler de arttırılmıştır. Ancak ABD, Türkiye'nin afyon üretiminin tamamen ortadan kaldırılmasını istemiş, Haziran 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükûmeti, ABD'nin yasaklama isteğini inceleyerek geri çevirmiştir.⁶⁷² Oysa Türkiye gayrı meşru ticaretle ilgili her türlü ithamların önüne geçip real durumu kontrol altında tutmak için gayret göstermiş, resmî belge ve çizelgelerle bu gayretini sıklıkla ortaya koymuştur.⁶⁷³

I. Demirel Hükûmet'i ise 30 Mart 1961 tarihinde New York'ta imzalanan Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi'ne Türkiye'nin de taraf olmasını kararlaştırmış ve bu sözleşme 27 Aralık 1966'da TBMM'nde

⁶⁷¹ 1953 yılı protokolünün Türkiye'ye yüklediği vecibeler ve 1965 yılına kadar gerçekleşen uygulama bilgileri ile 1966 yılı hedeflerinin bilgileri için bakınız. **BCA**, 030.01.000.000.23.133.11., (Arv. Blg. Ek-13)

⁶⁷² Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: Demirel Dönemi; 12 Mart Darbesi, 1965-1971**, İstanbul, Bilgi Yayınları, s.147.

⁶⁷³ **BCA**, 030.01.000.000.82.516.8., (Arv. Blg. Ek-14)

onaylanarak⁶⁷⁴ 14 Şubat 1967'de 812 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle uygulanmaya başlanmıştır.⁶⁷⁵ Ancak atılan bu adımlar Amerika'yı tatmin etmemiş, Türkiye'nin Afyon üretimi konusunda daha radikal kararlar alıp uygulamasını beklemiştir. Oysa Türkiye'de iç siyaset son derece hassas zeminde ilerlerken Türkiye'nin gerek toplumsal yapısında gerekse ekonomik dengelerinde hiç te iyi etkileri olmayacağı belli olan kararların alınması ve uygulanması mümkün olmamıştır.

ABD yönetimi 1965'ten itibaren Amerikan ilaç firmalarına, Türkiye'den aldıkları afyon miktarını azaltmalarını salık vermiştir, oysa bu dönemde Amerikan ilaç sanayisinin afyona olan ihtiyacı azalmamış bilakis artmıştır. ABD ise artan afyon ihtiyacını Türkiye yerine Hindistan'dan sağlamaya başlamıştır⁶⁷⁶ ki bu tutum mikro düzeyde üstü örtülü bir ekonomik ambargo görüntüsü sergilemiştir.

ABD yönetimi Türkiye'nin, taraf olduğu Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 Tek Sözleşmesi⁶⁷⁷'nin hükümlerini tam anlamıyla uygulamadığını iddia etmiş ve ısrarla bu iddiasını sürdürmüştür. ABD'ye göre sözleşmede afyon üretiminin sadece lisanslı üreticiler tarafından yapılacağı açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Türkiye henüz bu yönde bir düzenleme yapmamış, bu da kaçakçılığın önüne bir türlü geçilememesi sonucunu doğurmuştur. ABD, konuyu birkaç kez Türkiye'nin de üyesi bulunduğu BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nun önüne getirmiş, Türkiye de her defasında gerekli önlemlerin alınacağı garantisini vermiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s.140-166.

⁶⁷⁵ **Resmî Gazete**, No:12596, s.1.

⁶⁷⁶ Catherine Lamour, **Eroin Dosyası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974, s.30.

⁶⁷⁷ Sözleşme, 27.12.1966 tarih ve 812 sayılı Kanun ile uygun bulunmuş; Katılımımız 14.02.1967 tarih ve 6/7732 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kararlaştırılmış, Sözleşme metni 12.05.1967 tarih ve 12596 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Erişim: <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/bm1961teksoz.htm>, 25 Kasım 2010.

⁶⁷⁸ ABD'de 1960'ta uyuşturucu madde bağımlılarının sayısı resmi rakamlara göre 60 bin iken, 60'ların sonuna gelindiğinde bu sayı 250 bini aşmış olduğu düşünülürse ABD'nin bu konudaki ısrarları daha iyi anlaşılacaktır. Uyuşturucu madde kullananların % 98'i ise eroin bağımlısıdır. 1960 – 1970 yılları arasında 18 yaşın altında eroin kullananların sayısında da % 2500 artış olmuş, Nixon yönetimi uyuşturucu konusundaki bu dehşet verici durumu büyük ölçüde afyon üreticisi ülkelerden, özellikle de Türkiye'den ABD'ye yapılan kaçakçılığa bağlamamıştır., Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.90.

1970'lere yaklaşırken ABD'li yöneticiler bütün dikkatlerini Türkiye üzerinde yoğunlaştırmış, ileride kendilerinin de kabul edecekleri vahim bir hatanın içine düşerek eroinin gerçek kaynağının "Altın Üçgen" denilen bölge olduğunu görmezden gelmişlerdir.⁶⁷⁹

Esasen dünyada ciddi anlamda haşhaş ekimi yapan ülkelerin Hindistan, Afganistan, İran, Bulgaristan, Yugoslavya, Rusya, Yunanistan ve Türkiye olduğu düşünülürse bu noktada sadece Türkiye'nin, yaşanan sıkıntılardan mesul tutulması ve ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalması kabul edilir bir durum olmamıştır.⁶⁸⁰ Ki Türkiye özellikle 60'lı yılların ikinci yarısında, haşhaşın üretim ve ihracat sürecinin yasal ve ideal çerçevede gerçekleşmesi için çok sayıda ziraat okulu açmayı prensip kabul edip ara dönemlerde bu anlamda üreticiden gelen okul taleplerine de olumlu cevap vermiştir.⁶⁸¹

11 Şubat 1970'te Demirel Hükûmeti'nin bütçesi TBMM'de reddedilip Başbakan Demirel görevinden istifa edince Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yeni hükûmetin kurulması görevini tekrar Süleyman Demirel'e vermiştir. ABD yönetimi, Türkiye'de artık eskisi kadar güçlü bir hükûmet bulunmadığının farkına vararak afyon konusundaki baskılarının dozunu arttırmaya başlamıştır.

5 Mart 1970'te ABD yönetimi Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında, mağdur olan çiftçilerin zararlarının karşılanması maksadıyla yılda 3 milyon dolar tarımsal kredi vermeyi ve eroin kaçakçılığının önlenmesi için Türk polisine uçak, silah, cephane yardımı yapmayı teklif etmiştir. Ancak bu teklif Türk Hükûmeti tarafından; haşhaşın yasaklanmasının mümkün olmadığı ifade edilerek reddedilmiştir.⁶⁸²

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richardson, 23 Nisan 1970'te resmi temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiş, Meclis'te bütçesi reddedildiği için zor anlar yaşayan Türk Hükûmeti, ABD ile haşhaş yetiştiricisi arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır. Ancak hiç tepki vermemenin ABD

⁶⁷⁹ Erhan, a.g.e., s.98.,

⁶⁸⁰ Bkz. (TBMM Kav. Mec. Ek-4)

⁶⁸¹ **BCA**, 030.01.000.000.81.514.13.

⁶⁸² **Bellekten**, No:66, Mart 1970, s.15.

yönetimini daha da kızdırabileceği düşüncesi üzerine Richardson'ın ziyaretinden bir gün önce Tarım Bakanı İlhami Ertem, haşhaş ekim alanlarının 50 bin 600 hektardan 13 bin hektara indirileceğini açıklamıştır.⁶⁸³

Richardson'ın, üretimin daha da azaltılabileceğini ima eden açıklaması sağda ve solda yer alan tüm basını harekete geçirmiş, hükûmete ateş püsküren basın, haşhaş üreticilerinin açlığa mahkûm edileceği gibi abartılı haberlerle kamuoyunun dikkatini bu mevzuya çekmeye çalışmıştır.

Bu arada afyon ihracatçısı firmalar ortak bir açıklama yaparak üretimin ve ihracatın daha da kısılmasıyla Türkiye'nin en çok muhtaç olduğu bir dönemde büyük döviz kaybına uğrayacağını bildirmişlerdir.⁶⁸⁴

Basından ve kamuoyundan gelen tepki Hükûmet'in haşhaş ekimini tamamen yasaklamama konusundaki kararlı tutumunu pekiştirmiş, Mayıs 1970'te CENTO toplantısı nedeniyle Washington'da bulunan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ABD Dışişleri Bakanı Richardson ile bir görüşme yaparak, haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasının mümkün olmadığını bir kez daha ifade etmiştir.⁶⁸⁵

Ancak bu konuda kararlı olan Amerika bu cevaplarla yetinmemiştir.⁶⁸⁶ ABD'nin haşhaşın yasaklanması için yaptığı baskıların yoğunlaştığı ve Türk kamuoyunun bundan rahatsızlık duyduğu bir dönemde alınan haşhaş ekiminin sınırlandırılması kararı Türkiye'de çeşitli çevrelerde hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

Eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü, sınırlandırma kararında ABD'nin etkisinin açıkça görüldüğünü, CHP milletvekillerinin birçoğu da

⁶⁸³ **Bellekten**, No:67, Nisan 1970, s.133.

⁶⁸⁴ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1970.

⁶⁸⁵ Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor: Demirel Dönemi; 12 Mart Darbesi, 1965-1971**, s.153.

⁶⁸⁶ Israrlı tutumunu sürdüren Amerika ikili görüşmelerle ikna politikasını her türlü uluslar arası platformda devam ettiriyordu. Haziran 1970'te Brüksel'de Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Muharrem Nuri Birgi ile bir görüşme yapan ABD Başkanı Nixon'ın özel temsilcisi Patrick Moynihan, Türkiye ile ABD arasında her alanda var olan işbirliğinin zedelenmemesi için haşhaş ekiminin kesinlikle yasaklanması gerektiğini söyledi. ABD ilk kez ilişkilerin geleceği konusunda tehditkâr bir hava içine girmişti., Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor 6**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s.155.

TBMM'nde yaptıkları konuşmalarda, ABD'nin baskısıyla alınan bu kararın sadece ABD'de sentetik uyuşturucu maddeler üreten şirketlerin kâr etmesi için alındığını iddia etmişlerdir.⁶⁸⁷

Tarım Bakanı İlhami Ertem, "Türkiye'nin uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmek için haşhaş üretimini belirli coğrafi bölgelerde toplama zorunluluğu olduğu"⁶⁸⁸nu ifade ederek Türk Hükûmeti'nin tavrını ortaya koymuştur ama bu yaklaşım Amerika tarafından sert karşılık bulacaktır. Zira Türk Hükûmeti'nin bu denli muhalif tavırları Amerikan yönetimi tarafından alışılmış bir durum olmadığından yadırganmıştır.

ABD, Türk Hükûmeti'nin direncini kırmakta kararlı olarak ısrar ve tekliflerine devam etmiş, Afyon üretiminin yasaklanması için Türkiye'ye yeni öneriler getirmiştir. Ocak 1971'de Türkiye'ye gelen ABD Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkan Yardımcısı John Warner, görüştüğü Tarım Bakanlığı yetkililerine haşhaş yerine ekilecek yeni tarımsal ürünlerin geliştirilmesi için ABD'nin 3 milyon dolar yardım yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁸⁹

Türkiye aleyhine yürütülen yayınların olumsuz etkisini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar BM'de de sürdürülmüş, 11 Ocak 1971'de Viyana'da toplanan BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nda bir konuşma yapan Büyükelçi Coşkun Kırca, uyuşturucu maddelerin yasadışı yollardan satışının engellenmesi konusunda Türkiye'nin çalışmaları hakkında bilgi vermiştir.⁶⁹⁰ Ancak bu bilgilendirme çalışmaları ile Amerika'daki kimi çevrelerin uyuşturucu sorununun ana kaynağı olarak Türkiye'yi görmelerinin ve Türkiye'ye yaptırım uygulanması noktasında girişimde bulunmalarının önüne geçilememiştir.⁶⁹¹ Zira ABD yönetiminin Türkiye'de afyon üretiminin tamamen yasaklanması dışında hiçbir çözümü kabul etmeyeceği bariz bir şekilde ortaya çıkmış ve gelişmeler temelde şüphe ile karşılanması gereken

⁶⁸⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt:8, Dönem:3, Toplantı:1, 20 Temmuz 1970, s.563-567.

⁶⁸⁸ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1970.

⁶⁸⁹ **Milliyet**, 10-19 Ocak 1971.

⁶⁹⁰ **Belleten**, No:76, 5 Ocak 1971, s.29.

⁶⁹¹ **Milliyet**, 10-19 Ocak 1971.

bir durum arz etmiştir. Amerika'daki birçok lobinin yönetime bu noktada baskı yapıyor olması da kendi çıkarları çerçevesinde meseleye yaklaştıklarının en net göstergesi olmuştur.

8) Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile İlişkileri

1965'te iktidara gelen I. Demirel Hükûmeti programında, başta Orta Doğu ve Mağrip'te bulunan Müslüman ve Arap "kardeş" ülkeler olmak üzere Asya ve Afrika ülkeleri ile çok yönlü bir dış politika izleneceği belirtmiş ve Arap ülkeleri ile yakınlaşma politikasını başlatmıştır.

Esasen bu politik değişim DP'nin Orta Doğu ve NATO politikalarının bir yansıması olmuştur. Şöyle ki; Menderes Hükûmetleri Batılı müttefiklerinin Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla, bu bölgedeki feodal rejimlerle bir ittifak kurarak Batı'nın sözcülük ve gözcülük görevini üstlenmiş, bu nedenle de başta Mısır olmak üzere emperyalizmin desteğinde iktidar olan feodal unsurları tasfiye amacı güden "devrimci" Arap hareketlerini karşısına almıştır.

1960'lı yıllarda sömürgelerin bağımsızlık hareketleri başarıya ulaştıkça ve Arap ülkelerindeki feodal rejimler arka arkaya devrilip "devrimci" güçler iktidara geldikçe Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlemiş olduğu ve 1960 sonrasında da radikal değişiklik yapmadığı politikaya duyulan tepkilerin etkisi kendini göstermeye başlamış, bunun en somut göstergesi de 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında BM'deki oylamalar olmuştur.

Gerçi 1961'den itibaren aydın kesim Türkiye'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik politikasını değiştirmesi gerektiğini dile getirmiştir ama hükûmet bir süre sonra uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığını anlayınca somut adım atma gereksinimi duymuş ve 1964 sonundan itibaren bu ülkelerle ilişki kurmanın yollarını aramıştır. Başlangıçta iyi niyet heyetleri gönderilmiş ve bu girişimin

tek amacı bu ülkeleri Kıbrıs konusunda tutum değiştirmeye ikna etmek olmuştur. Ancak tek taraflı çıkarların korunmasına yönelik bir politik girişimin uluslararası ilişkilerde başarı kazanma şansı elbette yüksek olamazdı, nitekim umulan sonuç elde edilememiştir. Sonuç itibariyle 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili olarak BM’de yapılan oylamada Türkiye yalnız bırakılmıştır.

Bu durum beraberinde hükümete yönelik eleştirileri gündeme getirmiş, Dışişleri Bakanı söz konusu eleştirel ortamda izlenecek dış politika hakkında bilgi verirken, Arap ülkeleriyle ilişkilere hassaten özel vurgu yapmış,⁶⁹² bölge istikrarı için Türk - Arap ilişkilerindeki tarihsel ve kültürel geçmişin büyük önem arz ettiğini belirtmiştir.

Çağlayangil’in Türk – Arap ilişkilerinin tarihi hakkındaki, gerçeğe fazla uymayan değerlendirmesi Türkiye’nin geçmişi unutarak farklı bir yaklaşım benimseme niyetinin ifadesi olarak görülmüştür. Nitekim hükûmetin Arap ülkelerine yönelik ifade ve politik yaklaşımları bu devletlerde yankı bulmakta gecikmemiş, ilk olumlu tepki Irak’tan gelmiştir.⁶⁹³ 7 – 11 Şubat 1966 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı Adnan El-Paçacı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini kendilerinin de arzuladığını ve Kıbrıs ile ilgili olarak Kıbrıs’taki Türk toplumunun davalarında haklı olduklarını ve uluslararası antlaşmalarla sağlanmış olan bu hakların savunulması gerektiğini belirtmiştir.

Hükümet bu bağlamda, yaşananların da etkisiyle CENTO kapsamındaki çalışma ve diyaloglarına daha fazla önem atfetmiş⁶⁹⁴ ve Irak

⁶⁹² “Türkiye’yi Arap ve İslam Âlemine yakın bir zamanlara gelinceye kadar müştereken yaşanmış bir tarih ve derin kökleri olan dinî, sosyal ve kültürel rabitalar bağlamaktadır. Misak-ı Millî günlerinden başlayarak, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla himaye rejimleri altına konmak istenen Arap ülkelerinin tam bağımsızlıkları prensibini müdafaa ede gelmişizdir. Bizim samimi temennimiz, Araplar arasında bir tesanüt havasının teessüs etmesi ve bu müsait atmosfer içinde Arap ülkelerinin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmeleridir. Bu şekilde ortaya çıkacak mütesanit ve müreffeh bir Arap âlemiyle, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde sulh ve istikrarın tahsisine müştereken çalışmaktan Türkiye bilhassa memnuniyet duyacaktır.”, **TBMM Tutanak Dergisi**, C.3, 1966., Birleşim 50, Oturum 3, s.587.,

⁶⁹³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge VI, No.17 (1966), s.64.

⁶⁹⁴ Bu dönemde Türkiye, 11-15 Ocak 1966’da CENTO Ekonomi Komitesine bağlı Ulaştırma ve Bayındırlık Alt Komitesinin İslamabad’ta yapılan toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.191.83.9.), 5 Ocak 1966’da CENTO Tarım, Hayvan Üretimi ve Hayvan Sağlığı Alt Komitesi’nin Tahran’daki toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.191.83.12.), 15-17 Mart 1966’da CENTO Ekonomi Komitesi’nin

Dışişleri Bakanı'nın ziyaretinden sonra çeşitli Arap ülkeleriyle ticarî ve kültürel yakınlaşma sürecini başlatarak Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülken'in Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında, 16 Mart 1966'da BAC ile bir ticaret antlaşması imzalamıştır. Ardından 15 Nisan 1966'da bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'ı ve 23 – 26 Mayıs 1966'da Çağlayanlı Bağdat'ı ziyaret etmiştir. 1966 yılında Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabaları o sırada Suudi Arabistan Kralı Faysal tarafından ortaya atılan ve dünya kamuoyunun gündeminde yer alan İslam Paktı veya İslam Konferansı tartışmalarına rastlamıştır.⁶⁹⁵ Gerek "devrimci" Arap ülkeleri gerekse Türk kamuoyu, Demirel Hükûmeti'nin, üstelik de 1960 hareketinin izleri hala sürerken ve askerlerin etkisini üzerinde hissederken bu konuda nasıl bir tavır takınacağını merak etmiştir.

Başbakan, bir açıklama yaparak, "Türkiye'nin politik gaye taşımayan, gruplaşmalara yol açmayan İslam Konferansı'na katılabileceğini" söylemiştir.⁶⁹⁶ Bu belirsiz demeçten sonra Hartum'da çıkan, Türkiye'nin İslam

---

Londra'daki toplantısına (BCA, 030.18.01.02.193.19.10.), ilgili bakanlıklar seviyesinde, 5-6 Nisan 1966'da CENTO Askerî Komitesi'nin Tahran'da yapılan toplantısına ise Askerî heyetin iştirakiyle katılmış (BCA, 030.18.01.02.194.24.13.), ardından 20-21 Nisan 1966'da CENTO'nun Ankara'da yapılan 14. Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısına evsahipliği yapmış (BCA, 030.18.01.02.195.33.11.), sonrasında Tahran'da; 21-23 Mayıs 1966'da yapılan CENTO Uyuşturucu Maddeler Çalışma Grubu Toplantısına (BCA, 030.18.01.02.196.36.1.) ve CENTO Ulaştırma ve Bayındırlık Alt Komitesi'nin 14. devre toplantılarına katılım gösterilmiştir. (BCA, 030.18.01.000.200.77.12.). Bir süre sonra da 3 Ocak 1967 tarihli CENTO Tarım, Hayvancılık ve Hayvan Sağlığı Alt Komitesi'nin 14. toplantısına, (BCA, 030.18.01.000.202.5.9.), ardından 4-5 Nisan 1967'de CENTO Askerî Komitesi'nin Londra'da yapılan 18. toplantısına (BCA, 030.18.01.000.204.20.20.), 14-16 Mart 1967'de Washington'da yapılan CENTO Ekonomi Komitesi'nin toplantısına (BCA, 030.18.01.000.204.21.11.), 4 Mayıs 1967'de Pakistan'da yapılan CENTO Kırak Bölge Araştırma Enstitüsü Çalışma Grubu toplantısı ile 9 Mayıs 1967'de Tahran'da yapılan CENTO Karaj Tarım Aletleri ve Toprak Muhafaza Eğitim Merkezi İdare Kurulu toplantısına (BCA, 030.18.01.000.205.29.3.) ve 24-27 Mayıs 1967 tarihleri arasında Pakistan'da yapılan CENTO Bilimsel Konseyi'nin yıllık toplantısına (BCA, 030.18.01.000.207.40.14.), Eylül 1967'de Newyork'taki CENTO Dışişleri Bakanları toplantısına (BCA, 030.18.01.000.211.70.7.), CENTO Ekonomi Komitesi'nin 6 Mart 1968'de İslamabad'taki toplantısına (BCA, 030.18.01.02.216.17.20.), 26-27 Mart 1968'de Londra'da yapılan CENTO Askerî Komitesi'nin toplantısına (BCA, 030.18.01.02.217.23.11), CENTO Bakanlar Konseyi'nin 23-24 Nisan 1968'de yine Londra'da yapılan 15. toplantısına (BCA, 030.18.01.02.219.32.2.), 27-28 Mart 1969'da Washington'da yapılan CENTO 20. Askerî Komite toplantısına (BCA, 030.18.01.02.233.30.8.) ve 26-27 Mayıs 1969'da Tahran'da yapılan CENTO Bakanlar Konseyi'nin 16. toplantısına (BCA, 030.18.01.02.234.36.15.) katılarak çalışma ve kararların merkezinde yer almaya âzamî özen göstermiş ve Türkiye'nin millî meselelerinde teşkilat üyesi ülkelerin desteğini elde etmeyi de temel hedefleri arasına koymuştur.

⁶⁹⁵ Kral Faysal'ın 29 Ağustos – 4 Eylül tarihlerinde gerçekleşen Türkiye ziyaretinde de İslam Paktı ve İslam Ortak Pazarı teklifleri gündeme gelmiştir. **Tercüman** 31 Ağustos 1966, (Sür. Yay. Ek-20)

⁶⁹⁶ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.17, 1966, s.39.

Konferansı'na katılacağı ve İsrail ile ilişkilerini keseceği yolundaki haberin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yalanlanması⁶⁹⁷ Türkiye'nin tutumunu daha net bir biçimde ortaya koymuş, henüz Arap ülkeleriyle siyasal bir örgütlenme içine girmekten kaçınılmıştır.

Nitekim Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'in Kahire ziyareti sırasında verdiği şu demeci Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı geliştirdiği yakınlaşma politikasının altındaki amacı tüm açıklığıyla ortaya koymuştur: "Dış politikada bugünkü açık ve samimi tutumumuza devam edersek, Arap âleminde çok iyi ilişkiler kurmamız mümkündür. Bu açık ve samimi dış politikayı takip edersek, etrafımızda emin bir grup, mallarımızı satacak pazarlar ve Birleşmiş Milletler gibi müşterek toplantılarda bizi anlayabilecek dostlar buluruz."⁶⁹⁸

Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde İslam ülkeleri ile ilişkileri daha da geliştirmek adına karşılıklı ziyaretlere büyük önem verilmiş ve bu bağlamda Dışişleri, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı düzeylerinde temaslarda bulunulmuştur. Bu cümleden olarak; 3 – 6 Temmuz 1966 tarihinde Irak ve Türkiye Dışişleri Bakanları'nın karşılıklı ziyaretleri ve Irak Başbakanı Bazzaz'nın Türkiye'yi ziyareti gerçekleşmiş ve ziyaretin ardından hazırlanan ortak bildiride, Irak'ın Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklediğinin, Türkiye'nin de Filistin mültecilerinin haklarının korunması gereğine inandığının altı çizilmiştir.⁶⁹⁹

29 Ağustos – 4 Eylül 1966 tarihleri arasında Suudi Arabistan Kralı Faysal, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Filistin ve Kıbrıs sorununda karşılıklı dayanışma yaklaşımı söz konusu olmuştur.⁷⁰⁰ Ardından Sunay; 2 – 7 Ekim 1966 tarihleri arasında İran'ı, 7 – 12 Ekim 1966 tarihleri

⁶⁹⁷ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.18, 1966, s.35.

⁶⁹⁸ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.18, 1966, s.51.

⁶⁹⁹ Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945 – 1975)*, s.301-302.

⁷⁰⁰ Müslüman ülkeler arasındaki dayanışmaya değinen ve dini bir pakt havasında olan Türk – Suudi Arabistan ortak bildirisinden bahseden Bülent Ecevit, İslam Paktını bir "Tertip" olarak tanımlıyor ve süreci eleştiriyordu. Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.316.

arasında Pakistan'ı,⁷⁰¹ 1 – 6 Aralık 1966'da da 1965'teki Başkan Burgiba'nın ziyaretine iade amaçlı olarak Tunus'u ziyaret etmiştir.⁷⁰²

Tüm bu sürecin öncesinde ve sonrasında hükümet, RCD bünyesinde Türkiye'nin varlığına, çalışma ve karar mekanizmasındaki etkinliğine büyük önem vermiş, ilişkilerin geniş zeminde ve pragmatik bir yaklaşımla ilerlemesine hassasiyet göstermiştir.⁷⁰³

Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki bu ilişkiler, ticaretteki engellerin kaldırılması ve bu suretle bölge içi ticaretin artırılmasında devamlılık sağlanması yolundaki arzular ve RCD bölgesi içinde çok taraflı bir ödeme sistemi kurulması hakkındaki mutabakat uyarınca 25 Nisan 1967'de Ankara'da bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmanın 1 Temmuz 1967'den itibaren yürürlüğe girmesi karara bağlanmıştır.⁷⁰⁴ 3 Eylül 1968'de ise bu anlaşmayı tamamlar mahiyette bir Ticaret Anlaşması imzalanarak⁷⁰⁵ ilişkilere daha kapsamlı bir yön ve zemin kazandırılmıştır.

AP Hükümeti'nin dış politika noktasında önceki hükümetlerden temel farkı, Orta Doğu politikasını salt Batı politikasının bir türevi olarak

⁷⁰¹ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.318-320.

⁷⁰² *Cumhuriyet*, 4-7 Aralık 1966.

⁷⁰³ Bu çerçevede Türkiye; 28 Nisan – 3 Mayıs 1966 tarihleri arasında Dacca'da yapılan RCD Truzim Komitesi toplantısına (BCA, 030.18.01.02.195.32.15.), yine RCD Turizm Komitesi'nin 21-22 Ekim 1966 tarihlerinde Karaçi'de yapılan toplantısına (BCA, 030.18.01.000.200.76.15.), ardından Tahran'da 15 Aralık 1967'de yapılan RCD Ortak Amaçlı Teşebbüsler Komitesi toplantısına (BCA, 030.18.01.000.202.3.10.), Tahran'da 21 Haziran 1967'de yapılan RCD Deniz Nakliyat Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.000.208.47.14.) ile İslamabad'da 27 Haziran 1967'de yapılan RCD Tarım Ekspertleri Grubu toplantısına (BCA, 030.18.01.000.208.48.16.) daha sonra ise ard arda Tahran'da yapılan 24 Haziran 1967'deki RCD Teknik Komitesi'nin 7. toplantısına (BCA, 030.18.01.000.208.45.8.), 27 Temmuz 1967'deki İran, Pakistan ve Türkiye Devlet Başkanları toplantısına (BCA, 030.18.01.000.209.58.1.), 3-6 Ağustos 1967'deki RCD Koordinasyon Komitesi toplantısına (BCA, 030.18.01.000.209.57.12.), 4 Kasım 1967'de RCD Çalışma Grubu toplantısına, (BCA, 030.18.01.000.212.79.10.) ve 2 Eylül 1968'de RCD Ticaret Bakanları toplantısına (BCA, 020.18.01.02.234.67.4) katılmıştır. Daha sonra Ankara, 4-5 Aralık 1968'de RCD'nin 9. Bakanlar Konseyi toplantısına ev sahipliği yapmış (BCA, 030.18.01.02.228.89.7.) ve ardından Tahran'da yapılan 11-13 Nisan 1968 tarihli RCD Bölgesel Planlama Konseyi toplantısına (BCA, 030.18.01.02.218.31.19.), 15 Nisan 1969'da RCD Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi'nin toplantısına (BCA, 030.18.01.02.232.24.10.), 25-27 Haziran 1969'da Rvalpindi'de yapılan RCD X. Bakanlar Konseyi toplantısına (BCA, 030.18.01.02.237.48.1.) katılmış, sonrasında ise RCD çerçevesinde "İran, Pakistan ve Türkiye arasında Ortak Amaçlı Teşebbüslerin Geliştirilmesi ve İşletilmesi İle İlgili Anlaşma"nın imzalanması karara bağlanmıştır., BCA, 030.18.01.02.241.75.4., (Arv. Blg. Ek-15)

⁷⁰⁴ BCA, 030.18.01.000.207.41.13., (Arv. Blg. Ek-16)

Daha sonra bu anlaşmanın 10. maddesine istinaden 8 Haziran 1967'de, 1 Temmuz 1967'den itibaren geçerli olmak kaydıyla "Teknik Mutabakat" imzalanmış (BCA, 030.18.01.000.209.59.1.) ve RCD bünyesindeki çalışmaların finansal boyutunun geniş ve sağlam bir zeminde ilerlemesi hedeflenmiştir.

⁷⁰⁵ BCA, 030.18.01.02.228.89.19.

algılamamak ve bölgedeki “ilerici” hükümetlerle de ilişki kurarak Türkiye’nin olumsuz imajını silmek olmuştur. Böylece, Araplık ve Müslümanlık kavramlarını kullanarak bölge ile yakınlaşma sürecinde kendi muhafazakâr oy tabanının desteğini kazandığı gibi, bağımsızlık hareketlerine ılımlı yaklaşımı ile de sol kamuoyunun eleştirilerini bertaraf etmiştir.⁷⁰⁶

1967 Arap – İsrail Savaşı sırasında Türkiye’nin açık bir şekilde Arapları desteklemesi ve savaş sırasında Türkiye’den üs talep eden ABD’ye, Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in “Türkiye’deki üslerin Araplara karşı bir oldu-bitti için kullanılması söz konusu olamaz.”⁷⁰⁷ Şeklindeki cevabı Türk – Arap ilişkilerinde kararlılıkla yeni bir döneme girildiğinin ve Türk Dış Politikası’nın “Batıcı” ayağındaki değişimin göstergesi olmuştur.

Savaşın sonucunun belli olması üzerine de Türk yetkililer, devam eden süreçte de Arapları desteklediklerine dair demeçler vermişler, savaş sonrasında durum BM Genel Kurulu’na taşınmış ve Genel Kurul’da Çağlayangil, Türkiye’nin mevcut yeni tavrını devam ettirmiştir. Türkiye’nin bu tavrı, tarihi ve sosyolojik kökenleri olan Türk – Arap gerginliğini de bir ölçüde azaltmış ve Arap devletlerinde belki de uzun zaman sonra ilk kez Türkiye’ye karşı olumlu bir imajın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Arap Devletlerindeki bu olumlu tavrı Mısır Hükümeti sözcüsü Hasan el Zeyyad, 17 Kasım 1967’de verdiği bir demeçte şöyle ifade etmiştir: “Modern tarihin kaydettiği ve bizim yakın geçmişimizde geçirdiğimiz acı krizde, Türkiye’nin iftihar edilecek bir tutumu olmuştur.”⁷⁰⁸

Tüm bu söylemler ve ziyaretlerin şekillendirdiği diplomatik süreç kimi İslam ülkeleri ile evvelce imzalanmış olan Kültür Anlaşmalarının TBMM tarafından onaylanması ile devam etmiştir. Şöyle ki; 1 Aralık 1966’da; 25 Temmuz 1964’te “Türkiye Cumhuriyeti ile Tunus Cumhuriyeti Arasında Ankara’da İmzalanan Kültür Anlaşması”⁷⁰⁹ TBMM tarafından onaylanarak

⁷⁰⁶ Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.104–105.

⁷⁰⁷ Gönlübol, Kürkçüoğlu, “1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.536.

⁷⁰⁸ Gönlübol, Kürkçüoğlu, a.g.e., s.536-537.

⁷⁰⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1967, C. 50, s.12-14.

resmen yürürlüğe girmişti. 26 Temmuz 1967'de ise; önce, 23 Haziran 1959'da Beyrut'ta "Türkiye Cumhuriyeti ile Lübnan Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Kültür Anlaşması",⁷¹⁰ ardından 21 Kasım 1966'da Rabat'ta "Türkiye Cumhuriyeti İle Fas Krallığı Arasında İmzalanan Kültür Anlaşması"⁷¹¹ TBMM tarafından onaylanmıştır.

Kültür anlaşmaları çerçevesinde bu memleketlerle Türkiye Cumhuriyeti arasında; üniversite, okul, ilim, teknik, sanat, kültür ve spor alanlarındaki mevcut faaliyetlerin geliştirilmesi öngörüldürken, öğretim elemanları, profesör, öğrenci, araştırmacı, yazar ve sanatçıların mübadelesi kararlaştırılmıştır.

Türkiye, tıpkı Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken izlediği politika gibi Arap ülkeleriyle ilişkilerini de önce iktisadi alanda geliştirip bunun yansıması olarak da Kıbrıs üzerinde temellendirmeyi planlamıştır.

Ancak, Moskova'nın çıkarları bu sınırların ötesinde bir beklentiye gereksinim duymuyordu. Oysa Arap ülkeleri, özellikle de "devrimci" Arap ülkelerinin beklentisi çok daha farklı olmuştur. Filistin sorununda Türkiye'yi kayıtsız şartsız yanlarında görmek istemiş, CENTO aracılığıyla bölgede Batı'nın ve İsrail'i destekleyen ABD'nin çıkarlarını savunan Türkiye'ye sıcak bakmakta az da olsa zorlanmışlardır.⁷¹²

Türkiye ise BM'de Araplar lehindeki tutumunu çok açık bir biçimde ortaya koymuş, 22 Haziran'da BM Genel Kurul'da bir konuşma yapan Çağlayangil, Türkiye'nin Arap ülkelerinin halklarına duyduğu dostluk hislerini belirttikten sonra, BM Genel Kurulu'nun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi konusunda ısrar etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷¹³ Ardından BM Genel Kurul'undaki oylama sırasında ABD ve

⁷¹⁰ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C. 50, s. 473-475.

⁷¹¹ TBMM Kanunlar Dergisi, 1967, C. 50, s. 476-478.

⁷¹² Nitekim Bağdat – Ankara yakınlaşması bazı çevrelerde eleştirilmeye başlanınca, Irak Başbakanı El-Bazzaz şu açıklamayı yapmak zorunluluğunu duymuştur: "Komşularımızla düşman olmak menfaatlerimize uyar mı? ... Arap devletleriyle münasebetlerimizi gözden uzak tutmadan, komşularımızla da dost geçinmek mecburiyetindeyiz. Türkiye kendine has bir siyaset güder, bu iş ona aittir. Ve bu da her bağımsız devletin hakkıdır. ... Şunu da belirteyim ki, Türk devlet adamlarından hiç kimse bize "Cento'ya giriniz" diye bir talepte bulunmadı.", **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.22, 1966, s.20-21.

⁷¹³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.33 (1967), s.55-56.

Batılı ülkelerden ayrılarak Araplarla birlikte İsrail'in 5 Haziran'dan önceki sınırlarına çekilmesi konusundaki önerilere oy vermiş, böylece 1950'den beri takip edilen Orta Doğu politikasında önemli bir değişiklik yapıldığını uluslararası platformda göstermiş ve gelişmelerin her aşamasında adım atmadan önce teşebbüsün Arap ülkeleri üzerinde uyandıracığı tepkiyi göz önünde tutmuştur.⁷¹⁴

1967 Savaşı sonrasında Mısır ve Suriye gibi ülkelerin dahi Türkiye'ye teşekkür etmeleri Türkiye'nin 1965'ten beri izlemekte olduğu politikasının gerçek bir temele oturduğunun kanıtı olmuştur. Nitekim 1967 sonrasında da Türkiye bu tutumunu sürdürmüş, Araplarla İsrail arasında çıkan her silahlı çatışmada İsrail'i protesto ettiği gibi,⁷¹⁵ 21 Ocak 1968'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Eugene Rostow'un İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin 1971'de Süveyş'in doğusundan çekilmeleri üzerine Basra Körfezi bölgesinde meydana gelecek boşluğu doldurmak için Türkiye, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in bir güvenlik anlaşması imzalamaları teklifini reddetmiştir.⁷¹⁶

Türkiye artık Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarının koşulsuz temsilcisi olmayacağını göstermiştir, zira kendisinin de bölgede özgün çıkarları olduğu ve bu doğrultuda Batı'dan ayrı politikalar izlemesi gerektiği gerçeğini görmüştür. Bu politika değişiminde Arap ülkelerinden gelecek tepkiyi göz önünde tutmak kadar, Türk kamuoyunun tepkisinin de rolü olmuştur. Türkiye'de, Arap ülkelerine sıcak bakan sağ kadar, Filistin davasını emperyalizme karşı verilen onurlu mücadele olarak değerlendirip desteklemiş ve bu yolla bir kez daha ABD emperyalizmine karşı tavır alan sol da hükûmetin Orta Doğu politikasını yakından takip etmiştir.

I. Demirel Hükûmeti'nin İslam Ülkeleri ile ilişkilerde yakaladığı müspet değişim ve gelişim süreci Türkiye ile İran ilişkilerine de yansımıştır. Önce 27 Aralık 1963'te kabul edilen "ağırlıklı olarak eğitim ve sanat alanında işbirliğini öngören bir muhtevaya haiz" 29 Ocak 1959 tarihinde Tahran'da imzalanan

⁷¹⁴ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945 – 1970)*, s.160.

⁷¹⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.159-160.

⁷¹⁶ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No.40 ,1968, s.22.

“Türkiye ile İran Arasındaki Akdedilen Kültür Anlaşması” 2 Ocak 1964’te TBMM’nde onaylanarak⁷¹⁷ yürürlüğe konmuştur.

Ardından da gümrüklerde karşılıklı kolaylık sağlamayı öngören 1 Şubat 1964’te Tahran’da imzalanan “Türkiye ile İran Arasında Transit Anlaşması” 12 Aralık 1967’de Meclis gündemine alınarak görüşülmüş ve onaylanarak⁷¹⁸ hakkındaki kanun yayımlanmıştır.

Yine bu dönem Türkiye’nin Suriye ile ilişkilerinde farklı bir süreç yaşanmıştır. 1966 yılından itibaren hükümetlerin karşılıklı olarak Türk ve Suriye uyruklu şahısların arazilerine el koymaları ve bu durumun gerek hükümetler gerekse vatandaşlar boyutunda ilişkilere yansımaları gündemi bir hayli meşgul etmiştir. Gaziantep Milletvekili Ali İhsan Göğüş meseleyi Meclis gündemine taşımış ve Başbakan adına Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil verdiği cevaplarla durumu aydınlatmıştır.

Milletvekili Göğüş’ün “Her iki Hükümetçe karşılıklı olarak el konulan arazilerin ne kadar olduğu, Türkiye’de kalan ve el konulan arazilerin nerelerde olduğu ve Suriye’de arazisine el konulan Türklerin sayısının ne kadar ve ikamet yerlerinin nereler olduğuna dair sorusuna Çağlayangil çalışmaların halen devam ettiğini belirterek net bir bilgi vermemiş ama Suriyelilerin el konulan arazilerinin mevzuata uygun olarak, Hazine tarafından idare edilmekte olduğu bilgisini verilmiştir.”⁷¹⁹

Arap ve Müslüman ülkelerle ilişkilerde yakalanan olumlu hava 23 Ocak 1968’de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın önce Suudi Arabistan ardından da Libya’ya gerçekleştirdiği ziyaretlerle sürdürülmüş, ziyaretler taraflar için

⁷¹⁷ “...Onaylanan kültür anlaşmasının muhtevasına bakıldığında zaman özellikle eğitim ve sanat alanında işbirliğinin öne çıktığı görülür. İki ülke üniversitelerinde ve sair öğretim müesseselerinde dil, edebiyat, tarih, coğrafya ilimlerine ait kürsüler, kurslar, dersler ve konferanslar ihdas edilmesi karar bağlanmıştır. Sanat alanında ortak çalışmalar içinde sergi ve konserler tertip edilmesine gayret edilmesi kayda geçirilmiştir., **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1966, C. 47, s. 24-27.

⁷¹⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1968, C. 51, s. 162-168.

⁷¹⁹ Güney bölgesinde sınır boylarında yalnızca toprağa bağlı olarak yaşayan vatandaşların geçim şekliyle ilgili olarak “el koyma” olayından sonra ne gibi tedbirlerin alındığına dair sorusuna ise; “bu olaydan kaçınılmaz olarak etkilenen vatandaşlarımızın mağdur olmalarını ve dönemi en az sıkıntı ile atlatalmaları düşüncesiyle, başka gelir kaynağı olmayanlara Hükümetimizce Suriyelilerin memleketimizde el konulan arazilerden geçimlerine yetecek kadar bir kısmının kiralanması suretiyle bu arazileri kullanmalarının sağlandığı bilgisi verilmiştir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:5, Oturum:1, 1968, C.22, s.108-110.

heyecan ve dostluk atmosferinde geçmiştir.⁷²⁰ Seyahat sonrasında Meclis kürsüsünden izlenimlerini paylaşan milletvekilleri bu ziyaretlerin diplomatik açıdan başarılı geçtiğinin altını çizerek evvela Suudi Arabistan'da Kral Faysal ve prensler tarafından karşılanırken gerçekleşen merasimde: “Asırlardır sizin bu uğurlu kudümünüzü aşk ve şevkle bekliyorduk. Sizin bu ziyaretiniz sulh ve selamet âşığı bütün İslâm Âlemini mesut etti. Her alanda feza asrına uygun bir ruh içinde ilerleme çabaları sarf eden bütün Müslüman milletlere hız ve feyz verdi.”cümleleriyle taltif edildikleri kaydetmişlerdir.

Suudi Arabistan ziyareti sonrası “ezeli dost” diye tanımlanan Libya'ya gidilmiş, Sunay ve beraberindeki heyet orada da yetkililer ve halkı tarafından da aynı ilgi ve sevgiyle karşılanmıştır.⁷²¹ Bu gelişmeler, geçmişte olduğu kadar o gün içinde Türk Dış Politikası'nda Orta Doğu, Kuzey Afrika bütünlüğünde İslam ülkelerinin ne denli ağırlığının olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Heyetteki bir diğer isim olan İstanbul Milletvekili Ahmet Tahtakılıç ise haklı olarak bölge kaynaklarının Avrupalı Devletlerce değerlendirildiğini, Türkiye'nin de Avrupa normlarında bir iktisadi yaklaşımla bölge kaynaklarından yararlanması gerektiğini belirtmiştir.⁷²²

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, çeşitli alanlardaki işbirliği anlaşmaları ile geliştirme yoluna gidilmiş, bu bağlamda 12 Haziran 1968 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 13 Mart 1969'da TBMM'nce

⁷²⁰ **Tercüman**, 23 Ocak 1968.

⁷²¹ İzlenimlerini paylaşan milletvekilleri, Libya'da Turgut Reis türbesinin ziyareti esnasında Libya Millî Eğitim Bakanı Mustafa Bayü'nün yaptığı konuşmada: “Anadolu çocuğu, zamanının Akdeniz hâkimi ve hak müdafii Turgut Reis'in burada bulunması Osmanlı düşmanlarının onlara bulaştırmak istedikleri istilacı ve sömürgeci ithamının en kesin delilidir. Osmanlılar Kuzey Afrika'ya bu bölge milletlerinin ısrarlı istekleri üzerine kurtarıcı ve hürriyet bahşedici olarak gelmişlerdir. Eğer Osmanlıların Kuzey Afrikalı kardeşleri uğrunda cansiperane yaptıkları cihat olmasaydı bu vatanın göze çarpan varlıklarından eser kalmazdı.”cümlelerini nakletmişlerdir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:35, Oturum:1, 1968, C.24, s.124-125.

⁷²² İstanbul Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın Meclis zabıtlarındaki ifadeleri şöyledir: “O memleketlerde petrol kaynaklarından elde edilen iktisadi güçler dolayısıyla aşağı – yukarı yarı yarıya açık bir pazar vardır ve bu pazarlarda Avrupa normuna göre maddeler açıktır ve Avrupa normunda ticaret cereyan etmektedir. Binaenaleyh; Türkiye'deki Hükümetten iş adamlarına kadar eğer Suudi Arabistan ve Libya ile ticaretimizi geliştirmek istiyorsak, Avrupa normunda standart, kaliteli, mükemmel ambalajlı maddelerle ve ihtisasla, kabiliyetlerle oraya gitmek mecburiyetindeyiz. Bu takdirde ticaretimizin genişleyeceği kanaatindeyim.”, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:35, Oturum:1, 1968, C.24, s.196.

onaylanarak resmîyet kazanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükûmeti Arasında Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma”⁷²³ önemli bir adım olmuştur. Bu anlaşma metninin girişinde her iki ülkenin, 7 Aralık 1944’te Şikago’da imzaya açılan “Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi”nin tarafları olduğunun altı çizilmiş, daha sonra muhtevaya yer verilmiştir.

27 Mart 1969 günü ise Meclis gündemine Senegal Cumhuriyeti ve Hâşimî Ürdün Krallığı ile evvelce imzalanan kültür anlaşmaları getirilmiştir. “20 Nisan 1968’de Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Senegal Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalanan Kültür Anlaşması”⁷²⁴ ile 25 Şubat 1968’de Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Haşimi Ürdün Krallığı arasında İmzalanan Kültür Anlaşması”⁷²⁵ aynı gün ard arda onaylanmış ve bu memleketlerle bilim, teknik, eğitim, spor ve sanat alanlarında hedeflenen işbirliği yürürlüğe konmuştur.

a) İslâm Konferansı Çalışmaları Kapsamında Türkiye

Türkiye’nin İslam ülkeleri ile ilişkilerinde özellikle I. Demirel Hükümeti dönemde yoğun bir ziyaret teatisi yaşanırken, Kıbrıs meselesinde destek sağlama özde yatan niyet olmuştur.⁷²⁶ Bu dönemlerde, Arap dünyasında

⁷²³ TBMM Kanunlar Dergisi, 1969, C. 52, s.172-179.

⁷²⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, 1969, C. 52, s. 244-245.

⁷²⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, 1969, C. 52, s. 264-266.

⁷²⁶ Bu cümleden olarak; 20 – 26 Şubatı 1967’de Irak Cumhurbaşkanı Arif Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapmış, 16 – 21 Haziran 1967’de İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’ye gelmiş ve ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiriye Arap – İsrail savaşına değinilerek, kuvvet kullanılarak toprak ve siyasal avantaj kazanılmasına karşı olunduğunun ve Arapların meşru haklarının korunması gerektiğinin altı çizilmiştir., (Cumhuriyet, 22 Haziran 1967) 5 – 11 Eylül 1967’de Cevdet Sunay’ın davetlisi olarak Ürdün Kralı Hüseyin, Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapmış ve hazırlanan ortak bildiri de Türkiye’nin Arap davasını desteklediği açıklanmıştır., (Cumhuriyet, 8 Eylül 1967) 26 Ekim – 31 Ekim 1967 tarihleri arasında ise Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han’ın Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sonunda Eyüp Han, Türkiye, İran ve Pakistan’ın dışında bölgedeki diğer ülkeleri de içine alacak bir Ortak Pazar kurulması teklifini getirmiştir., (Tercüman, 28 Ekim 1967)

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise 1968 yılında; 22 – 27 Ocak tarihleri arasında Kral Faysal’ın davetlisi olarak Suudi Arabistan’a, (Tercüman, 23 Ocak 1968) 27 – 31 Ocak tarihleri arasında Kral

liderlik iddiasında bulunan başta Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Libya olmak üzere birçok Arap ülkesinin bir araya gelerek “Birleşik Arap Devleti” kurma girişimleri daima sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu ideal ile çıkılan yolda birçok bölgesel örgüt kurulmuştur ki; Arap Birliği (1945), Bağdat Paktı (1955), CENTO (Merkezi Antlaşma Örgütü 1959) ve RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü 1964) bu girişimlerin birer ürünü olarak faaliyet göstermişlerdir.⁷²⁷

İlerleyen zamanda, Müslüman ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğini geliştirmek amacıyla, İslam konferansları düzenlenmesi düşüncesi Suudi Arabistan Kralı'nın 1966 yılında “İslam Birliği” sloganı atmasıyla herkesi düşünmeye yönlendirmiş, daha sonra Fas Kralı'nın 1969 yılında “İslam Dayanışması” fikrini ortaya atmasıyla düşünceler artık soyut olmaktan çıkıp somutlaşmaya başlamıştır. Bazı Arap devletleri ise Arap zirve konferansları düzenlenmesini tercih ettiklerini açıklamışlardır.

Tam bu sırada İslam Dünyasını yakından ilgilendiren gelişmeler yaşanmış, özellikle Church of God adlı bir tarikata bağlı olan Dennis Michael Rohan adında Avustralyalı bir Yahudi'nin 21 Ağustos 1969 tarihinde Mescid-i Aksa'yı kundaklama teşebbüsü İslam ülkeleri liderlerini harekete geçirmiştir. Suudi Arabistan ve Fas Kralı'nın girişimleri sonucunda 22 – 25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta “Birinci İslam Zirve Konferansı” toplanmış, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı başkanlığında bir heyetle katıldığı zirve konferansında İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulmasına karar verilmiştir.

1970 yılında kuruluşu resmîyet kazanan İKÖ'nün Filistin meselesiyle bağlantılı bir yaklaşımla kurulması, bu örgütün Arap dünyasınca özel bir konum taşıması sonucunu doğururken, Pakistan Hindistan ile yürüttüğü mücadelede, Türkiye Kıbrıs sorununda, Endonezya Doğu Timor, Malezya ise Mindanao meselelerinde İKÖ'yü önemli bir destek unsuru olarak görmüştür.

El-Sünûsi'nin davetlisi olarak Libya'ya, 27 Nisan - 1 Mayıs 1968 tarihleri arasında Irak Başbakanı Arif'in davetlisi olarak Irak'a, 1 – 5 Mayıs 1968 tarihleri arasında da Kral Zahir Şah'ın davetlisi olarak Afganistan'ı ziyaret etmiştir., (**Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1968) Sunay, belirtilen ziyaretlerde Kıbrıs konusunda destek sağlamış ve bu destek yayınlanan ortak bildirimlerde açıkça dile getirilmiştir.

⁷²⁷ Hamit Ersoy, Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.95.

İslam dünyasının kendi bünyesinde yaşadığı gerginlik, ihtilaf ve iç savaşlarda bunalım çözücü bir mekanizma olarak önemli bir başarı gösteremeyen örgüt, özellikle üye ülkelerin dış dünya ile olan meselelerinde, ortak bir tavır geliştirilebilen durumlarda ancak etkin olabilmıştır.⁷²⁸

İlginçtir, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri 1969 yılındaki İslam Zirve Konferansı'nın toplanması sırasında, Ankara açısından bir krize yol açmıştır. Şöyle ki; Türkiye Devlet Başkanı sıfatıyla bu toplantıya davet alan Cevdet Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, bu yüzden adı İslam olan bir konferansa katılmayı düşünmediğini açıklayarak, hükûmetin konferansa katılma ve göndereceği temsilcinin düzeyi hakkında karar verme konusunda yetkili olduğunu bildirmiştir.

Türkiye Devleti'nin, İslam ortak paydasında toplanan bir konferansta yer alması iç politikada, özellikle de hükûmetin politikasından giderek rahatsız olan ve bunu belirtmeye başlayan orduda büyük tepkilere yol açmıştır.

Ayrıca, görünüşte konferans'ın toplanması için çaba gösteren devletlerin büyük bölümü feodal rejimlerle yönetilen Arap ülkeleriydi. Bunların konferansı toplamaktaki bir amaçları İsrail'e karşı gövde gösterisinde bulunmak ise temel amaçları Mısır ve "devrimci" Arap ülkelerini azınlıkta bırakarak, Arap dünyasının liderliğine soyunan Nasır'a karşı cephe almak ve "Arap Birliği"ni "İslam Birliği"ne dönüştürmek olmuştur.⁷²⁹

Türkiye ise, böyle bir kutuplaşmada taraf olmanın kendisinin Orta Doğu çıkarlarına aykırı olacağını farkında olduğu için Konferans'a Dışişleri Bakanı düzeyinde gözlemci statüsüyle katılma kararı almıştır. Başbakan Demirel karar ile ilgili açıklamasında, "Rabat Toplantısı'na memleketimiz davet edilmiştir. Toplantının ismi ne olursa olsun, gündemi bellidir. Gündemde Mescid-i Aksa'nın yakılması ve Kudüs meselesi bulunmaktadır. ... Rabat'ta yapılacak toplantı, bölgemizi alakadar eden bir konuda, dini değil, siyasi bir

⁷²⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.249.

⁷²⁹ İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, İstanbul, Güneş Yay., 1990, s.63-64.

toplantıdır. Müslüman memleketlerin iştirak edeceği bir toplantı olması, bu toplantıya iştiraki, laikliğe aykırı bir fiil haline getirmez. Böyle bir düşünce, İslam ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı icap ettirir. ... Rabat Toplantısı'na iştirak, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin dış politikasına aykırı değildir.”⁷³⁰ diyerek, adeta bir ön savunma yapmıştır.

İslam Zirvesi Konferansı'nda İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi ve Daimi Sekreterlik kurarak Müslüman ülkelerin Dışişleri Bakanlarının her yıl toplanmasının sağlanması gibi iki önemli karar alınmıştır. Ancak sonuçlar Arap ülkeleri açısından çok ta olumlu olmamış, İsrail ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi gibi radikal bir karar aldırmadıkları gibi, Arap devletleri arasındaki kesin kutuplaşma da bir kez daha su yüzüne çıkmıştır.

Çağlayangil daha Konferans'ın başlangıcında yaptığı konuşmada Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu hatırlatmış, BM'de alınmış olan ve Türkiye'nin de katıldığı kararlara aykırı mutabakat metinlerini desteklemesinin mümkün olmadığını bildirmiştir.⁷³¹ Ayrıca bu son konuda Konferans sonunda kabul edilen karara da bir çekince koydurmuştur.⁷³²

İKÖ ile ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti açısından daima hassas bir konu olagelmıştır. Günümüzde Türkiye İKÖ'nün fiili üyesi durumundayken, üyeliğin hukuki boyutu tartışmalıdır ki bu durumu Bülent Tanör şöyle açıklamaktadır:

“Bazı kaynaklar Türkiye'yi İKÖ'nün “tam üyesi” ya da “asıl üyesi” olarak göstermektedir. İslam Konferansı Yasası'nı imzalamayan Türkiye, bu kuruluşun statüsüne katılmak için gerekli iç hukuk işlemlerini yapmamış, üyelik yolunda bir devlet iradesi açıklamamıştır. Örgütün kurucu antlaşmasına taraf olmak için başlatılan ilk ve tek girişimde (1976) dönemin hükûmeti, parlamentoya “İslam Konferansı Yasası'nın Onaylanması'nın T.C. Anayasası ile Bağdaştığı Ölçüde Uygun Bulması Hakkında” şeklinde bir yasa

⁷³⁰ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.60 (1969), s.19-20., Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.I, s.791-792.

⁷³¹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.60 (1969), s.19-20.

⁷³² Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, s.169.

tasarısı sunmuşsa da, gereken sürede görüşülmeyen bu tasarı kadük olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye kurucu antlaşmaya taraf olmamıştır.

Bununla birlikte ancak Örgüt üyelerinin sahip olduğu hak ve yükümlülükleri de üstlenmiş durumdadır. Türkiye, ilk başlarda, bu Örgüt'ün niteliğini ve laiklik ilkesini hesaba katarak, İKÖ'ye karşı mesafeli durmuş, daha sonraları ise Örgütle organik ilişkiler kurmuştur....⁷³³

Türkiye'nin İKÖ ile ilişkileri "de-facto" bir statüde devam etmiş, ancak bu durum Türkiye'de İslami sağ partilerin dış politika formülasyonunda etkili olabildiğini, ancak bu etkinin temel ilkelerin zedelenmesi noktasına geldiğinde bazı kısıtlamalarla karşı kaşıya kaldığını göstermiştir.

Özellikle 1970'li yıllarda değişik koalisyon hükümetlerinde görev alan MSP, İKÖ ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda ısrarcı olmuş, hatta bu durum, koalisyon üyesi diğer partilerin de İslâmcı söyleme yakınlığı nedeniyle ilişkilerin güçlenmesine imkân vermiş, ancak tam üyelik gerçekleşmediği için, İKÖ üyeliği hukuki bir dış politika enstrümanı haline dönüşmemiştir.

9) Türkiye'nin Batılı Devletlerle İlişkileri

I. Demirel Hükümeti'nin dış politikada farklı yaklaşımları Batılı Devletlerle ilişkilerde kendini göstermekle beraber gelişmelerin titizlikle incelenip sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde önemli bir diyalog olarak Süleyman Demirel'in Federal Almanya ve Brüksel'e yaptığı resmî ziyaretler görülmüştür. Başbakanla

⁷³³ Türkiye, konferanslara eşit düzeyde ve bakanlar seviyesinde katılmış, (Çağlayangil 1975), konferanslara ve yardımcı organlara ev sahipliği yapmaya başlamış(1976), devlet başkanları doruk konferansında (Evren, Kazablanka 1984) Türkiye Cumhurbaşkanı, İKÖ Başkan Yardımcılığı'na ve Ekonomik ve Ticari İşbirliği Sürekli Komisyonu Başkanlığı'na seçilmiş, ancak Türkiye tüm bunları İKÖ'ye üye olmadan yapmış, halen de yapmaktadır."Bülent Tanör, "Türkiye'de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoglu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.496.

birlikte bu ziyarete katılan İstanbul Milletvekili Selim Sarper 22 Mayıs 1967, Erzurum Milletvekili Cevat Önder ise 24 Mayıs 1967 günkü Meclis çalışmaları esnasında geziye dair bilgi vermiş, verilen bilgilerde başbakana refakat eden zevatın genel anlamda ortak fikir ve izlenimlere sahip oldukları görülmüştür. Milletvekili Önder: “Yirminci asır dünyasında bir memleketin içine dönük, kapalı bir dış politika takip etmesine imkân yoktur. Gerek iç gerekse dış politika meseleleri diğer memleketleri de ilgilendirmektedir. Bugün bütün dünyanın yakından ilgilendiği dış politika meseleleri mevcuttur.” derken 1967 yılı itibarıyla cereyan eden uluslararası gelişmeleri şöyle sıralamıştır; “İki Almanya’nın birleşmesi, Berlin’in durumu, NATO’nun geleceği, Nükleer Silahlar, Avrupa’daki hudutlar, Kıbrıs meselesi, Yunanistan’daki son nisan ayı darbesi, gelişmekte olan memleketlere yardım, dış memleketlerde okuyan öğrenciler, İsrail ve Arap âlemi arasında meydana gelen son buhran ve Vietnam meselesi.”

Ziyaret esnasında Bonn Cumhurbaşkanı Lübke ve Şansölye Kiessinger ile görüşmeler yapıldığı ve bu görüşmelerden Almanya tarafından Türk – Alman dostluğuna büyük önem verildiğinin anlaşıldığı da kaydedilmiştir.

Bu tespiti yapan Milletvekili Önder tespitini son derece haklı bir gerekçeye dayandırmış ve sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Bu dostluk anlayışında tarihi sebepler rol oynamakla beraber kanaatimizce bu önemin diğer bir sebebi de Alman ekonomisinin bulunduğu durum ve Türk Devleti’nin milletlerarası münasebetlerde oynamış olduğu roldür. Alman ekonomisi kendi kendine yeten bir ekonomi değil, mahreç ve Pazar bulmak ve bunları genişletmek mecburiyetinde olan bir ekonomidir. Almanya bu noktada Türkiye’nin kendisine yararlı olacağı inancı içindedir. Türkiye’nin Orta Doğu’da ihraz etmiş olduğu durum dolayısıyla bu inanca vasıl olmuştur.” Ardından Alman devlet adamlarının orada bulunan Türk işçilerinden övgüyle bahsettiklerini ifade etmiş, Türk işçilerinin de öğretmen ve din adamı gönderilmesi talepleri ile sigorta, transfer işlemlerindeki bazı formalitelerden şikâyetleri olduğunu bildirmiştir.

Almanya'nın ardından Türk heyeti, Türkiye – AET Konseyi'nin 16 Mayıs 1967 tarihinde yaptığı beşinci toplantısında Başbakan Süleyman Demirel'in başkanlık yapacak olması münasebetiyle Belçika'ya geçmiştir.⁷³⁴ Brüksel'de Ortak Pazar yetkilileri ile temaslar yapıldığını ifade eden Selim Sarper yetkililerin Türkiye'nin davalarını büyük bir alaka ile takip edip Türkiye'ye karşı ilgi gösterdiklerinin memnuniyetle müşahade edildiğini kaydetmiştir. Burada da tıpkı Almanya'da olduğu gibi Türk işçilerinden övgüyle bahsedildiğini, bu durumun Türk heyetini gururlandırdığı bilgisini paylaşmıştır.⁷³⁵

1967 yılı içinde Avrupa'da çalışan Türk işçilerinin durumlarının değerlendirilmesinde gayet yumuşak ifadeler kullanılırken 1968 yılına gelindiğinde hükûmetin bu bağlamda takip ettiği politikası daha sert eleştirilmeye başlanmış ve dahası Ankara Milletvekili Osman Bölükbaşı tarafından politikaların "kifayetsizliği" gerekçesi ile anayasanın 89. maddesine istinaden Başbakan hakkında gensoru açılması için önerge verilmiştir.

Ancak değerlendirmelere bakıldığında Bölükbaşı'nın gensoruyu hükümeti suçlamaktan ziyade konunun Mecliste detaylarıyla gündeme gelip tüm boyutları ile görüşülmesine imkân vermek için verdiği görülmüştür. Zira önerge sahibi Bölükbaşı'nın değerlendirmeleri oldukça çarpıcı olmuş: "Türkiye'nin harice işçi göndermesi sağlam temellere dayanan bir politika çerçevesinde cereyan etmemiştir. Milli ihtiyaçların, şart ve imkânların ışığı altında iyi düşünülmüş hedefler manzumesi tespit edilmeden gönderilmiştir. "Hele işçi gönderelim, gerisini sonra düşünürüz." Mantığı bu işe hâkim olmuştur. Avrupa'da kurulmuş bulunan işçi dernekleri yetersizdir...

Elçiliklerimiz ve konsolosluklarımız işçilerimizin karşılaştıkları hukukî, malî, sıhî ve sair meseleleri halledecek, onları tesirli bir şekilde koruyacak bünye ve imkâna sahip değildir... Çalışma ataşelerinin, din görevlilerinin ve öğretmenlerin tesirleri mahduttur. Hele din görevlileri konsolosluklarda

⁷³⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:2, Birleşim:106, Oturum:1, 1967, C.17, s.324-325.

⁷³⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:2, Birleşim:105, Oturum:1, 1967, C.17, s.291.

memur gibi oturmaktadırlar. İşçilerden stopaj yoluyla vergi kesilmektedir. 1968 yılı itibariyle sadece Almanya'da çalışan işçi sayısı 135.000 civarındır.”⁷³⁶ diyerek özellikle Almanya'daki Türk işçileri arasında etkin bir Komünizm propagandası yapıldığına da dikkat çekmiştir. Ayrıca Bulgaristan'da yaşayan bir milyon Türk'ünde insanlık dışı muamelelere tabii tutulduğunu belirterek böyle bir yapıda Türk – Bulgar dostluğundan söz edilemez demiştir.

CHP gurubu adına söz alan Şeref Bakşık ise meseleye farklı bir yaklaşımda bulunarak Avrupa'da yaşanan Türk unsurunun Türkiye'ye dönmeleri durumun da yaşam standartları arasındaki farktan dolayı uyum problemi yaşayacaklarına vurgu yapmış, bu sorunun yaşanmaması için hükûmete ciddi görevler düştüğünü kaydetmiştir.⁷³⁷

Muhalefet partilerinin yapılan konuşmalarda ortak payda da bulunduğu görülmüş, gensoruya tek muhalif taraf hükûmet partisi olmuştur.

I. Demirel Hükûmeti döneminde bu çerçevede müspet bir gelişme olarak Türk Parlamento Heyeti'nin İngiltere ziyareti gerçekleşmiştir. Parlamentolararası Birliği İngiltere grubunun davetlisi olarak TBMM'ni temsilen İngiltere'ye giden milletvekilleri temaslarına Londra'dan başlamış, İngiliz Avam ve Lordlar Kamarasının ileri gelenleri ile gerek parlamento içinde gerekse verilen davetlerde görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerde dostluk ve ittifak bağlarına temas edildikten sonra demokratik temsil sistemleri, seçim şekilleri, parlamentoların içtüzükleri, kanun vaz'ı gibi Türkiye'yi de yakinen ilgilendiren konular üzerinde fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Dönüşte geziyi değerlendiren milletvekillerinden İstanbul Milletvekillerinden Ali Esat Birol: “İntibamız, İngiltere'de memleketimize verilen yerin önemli bir değeri olduğu şeklindedir. İngiliz basını ziyaretimize büyük ilgi göstermiştir.”⁷³⁸ diyerek bunun, Türkiye'nin başardığı demokratik

⁷³⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:96, Oturum:1, 1968, C.27, s.527-528.

⁷³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:3, Birleşim:96, Oturum:1, 1968, C.27, s.543.

⁷³⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:2, Toplantı:2, Birleşim:142, Oturum:1, 1967,C.21,s.235-236.

hamlenin, sosyal ve iktisadî inkişaf gayretlerinin ve bu sahalarda elde edilen somut başarıların İngiltere’de uyandırdığı sempati ve saygıdan kaynaklandığını ifade etmiştir.

B-) II. DEMİREL HÜKÛMETİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve İcraat Çerçevesinde Dış Politikadaki Yaklaşımın ve Ara Dönemin Değerlendirilmesi

12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimler sonucunda AP aldığı % 46.63 oy ile yine iktidar olurken CHP % 27.36 oy oranı ile muhalefette kalmış,⁷³⁹ bu sonuçlar üzerine yeni hükûmeti kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından tekrar Isparta Milletvekili ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’e verilmiştir. 3 Kasım 1969’da kurulan II. Demirel Hükûmeti’nin programı 7 Kasım 1969 tarihinde Mecliste okunarak milletvekillerinin teveccühüne sunulmuştur.⁷⁴⁰ Ancak hükûmet bütçesi 11 Şubat 1970 günü yapılan oylamada kabul görmediği için Süleyman Demirel 14 Şubat 1970’te cumhurbaşkanına istifasını sunmuş ve aynı gün yeni hükûmeti kurmak için tekrar görevlendirilmiştir.⁷⁴¹

II. Demirel Hükûmeti her ne kadar güvenoyu alamasa da 6 Mart 1970’te yeni hükûmet (III. Demirel Hükûmeti) kuruluncaya kadar yani dört ay boyunca, deklare ettiği hükûmet programı istikametinde ülke yönetiminde söz

⁷³⁹ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1986.

⁷⁴⁰ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, s.378.

⁷⁴¹ Bütçe oylamasında hükûmetin güvenoyu alamamasından daha önemli ve bir o kadar da ilginç bütçeye AP milletvekillerinden 41 tanesinin de “hayır” demesi idi. Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.383., Erişim: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP31.htm>, 25 Kasım 2010.

sahibi olmuştur. Bu realiteden dolayı II. Demirel Hükûmeti dönemini bir ara dönem olarak kabul etmek gerekir ki mevcut duruma rağmen yine de bu süreçte Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği'ne, Ürdün'e ve Habeşistan'a resmî ziyaretleri olmak üzere bir takım diplomatik gelişmeler yaşanmıştır.

Hükûmetin diplomatik yaklaşımlarını deklare ettiği programı çerçevesinde bakıldığında ülke ve dünya barışına katkı sağlamanın kararlılığı ile iktisadi kalkınmanın önceliği görülmüştür.⁷⁴² Programda; “Sömürgeciliğin tasfiyesi istikametinde Asya, Afrika memleketleriyle görüş birliği ve müşterek mesai halindeyiz. Bu ülkelerle ticari, iktisadi, teknik ve kültürel alanlardaki temas ve mübadelelerimizi teşvik ve takviye edici gayretlere devam edeceğiz.” Denmiş, İran, Pakistan ve Afganistan ile ilişkilere özel vurgu yapılmış, bu ülkelerle CENTO ve RCD gibi teşekküller içinde karşılıklı münasebetlerin çoklu ve ikili olarak sürdürüleceği belirtilmiştir.⁷⁴³

Ayrıca Doğu âlemi, Arap memleketleri, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilerek devam ettirileceği belirtilip, Sovyetler Birliği ile geliştirilen iyi komşuluk ilişkilerinin, dünyanın bu bölgesinde, milletlerarası münasebetlerin havasına olumlu bir katkı teşkil ettiği kaydedilmiştir.⁷⁴⁴ Ki bu vurgu hükümet programının en önemli noktalarından birini oluşturmuştur.

⁷⁴² “...Memleket güvenliğini sağlamak, milletlerarası ilişkilerimizi karşılıklı menfaatler dengesi içinde geliştirmek, uluslararası işbirliği zihniyetinin gelişmesine yardımcı olmak, bölgemizde ve bütün dünyada istikrar ve barış sağlayıcı şartların gerçekleşmesi için sarfedilen gayretlere faal ve yapıcı bir şekilde katkıda bulunmak, ikili ve çok yönlü ekonomik münasebetlerimizi kalkınma davamızın icapları istikametinde yürütmek ve Kıbrıs ihtilafının Türkiye'nin ve cemaatimizin hak ve menfaatlerine uygun bir tarzda çözümlenmesini sağlamak esaslarına dayanmaktadır.” Satırları ile genel anlayışın çerçevesi çizilmiştir., **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.172.

⁷⁴³ Bu cümleden olarak Türkiye; 10 Kasım 1969'da İslamabad'da yapılan RCD Ticaret Komitesi toplantısında (BCA, 030.18.01.02.242.77.11.), ardından Tahran'da yapılan 15 Aralık 1969 tarihli RCD Transit Ticaret Anlaşması Uzmanları toplantısında (BCA, 030.18.01.02.244.2.5.), yine 15 Aralık 1969'daki RCD Teknik İşbirliği ve Amme İdaresi Komitesi XI. Dönem toplantısında,(BCA, 030.18.01.02.244.2.6.) 16 Kasım 1969'da RCD Sanayi Komitesi toplantısında (BCA, 030.18.01.02.244.2.12.) ve 27-28 Aralık 1969'daki RCD XI. Bakanlar Konseyi toplantısında (BCA, 030.18.01.02.244.5.12.) hazır bulunmuştur.

⁷⁴⁴ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s. 173., Erişim: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP31.htm>, 25 Kasım 2010.

Ayrıca programda NATO'ya her ne kadar geniş yer ayrılmamışsa da icraat noktasında gelişmeler yaşanmış, çeşitli toplantılara katılım sağlanmıştır.⁷⁴⁵

Program, 1965'te başlatılan yeni dış politika anlayışına uygun ve onu tamamlayan bir program olmuş ve 1965'te saptanan hedeflerin aynen korunduğu "Dış politika icraatımız; son dört yıllık tatbikatın hazırlamış olduğu müsait zemine dayanılarak yürütülecek, bu alanda benimsemiş olduğumuz devamlılık, açıklık ilkelerine bağlı kalınacak, dış siyasetimizin yapıcı, barışçı ve çok yönlü karakteri muhafaza edilecektir."⁷⁴⁶ sözleriyle açıklanmıştır.

Kıbrıs konusu yine programın önemli maddelerinden birini oluşturmuş, toplumlararası görüşmelerin başlamış olmasını barışçı çözüm arama yolunda önemli bir adım olarak değerlendiren AP Hükûmeti, bağımsızlık çözümünün, iki tarafın da üzerinde uzlaştığı bir çözüm olduğunu belirttikten hemen sonra, çok taraflı bir sorun olan Kıbrıs sorununda ancak bütün tarafların haklarını ve meşru menfaatlerini bağdaştırmak suretiyle çözüme ulaşmanın mümkün olduğunu, bunun yolunun da görüşmelerden geçtiğini vurgulayarak önceki hükûmetlerden çok daha yumuşak bir üslup kullanmıştır.⁷⁴⁷

Bu dönemde izlenen genel dış politika incelendiğinde, Türkiye'nin ekonomik kalkınma ana eksenini etrafında dış ilişkilerini oluşturduğu ve bu hedefe varmak için yumuşak bir diplomatik üslup kullanılarak, uluslararası platformdaki siyasal ve ekonomik etkinliğini artırma çabası içinde olduğu görülmüştür.

Esasen bu ilişkilerin geliştirilme ihtiyacını ilk dile getiren 1965 Suat Hayri Ürgüplü kabinesinin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık'tır. Işık, Moskova ve Pekin'i ziyaret etmiş ve Türkiye'nin çıkarlarının her alanda Batı ile aynı doğrultuda olamayacağını dile getirmiştir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Türkiye bu dönemde; önce 18-20 Kasım 1969 tarihleri arasında Roma'da yapılan NATO 1969 IV. Güney Bölge Konferansına (BCA, 030.18.01.02.242.77.19.), daha sonra da Brüksel'de 3 - 6 Aralık 1969'da tarihleri arasında yapılan NATO Savunma Planlama Komitesi toplantısı ile Nükleer Savunma İşleri Komitesi toplantısına katılmıştır., BCA, 030.18.01.02.242.80.13.

⁷⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C.1, (1969), Birleşim:4, Oturum:1, s.66.

⁷⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, C.1, (1969), Birleşim:4, Oturum:1, s.68.

⁷⁴⁸ Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk - Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", **Türk Dış Politikasının Analizi**, s.572.

Bu arada Balkan Devletleri'yle de iyi ilişkiler kurmak ve var olan ilişkileri geliştirmek amaçlar arasında yer almış ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde her türlü konu anlaşma zemininde görüşülmeye ve karara bağlanmaya çalışılmıştır. Buna en çarpıcı örnek 23 Ekim 1968'te İstanbul'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında iki memleketin Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Yararlanmada İşbirliği Yapılması Konusundaki Anlaşma"nın 25 Kasım 1969'da onaylanarak yürürlüğe girmesi olmuştur.⁷⁴⁹

Anlaşma istikametinde iki ülke arasında hudut teşkil eden Meriç, Tunca, Değirmendere ve Rezve nehirleri vadilerinde inşaları öngörülen tesisler ile bu nehirlerin sularının vasfı hakkında genel hatlarıyla anlaşma sağlanmış ve iki memleketin yararına çözümler üretilmiştir.

1969 genel seçimlerinden sonra AP içerisindeki muhalefet artmış ve 17 Ocak 1970 tarihinde 72 Adalet Partili senatör ve milletvekilinin imzasını taşıyan bir muhtıra Demirel'e verilmiştir. Bu muhtırada özellikle son zamanlarda artan partiden ihraç işlemlerinin durdurulması istenmiştir. 11 Şubat 1970 tarihinde Bütçe oylamasında AP'den ihraç edilen beş milletvekili ile birlikte 41 AP'li, de red oyu kullanınca bütçe Meclisten onay alamamış ve II. Demirel Hükûmeti 13 Şubat'ta istifa etmiştir, red oyu kullanan AP'liler partiden ihraç edilirken⁷⁵⁰ yeni hükûmeti kurma görevi yine Demirel'e verilmiştir.⁷⁵¹

Demirel'in tıpkı daha önce sözü edilen temel ekonomik kararlar gibi, dış politikada da temel kararlar alması gerekiyordu. ABD ile ilişkiler, ekonomik yardımların azalması ve Türk kamuoyunun Amerika karşıtı tepkileri gibi nedenlerle giderek bozulmuştur.

⁷⁴⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:III, Toplantı:1, TBMM Basımevi, Ankara 1970, C.53, s.19-21.

⁷⁵⁰ 5 Eylül 1970 tarihinde yaptığı bir açıklamayla Saadettin Bilgiç, AP'den ihraç edilenler ve istifa edenlerle birlikte bir siyasi parti kuracaklarını açıklamış ve 25 Ekim'de Meclis Başkanlığı'ndan ve 13 Kasım'da da AP'den istifa eden Ferruh Bozbeyli başkanlığında 18 Aralık'ta Demokratik Parti yeniden kurulmuştur., Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.243.

⁷⁵¹ Cevat Önder, "Demokratik Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, S.8, s.2102.

Türkiye'nin dış politikasında Sovyetler Birliği ile yakın bir siyasal ilişki kurması mümkün görülmemiştir. Türkiye'yi ABD, Doğu Bloku ve Arap - İslam dünyası arasında dengede tutabilecek bir dayanak noktasına gereksinim duyulmuş, Demirel de bu dayanak noktasını Avrupa olarak tespit ederek 1970 yılı boyunca AET ile bütünleşme çabalarını hızlandırmıştır.⁷⁵²

Aynı zamanda II. Demirel Hükûmeti'nin Avrupa'ya yöneldiği 1970 yılı, Türk – Amerikan ilişkilerinin afyon sorunu dolayısıyla son derece gerginleştiği bir dönem olmuştur. ABD Adalet Bakanı John Mitchell, 21 Temmuz 1970'te Kongre'de yaptığı bir konuşmada, ABD'yi bir salgın gibi kaplayan uyuşturucu madde trafiğinin arkasında Türkiye'de üretilen afyonun bulunduğunu, ABD'ye giren afyonun onda sekizinin Türkiye kökenli olduğunu öne sürerek, eğer Ankara afyon ekim alanını kısıtlamazsa, Türkiye'nin ekonomik yönden cezalandırılması tekliflerini onaylayacağını açıklamıştır.⁷⁵³

Esasen Türkiye 1960'ta 21 ilde yapılan afyon ekimini, 1968'de on bir, 1970'te de dört ille sınırlandırmıştı. Oy tabanı kırsal kesime dayanan AP'nin afyon ekimini daha da sınırlandırması büyük tepkilere yol açacağı için hükûmet bu tepkileri göze almamıştır.⁷⁵⁴ Dışişleri Bakan Vekili Turhan Bilgin'de 24 Temmuz'da yaptığı açıklamada "Hiçbir devletin Türkiye'nin işlerine karışmasına müsaade etmeyeceğiz"⁷⁵⁵ diyerek kesin bir tutum takınmıştır.

Bu durum yakın gelecekte ABD kongresinde, Türkiye'ye yapılan yardımların durdurulması konusunu gündeme taşıyacak, iktidarda bulunan "Ara Rejim Hükûmeti" olan Erim Hükûmeti ABD desteği olmaksızın ayakta kalmasının mümkün olmadığı düşüncesiyle 29 Haziran 1971'de haşhaş ekimi ve afyon üretimini tümüyle durduracak, bu durum ABD'nin söz verdiği

⁷⁵² Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Basım, İstanbul, Bağlam Y., 1987, s.439-440. Gerçekten de TBMM Tutanak Dergisi incelendiğinde, 1970 yılında Meclis'te yapılan dış politika görüşmelerinin büyük bir bölümünde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik sorununun tartışıldığı görülmektedir.

⁷⁵³ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.471. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No.70, 1970, s.22.

⁷⁵⁴ Demirel Hükûmeti üzerinde etkili olamayan ABD, 12 Mart sonrasında kurulan Nihat Erim Hükûmeti üzerinde etkili olacak ve 1971 yılında, 1972'den itibaren geçerli olmak üzere Türkiye'de afyon ekiminin kesin olarak yasaklanacağı bildirilecektir., "Afyon Sorunu"na dair geniş bilgi için bkz. Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Ankara, Bilgi Y., 1996, s.122.

⁷⁵⁵ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 16, No.70 (1970), s.75.

yardımın sadece üçte birini yollaması, afyon üretimiyle geçimini sağlayan yaklaşık 100.000 köylü ailesinin büyük zarar görmesine yol açacaktır.⁷⁵⁶

C-) III. DEMİREL HÜKÛMETİ

1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

6 Mart 1970 tarihinde üçüncü kez hükûmeti kurmakla görevlendirilen Süleyman Demirel 12 Mart 1971'e kadar sürecek olan iktidarının altyapısını oluşturan hükûmet programını 9 Mart 1970 tarihinde Mecliste okuyarak takdire sunmuştur.⁷⁵⁷

Programda ekonomik kalkınma ve asayişin teminine geniş yer ayrılmış, Nükleer silahları da kapsayacak şekilde ileri ve tesirli silahsızlanma tedbirlerinin süratle alınması noktasında girişilecek her türlü yapıcı çabanın destekleneceği ve BM'nin çalışmalarına katkı sağlanacağı belirtilerek bu meyanda ABD, Federal Almanya Cumhuriyeti, İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilişkilerin ayrı bir önem taşıdığına altı çizilmiştir.

⁷⁵⁶ 1 Temmuz 1974'de Ecevit Hükûmeti, 1971'de Erim Hükûmeti'nce alınan kararı değiştirerek, yedi ilde lisans alarak ve haşhaş kellerinin kesilmesi yöntemiyle yeniden haşhaş ekimine izin vermiştir. Bu karar ABD'de Türkiye'ye karşı olumsuz etkilere yol açmıştır. Ama zamanla Türkiye'nin haşhaş ekiminde etkin denetimi görülecek, eskiden beri Marsilya'da işlenen Türk afyonunun gizlice ABD'ye ulaşması duracaktır. Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi 1945–1975**, İsis Y., İstanbul, 1977, s.345. Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1960-1965 Dönemi", **Türk Dış Politikası** (Ed.) Baskın Oran, İletişim Y., İstanbul, C.1, s.701-704.

⁷⁵⁷ Program "Beklenmedik ve istenmedik olayların ağır baskısına rağmen, 1960 – 70 devirleri arasında ulaştığımız merhaleyi, Parlamento içinde tesisine muvaffak olduğumuz ölçülü ve seviyeli ortamı korumanın, partiler arası iyi ilişkileri ve mücadeleyi ayakta tutmanın, meselelerimizi memleket menfaatine en uygun şekilde halletme yolunu aramanın, aramızdaki görüş farkları ne kadar önemli olursa olsun, hepimiz için milli bir görev olduğu inancını kesin olarak muhafaza etmekteyiz." Vurgusu ile başlamıştır., Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.178-181., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP32.htm>, 20 Kasım 2010.

Arap, Asya – Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle ikili ilişkilerin geliştirileceği, Sovyetler Birliği ve Balkan memleketleriyle sıhhatli bir zemin üzerinde gelişmekte olan ilişkilerin dünyanın bu bölgesinde itimat ve anlayış havasının takviyesine önemli bir katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

“Kıbrıs meselesinin, Türk cemaatinin ve Türkiye’nin hak ve menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmesi hedefimizdir.”denilen programda Türkiye ile Yunanistan arasında da gerçek bir işbirliği ve iyi ilişkiler tesis edileceği⁷⁵⁸ vurgulanmıştır.

Türkiye’nin III. Demirel Hükümeti döneminde batılı devletlerle ilişkiler noktasında ağırlık merkezi İngiltere olmuştur. NATO’nun güneydoğu kanadının zayıflatılmamasına önem veren, böyle bir durum söz konusu olduğunda Akdeniz’deki çıkarlarının zedeleneceğini, özellikle Kıbrıs adası yoluyla Sovyetlerin bölge meselelerine karışması üzerine Kıbrıs’taki üslerini kaybedebileceği endişesi yaşayan İngiltere, Türkiye’yi her zaman NATO’nun güneydoğu kanadında sadık ve önemli bir müttefiki olarak görmüştür.

Ancak Türkiye’ye ekonomik ve askeri olarak yardımda bulunma konusunda oldukça isteksiz davranmış ve Türkiye’yle ilişkilerini CENTO çerçevesinde geliştirmek istemiştir. Türk yetkililer ise, NATO’ya daha fazla önem atfetmiş, CENTO’yu ise bölge dışı devletlerden daha fazla yardım elde etmek ve bölgesel müttefikleriyle aralarındaki işbirliğini geliştirmek hususunda yardımcı olacak bir kanal olarak görmüşlerdir.

Türkiye 1970 yılına, toplum içerisindeki kaşıt görüşlü grupların sürekli çatışma halinde olması dolayısıyla oldukça karışık girmiştir. Şiddet olaylarının önüne geçilememiş, özellikle üniversiteler boykot, işgal ve tatillerle çalışamaz hale gelmiştir.⁷⁵⁹ 1970 yılı sokak çatışmalarıyla genel grevlerle, öğrenci eylemleriyle protestolarla geçen bir yıl olmuştur. 1971’e girilirken ortam durulmamış, hatta daha da şiddetlenmiş, peş peşe bombalar patlamış, bankalar soyulmuş, insanlar kaçırılmıştır.

⁷⁵⁸ Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.193-195., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP32.htm>, 20 Kasım 2010.

⁷⁵⁹ Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1986.

Bu yaşananlara en ciddi misal de kendilerini Türk Halk Kurtuluş Ordusu olarak tanıtan kişiler tarafından 4 Amerikalı havacının kaçırılması olmuştur. THKO 400 bin dolar fidye istemiş ama 5 Mart'ta kaçırılan havacıları yaklaşık 3 gün sonra serbest bırakmıştır.

Fakat kaçırılan havacıların serbest bırakılması meseleyi halletmemiş, güvenlik kuvvetleri havacıların kaçırılmasından sonra THKO'nun karargâhı sayılan ODTÜ'yü kuşatmış,⁷⁶⁰ kaçırılanlar ancak 12 Mart'tan sonra yakalanabilmiş ve tüm bu yaşananlar Türkiye'yi 12 Mart muhtırasına taşımıştır.

2) Türkiye'nin Orta Doğu ve Güney Asya Ülkeleri ile İlişkileri

Demirel Hükümetlerinin İslam Ülkeleri ile işbirliğini öngören yaklaşımları III. dönemde de devam etmiş, bölgesel barışın tesisi ve devamı ile bölgesel kalkınma noktasında yoğun gayret sarf edilmiştir. Bu dönemde de CENTO⁷⁶¹ ve özellikle RCD bünyesindeki çalışmalarda ciddi bir hareketlilik göze çarparken⁷⁶² genel olarak, bir denge politikasının uygulanmasına özen gösterilmiştir.

⁷⁶⁰ Tunçay, a.g.m., s.1986.

⁷⁶¹ 10 Mart 1970'te Londra'da CENTO Ekonomi Komitesi'nin (BCA, 030.18.01.02.247.18.3.) ve 14-15 Mayıs 1970'te de Washington'da CENTO Bakanlar Konseyi'nin 17. toplantıları yapılmış (BCA, 030.18.01.02.250.35.6.) ve Türkiye de bu toplantılarda hazır bulunmuştur.

⁷⁶² Bu çerçevede öncelikle 13 Mayıs 1970'de Tahran'da RCD Ortak Denizcilik Şirketi Çalışma Grubu toplantısı ile 16-18 Mayıs 1970'de yine Tahran'da RCD Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi toplantısı gerçekleşmiş (BCA, 030.18.01.02.251.36.5.) ardından Ankara'da önce 8 Haziran 1970 tarihinden itibaren RCD Ticaret Komitesi XII. Dönem toplantısı (BCA, 030.18.01.02.252.42.14.) sonrasında 27 Haziran 1970'den itibaren RCD Bölgesel Planlama Konseyi XII. Dönem toplantıları yapılmıştır., (BCA, 030.18.01.02.253.50.13.) 21 Ağustos 1970 tarihinde ise 5 Ağustos 1968'de Ankara'da Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanan "RCD Bilyalı Rulmanlar Limited Anlaşması Mihıtrası'nın imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesi karara bağlanmıştır., (BCA, 030.18.01.02.256.61.18.) 15 Eylül 1970'ten itibaren Tahran'da RCD Transit Ticaret Anlaşması Uzmanları toplantısı, (BCA, 030.18.01.02.257.70.8.), 24 Kasım 1970'te İslamabad'da RCD Ortak Amaçlı Teşebbüs Projeleri ile ilgili toplantı gerçekleşmiş, (BCA, 030.18.01.02.260.86.9.) 28 Ocak 1971'de Dacca'da RCD Bakanlar Konseyi XIII. Dönem toplantısı yapılmış. BCA, 030.18.01.02.261.6.1.

7 Ocak 1970, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında 6 Nisan 1967 Tarihinde imzalanmış olan Kültürel İşbirliği Anlaşması”nın onaylandığı tarih olarak kayıtlara geçmiş,⁷⁶³ anlaşma metninde Cezayir halkı ile Türk Halkı arasındaki dostluğa sıklıkla vurgu yapılmış ve geliştirilerek devam etmesinin altı çizilmiştir.

Türkiye, 26 Mart 1970’te de Cidde’de yapılan İslam Konferansına Orhan Eralp başkanlığında bir heyetle katılmış ve konferans boyunca İsrail’e karşı sert ve radikal bir politik yaklaşım sergilenmesi söylemleri ağırlık kazanmıştır.

Ancak bu noktada resmi bir tavır benimsenmemiş, “devrimci” Arap ülkeleri de İsrail karşısında daha sert önlem alamamalarının suçlusu olarak CENTO üyesi devletleri ilan etmişlerdir.

Bu gelişme bir anlamda Türkiye’nin 1965’ten beri izlediği politika ile Araplar nezdinde silmeye çalıştığı “Batı’nın sözcüsü” imajını yeniden canlandırmıştır. Ayrıca, başta sol aydınlar ve CHP olmak üzere iç politikada AP’nin laikliği çığneyen tutumunu eleştiren çevreler İslam Zirvesi Konferansı’ndan sonra bu eleştirilerinin dozunu daha da artırmışlardır.⁷⁶⁴

Devrimci Arap ülkelerinin Türkiye’yi de hedef göstererek yaptıkları eleştirilerden dolayı Türkiye 1970’te Cidde’de yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı’na Dışişleri Bakanı’nı değil, Bakanlık genel sekreterini göndererek ilişkilerin düzeyini düşürmüştür.⁷⁶⁵

Ancak İslam Ülkeleri ile geniş katılımlı diplomatik ilişkilerin adımı bir kez atılmıştır ki bu durum daha sonraki yıllarda Türkiye’nin gerek iç politikasında gerekse dış politikasında 1960’lı yıllardan çok daha farklı amaçlarla ve kimi zaman daha denetimsiz olarak İslam unsuruna verilecek önemin başlangıcı olmuştur.

⁷⁶³ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:III, Toplantı:1, TBMM Basımevi, Ankara 1970, C.53, s.70-72.

⁷⁶⁴ Kemal H. Karpat, “Turkish and Arab - İsraili Relations”, s.131.

⁷⁶⁵ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.66, 1970, s.27.

3) Türkiye – AET İlişkileri

III. Demirel Hükûmeti Dönemi'nde Türkiye'nin AET ile ilişkileri; "Türkiye ile AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma"nın ekseninde gerçekleşen toplantılar⁷⁶⁶ ve durum değerlendirmeleri istikametinde ilerlemiş ama aynı zamanda ilişkiler ciddi bir sorgulanma sürecine girmiştir. Bu bağlamda en çarpıcı gelişme, Konya Milletvekili Necmettin Erbakan'ın; "Müşterek Pazar" geçiş dönemine girişteki usulsüz ve millî menfaatlere aykırı tutumu" iddiasıyla Hükûmet hakkında verdiği gensoru önergesinin Mecliste görüşülmesi olmuştur.

Erbakan, Dışişleri Bakanı'nın 28 Temmuz 1970 tarihinde yaptığı basın toplantısında "Brüksel'de yapılan son konsey toplantısında üye devletlerle anlaşmaya vardık. Anlaştığımız hususlar protokol metni haline gelecek ve Ekim ayının ikinci yarısında imzalamak mümkün olacak ve Türkiye böylece geçiş dönemine intikal etmiş olacaktır." sözleri üzerine ülkenin bir badireye sürüklendiğini iddia ederek şu noktalar üzerinden gensoru önergesi vermiştir;

"1- Ortak Pazar bir Katolik birliğidir, hedefi üye ülkeleri tek bir devlet halinde toplamaktır. Hıristiyanların teşkil edeceği bir toplulukta Türkiye'yi bir vilayet gibi kendilerine bağlayacaklar. Oysa İslam memleketlerinde en mühim stratejik hammadde olan petrol, bizim içinde sanayi mallarımızı satabileceğimiz büyük bir Pazar vardır.

2– Türkiye Batı ile sadece bir ticarî anlaşma yapması gerekirken 13 Eylül 1963'te Ankara Anlaşmasını yapmış ve 1 Aralık 1964'te de yürürlüğe koymuştur.

⁷⁶⁶ Bu anlaşmanın içerisinde Türkiye – AET arasındaki ilişkilerin çalışma esasları belirlenmiş ve İhracat, İthalat ve Gümrük Tarifeleri çerçevesinde çalışma programı oluşturulmuştur., (BCA, 030.18.01.02.261.1.11.) 397 sayılı kanunla onaylanmış olan bu anlaşmanın 27. maddesi gereğince TBMM ile Avrupa Parlamentosuna mensup 15'er üyeden Türkiye – AET Karma Parlamento Komisyonu oluşturulmuş ve Türkiye, bu komisyonun önce 14-18 Mayıs 1969'da Paris'te yapılan toplantısına (BCA, 030.18.01.02.234.34.4.) daha sonra da 30 Eylül 1970'teki Hollanda'da yapılan toplantısında (BCA, 030.18.01.02.257.68.10.) hazır bulunmuştur.

3- Anayasanın 64. maddesi ve 244 sayılı kanun gereği Katma Protokol'ün Meclise getirilip üzerinde görüşülmesi gerekirken bu yapılmamış, içerik ve gelişmeler milletin ve Meclisin gözünden uzak tutulmuştur.”⁷⁶⁷

Yakın zamanda Türkiye'yi ziyaret eden Avrupa Topluluğu Komisyonu Dış Münasebetlerden mesul üyesi Prof. Darendof'un “Türkiye'nin müşterek pazara girmesinden çok memnunuz. Ancak bu memnuniyetimiz iktisadî olmayıp siyasî sebeplerden ileri gelmektedir.” mealindeki sözleriyle ve Yugoslavya ve İsrail'in Ortak Pazara tek devlet olmak için girmediği sadece ikili anlaşma imzaladığı”⁷⁶⁸ bilgisiyle de gensorunun gerekçesini desteklemiştir.

Gensoruda en önemli tenkit noktalarından biri de Katma Protokol'e göre Ortak Pazar'a girildiği zaman yerleşme ve mülkiyet hakkının serbest olacağı, bu noktada karar merkezlerinin Avrupa Devletleri'nin eline geçtiği”⁷⁶⁹ iddiası olmuştur.

CHP gensoru görüşmelerinde, kendi dönemlerinde imzalanan Ankara Anlaşması'nın milli menfaatlere uygun olduğunu ancak sonrasında Demirel Hükûmetlerinin mutabakata vardığı Katma Protokol'ün muhteva itibariyle Ankara Anlaşması ile çeliştiğini söyleyerek gensoruya bu gerekçe ile müspet oy vermiştir.⁷⁷⁰

Adalet partisinin değerlendirmesi ise; “Erbakan'ın temas ettiği; Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Libya, hattı zatında bütün dünyaya açık Pazar

⁷⁶⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:20, Oturum:1, 1971, C.9, s.233-235.

⁷⁶⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:20, Oturum:1, 1971, C.9, s.244-245.

⁷⁶⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:20, Oturum:1, 1971, C.9, s.254.

⁷⁷⁰ CHP adına konuşan Şinasi Özdenoğlu; “Zamanımızda imza edilmiş Ankara Anlaşması'nın üçüncü maddesinde: “ Türkiye Hazırlık Dönemi'nde, geçiş ve son dönem boyunca yükümlülüklerini üstlenebilmek için topluluğun yardımıyla ekonomisini güçlendirir.” Demekte ve topluluğun yardımı söz konusu olduğundan şartlarda karşılıklı denge söz konusudur. Zaten anlaşmanın dördüncü maddede sarıh olarak denge hükmü vardır. Ancak Demirel Hükûmetinin kabul ettiği Katma Protokolde karşılıklı tavizlerde denge mevcut değildir ve aldıklarımıza mukabil verdiğimiz tavizler çok daha fazladır.”demektedir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:20, Oturum:1, 1971, C.9, s.266.

durumundalar, Suudi Arabistan'ın sahip olduğu "Petrol"e gelince o da zaten Amerikan şirketlerinin ve ARAMKO⁷⁷¹'nin malıdır."⁷⁷² şeklinde olmuştur.

Gensoru her ne kadar reddedilse de bu görüşmeler AET ve Katma Protokol üzerine kapsamlı bir müzakereyi mümkün kılmış ve farklı noktalardan tepki ve destekler ortaya konmuştur.

4) Türkiye'nin Balkan Devletleri ile İlişkileri

1960-1980 arası dönemde balkan ülkeleri ile ilişkilerin genel atmosferine bakıldığı vakit, muhtevası fazla gündem oluşturmeyen ve politik yaklaşımlara ciddi yansımaları görülmemeyen ziyaret teatileriyle geçtiği görülmüştür. Zira bu dönemin başında Türkiye, iç ve dış politikasında kendisini oldukça meşgul eden sorunlarla uğraşmış ve hâkim olan dış politika anlayışı istikametinde Amerika ve Batı eksenli ilişkilerin uluslararası alanda ihtiyaçlarına cevap vereceğine inanmıştır. Koalisyon Hükümetleri'nin temel ideolojilerde farklılığı ile Balkan Ülkelerinin fazla aktif olmayan bir diplomatik yapıya sahip olması da bu durumu beslemiştir.

Ancak 1964 Kıbrıs Krizi bu anlamda Balkan ülkeleri ile ilişkileri geliştirme adına kırılma noktası olmuş ve meşhur Johnson Mektubu, Türkiye tarafından bu ülkelerle ilişkilerin ne denli ihmal edildiğini ve bunun yanlışlığını ortaya koymuştur. Balkanlarda mukim olan Türk unsurların yaşadığı kimi sıkıntılar, özellikle Türkiye ile Bulgaristan'ı ilerleyen dönemlerde karşı karşıya getirmiş, fakat bu dönem için aşağıda ifade edilen ziyaret teati süreci Türkiye'nin Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk ile ilişkilerine yön vermiştir.

⁷⁷¹ ARAMCO: Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ortak petrol arıtma şirketi. Kral Abdullaziz El-Suud ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Delano Roosevelt tarafından ortak olarak kuruldu. Standart Oil Company'nin en büyük rakibi. Erişim: <http://tr.wikipedia.org/>, 21 Kasım 2010.

⁷⁷² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:21, Oturum:1, 1971, C.9, s.290.

Bulgaristan Dışişleri Bakanı 16 – 21 Ağustos 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türk Dışişleri Bakanı 27 – 31 Mayıs 1967 tarihlerinde bu ziyarete mukabelede bulunmuştur. Ardından Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un 20 – 26 Mart 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaretine Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel 5 – 9 Ekim 1970 tarihlerinde iade-i ziyarete bulunmuştur.

Türkiye - Yugoslavya ilişkilerinde ise Türk Dışişleri Bakanı'nın 6 – 11 Mart 1967 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyareti, Yugoslavya Başbakanı Spiljak'ın 29 Mart – 2 Nisan 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve bunun üzerine Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in de 1 – 6 Eylül 1970 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyareti tarihe kayıt düşülmüştür.

Türkiye – Romanya arasındaki ziyaret teatilerinde; Romanya Başbakanı Maurer'in 25 – 31 Temmuz 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti, Çağlayangil'in 17 – 20 Mayıs 1967 tarihlerinde Romanya'yı ziyareti, Demirel'in 3 – 17 Eylül 1967 tarihlerinde Romanya'yı ziyareti, Romanya Devlet Başkanı Çavuşesku'nun 24 – 29 Mart 1969 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 13 – 17 Nisan 1970 tarihleri arasında Romanya'yı ziyareti gerçekleşmiştir.

Türkiye – Arnavutluk arasında ise; TBMM Başkanı ve Türk Parlamento Heyeti'nin 4 – 11 Eylül 1968 tarihlerinde Arnavutluğu ziyareti ve bu ziyarete mukabil Arnavutluk Meclis Başkanı ve Arnavut Parlamento Heyeti'nin 6 – 12 Mayıs 1969 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti vuku bulmuştur.

Türkiye, Balkanlardaki komşuları Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk ile 1960'ların ortasından sonra geliştirdiği ilişkilerin yanı sıra, aynı dönemde Doğu Avrupa'nın üç sosyalist ülkesiyle de (Polonya, Çekoslovakya, Macaristan) üst düzeyde ilişkiler kurmuştur.⁷⁷³

1965 – 1970 döneminde, Türkiye'de sol eğilimli bir hükûmet bulunsaydı, Türkiye'nin Doğu Bloku ile bu şekilde yoğun ilişkiler kurması muhtemelen zor olurdu. Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazlar ve Türk –

⁷⁷³ Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, .528-534.

Amerikan ilişkilerinin eski sıcaklığını kaybetmesi, Türkiye'deki burjuva partilerini, özellikle dış politika konusunda Batı Bloku ile çok sıkı olan ilişkilerini gevşetmeye, bağımsız dış politika konusunda bazı adımlar atmaya ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere, komşularıyla yeni dostluk ilişkileri kurmaya zorlamıştır. Görüldüğü üzere ard arada gerçekleşen ilişkilerle adeta aradaki mesafenin kısa sürede kapatılmasına gayret edilmiştir.

5) Türkiye – NATO İlişkileri

NATO'daki gelişmeler Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ile özellikle ekonomi ağırlıklı ilişkiler kurmasının önünü açmıştır. 14 – 16 Aralık 1965 tarihlerinde Paris'te yapılan NATO Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısı sonunda yayınlanan bildiriye, Sovyetler Birliği, NATO nezdinde Batı için tehlike olmaktan çıkarılmış, buna karşın Çin, Batı için tehlike statüsüne sokulmuştur. Bu toplantıdan sonra NATO üyesi ülkeler, Sovyetler Birliği başta olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini yumuşatma gayreti içinde olmuşlardır.⁷⁷⁴

Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel tarafından hazırlanarak, NATO Bakanlar Konseyi'nce kabul edilen ve asıl adı "İttifakın Gelecekteki Görevleri" olan Harmel raporuna göre ise NATO üyesi her devlet, ittifakın temel amaçlarını göz önünde bulundurarak ekonomik, siyasi, jeopolitik, tarihi ve geleneksel durumuna göre Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebilecektir.⁷⁷⁵

Harmel raporu, Türkiye'nin çok yönlü dış politika tercihinde, bu politikanın meşruiyetini sağlayan belgelerden biri olmuştur. Bu dönemde Başbakan olan Süleyman Demirel, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki

⁷⁷⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.384.

⁷⁷⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, s.649-650.

siyasi ve ekonomik ilişkileri şöyle yorumlamıştır: “Uzun seneler Türk – Sovyet ilişkilerini gölgelemiş ve ağır surette bozmuş olan güvensizlikler, tereddütler ve peşin hükümler izole olma yolundadır. Memleketlerimiz arasındaki ticari mübadeleler artan bir tempo içine girmiştir. Diğer memleketlerde olduğu gibi, iktisadi ilişkileri hiçbir zaman siyasi ilişkilerle karıştırmamak lazımdır.”

Sonuç itibariyle NATO'nun; müttefik ülkelerin millî menfaatleri istikametinde sürdürdükleri diplomatik ilişkilerinde kısıtlayıcı değil, yapıcı bir unsur olması gerektiği noktasındaki sağlanan mutabakat bir kez daha ifade edilmiştir. Ayrıca NATO, kendi içindeki bütünlüğü tam anlamıyla koruyabilmek için farklı mecralarda adımlar atmaya da devam etmiştir ki NATO Enfrastrüktür Projesi çerçevesinde, peykleri aracılığı ile haberleşme temininde bir aracın uzaya atılması da buna en net örneklerden birisi olmuştur.⁷⁷⁶

Yine kısa bir zaman diliminde varlık gösteren III. Demirel Hükümeti döneminde NATO bağlamında gerçekleşen toplantılarda Türkiye hazır bulunmuş ve gelişmelerin takibi ile kendi politikalarına yön vermeye gayret etmiştir.⁷⁷⁷

6) Türk Dış Politikası'nda Çok Yönlülüğe Geçiş Süreci

II. Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası sistemin “iki kutuplu” bir yapıya dönüşmesi sonucunda tercihini Batı bloku lehine kullanan Türkiye, özel olarak da ABD'nin çıkarları ile ulusal çıkarlarını aynı görmeye, şartların zorlamasıyla ABD eksenli olarak şekillenen Türk Dış Politikası'nın süreç

⁷⁷⁶ BCA, 030.18.01.02.247.19.20.

⁷⁷⁷ Bu dönemde önce Roma'da 26-27 Mayıs 1970 tarihleri arasında NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.250.35.2.), ardından Brüksel'de Aralık 1970'te Bakanlar seviyesinde NATO Avrupa Grubu toplantısı (BCA, 030.18.01.02.259.79.16.) yine aynı ay içinde NATO Askerî Komite toplantısı (BCA, 030.18.01.02.260.86.6.), 2 Aralık 1970'te NATO Savunma Planlama Komite toplantısı (BCA, 030.18.01.02.260.86.2.) ve 3-4 Aralık 1970'te NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.000.259.83.4.) gerçekleşmiş ve Türkiye tüm bu toplantılarda hazır bulunmuştur.

içinde zararlarını gören Türkiye 1960'lardan sonra, kişilikli ve çok boyutlu bir dış politika izleme adına temelleri atmaya başlamıştır.⁷⁷⁸ Yine bu süreçte NATO'nun konumu sorgulanmış, Türkiye'nin, NATO'nun verdiği silahları kullanamaması ciddi endişeye sebep olmuştur. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra izlenen Batı yanlısı politika ilk kez kamuoyunda tartışılmaya, eleştirilmeye başlanmıştır.⁷⁷⁹

Zaten 1960'ların sonuna doğru, İkinci Dünya Savaşı sonrasında "iki kutuplu" dünyası "çok merkezli" bir dünyaya dönüşürken ve iki süper devlet arasındaki yumuşamanın ilk belirtileri ortaya çıkarken, Türkiye'nin bunları görmezlikten gelmesi de millî çıkarları ile bağdaşmamıştır.

1946 – 1964 arası çok yanlı Amerikan politikalarının izlendiği ve hatta Avrupa'nın, Amerika'nın bir uzantısı olarak görüldüğü dönem olmuş, her ne kadar Türkiye o dönemde Avrupalı bir devlet olmak için gerekli adımları atmış olsa da, Avrupa'nın Amerika'dan ya da NATO sisteminden ayrı bir düzen olduğunu anlayamamıştır.

1964'e gelindiğinde birtakım değişiklikler gözlemlenmiş, özellikle Kıbrıs meselesi sonrasında Johnson Mektubu'nun Türkiye'de yarattığı şok sonucunda o güne kadar yürütülen ABD yanlısı politikaların zararları görülmüş ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde yumuşamaya gidilmesi söz konusu olmuştur.⁷⁸⁰

Yakın tarihsel süreçteki yaşanan diplomatik deneyimler "Çok Yönlü Dış Politika" yaklaşımının zaruretini ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda; Batı, Doğu ve Üçüncü Dünya olmak üzere üç güç merkezinin her biriyle de aynı anda ama hiçbirine bağımlı olmadan fakat hiçbiriyle de ilişkiyi koparmayan iyi

⁷⁷⁸ Bir anlamda Batı'ya çok koyu bağlılığın getirdiği problemlere bir tepki olarak başka alternatifler aranmış ancak Batı'dan da vazgeçilmemiştir. Dolayısıyla bu tür bir alternatif arama işi geçmişte de olmuştur. Ancak makul bir çizginin ötesine gitmemiştir., Ömer Kürkçüoğlu, "Çok Yönlü Dış Politika izleyebilecek Birikim ve Maharet Dışişleri'nde Var", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.31.

⁷⁷⁹ Ecvet Güresin, "Amerika Dikkat Etmeli", Cumhuriyet, 25 Ağustos 1964, Ecvet Güresin, "Yeni Oyunlar", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1964, İlhan Selçuk, "Tarafsızlık ve Bağımsızlık", **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1964, İlhan Selçuk, "Kolomb'un Yumurtası", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1964.

⁷⁸⁰ Meltem Müftüler-Baç, "Alternatif Oluşturabilecek Olan Ne Rusya, Ne İran, Ne de Çin'dir", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.190.

ilişkilere sahip olma politikası izlenmesi temel politika olmuştur ve böyle bir politikayı izlemek elbette zordur.

Fakat Türkiye'nin "coğrafi determinizm"i bunu zaruri kılmış ve denilebilir ki, böyle bir politikanın anlamı, hiçbir bloğun tam desteğinin garantili olamayacağı anlamına gelmektedir. Hatta böyle çok yönlü bir politika, Türkiye'yi tam bir yalnızlığa da itebilir. Bu ihtimal, çok yönlü politikanın olumsuz sonucu olarak gözük müştür, ancak diğer taraftan bakıldığında, her üç güç merkezinin de Türkiye'yi daha fazla yanlarına çekebilmek için, onun izlediği çok yönlü politikayı karşılıksız bırakmama siyaseti gütmesi kuvvetle muhtemeldir.⁷⁸¹

Bu cümleden olarak, 29 Mayıs – 14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın daveti üzerine Sovyetler Birliği'ne iyi niyet ziyareti yapmış,⁷⁸² Türk Parlamento Heyeti'nde yer alan İhsan Sabri Çağlayangil anılarında Kruşçev'in Türk – Sovyet ilişkilerini değerlendirmesini anlatırken "Vazgeçin şu Amerika'dan, bizim yanımıza gelin. Size onlardan daha fazla yardımda bulunalım. Bunu tercih etmezseniz, o zaman tarafsız kalın. Yok, bu da olmaz, NATO'dan çıkamayız dersiniz, bize bu kadar kapanmayın. Kültürel ve ekonomik ilişkilerimizi geliştirelim. Ticaretimizi arttıralım."⁷⁸³ dediğini aktarmıştır.

Bu açıklamalardan Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yakın ilişki kurma noktasında ne denli istekli olduğu da görülmüştür. Ancak yine de bir ümitsizlik içinde bulunduğu söylenebilir.

Esasen 1960 sonrasında da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye olumlu yaklaşımı sürmüştür. İnönü'nün Koalisyon hükümetleri döneminde de Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir atak başlatmış ve Türkiye'ye üst üste ekonomik yardım tekliflerinde bulunmuş, ancak Sovyetler Birliği'nin bu niyetlerini ortaya koyması, iç politikasında sürekli siyasi krizler (22 Şubat

⁷⁸¹ Kürkçüoğlu, "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü", *AÜSBF Dergisi*, C.35, S.1, s.331.

⁷⁸² Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, s.439.

⁷⁸³ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1990, s.314.

1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri) yaşayan Türkiye'nin bir süre daha dış politikasında değişikliğe yol açmamıştır.⁷⁸⁴

Tek yönlü dış politikanın değişmesine yol açan somut gelişmelerden birincisi Küba Krizi olmuştur. Gidişatı derinden etkileyen ve çok yönlü dış politika anlayışının etkinlik kazanmasını sağlayan Küba Krizi'nin Türk Dış Politikası'na yansımalarından sonra, Johnson mektubunun Türkiye'ye gönderilmesi de ikinci somut gelişme olarak belirmiştir. Zira Küba krizi sırasında, gıyabında pazarlık konusu yapılan ve bu pazarlıktan sonradan haberdar olup gururu kırılan Türkiye, aradan iki yıl gibi bir süre geçtikten sonra bu sefer de 5 Haziran 1964 tarihinde Johnson mektubu ile karşılaşmıştır.

1964 yılında Sovyet Büyükelçiliği'nce Türk kamuoyuna ABD – SSCB gizli anlaşmasının sızdırılmasıyla birleşen İnönü – Johnson mektuplaşması, Türk Dış Politikası'nda bir kırılma oluşturarak çok yönlülüğe geçişi perçinlemiştir.⁷⁸⁵

Sonuç itibariyle Kıbrıs sorununun oluşturduğu gündem Türkiye'nin dış politikasını teorik açıdan büyük ölçüde etkilemiş, gelecekte Türkiye'nin uygulayacağı politikaların altyapısını oluşturmuştur. Asıl önemli boyutu Türkiye'nin uluslararası politikada yalnızlığını da göstermiş ve Türkiye'nin üçüncü dünya devletleri, Müslüman Arap ülkeleri ile sömürge olmaktan kurtulmuş bağlantısız ülkelerle ve komşuları ile iyi ilişkiler kuramadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

NATO'nun bu dönemde Türkiye'nin güvenliğini tam sağlayamayacağı gerçeği de net olarak algılanmış ve "Türkiye, bir dış tehlikeye karşı NATO'ya ne kadar güvenebilir ve ne kadar hareket serbestisi olabilir? Bu şartlar altında Türkiye NATO ile güvenliğini ne ölçüde sağlayabilir?" soruları gündeme gelmiştir.

⁷⁸⁴ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.163.

⁷⁸⁵ Haluk Şahin, **Johnson Mektubu**, İstanbul, Gendaş, 2002, s.115-137.

Çünkü bu döneme kadar Türk Dış Politikası Sovyet tehdidine göre şekillenmiş, farklı yönlerden gelebilecek tehditlere karşı Türkiye'nin güvenliğini nasıl sağlayacağı araştırılmamıştı. Sonuçta NATO'nun amacı, Sovyetlerden gelebilecek bir tehdidi önlemektir. Ortaya çıkan bütün bu olgular neticesinde Türkiye, çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamış ve önemli bir gelişme olarak ta Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 30 Ekim'de Sovyetler Birliği'ne gitmiştir.⁷⁸⁶

1965 – 1971 döneminde, Başbakan Süleyman Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ile aynı dönemde Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı dış yardımları hem denetlemesi, hem de azaltması, Demirel Hükûmeti'ni Sovyetler Birliği'ne yönelten temel nedenler olmuştur. Başbakan Süleyman Demirel, 12 Mart Muhtırası ile iktidardan uzaklaştırıldığında, söz konusu gelişmeler 1959 – 1960 Menderes dönemi ile kıyaslanmış ve ülke ekonomisini geliştirmek üzere Sovyetler Birliği ile yakınlaşan hükûmetlerin ordu tarafından iktidardan uzaklaştırıldığı ve bunun arkasında da Amerika'nın olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁸⁷

Dış politikanın geniş bir yelpazeden ele alındığı Demirel Hükûmetleri döneminde Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine verilen önemin icraata dökülmesine 1967 Arap – İsrail savaşı ciddi anlamda hizmet eden bir gelişme olmuştur. Bu savaşla birlikte Türkiye, yeni Arap politikası için uygun zemini bulmuş, Türk Dış Politikası, net bir şekilde yalnızca Amerika önderliğindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran tek odaklı bir politika olmaktan çıkarak çok yönlü bir politika olma yoluna girmiştir.⁷⁸⁸

Çok yönlü dış politika uygulaması, Türkiye'nin Batı'dan ne kadar uzaklaşabileceğinin ve Doğu'ya ne kadar yaklaşabileceğinin genel sınırlarını ortaya çıkartmıştır. Böylece Batı ile ilişkilerin "asgari" çizgisiyle, Doğu ile ilişkilerin "azami" çizgisinin boyutları açıklık kazanmıştır.⁷⁸⁹

⁷⁸⁶ Cumhuriyet, 30 Ekim 1964.

⁷⁸⁷ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.237.

⁷⁸⁸ Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, s.511-512.

⁷⁸⁹ Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Bugünü", **AÜSBF Dergisi**, s.329-330.

Aslında Doğu ve Batı arasındaki detant (yumuşama) Ankara'yı hep kaygılandırmıştır. Türkiye ile Batılı müttefikleri arasındaki bir soğukluk işareti bile, müttefiklerinin Türkiye'yi satmalarına yol açabilecektir. Ancak, gerek Kıbrıs sorunu gerekse dış yardım ihtiyacı, Türkiye'nin ihtiyatla da olsa Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesine neden olmuştur.⁷⁹⁰

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında 19 Şubat 1966 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma, Türkiye'nin hem Amerika hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmek istemesine iyi bir örnektir: "Sovyetler Birliği ile münasebetler tesisi halinde, muhakkak Amerika ile kötü münasebet haline girmek veya Amerika ile iyi münasebetin devam ettiği müddetçe Sovyetler Birliği ile asla dost olmamak gibi bir kaide yok. Niçin, ikisi ile de dost olmayalım veya iyi geçinmeyelim?"⁷⁹¹

Türk yöneticiler, eski dostları ve müttefikleri ile önemli herhangi bir çatışmaya girmeden, daha çok ABD'ye yönelik "tek odaklı bir dış politika"dan, başta komşuları olmak üzere bütün devletlerle ilişkilerini normalleştiren "çok yönlü bir dış politika"ya geçmeyi başarabilmiş, böylece II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ikinci kez içine düştüğü yalnızlıktan kendisini kurtarabilmiştir.

Çok yönlü dış politikanın, Türkiye açısından en önemli yararı, siyasi bakımdan Türkiye'ye kazandırdığı "kişilik" ile sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik alanlarda sağladığı yeni imkânlar olmuştur. Türkiye'nin, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı'nın ekonomik yardımına olan ihtiyacının bir ölçüde azalması da, çok yönlü dış politika izlemesini kolaylaştırmıştır.⁷⁹²

Çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinin başlamasına, bu kararın alınmasına ve uygulanmasına katkıda bulunan hükümetlerin sergiledikleri davranışlar birbirlerinden farklı olmuştur. Bu fark, ideolojik yaklaşımlarındaki farklılıktan çok, hükümet biçimlerindeki farklılıklardan kaynaklanmıştır. Bir darbe sonunda iktidara gelen 27 Mayısçılar, uluslararası platformda tepki

⁷⁹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, s.404.

⁷⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 3 (1966), Birleşim:50, Oturum:3, s.591.

⁷⁹² Gönlübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)*, s.537-538.

çekmemek için dış politikada radikal tutum benimsemekten çekinmişler ve kendilerini dış politikada bir değişiklik yapmayacaklarına dair güvence vermek zorunluluğunu hissetmişlerdir.

İnönü, Koalisyon hükûmetlerinin belirsizliği dolayısıyla, dış politika bunalımlarından çekinmiş ve bunalımlar karşısında sert bir tutum benimsemekten kaçınarak ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. AP hükûmeti ise, hem çoğunluk desteği ile iktidara geldiği hem de “komünist” suçlamasından korkmadığı için daha kararlı ve aktif bir dış politika izleyebilmiş ve aldığı kararlarda ısrarcı bir tutum takınabilmiştir.⁷⁹³

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e göre, 1965 ve sonrasında Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlemesi bir zorunluluk olmuştur, çünkü 1965 yılından sonra Türk Dış Politikası'na İslâm ülkeleriyle, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle ve Bağlantısızlarla ilişkileri geliştirmek, ekonomik kalkınma için Japonya dâhil, her ülkeden faydalanmak gibi yeni unsurlar girmiştir. Çok yönlü dış politikada itibarını muhafaza edebilmenin tek şartı vardır o da; herkesle nereye kadar gidilebileceğini iyi tespit etmektir.⁷⁹⁴

Bu çerçevede bütün siyasi partiler Avrupa ile ilişkileri vurgularken, sadece Türk Silahlı Kuvvetleri belirsiz bir Amerikan yanlısı tutumu sürdürmüştür.⁷⁹⁵

Büyükelçi Hamit Batu, entegrasyona yönelen Avrupa'da Türkiye'nin de yerini alması gerektiğini vurgulamış, ancak bu konuda kültürel sorunlar çıkabileceğini, dolayısıyla Türkiye'nin aynı zamanda Asya ve Afrika ülkelerine de yönelip, Doğu ve Batı arasında bir ilişkiler köprüsü oluşturması gerektiğini savunmuştur.⁷⁹⁶

Silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, Amerika nezdindeki stratejik önemi azalan ve gerek Küba krizi gerekse Kıbrıs sorununda

⁷⁹³ Fırat, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s.286.

⁷⁹⁴ Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960 – 1965)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s.307-308.

⁷⁹⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.262.

⁷⁹⁶ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, s.344.

Amerika'nın yeterli desteğini göremeyen Türkiye'nin, çok yönlü dış politika izlemekten başka seçeneği kalmamıştır. DP iktidarının son yıllarında ve AP hükûmetleri döneminde, bu partilerin temsil ettiği sınıf ve katmanların, yani bir anlamda ulusal Türk burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda oluşan Türk Dış Politikası ile Amerika'nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'ye biçtiği dış politika rolü çatışmıştır.⁷⁹⁷

1960'lı yılların ortasından itibaren, Türkiye'de uygulanmaya çalışılan çok yönlü dış politika anlayışı, Türk demokrasisinde yaşanan kesintiler sonucunda tam bir anlayış haline gelememiş, özellikle darbelerin hemen ardından gelen kısa dönemlerde "çok yönlü dış politika" yerini "Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı" dış politikaya bırakmıştır.⁷⁹⁸ Türkiye, Soğuk Savaş'ın küresel çıkarları yerine, Soğuk Savaş sonrasının çelişkilerle dolu yeni dengesizliğinde bölgesel çıkarlarını vurgulamaya başlamıştır.

---

⁷⁹⁷ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ümit Yay., Ankara, 1995, s.133.

⁷⁹⁸ Oral Sander, "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", (der.) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.420.

III. BÖLÜM

12 MART 1971 MUHTIRASI'NDAN ABD AMBARGOSU'NA KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A-) ERİM, MELEN ve TALU HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (26.03.1971 – 26.01.1974)

1) 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonuçları

Türkiye'deki demokratik siyasal yaşamın kırılma noktalarından biri hiç kuşkusuz 12 Mart 1971 Muhtırası'dır.⁷⁹⁹ Gerek toplumsal ve siyasi yapıda gerekse demokratik yaşam algısının zedelenmesinde böyle bir etkiye maruz kalmadan istikrar yakalanabilir miydi?

Diğer bir ifade ile 12 Mart Muhtırası verilmeyebilir miydi? Hatta bu varsayımı daha gerilere götürüp Silahlı Kuvvetlerin 3 Mayıs 1960'ta Celal Bayar'a 13 maddelik taleplerini iletip istifasını istedikleri zaman⁸⁰⁰ Celal Bayar

---

⁷⁹⁹ “Komutanlar Ültimatı Verdi Ve Demirel Hükümeti İstifa Etti.”, “Türk Ordusu İdareyi Üzerine Almaya Kararlı”, **Cumhuriyet** 13 Mart 1971., (Sür. Yay. Ek-21)

⁸⁰⁰ Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs'tan evvel 3 Mayıs 1960'ta Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a verdikleri ve Celal Bayar'ında kabul etmediği (Muhtıra) mektuptaki talepler:

Sayın Vekilim,

Bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sükunetli, fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

istifa edip bir takım düzenlemelerin gerçekleşmesine imkân verseydi acaba yine de askerî darbe yapıp mahkeme süreçleri ve idamlar yaşanır mıydı? Düşünülmesi gereken diğer bir nokta; istifa edip ayrıldığında ise bu durum sivil iradenin acziyeti olup demokrasiye ters düşmez miydi? Esasen her iki soruya da evet cevabı verilebilir.

Gündeme gelmeyen, adeta üstü örtülen bir diğer ara gelişme ise 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan evvel, I.Demirel Hükümeti'nin henüz birinci yılında yani 1966'da askerler tarafından hükümete verilen muhtıra olmuştur.⁸⁰¹ Tarafların anlaşarak kamuoyuna yansıtmadıkları ama ciddi uyarılarla dolu muhtıra hükümet tarafından değerlendirilip hassasiyetler gözetilmemiştir.

Soft uyarılar bununla da bitmemiş gidişata dair endişe taşıyan Hava Kuvvetler Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, 25 Ocak 1970'te Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımı dile getiren, sosyal adaletin sağlanması ve bu çerçevede kapsamlı reformların yapılarak yolsuzlukların önüne geçilmesi şeklindeki taleplerini içeren bir dosyayı MGK'na sunmuş fakat yapılan değerlendirmeden bir sonuç çıkmamıştır. Bütün bu gelişmeler iyi okunup beklentiler icraata yansıtılmış olsa idi muhtemelen 12 Mart süreci yaşanmayabilirdi.

---

1) Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında memlekette umûmî bir kanaat vardır.

2) Kabinede iyi kabul edilmeyen, sühalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat çıkartılmalı ve yeni kabine mutlak dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurtulmalıdır.

3) İstanbul, Ankara Valileri ve Emniyet Müdürleri süratle değiştirilmelidir.

4) Ankara Örfî İdare Kumandanı derhal değiştirilmelidir.

5) Son çıkarılan ve tahkikat komisyonları ihdas eden kanun kaldırılmalıdır.

6) Mevkuf gazeteciler bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmelidir.

7) Son hadiselerde tevkif edilen talebeler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri yeniden faaliyete geçirilmelidir.

8) Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar tedricen kaldırılmalıdır.

9) Vatandaşın hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.

10) Ordunun meseleleri süratle halledilmelidir.

11) Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.

12) Sûiistimaller oluyor mu, bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umûmî bir kanaat mevcuttur ve milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lazımdır.

13) Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde sun'î büyük vatandaş toplulukları ile karşılaşmaları usulü terk edilmelidir., **Tercüman** 14 Haziran 1960, (Sür. Yay. Ek-22)

⁸⁰¹ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1971, (Sür. Yay. Ek-23)

Nihayetinde 12 Mart'ın bir anlamda ayak seslerinin duyulduğu süreçte Cumhuriyet Gazetesi'nin 11 Ocak 1971 tarihli nüshasında yayımlanarak deşifre edilen 1966 Muhtırası, gelinen noktadaki tenkit ve uyarıları zaten içeriğinde barındırmıştır. Eğer AP'nin kurduğu I. Demirel Hükümeti, uyarı ve hassasiyetlere kulak verip iç ve dış politikada ona göre "söz verdikleri" düzenlemeleri yapsalardı tarihler 12 Mart 1971 Muhtırası diye bir gelişmeyi belki de yazmayacaktı.

Nihayetinde III. Demirel Hükümeti dönemiyle birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşul vahim bir hal almaya başlamıştır. Sosyal hareketlilik ve toplumsal tepkiler yaşanan ekonomik sıkıntılarla doğru orantılı olarak artmış, işçi ve köylü kitlelerinin artan talepleri, bu talepleri karşılamaktan uzak mevcut düzeni daha da sıkıntıya sokmuştur. Bekleneceği gibi bu sosyo-ekonomik sorunların devam etmesi toplumsal reaksiyonu artırmış ve anarşi olayları hızla tırmanışa geçmiştir.⁸⁰²

12 Mart 1971 muhtırasına giden süreçte, ifade edilen iç sebeplerin yanı sıra dış sebepler de önemli rol oynamıştır. Geçmişe oranla nispeten bağımsız bir dış siyaset izlenmesi, dışarıda ve içerideki hâkim zümrelerle bağımlılıktan yana olanların tepkisini çekmiştir. Türkiye bu sırada Arap ülkelerine silah taşıyan Doğu Bloku uçaklarının Türkiye alanlarında yakıt ikmâli yapmalarına dahi izin vermiştir.⁸⁰³

12 Mart 1971 tarihi bir dönemin bitişi olmuş, TSK adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, ortak imzalarını taşıyan ültimatome niteliğindeki muhtırayı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Cumhuriyet Senatosu'na ve Millet Meclisi Başkanlığı'na

⁸⁰² Doğan Avcıoğlu, **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s.85.

⁸⁰³ Ne var ki; bu politikadan memnun kalmayan güçlü çevreler vardır. Örneğin, ABD'nin Cumhuriyetçi Parti'sinin kilit adamı Jakob Javits, Türkiye'nin iş çevrelerine yaptığı konuşmada, "İsrail'i Amerika'nın asla terk etmeyeceğini ve İsrail'in mutlaka zafere ulaşacağını" belirtmekte, "Gerçekçi olun, Orta Doğu savaşının dışında kalamazsınız. İsrail'i desteklemelisiniz." demektir., İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri, Yapısı, Sonuçları)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 51-52.

sunmuşlardır.⁸⁰⁴ Basında her ne kadar muhtıra olarak tek bir metin yayınlanmışsa da esasen Cumhurbaşkanı'na verilen ile Cumhuriyet Senatosu ve TBMM'ne verilen muhtıra metinleri birbirlerinde farklı ama birbirlerini tamamlayan nitelikte metinler olmuştur.⁸⁰⁵

Prof. Dr. Sina Akşin'e göre; muhtıranın verilmesi sol bir söylemle yapılmıştır. Fakat söylendiğine göre aslında ordu içinde sol bir darbe hazırlanırken, yapılacak darbeyi önlemek üzere emir ve komuta zinciri içinde 12 Mart Darbesi yapılmıştır.⁸⁰⁶

Nitekim muhtıradan sonra 5 general, 1 amiral, 35 Albay görevden alınmış,⁸⁰⁷ muhtıranın verildiği gün Demirel de istifasını vermiş ve istifa

⁸⁰⁴ Türkiye radyolarında 12 Mart 1971 günü saat 13.00'te okunan "Ültime"nin metni şöyledir:

"1) Parlamento ve hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği, "çağdaş uygarlık seviyesine" ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2) Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak, kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar için de teşkili zaruri görülmektedir.

3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu "Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak" görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır." **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971.

⁸⁰⁵ 12 Mart hareketinin özü ve niteliği, iki belgeyle ortaya konmaktadır: Silahlı Kuvvetler'in Meclislere verdiği muhtıra ve Cumhurbaşkanı'na verildiği basında açıklanan "2. Muhtıra". Bu muhtıralar, kesin bir yoruma varmak için yetersizse de, durumu açıklayan bazı noktalara ışık tutmaktadır.

Birbirini tamamlayan bu muhtıralardaki görüşler, şöyle özetlenebilir:

"1) Yurdumuz, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içindedir. Cumhuriyet'in geleceği ağır bir tehlikeye düşürülmüştür.

2) Bu durumun sebebi, Parlamento ve Hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatıdır. Anayasanın öngördüğü reformların gerçekleşmemiş olmasıdır.

3) Çözüm yolu, kuvvetli bir hükümetin kurularak; a- Mevcut anarşik durumun giderilmesi, b- Anayasanın öngördüğü reformların yapılması, c- İnkılâp kanunlarının uygulanması ve bütün bu meselelerin Atatürkçü bir görüşle ele alınmasıdır."

İkinci muhtıradan ise, ilkinin tamamlayan şu görüşlerin yer aldığı bildirilmektedir:

"1) Anarşik hareketlerin ve aşırı sağ – sol akımların önlenmesi için, Anayasa'nın "Kişinin temel hak ve ödevleri" bölümündeki sekiz maddenin değişmesi.

2) Yeni seçim kanununda, okuma – yazma bilmeyenlere oy hakkı verilmemesi.

3) Toprak reformunun yapılması.

4) Atatürk inkılâplarının korunması., Cem, **Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri, Yapısı,**

Sonuçları, s.56.

⁸⁰⁶ Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s.236.

⁸⁰⁷ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1971.

mektubunda sadece “muhtıranın anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmadığını” söylemekle yetinmiştir.⁸⁰⁸

Demirel Hükümeti'nin istifasına yol açan muhtıra, Demirel yönetimiyle Türkiye'nin imtiyazlı zümreleri arasında bir süredir keskinleşen görüş farklılıklarının kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de, Demirel Yönetimi'nin Türkiye'deki gelişmelere ayak uydurma çabasına girmesi, onun çeşitli hâkim zümrelerdeki dayanaklarını sarsmış, bu zümrelerin açık ve örtülü tepkisi bunalımlara ve giderek bir darbe ortamının yaratılmasına yol açmıştır.⁸⁰⁹

Sonuç itibarıyla 12 Mart 1971 Muhtırası, toplumsal yapıya ciddi zararlar vermiş, Türkiye'nin gelişmesini belirli ölçüde geciktirmiştir. Bunun en önemli sebebi de böyle bir gelişmeye sebebiyet veren sivil idarenin, muhtıra sonrasında daha çok bocalaması, toplumun ise bir tedirginlik yaşamaması olmuştur.

12 Mart, Türkiye'de halk kitlelerine her zaman başvurabilecekleri bir tecrübe kazandırmış, kazanılan tecrübenin her zaman ve her yerde bir bedeli olmuştur. İsmail Cem'in ifadesiyle 12 Mart, bir bakıma demokrasi adına kazanılan tecrübeye karşı ödenen bedelin ismi olmuştur.

12 Mart'ın en önemli derslerinden biri, Türkiye'yi evrensel bir bütünlük içerisinde yer aldığı, çevresindeki dış koşullardan, bağlı olduğu dış ilişkilerden ayrı tutmanın yanlışlığı ve imkânsızlığı olmuştur. Aynı zamanda hükümeti devirmeye yönelik askerî hareket ortamının hazırlanmasında dış güçlerin etkin rol oynadığı da 12 Mart muhtırasıyla olanca açıklığıyla ortaya çıkmıştır.⁸¹⁰

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Komutanların verdiği muhtıra üzerine bilgi vermek için Demirel dışındaki parti liderleri ile 14 Mart'ta bir toplantı yapmış, bu toplantıda muhtıradan önce Demirel'i istifa etmesi gerektiği

⁸⁰⁸ Cumhuriyet, 13 Mart 1971.

⁸⁰⁹ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri, Yapısı, Sonuçları)*, s.51.

⁸¹⁰ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri, Yapısı, Sonuçları)*, s.631-632.

konusunda uyardığını bildirmiş ve parti liderlerinden, 17 Mart'a kadar görüşlerini yazılı olarak bildirmelerini de istemiştir.⁸¹¹

Cumhurbaşkanı görüşmelerden sonra Başbakanlık görevini, 19 Mart'ta CHP'den istifa eden Prof. Dr. Nihat Erim'e vermiş ve akabinde, siyasi parti liderlerine birer yazı göndererek, hiçbir şart koşulmadan Erim'in desteklenmesini istemiştir.⁸¹²

12 Mart 1971 tarihinde Ordu tarafından Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlıklarına (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu) verilen Muhtıra ile gerçekleşen otoriter rejime geri dönüşle başlayan olağanüstü dönem, 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar devam etmiştir.⁸¹³

12 Mart "ara rejimi" Türk Dış Politikası'nda gelişim sürecinin kesintiye uğradığı ve geriye gidişin denendiği bir dönemi ifade etmektedir.

1973 seçimlerinden sonra oluşan demokratik hayat, olumlu etkilerini Türk Dış Politikası üzerinde de göstermiş, 1971 – 1973 "kesinti"sinin getirdiği durgunluğa son verilerek Türkiye'nin dış politika sürecindeki bağımsızlıkçı atılımları yeniden toplumun gündemine girmiştir.⁸¹⁴

⁸¹¹ **Cumhuriyet**, 15 Mart 1971., İnönü, partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada "demokratik rejimin gerekli olup olmadığı konusunda düşünmeye dahi taraflar olmadıklarını" bildirmiştir. 16 Mart'ta da CHP görüşünü açıklamış seçim taraftarı olduklarını, fakat kurulacak hükümet, reformları yapacak kuvvette olursa destekleyeceklerini söylemiştir.), **Cumhuriyet**, 15 – 17 Mart 1971., TİP, süratle seçime gidilmesini, ancak daha önce Seçim Kanunu'nun değiştirilmesini istemektedir.

Millet Partisi, parlamento dışı bir Başbakan başkanlığında kurulacak AP – CHP koalisyonu taraftarıydı. Muhtıradan sonraki günlerde AP'de uzun bir sessizlik yaşanmıştı. 16 Mart'ta AP grup toplantısında hükümeti (girseler de girmeseler de) destekleme kararı alındı. Ertesi gün Sunay'a verilecek olan ve parti görüşünü bildiren mektup da bu yönde olmuştur.

Millî Nizam Partisi, yeni hükümetin milliyetçi bir parlamenterin başkanlığında kurulmasını, MHP, milliyetçi bir hükümet olmasını istemiştir. Demokratik Parti ise, buhrana demokratik yollardan çare bulunmasını ve demokratik nizamın devamlılığını sağlayacak tedbirlerin alınmasını istemiştir., **Cumhuriyet**, 15-18 Mart 1971.

⁸¹² **Cumhuriyet**, 20 – 22 Mart 1971.

⁸¹³ Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s.16-17.

⁸¹⁴ Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.2, İstanbul, 1983, s.545-546.

2) Muhtıra Sonrası Kurulan Hükûmetlerin Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

12 Mart Muhtırası sonrasında kendisine Başbakanlık görevi verilen Nihat Erim, 26 Mart'ta, ondördü parlamento dışı şahıslardan, beşi AP'li, üçü CHP'li ve biri de MGP'li vekillerden müteşekkil ilk kabinesini kurmuş ve kamuoyuna "Beyin Takımı" diye sunulan yeni hükümet Meclis'ten 46 red, 3 çekimsere karşılık, 321 güvenoyu alarak 8 Nisan 1971'de göreve başlamıştır.⁸¹⁵

26 Mart 1971 – 11 Aralık 1971 tarihleri arasında iktidarda kalacak olan I. Erim Hükûmeti'nin 2 Nisan 1971 tarihinde Başbakan Nihat Erim tarafından okunan programında genel olarak; kamu düzeninin sağlayacağı ve uzun zamandır gecikmiş olan bazı sosyal ve ekonomik reformların⁸¹⁶ gerçekleştirileceği açıklanmıştır.⁸¹⁷ I. Erim Hükûmeti dönemi iç siyasette ciddi dalgalanmalarla başlamış ve kominizm propagandası yaptığı gerekçesi ile 20 Temmuz 1971'de TİP⁸¹⁸ ve dini siyasete karıştırdığı gerekçesiyle de 21 Mayıs 1971'de Erbakan'ın başkanlığındaki MNP kapatılmıştır.⁸¹⁹

⁸¹⁵ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s.525.

⁸¹⁶ Hükûmetin yapmaya kararlı olduğunu ilan ettiği reform alanları: Toprak ve tarım reformu, Milli Eğitim reformu, Mali Reformlar, Hukuk ve Adalet Reformu, Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, Enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlardır. A.g.e., s.202-203., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP33.htm>, 20 Kasım 2010, Yapacak reformların hedefleri ise şöyle sıralanmaktadır: Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm olarak uygulanması, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, Sosyal Adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, Bugünkü huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesidir. Buna ana ilkelerin ışığı altında: Ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde kalkınma olanaklarının hızla hazırlanması, Laiklik ilkesinin tam olarak uygulanması, Öğretim birliğinin sağlanması, Devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi, Özel kesimin toplum yararına uygun bir çalışma düzeni, güvenlik ve kararlılık içinde kalkınmaya katkıda bulunması, Gelir dağılımını düzeltecek vergi, bütçe, kredi ve başkaca tedbirlerin alınması, Kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması, Eğitimde fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi, Sağlık sosyal yardım ve başkaca kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bunlardan yararlanmada eşitlik sağlanması, Gençliğin temel sorunlarının ele alınması. **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.201., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP33.htm>, 20 Kasım 2010.

⁸¹⁷ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1996, s.377.

⁸¹⁸ **Tercüman**, 21 Temmuz 1971.

⁸¹⁹ **Cumhuriyet** 22 Mayıs 1971.

Hükûmetin dış politikasının Atatürk'ün çizdiği temel ilkeler gereğince yürütüleceği belirtilirken, “gerçekçiliğe ve bilime dayanan dinamik bir politika” vurgusu yapılmış, uluslararası ilişkilerde milli çıkarların daima gözetileceği, BM Yasasında yer alan ilkelerin milletlerarası ilişkilere hâkim kılınması amacını güden bütün çalışmalara olumlu katkıda bulunulacağı garanti edilmiştir.

Hükümet programında ülke güvenliğinin en sağlam dış teminatının NATO olduğunun altı çizilmiş bu çerçevedeki çalışmalarda varlık gösterilmiş,⁸²⁰ kısa süre sonra da Türkiye ile NATO Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığı arasında “NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması'nın 11/b Maddesinin Uygulanması ile İlgili Anlaşma” imzalanmıştır.⁸²¹ Dolayısıyla ilişkiler tek bir noktada değil sosyal ve siyasal yaşamın gereği olan tüm alanlarda kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır ki bu noktada TBMM'nde yapılan görüşmeler sonunda deklare edilen kanunlar hükûmetin duruş noktasını daha net ifade etmiştir.

8 Haziran 1971'de önce; “La Haye'de Milletlerarası Beratlar Enstitüsünün Kurulmasına Dair Anlaşma”⁸²² ile alakalı değişiklikler gözden geçirilmiş ve milletlerarası hukuk alanında ortak paydada buluşmak adına değişiklikler onaylanarak kanunlaşmıştır. Daha sonra da “Milletlerarası Atom Enerjisi Ajansının Statüsüne Dair Anlaşma”⁸²³'nin VI. Maddesinin A,B,C ve D

⁸²⁰ Bu dönemde Nisan 1971'de Napoli'de önce Güney Avrupa Komutanı Oramiral Riveri'nin davetine icabet edilmiş ardından NATO'nun 48. Askerî Komite toplantısına iştirak edilmiştir.,(BCA, 030.18.01.02.264.31.10.) Ardından 27-28 Mayıs 1971'de Brüksel'de Avrupa Grubu ve NATO Savunma Bakanları toplantısı (BCA, 030.18.01.02.266.35.14.), 3-4 Haziran 1971'de Lizbon'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.266.35.13.), 5-6 Ekim 1971'de yine Brüksel'de NATO Dışişleri Bakanları toplantısı (BCA, 030.18.01.02.271.68.4.), 7 Eylül 1971'de NATO Teşkilatına bağlı “Havacılık ve Feza Araştırma Geliştirme İstişare Grubu”nun Oslo'da Millî Temsilciler toplantısı (BCA, 030.18.01.02.271.68.6.), sonrasında ise Brüksel'de; 4-9 Aralık 1971 tarihleri arasında NATO Askerî Komitesi'nin 49. toplantısı (BCA, 030.18.01.02.276.86.5.), 8-10 Aralık 1971'de NATO Bakanlar Konseyi toplantısı, (BCA, 030.18.01.02.274.87.12.) 8-9 Aralık 1971 tarihleri arasında ise NATO Savunma Planlama Komitesi Bakanlar toplantısı (BCA, 030.18.01.02.274.88.11.) gerçekleşmiş ve Türkiye ilgili bakanlık ve kurumlar bazında bütün bu toplantılarda varlık göstermiştir.

⁸²¹ BCA, 030.18.01.02.287.69.19.

⁸²² TBMM Kanunlar Dergisi, 1971, C.54, s.178-186.

⁸²³ TBMM Kanunlar Dergisi, 1971, C.54, s.187-188.

Fıkralarında yapılan değişikler görüşülerek uygun bulunmuş ve onaylanmıştır.

Bu çerçevede atom enerjisi teknolojisinde ileri seviyeye ulaşmış ülkelerle gelişmekte olan işbirliği desteklenmiş ve Türkiye'nin bunun bir parçası olmasına gayret edilmiştir.

ABD ile bazı meselelere farklı açılardan bakıldığı ancak bu durumun kadim dostluğu zedelediği bilakis bu durumun batı dünyasının siyasal felsefesinin icabı olduğu belirtilmiştir.

Sovyetler Birliği ile ilişkilerde ise; 1921 Moskova Anlaşması'nın ruhuna sadık kalındığı ve bağımsızlık, toprak bütünlüğü, içişlerine karışmama esaslarına bağlı güven artırıcı yolda ilerlemenin hedeflendiği ve son zamanlarda kamuoyunun üzerinde durduğu kıta Çin'i ile de siyasal ve ekonomik ilişkiler kurulmasının milli çıkarlara uygun olup olmadığı yönünden incelemeler yapıldığı belirtilmiştir.

İran ve Pakistan ile ilişkilerde CENTO ve RCD gibi ahdi bağlar çerçevesinde geliştirilen çok taraflı işbirliğinin her alanda daha ileri götürüleceği ve Arap ülkeleri ile olumlu ilişkilerin geliştirileceği kaydedilirken bölge barışına da vurgu yapılmış ve bu ülkeler ile İsrail arasında yıllardan beri süregelen kanlı anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 kararı çerçevesinde, bölgeyi barışa kavuşturacak ve tarafları memnun edecek bir şekilde çözüme bağlanması temenni edilmiştir.

Hükümet programında Kıbrıs konusuna da değinilmiş ve "...Kıbrıs Türk Toplumunun anlaşmalarla sağlanan haklarına Rum idarecilerinin yeni bir saldırısı karşısında Türkiye elinde olan her imkânı kullanarak soydaşlarının ve Türkiye'nin güvenliğini korumaya öteden beri olduğu gibi, bu günde kararlıdır."⁸²⁴ cümleleri ile ciddi bir vurgu yapılmıştır.

Ancak I. Erim Hükümeti, 3 Aralık'ta 11 bakanın reformları yapamamaları gerekçesiyle hükümetten istifa etmeleriyle sona ermiş, bunun

⁸²⁴ Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.211-212., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP33.htm>, 20 Kasım 2010.

üzerine Erim de başbakanlıktan istifa ederek görevi Cumhurbaşkanı Sunay iade etmiştir. Ancak Sunay hükûmet kurma görevini tekrar Erim'e vermiş⁸²⁵ ve bunun üzerine tarihler 11 Aralık 1971'i gösterirken Türkiye Cumhuriyet, 22 Mayıs 1972 tarihine kadar kendisini yönetecek olan II. Nihat Erim Hükûmeti ile yoluna devam etmeye başlamıştır.⁸²⁶

6 Aralık 1971 tarihinde Başbakan Nihat Erim tarafından okunan II. Erim Hükûmeti programı evvelki hükûmetin programının devamı hatta birkaç ufak noktanın dışında, tekrarı niteliğinde olmuştur. Programda NATO'nun önemine özel vurgu yapılmış, ulusal güvenlik için gerekliliği belirtilmiş⁸²⁷ ve ilk kez Avrupa'da "Detente"⁸²⁸ın gerçekleşmesinde etkili olduğunun altı çizilmiştir.

Balkan ülkeleri ile olan çok yönlü ilişkilerin geleneksel iyi komşuluk anlayışı içinde geliştirileceği söylenmiş, ardından RCD bünyesinde birlikte hareket ettiği İran ve Pakistan'a özel yer ayrılarak aynı temennide bulunulmuştur. Özellikle Pakistan'da yaşanan sıkıntılardan dolayı hükûmet ve millet olarak büyük üzüntü duyulduğu, bu dost ve kardeş ülkenin milli bütünlüğüne yönelen tehlikelerden başarı ile kurtulması için Türkiye'nin kendisine destek olmaya çalışacağı kaydedilmiştir.

⁸²⁵ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1987.

⁸²⁶ Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in 4951 sayılı Kanun hükümlerine istinaden; Devlet bakanlarından hiçbirine, bu defa, Başbakan Yardımcılığı görevinin verilmemesi ile "Dış Ekonomik İlişkiler", "Sanayi ve Ticaret ile Kültür Bakanlıkları"nın kaldırılması, "Ticaret Bakanlığı" ile "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı" adı altında iki bakanlığın yeniden ihdas edilmesi, yönündeki teklifinin Cumhurbaşkanınca uygun bulunarak onaylanması üzerine II. Erim Hükûmeti resmîyet kazanmıştır., Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.215., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP34.htm>, 20 Kasım 2010.

⁸²⁷ II Erim Hükûmeti Döneminde NATO bağlamındaki aktif gelişmeler, 23-29 Nisan 1972 tarihleri arasında Brüksel'de gerçekleşen NATO Askerî Komitesi'nin 50. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.281.34.10.) ile 16-26 Mayıs 1972 tarihleri arasında Kopenhag ve Brükselde gerçekleşen 1972 yılı İlkbahar Nükleer Planlama Grubu, Avrupa Grubu ve Savunma Planlama Komitesi Savunma Bakanları toplantıları (**BCA**, 030.18.01.02.282.39.19.) olmuş ve Türkiye tüm bu toplantılarda hazır bulunmuştur.

⁸²⁸ "Détente" anlamı rahatlatma, yumuşama olan Fransızca bir terimdir. Terim, 1970'lerin başından itibaren uluslararası siyasette kullanılmıştır. Bu yolla ülkeler sıcak savaşa girmek yerine, sorunları politika üzerinden çözmeye çalışmışlardır. Buna karşı, terim öncelikli olarak Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki yüksek tansiyonlu dönemde, 1960'ların sonu ile 1980'lerin sonu arasında kullanılmıştır., (Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9tente>, 01.01.2011.

Orta Doğu anlaşmazlığında BMGK'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararının etkinliği ile barış ve istikrar arzu edilirken, Asya ve Afrika memleketleriyle ilişkilerin daha da geliştirileceği, AET ile ilişkilerde ise “Geçiş döneminde uygulanacak belgelerin onaylanmasına ilişkin kanun tasarısı 22 Temmuz 1971 tarihinde Yüce Meclislerce kabul edilmiş ve katma protokolün ticari hükümleri de 1 Eylül 1971 tarihinde geçici anlaşma ile yürürlüğe konulmuştur.” Denilerek çalışmaların somutlaştırılmasına gayret gösterileceği ifade edilmiştir.

Kıbrıs sorununda ise; üç yıldır devam ettiği halde olumlu bir sonuca ulaşmayan toplumlararası görüşmelerin Türkiye ve Yunanistan'ın katılmaları ile olumlu bir yapıya kavuşturulmasının düşünüldüğü söylenmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurt savunmasında ve milli güvenliğin sağlanmasında daima kudretli ve kuvvetli bir halde bulundurulmasının başlıca hedeflerden olduğu dile getirilmiştir.⁸²⁹

12 Mart 1971'den sonra kurulan hükûmetlerin önemli bir görevinin de Kuvvet Komutanları'nın tercihlerinin siyasete yansıtılması, sonra da Meclis tarafından desteklenmesinin sağlanması olduğu ve bu mekanizmanın, Silahlı Kuvvetlerin doğrudan müdahalede bulunacağı endişesi ile işlerlik kazandığı ileri sürülmüştür. Bu koşullar altında görev yapan Erim Hükümeti, toplumun ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmek isteyen bir takım yasa tasarıları hazırlayıp, Parlamento'ya sunmuş, ancak TBMM'nin tepkisiyle karşılaşmıştır.⁸³⁰

Hükümet programı her ne kadar birçok alana şamil gibi görünse de icraat noktasında sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun üzerine Başbakan Nihat Erim 17 Nisan 1972'de yeni bir hükümetin kurulmasını dahi beklemeden koltuğunu vekâleten Millî Savunma Bakanı Ferit Melen'e bırakarak yönetimden ayrılmış böylece II. Erim Hükümeti Dönemi de sona ermiştir.⁸³¹

⁸²⁹ Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.228-229.

⁸³⁰ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.87.

⁸³¹ Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s.1987.

16 Mayıs 1972'de Başbakanlık görevine asaleten atanan ve aşağıda programı arz edilecek hükûmeti kuran Ferit Melen 22 Mayıs 1972'de göreve başlamış,⁸³² 15 Nisan 1973 tarihine kadar ülke yönetiminde söz sahibi olan hükûmetin programı 29 Mayıs 1972'de Mecliste okunarak milletvekillerinin takdirine sunulmuştur.

Programın girişinde özellikle iç politikadaki denge ve durumlara vurgu yapılmış ve hükûmetin 12 Mart Muhtırası'ndan önceki bunalımlardan henüz kurtulmadığı bir dönemde kurulmuş olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca; "I. ve II. Erim Hükûmetleri'nin büyük çabalarına rağmen 12 Mart Muhtırası'nın verilmesini gerektiren sebepler tamamen ortadan kalkmamıştır." Denilerek önceki hükûmete küçük bir dokundurma da yapılmıştır.

NATO ile ilişkilere verilen önem belirtilmiş⁸³³ bunun yansıması olarak AET ile ilişkilerde geçmiş politikalarından bahsedilmiş ve yeni dönemde de ilişkilerin aynı hassasiyetle sürdürüleceği ifade edilmiş, özellikle Ortak Pazar'a tam üye olmadan önce Katma Protokolde ve diğer anlaşmalarda milli sanayinin gelişmesine engel olacak mahiyette uygulamalarla karşılaşılmaması için girişilmiş olan müzakerelere devam edileceğinin altı çizilmiştir.

ABD, Sovyet Rusya, Balkan ülkeleri, İran ve Pakistan başta olmak üzere bütün Müslüman – Arap ülkeleri ve Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile mevcut ilişkilerin daha da geliştirilerek devam etmesine yönelik bir politik yaklaşım içinde bulunduğu belirtilmiş ve bu noktadaki samimiyetin bir göstergesi olarak gerek bu ülkeler gerekse farklı coğrafyalardaki çok sayıda

⁸³² Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.501-502.

⁸³³ Bu cümleden olarak Melen Hükümeti Döneminde de NATO bağlamında hareketlilik yaşanmış ve 30-31 Mayıs 1972 tarihleri arasında Bonn'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.282.42.15.), 24-27 Haziran 1972 tarihleri arasında Almanya'nın Aachen şehrinde Atlantik Anlaşma Dernekleri Konsey toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.283.46.15.), 6-7 Kasım 1972 tarihleri arasında NATO Siyasi Komitesi Ekspertler Komitesi'nin Doğu-Batı arasındaki kültürel işbirliği konulu çalışma toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.290.84.5.), ardından Brüksel'de yapılan 5 Aralık 1972 tarihli NATO Askerî Komitesi'nin 52. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.290.88.4.) ile 7-8 Aralık 1972'te yine Brüksel'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.290.89.14.) gerçekleşmiş ve Türkiye tüm bu toplantılara katılmakla birlikte 14-19 Ocak 1973'te NATO Güney Avrupa Başkomutanı Oramiral Colbert'in daveti üzerine Genel Kurmay Başkanı da Napoli'ye gitmiş (**BCA**, 030.18.01.02.293.2.6.), böylece ilişkilerde devamlılık sağlanmıştır.

ülke ile 1948'den 1972'ye kadar imzalanmış olan bilumum Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarını fesh edilmeyerek süreleri birer yıl daha uzatılmış ve gelişmeleri takibe alınmıştır.⁸³⁴

Melen Hükûmeti'nin programındaki en farklı taraf, Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında kurulan ilişkilerin tatbikat safhasına girdiğinin bildirilmesi ve Pekin'de açılacak "Büyükelçilik" ile ilişkilerin seviyesinin yükseltileceğinin bildirilmesi olmuştur.

Ayrıca hükûmet programında yurt dışında yaşayan Türklerin durumlarına da değinilmiş ve onların anlaşmalara dayanan hakları ile kültür varlıklarının korunması ve geliştirilmesi faaliyetlerine devam edileceği kaydedilmiştir.

Kıbrıs sorununda da daima barışçı yollar salık verilirken toplumlararası görüşmelerin Türkiye ve Yunanistan'ın katılımlarıyla genişletilmiş bir çerçevede başlamasına taraftar olduğu ifade edilmiştir.⁸³⁵

Bir süre sonra da BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın girişimiyle, kendisinin Kıbrıs'taki Özel Temsilcisinin ve Türk – Yunan Anayasa uzmanlarının müşterek çalışmasıyla görüşmelere tekrar başlanması kabul edilmiştir.

Ancak daha görüşmeler başlamadan Rum yönetiminin Ada'ya çok miktarda Çekoslovak yapısı silah ve mühimmat soktuğu bilgisini veren Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, bakanlığın bütçe görüşmeleri sırasında gelişmeleri değerlendirmiş: "Bu şartlar altında Kıbrıs'ta genişletilmiş toplumlararası görüşmelerin başlamasına imkân bulunmadığı sonucuna vardık ve ilgili devletlerle BM'i uyardık. Bunun üzerine silahların BM kuvvetlerinin mıntıkası altına alınması hususunda bir anlaşmaya varıldı."⁸³⁶

⁸³⁴ **BCA**, 030.18.01.02.293.7.14., Gelişme Yolundaki Ülkelerarası Ticaret Müzakerelerine Dair Protokol'ün 20. maddesine ve eklerine uygun olarak Türkiye ile Brezilya, Hindistan, İsrail, Güney Kore, Pakistan, İspanya ve Yugoslavya arasında da ilişkilerin tesis edilerek 11 Şubat 1973 tarihinden itibaren yürürlüğe konması karara bağlanmıştır. **BCA**, 030.18.01.02.294.10.16.

⁸³⁵ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.248-251., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP35.htm>, 20 Kasım 2010.

⁸³⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:119, Oturum:1, 1972, C.26, s.243-244.

Açıklamasını yapmış ve Genel Sekreter Kurt Waldheim'ın Kıbrıs'a yaptığı ziyarette mevcut durumu gördüğü vakit şok olduğunu ve Ada'da iki cemaatin ayrı birer varlık halinde bulunduğunu bizzat müşahede ettiği bilgisini vermiştir.

Mecliste dış politikaya dair genel temayül ise son yıllarda bilhassa Afrika Kıtası'nda meydana gelen yeni devletlerle dünyadaki mevcut ülkelerin sayısının 140'a yükseldiği, bunlardan 132'sinin BM üyesi olduğu ve Dışişleri Bakanlığı'nın basiretli bir şekilde dünyadaki bütün cereyanları, çeşitli devlet gruplarının kurmuş oldukları siyasî, iktisadî ve savunma teşekküllerini yakinen takip ederek ilişkileri genişletmesi gerektiği⁸³⁷ Şeklinde olmuştur.

Her ne kadar Başbakan Melen, seçimlerin 1973'te yapılacağını söylese de seçimden önce Cumhurbaşkanı seçimi geçilmesi gereken bir engel olarak varlığını korumuştur.⁸³⁸

6 Nisan 1973'te Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilince, 7 Nisan 1973'te Melen başbakanlıktan istifa etmiş, bunun üzerine Korutürk Başbakanlık görevini 12 Nisan 1973'te kontenjan Senatörü Bağımsız Naim Talu'ya vermiştir.

15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974 arası dönem Türkiye'nin Naim Talu Hükûmeti ile idare olunduğu devre olarak tarihe geçmiştir. Başbakan Naim Talu 20 Nisan 1973 günü hükûmet programını okurken özellikle bir noktaya dikkat çekmiştir o nokta da; 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar iktidar olunacağı, dolayısıyla bu kadar kısa süre için uzun vadeli hedef ve tedbirlerin beklenmemesi gerektiğidir. Hakikaten Talu hükûmeti, bir geçiş ve seçim

⁸³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1973, C.34, s.520-521.

⁸³⁸ 28 Mart 1973'te Sunay'ın görev süresi bitti. Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı seçimindeki yöntem yine uygulanmak istendi. Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılan Faruk Gürler, senatoya girdi. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için parlamentoda olmak gerekiyordu. Fakat bu sefer yöntem işe yaramamış, Gürler'in karşısına çıkan AP adayı Arıburun, TBMM'de ondan daha çok oy almış ve daha sonra partilerin anlaşması üzerine, Gürler yerine Emekli Oramiral Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir., Tunçay, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s.563-578., Partiler Genelkurmay Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı'nın gelenek olmasını önlemek için işbirliği yapmışlardır.

hükûmeti olmuş, 14 Ekim 1973'te genel seçimler yapılarak Türkiye'nin 12 Mart'tan sonra tekrar demokrasiye dönüşü sağlanmıştır.⁸³⁹

Bir geçiş ve seçim hükûmeti olmasına rağmen yine de hükûmetin programında iç politikadaki başlıca amaçlarının, milli, demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletini daha güçlü hale getirmek için her türlü aşırı sol ve sağ akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek, komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek, ekonomik ve sosyo - kültürel kalkınmayı sağlayıcı tedbirleri almak, işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak ve evvelki hükûmetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarını sonuçlandırmak⁸⁴⁰ olduğu vurgulanmıştır.

Dış politikada ise ana hedefin, barış ve güvenliğin korunması olduğu bu nedenle hükûmetin NATO'yu dış güvenliği açısından hayati bir unsur telakki ettiği, CENTO'nun üyelerine sağladığı faydaların takdir edildiği bu sebeple faaliyetlerine destek olunmaya devam edileceği ifade edilmiştir.

Orta Doğu'da yaşananlarda oldubittilere müsaade edilmeyeceği, Türkiye'nin kuvvet kullanılması veya tehditle toprak ve siyasi avantaj kazancı sağlanmasına karşı olduğu ilan edilmiştir.

İkili ilişkilerde, ABD, NATO üyesi müttefikler,⁸⁴¹ Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Afrika, Asya, Balkan, Güney Amerika, Arap ülkeleri ve Çin Halk Cumhuriyeti ile karşılıklı hak ve menfaatlere saygı prensibine istinaden, ilişkilerin daha da geliştirilmesi arzusunda olduğu belirtilmiştir. Bu cümleden olarak hükûmetin ilk icraatından biri 19 Nisan 1973'te "Türkiye ile

⁸³⁹ Zurcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.403.

⁸⁴⁰ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.253-256., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP36.htm>, 20 Kasım 2010.

⁸⁴¹ Talu Hükûmeti Dönemi NATO ile ilişkiler noktasında aktifliğini korumuş ve Nisan 1973'te Brüksel'de NATO 53. Askerî Komite toplantısı ile SHAPEX-73 tatbikatı yapılmış ve Türkiye'de hazır bulunmuştur., (BCA, 030.18.01.02.298.34.8.) 14-15 Haziran 1973 tarihinde Kopenhag'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.300.46.13.), 23-29 Haziran 1973'te ABD Marylan'de SACLANT tarafından düzenlenen sempozyum gerçekleşmiştir. (BCA, 030.18.01.02.301.52.4.) Daha sonra ard arda Brüksel'de gerçekleşen 4-10 Kasım 1973 tarihleri arasındaki NATO CLOUD-COVER toplantısı (BCA, 030.18.01.02.306.88.17.), 6-7 Aralık 1973'teki Avrupa Grubu ve NATO Savunma Planlama Komitesi Bakanları toplantısı (BCA, 030.18.01.02.307.94.1.), 5 Aralık 1973'teki NATO Askerî Komitesi 55. dönem toplantısı (BCA, 030.18.01.02.307.94.17.) ve 10-11 Aralık 1973'tarihleri arasındaki NATO Bakanlar Konseyi toplantıları (BCA, 030.18.01.02.308.97.11.) Türkiye - NATO ilişkilerini şekillendirmiştir.

Polonya Arasında Ticari Belgelerin Tasdikinden Harç Alınmamasına Dair Anlaşma⁸⁴²’nin onaylanması olmuştur ki bu suretle iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesi ve diğer ülkelerle ilişkilere emsal teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Akabinde 25 Haziran 1973’te “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kore Cumhuriyeti Hükûmeti arasında 4 Ağustos 1972 tarihinde imzalanmış bulunan Kültür Anlaşması” onaylanarak yürürlüğe konmuş⁸⁴³ böylece iki ülke arasında kültürel ve entelektüel mübadelelerin gerçekleşmesi, bunların resmî ziyaret teatileri ile pekiştirilmesi ve karşılıklı kültürel müesseselerin kurulması karara bağlanmıştır.

İlaveten, I. Erim Hükûmeti zamanında onaylanan “Milletlerarası Atom Enerjisi Ajansının Statüsüne Dair Anlaşma”nın uygulama aşamasında birtakım düzenlemeleri ifade eden anlaşmaya Türkiye’de onay vermiş⁸⁴⁴ ve böylece mezkûr ajansın çalışmalarında birtakım istisna ve muafiyetler kabul edilmiştir.

Türkiye’nin, Dünya Barışı ve Milletlerin refahı için, BM’in kuruluşundan beri üyesi olduğu ve gerek bu teşkilatta gerekse ona bağlı ihtisas teşekküllerinde kendisine düşen görevleri yaptığı, bu alanlardaki faaliyetlerini samimiyetle sürdürmeye azimli olduğu ısrarla vurgulanmıştır.

AET ile ilişkilerde evvelki hükûmetlerce de ifade edilen ortak hedefler yinelenirken, yurt dışındaki Türk vatandaşların çocuklarının bakım ve eğitiminden, anavatanla bağlarının ve milli duygularının güçlendirilmesine, zararlı akım ve propagandalara karşı korunmasına kadar uzanan çeşitli sorunlarının ele alınarak süratli ve etkili çözümler getirilmesi kararlılığı deklare edilmiştir.

⁸⁴² **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1973, C.56, s.302-303.

⁸⁴³ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1973, C.56, s.735-737.

⁸⁴⁴ Medenî dünyada gelişen teknolojiye ayak uydurmak ve bu kazanımları birçok alanda kullanmak kararlılığı içinde olan Türk Hükûmetleri bu meydana gelen milletlerarası anlaşmalara büyük ehemmiyet vermişlerdir. Onaylanarak yürürlüğe giren bu anlaşmalarla da Milletlerarası Atom Enerjisi Ajansı’na; Mal, sermaye, alacaklar, haberleşme kolaylıkları, ajans bünyesinde görevlendirilecek uzmanlarla ilgili konularda istisna ve muafiyetler uygun görülmüştür. **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1973, C.56, s.444-453.

Kıbrıs konusunda yeni bir söylemin olmadığı görülür. Bu konuda bütünüyle evvelki hükûmetlerin ifadeleri tekrar edilmiştir.⁸⁴⁵

1970'ten sonra Türk Dışişlerini ilgilendiren en önemli kanunlardan biride hiç kuşkusuz ASALA olmuştur. 1975'te Beyrut'ta "Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermenistan Gizli Ordusu (ASALA)" adıyla kurulan örgüt, 30'un üzerinde Türk diplomatını öldürmüş ve 27 Ocak 1973'te Los Angeles'teki Türk Başkonsolosluğu'na yaptıkları saldırı da bu faaliyetlerin ilki olmuştur.⁸⁴⁶

Bu olayın tesiri henüz geçmemişken Ermeni mahreçli bir diğer sıkıntı da Marsilya'daki bir kilisenin avlusuna konulan Ermeni anıtında Türklük aleyhinde sözlerin bulunduğu ve bu anıtın açılış törenine bir Fransız Bakanının katılması hadisesi olmuştur. Bu gelişme üzerine Türk Dışişleri Bakanlığının katılması hadisesi olmuştur. Bu gelişme üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı Fransa'daki Büyükelçiyi derhal Ankara'ya çağırarak diplomatik tepkisini ortaya koymuş, bu durum ülke içinde yaşanan üzüntüden sonra memnuniyetle karşılanmıştır.⁸⁴⁷

3) Batılı Devletlerle İlişkiler

Sahip olduğu çok yönlü yapıya rağmen kendisini ağırlıklı olarak bir batı devleti telakki eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti batılı devletlerle imzaladığı anlaşmalarla bu yaklaşımını pekiştirmiş ve kararlılığını ortaya koymuştur. "Türkiye ve İngiltere arasında 28 Kasım 1931 tarihli Adlî Yardımlaşma Sözleşmesi'nin İsviçre Krallığına Teşmili"ne dair 4 Eylül 1970- 29 Ocak 1971 tarihli notaların teatisi ile yapılan anlaşmanın 9 Eylül 1971'de Meclis'te onaylanması⁸⁴⁸ ve böylece Türkiye ile İsviçre arasında ağırlıklı olarak hukukî

⁸⁴⁵ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.260-263., (Erişim)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP36.htm>, 20 Kasım 2010.

⁸⁴⁶ Zurcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.403.

⁸⁴⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1973, C.34, s.525.

⁸⁴⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, 1971, C.54, s.502-503.

ve ticarî konulardaki ortak payda alanının genişletilmesi önemli bir gelişme olmuştur.

Tarihler 19 Nisan 1973'ü gösterirken Meclis, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Danimarka Hükûmeti arasında 13 Kasım 1970 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye ile Danimarka Sosyal Güvenlik Sözleşmesi"nin onaylandığına dair kanunu yayımlayarak⁸⁴⁹ ilgili ülkelerde bulunan vatandaşların karşılıklı olarak; emekli sandığı ödenekleri, hastalık ve analık sigortası, iş kazaları ile meslek hastalıkları sigortası, işsizlik, malüllük ve yaşlılık sigortası, aile yardımı, dul ve yetim aylıkları v.b. sosyal haklarını genişleterek güvence altına almıştır.

Kısa bir süre sonra da TBMM, Fransa ile 20 Ocak 1972 tarihinde Paris'te imzalanmış olan benzer bir sözleşmeyi gündemine alarak görüşmüş ve Çalışma Bakanı Ali Rıza Uzuner konu ile alakalı 5 Nisan 1973 günü şu değerlendirme ve bilgileri milletvekilleri ile paylaşmıştır: "...İki akit devlet arasında yürütülen bu anlaşma, Fransa Hükûmeti'nce parlamentoya intikal ettirilmiş ve parlamento tarafından bu sözleşme ve ek protokolleri onaylanmıştır. Halen Fransa'da 25 bin civarında işçi vatandaşımız bulunmaktadır.

Bu işçilerimizin sosyal güvenlikleri ve bu sosyal güvenlik anlaşmasıyla rabitalı bazı anlaşmalar bu kanunun Meclisten çıkmasına bağlıdır. 25 bin işçimiz bu sözleşme ile öngörülen imkânlardan yoksun bulunmaktadırlar."⁸⁵⁰ Tarım işçileri için de ayrı bir maddenin yer aldığı ancak genel muhtevası Danimarka ile imzalanan sözleşme ile paralellik arz eden "Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti Arasında Sosyal Güvenlik Konusunda Genel Sözleşme" de TBMM tarafından uygun bulunarak 16 Mayıs 1973'te onaylanmıştır.⁸⁵¹

Naim Talu Hükûmeti ülke yönetiminde mevcut şartlar çerçevesinde dengeleri korurken dış politika noktasında evvelce imzalanmış olan

⁸⁴⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.262-270.

⁸⁵⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:90, Oturum:1, 1973, C.36, s.500.

⁸⁵¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.484-498.

anlaşmaları Meclis gündemine getirerek onaylama yoluna gitmiş ve böylece özellikle batılı devletlerle farklı alanlarda işbirliğini geliştirmiştir. Bu cümleden olarak TBMM'nin 8 Mayıs 1973 tarihli çalışma verilerine bakılacak olursa; İsveç Krallığı⁸⁵², Danimarka Krallığı⁸⁵³ ve Norveç Krallığı Hükûmetleri⁸⁵⁴ ile 13 Kasım 1970 tarihinde, Polonya Halk Cumhuriyeti Hükûmeti ile 25 Ağustos 1967'de Ankara'da imzalanan⁸⁵⁵, Avusturya Federal Hükûmeti ile de 31 Ekim 1967 tarihinde Viyana'da imzalanan⁸⁵⁶ "Hava Ulaştırma Anlaşmaları" tek tek ele alınarak tüm detayları ile görüşülüp kabul edilmiş ve onaylandıklarına dair kanun maddeleri ilan edilmiştir.

a) Almanya ile İlişkiler

Almanya'nın Avrupa Devletleri arasında en fazla Türk unsuru barındıran ülke olması iki ülke arasındaki ilişkileri genel itibariyle bu çerçevede şekillendirmiş, çoğunluğu işçi statüsünde olan Türklerin karşılaştıkları her türlü sıkıntının TBMM'de yankı bulması da ilişkilerin seyrine yön vermiştir. 21 Temmuz 1971 tarihinde Amasya Milletvekili Vehbi Meşhur'un; Almanya'da turist işçi olarak bulunan Türk vatandaşlarının durumuna dair hükûmetin ne düşündüğünü sorması üzerine I. Erim Hükûmeti Çalışma Bakanı Atila Sav cevaben şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Federal Almanya'da çok sayıda ve gayet güç koşullar altında sosyal güvenlik haklarından yoksun olarak çalışmakta olan turist pasaportlu kaçak işçi (Türk) bulunmaktadır. Bu gibi maceraperestler rahatlıkla yabancı işveren ve işçi simsarlarınca istismar edilmektedir. Son defa turist işçi sorunu 15-20 Mart 1971 tarihlerinde Bursa'da yapılan AET-Türkiye Karma Parlamento

⁸⁵² TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.400-407.

⁸⁵³ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.408-415., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:72, Oturum:1, 1973, C.35, s.622-623.

⁸⁵⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.462-469.

⁸⁵⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.4428-437.

⁸⁵⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.4454-461.

Komisyonu toplantısında geniş şekilde ele alınmış ve 2 No.lu tavsiye kararı gereğince kaçak olarak çalışan işçilerin sosyal durumlarının düzeltilmesi için “Türkiye’nin turist işçi akınını kesin olarak önlemesi” şartı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda turist işçi akınını önlemek için Bakanlıkça şu tedbirler alınmıştır:

- TRT aracılığı ile Haziran ayı içinde 4 gün süre ile hükümet bildirimleri yayımlanarak vatandaşlar uyarılmıştır.

- Radyoda “köyün saati” programlarında konu bütün açıklığı ile anlatılmıştır.

- İşçi simsarları ve kaçak işçi götürülenlerle titizlikle mücadele edilmeye devam olunmuştur.

- Konu ile ilgili olarak İçişleri, Adalet, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarına gerekli bilgiler verilerek yurt dışına çıkan vatandaşların uyarılması, gümrükten çıkışlarda etkili bir kontrolün yapılması ve istismarcı şahıs ve şebekelerin cezalandırılmaları için gerekli koordine çalışmalar yapılmıştır.”

Nihai olarak verilen bilgide, tüm bu çalışmalara rağmen işçilerin turist pasaportu ile yurt dışına çıkmalarına engel olunmasının mümkün olmadığı zira bunun Anayasanın sağladığı yolculuk hürriyeti hükümlerine aykırı olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵⁷

Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti ile ilişkiler her alanda geliştirilerek sürdürülürken orada yasal çerçevede yaşayan ve çalışan Türk vatandaşların kazanımları da göz önünde bulundurulmuştur. 30 Nisan 1964 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Hükümeti Arasında “Sosyal Güvenlik Sözleşmesi” imzalanmış ve 9 Mart 1972 tarihinde bu sözleşmenin bazı maddeleri değiştirilerek ek madde konulmuş ardından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁵⁸

Bu sözleşmenin diğer devletlerle yapılan Sosyal Güvenlik Sözleşmelerinden ayrılan tarafı Federal Almanya’da çok sayıda Türk

⁸⁵⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:134, Oturum:1, 1971,C.15, s.670-671.

⁸⁵⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı 3, 1972, C.55, s.215-226.

vatandaşının olması hasebiyle ebeveynlere ödenen çocuk parası konusunun da içerikte yer alması olmuştur.

12 Mayıs 1972 günü ise Sivas Milletvekili Enver Akova tarafından Federal Almanya ve Batı Berlin'deki Türk vatandaşları arasında aşırı sol propaganda yapan Türk Danış'ın faaliyetlerine dair soru önergesi verilmiş, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken de kapsamını geniş tuttuğu şu değerlendirme ve bilgileri milletvekilleri ile paylaşmıştır:

“Türk Danış Teşkilatı, Arbeiterwohlfahrt Teşkilatı'nın bir koludur. Arbeiterwohlfahrt Teşkilatı ise müstakil bir sosyal yardım kuruluşudur. Türk Danış'ın 400.000 üyesi ve 5.500 şubesi, 80.000 fahri görevlisi ve 9.000 de maaşlı memuru vardır. Gelirini üye aidatlarından ve Hükûmet'in teşkilata yüklediği görevler dolayısıyla tahsis ettiği fondan temin eylemektedir.

Türk Danış'ta halen 85 görevli Türk vatandaşı bulunmaktadır. Bu görevlilerin cüz'i bir kısmının sol temayüllü olduğu bilinmektedir. Görevli vatandaşlardan, isimleri rüşvet v.s. hadiselere karışanların işlerine Büyükelçiliğimizin talebi üzerine son verilmiştir. Ancak sol temayüllü olduğu bilinen görevlilerin ideolojik sebeplerle vazifelerinden çıkarılmaları hususunda yapılan teşebbüslerden ise sonuç alınamamıştır. Federal Hükûmet'in bu konuda Eyaletler üzerinde herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır.

Türk çocuklarının eğitim ve öğretiminde vazife verecek Türk öğretmenler hakkında Başkonsolosluklarımızın önceden muvafakatlarının alınması hususunda mahallî makamlarla iyi bir işbirliği yürütülegelmekte ise de, sosyalist yapısı ve karakteri malum olan Berlin Land'ı bu konuda yapılan bütün teşebbüslere rağmen, işbirliğinden ısrarla kaçınmaktadır.

Alman okulunun normal müfredatına ilaveten haftada beş saat olarak okutulan Türkçe ve Türk kültür dersleri öğretmenlerinin, Türk Hükûmeti tarafından merkezden seçilerek gönderilmesi hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Federal Almanya'da carî idarî sistemin son derece liberal nitelik taşıması, siyasi ve ideolojik faaliyetlerin, yönleri ne olursa olsun, ne

kovuşturulmasına ne de önlenmesine matuf tedbirler alınması imkânını vermektedir. Dolayısıyla, işçilerimizle temasları arzu edilmeyen şahısların işyerlerine veya işçi yurtlarına girmelerine siyasi nedenlerle mani olunması prensip itibarıyla imkânsızdır.

Ayrıca, işçi vatandaşlarımız, propaganda v.s. maksatlar ile aralarına giren kimselerin benimsedikleri iddia ve isnatlarını bizzat cevaplamakta ve bazı hallerde Büyükelçilik veya Başkonsolosluklarımıza bilgi vermektedirler.⁸⁵⁹ Görüldüğü üzere Enver Akova'nın gündeme getirdiği Türk Danış meselesiyle Hükûmetin, dikkat çekilen süreci yakinen takip ettiği görülmüştür ki bu ilgi ve alaka hem iç hem de dış politika açısından kayda değer bir durumdur.

Bir süre sonra da Federal Almanya Parlamentosu Dışişleri Komisyonu üyeleri, 2 Nisan 1974 tarihinde Türk – Alman dostluğunun bir nişanı olarak Türkiye'yi ziyaret etmişler ve bu sırada TBMM'ne de gelerek Genel Kurul görüşmelerini izlemiştir.⁸⁶⁰

b) Hollanda ile İlişkiler

Türkiye – Hollanda ilişkilerine 7 Aralık 1972 tarihinde Ordu Milletvekili Memduh Ekşi'nin Hollanda' da yaşayan Türk vatandaşlarının güvenliğine dair verdiği soru önergesine Başbakan adına Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'in verdiği cevapla yeni bir nazar atfedilmiştir.

Milletvekili Ekşi'nin soru önergesinde, Hollandalılarla Türkler arasında çatışmalar olduğu, Hollandalılar tarafından Türklere saldırıldığı, Türk mahallelerinin işgal edilerek mallarının yağma edildiği haberlerine vurgu yapılırken hükûmetin meseleye yaklaşımı öğrenilmek istenmiştir. Dışişleri

⁸⁵⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1971-1972, C.24, s.653-656.

⁸⁶⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:60, Oturum:1, 1974, C.2, s.476.

Bakanı Bayülken de verdiği cevapta; mezkûr meselenin aslının, Rotterdam'da pansiyon sahibi Mehmet Gönültaş ile Hollandalı kiracısı arasında çıkan kavgaya 10 Ağustos 1972 gecesi 500 ila 1000 kadar gençten oluşan Hollandalı grubun karışmasıyla yaşanan nahoşluk olduğu ifade edilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türk Hükûmeti'nin ivedilikle harekete geçtiği ve Hollanda'nın Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı'nın Bakanlığa çağrıldığı, ardından Türkiye'nin Lahey Büyükelçisi'nin Hollanda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ile görüşmeler yaptığı kaydedilmiştir. Girişimlerin sonrasında ise Türk vatandaşlarının can güvenliğinin sağlandığı ve uğradıkları maddi zararların tazmin edileceği ve bu tarz olayların tekrarlanmayacağı noktasında Hollandalı yetkililerden teminat alındığı belirtilmiştir.⁸⁶¹

Türkiye Hükûmeti 25 Haziran 1973 tarihindeki Meclis çalışmaları kapsamında Hollanda Krallık Hükûmeti ile 17 Eylül 1971'de Ankara'da imzalanan "Hava Ulaştırması Anlaşması"nın görüşüp onaylanarak⁸⁶² bir diğer batılı devletle de ilişkilerin gidişatında mesafe kat edilmiştir. Gerek daha evvel imzalandığı bahsolunan anlaşmalar da gerekse bu anlaşmada değerlendirilen ve kabul edilen çerçeveye bakıldığında Türkiye'nin hava ulaşımında uluslararası standartların uygulandığı ülkelerden biri olduğunun görülmesi diplomatik alandaki başarıyı da ortaya koymaktadır.

4) Türkiye – ABD İlişkileri

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin verdiği muhtıranın hemen ardından meydana gelen hükûmet değişikliği sonucu başbakanlık görevini üstlenen Nihat Erim, kurduğu hükûmetin Dışişleri Bakanlığı koltuğunu isabetli

⁸⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:15, Oturum:3, 1972, C.29, s.577-579.

⁸⁶² TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, 1973, C.56, s.713-721.

bir seçim olarak NATO Genel Sekreteri Birinci Yardımcısı Büyükelçi Osman Olcay'a emanet etmiştir.

Türk siyasi hayatında önemli bir yer işgal eden 12 Mart Müdahalesi'nin sebepleri hakkında pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar arasında, ABD Başkanı Nixon'ın en önemli politika gündemlerinden birisi olan haşhaş sorununun çözülememesinin 12 Mart Müdahalesi'nde bir etken olduğu görüşü de çok önemli isimler tarafından dile getirilmiştir. Demirel Hükûmetlerinin değişmez isim olarak Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İhsan Sabri Çağlayangil de, "12 Mart'ın arkasında CIA vardır. Haşhaş vardır. Başka da birşey yoktur." diyerek, müdahalenin haşhaş sorunu nedeniyle ABD tarafından yaptırıldığını savunmuştur.⁸⁶³

12 Mart Müdahalesi ile haşhaş sorununu ilişkilendirenlerden birisi de Demirel Hükûmeti'nin Devlet Bakanlarından Turhan Bilgin'dir. Bilgin'e göre, müdahale NATO çerçevesinde CIA tarafından planlanmıştır. Haşhaş sorununun ancak bu yolla çözülebileceğine inanan ABD, müdahalecileri desteklemekten kaçınmamıştır.⁸⁶⁴

Sürece bakılacak olursa resmen kanıtlanması mümkün olmasa da gelişmelerin seyri, adeta kanaatları doğrular bir görüntü arz etmiştir. I. Erim Hükûmeti, Amerika'nın bu konudaki ısrarları karşısında teslimiyetçi bir yaklaşım sergilemiş, Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971'de yayınladığı bir kararname ile Türkiye'de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığını duyurmuştur. Kararname'de, haşhaş ekiminin Denizli, Uşak ve Konya illerinde 1971 sonbaharından, Afyon, Kütahya, Burdur ve Isparta illerinde ise 1972 sonbaharından itibaren durdurulması öngörülmüş ve bu yedi ilde haşhaş ekimi yapanlara Toprak Mahsülleri Ofisine'ne 1971'de teslim ettikleri afyon miktarı temel alınarak bir tazminat verileceği belirtilmiştir.⁸⁶⁵

⁸⁶³ İsmail Cem İpekçi, **Tarih Açısından 12 Mart**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İst. 2009, s.405.

⁸⁶⁴ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.431.

⁸⁶⁵ "T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Bakanlar Kurulu Kararı, 29.06.1971, Karar Sayısı: 7/2654", Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.121.

Arzu edilseydi ABD'nin isteğine uyarak haşhaş ekiminin yasaklanması daha evvelde gerçekleşebilirdi. Çünkü 12 Mart'tan önce ABD aynı istekle Demirel'e de gelmiş, fakat Demirel bunu kabul etmemiş ama Erim hükûmeti bunu kabul ederek üreticileri büyük zarara sokma pahasına, haşhaş yasağını getirmiştir.⁸⁶⁶

Yasak kararının açıklanmasından hemen sonra TBMM'de yapılan konuşmalarda hükûmetin aldığı kararın doğru olmadığı yönünde değerlendirmeler yapılarak Amerika'nın baskısı ile alınan bu kararın ardında çok farklı gerçeklerin olduğu, uyuşturucu kaçakçılığı gibi meselelerin haksız ithamdan öteye bir şey olmadığı ifade edilmiştir.

Nihayetinde bu değerlendirmelerin herhangi bir yaptırımı olmamıştır. Fakat milletvekilleri bu konudaki tepkilerini devam ettirmeye kararlı olarak çalışmalarına başlamış ve Afyon Milletvekili Süleyman Mutlu ile yirmi arkadaşı haşhaş ekiminin serbest bırakılmasına, ancak iklim ve ekonomik özellikleri göz önünde tutularak hangi il ve ilçelerde ekim yapılmasının tüzükle belirtilmesi şeklinde bir düzenlemeye gidilmesine dair yasa teklifi hazırlayarak Meclise sunmuşlar ancak gelişmenin seyrini değiştirememişlerdir.⁸⁶⁷ Bu gelişme sadece Hükûmet'in mağdur durumdaki haşhaş ekicisine yardım yapmasını hızlandırmıştır.⁸⁶⁸

Amerikan yönetimi alınan karardan dolayı her ne kadar Başbakanı cesur olmakla taltif etse de Türkiye'de halkın düşüncesi aynı doğrultuda olmamıştır. Zira hemen her gün gazetelerde "Haşhaş üreticisinin zor duruma düştüğü, haşhaş üreticisinin kan ağladığı..."⁸⁶⁹ başlıklı haberler yayınlanmış, bu da Türk halkının Amerika ile aynı düşünmediğini göstermiştir.

Başbakan Nihat Erim, haşhaş yasağının gerekçesini,⁸⁷⁰ kararın alınmasından bir gün sonra basına açıklarken, "Türkiye'nin dünya gençliği

⁸⁶⁶ Çetin YETKİN, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık. Ankara 1995, s.137.

⁸⁶⁷ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1971.

⁸⁶⁸ **Milliyet**, 23 Aralık 1971.

⁸⁶⁹ **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1971. s.5.

⁸⁷⁰ Erim Hükûmeti, ABD'nin artan baskıları karşısında afyon sorununu herhangi bir şekilde çözmeye karar vermiştir. Ancak önceki hükûmetler gibi siyasi bir kaygısı olmamasına rağmen haşhaş üretimini yasaklamanın kamuoyunda büyük tepki yaratacağını düşünerek mümkün olan tüm yollar denendikten

için kahredici bir afet halini almış uyuşturucu maddeler sorunu karşısında sessiz kalamayacağını, taraf olunan uluslararası antlaşmaların kaçakçılığın önlenememesi halinde üretimin durdurulmasını öngördüğünü, yasaklama kararının da bu nedenle alındığını” ifade etmiştir.

Alınan tüm önlemlere rağmen kaçakçılığın önüne geçilemediğini belirten Erim’in;

“1970 yılı süresince kaçakçılar hesabına büyük gelişme olmuştur. 1969 yılında 11 ilde ekilen haşhaştan TMO’nun eline 116 ton afyon geçtiği halde, 1970’te bu 9 ilde 60 tona düşmüştür. Aradaki farkın nereye gittiğini bütün dünya sormaktadır. Uluslararası çapta örgütlenmiş bir kaçakçılık şebekesinin Türkiye için siyasi ve iktisadi bir mesele teşkil ettiği muhakkaktır. Bunların memleketimizin itibarı ile daha fazla oynamalarına müsaade edilmeyecektir.”⁸⁷¹ Şeklindeki sözleri ABD’nin Türkiye’den yapılan kaçakçılık ile ilgili iddialarını doğrular nitelikte olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Erim’in söylediklerinin kendi içinde sayısal değerler açısından tutarlılığı olabilirdi ancak bu açıklama ciddi bir emniyet zafiyetinin de bir anlamda itirafı olmuştur. Zira eğer böyle bir sonuç ortaya çıkıyorsa bunun çözümü kendi üreticisini, kendi köylüsünü ne pahasına olursa olsun “Amerikan’ın yardım fonuna itibar edip” mağdur etmek olamazdı. Dolayısıyla bu gelişmenin toplumsal açıdan diğer bir sonucu da 1964 Kıbrıs Krizinde Amerikan’ın kendi güvenliği söz konusu olduğu zaman Türkiye’nin çıkarlarını göz ardı etmesine benzer bir görüntü sergilemesi olmuştur.

Burada da Amerika’nın çıkarları kendi değerlendirmeleri çerçevesinde söz konusu edilmiş ve Türk üretici hem de kendi idarecisi tarafından gözünün

---

sonra yasaklamaya gitmeyi planlamıştır. Aslında elenecek çok fazla yol da kalmamıştı. Haşhaş üretim alanlarının sınırlandırılması, daha sıkı güvenlik önlemleri alınması gibi tedbirler ABD’ni fazla tatmin etmemekteydi. Haşhaş üretiminin tamamen yasaklanmasından önce, kaçakçılığın önüne geçilmesini sağlayacak son bir tedbir olarak Hükümet Mayıs 1971’de T.M.O.’nun afyona verdiği fiyata % 66 zam yaptı. Böylece üreticinin kaçakçı yerine devleti tercih edeceği umulmaktaydı. **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1971., Bu konuda öylesine bir kararlılık gösteriliyordu ki bu yaklaşım tarzı kendisinden sonra kurulacak olan Melen Hükümeti’nin de gayretle savunduğu “Haşhaş yasağından dönmek mümkün olamaz.” Deyip tepkilere kulak tıkayacak kadar bir kararlı yapıya kavuşturulacaktı. **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1972.

⁸⁷¹ Erhan, **Beyaz Savaş**, s.121-122.

yaşına bakılmaksızın zor duruma sokulurken, dahası ekim yasağını biran evvel gerçekleştirmek için yardımlardan bahsedilirken ekimini derhal durduranlara ek ödemelerin yapılacağı gazete sayfalarından halka duyurulmuştur.⁸⁷²

Bir diğer bilgi ise esasen haşhaş ekim yasağı konusunda Amerika'nın Türkiye'ye uygulayacağı kararlı baskının daha evvel olacağı ancak yaşanan 1971 Muhtıra sürecinden dolayı beklemeye geçmiş olmasıdır.⁸⁷³

Amerika, hazırlanan tüm raporlarda Türkiye'nin bu konuda umarsız ve kuralsız bir tutum içinde olduğunu iddia etmiştir ancak durumun öyle olmadığı açıktır. Zira haşhaşın ekim ve hasadının değerlendirilmesi ile ilgili 23 Haziran 1953 tarihinde New York'ta imzalanan "Haşhaşın Ekimi ile Afyonun İstihsal, Milletlerarası Ticaret, Toptan Ticaret ve İstimalinin Tahdit ve Tanzimine Dair Protokol" I. Demirel Hükûmeti zamanında 4 Haziran 1963'te Meclis'te görüşülerek onaylanmıştır.⁸⁷⁴

Onaylanan bu protokol çerçevesinde, tüm âkid devletler gibi, Türkiye Cumhuriyeti de haşhaş ekimi yapılan yerleri kontrol altında tutmuş, ürünü bizzat görevli memurları aracılığı ile teslim almış ve ürünün tıbbî ve İlmî sahada kullanılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla haşhaş ile alakalı tüm süreç yasal zeminde ilerlemiş ve her türlü suç teşkilinin önüne geçilmesi titizlikle kontrol edilmiştir.

Bu algı ve değerlendirmeler çerçevesinde ilerleyen Türkiye – Amerika ilişkilerinde özellikle Amerika'nın politikaları sıklıkla sorgulanıp müttefik oluşuna zaman zaman ihtiyatla yaklaşılmış, aynı zamanda bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye ABD'nin bu bölgeye ilgisini irdelemiştir. Meclis'te kimi

⁸⁷² ABD Kongresi'nde Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulanmasını isteyenlerin sayısının artması ve bu görüştekilerin arkalarına etkili basın-yayın organlarını almaları Amerikan Yönetimi'ni, askeri müdahale dolayısıyla kısa bir süre için duran girişimleri tekrar başlatmaya yöneltti. Nisan 1971 başında ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John Ingersoll, konu ile ilgili bir açıklamasında, Türkiye'nin en kısa zamanda haşhaş yerine başka ürünleri ikame etme çalışmalarına başlaması gerektiğini, A.I.D. çerçevesinde Türkiye'ye yapılan yardımların da bu çalışmaları finanse edecek biçimde yeniden düzenlenmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etti. **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1971.

⁸⁷³ **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1971.

⁸⁷⁴ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:2, C.46, s.463-477.

milletvekillerinin kanaati; Amerika'nın yalnız stratejik ya da İsrail'le yapısal ilişkisi nedeniyle değil, aynı zamanda petrol kaynakları ve ekonomik pazarlar nedeniyle de Akdeniz'le ilgili olduğu yönünde olmuştur.⁸⁷⁵

Amerika'nın Türkiye'ye karşı tutumundaki farklılıklar Kıbrıs sorunu boyutunda da irdelenmiş ve bu noktada oyalayıcı bir politika takip ettikleri düşüncesi hâsıl olurken, Fransa ile işbirliği içinde Yunanistan'a büyük harp sanayi niteliği taşıyan uçak fabrikasının kurulması için harekete geçildiği bilgisi milletvekillerince takibe alınmıştır. Bunun üzerine Sinop Milletvekili Hilmi İşgüzar'ın verdiği soru önergesinde Amerika'nın bu oyalayıcı ve tarafgir politikası sorgulanarak Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlarından cevap talep edilmiştir. 27 Kasım 1972 tarihinde Millî Savunma Bakanı Mehmet İzmen'in verdiği cevapta:

“Varşova Paktı tehdidine karşı NATO Sivil ve Askerî otoriteleri, başta kanat ülkeler olmak üzere tüm NATO ülkeleri Silahlı Kuvvetlerinin güçlendirilmesine ve modernleştirilmesine katî zorunluluk duymakta, bu nedenle yoğun bir çalışma sürdürmektedirler. Yunanistan Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi çalışmalarının diğer NATO ülkeleri tarafından bu çerçevede kabul olunarak destek göreceği olağandır. Bu itibarla Amerika'nın Yunanistan'a karşı olan tutumunu NATO içinde ele almak da mümkün değildir. Esasen Türk Silahlı Kuvvetleri, Yunanistan dâhil her türlü tehlide karşı gerekli tedbirleri almakta, güçlenme ve modernleşme çalışmalarına hızla devam etmektedir.”derken, Dışişleri Bakanı Vekili Ferit Melen'in cevabı ise:

“Her ülke askerî gücünü ve kuvvetlerini her türlü imkândan yararlanarak artırmak, modernleştirmek ister. Bunu, her devletin meşru hakkı ve görevi olarak görmemeye imkân yoktur.

Yunanistan'ın askerî sanayi kurma yolunda giriştiği teşebbüs de çok büyük ölçüde, bu ülkenin malî imkânlarına, öz kaynaklarına dayanmaktadır. Bilindiği gibi, Yunanistan, özellikle son yıllarda iktisadî kalkınma çabalarında

⁸⁷⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1973, C.34, s.513.

önemli ilerlemeler kaydetmiş, yurt içi malî imkânlarını ve döviz rezervlerini büyük nispette artırmıştır. Yunanistan'ın yabancı şirketlerin yardımıyla giriştiği teşebbüsleri bir başka ülkenin de aynen gerçekleştirmesi mümkündür. Bu nedenle giriştiği teşebbüste Yunanistan'a yardımcı olacak hususi yabancı şirketlerin bağlı buldukları devletlere, Türkiye'ye zarar vermek, bize karşı Yunanistan'ı desteklemek şeklinde bir niyet atfetmek doğru olmaz."⁸⁷⁶ Şeklinde olmuştur.

Bu dönemde Türk – Amerikan ilişkilerinde dikkat atfedilen diğer bir konu da “Barış Gönüllüsü” olarak Türkiye'ye gönderilen Amerikalıların durumu olmuştur. Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal'ın bu çerçevede Başbakan, İçişleri, Dışişleri, Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanlarına cevaplamaları üzere verdiği sözlü soru önergesi meselenin detayları ile görüşülmesine ve istifhamların ortadan kaldırılmasına katkı sağlamıştır.

Öğrenilmek istenen noktalar; barış gönüllülerinin o vakte kadar Türkiye'de ne gibi işler yaptığı, sayılarının ne kadar olduğu, her yıl yeni kadro olarak ne kadar Barış gönüllüsü geldiği, doğu illerinde Kürtçe bilen barış gönüllüsünün faaliyetlerinin kuşku oluşturduğu ve bu durumun hükûmetçe takip edilip edilmediği, barış gönüllülerinin bizzat Amerikalı bilim adamlarınca “manevi emperyalizm” olarak nitelendirilmesi yargısı hakkında hükûmetin ne düşündüğü ve barış gönüllülerinin geri gönderilerek tekrar gelmelerinin önlenmesi konusunda Hükûmet'in bir görüş ve kararının olup olmadığıdır.

Soruların muhtevası “barış gönüllüsü” olgusunun ve faaliyetlerinin ciddi huzursuzluk kaynağı olduğu ve kendilerine kuşku ile yaklaşıldığı gerçeğini ortaya koymuştur. Ancak bu soru önergesine sadece Millî Eğitim Bakanı tarafından cevap verilmiş ve bakanlığın emrindeki barış gönüllülerinin ortaokul lise ve kolejlerde, 1963 yılından itibaren Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, 1967 – 1968 yılından beri de İstanbul ve İzmir Eğitim Enstitüleri'nde İngilizce öğretmeni olarak çalıştığı, bunların başka konularda araştırma yapmalarına

⁸⁷⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:10, Oturum:1, 1972, C.29, s.231-232.

müsaade veya imkân verilmediği ve kuşku verici davranışlarına rastlanmadığı kaydedilmiştir.

Cevabın devamında, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan barış gönüllülerinin 1969–1970 ders yılı sonunda ülkelerine döndükleri, tekrar çağrılmalarının söz konusu olmadığı ancak ihtiyaç hissedilirse 657 sayılı Kanununun 4. maddesinin (b) bendinden hareketle çağrılacakları, bilim adamlarının yargısının hükümeti ilgilendirmediği belirtilip sonrasında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Bakanlıklararası Kurul'da görüşüldüğü üzere Türkiye'deki bütün barış gönüllülerinin İngilizce öğretmenliği yaptığı kaydedilmiştir.⁸⁷⁷

5) Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Balkan Ülkeleri ile İlişkileri

Türk – Sovyet ilişkileri arasında ekonomi alanında sürdürülen işbirliği, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve bir diyalogun kurulmasını yeniden mümkün kılmıştır. Ancak, Türkiye'de 1960'ların sonuna doğru başlayan ve yoğunlaşarak devam eden anarşik olaylar ve bu olaylar karşısında Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa Devletleri'nin pek olumlu sayılmayan ve anarşistlere sempati duyan tutumları, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin 12 Mart 1971 tarihinden sonra da aynı biçimde gelişerek devam etmesini önlemiştir.

Nitekim 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek yeni gelişmeler olmamıştır.⁸⁷⁸ Ancak ilişkilerin dostane bir atmosferde gelişmesi ve iyi komşuluk adına önemli sayılabilecek bir adım olarak 8 Mayıs 1973 tarihindeki

⁸⁷⁷ Barış Gönüllülerinin sayısına dair verilen bilgide ise; 1966-1967 ders yılında 220'yi aşan gönüllü sayısının 1967-1968 ders yılında 122'ye ve 1969-1970 yılında ise 68'e indirildiği açıklanmıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:72, Oturum:1, 1971, C.12, s.275-276.

⁸⁷⁸ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s.550.

Meclis çalışmalarında 29 Ağustos 1967 yılında Ankara’da imza edilen “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükûmeti Arasında Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma” tüm detayları ile görüşülerek kabul edildiğine dair kanun maddesi yayımlanmıştır.⁸⁷⁹ Ki bu durum mevcut şartlara rağmen sürecin hassasiyetle devam ettiğini de göstermiştir.

Türk Hükûmetleri’nin Balkan Devletleri ile ilişkilerinde ise dostane yaklaşıma büyük önem verdiği, ağırlıklı olarak bu havanın Romanya ile yakalandığı ve ilişkilerin muhtevasının da kültürel paylaşımlar olduğu görülmüştür. Buna en net örneklerden biri 8 Haziran 1971’deki Meclis çalışmaları esnasında İstanbul’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Arasında 30 Temmuz 1966 tarihinde imzalanan İlim ve Sanat Münasebetleri Anlaşması”nın onaylanması olmuştur.⁸⁸⁰ Bu anlaşma çerçevesinde bilim ve sanat çevrelerinin karşılıklı ziyaret teatileri öngörülürken akabinde ortak eserler meydana getirip ortak gösteriler hedeflenmiştir.

İlerleyen dönemde ilişkiler gelişerek devam etmiş ve tarihler 14 Mart 1972’yi gösterdiğinde Meclisten 25 Kasım 1968 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında İmzalanan Hukukî ve Adlî Yardım Sözleşmesi”⁸⁸¹ onaylanarak ilişkiler hukuk alanında işbirliğine taşınmıştır.

19 Nisan 1973’de ise iki ülke arasında “25 Kasım 1968’de Ankara’da imzalanan Konsolosluk Sözleşmesi” görüşülerek onaylanmış⁸⁸² ve diplomatik alanda sağlam temellerin atılması için gayret sarf edilmiştir.

Balkan Devletleri ile ilişkilerde karşılıklı ziyaretlerin geniş yer tuttuğu ve sürecin ideal bir yapıda geçtiği devlet idarecileri tarafından her zaman ifade edilen bir durum olmuştur. 1973 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri

⁸⁷⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s.388-399.

⁸⁸⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 2, 1971, C.54, s.173-174., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:84, Oturum:1, 1971, C.12, s.480.

⁸⁸¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 3, 1972, C.55, s.227-368.

⁸⁸² **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s.271-289.

esnasında Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'in balkan devletleri ile ilişkilere dair verdiği bilgiler bu anlam da büyük önem arz etmiştir. Bayülken özellikle Yugoslavya Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyarete değinmiş ve iki ülke arasında siyasal, sosyal, İktisadî ve ticarî alanda işbirliğinin kararlaştırıldığını belirtmiştir.

Yugoslavya'daki Türk Vatandaşlarının yaşam şartlarının memnuniyet verici olduğunu ve seyahatler esnasında Yugoslavya topraklarından geçmek durumunda kalan Türk vatandaşlarının gördükleri kolaylıklardan hoşnut kaldıklarını ifade eden Bayülken, bir memleketin siyasi rejimi ne olursa olsun Türk Dış Politikası'nın ana prensipleri dairesinde önyargılardan uzak bir yaklaşımla ilişkilerin geliştirilmesinde fayda olduğunu vurgulamış, Yugoslavya ile ilişkilerdeki mevcut atmosferin buna en iyi örneklerden olduğunu kaydetmiştir.

Bulgaristan ile ilişkilerde ise özellikle Türkiye'ye göç etmiş olan ailelerin birleşmesi konusunun büyük önem arz ettiğini ve hükûmetin bu konuya titizlikle eğildiğini söyleyerek diğer balkan ülkelerine nazaran Bulgaristan'dan göç eden Türk vatandaşlarının sosyal haklar noktasında yetersizlik yaşadıklarını belirtmiştir.⁸⁸³

Şöyle ki; 1972 yılına gelindiğinde Bulgaristan'daki Türkleri imha ve Bulgarlaştırma hedefi güdüldüğüne dair gazetelerde yer alan haberler Meclis gündemine taşınmış ve Ankara Milletvekili Suna Tural tarafından Dışişleri Bakanı'ndan resmî cevap talep edilmiştir. Gündeme getirilen haber 14 Şubat 1972 tarihinde "Bizim Anadolu" gazetesinde "Ve Nihayet Bulgar Hükûmeti de gazetemize açık cephe aldı. Rodoplarda Türklere karşı yürütülen vahşetle ilgilenecek resmî makam arıyoruz." Başlığı ile yer almıştır. Haberin detayında şu bilgiler verilmiştir; "Bulgarlar genç Türk kızlarını askere almak için seferber olmuşlar, Türklerin meskûn olduğu Hasköy, Kırcaali, Filibe, Paşmaklı ve Cumabâla vilayet ilgililerine Bulgar Savunma Bakanlığı tamim göndererek 48 saat içinde hiçbir mazerete bakılmaksızın 16 yaşından itibaren genç Türk kızları Bulgarlaştırılmak gayesi ile askere alınacaklardır."

⁸⁸³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1973, C.34, s.547.

Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken verdiği cevapta; “1958 yılında yeniden düzenlenen Bulgar askerlik mevzuatına göre askerlik hizmeti sadece erkeklere yaptırılmaktadır. Ancak, Bulgar vatandaşı olan Türk ve Bulgar kızları da senenin muayyen zamanlarında bazı özel eğitim merkezlerinde 15 ila 45 gün askerlik eğitime alınmaktadır. Bulgaristan ile aramızda mevcut anlaşmaların imkânları çerçevesinde hukuk kaidelerine istinaden her fırsatta gerekli teşebbüslerde bulunmaktadır.”⁸⁸⁴ Demiş ve hükûmetin gelişmeleri takip ettiğinin bilgisini vermiştir.

19 Nisan 1973 günkü Meclis çalışmalarında ise “6 Ekim 1970’te Sofya’da Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında İmzalanan Konsolosluk Sözleşmesi” de görüşülmüş ve onaylanarak yürürlüğe konmuştur.⁸⁸⁵ Ayrıca bu mahiyete haiz olup Balkan Devletleri ile imzalanan Konsolosluk Sözleşmeleri ile ilgili devletlerde konsoloslukların açılması ve çalışma şartları, görev yapacak memurların görev ve yetkileri ile ayrıcalık ve dokunulmazlık kriterleri karara bağlanmıştır.

6) İslâm Ülkeleri ile İlişkiler

İslâm ülkeleri ile ilişkiler Türk hükûmetlerince her zaman özen gösterilen bir alan olmuştur. Bunda, ortak inanç sistemi ile tarihsel ve kültürel ortak paydanın önemi büyüktür. 1965 öncesinde ilişkilerde her ne kadar muğlâk bir yapı hâkim olsa da 1965 sonrasında bu durum değişmiş ve ilişkilerde müspet manadaki gelişmeler belirgin bir hal almıştır.⁸⁸⁶ Orta

⁸⁸⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:92, Oturum:1, 1972, C.24, s.808-809.

⁸⁸⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s.290-301.

⁸⁸⁶ Ancak bu dönemde dahi Pakistan Devleti’ni ayrı konumlandırmak gerekir. Zira 1964 Kıbrıs Buhranı sırasında Türkiye’ye desteğini açıkça ortaya koyan ve her zaman her anlamda Türkiye’nin yanında olduğunu dünya kamuoyuna deklare eden Pakistan’a 23 Şubat 1964 tarihindeki Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında Burdur Milletvekili Mehmet Özbey’in konuyu gündeme getirmesi ile resmen şükran duyguları ifade edilmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Toplantı:3, Birleşim:64, Oturum:1, 1964, C.27, s.592-593.

Doğu'da sıcak çatışmaların yaşandığı ve Türkiye'nin duruş noktasının dikkatle izlendiği dönemlerin dışında ilişkiler farklı alanlarda geliştirilme yoluna gidilmiştir ki; bu alanların başında hiç kuşkusuz kültürel işbirliği anlaşmaları gelmiştir.

Bu cümleden olarak 8 Haziran 1971'te Meclisin gündemine alınan konulardan biri 15 Mayıs 1966 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Teknik ve Kültür Anlaşması"nın onaylanması olmuştur.⁸⁸⁷ Bu anlaşma ile özellikle karşılıklı olarak üniversitelerde kürsüler açmak ve okul kitaplarında karşı tarafın tarihi, coğrafyası ve edebiyatı ile ilgili önemli bilgilere yer vermek noktalarında mutabık kalınmıştır.

1960 sonrasında Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişimin bir yansıması olarak Arap devletlerine karşı olan ilgisizliğin, yerini yakınlaşma ve işbirliğine bıraktığı, Arap – İsrail savaşlarında Arap ülkelerinden yana tavır sergileyen Türk Hükûmetleri'nin Araplardan da Kıbrıs konusunda destek sağlamaya çalıştığı belirtilmişti. Bu yakınlık hükûmet icraatına da yansımış ve 1973 Savaşı sırasında Türkiye, Arapları desteleyerek 10 Ekim'de yaptığı açıklamada, Arap topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesini onaylamayacağını ve bölgede kalıcı bir barışın ancak Arap halkını tatmin edecek bir çözümden geçtiğini ilan etmiştir. Birkaç gün sonra ise Türkiye, ülkesindeki üsleri İsrail'e yardım amacıyla kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklayarak, Araplara yardım edebilmesi için Türkiye hava sahasını SSCB'ye açmıştır. ABD'ye karşı Türkiye'nin yanı sıra ABD'nin Avrupalı müttefiklerinin de topraklarını kullandırma konusunda isteksiz davrandıklarını belirtmek gerekir.⁸⁸⁸

Bu dönemin İslam ülkeleri ile ilişkilerinde "Suriye" de önemli bir başlık olarak gündem oluşturmuştur. Gaziantep Milletvekili Şinasi Çolakoğlu'nun, evvelce Suriye'de yaşayıp daha sonra Türkiye'ye iltica edenlerin Türk vatandaşlığına alınıp alınmadığına dair soru önergesine İçişleri Bakanı Ferit

⁸⁸⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:3,Toplantı:2, 1971, C.54, s.175-177.

⁸⁸⁸ İdris Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.105.

Kubat yazılı cevap vermiş ve dikkatli bir politika takip edilmediği zaman meydana gelebilecek tehlikelere dikkat çekmiştir. Bakan Kubat öncelikle, Türk vatandaşlığına kabulde “eski tarihte iltica edenler ve Arap – İsrail harbinin başlamasından sonra iltica edenler” olarak iki kategori uygulandığını belirtmiştir.

Daha sonra verdiği bilgide, eski tarihte iltica edenlerin Güney ve Güneydoğu illerinde mukim olduğunu, Arap – İsrail harbinden sonra gelenlerin de o bölgeye yerleşerek burada kesif bir Suriyeli topluluğu meydana getirdiklerini, bunun da mahzurlu bir durum olması hasebiyle 1960, 1962, 1964 yıllarında gerçekleşen bir uygulama ile harpten sonra gelenlerin öncelikle, İstanbul, İzmir ve Ankara’ya daha sonra Güney ve Güneydoğu illeri dışında kalan illere, kendilerine iş temin edilerek ve buldukları yerden ayrılmamaları şartı ile mülteci sıfatının tanınmasının kararlaştırıldığını kaydetmiştir.⁸⁸⁹

Bir süre sonra da Suriye ile ilişkiler noktasında emlak sorunu 1971 yılının iç ve dış siyasetinde gündemi bir hayli meşgul etmiştir. Meclis görüşmelerinde konu ile ilgili bilgi veren Dışişleri Bakanı bu sorunun elli yıllık bir maziye sahip olduğunu belirtip, meselenin müzakeresi için “Türkiye – Suriye Emlak Komisyonu” kurulmasına dair bir protokol imzalandığını ve Suriye’nin; tarım reformu kapsamına giren Türk arazisi için tazminat ödemeyi, çeşitli yollarla alınan Türklere ait taşınmaz malları sahiplerine iade etmeyi, iadesi mümkün olmayanlar içinde keza tazminat ödemeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Bu çalışmalar kapsamında Türk vatandaşlarına ait yaklaşık 2000 adet dosya olduğunun da altını çizmiştir.⁸⁹⁰

Ardından Dışişleri Bakanı Bayülken tarafından Orta Doğu coğrafyasında bulunan ülkelere “dışarıdan sızan anarşistler konusu”nda üstü

⁸⁸⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:147, Oturum:3, 1972, C.27, s.513-514.

⁸⁹⁰ Suriye’nin hallini garanti ettiği bir diğer konu ise Türk vatandaşlarının bloke edilen paraları idi. Mayıs 1972’den sonra Suriye 5 milyon TL’yi serbest bırakmıştır. Bu miktar 31 Aralık 1970 tarihine kadar birikmiş olan gelirlere tekabül ediyordu. Bu miktarın 4.500.000 TL’si Türkiye’deki ikamet etmeye başlayan vatandaşlara, diğer 500.000’i ise Suriye’de mukim Türk vatandaşlarına ödeyecektir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:119, Oturum:1, 1972, C.26, s.246-249.

kapalı ültimatom niteliği taşıyan bir uyarı verilmiştir. Alınan bir takım istihbarat verileri sonucunda diplomatik nezaket çerçevesindeki ifadelerinde Bakan: “Türkiye’nin samimiyetle ve iyi niyetle dostluk, iyi komşuluk ilişkileri yürütmek istediği ülkelerden herhangi birinin hükûmeti tarafından bililtizam yetiştirilip Türkiye’ye sokulduğunun veya himaye edilerek Türkiye’ye sızmalarına müsamaha olunduğunun tespiti gibi bir halle karşılaşırsak, şüphesiz ki bu ne dostlukla, ne iyi komşulukla, ne de Devletler Hukuku kurallarının en basitiyle bağdaşabilir.”⁸⁹¹ Demiş ve bu bağlamda pek çok Müslüman Arap ülkeleri ile temasların yapıldığını da deklare etmiştir.

1972 ve 1973 yıllarında CENTO bünyesindeki İslam ülkeleri ile ortak çalışmalar devam ederken⁸⁹² 4 Temmuz 1972’de Bakanlar Konseyi’nin 19. toplantısına dair milletvekillerini bilgilendiren Dışişleri Bakanı Bayülken, Batılı devletlerin CENTO Devletleri bölgesine büyük alaka gösterdiklerini ve bunun memnuniyet verici olduğunu ifade ettikten sonra Pakistan’ın 1965’ten beri ilk kez Dışişleri Bakanı seviyesinde katıldığını ve 1971 yılında Türkiye’de olduğu gibi İran ve Pakistan’da da yıkıcı faaliyetlerin yaşanmış olduğunu kaydetmiştir.

Tarihler 30 Nisan 1974’ü gösterdiğinde ise Pakistan Meclis Başkanı Sahibzade Faruk Ali Başkanlığındaki Pakistan Parlamento Heyeti Türkiye’ye yaptıkları ziyaretin bir uzantısı olarak TBMM’ne gelmiş ve genel kurul toplantısına katılmıştır.⁸⁹³ Meclis Başkanı tarafından kendilerine “Hoş geldiniz” denilirken tarihsel süreçten gelen dostluk ve kalbî duygularla diyaloglar gerçekleşmiştir. 12 Mart sonrası dönemde RCD bünyesindeki

⁸⁹¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:64, Oturum:1, 1973, C.34, s.549.

⁸⁹² Bu çerçevede evvela 1 Nisan 1971 – 1 Mayıs 1971 tarihleri arasında Ankara’da CENTO Dışişleri Bakanları toplantısı, 11-12 Nisan 1972 tarihleri arasında Londra’da CENTO Askerî Komitesi’nin 23. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.280.27.10.), ardından da 1-2 Haziran 1972’de CENTO Bakanlar Konseyi’nin yine Londra’da 19. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.282.43.7.), 27-28 Mart 1973’te Washington’da CENTO Askerî Komitesi’nin 24. Dönem toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.297.26.18.), 26-28 Mart 1973 tarihleri arasında İslamabad’da CENTO Ekonomi Komitesi’nin 21. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.297.27.7.), 10-11 Haziran 1973’te Tahran’da CENTO Bakanlar Konseyi’nin 20. Dönem toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.300.48.4.) ve 1-4 Ekim 1973 tarihleri arasında Pakistan’da CENTO Ulaştırma ve Bayındırlık Alt-Komitesi’nin 21. toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.305.80.20.) yapılarak ilişkilerdeki devamlılık sağlanmıştır.

⁸⁹³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:69, Oturum:1, 1974, C.3, s.257.

ilişkilere bakıldığında gerek I. Erim⁸⁹⁴ ve II. Erim Hükümeti⁸⁹⁵ gerek Melen Hükümeti⁸⁹⁶ gerekse Talu Hükümeti⁸⁹⁷ dönemlerinde gelişmeler kaydedildiği görülmüştür.

7) Türkiye – AET İlişkileri

Süleyman Demirel'in Başbakan sıfatıyla 6 Ocak 1967'de Türkiye ve Ortak Pazar Karma Parlamento Komisyonu'na gönderdiği mesajında, "İktisadî, siyasî ve kültürel en yakın bağlarla bağlı olduğumuz ve memleketimizin aslî bir parçası olarak kabul ettiğimiz Avrupa'nın, refah ve birleşmesi yolunda atılan bu adımı, Cumhuriyet Hükümetleri ilgi ve teşvikle karşılamış, bu hareketin içinde aktif ve yapıcı bir rol oynamayı da bir görev saymıştır." ifadeleri kimi aydınlar tarafından bu sözler "Türkiye'yi bütünleşen kapitalist Avrupa'nın bir parçası haline getirmek, kapitalist düzeni garanti

⁸⁹⁴ I Erim Hükümeti Dönemi'nde RCD ile ilişkiler noktasında 3-6 Ağustos 1971'de RCD Ticaret Komitesi'nin İslamabad'da yapılan 14. Dönem toplantısı gerçekleşmiş (BCA, 030.18.01.02.270.56.7.) ve Türkiye – İran Sınırında, Van iline bağlı Özalp ilçesinin Van – Kotur RCD Demiryolları hattı üzerindeki Kapıköy mevkiinin yolcu ve eşya nakli için giriş çıkış kapısı olarak tayinine (BCA, 030.18.01.02.272.73.8.) izin verilmiştir.

⁸⁹⁵ II. Erim Hükümeti Dönemi'nde önce 1-2 Mart 1972 tarihleri arasında İran'da yapılan RCD Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.279.21.1.) ile 11-14 Mart 1972 tarihleri arasında Karacî'de yapılan RCD Sanayi Komitesi'nin toplantısı (BCA, 030.18.01.02.279.23.15.) gerçekleşmiştir.

⁸⁹⁶ Melen Hükümeti Dönemi'nde 7-8 Nisan 1972 tarihleri arasında İzmir'de yapılan RCD Bakanlar Konseyi'nin 15. dönem toplantısı (BCA, 030.18.01.02.287.67.8.), 24-27 Ekim 1972 tarihleri arasında İslamabad'da yapılan RCD Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.289.81.19.), 4-6 Aralık 1972 tarihleri arasında Tahran'da yapılan RCD Ticaret Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.291.95.14.) ile 11-12 Ocak 1973 tarihleri arasında yine İslamabad'da yapılan RCD Bakanlar Konseyi'nin 15. toplantısı (BCA, 030.18.01.02.293.3.12.), dış politikada RCD boyutundaki ilişkilerin gelişerek şekillenmesine ve bölgesel amaçlara hizmet etmesine katkı sağlamıştır.

⁸⁹⁷ Talu Hükümeti Dönemi'nde evvela 6-7 Kasım 1973 tarihlerinde Tahran'da RCD Petro – Kimya Komitesi'nin toplantısı, (BCA, 030.18.01.02.307.92.9.) ardından da 19-24 Kasım 1973 tarihlerinde İslamabad'da RCD Ticaret Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.308.96.12.) ve 22-26 Kasım 1973 tarihlerinde yine İslamabad'da RCD Turizm Kuruluşları Başkanları toplantısı (BCA, 030.18.01.02.308.96.11.) gerçekleşmiştir.

etmek, Türk egemen sınıflarının iktidarını destekleyerek bir düzen değişikliğini engellemektir.”⁸⁹⁸ şeklinde yorumlanmıştır.

Yine de Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında hemen her dönemde Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler, imzalanan anlaşmalarla resmi zeminde ilerlemeye devam etmiştir. 12 Eylül 1963'te Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan anlaşmaya ek olarak 23 Kasım 1970'te Brüksel'de imzalanan “Katma Protokol, Mali Protokol ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Anlaşma” 8 Haziran 1971'de Mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁹⁹

Bu anlaşma çerçevesinde en önemli gelişme “Ortak Gümrük Tarifesi”nin Türkiye tarafından kabulü olmuştur ki bu kabulde en can alıcı nokta Türkiye'nin genel ekonomik durumu ve ilgili sektörün durumu elverdiği takdirde topluluğa karşı ithalat ve ihracat kısıtlamalarını öngörülenden daha hızlı kaldıracağı ve Ortaklık Konseyi'nin de bu konuda Türkiye'ye tavsiyelerde bulunacağı olmuştur. Hakikaten bu gayret ve teşebbüsler sonucunu vermiş ve 1971 yılının son dört ayında AET'ye yönelen ihracat oranı bir evvelki yılın aynı aylarına oranla %27 artış göstermiştir.

8 Haziran 1971'de onaylanan anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir süre sonra da gümrük vergilerinde, anlaşmada yer alan esas ve oranlar çerçevesinde yapılan indirimlerin onaylanması gerçekleşmiş ve 30 Kasım 1972'de bu onay Meclis tarafından yürürlüğe konmuştur.⁹⁰⁰

1971 yılı ortalarından itibaren AET ile ilişkiler bir taraftan ortaklık yaratan anlaşmanın muhtevası istikametinde gerçekleşen toplantılarla ilerlemiş⁹⁰¹ diğer taraftan Katma Protokol çerçevesinde gelişmeler irdelenmeye devam edilmiştir.

⁸⁹⁸ Türkkaya Ataöv, “Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt.24, sayı:1, 1969, s.112-113.

⁸⁹⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 2, 1971, C.54, s.266-342.

⁹⁰⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s.25-68.

⁹⁰¹ 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan Erim Hükümetleri döneminde AET ile ilişkilerde evvela ortaklık yaratan anlaşmanın 27. maddesi uyarınca kurulmuş olan TBMM ile Avrupa Parlamentosuna mensup 15'er üyeden müteşekkil Türkiye – AET Karma Parlamento Komisyonu'nun 16-19 Eylül 1971 tarihlerinde Brükselde gerçekleşen toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.271.67.7.), AET içerisinde

CHP, özellikle Katma Protokol'ün 20. maddesi ile Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ticari anlaşmalarda sıfır gümrük tarifesi uygulayabilmek için ortaklık konseyinin ön müsaadesini almak zorunluluğu getirdiğini söyleyerek tepki göstermiştir.

Ayrıca Katma Protokol'ün Ankara Anlaşmasının 2. maddesiyle çeliştiğini iddia etmiş ve buna binaen hazırlık dönemi yıllarının iyi kullanılmadığı, geçiş dönemine girilmekte acele edildiğini ve Türk ekonomisinin gelecekte giderilmesi mümkün olmayacak koşullara sokan bir protokol hazırlandığı kanısını dile getirmiştir.⁹⁰²

Muhalefetten Millî Güven Partisi ise Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün tutarlı ekonomik politikalar uygulanırsa Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayacağına inanmış iken AP tüm tartışmaları yersiz bularak; "Türkiye için bundan sonra yapılacak iş AET üzerindeki münakaşaları sürdürmek değil, AET'ye intikalde Türkiye'nin zarar hanesini azaltmak, asgariye indirmek, kazanç hanesini maksimize etmektir."⁹⁰³ Yaklaşımının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler Meclis ve basının gündeminde yer alırken I. Erim Hükûmeti Dışişleri Bakanı Osman Olcay, gelişmelere dair hükûmetin resmî bakış açısını: "Geçiş döneminde imzalanan ikinci mali protokol Türkiye'ye 4 ya da 4,5 yıllık süre için 220 milyon dolar yardım yapılmasını öngörmektedir..."

Katma Protokol uzun ve çetin müzakerelerden sonra imzalandı. İstediklerimizin hepsini alamadık ama yine de Hükûmet olarak bu sürecin

---

bilimsel ve teknik araştırmalar alanında işbirliği yapılması için hazırlanan projelerden Radyo Dalgalarının Yayılması ve Antenler (Proje 25), Sulardaki Mikropollüantların Analizi (Proje 64) Kanalizasyon ve Su Boruları Çamur ve Atıkların Giderilmesi (Proje 68) ve Avrupa Meteorolojik Tahmin Merkezi Kurulması (Proje 70) ile ilgili olarak Brüksel'de 22-23 Kasım 1971 tarihlerinde gerçekleşen Bakanlar toplantısı (BCA, 030.18.01.02.274.85.8.) ile Türkiye – AET Ortaklık Konseyi'nin 9-13 Aralık 1971 tarihleri arasında 17. dönem toplantısı (BCA, 030.18.01.02.274.89.7.) gerçekleşmiştir.

⁹⁰² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:123, Oturum:1, 1971, C.15, s.118-119.

⁹⁰³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:123, Oturum:1, 1971, C.15, s.129-136.

ekonomik ve siyasi açılardan büyük önem arz ettiğine inanıyoruz.”⁹⁰⁴ Şeklinde dile getirmiştir, ilaveten çalışmaların kararlılıkla devam edeceğini bildirmiştir.

Türkiye’de iktidar partilerinin her geçen zaman AET noktasında ısrarla vurguladığı değerlendirme; Türk Milleti ile Avrupa Milletleri arasında daha sıkı bağlar kurmak, Türkiye’nin topluluğa resmen tam üye sıfatı ile katılmasını sağlamak, AET’yi kuran anlaşmanın ilham aldığı ideali birlikte takip ederek barış ve hürriyet teminatını takviye etmek gibi ekonomik bağlantıları aşan bir yaklaşım olmuştur.⁹⁰⁵

Melen Hükümeti dönemi de Türkiye – AET ilişkileri noktasında etkinliğini korumuş ve mevcut yapı devam etmiştir.⁹⁰⁶ 23 Mayıs 1973 tarihli Meclis çalışmaları esnasında ise Konya Milletvekili Özer Ölçmen katıldığı Türkiye – AET Parlamento Komisyonu çalışmaları hakkında milletvekillerini bilgilendirirken, toplantıların 10-14 Mayıs 1973 tarihlerinde Strasburg’ta yapıldığını, kendisinin de toplantılarda Ortak Pazar’ın gelişmekte olan 77 ülkeye tanıdığı gümrük kolaylıklarını Türkiye’ye de tanınması gerektiğini ifade ettiğini paylaşmıştır.⁹⁰⁷

30 Haziran 1973’te AET’ye İngiltere, Danimarka ve İrlanda da katılmış, bunun üzerine Türkiye ile AET arasındaki ortaklığın yeni üç üyeye de yayılmasını sağlayan tamamlayıcı protokol imzalanmıştır.

⁹⁰⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:124, Oturum:1, 1971, C.15, s.169-170.

⁹⁰⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:3, Birleşim:119, Oturum:1, 1972, C.26, s.247.

⁹⁰⁶ Bu dönemdeki Türkiye – AET ilişkilerine ve gerçekleşen diyaloglara bakıldığında; 20 Temmuz 1972’de Türkiye – AET Ortaklık Konseyi’nin 18. dönem toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.285.55.14.), 2-7 Ekim 1972 tarihleri arasında Catania’da (İtalya) yapılan Türkiye – AET Karma Parlamento Komisyonu’nun 14. dönem toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.288.76.9.) ve AET’ye yeni üyelerin katılması dolayısıyla doğacak duruma Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkilerinin uyum sağlaması için 27 Ekim 1972’de yapılan toplantı (**BCA**, 030.18.01.02.290.84.18.) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde 25 Temmuz 1972’de 1 Eylül 1971 tarihi itibarıyla yürürlüğe konulan “Türkiye ile AET arasındaki Geçici Anlaşma”nın yürürlük süresi uzatılmıştır., (**BCA**, 030.18.01.02.285.59.4.). Böylece Türkiye farklı cephelerden gelen eleştirilere rağmen AET ile ilişkilerini hassa bir zeminde sürdürmeye devam etmiştir.

⁹⁰⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:4, Birleşim:114, Oturum:1, 1973, C.37, s.533.

AET ile olan bu görüşmeler iç politikada atılımını gerçekleştiremeyen Türkiye sanayinin Avrupa karşısında rekabet edemeyerek çökeceği, Türkiye'nin gelişmiş Avrupa ülkelerine tarım ürünleriyle hammadde ihraç eden ve onlardan sanayi mamulleri alan bir Pazar olacağı ve Türkiye'nin sömürüleceği endişeleri, Türkiye'de AET üyeliğine karşı sert tepkilerin oluşmasına yol açmıştır.⁹⁰⁸

Ancak gerek Ankara Antlaşması, gerekse Karma Protokol öngörüldüğü şekilde uygulanamamıştır. Bu durumda hem Türkiye'nin hem de Topluluğun sorumluluğu olmuştur. Esasen Türkiye 1970'li yıllarda içinde bulunduğu ekonomik krizler ve bazı siyasi tercihlerle Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır.

O tarihlerde AET ile ilişkinin bir çeşit sömürü düzeni kurmakta olduğu, Türkiye pazarını Topluluk ülkelerine açmanın Türk sanayileşmesini ve kalkınmasını baltalayacağı, dolayısıyla koruma duvarlarının muhafaza edilmesi gerektiği inancı varken, bu inanç da Türkiye'nin gerekli adımları atmasına engel teşkil etmiştir.

Buna karşın AET de kendine düşen adımları atmakta tereddüt etmiş, yükümlülüklerini aksatmaya ve ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi istikametinde çaba harcamaktan kaçınmaya başlamıştır.

Bu arada Türkiye her ne kadar beklenti içinde olsa da AET Kıbrıs merkezli diyaloglarda Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlara taraf olmamaya gayret göstererek Soğuk Savaş döneminde dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. Yunanistan, 1975'te tam üyelik için AET'ye başvurduğunda AET Başkanlığı, Ankara'ya; Yunanistan'ın başvurusunun Türkiye'nin sahip olduğu hakları etkilemeyeceği güvencesini de vermiştir.⁹⁰⁹ Ki bu güvence verme durumu AET'nin Türkiye'ye karşı hassas bir yaklaşım içinde olduğunu da göstermiştir.

⁹⁰⁸ Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.II, İstanbul, 1983, s.545), Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.106.

⁹⁰⁹ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.106.

B-)I. ECEVİT ve IRMAK HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

14 Ekim 1973 seçimlerinde her ne kadar CHP birinci parti olarak çıksa da tek başına iktidar olma gücünü elde edememiş, ortaya çıkan tablo da ciddi bir hükûmet kurma sorununu beraberinde getirmiştir.⁹¹⁰

Yaşanan zorlu süreçte denenen tüm alternatif girişimlerden sonuç alınamayınca geriye sadece CHP – MSP hükûmeti seçeneği kalmış ve nihayet birbirinden çok farklı olan bu iki parti 26 Ocak 1974'te bir koalisyon hükûmeti kurmuştur.⁹¹¹ Böylece I. Ecevit Hükûmeti Türk siyaset tarihindeki yerini alarak 26 Ocak 1974 ile 17 Kasım 1974 yılları arasında ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.

⁹¹⁰ Seçimler sonrasında Cumhurbaşkanı Korutürk hükûmet kurma görevini evvela seçimlerden 1. parti olarak çıkan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e teklif etmiş, **Tercüman**, 28 Ekim 1973, Bülent Ecevit'te bir koalisyon hükûmeti teklifi ile MSP'nin kapısını çalmış ancak görüşmeler sonuçsuz kalmış, (**Tercüman**, 7 Kasım 1973), Bunun üzerine görevi Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir. (**Tercüman**, 8 Kasım 1973), Görev bu kez seçimlerden 2. parti olarak çıkan AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmiştir. (**Tercüman**, 13 Kasım 1973). Bu arada Korutürk, Türkiye'nin süratle bir hükûmete ihtiyacı olduğunu belirterek CHP-AP koalisyonunu tavsiye etmiştir. Ancak Ecevit'in temeldeki niyeti bir azınlık hükûmeti kurmak olduğu için, Demirel: "Türkiye'nin şartları buna müsait değildir." diyerek karşı çıkmış dolayısıyla gerek Korutürk'ün gerekse Ecevit'in istekleri karşılık bulmamıştır. (**Tercüman**, 20 Kasım 1973). Ancak zaman ilerlerken Korutürk: "Ya CHP-AP koalisyonu kurulmalı ya da Millî Koalisyon" diyerek tavrını sertleştirmiştir. (**Tercüman** 5 Aralık 1973). Daha sonra Cumhurbaşkanı, Naim Talu'yu görevlendirmiş, Talu'nun seçim şartlı koalisyon hükûmeti kurma teşebbüsleri de sonuç vermeyince görevi iade etmiştir. (**Tercüman**, 26 Aralık 1973). Fakat Cumhurbaşkanı kendisinden yeni hükûmet kuruluncaya kadar görevine devam etmesini istemiştir., (**Tercüman**, 30 Aralık 1973), Bu arada Bülent Ecevit'in MSP ile koalisyon arayışına başlaması ve tarafların bu noktada kılımlı tavırları üzerine Talu görevi Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir. (**Tercüman**, 10 Ocak 1974). CHP ve MSP arasında başlayan görüşmelerde evvela mutabakat zemini tesis edilmiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı görevi yeniden Ecevit'e vermiştir. (**Tercüman**, 16 Ocak 1974). Nihayet takvimler 26 Ocak'ı gösterirken CHP ve MSP'den oluşan I. Ecevit Hükûmeti'nin Koalisyon Protokolü imzalanarak aylarca süren hükûmet sounu çözüme kavuşmuştur., (**Tercüman**, 26 Ocak 1974).

⁹¹¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 2010, s.318-319.

1 Şubat 1974'te Başbakan Bülent Ecevit tarafından okunan hükûmet programına; "14 Ekim 1973 Seçimlerinin sonuçları ve ülkemizin içinde bulunduğu koşullar Hükûmet kurulmasını güçleştirmiştir. Karma Hükûmetimizi meydana getiren iki parti Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi Hükûmet görevini birlikte üstlenme kararını vermeden önce aralarında her konuyla ilgili genişliğine ve derinliğine görüşmeler yapmışlardır. İki partinin üzerinde birleştiği noktalar Türk toplumu için yeni ve mutlu bir dönem başlatabilecek değerdedir." Yaklaşımının ifadesi ile başlanmış ve her anlamda güven ortamının tesisine büyük önem verileceğinin altı çizilmiştir.⁹¹²

Hükûmetteki MSP kanadının da etkisiyle ekonomide "Ağır sanayi" vurgusuna geniş yer ayrılmış, ara ve yatırım malları sanayisinin gelişmesine hükûmetçe büyük önem verileceği ve yabancı sermayeden yararlanmada belirli ülkelere bağımlı duruma gelinmemesine dikkat edilerek devletin ekonomiye yön verme gücünün titizlikle korunacağı belirtilmiş⁹¹³ genel politikaya bakıldığında AET ile ilişkilere ihtiyatlı yaklaşıldığı görülmüştür.⁹¹⁴

Başbakan Ecevit'in 3 Temmuz 1974'te dış politikaya dair gündem dışı açıklamaları esnasında: "Çağımızda diplomatik ilişkileri dış ekonomik ilişkilerden ayrı düşünme olanağı yoktur."⁹¹⁵ Değerlendirmesi bir anlamda

⁹¹² Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.265-271., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 21 Kasım 2010.

⁹¹³ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.275-284., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 21 Kasım 2010.

⁹¹⁴ AET ile ilişkilere bu mesafeli yaklaşıma rağmen Türkiye; AET'ye yeni üyelerin katılması dolayısıyla doğacak duruma Türkiye - AET arasındaki ortaklık ilişkilerinin uyum sağlaması adına 22 Mayıs 1973'te Brüksel'de yapılan toplantıya katılmış (**BCA**, 030.18.01.02.299.43.3.), ardından bu durumun ilişkilere herhangi bir olumsuz yansıması olmadığı ancak ilerleyen süreçte böyle bir sıkıntı doğarsa Tamamlayıcı Protokol metni üzerinde düzenlemelere gidilmesi noktasında AET nezdindeki Türkiye'nin Daimi Temsilcisine gerekli yetkiyi vermiştir., (**BCA**, 030.18.01.02.299.43.2.) Daha sonra Türkiye ile AET arasında 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe konan Malî Protokol çerçevesinde Türk Hava Yollarının F-28 uçakları alım projesinin finansmanı amacıyla Avrupa Yatırım Bankası'ndan 8.650.000 Avrupa hesap birimlik kredi sağlanmış, "Finansman Mukavelesi", "Uygulama Protokolü" ve eklerinin imzalaması için de Maliya Bakanı yetkili kılınmış (**BCA**, 030.18.01.02.305.74.14.), Topluluğa yeni üyelerin katılmasından dolayı Türkiye ile AET arasında geçici bir anlaşma imzalanmış ve anlaşma 1 Ocak 1974 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir., (**BCA**, 030.18.01.02.308.97.14.) Sonrasında Türkiye, 24-28 1974 tarihlerinde Berlin'de yapılan Türkiye – AET Karma Parlamento Komisyonu'nun XVII. Dönem toplantısında (**BCA**, 030.18.01.02.312.16.11.) ve Türkiye – AET Ortaklık Konseyi'nin XX. Dönem toplantısında hazır bulunmuştur., **BCA**, 030.18.01.02.321.68.4.

⁹¹⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.362.

hükûmetin, diplomatik algı açısından bakış açısını gösteren önemli bir vurgu olmuştur. Dünya coğrafyasındaki tüm ülkelerle dostane ilişkilerin geliştirileceğinin garantisi verilirken ilk karşılık, Türk Hava Yollarının DC-10 uçağının kazaya uğraması üzerine Fransa-Türkiye Parlamento Dostluk Grubu Başkanı'nın teessürlerini bildiren telgrafının alınması olmuştur.⁹¹⁶

Dış politikadaki hedef ve yaklaşımlar izah edilirken; BM yasasına sadakatin altı çizilmiş, içinde bulunulan ortak güvenlik sistemine ve ittifaklara bağlı kalınarak⁹¹⁷ bunların gelişen şartlarına intibak edilecek şekilde siyaset benimseneceği,⁹¹⁸ müttefik komşu ülkelerle ve tarihî geleneksel ve manevi bağlar bulunan ülkelerle iyi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verileceği belirtilmiştir.

2 Nisan 1974 tarihine gelindiğinde ise Federal Almanya Parlamentosu Dışişleri Komisyonu üyelerinin Dr. Schröder başkanlığında Türkiye'yi ziyaretleri ve kordiplomat locasına teşekkürleri ile Meclis birleşimine katılmaları vaki olmuş ve ilişkilerin dostane zemine ilerlemesine verilen ehemmiyet bir kez daha ortaya konmuştur.⁹¹⁹

Hükûmet programında dış ülkelerdeki Türklerin korunmasından bahsolunurken, 22 Mayıs 1974'te Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında Bulgaristan'daki Türkler üzerinde özellikle isimlerini değiştirmeleri noktasında uygulanan baskının sorulmasıyla Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in

⁹¹⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:51, Oturum:1, 1974, C.2, s.187.

⁹¹⁷ Bu taahhüt çerçevesinde Türkiye, 18 Şubat 1974'te gerçekleşen NATO ve CENTO bünyesindeki müşterek, birleşik fiili Kıta Tatbikatlarına (**BCA**, 030.18.01.02.311.8.8.), ardından Brüksel'de yapılan NATO Askerî Komitesi'nin 56. toplantısına, (**BCA**, 030.18.01.02.314.31.11.), 18-19 Haziran 1974 tarihlerinde Ottawa'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.317.43.6.), 9-16 Haziran 1974 tarihlerinde Brüksel'de yapılan NATO Avrupa Grubu ve Savunma Planlama Komitesi Bakanlar toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.316.41.17.) katılmış ve sorumlulukları istimaetinde varlık göstermiştir.

⁹¹⁸ Bu politik yaklaşımın icraata yansımadaki en önemli gelişmeler; NATO Müşterek Enfrastrüktür Programı dahilinde XIV. Dilimde Çatalca – Silivri – Çorlu arasında yapılacak akaryakıt boru hattı güzergahına rastlayan 8 metre enindeki arazinin Millî Savunma Bakanlığı'nın ilgili yazısı üzerine kamulaştırılması, **BCA**, 030.18.01.02.318.49.1., (Arv. Blg. Ek-17)

Trakya Bölgesi ileri savunmasının güçlendirilmesi için NATO programının 22. diliminde inşası kararlaştırılan tahkim tesisleri için gerekli araziye istimlak harita ve listelerinin düzenlenmesinden sonra Millî Savunma Bkanlığı ve NATO Enf.D.'nin ilgili yazıları üzerine el konulmuştur., **BCA**, 030.18.01.02.318.48.20., (Arv. Blg. Ek-18)

⁹¹⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:60, Oturum:1, 1974, C.2, s.476.

verdiği cevapta: “Bulgar Hükûmeti’nin isimleri değiştirdiğine dair bir rivayet vardır.

Tutumun gerekçesi, Bulgaristan’da Türkçe ve Bulgarca konuşan Müslümanlar vardır. Bulgarlar, Türkçe konuşan Müslümanları Türk, Bulgarca konuşan Müslümanları Bulgar Müslümanı kabul etmektedirler. Bu kabil uygulamalar buralardan gelmektedir.”⁹²⁰ Denilmiş, ancak verilen cevabın üslubu, haklı olarak, tartışmaya açık hafiflikte bulunmuştur.

Dış politikada, ılımlı ve her alanda ülke menfaatine hizmet eden bir siyaset takip edileceğinin ifadesi olarak 22 Ocak 1965’te Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerce imzaya açılan ve altına Türkiye’nin de imza koyduğu “Millî Sınırlar Dışındaki İstasyonlar Tarafından Yapılan Radyo Yayınlarının Önlenmesine Dair Avrupa Anlaşması”nın 9 Temmuz 1974’te Meclis tarafından onaylanarak⁹²¹ yürürlüğe konması kayda değer bir gelişme olmuştur.

Orta Doğu’da adil ve devamlı bir barışın arzu edildiği, silahlı çatışmaya son verilip sorunlara müzakere yoluyla çözüm aranmasının memnuniyetle karşılandığı ifade edilirken, Güvenlik Konseyi’nin 242 sayılı kararının uygulanmasının Orta Doğu’da kalıcı barışın tesisi yolunda önemli bir adım olduğuna dair kanaat beslendiğinin altı çizilmiştir.

Hükümet programında ayrıca, yurt dışındaki Türklerin uluslararası antlaşmalarda kendilerine tanınmış bulunan haklardan tam olarak yararlanmalarını sağlamanın hükûmetin hedeflerinden olduğu ve yurt dışında, Türk kültür varlığının korunması faaliyetlerinin yanısıra, Türk kültür ve sanatının gereği gibi tanıtılması için gerekli çalışmaların yapılacağı izah edilmiştir.⁹²² Bu bağlamda önemli bir icraat olarak Budapeşte, Bükreş, Şam,

⁹²⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1974, C.4, s.641-642.

⁹²¹ Ki bu anlaşma ile Avrupa Konseyi üyesi olan imza sahibi devletler; uçan veya yüzen herhangi bir cisme yerleştirilmiş olan ve millî sınırlar dışında akit taraflardan birinin ülkesi üzerinde kısmen veya tamamen alınan veya alınması mümkün yayınlar yapan veya radyo iletişim servisinin neşriyatını bozan radyodifüzyon istasyonlarını hedef tutmaktadır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, 1974, C.57, s.169-172.

⁹²² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1974, C.4, s.615.

Tel Aviv, Kahire, Sofya, Moskova, Sidney ve Bern’de Dışişleri Bakanlığı’nın uygun mütaalası üzerine Basın - Yayın ve Turizm Müşavirlikleri kurulmuştur.⁹²³

Programda komşu ülkelerle her alanda işbirliğinin geliştirileceğinin taahhüdüne de büyük önem verilmiş ve yine 9 Temmuz 1974 tarihindeki Meclis çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti arasında 8 Ekim 1973’te Ankara’da imzalanan “ Cezaî konularda adlî Yardımlaşma Sözleşmesi”⁹²⁴ ve 17 Kasım 1973’te yine Ankara’da imzalanan “Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi”⁹²⁵ onaylanarak resmîyet kazanmış ve ilişkilerde gelişme kaydedilmiştir.

Hükûmet programında vurgu yapılan bir diğer nokta ise diğer Türk hükûmetlerinin savunduğu gibi Kıbrıs konusunda çözümün “Federatif Sistem” yaklaşımı olduğunun açıklanması olmuştur.⁹²⁶

I. Ecevit Hükûmeti’nin istifasını verip iktidardan ayrılması üzerine Prof.Dr. Sadi Irmak’ın 4951 sayılı kanun hükümlerine istinaden teklifi üzerine; Cumhuriyet Senatosu Üyesi Zeyyat Baykara’ya Başbakan yardımcılığı görevi verilmesi, yeniden “ Kültür” ve “Sosyal Güvenlik” adlı iki bakanlığın kurulması ve Devlet Bakanlıklarının sayısının dört olarak tespiti şeklindeki ön şartlarının Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından uygun görülmesi ile Türkiye Cumhuriyeti’nin 38. hükûmeti olan Irmak Hükûmeti kurulmuştur.⁹²⁷

17 Kasım 1974 – 31 Mart 1975 tarihleri arasında ülkeyi yönetmek üzere kurulan hükûmetin 24 Kasım 1974’te okunan programı; “Sayın Ecevit Başkanlığındaki Hükûmetin Yüce Heyetinizce de bilinen koşullar altında çekilmesinden ve siyasi partilerimizin yeni bir koalisyon kurma hususundaki yoğun çabalarının sonuçsuz kalmasından sonra, partilerin de kabulü ile tarafsız bir parlamenter tarafından yeni Hükûmetin kurulması çalışmalarına

⁹²³ BCA, 030.18.01.02.311.11.12., (Arv. Blg. Ek-19)

⁹²⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:1, 1974, C.57, s.175-179.

⁹²⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:1, 1974, C.57, s.180-186.

⁹²⁶ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.289-291., (Erişim)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 20 Kasım 2010.

⁹²⁷ Türker Sanal, **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükûmeti**, Sim Matbaacılık, Ankara 1995, s.197.

girişilmiştir.” Cümleleri ile başlamış ve hükûmetin partiler üstü olduğunun altı çizilerek, Cumhuriyetçi Güven Partisi’nin parlamentodaki üyeleri arasından dört bakanın, kabinede yer almış olmasının bu partinin Hükûmette bir koalisyon ortağı olarak bulunduğu anlamına gelmediği⁹²⁸ vurgulanmıştır.

Özellikle son yıllarda milletlerarası ilişkilerde hüküm süren “detent” siyasi ikliminin devamının sağlanması ve bunun kuvvetli temellere dayandırılması hususundaki çabalara Türk Hükûmeti’nin açık kalplilikle iştirak edeceği dile getirilirken Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konum itibariyle “gerginliği hafifletme” siyasetine önemli katkısı olacağı kaydedilmiştir. Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Orta-Doğu ülkeleri ile mevcut iyi ilişkilerin geliştirildiği ifade edilirken dünyanın diğer kıtalarında henüz bağımsızlığa kavuşan ülkelerle de bağlar kurulduğu bilgisine yer verilmiştir.

ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin giderek daha da güçleneceği söylenirken AET ile ilişkilerde; Türkiye ile benzerlik gösteren diğer ülkelere verilmiş ve verilecek tavizlerin dengeyi aleyhimize bozacak bir nitelik taşıdığına rahatsızlığı dile getirilmiştir. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilere de özel önem atfedilmiş ve ilişkilerin geliştirileceği beyan edilmiştir.

Hükûmet programında yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerinin durumu da değerlendirilmiş, yaşadıkları ülkelerdeki emlak ve kanuni hakları ile ilgili sorunların çözülmesinde ivedilikle çalışılacağı belirtilmiştir. Ayrıca “Dışarıdaki işçilerimizin boş zamanlarının değerlendirilmesi ve memleketle olan bağlarının sürdürülmesini sağlamak amacı ile yabancı merkezlerde “Türk Evleri” kurulması projesi programlı olarak gerçekleştirilecektir.” ifadelerine programda yer verilmiştir.

Kıbrıs konusunda ise “Öncelikle Kıbrıs’ın siyasi çözümü milletlerarası alandaki statüsünde bir değişiklik getirmemeli ve Türk Barış Harekâtı ile egemenlik ve bağımsızlık hakkı korunan Kıbrıs Devleti’nin yeni Anayasa düzeni, Akdeniz’de denge ve istikrarı bozmamalıdır. İkinci olarak ta; Kıbrıs’taki Türk Toplumunun güvenliği, eşit haklara dayanan, yeterli güvenlik

⁹²⁸ Dağlı – Aktürk, **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.292-294., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP38.htm>, 20 Kasım 2010.

ve sürekli bir Anayasa düzeni içinde sağlanmalıdır.” Şeklinde iki noktanın altı çizilmiştir.

Ayrıca hükümet, Türk - Yunanistan ilişkilerindeki ihtilafların karşılıklı iyi niyet ve hakka saygı yaklaşımı ile çözülebileceğine inandığını dile getirmiş, son seçimlerle iktidara gelen Yunan Hükümeti'nin de bu düşünceleri paylaştığı takdirde gerek Kıbrıs'ın, gerekse Türk-Yunan ilişkilerinin arzu edilen seyirde ilerleyeceğini beyan etmiştir.⁹²⁹ Hükümet programında çok fazla vurgu yapılmayan NATO'ya ise icraat safhasında alaka gösterilmiştir.⁹³⁰

Sadi Irmak Hükümeti de fazla iktidarda kalamamış, beklendiği gibi 29 Kasım 1974'te yapılan güven oylamasında sadece 17 oy alabilmiştir. Bu durum Türk siyasi tarihinde bir ilk olarak kayıtlara geçerken Sadi Irmak Cumhurbaşkanı'na istifasını vermiş fakat Cumhurbaşkanı, yeni bir hükümet kuruluncaya kadar kendisinin görevde kalmasını istemiş, bunun üzerine Sadi Irmak, 31 Mart 1975'e kadar Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Başbakanı olarak görevde kalmıştır.⁹³¹

2) 1974 Kıbrıs Krizi

1974 yılına gelindiğinde Kıbrıs meselesinde halen küçük bir mesafe dahi alınmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Ekim – 1973 seçimlerinden sonra oluşturulan CHP – MSP Hükümeti, toprak paylaşımı söz konusu olmayan, tek bir devlet içinde, fonksiyonel federatif sistem bir formül tezini savunmaya başlamıştır.

⁹²⁹ Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, s.314-317., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP38.htm>, 20 Kasım 2010.

⁹³⁰ Bu bağlamda Brüksel'de yapılan; 9 Aralık 1974'teki NATO Askerî Komitesi'nin 58. toplantısına (BCA, 030.18.01.02.322.71.2.), 7-12 Aralık 1974 tarihlerinde Avrupa Grubu ve NATO Savunma Planlama Komitesi Bakanlar toplantısına (BCA, 030.18.01.02.322.72.13.) ve 12-13 Aralık 1974 tarihlerindeki NATO Bakanlar Konseyi toplantısına (BCA, 030.18.01.02.322.74.8.) katılım gösterilmiş ve dış güvenlik açısından NATO'ya duyulan güven vurgulanmıştır.

⁹³¹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.333., **Hürriyet**, 30 Kasım 1974.

Türkiye'nin Kıbrıs sorununu da kendi yararına çözememiş olmasının başlıca nedeni, Hükûmetin bu konuda karşı bir kuvvetten, yani Amerika'dan medet umması olmuştur. Dışişleri Bakanı'nın 20 Şubat 1968'de TBMM'deki Bütçe konuşmasında, "NATO'ya mesuliyetimiz Kıbrıs meselesinde millî menfaatlerimizi gözetecek siyaset gütmemiz engel olmamıştır ve olamaz." demesine rağmen, Demirel Hükümetleri, Kıbrıs sorununu, Yunan askerî cuntasını destekleyen, Yunan burjuvazisi ile işbirliği halinde olan Amerika ile müzakere etmekle, temelden bir çelişkiye düşmüştür.⁹³²

1974 yılı ortalarında Kıbrıs'ta müzakerelerin kesilmesi Meclis'te talihsizlik olarak algılanmış ancak aynı yılın Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Kıbrıs'ta ikili görüşmeler üzerine anlaşmaya varıldığını ve görüşmelerin 4 Haziran'da Türk Hariciyesi'nin uygun bulacağı bir metin üzerinde yapılacağını haber vermiştir. Bilgilerini detaylandıran Bakan Güneş; "Kıbrıs müzakereleri, Kıbrıs'ta iki toplumun bulunduğu ve bu iki toplumun da Kıbrıs üzerinde hakları olduğu, her birinin ayrı hukuk kaidelerine tabi olduğu ve hukuk kaidelerini bir tarafın değiştirememesi esası üzerine yürüyecektir. Yani Hükümetimiz "Üniter Devlet" fikrini, diğer bir deyimle Türk Toplumunun azınlık haline düşürülmesini kabul etmeyecektir."⁹³³ demiştir.

Kıbrıs sorunu 1974'e kadar çeşitli evrelerde görüşmelerle devam etmiş, 1974'te Yunanistan'ın kışkırtmalarıyla Rum Ulusal Muhafız Örgütü vasıtasıyla Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirilmiş ve "Enosis" ilân edilmiştir. Bu sırada Türkiye'de iktidarda bulunan CHP – MSP koalisyon hükûmeti meseleye hassasiyetle eğilmiş, Başbakan Ecevit, diğer garantör

⁹³² Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesinden evvel; "Kıbrıs'ta Türkiye'nin tek başına yeniden egemen olması söz konusu değildir. Kıbrıs'ı üs olarak kullanan bir devlet ise, hem Türkiye'yi, hem de diğer Orta Doğu ülkelerini denetleyebilir. Buradan yapılacak müdahaleler, doğrudan doğruya Türkiye'yi hedef alabileceği gibi, dolaylı olaylar da Türkiye ve çevresini bir savaş alanı haline getirebilecektir. Bu yüzden, adada hiçbir yabancı devletin üslenmemesi ve Türkiye'yi askerî gücüyle denetim altına sokamaması gerektiği."ulusal bir görüş olarak belirlemiştir., Ataöv, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", **AÜSBF Dergisi**, C.24, sayı:1, 1969, s.110-112.

⁹³³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1974, C.4, s.631-632., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.369.

devletlerden adaya müdahale etmelerini istemiş fakat Yunanistan ve İngiltere bu çağrıya sessiz kalarak harekete geçmemiştir.⁹³⁴

Bunun üzerine Türk hükûmeti haklı olarak ve bekleneceği gibi 20 – 22 Temmuz 1974'te adada bir askerî harekâta girişmiş, 14 – 16 Ağustos'ta da ikinci harekât yapılarak adanın % 40'ı ele geçirilmiş ve bu harekâta Ecevit, "Barış Harekâtı" adını vermiştir.⁹³⁵

Bir süre sonra Yunanistan ile Makarios'un arası bozulmaya başlamış, Yunan Cuntası toplumlararası görüşmelerden rahatsız olduğu için Ada'nın Yunanistan'a ilhakı konusunda, aceleci davranmaya başlamıştır. Bunun üzerine Makarios'u engel olarak gören Yunanistan, yıpratma kampanyasına girişmiştir. 15 Temmuz 1974 günü eski EOKA tedhişçilerinden Nikos Sampson, Rum Millî Muhafız teşkilatını da yanına alarak yaptığı bir darbe ile Makarios'u düşürüp Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'ni ilân etmiştir.

Bu olay Yunanistan'ın Ada'ya fiilen ilhakı anlamına gelmekte olduğu için şiddetli yankı bulmuş ve 1974 Kıbrıs buhranı böylece başlamıştır. Türkiye, İngiltere ve "daha yumuşak bir tonla da" ABD durumu tasvip etmediklerini açıklamış Türkiye Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak İngiltere ile beraber Kıbrıs'a müdahale etmeye karar vermesine rağmen, İngiltere daha sonra müdahaleye yanaşmamıştır.

Ecevit'in 17 Temmuz 1974 tarihindeki İngiltere ziyaretinde, İngiltere olayın NATO ve BM'de ele alınması gerektiğini ileri sürmüş, ABD baskısına rağmen Yunanistan da geri adım atmamıştır. NATO ise, Türkiye'nin müdahalesi halinde kendilerinin de Ada'ya kuvvet göndereceklerini söylemekle yetinmiştir.

Başbakan Ecevit 19 Temmuz akşamı Londra'dan dönmüş ve 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk jetlerinin havadan himayesinde Girne bölgesinden Kıbrıs'a ayak basmaya başlamıştır. 22 Temmuz akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde Türk kuvvetleri Girne –

⁹³⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.401.

⁹³⁵ Tunçay, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s.1988.

Lefkoşe yolunu kontrol altına almışlar ve Girne kıyılarında da bir genişleme yapmışlardır. Bu harekât sonunda Türkiye, Ada'ya kırk bin kişilik bir kuvvet yığmaya ve 300 tank göndermeye muvaffak olmuştur.

15 Temmuz Sampson darbesinden sonra Türkiye'nin uyarılarına rağmen harekete geçmeyen Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin çıkartması karşısında 20 Temmuz tarihinde aldığı 353 sayılı kararla tarafları ateşkes ve Ada'daki bütün yabancı kuvvetleri Ada'dan çekilmeye, bütün ülkeleri Kıbrıs'ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygıya davet etmiştir.

22 Temmuz 1974 saat 17.00 itibari ile ateşkes ilan edilmiş, 23 Temmuz günü Yunan hükûmeti istifa etmiştir, Kıbrıs'ta ise Sampson'un yerine Glafkos Klerides geçmiştir.

353 sayılı kararın beşinci maddesi, Kıbrıs'ta anayasa düzeninin yeniden kurulması amacı ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Hükûmetleri'nin derhal görüşmelere başlamasını öngörmüştür. Bu nedenle üç devletin Dışişleri Bakanları Cenevre'de 25 Temmuz'da bir araya gelmiş, fakat bu Cenevre toplantısı ve ikicisi olan 8 Ağustos Cenevre Zirvesi barışı sağlayamamıştır.

14 Ağustos sabahı saat 4.19'da Türk Silahlı Kuvvetleri 2. Kıbrıs Harekâtı'na başlamış ve harekât 16 Ağustos 1974 akşamı saat 19.00'dan itibaren Türkiye'nin, BM Güvenlik Konseyi'nin aynı günlü ve 360 sayılı kararına uyarak, ateşkesi kabul etmesi ile sona ermiştir. İki gün içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Magusaşe – Kokkina çizgisine ulaşarak Ada'nın % 38'ini kontrol etmiş ama bu ikinci harekâttan sonra dünyada Türkiye'ye karşı ciddi tepkiler olmuştur.

BM Genel Kurulu, 1 Kasım 1974'te aldığı 3212 sayılı kararda bütün devletleri Kıbrıs'a müdahaleden kaçınmaya çağırırken, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki bütün yabancı kuvvetlerin süratle geri çekilmesini, Kuzey Kıbrıs'tan güneye kaçmış olan bütün Rum mültecilerin yerlerine geri dönmeleri için gerekli acil tedbirlerin alınmasını istemiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumlarının

bir meselesi olduğunu belirterek, bu toplumlara, “eşit şartlar altında yapılacak görüşmelerle”, tarafları serbestçe ve karşılıklı olarak kabul edebilecekleri bir siyasi çözüm bulmaya davet etmiştir.

BM Genel Kurulu, 1 Kasım 1974 tarih ve 3212 sayılı kararından sonra, meseleyi 1975 Kasım’ında tekrar ele almış ve bir aleyhte (Türkiye), 9 çekimsere karşın 117 lehte oyla 20 Kasım 1975 tarihli ve 3395 sayılı kararı kabul etmiştir ki; bu kararın 3212 sayılı kararın hemen hemen aynısı olduğu görülmüştür.⁹³⁶

CHP ile kurulan koalisyonda, Ecevit’in uygulamayı düşündüğü yeni güvenlik konsepti bir anlamda Erbakan’ın yönelimleriyle uyumuştur. Her ne kadar CHP, Kıbrıs Türkleri’nin özgürlüklerine kavuşmasına ve Türkiye’nin güney sınırının güvenliğine yönelik sınırlı bir harekâtı savunduğu halde, MSP adanın tümüyle alınmasını istemiş böylece ciddi bir fikri ayrılık yaşamış olsalarda genel anlamda yaşanan süreç memnuniyet yaratmıştır.⁹³⁷

Nitekim Vietnam Savaşı’nın yarattığı anti-Amerikan dalga, Kıbrıs konusunda ABD’nin menfi tavrı ve yükselen sol hareket nedeniyle CHP içinde eskisine nazaran daha solda bir kanat yönetime gelmiştir. Bu kanat da Erbakan gibi, Batı ve özellikle ABD ile ilişkilerin sınırlandırılmasını savunmuştur. Ayrıca Üçüncü Dünya ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurma eğiliminin de bu iki partinin dış politikasının ortak hedefleri arasında olduğu görülmüştür.

Bu farklılığın nedeni, CHP’nin Kıbrıs Sorunu’nu pragmatik yaklaşımla, ulusal güvenliği ilgilendiren bir dış politika sorunu olarak algılamak, MSP’nin olayı İslâmiyet adına kazanılmış bir zafer, aday ise “fethedilen toprak” olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca MSP’ye göre, hazır şartlar Türkiye’nin

⁹³⁶ Bal, “Türk Dış Politikası” **Türkler**, s.98.

⁹³⁷ MSP’nin Müslüman dünya ile daha yakın ilişkiler kurma yönündeki tutumu ilk meyvesini 1973 Arap – İsrail savaşında vermiştir. 1973 savaşında Türkiye’den üs talep eden ABD’nin isteğini reddeden Ankara, SSCB’nin Türk hava sahasını Araplar lehine kullanmasına izin vermiştir. Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, “1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (der.) Gönlübol, Mehmet, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yay., Ankara, 1987, s.552.

lehine bir durum arz ediyorken gidilebildiği kadar ileri gidilmeliydi. Aksi takdirde bir daha böyle bir imkân ele geçmeyebilirdi.

Ancak bu çıkartma ile Türkiye, hem ABD'yi hem de Üçüncü Dünya'yı karşısına almış, ABD gittikçe kendisinden uzaklaşmakta olan Türkiye'nin bu tek yanlı müdahalesini, Akdeniz'in güvenliği açısından bir tehdit olarak algımlarken, Üçüncü Dünya ise, çıkartmayı bağımsız bir Üçüncü Dünya ülkesine yapılan müdahale olarak algılamıştır.

Uluslararası alanda bu yalnızlaşmayı aşmak isteyen Türkiye, siyasal İslâmın dış politikadaki Batı karşıtı yönelimine daha da yakınlaşmak zorunda kalmıştır.

Türkiye, 1974 Kıbrıs müdahalesiyle, büyük devletleri de ilgilendiren çok yönlü ve hassas bir konuda uluslararası sahnede ön plana geçmiştir. Böylesine önemli bir konuda müdahale kararını uygulayabilmek, elbette Türkiye'ye içeride güven, dışarıda ise ağırlık kazandırmış ama sorunun uluslararası niteliğinden dolayı yoğun tepkilere de maruz bırakmıştır. Bu da özel olarak Kıbrıs sorununa, genel olarak da Türk Dış Politikası'na karşı içte duyulan ilginin sürekli bir canlılık kazanmasında etkili olmuştur.⁹³⁸

a) Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kurulması

13 Şubat 1975 günü Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yasama Meclisi ve Yönetim Kurulu, akdettikleri ortak toplantıda Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir.⁹³⁹

Türkiye, Kıbrıs meselesinde Amerika'dan umduğu desteği göremeyince bu durum iki devlet arasında soğukluk yaratmış, 1964'te Johnson Mektubu, 1975'te de Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı silah

⁹³⁸ Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü" **AÜSBF Dergisi**, s.329.

⁹³⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.460.

ambargosu nedeniyle ilişkiler gittikçe gerginleşmiştir. Evvelce ifade edildiği gibi Türkiye’de özellikle aşırı sol kesim Amerika’ya büyük tepki göstermiş, Ekim 1967’de İstanbul’u ziyaret eden Amerikan 6. Filosu aleyhine büyük gösteriler yapılmıştır.⁹⁴⁰

Türkiye, gittikçe ABD’den uzaklaşarak Sovyetler Birliği’ne ve Orta Doğu ülkelerine yakınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’nin Sovyetlere yakınlaşmasının sebebi Yunanistan’daki askeri rejimden Sovyetlerin memnun olmayışı temel neden teşkil etmiştir.

Fakat Barış Harekâtlarından sonra Yunan Cuntası çökmüş, Karamanlis Hükûmeti kurulmuş, Yunanistan NATO’dan çıkmış ve bu durumdan oldukça hoşlanan Sovyetler, tekrar Türkiye’nin aleyhine dönmüştür.⁹⁴¹

Kıbrıs meselesi dış dengeleri bu şekilde etkilerken iç siyasette de CHP ve MSP tarafından paylaşılamayan bir zafer olarak önemini korumuş ve yıllarca da öyle devam etmiştir. 21 Şubat 1975’te Mecliste MSP Grubu adına konuşan İsmail Müftüoğlu, Ecevit’in CHP – MSP Koalisyonu zamanında Kıbrıs’ı şahsi işi gibi yürüttüğünü, değil Meclisi hükûmeti dahi bilgilendirmediğini dolayısıyla meseleye dair kazanılan askerî zaferin politik karşılığının alınmadığını iddia etmiştir.⁹⁴²

Türkiye içinde siyasiler arasında bu çekişme ve tenkitler devam ederken 13 Şubat 1975 tarihinde kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti, yapılanma sürecini tamamlamak adına yoğun gayret içine girmiştir. Bu süreçte de Türkiye’den destek görmeye devam ederken kadirşinas bir yaklaşım sergilenmiş ve Türk ulusuna Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf R. Denктаş imzalı sevgi ve saygı mesajını gönderilmiştir.⁹⁴³

⁹⁴⁰ Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s.1985.

⁹⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20. yy Siyasî Tarihi (1914 – 1980)*, Ankara, 1988, s.831-832.

⁹⁴² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.445.

⁹⁴³ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:49, Oturum:2, 1975, C.10, s.384.

3) Kıbrıs Meselesi Ekseninde Şekillenen Türkiye – Yunanistan İlişkileri

16 Ağustos 1960'ta bağımsızlığını ilân eden Kıbrıs Cumhuriyeti, 24 Ağustos'ta BM'ye üye olmuştur. Ancak, Kıbrıs'ta 1963'te yaşanan olayların 1974'e kadar sürecek olan ikinci aşaması başlamıştır. Kıbrıs sorunu, artık sadece İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bir sorun olmaktan çıkıp, bağımsız ve bağlantısız bir devlet içinde yaşanan, Kıbrıslı Rumlar ve Türklerden başka Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin anlaşmalardan doğan haklar dolayısıyla taraf olmayı sürdürdükleri, Doğu ve Batı Bloklarının liderleri oldukları için, ABD ve Sovyetler Birliği'nin de yakından ilgilendikleri BM ve Bağlantısızlar Hareketi'nin gündeminde de yer alan uluslararası hal almış ve daha da karmaşıklaşmış bir sorun haline gelmiştir.⁹⁴⁴

Ayrıca dost ve müttefik vasfıyla anılan ABD'den gerekli desteği bulamayan İnönü Hükûmeti'nin, bu dönemde Dışişleri Bakanı'nı Sovyetler Birliği'ne göndermesi, Türk Dış Politikası'ndaki değişimin işaretlerinden biri olarak görülmüştür.

18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda Rum tezinin güçlendirilmesi de, ABD merkezli dış politika izlemenin doğurduğu yalnızlığı gözler önüne sermiş ve bu durum kişilikli ve çok boyutlu politika oluşturabilme çabalarının hız kazanmasına vesile olmuştur.

Bu tarihten Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıldığı 1974 yılına kadar Kıbrıs sorunu birçok zeminde tartışılmış, birçok tasarı üretilmiş, ancak bunların hemen hepsi kalıcı çözüm ve barıştan uzak olmuştur. 1965 yılından 1974 yılına kadar Kıbrıs meselesinde şu ayrıntılar dikkati çekmektedir;

8 Haziran 1966 günü Brüksel'de NATO Toplantısı sırasında İngiltere Dışişleri Bakanı M. Steward, Türk meslektaşı Çağlayangil'e Kıbrıs konusunda, adanın Yunanistan'a bağlanması karşılığında Türkiye'ye önemli

⁹⁴⁴ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C.I, s.718-719.

bir tazminat ödenebileceğini, bu teklifi ABD'nin de desteklediğini belirtmiştir. Ancak Çağlayangil bunu reddetmiştir.

9 – 10 Eylül 1967 günlerinde de Başbakan Demirel ile Yunanistan Başbakanı Kallios önce Keşan'da, sonra da Dedeoğaç'ta buluşup, Kıbrıs Sorunu'nu görüşmüşlerdir. Ancak bu görüşmelerde bir anlaşmaya varılamamış ve anlaşma çabalarının sürdürüleceği açıklanmıştır.

15 – 30 Kasım 1965 tarihleri arasında Rumlar, Boğaziçi ve Geçitkale Türk köylerine saldırmış ve 23 Türkü öldürmüşlerdir.

18 Nisan 1972 tarihinde de, günümüz Türkiye'sini çokça ilgilendiren bir gelişme yaşanmış ve Kıbrıs (Rum) Cumhuriyeti ile AET arasında bir ortaklık anlaşması imzalanmıştır.

Adada Türkler, 28 Aralık 1967'de işbaşına getirdikleri Geçici Türk Yönetimi ile varlıklarını devam ettirirken, Rum tarafında yaşanan hadiseler, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın koşullarını hazırlamıştır.

Bu gelişmeler devam ederken, TBMM'nde Kıbrıs meselesi hararetle tartışılmış ve hükûmetin harekete geçmesi için ısrarcı olunmuştur. Endişe ve ısrarlara karşılık Başbakan Bülent Ecevit, 3 Temmuz 1974 günkü Meclis konuşmasında: "Acaba Yunanistan ne zaman müzakereye razı olacak." gibi bir bekleyiş içinde, kendi meşru haklarımızın kullanılmasını ertelemeye razı olmadığımızı herkes bilmektedir, bundan sonra da razı olmayacağımızı herkes görecektir... Yunanistan diyebilir ki; "Bazı hakları sen Türkiye'nin meşru hakları olarak görüyorsun ama ben görmüyorum." Olabilir, ama bunu da çözümlenin yolu birbirine sırt çevirip küsmek değildir. Bir masanın etrafına oturup meşrulukları medenice, anlayış içinde görüşmek, müzakere etmektir." derken Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in Ottawa'da NATO Bankalar Konseyi Toplantısı'nda Yunan Dışişleri Bakanı Tetenes ile buluştuğunu ve Güneş'in izlenimine göre Yunanistan'ın geniş çaplı müzakerelerden kaçtığını ve eğer müzakere olacaksa basit konulardan başlanması gerektiğini, Türk tarafının

ise tam tersi olarak başta Ege sorunu olmak üzere ana meselelerden başlanması gerektiği kanaatini taşıdığını ifade etmiştir.⁹⁴⁵

15 Temmuz 1974 Pazartesi günü, Kıbrıs'ta Makarios'a karşı bir darbe yapılmıştı ki bu gelişmenin arkasında Yunanistan'daki "Albaylar Cuntası" olduğu kuşkusuzdu. Kıbrıs'taki Türk toplumu ve Türkiye'nin ulusal hakları ağır bir tehdit altındaydı. Hükûmet, 18 Temmuz Perşembe günü TBMM'nin toplantıya çağrılmasını kararlaştırmış ve toplantıdan bir gün önce Başbakan Bülent Ecevit garantör devletlerden biri olan İngiltere'ye gitmiştir.

Gerek Londra'da gerek Ankara'da yapılan görüşmelerde Türk hükûmetinin ve Başbakan'ın ağır baskılar altında kalmalarına karşın, Türkiye, ulusal çıkarlarını korumak için garantör devlet sıfatıyla Kıbrıs'a askeri çıkartma yapma kararını vermiştir.

20 Temmuz 1974 Cumartesi günü sabah saat 06.10'da Başbakan Bülent Ecevit, Türkiye radyolarından askeri harekâtın başladığını açıklamış, böylece, tüm olumsuz koşullara, tüm baskılara, Londra'nın ve Washington'un karşı çıkışlarına karşın, Türkiye, Kıbrıs'ta yapılmak istenen oldu-bittiye karşı direnme kararında olduğunu tüm dünyaya kanıtlamıştır.

22 Temmuz Pazartesi günü saat 17.00'de Kıbrıs'ta BM'in ateşkes çağrısına uyulmuştur.

Harekât sonucu Yunanistan'da Cunta, Kıbrıs'ta da Sampson iktidardan düşmüş, Yunanistan'da Karamanlis, Kıbrıs'ta da Klerides yönetimi ele almıştır.

25 Temmuz Pazartesi günü de Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in, Yunan Dışişleri Bakanı Mavros'un ve İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan'ın katıldıkları konferans Cenevre'de toplanmıştır. I. Cenevre Konferansı, "bölgede barışın iadesi ve Kıbrıs'ta anayasal hükûmetin yeniden tesisi" sorunlarını, Kıbrıs Türk ve Rum temsilcilerinin de katılımıyla görüşmek

⁹⁴⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.372-373.

üzere 8 Ağustos'ta toplanılmasını kararlaştırarak 30 Temmuz Salı günü dağılmıştır.

İkinci Konferans ise, tarafların anlaşamaması üzerine, 13 Ağustos Salı günü yarıda kalmış ve Çarşamba günü sabaha doğru, Türkiye'nin Kıbrıs'taki ikinci harekâtı başlamıştır. Böylece, Türklerin mahsur kaldığı bazı bölgeler ele geçirilmiş ve Türk kuvvetlerinin güvenliği sağlanmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda gösterdiği kararlı tutum, dış baskılara göğüs gerebileceğini göstermesi, dış dünyada bazı yerlerde hayranlık, birçok yerde de şaşkınlık ve tedirginlik yaratmıştır.

Bir yandan Türkiye'yi istilacı bir ülke olarak tanıtmaya propagandası yoğun bir biçimde sürdürülürken, öte yandan Türkiye'ye Kıbrıs'tan çekilmesi için baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Bu baskılar içinde en anlamlı ve ağır olanı, hiç şüphesiz, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu olmuştur.

Uzun yıllar “özgür dünya” önderliğini benimseyen ABD'nin, “sadık” bir dostu olmakla övünen ve Amerikan dış politikasının militan bir savunucusu olan Türkiye, ulusal haklarına sahip çıktığı bir günde “dost”larınca sadece yalnız bırakıldığını değil, aynı zamanda, cezalandırıldığını da görmüştür. Her istenileni Batı dayanışması adına yerine getiren, kendi öz çıkarlarını genel bir Batı çıkarı içinde eriten Türkiye görüntüsü, Kıbrıs Barış Harekâtı'yla, bir anda silinmiş ve eski günlerin özlemine duyanlarla yeni Türkiye'yi içlerine sindiremeyenler, içeriden ve dışarıdan, Türkiye'ye baskı yapmaya karar vermişlerdir.⁹⁴⁶

Ecevit, bu harekâtla büyük bir prestij kazanırken, Barış harekâtları Türkiye'de orduya ve hükûmete de büyük itibar sağlamıştır. Bundan yararlanmak isteyen Ecevit, 16 Eylül'de istifa etmiş, erken seçime gitmek istemiş ve bu amaçla bir seçim kabinesi kurmaya çalışmıştır. Fakat böyle bir kabine kuramayınca Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakanlık görevini 17 Kasım'da Sadi İrmak'a vermiştir.⁹⁴⁷

⁹⁴⁶ Gerger, “Türk Dış Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s.546.

⁹⁴⁷ Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* s.1988.

Kıbrıs Sorunu, Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türk Dış Politikası'ndaki gündem maddelerinin başında yer almış, Türk – Yunan ilişkilerinin bu dönemde gerginleşmesinin hatta savaş haline dönüşmesinin ana nedeni Kıbrıs olmuştur.

a) Kıta Sahanlığı Meselesi

Türk hükûmeti tarafından, Ege denizinde 27 bölgede petrol araması yapmak üzere Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) arama ruhsatı verilmesi ve bu ruhsatın da haritası ile beraber 1 Kasım 1973 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanması üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıta Sahanlığı sorunu başlamıştır.⁹⁴⁸

Yunanistan'la Türkiye arasında Kıta Sahanlığı meselesi patlak verdikten sonra bu çerçevede iki ülke arasında nota teatisi yaşanmış, Yunanistan, meseleyi Milletlerarası Adalet divanına götürmeyi isterken, Türkiye, Lahey Adalet Divanı'nı tercih ederek, konunun önemine binaen Bakanlar seviyesinde toplantı yapılmasını önermiştir. Irmak Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Melih Esenbel, Türkiye'nin bu teklifinin Yunanistan tarafından kabul edildiğini belirtmiştir.⁹⁴⁹

Yunan hükûmeti, 7 Şubat 1974'te Türk hükûmetine verdiği notada söz konusu ruhsatın kapladığı sahaların Yunan kıta sahanlığına girdiği iddiasıyla bu arama ruhsatının geçersiz olduğunu bildirmiştir.

⁹⁴⁸ Milletlerarası hukukta, Kıta Sahanlığı deyimi, ilk defa 1910 yılında, Portekiz tarafından Balıkçılık konusundaki deklarasyonda kullanılmıştır. Çarlık Rusyası kararın su üstü ve su altındaki bağlantısı görüşünü, Sibirya'nın kuzeyindeki bazı adalarla ilgili haklarını, Ekim 1916'da resmi olarak ilan etmekle geçerli kılmağa çalışmıştır.

Kıta sahanlığı, coğrafik yönden kararın deniz altına çökmüş kenarı olarak tanımlanmakta olup, su derinliği 50-500metre arasında değişmekte, (ortalama 130-200 m) ve gittikçe derinleşmektedir. Erhard Franz, "Yunanistan Ve Türkiye Arasında, Ege Denizi Kıta Sahanlığı Üzerindeki Hak İddiasından Doğan Tartışma" **Madencilik**, Cilt : XIV Sayı : 1, s.2-3, Çev. Dr. Selçuk Demirsoy, (Erişim) www.maden.org.tr, 22 Kasım 2010.

⁹⁴⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.459.

Türk hükûmeti de 27 Şubat'ta Yunan notasına verdiği cevapta; Anadolu kıyılarından itibaren deniz altından Batıya doğru uzanan toprakların, Anadolu'nun tabii bir uzantısı olması hasebiyle, Türkiye'nin kıta sahanlığını teşkil ettiğini ve dolayısıyla Türk kıyılarına yakın adaların da Türk kıta sahanlığı içinde bulunmaları sebebiyle bunların kıta sahanlığı olmayacağını bildirmiştir. AP ve CGP Karma Hükûmeti zamanında Ege'de kıta sahanlığı dâhilinde petrol arama izninin Türk Milli Petrol kuruluşuna verilmiş olmasından sonra I. Ecevit Hükûmeti de aynı politikayı benimsemiş ve bu durum Meclis'teki muhalefet tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁹⁵⁰

Başbakan Ecevit, bu noktada hükûmetin yaklaşımını özetlerken; "Ege'de, bizim olduğuna inandığımız kıta sahanlığı bölgesi içinde petrol aramamızı nasıl programlamış idi isek, Brüksel buluşmasından önce, aynen devam ettireceğiz. Ama bütün bunları kışkırtıcı olmadan yapacağız, dünya gözünde haklılığımızı, barışçılığımızı koruyarak yapacağız ve kendi meşru haklarımızı sonuna kadar kullanırken, iki ülke arasında yakın dostluk ve işbirliği kurulabilmesi kapılarını da açık tutmak için üzerimize düşeni yapmaya devam edeceğiz."⁹⁵¹ Diyerek, bir anlamda takip edecekleri politikanın fikrî altyapısını belirtmiştir.

Kıta sahanlığı konusunda Türk – Yunan ilişkileri Türkiye'nin Hora (Sismik-1) adlı araştırma gemisinin 6 Ağustos 1976 günü Çanakkale'den ayrılması ile bir kriz daha ortaya çıkmış ve Türkiye ile Yunanistan savaşın eşiğine gelmiştir. Fakat bir çatışma ve savaş çıkmadan, Hora, araştırmalarını yaptıktan sonra, 10 Ağustos 1976'da Çanakkale'ye geri dönmüştür.

Yunanistan, sorunla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'ne ve Milletlerarası Adalet Divanı'na başvuruda bulunmuş, 12 Ağustos 1976'da Güvenlik Konseyi kıta sahanlığı meselesinin esasına girmeksizin, tarafların, ikili müzakereleri kolaylaştırmak için, gerginliği arttırıcı hareketlerden kaçınmak hususunda her türlü gayreti harcamalarını ve ikili müzakerelere başlamalarını tavsiye eden bir karar almıştır.

⁹⁵⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1974, C.4, s.613.

⁹⁵¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.375.

11 Kasım 1976'da ise Bern Bildirisi yayınlanmıştır ki; bu bildiri iki ülke arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması görüşmelerinde izlenecek usûle ilişkin ilkeleri saptayan ilk somut adım olmuştur. Bu ilkelere göre; 1) Niteliği gereği görüşmeler tam bir gizlilik taşıyacaktır, 2) Taraflar görüşmeleri engelleyecek ve birbirlerini küçük düşürecek bütün girişim ve tutumlardan kaçınacaklardır.⁹⁵²

b) Karasuları Sorunu ve FIR Hattı

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye ile Yunanistan, karasularını 3 mil olarak belirlemişlerdir. Fakat Yunanistan 1936'da, Türkiye ise 1964'te karasularını 6 mile çıkarmıştır.

⁹⁵² Kıta sahanlığı anlaşmazlığında Yunan ve Türk tezleri şöyledir;

Yunanistan'ın Tezleri:

1) Ege'de kıta sahanlığı sınırlandırılması hukuksal bir sorundur. Ve en iyi çözüm yöntemi uluslararası yargıya gidilmesidir. Yunanistan'ın da taraf olduğu 1958 Cenevre ve 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmeleri esas alınmalıdır.

2) Yukarıda adı geçen sözleşmeler esas alındığında adaların da kendi başlarına kıta sahanlığı bulunmaktadır.

3) Yunanistan kıta ülkesi ve adalardan oluşan bir devlettir. Uluslararası hukukta kabul edilen devletin ülkesel bütünlüğü ve bölünmezliği ilkesi gereğince, Yunanistan'ın kıta ülkesi ve adalardan oluşan siyasal ve ülkesel bütünlüğünün arasına yabancı bir deniz alanının girmemesi gerekir. (Bunda Yunanistan'ın amacı, kendisini bir "takım-ada devleti" olarak kabul ettirmek ve böylece en dıştaki adaları birleştirecek çizginin içinde kalacak denizi "iç su" ilan etmektir. İç sular, aynen ülke toprağı statüsüne sahiptir).

4) Ege'de kıta sahanlığı sınırlandırılmasının eşit uzaklık ilkesine uygun olarak, Türkiye ile Ege adalarının en doğuda bulunanı arasında yapılması gerekmektedir.

Türkiye'nin Tezleri:

1) Ege'de kıta sahanlığının sınırlandırılması konusu salt hukuksal bir sorun değildir. Türk – Yunan ilişkileri ve Ege'nin tümünü kapsayan bir denge göz önüne alındığında, siyasal niteliği ağır basmaktadır. Dolayısıyla antlaşma ile halledilmesi gerekir.

2) Kıta sahanlığı sınırlandırmalarında "doğal uzantı" ilkesi esastır ve Anadolu'nun doğal uzantısı üzerinde yer alan Yunanistan'a ait adaların kıta sahanlığı olmaması gerekir.

3) Kıta sahanlığı sınırlandırılması hakça ilkelere uygun olarak yapılmalıdır. Çünkü-a) Bir bölgede adaların varlığı özel durum oluşturduğuna göre, Ege'de de özel bir durum söz konusudur, b) Ege kendine özgü durumu olan yarı kapalı bir denizdir.

4) 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'de Lozan dengesi diye adlandırılan bir denge kurulmuştur.

Silahsızlandırılmış adalar, eşit karasuyu, paylaşılmamış kıta sahanlığı ve geniş açık deniz temeline dayanan bu dengenin fazla bozulmaması her iki devletin de Ege'den eşit koşullarda yararlanması gerekmektedir.", Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.99.

1970'lerde kıta sahanlığı sorunuyla birlikte karasuları konusu da iki ülke arasında gündeme gelmeye başlamış, Türkiye, 27 Şubat 1974'te Yunanistan'a bir nota vererek şunları belirtmiştir; "Genel kapsamlı kurallar Ege gibi kapalı ya da yarı kapalı özellikler taşıyan denizlerde uygulanamaz, kendi karasularının genişliğini belirlerken bir devlet, komşu bir devletin açık denize çıkışını engelleyemez ve engellemek zorundadır."

Ege'de karasuları 12 mile çıkarıldığı takdirde Ege'nin yarısından fazlası ve bilhassa İcaria adası ile Rodos – Girit çizgisi arasındaki kısım tamamen Yunan karasularına dâhil olmuş, bu durumda Ege Denizi Yunan gölü haline gelmiş ve Türkiye'ye yaşama hakkı tanınmaz olmuştur. Bundan dolayı Türkiye, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasını bir "Casus Belli" yani "savaş sebebi" sayacağını açıklamış ve sonuç itibarıyla Yunanistan, 1960 – 1980 döneminde karasularını 12 mile çıkarmadığı gibi, günümüze kadar da çıkaramamıştır.⁹⁵³

Ege'de Türkiye ve Yunanistan arasında hava sahasını paylaşma hususunda da anlaşmazlık içerisine girilmiştir. Yunanistan'ın hava sahasının genişliği ve Ege'deki FIR hattı (Flight Information Region; Uçuş Bildirim Bölgesi) 1974'ten sonra iki ülke arasında gerilim yaratan sorunlar olmuştur.

Yunanistan, 6 Eylül 1931 tarihinde yayınladığı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile karasuları genişliği üç mil olmasına rağmen hava sahasını kıyıdağ itibaren üç milden on mile çıkarmış, ancak o dönemde Türkiye – Yunanistan ilişkilerinin dostane olmasından dolayı Türkiye, bu gelişmeye karşı bir tepki göstermemiş, bir anlamda görmezden gelmiştir.

Fakat dostane ilişkiler özellikle 1974'te yerini hasmane ilişkilere bırakınca, Türkiye, 1974'ten sonra bu durumun iki ülkenin de taraf olduğu 7 Aralık 1944 Şikago Sözleşmeleri'ne aykırı olduğunu belirterek karşı çıkmış ve Yunan ulusal hava sahasını Yunan karasuları gibi 6 mil olarak kabul edeceğini açıklamıştır. Türk jetleri, dört millik bölgeyi Yunan hava sahası

⁹⁵³ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.100.

kabul etmemiş ve bu durumu ispat için sürekli bu bölgede uçuş yapmışlardır.⁹⁵⁴

Tepkisini resmen de ortaya koyan Türkiye, Kıbrıs'a yaptığı birinci harekâtın ardından 6 Ağustos 1974 günü 714 sayılı NOTAM'ı yayınlamıştır.⁹⁵⁵ NOTAM esasen, Yunanistan'ın Ege'deki iddialarını veya isteklerini kırabilmek, yani Ege'nin ancak iki ülke tarafından eşitlik ve hakkaniyete bağlı şekilde bölüşülmesi gerektiğini vurgulayan Türkiye'nin çizdiği sembolik bir çizgiydi. Bu çizgiden Türkiye tarafına uçakların geçmesi yasaktı ve geçecekse de Türkiye'den izin alınması gerekiyordu.⁹⁵⁶

İlerleyen süreçte Türkiye, Kıbrıs harekâtından sonra Yunanistan'dan gelebilecek bir saldırı karşısında hazırlıksız olmamak için 1952'deki düzenlemeyi tanımadığını ileri sürse de, 22 Şubat 1980'de ABD ile savunma konusundaki düzenlemeleri tamamlayan Demirel Hükûmeti, daha önceki 1952 düzenlemelerini geçersiz kılan ve Ege Denizi'ni Kuzeyden Güneye ortadan ikiye bölen 714 numaralı notayı tek taraflı kaldırmasının ardından Yunanistan'ında 1157 sayılı notayı kaldırması sonucu sorun çözülmüştür.

Türkiye'nin geri adım atmasında ve böylece sorunun çözülmesinde ABD faktörü, altüst olan hava trafiği, artan uçak bilet fiyatları ve şirketlerin talepleri, bu uygulamadan asıl Türkiye'nin daha çok zarar görmesi, Yunanistan'dan askeri saldırı tehlikesinin sona ermesi önemli rol oynamıştır.

⁹⁵⁴ Bal, a.g.m., s.100-101.

⁹⁵⁵ 714 nolu NOTAM'ın Yunan mahreçli değerlendirmesi şöyledir: "Atina FIR'ına ilişkin statü 1952 yılında yürürlüğe girdi, Türkiye de bu statüye karşı ilk kez, 6 Ağustos 1974 tarihinde, Kıbrıs'ta 'Attila I' işgal planını uygulamaya başladığı sırada, tek taraflı bir girişimde bulundu; İstanbul FIR'ını batıya doğru genişletip yayımladığı 'NOTAM 714' ile Atina FIR'ına girerek itiraz etti. Böylece, Atina FIR'ının sorumluluğu altında bulunan Samotraki, Limni, Midilli, Agios Efstratios, Psara, Antipsara, Sakız, İkarya ve Onikiadalar üzerindeki hava sahasının kontrolünü üstlendi. Söz konusu NOTAM ile, Türkiye tarafından saptanan ve hemen hemen Ege'nin ortasında bulunan sınırdan geçen sivil uçaklardan, konumlarını Türk sivil havacılık teşkilatına; İstanbul'a bildirmeleri istendi. Yaklaşık olarak altı yıl süren bu durum, Türkiye'ye, özellikle ekonomik sorunlar yarattı." Mihail Grillas, "Egenin Kurnazı: Türkiye", **Radikal**, 8 Temmuz 2003, Erişim: <http://www.radikal.com.tr>, (24.09.2010)

⁹⁵⁶ 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle yönetime el koyan Genel Kurmay, 714 nolu NOTAM'ı 23 Şubat 1980 tarihinde kaldıracaktır., Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat:04.00**, Karacan Yayınları, 1986, s.171.

Fakat Türkiye, halen askeri uçaklarla ilgili ikili düzenleme gerektiğini ileri sürmektedir.⁹⁵⁷

c) Ege’de Askerî Denge ile Azınlıklar ve Patrikhane Sorunu

Yunanistan’ın Doğu Ege adalarını ve Oniki Ada’yı silahlandırması Türkiye’nin batısında ülke güvenliği açısından önemli bir sorun oluşturmuştur. Yunanistan, 1970’ten itibaren uluslararası antlaşmalara aykırı olarak adaları silahlandırmış, hatta Limni Adası’nda bir hava üssü kurmuştur.

Ayrıca Karamanlis Hükûmeti, ABD’ye tepkisini göstermek için NATO’nun askeri kanadından çekilme kararı almıştır. Bu gelişmeler karşısında Türkiye de, Batı bölgesinin güvenliğini daha iyi sağlamak için İzmir’de 20 Temmuz 1975’te Ege Ordusu olarak adlandırılan 6. Ordu’yu kurmuş ve bu ordu Orgeneral Turgut Sunalp’in başkanlığında göreve başlamıştır.⁹⁵⁸

Kıbrıs ve Ege sorunlarının dışında, Türkiye ile Yunanistan arasında, her iki ülkedeki azınlıklar ve Patrikhane’nin konumu da sorun olmuştur. Türkiye, Yunanistan’ı ülkedeki Türk azınlığın haklarını ihlâl etmekle suçlamış, Yunanistan ise benzeri şikâyetleri Türkiye’ye yöneltmiştir.

Bunun yanında Atina, İstanbul’da bulunan Fener Rum Patrikhanesi’nin “dünyadaki tüm Ortodoks kiliselerinin merkezi” anlamına gelen “ekümenlik” statüsüne sahip olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki Lozan’da sağlanan sözlü antlaşmayla Patrikhane’nin sadece İstanbul’da yaşamakta olan Rum ahali için dini merkez olması kararlaştırılmıştı.

⁹⁵⁷ Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.101.

⁹⁵⁸ **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1975.

İki ülke arasında yukarıda çerçevesi çizilen sorunlar, 1960 – 1980 döneminde çözülemediği gibi günümüze kadar taşınmış, Soğuk Savaş'ın sona ermesi bile olumlu adımlar atmaya yetmemiştir.

4) Batılı Devletlerle İlişkiler

“12 Mart 1971 yılından 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen dönemde Türkiye ile yakından ilgilenen Batı Avrupalı dost ülkelerle ilişkilere bir anlamda gölge düşmüştür. 12 Mart rejimi sonrası dönemde, Türkiye’de yer almakta olan siyasal gelişmeler dolayısıyla Batı Avrupa’daki ve orada da özellikle İskandinavya’daki dostlarımızın Türkiye’ye karşı davranışlarındaki nispi uzaklaşma ve soğukluk muhtemelen Türkiye’deki bazı çevrelerde o memleketlerin niyetlerini aşan bir şekilde kötümserce yorumlanmıştır. Biz Hükûmet olarak hiçbir zaman bu yorumlara katılmadık.”⁹⁵⁹ diyen Başbakan Bülent Ecevit, 3 Temmuz 1974’te dış politika adına yaptığı bu değerlendirmede Batılı Devletlerin aralarında “tarihi – kültürel” bağ ve yakınlığı Türkiye’den fazla olan devletlerde dahi benzer rejim bunalımları yaşansa, aynı uzaklık ve soğukluğun ilişkilerine yansıdığını vurgulamıştır.

Ecevit’in değerlendirmesinde altını çizdiği nokta, Batı ve İskandinav ülkelerinin demokrasiye ve demokratik özgürlüklere ne denli önem verdikleri, bunun da memnuniyetle karşılanması gerektiği idi. Zaten Batılı ülkelerle ilişkiler genel itibariyle; AET, Avrupa Konseyi ve Türk Dış Politikası’nda milli meselelere gösterdikleri hassasiyet ve verdikleri destek istikametinde şekillenmiştir. Dostane ilişkiler gerçekleşen ziyaret teatileri ile geliştirilmeye ve ortak paydada buluşma adına adımlar atılmaya devam edilmiştir.

Bu cümleden olarak, 25 Haziran 1974’te İngiltere Parlamentosu’ndan altı kişilik bir heyet, 1967 yılında Parlamentolararası Birliği İngiliz Grubu’nun

⁹⁵⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.364-365.

davetlisi olarak İngiltere'ye gitmiş bulunan altı kişilik Türk parlamento heyetinin ziyaretini iade maksadıyla Türkiye'ye davet edilmesinin uygun görüldüğüne dair Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlık Divanları müşterek kararları oylanarak kabul edilmiştir.

Bundan kısa bir süre sonra da çeşitli parti gruplarından oluşacak dört ila beşer kişilik bir parlamento heyetinin İngiltere Hükûmeti'nin davetlisi olarak İngiltere'yi ziyaret etmelerine dair karar Mecliste onaylanarak resmîyet kazanmıştır.⁹⁶⁰

5) Türkiye – ABD İlişkileri

a) Haşhaş Ekiminin Serbest Bırakılması ve Yankıları

12 Mart 1971 Müdahalesi'nden sonra askerlerin desteklediği Erim, Melen ve Talu hükûmetlerince yönetilen Türkiye'de, 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerden sonra tekrar tam anlamıyla sivil bir yönetime geçilmiştir.

1973 sonunda hızla bir genel seçime giden Türkiye'de tüm siyasal parti liderleri, iktidara geldiklerinde haşhaş ekim yasağını kaldıracaklarına söz vermişlerdir. Yasağın kaldırılması Türk – Amerikan ilişkilerinin tekrar gerginleşmesi anlamına gelmekteydi ki; bu riski de ancak gücünü tamamen halktan alan bir hükûmet göze alabilirdi.

Öyle ki; 1973 seçimlerinin propaganda döneminde, MHP dışında tüm siyasi partiler, iktidara gelmeleri halinde haşhaş ekim yasağını kaldıracakları sözünü vermişlerdir. Bu dönemde afyon sorununu Türk Dış Politikası'nın en

⁹⁶⁰ **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:100, Oturum:1, 1974, C.6, s.283-284.

önemli unsuru olarak gören CHP ve MSP liderleri, yasağın kaldırılmasıyla Türkiye'nin ABD'nden bağımsızlığını kazanacağı görüşünü savunmuşlardır.

CHP ve MSP liderlerinin, haşhaş yasağının kaldırılmasının en ateşli savunucuları olmaları, belki de, birbirinden çok farklı ideolojileri benimseyen bu iki partinin koalisyon hükûmeti kurabilmelerini sağlayan bir etken olmuş, hükûmet haşhaş “ortak paydası”nda kurulmuştur.

Başbakan Bülent Ecevit, 16 Şubat 1974'te yaptığı bir açıklamada, hükûmetinin yasağı kaldırmaya kesinlikle kararlı olduğunu söylemiş, böylece ilk ağızdan yasağın kaldırılması için çalışmaların başlatıldığı haberini vermiştir.⁹⁶¹

Gelişmeler her ne kadar bu istikamette ilerlese de, Meclis tüm süreci sorgulamaya devam etmiştir. Bu bağlamda Afyonkarahisar Milletvekili Rasim Hancıoğlu, haşhaş ekimine dair Başbakan'a;

“1- Haşhaş ekiminin yasaklanmasından bugüne kadar Amerika tarafından üreticiye ve mağdur olan sanayicilere ne miktar yardım yapılmıştır?

2- Alınan yardımlar ne miktar ve kimlere veya bu bölgelerin kalkınması için hangi tip yatırımlara tahsis edilmiştir?

3- Haşhaş yağı sanayicilerinin mağduriyetini önlemek maksadıyla ne gibi tedbirler alınmıştır ve ne gibi yardımlar yapılmıştır?

4- Haşhaş ziraatıyla uğraşan ve ortakçı olarak çalışan köylüye ne gibi yardımlarda bulunulmuştur?

5- Şimdiye kadar yapılan tatbikatlarda ne gibi hatalar tespit edilmiş ve bunların ne şekilde telafi edileceği düşünülmüştür?

6- Kontrollü ekim hangi tarihte başlayabilecektir?” şeklindeki sorularını yöneltmiş ve Başbakan adına Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal, şu çerçevede yazılı bir cevap vermiştir:

---

⁹⁶¹ Cumhuriyet, 17 Şubat 1974.

1- Haşhaş ekiminin yasaklanmasından bugüne kadar Amerika tarafından üretici ve sanayicilerin zararlarının telafisi için 35 milyon dolar tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu paranın 15 milyon dolarının haşhaş ekicilerine tazminat olarak dağıtılması, 20 milyon dolarının ise bölgede haşhaş ekiminin yasaklanmasından doğan ekonomik kayıplarının giderilmesi için uygulanacak projelere harcanması öngörülmüştür.

2- Tazminat ödemeleri için temin edilen fondan 7/3813 sayılı Tazminat Kararnamesi esaslarına göre 1971 yılında Ofise afyon sakızı teslim eden; 27.822 üreticiye 1972 yılında 31.496.330 TL, 61.413 üreticiye 1973 yılında 75.884.452 TL olmak üzere toplam olarak 107.380.782 TL ödenmiş bulunmaktadır.

3- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca yapılan bir araştırma sonucunda bu imalathanelerin de yasaklama dolayısıyla zarara uğradıkları ve kendilerine tazminat ödenmesi gerektiği tespit edilmiş olup, 4 yıl için 49 milyon lira tutan bu tazminatın ödenmesi için finansman kaynağı araştırılmaktadır.

Ayrıca tamirhanelerin makine ve cihazlarında yapılacak geliştirmelerle ayçiçeği tohumu işleyebilecek tesisler haline getirilmeleri ile ilgili fizibilite araştırması da yapılmış bulunmaktadır.

4- Afyon üreticisine yapılan tazminat ödemelerinde ortakçılık dikkate alınmamıştır. 1971 yılında T. M. Ofisi'ne afyon satıp teslim eden ve evvelce düzenlenen beyannamelerdeki kayıtlara uyan kimselere tazminat ödenmiştir.

5- Tatbikatlarda bir hata tespit edilmemiştir.

6- İki buçuk sene önce haşhaş ekimini tamamen yasaklama yönünde alınmış olan kararın acele ve birtakım temel meseleleri halletmeden verilmiş bir karar olduğu ortadadır.⁹⁶²

⁹⁶² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:59, Oturum:1, 1974, C.2, s.467-469.

Hükümet açısından meselenin iki yönü vardır; birincisi alınmış olan bu acele kararın birtakım problemler içinde bıraktığı çiftçilerin meselelerini yapıcı şekilde çözüme bağlamak, ikincisi afyonun gayrimeşru trafiğini önlemektir.

Hükümet'in yasağın kaldırılması için çalışmalar başlatması geçerli nedenlere dayanmıştır. Her şeyden önce koalisyonu oluşturan CHP ve MSP'nin seçmenlerine verdikleri öncelikli vaat, haşhaş ekim yasağını bir an önce kaldırmaktır. Bu nedenle hükümetin kurulmasından hemen sonra kamuoyunun yasak konusundaki baskısı giderek artmıştır. Koalisyonun her iki kanadı da, daha iktidarlarının başında verdikleri sözden dönerek halkın desteğini yitirmemek için, yasağın kaldırılması yolunda çalışmıştır.

Zaten haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklanması, Türk ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Geleneksel bir afyon üreticisi olan Türkiye, tıbbî ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla morfin ithal etmek durumunda kalmış, üstelik Türkiye'nin üretimi durdurmasından sonra dünya arzında önemli bir düşüş olduğu için, ithal morfin olağanüstü pahalıya mal olmuştur.

Buna karşın ABD bir yandan da Hindistan'dan afyon üretimini arttırmasını istemiştir. Sonuç itibarıyla böyle bir ortamda Türkiye'nin yasağı halen devam ettirmesi, dünyadaki afyon politikalarıyla da ters düştüğünden anlamını kaybetmiştir.

Yasaklama karşılığında ABD'nin parasal olarak desteklemeyi vaad ettiği haşhaş ikame projelerinin ve üreticiye yapılan tazminat ödemelerinin başarısız ve yetersiz olması, yüz bin civarında Türk çiftçisinin muhtaç duruma düşmesine neden olmuş ve bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması zaruri görülmüştür.⁹⁶³

Ayrıca Türkiye'nin yasaklama kararına rağmen Amerika'da eroin sorunu sona ermemiştir. Yeni bilgilere göre; ülkedeki eroinin ana kaynakları İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Tayland, Laos ve Burma'ydı. Eroin

⁹⁶³ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.134-135.

sorununun ortaya çıkışında önemli bir rolü olmadığı Amerikalılarca da doğrulanan Türkiye'nin, haşhaş ekim yasağını devam ettirmesi haklı olarak gereksiz bulunmuştur.

Her biri tek başına yasağın kaldırılması için yeterli olan bu nedenlerin bir araya gelmiş olmasına rağmen, Türk Hükûmeti'nin yasağı kaldırmak için çalışmalara başlaması, ABD yönetimini endişelendirmiştir.

Türk Başbakanı ile bir araya gelen Amerikan Büyükelçisi, yasağın kaldırılması konusunda tam bir kararlılık sergileyen Ecevit karşısında, bir yandan Türkiye'de yasağın devamını isteyen, bir yandan da kendi ülkesinde haşhaş ekimine başlayan bir devletin temsilcisi olarak zorlanmaktaydı. Amerikalıların uyuşturucu maddeler konusunda izledikleri ve kendi içinde tezat bulunan politikaları artık Türk Hükûmeti'ni etkilemek vasfını yitirmişti.

Başbakan Ecevit'e göre, uluslararası afyon kaçakçılığından Türk köylüsünün sorumlu olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye, coğrafi olarak Orta Doğu ile Avrupa ve Amerika arasında bulunan kaçakçılık yolu üzerindedir. Bu yol üzerinden taşınan tüm uyuşturucu maddelerin Türkiye kaynaklı olduğunu iddia etmek akıl dışıydı. Üstelik Türk güvenlik güçleri de, kaçakçılık ile mücadelede üstün başarılar kazanmaktaydı.⁹⁶⁴

Mart ortalarında Türkiye'yi ziyaret eden ABD Kongresi üyeleri Lester Wolf ve Charles Rangel, yaptıkları basın açıklamasında haşhaş yasağının kaldırılmasının Kongre'nin ve Amerikan halkının büyük tepkisini çekeceğini bildirmiştir.⁹⁶⁵ Türk parlamenterlerle yaptıkları görüşmelerde, Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan yardımının kesilebileceğini ifade eden Wolf ve Rangel, ülkelerine döner dönmez, Türkiye'nin NATO'nun Güneydoğu kanadında Sovyetler Birliği'ne karşı çok önemli bir köşe taşı olduğu gerçeğini gözardı ederek, ekonomik ve askeri yardımın durdurulması için çalışmalara başlamışlardır.

⁹⁶⁴ “Çağrı Erhan'ın Bülent Ecevit ile 15 Mart 1995'te yaptığı mülakattan.”, Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, s.136.

⁹⁶⁵ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1974.

Bu iki Kongre üyesine göre, Türkiye'nin haşhaş yasağını kaldırması "250 bin Amerikalının daha eroin bağımlısı olması anlamını taşımaktaydı ve bu eylem mutlaka engellenmeli, ya da cezalandırılmalıydı."⁹⁶⁶ Esasen bu yaklaşım Amerikan yönetimine karşı toplumsal tepkiyi daha da artıracaktır, ancak bu durumun Amerika tarafından değerlendirilmediği çok açıktır.

Wolf ve Rangel'in Türkiye'de yaptıkları temaslardan sonra 15 Nisan 1974'te bir toplantı vesilesiyle New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı Turan Güneş, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile görüşmüştür. İki bakanın görüşmesinde, artık Türk – Amerikan yetkililerinin yaptıkları her görüşmenin demirbaş konusu olan haşhaş ekimi yasağı da gündeme gelmiş, ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Türk meslektaşına, haşhaş yasağının kaldırılmasının Türk – Amerikan ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini ve ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımları tekrar gözden geçirmek zorunda kalabileceğini söylemiştir. Turan Güneş ise, Hükûmetin bu konudaki kararlılığını yinelemiş, böylece Kissinger'in başvurduğu üstü kapalı ambargo tehdidi etkisiz kalmıştır.⁹⁶⁷

Başarısız ikna görüşmelerinden sonra ABD, yasağın kaldırılması halinde Türkiye'ye yapılan yardımın kesileceği konusunda kararlı olduğunu en açık şekliyle hissettirmeye başlamıştır. 8 Mayıs 1974'te, Kongre'nin her iki kanadının birlikte aldığı bir kararla, Başkan'dan Türk Hükûmeti ile en üst düzeyde görüşüp yasağın kaldırılmasını engellemesi istenmiş, aynı kararda yasak yine de kaldırılırsa, Başkan'ın Dış Yardım Yasası ile kendisine verilen yetkiye dayanarak Türkiye'ye yapılan tüm yardımı durdurması talep edilmiştir.

Aynı gün Senato'da bir konuşma yapan Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi yetkilisi Sheldon B. Vance, haşhaş ikame projeleri ve çiftçi tazminatı ödemeleri dolayısıyla Türkiye'ye verilmesi öngörülen yardımdan, o güne kadar ödenmeyen 20 milyon doların askıya alındığını bildirmiştir.⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, s.137.

⁹⁶⁷ Yalçın Doğan, "10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı Bülent Ecevit Anlatıyor",

Cumhuriyet, 28 Temmuz 1984, s.8.

⁹⁶⁸ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1974.

Bu dönemde iç siyasette tenkit ve eleştiriler sadece Amerika'ya karşı yapılmamış, IV. Demirel Hükümeti Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 12 Mart Muhtırası'nda CIA'nın parmağı olduğunu, AP'ne haşhaş ekimini yasaklatamayacaklarını bildiklerinden 12 Mart Muhtırasını arka planda idare ederek taleplerine koşulsuz cevap verecek kişileri iş başına getirdiklerini iddia etmiştir. Bu sözler üzerine, yasağı resmen uygulamaya koyan dönemin Başbakanı Nihat Erim'de 1976 yılında eleştirilere cevap verirken şu verilerin altını çizmiştir: "1961'de 42 ilde haşhaş ekilmekteydi. 1967'de 18 ilde, 1968'de 11 ilde, 1969'da 9 ilde, 1971'de ise 7 ilde haşhaş ekimi yapılıyordu. 1960'tan beri haşhaş ekilen illerin sayısında bir azalma vardır.

1964'te Türkiye, Cenevre'de Dünya Afyon Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın bir maddesinde, haşhaş eken ülkelerin, kaçakçılığı önleyici tedbirler alması ve kaçakçılığa mani olunmazsa, ekimin yasaklanması şart koşuluyordu.

Bu antlaşma, 1967'de yürürlüğe girmiş ve o tarihten sonra AP, haşhaş ekilen illerin sayısını azaltmaya başlamıştır. Zaten merhum İnönü de buna taraftardı. AP iktidara geçtiğinde, 1961'deki 42 ilden ancak 18'inde haşhaş ekiliyordu. 1971'de bu miktar 7'ye inmişti ve 1970 – 1974 yılları arasında Türkiye'de bulunan Amerikalı diplomat James Spain'ın açıklamasına göre, Demirel Hükümeti, 1971 yılı içinde 3 ile daha yasak konulacağını vaat etmişti."⁹⁶⁹

Görülüyor ki; hem Ecevit'in hükûmette bulunduğu CHP iktidarı, hem de AP iktidarı zamanında haşhaş ekilen illerin sayısı tadrîcen azaltılmıştır. Demek CIA'nın sonu meçhul bir maceraya atılmasına lüzum yoktur. Üstelik Erim Hükümeti'nin yasaklama kararı, kendisinden sonraki iktidarları bağlamamaktadır. Nitekim CHP – MSP koalisyonu zamanında haşhaş ekimine tekrar müsaade edilmiştir. Amerikalıların bu hususta baskı yaptığı bir gerçektir. Ama istediğini elde etmek için, bir darbe ile başa kendi adamını geçirttiği iddiası, bir dışişleri bakanının ağızından çıktığında daha kapsamlı anlamlar taşıyan ağır bir ithamdır.

⁹⁶⁹ Nazlı Ilıcak, **Makaleler 1976 – 1977**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980, s.83-84.

b) Haşhaş Ekimine Tekrar Başlanması ve Alınan Tedbirler

CHP – MSP Koalisyon Hükûmeti göreve başladığı günden itibaren ısrarla üzerinde durduğu haşhaş ekimine ilişkin yasağı, Temmuz 1974'te yayınladığı bir kararname ile kaldırmış ve bu kararname ile Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Uşak illerinin tamamı ile Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde 1974 – 1975 mevsiminden itibaren haşhaş ekimine yeniden izin verilmiştir.

Temelde yasağın kaldırılmasının nedenleri, ilaç hammaddesi ihtiyacının sağlanması ve geçimi haşhaş ekimine bağlı çiftçilerin yaşam koşullarının düzeltilmemesi olarak açıklanmıştır.

Kararnamede, ekim yapacak olanların TMO'nden izin belgesi almaları gerektiği, öteden beri haşhaş tarımı ile uğraşan ve fakir olan çiftçilere ekim izni dağıtılmasında öncelik verileceği ve her ekicinin en çok 5 dekar alanda ekim yapabileceğine ilişkin hükümler de yer almıştır.⁹⁷⁰

Söz konusu kararnamenin Resmî Gazete'de yayınlanmasından sonra TBMM'nde bir konuşma yapan Başbakan Bülent Ecevit, haşhaş ekiminin insan sağlığı için zararlı sonuçlar vermesini önlemek bakımından, gerekli denetim ve gözetim konusunda, yetkili uluslararası kuruluşların tavsiyelerine ve teknik yardımlarına iyi niyetle açık olacaklarını bildirmiştir. Başbakan Ecevit, haşhaş ekimine izin vermekle millî bir politikanın gereklerini yerine getirdiklerine inandığını söylediği konuşmasında, yasağın kaldırılması için beş ay beklenmesinin nedenini, bu konuda tüm dünyanın insanî kaygılarını tatmin edici etkin çözümleri titizlikle aramalarına bağlamıştır.⁹⁷¹

Eylül 1974'te, haşhaş ekimine tekrar başlanmasını izlemek için Türkiye'ye gelen BM yetkililerinin, yukarıda sözü edilen önlemlerin yetersiz

⁹⁷⁰ Resmî Gazete, No: 14932, 1 Temmuz 1974.

⁹⁷¹ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1974., (Sür. Yay. Ek-24)

kalabileceğine yönelik endişelerini dile getirmeleri üzerine Hükûmet, o güne kadar hiçbir afyon üreticisi ülkenin başvurmadığı, kaçakçılığı önlemede en etkin yolu uygulamaya karar vermiş ve “haşhaş kellesinin tarlada köylü tarafından çizilerek elde edilen afyonun TMO’ne getirilmesi uygulamasına son verileceğini, bunun yerine haşhaşın çizilmeden toplanıp TMO’ne getirileceğini” açıklamıştır.

BM, Türk Hükûmeti’nin aldığı bu kararı büyük memnuniyetle karşılamış, haşhaşın çizilmeden devlete teslim edilmesiyle, afyonun yasadışı yollarla kaçakçıların eline geçmesinin tamamen imkânsız hale geldiği fikrini benimsemiştir. Hükûmet’in haşhaş kapsülünün çizilmesinin yasaklanmasına ilişkin kararnamesi 16 Ocak 1975 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁷²

Haşhaş kapsülünün çizilmesinin durdurulması Türkiye’yi ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. O güne kadar üreticinin elde ettiği afyon devlet tarafından toplanıp yurtdışına ihraç edilmekteyken, artık haşhaşın işlenmemiş haliyle ihraç edilmesine çalışılmaya başlanmıştır. Türkiye’nin haşhaşın işlenip afyon elde edilmesini sağlayacak bir fabrikadan yoksun bulunması, ithalatçı ülkelerin çoğunun da böyle bir fabrikaya sahip olmamaları nedeniyle işlenmemiş haşhaşı almak istememeleri, üreticiden toplanan tonlarca haşhaşın TMO’nin depolarında birikmesine ve çürümesine yol açmıştır. 1975’te üreticiden alınan 5 milyon ton haşhaşın ancak 50 bin tonu ihraç edilebilmiştir.⁹⁷³

Türkiye’de haşhaş ekimine tekrar başlanmasına izin verilmesi, ülkede büyük bir sevinç doğurmakla birlikte, bazı siyasiler bu kararın Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini belirterek, muhalif bir tutum içine girmişlerdir.

Ana muhalefet partisi AP’nin Genel Başkanı Süleyman Demirel, verdiği bir demeçte, yasağın kaldırılmasının ülkenin bağımsızlığı ile hiçbir

⁹⁷² Erhan, *Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, s.140.

⁹⁷³ “**T.C.Toprak Mahsulleri Ofisi, Afyon ve Haşhaşla İlgili Not**, Basılmamış Hizmet İçi Not, 19 Ağustos 1981, s.3.”, Erhan , *Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, s.141.

ilgisinin olmadığını ifade ederek, ABD tarafından olumsuz değerlendirilebilecek bu kararın enine boyuna düşünüldükten sonra alındığını ümit ettiğini söylemiştir ki; bu ümit ifadesinde örtülü bir tenkit ve endişe vardır.

Karara karşı pek de olumlu olmayan bir tutum sergileyen Süleyman Demirel, başbakanlığı döneminde ABD'nin haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda yaptığı baskılara uzun süre direnen, hatta iddiaya göre bu nedenle koltuğundan olan bir parti lideriydi. Üstelik genel başkanı bulunduğu partinin tabanı büyük ölçüde haşhaş ekicisi çiftçilerin yaşadığı bölgelere dayanmaktaydı.

Daha önceki pek çok demecinde, kendisinin de afyonun üretildiği bölgede doğup büyüdüğünü, bu ürünün köylü için ne anlam taşıdığını çok iyi bildiğini ifade etmiştir. Bunlar göz önüne alındığında, Süleyman Demirel'in tutumunun sadece muhalefette olmaktan kaynaklanan bir hareket olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Demirel'in olumlu olmayan, ancak çok muhalif motifler de içermeyen tutumunun yanında, AP içerisinde karara büyük tepki gösterenler de olmuştur. Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak, TBMM'de düzenlediği basın toplantısında, "Hükûmetin haşhaş meselesini istismar ederek, maksatlı ve tahrik edici bir üslupla, eşine pek ender rastlanan bir mesuliyetsizlik hissi içinde, Türkiye'yi büyük ve hakiki dostu ve müttefiki olan ABD'den koparmak peşinde olduğunu" iddia etmiştir. "Amerikan milleti için haşhaşın arzettiği tehlikenin, Sovyet balistik füzelerinden gelecek olanlarınkinden farksız olduğunu" savunduğu açıklamasında Murat Bayrak, "Ecevit Hükûmeti'nin ülkeyi NATO'dan ayırarak, komünist blok içine sürüklemeyi hedeflediğini" söylemiştir.⁹⁷⁴

Çeşitli basın yayın kuruluşları ise hükûmetin aldığı bu karara dünya devletlerinin de tepkili olduğunu "Haşhaş yüzünden dünya aleyhimize döndü" manşeti ile vermiştir. Orta Doğu Gazete'sinin haberine göre Amerika'nın New York Daily New gazetesi; Nixon'ı Türkiye'ye yapılmakta olan askeri ve

⁹⁷⁴ "AP Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak'ın 10 Temmuz 1974 Tarihinde TBMM'de Yaptığı Basın Açıklaması", Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, s.143.

ekonomik yardımı kesmeye çağırıyor, İngiliz The Times; haşhaş ekiminin Türkiye'ye çok pahalıya mal olacağını belirterek, "Türkler bu kararla erkeklik yaptıkları kanaatindedirler. Ama bu durum onların Amerika ile ilişkilerini bozacak ve ekonomik yardımlar mutlaka kesilecektir."⁹⁷⁵ diyordu. Görüldüğü üzere hükümetin attığı adım oldukça büyük ve cesur, bir o kadar da tehlikeli sonuçlara gebe görülmüştür.

ABD Senatosu'nun 12 Temmuz 1974'te haşhaş yasağının tekrar konulmaması durumunda, Türkiye'ye verilmekte olan yardımın durdurulmasına ilişkin kararı, Türkiye'de yasağın kaldırılmasını destekleyenlerin sayısının artmasına yol açmıştır. Başta Türk-İş olmak üzere birçok sendika ve meslek odası, haşhaş ekimine tekrar başlanmasını desteklediklerini açıklamıştır.

Aralarında Ali Sirmen, Oktay Akbal ve Mehmet Haşmet'in de bulunduğu bazı köşe yazarları da yazılarında, ABD'nin 1947'den beri vermekte olduğu yardımların zaten ülkeye bir fayda getirmediğini savunarak, haşhaş yasağının kaldırılmasına destek vermişlerdir.⁹⁷⁶

c) Türkiye'nin Haşhaş Ekimini Serbest Bırakmasına ABD'nin Tepkisi

Kararın alınması ile Türk – Amerikan ilişkilerinde bir kez daha gergin bir döneme girilmiştir. Kararın açıklanmasından bir gün sonra ABD Kongresi'nin her iki kanadı, Başkan'ın bir an önce Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardımı durdurmasını ve Türkiye'nin BM nezdinde protesto edilmesini öngören ortak bir karar almıştır.

ABD Başkanı, Kongre kararında yer alan istekleri yerine getirmemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John King, 3 Temmuz'da yaptığı

⁹⁷⁵ Orta Doğu, 9 Temmuz 1974. (Sür. Yay. Ek-25)

⁹⁷⁶ Cumhuriyet, 14 Temmuz 1974 ve 15 Temmuz 1974.

açıklamada, Türkiye'ye tarımsal geliştirme projeleri çerçevesinde verilmesi kararlaştırılan 20 milyon doların gönderilmeyeceğini, ancak Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımın kesilmesinin söz konusu olmadığını bildirmiştir. Amerikalı yetkililer, daha önce de 20 milyon dolarlık yardımı göndermeyeceklerini açıkladıkları için ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün beyanatı Ankara'da büyük şaşkınlık yaratmamıştır.

Yine de Washington'daki Türk Büyükelçisi Ankara'ya çağrılarak, belki de, Macomber'in Washington'a çağrılmasına mukabelede bulunmuş, ayrıca, Maliye Bakanı Deniz Baykal, ABD'nin ödemeyeceğini açıkladığı tazminatın kalan kısmının bütçeden ödeneceğini, bu çerçevede haşhaş ekim yasağından zarar görmüş olan 63 bin aileye hak ettikleri yardımın yapılacağını açıklamıştır.⁹⁷⁷

Amerikan basın – yayın organlarında yükselen Türkiye karşıtı propaganda, ileriki günlerde ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmelerin de bir anlamda habercisi olmuştur.

Türkiye, muhtemel olumsuz tepkileri bertaraf etmek amacıyla, yasağın kaldırıldığı ilk günden itibaren ABD kamuoyu nezdinde bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Şöyle ki; Başbakan Bülent Ecevit, C.B.S. televizyonuna 5 Temmuz'da verdiği bir demeçte, haşhaş yasağının demokrasinin bunalım geçirdiği bir zamanda halka rağmen alındığını, demokratik bir ülkede uygulanmasının mümkün olmadığını söylemiş, Türk köylüsünün yasadışı afyon ticareti ile ilgilenmediğini belirtmiştir. Ecevit aynı zamanda Türkiye'nin kaçakçılığın önlenmesi konusunda herhangi bir uluslararası örgüt ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁸

Ecevit'in ABD basınına yaptığı açıklamaya rağmen, bu ülkede yürütülen Türkiye karşıtı girişimler durmayınca, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın öncülüğü ile haşhaş konusunda görüşmeler yapmak üzere, TBMM üyelerinden kurulu bir heyetin ABD'ne gitmesine ilişkin çalışmalar başlatılmış, ancak daha sonra ikiye AP ve CHP, birer DP, MSP ve CGP Milletvekilinden

⁹⁷⁷ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1974.

⁹⁷⁸ Cumhuriyet, 6 Temmuz 1974.

oluşturulan bu iyi niyet heyetinin ABD'ye gidişinin hiçbir yarar sağlamayacağı gerekçesiyle program iptal edilmiştir.⁹⁷⁹

Tasarı sahibi Lester Wolf, görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, “gelenekselleşmiş” bir iddiayı savunarak, ABD'ne göre eroinin % 80'inin Türkiye'den geldiğini tekrarlamıştır. Wolf'a göre yasal afyon satışları Türkiye'nin milli gelirinin % 1'inden az bir gelir sağlamaktaydı. Bu kadar önemsiz getirisi olan afyon üretimine, sadece, “demagog” Türk politikacılarının “popülist” politikaları sonucunda yeniden başlanmıştır.

Wolf, Orta Doğu ve Balkanlar'da aralarında, Yunanistan'ın da bulunduğu birçok ülkenin afyon üretme potansiyeli olduğu halde, sırf insani nedenlerle üretimde bulunmadıklarını, Türkiye'nin ise yetersiz güvenlik önlemlerine rağmen, üretime tekrar başlayarak büyük bir insanlık suçu işlediğini iddia etmiş ve tekrar Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımın durdurulmasını istemiştir.

Wolf'un destekleyicilerinden Connecticut temsilcisi Robert Steele de, görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, 1971'de Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra zamanın Başbakanı Nihat Erim'in açıklamalarını hatırlatarak, “Haşhaşı yasaklarken büyük insani sorumluluklardan bahseden Türk devlet adamları, yasağı kaldırırken sorumsuzluk örneği sergilemektedirler.” demiştir. Steele'in bu ifadesi oturuma katılan temsilcilerin birçoğu tarafından da desteklenmiştir.⁹⁸⁰

Görüşmelerde, Türkiye'ye yapılan yardımın kesilmesine karşı çıkanlar da söz almıştır. Bunlardan Peter Frelinghuysen, Amerikan yardımının bir tehdit unsuru olarak kullanılmasının karşısında olduğunu belirterek, kaçakçılara karşı mücadelesinde Türkiye'ye daha çok yardım yapılmasının gerekliliğini savunmuştur. Edward Derwinski de, hemen hemen aynı görüşleri dile getirerek, yardımın durdurulmasına karşı çıkmıştır.

⁹⁷⁹ Cumhuriyet, 11 ve 15 Temmuz 1974.

⁹⁸⁰ Erhan, Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu, s.147.

Otulum başkanı Thomas Morgan da, Türkiye'den üretimi durdurmasını istemek yerine daha sıkı denetim önlemleri almasına yardımcı olmanın mantıklı bir hareket olacağını ifade etmiştir ancak Lester Wolf ve arkadaşları bu önerilere karşı çıkmışlardır.

Bu görüşmeler sürerken Temsilciler Meclisi, 16 Temmuz 1974'te, 1961 Dış Yardım Yasası'nda bir değişiklik yaparak, Türkiye'ye gönderilen bütün askeri, ekonomik ve diğer yardımlar ile tüm savunma amaçlı mühimmat ve hizmet satışı ve silah nakliyesine ait ruhsatları askıya almış ve aynı gün aldığı bir diğer kararla ABD İhracat ve İthalat Bankası'nın Türk Hükûmeti'ne, ajanslarına ve ulusal kuruluşlarına, garanti, sigorta ve kredi verilmesini, 1 Ocak 1975'ten geçerli olmak üzere durdurmuştur.

Türkiye'nin haşhaş yasağını kaldırmasıyla ilgili olarak Temsilciler Meclisi'nde yapılan görüşmelerin sonunda, 6 Ağustos 1974'te alınan 507 sayılı kararla da, afyon üretimine başlanmaması için ABD'li yetkililerce yapılacak girişimlerin sonuç vermemesi halinde, Türkiye'ye gönderilen tüm yardımların durdurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁸¹ Dolayısıyla yavaş yavaş daha ağır yaptırım uygulama dönemine girilmiştir.

ABD yönetiminin Türkiye'ye uyguladığı tüm yaptırımlara rağmen Türk Hükûmeti'nin haşhaş yasağını kaldırmaya yanaşmaması, hatta CHP-MSP koalisyonunun Aralık 1974'te sona ermesinden sonra kurulan MC koalisyonlarının köylüyü haşhaş ekmeye teşvik edici bir politika izlemesi, ABD Kongresi'nin 1975 yılı içinde haşhaş yasağıyla ilgili üç karar daha almasına yol açmıştır.

14 Ocak, 5 Haziran ve 30 Temmuz tarihli bu üç kararda da, öncekiler gibi, Başkan'ın Türk Hükûmeti nezdinde üst düzeyde girişimlerde bulunarak, haşhaş ekim yasağını tekrarlatması istenmiştir. Ancak ABD Başkanı, haşhaş konusunda Türk yetkililerle hiçbir görüşme yapmamıştır.

Başkan'ın bu konuda hareketsiz kalışının nedeni, Türkiye'nin almış olduğu önlemlerin afyon kaçakçılığını büyük ölçüde sona erdirmesi olmuştur.

---

⁹⁸¹ Erhan, a.g.e., s.148.

Özellikle haşhaşın çizilmesinin yasaklanmasıyla, afyon kaçakçıları önemli bir kaynağı yitirmişlerdir.

Türkiye'nin almış olduğu önlemlerin etkinliğini, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Sisco, kongrede yaptığı konuşmada dile getirmiş ve Türkiye'deki haşhaş üretiminin hem Amerikalı hem de BM uzmanlarınca yakından izlenmekte olduğunu, haşhaşın çizilmesine yönelik yasağın Türk güvenlik güçlerince çok iyi denetlendiğini ve 1975 yılı içinde hiçbir kaçakçılık olayı saptayamadıklarını ifade etmiştir. Dahası ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Macomber de, kongredeki görüşmelerde, kendi inceleme ve gözlemlerine dayanarak Türkiye'de haşhaş ekim ve toplama mekanizmasının mükemmel çalıştığını belirtmiştir.⁹⁸²

ABD'nin Türk afyonuna yönelik tutumunun değişmesinin en önemli nedenlerinden biri de, Türk Hükûmeti'nin, çizilmemiş ve afyonu alınmamış haşhaş üreticiden topladıktan sonra, işleyerek ilgili afyon türevleri elde edeceği bir alkaloid fabrikası açmaya karar vermesi olmuştur. Bu fabrikanın faaliyete geçmesiyle afyon üretiminin tekelleştirilmesi süreci tamamlanmıştır.

d) ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu Kararı Alması ve Türkiye'den Yükselen Tepkiler

Yukarıda ifade edildiği gibi Türk hükûmeti, 1971 Haziran'ında Nihat Erim Hükümeti döneminde konulan haşhaş ekimi yasağını 1 Temmuz 1974'ten itibaren kaldırmış, bu hadise Amerikan hükümeti ve Kongre çevrelerinde büyük tepkiyle karşılanmıştır. Her ne kadar Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet gerekli kontrol tedbirlerinin alınacağı hususunda Amerika'ya teminat vermiş ise de, daha o zaman Amerikan Kongresi'ndeki

---

⁹⁸² Erhan, a.g.e., s.150-151.

eğilim, Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakmasına karşılık, Türkiye'ye silah ambargosunun tatbiki şeklinde olmuştur.

Ardından Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı, Ada'nın üçte biri üzerinde kontrol kurması ve Yunan lobisinin faaliyetleri Kongre'yi daha da Türkiye'nin aleyhine çevirmiştir. Ayrıca Vietnam Savaşı'ndan dolayı Kongre ile Başkan arasındaki kopukluk da, Türkiye'ye ambargo konulması için uygun zemini hazırlamıştır.⁹⁸³

1975 yılına girildiğinde ABD Hükümeti, ihtiyatlı bir tutum içinde görünmekle birlikte, Amerikan kamuoyunda ve Kongre'de (özellikle de Temsilciler Meclisi'nde) –tabii Yunan lobisinin etkin faaliyetinin de rolüyle– Türkiye'ye karşı aleyhte bir hava doğmuştur. Türkiye'ye karşı oluşan bu menfi atmosferin etkisi içinde, Vietnam ile Watergate'den dolayı yürütme organına karşı güvenini kaybetmiş olan Amerikan Kongresi, Türkiye'ye verilen silahların amaçları dışında kullanıldığı gerekçesiyle ambargo uygulamasına karar vermiştir.

17 Aralık 1974'te Senato'nun ve 18 Aralık 1974'te de Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği 93-559 sayılı kanunla, 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren, ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ambargosu uygulanmaya başlamıştır. Bu kanuna göre, 5 Şubat 1975'e kadar Türkiye "ateşkes"e riayet eder ve Kıbrıs'a yeni asker ve Amerikan silahı sevketmez ise, ambargo uygulanmayacak, aksi takdirde tatbik edilecektir.⁹⁸⁴ Ve tarihler 5 Şubat 1975'i gösterirken Amerikan Hükümeti, Türkiye'ye yönelik almış olduğu "Silah Ambargosu" kararını resmen uygulamaya koymuştur.⁹⁸⁵

ABD silah ambargosu, 1969 Savunma İşbirliği Antlaşması'nın ilişkilerde getirdiği sükûnete indirilmiş ağır bir darbe olmuş ve Türkiye'nin askerî durumunda önemli sarsıntılar yaratmıştır. Ambargonun uygulanması başlarken, Türkiye'ye sevk edilmesi gereken 200 milyon dolarlık askerî

⁹⁸³ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.102.

⁹⁸⁴ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1973 – 1983", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1990)**, C.II, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.589.

⁹⁸⁵ Faruk Sönmezoglu, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006, s.263.

malzeme vardır. ABD Başkanı Ford'un, bir yandan Kongre'yi yumuşatma, öte yandan da Türkiye'den Kıbrıs konusunda bazı tavizler koparma yönündeki çabaları sonunda Senato, Başkan'ın 20 Şubat 1975'te yaptığı bir teklifi 19 Mayıs'ta ele alarak 40'a karşı 41 oyla, Başkan'a ambargoyu kaldırma yetkisini vermiştir. Fakat Temsilciler Meclisi'nin de kabulü gerektiği halde bu yönde herhangi bir gelişme olmamıştır.

Bunun üzerine Türkiye, 17 Haziran 1975 tarihinde ABD'ye verdiği bir notayla; Türkiye'deki 20 kadar ABD üssünün statüsü hakkında 30 gün içinde müzakereye gidilmesini, ABD müzekereye yanaşmadığı takdirde yeni bir durumun doğacağını bildirmiştir.

Türkiye'nin bu girişimi üzerine Temsilciler Meclisi, 24 Temmuz'da ambargo konusunu tekrar ele almış, fakat ambargonun kaldırılması 17 oy farkıyla reddedilmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti, 25 Temmuz'da ABD'ye verdiği yeni bir notayla; 3 Temmuz 1969 tarihli Türk – Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nı 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırdığını, Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrol ve gözetimi altına gireceğini bildirmiştir.⁹⁸⁶ Ardından bu konuda ne denli ciddi olduğunu ortaya koymak adına, üsler Silahlı Kuvvetlerin gözetimi altına alınmış ve Türk bayrağı çekilmiştir.⁹⁸⁷

Türkiye'nin bu kararlı tutumu, Temsilciler Meclisi'ni bir ölçüde yumuşatmıştır. Nitekim Temsilciler Meclisi, 6 Ekim'de kabul ettiği bir kararla 5 Şubat 1975'ten önce anlaşması yapılmış ve nakdî bedeli Türkiye tarafından ödenmiş olan 185 milyon dolarlık askerî malzemenin sevkine izin vermiştir.

Amerikan silah ambargosu kararı, gerek toplum tarafından, gerekse Meclisteki milletvekilleri tarafından yoğun tepki ile karşılanmış, özellikle Meclis gündeminde siyasî partiler, 21 Şubat 1975 günü Dışişleri Bakanlığı'nın

⁹⁸⁶ Gönlübol – Ömer Kürkçüoğlu, “1973 – 1983”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1990)*, C.II, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.5890-591.

⁹⁸⁷ **Orta Doğu** 27 Temmuz 1975, (Sür. Yay. Ek-26)

bütçe görüşmeleri esnasında, ambargoya konuşmalarında geniş yer ayırarak, meseleye dair yaklaşımlarını ve tepkilerini ortaya koymuşlardır.

CGP Grubu adına konuşan Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu, “Kongre’nin aldığı karar, bölgemiz ve dünya güvenliği açısından ve iki ülke arasındaki münasebetler bakımından doğru olmamıştır... Amerikan Kongre üyelerinden bazılarının küçük oy hesaplarına ve iç politika düşüncelerine saplandıklarını görüyoruz. Fakat bütün bunların yanında Türkiye’ye askeri malzeme satılmasını dahi imkânsız hale getiren ambargo konmasını, yardımlaşma sözleşmesinin tek taraflı bir kararla kesilmesini acaba yalnız bu sebepler izah eder mi? sorusunu kendi kendimize sormalıyız. Bunun ardında başka ne gibi faktörler bulunabilir? Bunu iyice tahlil etmeliyiz.”⁹⁸⁸ sözleriyle partisinin ABD ambargosuna tepkisini dile getirmiştir.

AP Grubu adına konuşan Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk ise;

“Silah ambargosu, Amerika’nın NATO’da kuvvet hedeflerine göre yüklendiği vecibeden kaçması, taahhütleri tek taraflı olarak ihlâl etmesi anlamına gelir. Bu yönüyle konu, Türkiye kadar NATO ittifakına dâhil ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir. Amerikan silah ambargosu, hiçbir şekilde bir baskı aracı olarak kullanılamaz. Haklarımızı sonuna kadar savunmadaki kesin kararlılığımıza da gölge düşüremez.”⁹⁸⁹ değerlendirmesini yapmıştır.

DP Grubu adına konuşan Muğla Milletvekili Adnan Akarca’nın ABD silah ambargosuna dair yaklaşımları ise şöyledir: “ABD, bize verdiği dış yardımı ister kessin ister yeniden versin, bu, Türkiye’nin Orta Doğu’da, Balkanlarda ve Avrupa’daki etkinliğini asla değiştirmeyecektir.

Türkiye’de hiçbir hükûmet, Kıbrıs konusunda taviz veremez. Nitekim ABD Kongresi, silah ambargosu ile Türkiye’nin oturacağını sanmış ve çok fena yanılmıştır. Bizim kanaatimizce, Amerika’nın silah ambargosu ile bugün Türkiye’nin NATO güvenlik sistemindeki yeri sarsılmamıştır.

⁹⁸⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.449.

⁹⁸⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.452.

Gene Türkiye'nin yeri Batı dünyasının yanındadır ve Türkiye, Batı demokrasisine, insan hak ve hürriyetlerine bağlıdır.

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Kongre kararını açıkça "Facia" olarak nitelendirmiş, Başkan Ford ise, "Büyük bir hata" olduğunu defalarca söylemiştir."⁹⁹⁰

CHP adına kürsüye gelen İstanbul Milletvekili Haluk Ülman ise partisinin yaklaşımını dile getirirken; "Türkiye ile Amerika arasındaki anlaşma tek yanlı yardım anlaşması değil, karşılıklı yardımlaşmayı öngören bir anlaşmadır. Amerika Türkiye'ye silah yardımı yapmaktadır ama Türkiye de buna karşılık ona topraklarında çeşitli kolaylıklar tanımaktadır. Üstelik bu kolaylıklar Türkiye'nin güvenlik riskini artırmaktadır..."

Amerikan kongresinin aldığı son karar yalnız Birleşik Devletler'in bundan sonra Türkiye'ye askerî yardım yapmasını önlememiştir. Bu yardım zaten son yıllarda çok azalmış durumdadır ve Türkiye, savaş araç ve gereçlerinin büyük bir bölümünü Amerika'dan kendi parası ile satın almaktadır.

Oysa şimdi bu kararla Türkiye'nin Birleşik Devletler'den kendi garantisi ile savaş araç ve gereçleri satın alması da engellenmektedir. Bunu dostça bir davranış olarak değerlendirmek mümkün değildir." derken değerlendirmesinin belki de en önemli kısmında şunları ifade etmiştir: "Amerikan kongresinin aldığı bu karar üzerine şimdi Türkiye, dış politikasında önemli bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Ya Kongre bu kararı değiştirecek ve Türkiye silahlarını Amerika'dan almaya devam edecek ya da silahsız kalamayacağına göre savaş araç ve gereçlerini sağlayacağı yeni bir ülke arayacaktır.

Bu da Türkiye'nin dış politikasına yeni bir yön vermesi anlamına gelmektedir. Bülent Ecevit'in dediği gibi "Bir ülkenin değil savaş araç ve gerecini aldığı ülkeyi değiştirmesi, bu araç ve gereçlerin yedek parçasını temin ettiği kaynağı değiştirmek zorunda kalması dahi, o ülkenin izlediği dış

⁹⁹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.454.

politikayı değiştirmek zorunda kalması demektir.” Herkesin bunu ciddiye alması gerekir.” uyarısı ile ambargo kararının sonuçlarına dikkat çekmiştir.

Hükümetin görüşünü ifade eden Dışışleri Bakanı Melih Esenbel ise tüm partilerin ve Türk Milleti'nin kendilerinden bekleneceği gibi görüş birliği içinde olmalarından Hükümet olarak memnuniyet duyduklarını dile getirdikten sonra, bu meselenin Türk – Amerikan ilişkilerini de aşan, NATO ittifakını ilgilendiren bir sorun olduğunun altını çizmiştir.⁹⁹¹

NATO'nun askerî kanadında ciddi bir ağırlığı olan Türk ordusunun böyle bir ambargo uygulaması ile zayıflayacağı, bunun da NATO savunmasını zayıflatacağı güçlü bir hakikattir.

6) Türkiye'nin Orta Doğu ve İslâm Ülkeleriyle İlişkileri

Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam Ülkeleri ile ilişkileri, büyük önem atfedilen ve karşılıklı ziyaretler ile işbirliği ortamına zemin hazırlanan diplomatik bir alan olmuştur. 1970 yılında 30 Nisan – 5 Mayıs tarihleri arasında Pakistan Cumhurbaşkanı Yahya Han Türkiye'yi ziyaret etmiş,⁹⁹² 1972 yılının 24 – 25 Ocak günlerinde ise Pakistan Devlet Başkanı olan Butto'nun Türkiye'ye ziyareti söz konusu olmuş ve aynı yılın Eylül ayında Irak Cumhurbaşkanı El-Beki ve Afgan Kralı Zahir Şah Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

Arap ülkeleriyle üst düzeyde bu ilişkiler yaşanırken 1966 – 1973 yılları arasında, Başbakanlık ve Dışışleri Bakanlığı düzeyinde de hareketli bir dönem yaşanmıştır.⁹⁹³ Ayrıca bu hareketlilik Türkiye'nin özellikle Orta Doğu

⁹⁹¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.457-460.

⁹⁹² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.387.

⁹⁹³ Karşılıklı ziyaretler hakkında 1960 – 1974 arası kronolojik bilgi için bkz. İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945 – 1975)**, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.269-364.

coğrafyasına karşı hayli duyarlı bir politika takibini ortaya koymuştur. 1970 yılının 23 Nisan günü Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Orta Doğu Haber Ajansı'na verdiği bir demeçte; "Filistinli Arap kardeşlerimizin perişan halinden biz Türkler üzüntü içindeyiz. Türkiye, İsrail tarafından Kudüs'te kurulan statüyü tanımamaktadır." demiştir.⁹⁹⁴

Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabaları zamanla meyvelerini vermiş ve Kıbrıs konusunda Arap ülkeleri Türk tezlerini çeşitli platformlarda savunmuşlardır. Buna karşılık Türk hükümetleri de, İsrail'e karşı Arap ve Filistin haklarını, İsrail ile olan dengelerini bozmamak kaydıyla gözetmiştir.

1974 yılına gelindiğinde Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile ilişkiler o denli önemsenip, hassasiyetle takip edilmiştir ki; basının yaptığı yayınlarda bu ülkelerde olup bitenleri duyururken kullanılan ifadeler dahi Meclis gündemine eleştirel bir yaklaşımla taşınmıştır.

Meselâ; Cezayir'de yaşananların haberleri devlet radyolarında verilirken kendilerinden "Asiler" diye bahsolunması MSP Zonguldak Milletvekili Mehmet Zeki Okur tarafından eleştirilmiş ve "Bağımsızlık mücadelesi veren Cezayirli Müslümanları bizim Devlet Radyomuz "Asiler" diye ilan ediyor. Hâlbuki biz güçlü haksızları değil, güçsüz mağdurları desteklemeli idik."⁹⁹⁵ tenkidini yapmıştır.

Muhalefetin görüşlerinden sonra, Başbakan Bülent Ecevit, hükümetin politik yaklaşımını izah ederken;

"Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerimize daha somut bir muhteva ve içerik kazandırmaya çalışıyoruz. Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerimiz, tarihin derinliklerine inen manevi yakınlığımız dolayısıyla son yıllarda daha çok manevi yönden büyük gelişmeler göstermiştir.

Dış politikayı dış ekonomik ilişkilerden ayırabilme olanağı yoktur. Eğer Türkiye yakın dostluk, hatta kardeşlik ilişkileri içinde bulunduğu Orta Doğu Arap ülkeleriyle çok sıkı ekonomik işbirliği kuramazsa, endişe ederim ki;

⁹⁹⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.386.

⁹⁹⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1974, C.4, s.614.

aramızdaki bütün tarihî ve duygusal bağlara rağmen, Orta Doğu Arap ülkeleriyle Orta Doğu'ya çok uzak bazı devletler arasında kurulacak yakınlığın, işbirliğinin, Türkiye ile Orta Doğu Arap devletleri arasındaki işbirliğinden çok daha ileri gittiğini görebiliriz. Onun için, Hükûmetimiz, Orta Doğu Arap devletleriyle ekonomik ilişkilere büyük ağırlık vermek kararındadır.

Orta Doğu'da meydana gelen olumlu gelişmelerden Türk Milleti ve Türk Hükûmeti olarak büyük sevinç ve huzur duymaktayız ve Orta Doğu ülkelerinden hiçbirinin içişlerine karışmaksızın veya kendi aralarındaki ihtilaflarda onları rahatsız edebilecek kadar aktif bir vaziyet almaksızın, Orta Doğu'da barışı sağlama ve sürekli kılmaya, Türkiye'nin her türlü katkıda bulunmayı bir ödev bileceğini dostlarımıza her vesileyle anlatmaya çalışmaktayız.⁹⁹⁶ demiş, dünya parlamentosu haline gelen BM'de güçlü olabilmenin vazgeçilmez bir koşulunun da, Afrika ile dost olabilmekten geçtiğini vurgulamıştır.

Başbakan, sözlerinin devamında Pakistan'a özel yer ayırmış ve "Asya'da Türkiye'nin vazgeçilmez bir dostu Pakistan'dır. İki ülkenin de rejimleri ne olursa olsun, yönetiminin başında hangi hükûmet bulunursa bulunsun, Türkiye ve Pakistan arasındaki dostluk ilişkileri aynı sıcaklıkla varlığını sürdürmektedir. Bu, her anlamda, milletlere mâl olmuş bir dostluktur. Onun için Pakistan'ın yeni yönetimi altında yapmakta olduğu ekonomik ve siyasal hamleleri, elde etmekte olduğu başarıları kıvançla izliyoruz.

Aynı zamanda Pakistan'ın yakın zamana kadar büyük sürtüşme içerisinde bulunduğu Hindistan ve Bangladeş ile aralarındaki meseleleri uzlaşma yoluyla çözmeye çalışmasını, bu iki komşu ülke ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışmasını da büyük bir takdirle takip ediyoruz.

Dostluğundan hiçbir vakit vazgeçemeyeceğimiz Pakistan'ın bu iki komşusu ile aralarındaki meseleleri çözmesi, bizim de Hindistan yarımadasındaki ülkelerin üçü ile de en sıkı işbirliği içine girmemizi büyük

⁹⁹⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.365-366.

ölçüde kolaylaştırmış olmaktadır.”⁹⁹⁷ diyerek, bölge ülkeleri ile ilişkilere verilen önemin altını çizilmiştir.

Türkiye ile Pakistan arasındaki dostluk anlayışı tarihin hemen her döneminde hayat bulduğu gibi, 1975 yılı başında Pakistan’da meydana gelen deprem sonrasında da kendini göstermiş ve taziye – teşekkür telgraf teatisi yaşanmıştır.⁹⁹⁸

Başbakan bu demecinde Hükûmet’in Orta Doğu İslâm ülkeleriyle ilişkilerinde iki temel ilke olduğu gerçeğini ifade etmiştir:

Birincisi, Arap ülkelerinin kendi aralarındaki meselelere müdahale etmeksizin, her biriyle ayrı ayrı sıcak dostluk ilişkileri kurmak, ikincisi ise Türkiye’nin hem bir Orta Doğu hem de Avrupa ülkesi olması hasebiyle, uluslararası platformda sahip olduğu mevkii Orta Doğu yararına değerlendirmek kararlılığında olduğudur.⁹⁹⁹

1974 Kıbrıs bunalımı, Türkiye’nin Batı’yla ilişkilerinde yeni bir soğukluk yaratmışsa, Türkiye Arap ülkeleriyle daha da yakınlaşacak mıdır? Bu sorunun karşılığını ararken, Türkiye’nin Amerika’dan uzaklaşmakta olduğu bir sırada Amerika’nın Arap ülkeleriyle yakınlığını artırmakta olmasını ilgi çekici bir gelişme olarak dikkate almak gerekmektedir.

Arap ülkelerinin Batı’yla ve özellikle de Amerika ile kesin bir çatışma halinde olduğu yıllarda, örneğin 1950’lerde, Türkiye’nin Amerika’dan uzaklaşması, Arap ülkeleri için elbette çok daha anlamlı olurdu.

Arap ülkelerinin Batı’nın karşısında çok daha güçlü bir şekilde çıktığı 1970’lerin ortalarında, Türkiye’nin Batı’dan uzaklaşması, Arap Orta Doğu’su bakımından pek önemli olmasa gerekir. Hattâ Batı’yla ilişkilerini geliştirmekte, en azından dengenin kurulması bakımından yarar gören Arap ülkeleri

⁹⁹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.367.

⁹⁹⁸ TBMM Başkanı Kemal Güven’in taziye telgrafına gönderilen cevabî telgraf: “Deprem sırasında maruz kaldığımız kayıplar dolayısıyla izhar ettiğiniz sempati ve taziyet duyguları bizi derin bir şekilde mütehasis ve minnettar etmiştir. Nazik sözleriniz millî felaketimizde bize büyük bir teselli teşkil etmektedir. Güç durumlarımızda, her zaman bizimle beraber olmuş bütün meslektaşlarınıza lütfen şükranlarımı iletiniz. Pakistan Meclis Başkanı” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:29, Oturum:1, 1975, C.8, s.179.

⁹⁹⁹ **Millet Meclis Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1974, C.6, s.368.

(örneğin Mısır) için, Türkiye'nin Batı'yla diyalogunun kopması Ankara'ya karşı Orta Doğu'da endişe bile yaratabilirdi.¹⁰⁰⁰

1973 sonrası Türkiye, ekonomik olarak zor durumda kalmasından dolayı Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek kendisine ekonomik çıkarlar sağlamayı amaçlamış, petrol giderlerini karşılayabilmek için Orta Doğu pazarlarına girmeyi hedeflemiştir. Bu cümleden olarak; 27 Ağustos 1973'te Ankara'da "Türkiye – Irak Hampetrol Boru Hattı Anlaşması" imzalanmış, sonra da bu anlaşmaya ek olarak mektup teatisi gerçekleşmiş, tüm bu metinler, 28 Ocak 1975'teki Meclis gündeminde görüşülerek onaylanmıştır.¹⁰⁰¹

Bu anlaşma ile Türkiye ile Irak arasındaki mevcut komşuluk ilişkilerini geliştirip sağlamlaştırmak arzulanırken, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin; Irak'tan gelecek her çeşit ham petrolün kendi topraklarından transit geçişi ve yükleme – sevkiyat haklarının verilmesi hususundaki istekleri ile Irak Cumhuriyeti'nin; ham petrolünün ihracatı, Türkiye'nin tüketimi ve Türkiye üzerinden Akdeniz kıyısına petrol boru hattı vasıtasıyla nakli hususundaki arzuları kabul edilmiştir.

21 Ocak 1975 günü İstanbul Milletvekili İhsan Toksarı, Tunus Hükûmeti'nin, Tunus'un Osmanlı İmparatorluğu'na eyalet olarak katılmasını kutlu bir hadise sayarak, bu kutlu hadisenin 400. yıldönümü münasebetiyle Tunus'ta "Birinci Mağrip Medeniyeti ve Tarih" kongresi tertip edip, Türk Hükûmeti'ni de davet ettiğini, ancak Türk Hükûmeti'nin bu davete icabet etmediğinin gazetelere yansıdığını söyleyerek, Dışişleri Bakanı'ndan açıklama talep etmiştir.

Dışişleri Bakanı Melih Esenbel ise verdiği cevapta, gazete haberlerinin hakikati yansıtmadığını, mezkûr program için Hükûmet'e herhangi bir bilgi ve

¹⁰⁰⁰ Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye, **AÜSBF Dergisi**, C.29, S.1, s.157.

¹⁰⁰¹ Bu anlaşmanın hayat bulabilmesi ve devamlılığı için Irak tarafı bir takvim yılı içinde sisteme 15 milyon metrik tondan daha az petrol basmamayı, Türk tarafı da ham petrolün terminallerden yüklenmeleri ve ihracatı kolaylaştırmak için her türlü tedbiri alacağını taahhüt ediyordu. Ödemeler konusunda ise Doğu Akdeniz limanların geçerli olan cari serbest piyasa fiyatı belirlenmiştir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 4-Toplantı 2, 1975, C.58, s.2-9.

davetin vaki olmadığını belirttikten sonra konferans tertip heyetinin bazı Türk ilim adamlarına ismen davet yaptığını ve bu çerçevede Dr. Emel Esin'in de Kongre'nin Osmanlı devrine ait kısmında, Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa Seferleri ile ilgili bir tebliğ sunduğunu ve bu sunum metninin de UNESCO tarafından Tunus tarihi hakkında hazırlanan kitaba alınmasının kararlaştırıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁰² Bu sorgulama ilişkilere gösterilen ilgi ve yakın takibin yansıması olarak önem arz etmektedir.

Şubat 1975'teki Irmak Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde hükûmetin İslam ülkeleriyle ilişkiler noktasındaki önceden belirlenen ziyaret programlarını iç politikadaki çalkantılar üzerine iptal etmesi hararetle tenkit edilmiş ve bu yaklaşımın Türkiye gibi bir devletin diplomasi anlayışına sığmayacağı belirtilerek, devlette devamlılığın asıl olduğunun altı çizilmiştir.¹⁰⁰³

Muhalefetin bu ağır tenkitleri üzerine Dışişleri Bakanı Melih Esenbel, tenkitlere cevap vermeksizin, tüm İslâm ülkeleriyle ilişkileri her alanda geliştirmeye önem verdiklerini, İran ve Pakistan ile CENTO ve RCD¹⁰⁰⁴ bünyesinde kuvvetli işbirliği içinde, karşılıklı bağların daha da kuvvetlendirildiğine dikkat çekmiştir. Irak – Türkiye Petrol Boru Hattı projesinin gerçekleştirilmesi ve Libya Başbakanı ile Türkiye'ye gelen Libya Ulaştırma Bakanı, Sanayi ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve beraberlerindeki Libya'lı uzmanlarla yapılan görüşmelerin samimi bir havada geçtiğini ve gayet

¹⁰⁰² **Millet Meclis Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:28, Oturum:1, 1975, C.8, s.114-115.

¹⁰⁰³ I. Ecevit Hükûmeti'nin istifasından sonra; Libya Başbakanı, İran Dışişleri Bakanı ve Irak Başbakanı'nın Türkiye'ye yapacakları ziyaretler Türk Hükûmeti'nce iptal edilmiştir. (Bu dönemde aynı gerekçeyle ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın ziyareti de Hükûmet'çe iptal edilmiştir.) **Millet Meclis Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.451.

¹⁰⁰⁴ RCD bünyesindeki ilişkilerde I. Ecevit Dönemi'nde 13 -23 Temmuz 1974 tarihleri arasında Tahran'da yapılan RCD Ticaret 1974 Protokolü tasarısı ve madde müzakereleri toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.318.50.12.) ile başlayan süreç Irmak Hükûmeti Dönemi'nde; 14-16 Aralık 1974 tarihlerinde Tahran'da yapılan RCD Ulaştırma Komitesi toplantısına (**BCA**, 030.18.01.02.324.1.20.), 15 Ocak 1975'te İslamabad'da yapılan RCD Üyesi Ülkeler Atam Enerjisi Kuruluşları Başkanları toplantısı, (**BCA**, 030.18.01.02.325.6.18.) ile devam etmiştir.

verimli olduğunu¹⁰⁰⁵ belirterek, gelişmeleri hükûmetin bu noktadaki samimi yaklaşımına delil olarak sunmuştur.

a) İslâm Konferansı Teşkilatı

21 Ağustos 1969'da Kudüs'ün İsrail işgalinde bulunan Arap kesimindeki El-Aksa Camii'nin yanması başta Arap ülkeleri olmak üzere tüm Müslüman ülkelerde tepkiyle karşılanmış ve Ürdün Kralı Hüseyin, Arap Devlet Başkanlarına mesaj göndererek bir zirvenin toplanmasını önermiş, bu konuda gerekli girişimlerde bulunmayı da Suudi Arabistan ve Fas üstlenmiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay, Rabat'ta yapılacak olan konferans için katılma daveti alınca, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, bu yüzden adı İslam olan bir konferansa katılmayı şahsen düşünmediğini açıklayarak, bu konuda hükümetin yetkili olduğunu bildirmiştir.

Bunun üzerine Başbakan Demirel, bir açıklama yaparak; Rabat'taki toplantının dinî değil siyasi içerikli olduğunu, toplantıya İslam Ülkelerinin katılacak olmasının Türkiye açısından laikliğe aykırı bir eylem oluşturmadığını ve Türk Dış Politikası'na da aykırı olmadığını belirtip, Cumhurbaşkanı'nın değerlendirmesini "Böyle bir düşünce İslâm ve Müslüman kelimelerinin geçtiği her yerden kaçmayı gerektirir." diyerek bir anlamda eleştirmiştir.

Ardından Türkiye'nin Rabat toplantısına Dışişleri Bakanı düzeyinde ve gözlemci statüsü ile katılması kararı alınmıştır.

22 – 25 Eylül 1969 tarihlerinde gerçekleşen Rabat İslâm Zirvesi Konferansı'nda¹⁰⁰⁶ İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesini ve

¹⁰⁰⁵ **Millet Meclis Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:44, Oturum:2, 1975, C.9, s.458-459.

Müslüman ülkelerin Dışişleri Bakanlarının her yıl toplanmasını sağlamak üzere bir Daimi Sekreteryaya kurulması şeklinde iki önemli karar alınmış, böylece İslâm Konferansı Örgütü'nün ilk adımı atılmıştır.

12 Mart 1971 darbesi sonrasında yaşanan ara dönemde, Türkiye'nin Arap ve İslâm ülkeleriyle 1965'ten beri geliştirdiği ilişkilere kısa süre için de olsa mesafe konmuş, 4 Mart 1972 tarihinde Cidde'de İslam Konferansı Yasası imzaya açılmış, ancak Türkiye bunu imzalamamıştır.¹⁰⁰⁷

Dışişleri Bakanı Turan Güneş, 22 Mayıs 1974'te Meclis'teki konuşmasında Pakistan'ın Lahor kentinde yapılan İslâm Konferansı toplantısına dair bilgi verirken; "Lahor Konferansı'nın konusu, İsrail'e karşı İslâm devletlerinin politikasının saptanması yani Kudüs meselesi idi.

Türkiye de, İsrail ve Kudüs konusunda kendi politikasını değiştirmek lüzumunu duymadı. Birçok konularda ittifak halinde bulunuldu. İslâm Konferansı'nın açılışında, Başkan, ekselâns Zülfikâr Ali Butto, "Türkiye ile ilişkilerimizin, dostluğumuzun bir özelliği vardır; bu konferansta bunu söylemek isterim." diyerek, Türkiye'ye verdikleri ehemmiyeti deklare etmiştir."¹⁰⁰⁸ demiştir.

12 Mart ara döneminden sonra, 70'li yıllar boyunca Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin giderek gelişmesine paralel olarak, İslam Konferansı Teşkilatı ile ilişkileri de gelişmiş, 1975'te Cidde'de yapılan Dışişleri Bakanları Konferansı'na ilk kez Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri değil, bizzat Bakan

¹⁰⁰⁶ Rabat konferans sonunda yayımlanan bildiri ve karar metinleri için bkz., Dışişleri Bakanlığı Belleteni, S. 60, Eylül 1969, s. 43.

¹⁰⁰⁷ **BCA**, 03018.01.02.278.13.4., Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.I, s.793., İslam Konferansı Yasası'nı imzalamasına rağmen Türkiye 24-25 Mart 1973'te Bingazi'de yapılan Dışişleri Bakanları 4. İslam Konferansında (**BCA**, 030.18.01.02.296.25.2.), 15 Aralık 1973'te Mekke'de toplanan İslam Kalkınma Bankası ile ilgili Maliye Bakanları toplantısında (**BCA**, 030.18.01.02.309.100.16.), 18-24 Şubat 1974 tarihleri arasında Lahor'da yapılan İslam Ülkeleri 2. Zirve Konferansı'nda (**BCA**, 030.18.01.02.311.9.4.), 14 Mayıs 1974'te Cidde'de yapılan İslam Kalkınma Bankası Hazırlık Toplantısında (**BCA**, 030.18.01.02.314.31.4.), 19-25 Haziran 1974 tarihlerinde Kuala Lumpur'da yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında (**BCA**, 030.18.01.02.316.42.8.) ve 30 Ekim – 4 Kasım 1975 tarihleri arasında Cidde'de yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında (**BCA**, 030.18.01.02.342.81.12.) hazır bulunmuş ve gelişmelerin merkezinde bulunmaya gayret göstermiştir.

¹⁰⁰⁸ **Millet Meclis Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:82, Oturum:2, 1975, C.4, s.634.

Çağlayangil katılmıştır.¹⁰⁰⁹ Konferans sonunda yayınlanan bildiriye, “Türk toplumunun; iki bölgesi, federal, bağımsız, egemen, tarafsız ve yabancı üslerden arınmış bir Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde, meşru haklarını ve İslâm karakterini korumak için harcadığı çabaların anlayışla karşılandığı” belirtilmiştir. Bu toplantıda Türkiye, 7. Dışişleri Bakanları Konferansı'nın İstanbul'da toplanması çağrısında bulunmuş ve bu öneri kabul edilmiştir.

12 – 15 Mayıs 1976'da Konferans İstanbul'da toplandığında, 1969'da Rabat toplantısına katılıp katılmama konusunda tereddütler yaşayan Türkiye'nin gündemine Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi öyle bir yerleşmiştir ki; bu durumun laiklik ilkesiyle çelişip çelişmediği artık gündem dışı kalmıştır. İstanbul'daki konferansta Cumhurbaşkanı Korutürk'ün bir mesajı okunmuş ve Başbakan Demirel de bir konuşma yapmıştır.

Filistin konusunda Araplarla birlikte hareket edileceğinin bir kez daha altının çizilmesinin yanı sıra, Türk heyetinin girişimiyle kültürel ve bilimsel işbirliği için iki merkezin kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰¹⁰

b) Filistin ile İlgili Gelişmeler ve Türkiye'nin Yaklaşımı

İngiltere, mandacı devlet olarak, 2 Nisan 1974'de BM Genel Sekreteri'ne müracaat etmiş ve Filistin Sorunu'nu Genel Kurul'un bundan sonraki olağan toplantısında gündeme koymasını istemiştir.

Suudî Arabistan da Genel Sekreter'den “Filistin'deki Manda'nın sona erdirilmesini ve bağımsızlığının ilânını” talep etmiştir. Hem Genel Kurul, hem de bu Kurul'un Genel Komitesi, Arap önerisini gündeme koymamıştır. Bundan başka Filistin'i bölen tasarı kabul edilmeden önce, Arap devletleri, ortaya aşağıda ifade edilen bazı hukuki sorular da atarak, bunların Uluslararası Adalet Divanı'ndan sorulmasını istemişlerdir. Şöyle ki;

¹⁰⁰⁹ Fırat, Ömer Kürçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, s.793.

¹⁰¹⁰ Fırat, a.g.m., s.793.

a) Birleşmiş Milletler'in bir Arap toprağı üstündeki tasarrufunun hukuken mümkün olup olmadığı,

b) Filistin halkının kendi geleceğini, Anayasasını ve yönetim biçimini seçme hakkı,

c) Birinci Cihan Savaşı sırasında Araplara, bağımsız bir Arap devleti kurulması yolunda yapılan vaadler,

d) Balfour Bildirisi'nin hukuki değeri,

e) Manda rejimi kabul edilirken, hiçbir Arap devletinin Milletler Cemiyeti üyesi olmaması gerçeğı karşısında, Filistin'deki İngiliz varlığının hukuki niteliğı,

f) Birleşmiş Milletler'in böyle bir rejim sonunda alacağı kararların da geçerliliğı, hukuki yorum için ileri sürülen konulardan olmuştur.

Bunların her birinin tartışmaya ve karara değer konular olduğu kabul edilmelidir. Buna rağmen, Arap önerisi 13 çekimser, 21 aleyhte oyla reddedilmiştir. Bunların yerine, Genel Kurul'un atadığı Özel Komite'nin (UNSCOP) 31 Ağustos 1947 tarihli önerisindeki iki tasarı üstünde durulmuştur: Bunlar, Filistin'in bölünmesini isteyen "çoğunluk tasarısı" ile federal bir devlet teklif eden "azınlık tasarısı"dır.

Bir tavsiye olarak düşünülen Filistin'i bölme tasarısı, bu küçük toprak parçasını 6 (altı) ana parçaya ayırıyor, bütün toprakların % 56'sını meydana getiren üç parça "Yahudi devleti"ne veriliyor, geri kalanı da Araplara bırakılıyordu; "Kudüs ve çevresi" de Birleşmiş Milletler yönetimi altında "Uluslararası Bölge" oluyordu.

Yahudilerin satın almış oldukları, ya da oturdukları bütün topraklar Yahudi devleti sınırları içinde kalıyordu.

Filistin'in bölünmesini Araplar tümünden reddetmeye hazırlanadursun, "dünya kamuoyu" da, orada bir Yahudi devleti fikrini kabul etmesi için bir süreden beri oluşturulmuştur.

Siyonistler, aynı tasarıyı, toprağa ve başka konulara ilişkin bazı rezervasyonlarla kabul etmişlerdi. Birçok Siyonist politikacı ya da yazar, toprak taleplerine, ayrı ayrı zamanlarda da olsa, Ürdün, Suriye, Lübnan, Sina, Kuzey Mısır, hattâ Kıbrıs'ı da katmışlardı. Bu yüzden, bölünme açıklanınca, bazı Yahudi merkezlerinden "sınırların ebedi olmadığı", yani genişleyeceği sesleri yükselmeye başlamıştır.

Balfour Bildirisi¹⁰¹¹, nden BM kararına kadar, devletler hukuku adına hareket ettiklerini söyleyen Batılı çoğunluk, Filistin'de yaşamakta olan halkın kendi tercihini sormadan ve bu tercihin önüne engeller yığarak, başkasının toprağında yabancı bir devlet kurmuştur.

Araplar, İsrail'i başından beri yabancı devletlerin bir yaratığı olarak görmüş ve hiçbir zaman katılmadıkları bir Avrupa anti-Semitizminin bedelini ödemek istememişlerdir.

Siyonistler ise, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerinin bir "dönüş" olduğunu, zira Yahudilerin oradaki eski İbrani krallığında, Hz. Muhammed'in

---

¹⁰¹¹ Balfour Deklarasyonu, Lloyd George'un başbakanlığındaki İngiliz savaş kabinesinde dışişleri bakanı olan Althur Balfour'un girişimiyle başlatılan ve sonuçta Filistin'de bir Yahudi devletinin - İsrail- kurulmasıyla sonuçlanan girişimdir. 1917 yılındaki bu deklarasyon, ilk Balfour Deklarasyonudur. Balfour girişimiyle 1926 yılında, İngiliz sömürgeleri konusunda ikinci bir Balfour Deklarasyonu yapılmıştır. Erişim: http://tr.wikipedia.org/wiki/Balfour_Deklarasyonu,_1917, (12.12.2010)

Balfour Bildirisine giden süreç 12 Nisan 2006 tarihli Şalom Gazetesi'nde şöyle özetlenmektedir; "Chaim (Haim) Weizmann, Rus Çarlığı'na bağlı Lehistan'da 1874 yılında doğdu. Yahudilerin üniversitelere girmesini düzenleyen kota sistemine duyduğu nefret yüzünden, 17 yaşındayken Rusya'yı terk etti. Almanya ve İsviçre'de kimya okudu. Profesör oldu. 1904'de İngiltere'ye yerleşti. İcat ettiği mısırdan aseton elde etme yöntemi, İngiltere'nin mühimmat sanayine çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu buluş onun İngiliz Hükümetleri nezdinde büyük sempati toplamasına nedendir. Bunun yanında İngiltere'ye her yıl oldukça yüklü bir kazanç musluğu da olmuştur. O kadar ki, şöyle bir hikâye anlatılır: İngiliz Hükümetleri büyük kişisel başarıları simgeleyen ve adı Beyaz Kitap olan bir kitap neşredermiş. Ayrıca icat sahibi isterse bir arzuda bulunurmuş, bu arzu bu kitapta yer almış ve İngiliz Hükümetince de yerine getirilirmiş. İngiliz Başbakanı Arthur James Balfour, davet etmiş Weizmann'ı Kralın sarayına ve sormuş: Dile benden ne dilersin!

Weizmann, kabarık bir banka cüzdanı isteyebilirmiş ancak canı çekmemiş. Bir unvan sahibi olabilirmiş, reddetmiş. On beş (15) çocuğu için yirmi odalı ve yüzme havuzlu bir villanın kendisine bağışlanmasına yönelebilmemiş, gerek duymamış. Salt şunu dilemiş: "Filistin'in vaat edilmiş topraklarında Yahudilerin yerleşmesine ve bir devlet kurmalarına izin verin, aklımda ve gönlümde başka hiç bir arzu yatmıyor."

Başbakanın yanıtı net ve kısa olmuş: "Bu dileğinizi Majestelerinin Hükümetine arz edecek ve Beyaz Kitap'ta yerini almasını temin edeceğim. Hakikaten sözünde durmuş ve Lord Balfour kendi adıyla anılan bildiriye 2 Kasım 1917 de yayımladı. Erişim: <http://www.salom.com.tr/news/detail/260-Pesah-olgusu-ve-Balfour-Bildirisi.aspx>, (25.12.2010).

Hicreti'nden bile önce yaşadıklarına göre, Filistin'de eskiden kalma bir hakları olduğunu, İngiltere'ye karşı da mücadele ettiklerine göre, İsrail'in anti-empyralist bir tutum içinde bulunduğunu, böylece düşmanlarının da gerici Arap hükûmetleri olduğunu ve nihayet Filistin'i terk eden kalabalık Arap göçmenlerine gelince, bunların da komşu Arap hükûmetlerinin telkiniyle kendi topraklarından ayırdıklarını ileri sürmüşlerdir.¹⁰¹²

İşte, senelerce bölge barışını tehdit edecek ve Arap – İsrail çatışması olarak dönem dönem patlak verip, tarihe kayıt düşülecek olayların karmaşık bir hal aldığı süreç kısaca böyle özetlenebilir.

7) Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri

1970'li yıllarla birlikte Türk – Sovyet ilişkilerinde o vakte kadar mevcut olan olumlu hava sona ermeye başlamış, ilk olarak Türkiye'de sol akımlar yükselişe geçip, teröre karışmaya başlarken, Sovyet kontrolündeki Sosyalist ülkeler anarşi ve terörün kışkırtıcısı olmuşlardır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'ne yönelik şüphecilik ve güvensizlik tekrar canlanmıştır.

1974 yılına gelindiğinde, CHP'nin de iktidar olmasıyla Türk – Sovyet ilişkileri tekrar düzelmeye başlamış, hükûmet Sovyet ilişkilerine özel önem atfetmiştir. Bu cümleden olarak Başbakan Bülent Ecevit, "Sovyetler Birliği ve Sosyalist Balkan ülkeleri ile dostluk ilişkilerimizi ve birçok alanda işbirliğimizi geliştirmeyi yalnız kendi ulusal yararımız ve bütün komşularımızla iyi geçinme ilkemiz açısından değil, bölge ve dünya barışına daha çok katkıda bulunabilmemiz açısından da gerekli görüyoruz."¹⁰¹³ yorumuyla hükûmetin bakış açısını ortaya koymuştur.

¹⁰¹² Türkkaya Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar", AÜSBF Dergisi, Cilt: 25, No: 3, 1970, s. 58-65.

¹⁰¹³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:1, Birleşim:105, Oturum:1, 1975, C.6, s.368.

Bu cümleden olarak 17 Nisan 1973 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ankara'da imzalanıp 9 Temmuz 1974'te onaylanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Karadeniz'de Türk ve Sovyet Karasuları Arasındaki Deniz Hudut Hattının Tespiti Hakkındaki Protokol" onaylanarak yürürlüğe konmuş ve ilişkilerde yasal zeminde yeni bir boyut yakalanmıştır.¹⁰¹⁴

Daha sonra, 1974 Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına, Sovyetler Birliği'nin karşı çıkması ve 23 Ağustos 1974 deklarasyonu ile Türk askerinin Ada'dan çekilmesini istemesi, Garanti Antlaşması'nı geçersiz sayması ve Kıbrıs meselesinin milletlerarası bir konferansta ele alınmasını istemesi, bu atmosferde olmuştur. Son olarak da Yunanistan'daki gelişmeler Türk – Sovyet ilişkilerinin yeniden bozulmasında rol oynamıştır.

Birinci Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra 23 Temmuz'da Yunanistan'da askeri rejimin iş başından çekilmesi ve Karamanlis Hükümeti'nin kurulması ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi Sovyetler'i çok sevindirmiş ve Yunanistan'a yanaşmaya başlamıştır.¹⁰¹⁵

Tüm bu menfi duruma rağmen ilişkilerin tamamen bozulmasına da müsaade edilmeyerek, bir takım konularda anlaşma zemini yakalanmış ve ortak kararların altına imza atılmıştır. Örneğin; 17 Nisan 1973 tarihinde Ankara'da iki ülke arasında "Karadeniz'de Türk ve Sovyet Karasuları Arasındaki Deniz Hudut Hattının Tespiti Hakkında Protokol" imzalanmış, 9 Temmuz 1974 tarihinde ise bu protokol Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰¹⁶

Bu protokol ile âkid taraflar, Türk – Sovyet karasuları arasındaki deniz hudut hattının, iki ülke kara hududunun deniz kıyısında bulunan son noktasından başlayarak, 290 derece azimutu üzerinden karasularının dış sınırı (12 deniz mili) ile kesiştiği noktaya kadar devam ettiği hususunda mutabık kalmışlardır.

¹⁰¹⁴ Protokolün tam metni için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.320.60.18., (Arv. Blg. Ek-20)

¹⁰¹⁵ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.104.

¹⁰¹⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 4-Toplantı-1, 1974, C.57, s.173-174.

Bir süre sonra da, Sovyetler'le 29 Aralık 1973 tarihinde Ankara'da imzalanan "İki Ülke Arasındaki Devlet Hudut Hattının Geçişine Ait Tarif Protokolü, Devlet Hudut Haritası, Hudut İşaretleri Protokolleri ve İşaretlerin Kontrolü, Bakımı, Onarımı ve İhyası ile Hudut Orman Kesim Şeritlerinin Muhafazası Hakkında Protokol" imzalanmış ve imzalanan bu protokol, 28 Ocak 1975'te Meclis'te onaylanarak resmîyet kazanmıştır.¹⁰¹⁷

---

¹⁰¹⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 4-Toplantı 2, 1975, C.58, s.10.

IV. BÖLÜM

ABD SİLAH AMBARGOSU'NUN HEMEN SONRASI İLE 12 EYLÜL 1980 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A-)IV. DEMİREL HÜKÛMETİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Amerikan Kongresinin 1 Ocak 1975'te Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararı alıp, 5 Şubat 1975'te uygulamaya koyduğu dönemde Türkiye iç siyasetinde bir hayli hareketlilik yaşanmıştır. Uzun süren bir hükûmet krizinden sonra Süleyman Demirel tarafından 31 Mart 1975'te AP, MSP, CGP ve MHP'nin yer aldığı koalisyon hükûmeti kurulmuş ve 213 gün süren hükûmet krizi sona ermiştir. Bu hükûmet bir Milliyetçi Cephe Hükûmeti olup bakanlıklar da AP'ne 16, MSP'ne 8, CGP'ne 4 ve MHP'ne de 2 şeklinde dağılım göstermiştir.¹⁰¹⁸

---

¹⁰¹⁸ Demirel, bu hükûmeti D.P.'den istifaların olmasıyla kurabilmiştir. Çünkü D.P., bu hükûmeti desteklememiştir. 28 Mart'ta D.P.'den 9 kişi istifa etmiş ve Demirel, güvenoyunu garantilemiştir. 12 Nisan'da yapılan güven oylamasında MC hükûmeti 218'e karşı 222 güvenoyu alarak işbaşı yapmış, hükûmet'teki partiler, çıkarları gereği bu hükûmette yer almışlardır. I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti esnasında özellikle küçük partiler durumlarını güçlendirmiş, Demirel de kendisine karşı sağda oluşan muhalefeti bir nebze de olsa önleyebilmiştir. Milliyetçi Cephe'deki

Süleyman Demirel'in 4951 sayılı kanun hükümlerine istinaden; yeniden 3 adet Devlet Bakanlığı teşkili ile bunlardan Prof. Dr. Necmettin ERBAKAN, Prof. Dr. Turhan FEYZİOĞLU ve Alparslan TÜRKEŞ'e Başbakan Yardımcılığı görevlerinin verilmesi ve "Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı"nın isminin "Köy İşleri Bakanlığı" olarak değiştirilmesinden müteşekkil düzenlemelerinin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından onaylanması üzerine hükûmetin kuruluşu resmiyet kazanmıştır.

21 Haziran 1977'ye kadar iktidarda kalacak olan IV Demirel Hükûmeti'nin programı Başbakan Süleyman Demirel tarafından 6 Nisan 1975 tarihinde okunarak Meclisin takdirine sunulmuştur. Program, hükûmetin kuruluş aşamasındaki iç politika dengelerinin izahından hemen sonra¹⁰¹⁹ ilginç bir yaklaşım olarak TRT'nin tarafsızlığı ve Anayasanın 121 inci maddesindeki ilkelere sadık kalınacağına teminatına ile başlamıştır.¹⁰²⁰ Nitekim bu konudaki kararlılık ta çok geçmeden gösterilmiş ve 22 Haziran 1960'da imzalanan "Televizyon Yayınlarının Korunmasına Dair Avrupa Anlaşması" ile ek protokolleri 20 Mayıs 1975'te Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe konmuştur.¹⁰²¹

Böylece Hükûmet, TRT yayınlarının uluslararası standartlarda yasal zemine oturtulacağına ve tarafsızlığına gölge düşürülmeyeceğinin altını çizmiştir. Ancak ilerleyen süreçte TRT'nin Dış Politika adına yapılan gezilere gösterdiği katılımların masrafları ve yaptıkları yayınların tarafsızlığı, Meclisin 2 Şubat 1977 tarihli gündeminde tartışılan konulardan olmuş,¹⁰²² TRT'yi

---

partilerin soldan oy almaları çok zor olduğu için aralarında mücadele etmeleri gerekmiştir ki bu nokta da kurulan yeni hükûmetin en zayıf tarafı olmuştur., Hikmet Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, (yay. yön.) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.252.

¹⁰¹⁹ **Hükûmetler ve Programları 1960-1980 -II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.320., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, 20 Kasım 2010.

¹⁰²⁰ A. g. e., s.323., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, 20 Kasım 2010.

¹⁰²¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı 2, 1975, C.58, s.282-288.

¹⁰²² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:40, Oturum:1, 1977, C.23, s.406-407.

geliştirmek adına Almanlarla işbirliğine gidilerek kendilerinden mali ve teknik yardım sağlanmıştır.¹⁰²³

Vakıf eserlerinin onarım ve restorasyonu,¹⁰²⁴ teknolojinin geliştirilmesi için devlet desteği ile petrol boru hattı projeleri ve Irak Tabii Gaz Projesi'nin önemle ele alınacağı, üzerinde Türkiye'nin hakkı bulunan deniz yatağı ve altındaki tabii kaynakların aranması, enerji kısıtlamalarına son vermek için gereken her türlü tedbirin alınacak olması ile büyük sulama projelerinin hızlandırılacağı, bu meyanda Aşağı Fırat projesi gibi yüksek ekonomik yararları olan projelerin süratle gerçekleştirileceği¹⁰²⁵ hükûmet programının adeta çatısını oluşturmuştur.

Hükûmet programında dış politika başlığına da geniş yer verilmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin barışçı, ahitlerine ve ittifaklarına sadık, karşılıklı haklara saygı esasına dayalı, iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kurmaya önem veren, millî dış politikasının dikkatle devam ettirileceği taahhüt edilmiştir.

Programda belirtildiği gibi ekonomik kalkınma adına her türlü girişimin desteklenmesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı'na faal olarak katılmaya devam edileceği, güvenlik ve siyasi dengenin kurulmasıyla ve Batı Avrupa Ülkeleri ile ortak çalışmalarda NATO'ya bağlılığın tam olduğu vurgulanmış, Balkan ülkeleri ile ortak çıkarlara dayanan iyi ilişkilerin bölge barışına, Avrupa Birliği'ne ve kıta istikrarına önemli katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

¹⁰²³ Federal Almanya ile Türk Hükûmeti arasında 03.10.1974 tarihinde akdedilen karşılıklı teknik işbirliği anlaşması imzalandığı tarihten geçerli olmak üzere, Bakanlar Kurulu'nun 06.01.1975 tarih ve 7/9257 sayılı kararı ile onaylanmış ve 28.05.1975 tarih ve 15248 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Bu anlaşma gereğince Alman Hükûmeti, İstanbul'da kurulmakta olan Televizyon Prodüksiyon Merkezi'nin bir stüdyosuna ait teçhizat ile Ankara'da kurulacak bir Televizyon Eğitim Merkezi teçhizatını vermeyi kabul etmiştir.

Federal Almanya Teknik Yardımı, toplam 11.400.000 DM (Alman Markı)'dır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:69, Oturum:1, 1977, C.26, s.203-205.

¹⁰²⁴ A.g.e., s.324-327., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, 20 Kasım 2010.

¹⁰²⁵ A.g.e., s.330-332., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, 20 Kasım 2010.

Bu cümleden olarak uluslararası platformdaki birçok zeminde ortak payda da buluşmak adına girişimlerde bulunulmuş ve önce “Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin 14 Eylül 1963 Tarihli Tokyo Sözleşmesi”¹⁰²⁶ 17 Nisan 1975’te, ardından 7 Haziran 1968 tarihinde Londra’da imzalanan “Yabancı Hukuk Hakkında Bilgi Edinilmesine Dair Avrupa Sözleşmesi” de 20 Mayıs 1975’te Meclis’te onaylanarak yürürlüğe konmuştur.¹⁰²⁷

1 Mart 1977 tarihinde ise “Ceza Yargılarının Milletlerarası Değeri Konusundaki Avrupa Sözleşmesi”,¹⁰²⁸ “Ceza Kovuşturulmalarının Aktarılmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”¹⁰²⁹ Meclis tarafından onaylanarak kabul edilmiş ve adlî mekanizmanın Avrupa ile bütünleşmesine çaba harcanmıştır.

Dünya ülkeleri ile ortak alanda buluşma ve entegrasyon noktasında kayda değer bir diğer adım da; her kıtadan ülkenin katıldığı, toplamda 127 ülkenin altına imza koyduğu 24 Mayıs 1964’te Viyana’da kabul edilen, ardından 1969’da Tokyo’da ek protokollerle içeriği zenginleştirilen “Dünya Posta Birliği Kuruluş Yasası ile Son Protokolü ve Bunlara Bağlı Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile Dünya Posta Birliği Arasındaki Anlaşmalar”ın 3 Temmuz 1975 Tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiş olmasıdır.¹⁰³⁰

Sovyetler Birliği ile izlenen iyi komşuluk siyasetinin karşılıklı saygı ve anlayışla olumlu gelişmeler kaydettiği belirtilmiştir. Hakikaten sürece bakıldığında 26 Ekim 1973 tarihinde Ankara’da iki ülke arasında imzalanan “Sınırdaki Arpaçay Nehrinde Baraj İnşası ve Baraj Gölünün Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma” 26 Haziran 1975 tarihinde Meclis’te onaylanarak hayata geçirilmiştir.¹⁰³¹

¹⁰²⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 2, 1975, C.58, s.233-240.

¹⁰²⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 2, 1975, C.58, s.289-293.

¹⁰²⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.191-207.

¹⁰²⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.180-190.

¹⁰³⁰ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.492-496.

¹⁰³¹ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4 Toplantı: 2, 1975, C.58, s.352-365.

Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki geleneksel bağların dostluğu ifade ettiği, bölge ve dünya istikrarının da temel taşlarından biri haline gelerek gerek CENTO ve RCD gibi bölgesel kuruluşlar içinde, gerekse ikili ilişkilerle müspet gelişmelerin kendini gösterdiği ifade edilmiştir.

ABD kongresinin aldığı silah ambargosu kararından duyulan hoşnutsuzluk ta programda dile getirilerek ağır bir dille tenkit edilmiştir.

Yunanistan ile ilişkiler de ise süreci olumsuz yönde etkileyen, Ege Denizi Hava Sahası'nın kontrolü, 12 Adalarda gittikçe yoğunlaştığı bilinen silahlandırma faaliyetleri ve Ege Kıta Sahanlığı konularına değinilmiş, Türkiye'nin üzerindeki haklarından feragat etmesinin hiçbir şekilde düşünülmemesi gerektiği ama meselelerin anlaşma yoluyla halledilebileceğinin altı çizilmiştir.

Nihai olarak ta Kıbrıs konusunda hükûmetin temel yaklaşımının; "İki Bölge Federal Sistem" olduğu bir kez daha açıklanmıştır.

AET ve topluluk üyesi ülkelerle ortaklığın, ekonomik kalkınma ve sanayileşme için en uygun şartlar içinde yürütülmesi noktasında gereken gayretin sarf edileceği de garanti edilmiştir.¹⁰³²

IV. Demirel Hükûmeti, dış politikada Batı'ya mesafeli, sosyalist ülkelerle diyoloğa dayalı ilişkiler kurmuş, özellikle Orta Doğu'da, Arap dünyasına eğilimli bir politika izlemiştir.¹⁰³³

Genel yapı bu olmasına rağmen IV. Demirel Hükûmeti'nin ilk altmış günü dış politika anlamında oldukça etkin geçmiş ve Türkiye'de RCD ve CENTO olmak üzere iki uluslararası toplantı yapılmış, Roma'da Türk –Yunan ilişkilerinin karşılıklı gözden geçirilme imkânı bulunmuş, Başbakan Demirel Brüksel'de yapılan NATO Zirve Toplantısına katılarak ABD Başkanı Ford ve Dışişleri Bakanı Kissenger'le, Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, İngiltere ve Yunanistan Başbakanları ile görüşmeler yapmıştır. Yine bu altmış

¹⁰³² A.g.e., s.338-344., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39.htm>, 20 Kasım 2010.

¹⁰³³ Mehmet Gönübol, Ömer Kürçüoğlu, "1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (der.) Gönübol, Mehmet, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara, 1987, s.555-557.

günlük zaman zarfında bir de Cumhurbaşkanı'nın İran'ı ziyareti gerçekleşmiştir.¹⁰³⁴

Bati'ya karşı mesafeli yaklaşım, önceki dönemlerle mukayese edildiğinde yetersiz gibi görülse de icraat noktasında atılan adımların varlığı söz konusudur. Zira ilişkiler yasal zeminde bir hayli ilerlemiştir. Şöyle ki; 24 Nisan 1963 tarihinde Viyana'da İmzalanan "Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygunluğu" Meclis'ten onay almış¹⁰³⁵ ve bir süre sonra da mezkûr sözleşme zemininde, 28 Nisan 1972 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Belçika Krallığı Arasında Konsolosluk Sözleşmesi" 17 Nisan 1975 günü Meclis tarafından onaylanmıştır.¹⁰³⁶ Böylece Türkiye – Belçika arasında konsolosluk ilişkileri düzenlenerek mevcut ilişkilerin dostluk ruhu içinde daha da gelişmesi hedeflenmiştir.

Daha sonra Norveç Krallığı ile 16 Aralık 1971 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Norveç Krallığı Arasında Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirilmenin Önlenmesi ve Bazı Hususların Düzenlenmesi Anlaşması" 26 Haziran 1975'te Meclis'te onaylanarak karşılıklı ülkelerde mukim olan vatandaşların üzerinden maddi külfetler kaldırılmıştır. Hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Avusturya Cumhuriyeti arasında 12 Ekim 1966'da İmzalanan "Sosyal Güvenlik Anlaşması"nın bazı maddeleri ihtiyaca binaen değiştirilerek 6 Ağustos 1974'te ek anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma da 1 Temmuz 1975'te Meclis'in onayından geçerek yürürlüğe girmiştir.¹⁰³⁷

Dahası Almanya'da Ulaştırma Bakanı Kurt Gscheidle tarafından imzalanarak dünyadaki bütün turizm ve enformasyon örgütlerine dağıtılan seyahat broşüründe Türkiye'ye yer verilmemiş olması Türkiye'de ciddi

¹⁰³⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.574.

¹⁰³⁵ Sözleşmenin, Birleşmiş Milletler Örgütü veya bir ihtisas kurumu üyesi bütün devletlerin ve keza Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne taraf her devletin ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından bu Sözleşmeye taraf olması için davet olunan her devletin imzasına açık olacağı belirtilmiş, konsolosluk işlemlerinin bu çerçevede yürütülmesi karara bağlanmıştır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.296-318.

¹⁰³⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.158-181.

¹⁰³⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.386-391.

rahatsızlık yaratmış ve Meclis gündeminde Ankara Milletvekili Necdet Evliyagil tarafından gündeme getirilmiştir.

Kendisine 1 Kasım 1975'te yazılı olarak cevap veren Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise, meseleden haberdar olduktan sonra Frankfurt Turizm ve Tanıtma Ataşeliği'nce Alman ilgili makamlarından yazı ile broşürün gelecek yıl yapılacak baskısında aynı hataların yapılmamasının bilhassa rica olduğunu ve Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından da Federal Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçiliği'ne konu ile ilgili gerekli bilgilerin verildiğini kaydetmiştir.¹⁰³⁸

Türk – Alman ilişkilerindeki bu zedelenme Aralık 1976'da Alman Sanayicileri Federasyonu Başkanı Dr. Hans Günther Sahl başkanlığında bir grup Alman sanayicinin Türkiye'ye gelip incelemelerde bulunarak yatırım teklifleri sunmaları ve bunların gerçekleşmesi için de yasal zeminde birtakım isteklerde bulunmaları nihayetinde Hükûmet'in de meseleye müspet yaklaşmasıyla tamir edilmiştir.¹⁰³⁹

Milletvekillerinin aynı dönemde cevabını aradığı bir diğer soru da Diyarbakır Milletvekili Mahmut Uyanık'ın, Lice Depremi'nde İngiltere Hükûmeti'nce yapılan yardım teklifinin reddine ilişkin Başbakan'a yönelttiği soru olmuştur. Uyanık sorusunda: "Lice ve civarındaki depremin meydana geldiği 06.09.1975 günü saat 23.00'te İngiltere Hükûmeti'nin, Dışişleri Bakanlığımız kanalı ile personel ve ameliyathanesi ile birlikte bir seyyar hastaneyi, Lice'ye en yakın hava limanına göndermeyi Hükûmetimize teklif ettiği, ancak Hükûmetin yardıma ihtiyacımız olmadığı gerekçesiyle ters cevap verildiği bizzat telefona cevap veren Dışişleri Bakanlığı'nın bir mensubu

¹⁰³⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:1, Oturum:1, 1976, C.14, s.92-93.

¹⁰³⁹ Dr. Hans Günther Sahl verdiği demeçte: "Biz serbest dünya ticaretini geliştirecek her türlü girişimi destekliyoruz. Türkiye'de serbest bölgelerin kurulması iyi olacaktır. Filipinlerde kuruldu. Geçenlerde Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'la konuştuk, o da böyle bölgeler kurmak istediğini söyledi. Bu girişimler Türk – Alman ekonomik ilişkilerini geliştirir." demektedir.

Alman heyeti 1950'ler de yasalaşan 6224 sayılı yasanın değişmesini istemektedirler. Bununla birlikte Türk bürokrasisinden yakınmışlardır. IV. Demirel Hükûmeti bunun üzerine her türlü engeli kaldırarak işbirliğine hazır olduklarını ifade ettikten sonra bizzat Başbakan Demirel tarafından 6224 sayılı yasanın istenilen şekilde değiştirileceğinin garantisi verilmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:18, Oturum:1, 1977, C.22, s.123-124.

tarafından doğrulanmıştır.” derken, Başbakan adına İmar ve İskân Bakanı Nurettin Ok’un yazılı cevabında: “Yapılan incelemede, Lice ve civarında vuku bulan deprem afetinde, soru önergesinde bahis konusu edilen İngiltere Hükûmeti’nin, gerek Hükûmetimiz ve gerekse Kızılay’a, personeli ve ameliyathanesi ile birlikte bir seyyar hastaneyi gönderme teklifinde bulunmadığı anlaşılmıştır.”¹⁰⁴⁰ bilgisini vermiştir. Bu durum özellikle muhalefetin Batı ile ilişkilerdeki her türlü gelişme ve söylentiye yakın takibe aldığını da göstermiştir.

Dış politika icraatı kimi zaman yaşanan sıkıntılarla mecrasını değiştirmiş ve tüm ülkede büyük üzüntülerin yaşanmasına da sebep olmuştur.

Bu durumu Meclis’te değerlendiren milletvekillerinin ortak bir yaklaşımı olarak AP Kahramanmaraş Milletvekili Halit Evliya konuşmasında görevleri başında şehit edilen, Daniş Tunalıgil, İsmail Erez ve Talip Yener’in kayıplarından duyulan acı henüz kapanmamışken, bir süre sonra da Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktar Cerit’in de hunharca şehit edilmesinin Türk Milleti’nin yüreğinde derin yaralar açtığını ifade etmiş ve “Türk Hariciyesine musallat olan bu alçakça tecavüzleri tel’in ederken, yabancı ülkelerdeki temsilcilerimizin, o ülkeler tarafından özel bir tertibatla korunması hususunda, Hariciyemizin âcilen teşebbüse geçmesini ve bu şer’i cinayetlerin faillerinin bulunması için, o ülke görevlileriyle, icap ediyorsa kolektif bir çalışma içerisine girilerek, sonuca varılmasını temenni ediyoruz.”¹⁰⁴¹ şeklinde olaya vurgu yapmıştır. Hakikaten bu dönemde ard arda yaşanan benzer elim olaylar Türk Dış Politikası’na da menfi olarak yansımıştır.

Bir süre sonra da Türk Dışişlerinde görevli bürokratların inanç menşeleri ve yaptıkları evlilikler yolu ile ortaya çıkan yapısal durumu sorgulanmaya başlanmış, Sivas Milletvekili Vahdettin Karaçorlu tarafından yöneltilen soru üzerine, Dışişleri Bakanı Çağlayangil: “Hariciye mensupları

¹⁰⁴⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:58, Oturum:4, 1976, C.15, s.306-307.

¹⁰⁴¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.258-259.

arasında Yahudi asıllı memurun olmadığı belirtilerek, yabancı kadınlarla evlilik eskiden yasaktı. Anayasa bu hükmü kaldırmıştır. Hariciye memurlarının evliliği Bakan'ın iznine tâbidir. İster yerli olsun, ister yabancı olsun, Bakan isterse yerliye de yabancıya da izin verir, tahkik eder. Hariciye memurunun eşini kendisini temsil edecek vasıfta, mevkide görürse izin verir, görmezse yabancı olsa da vermez, Türk olsa da vermez. Kaide budur.”¹⁰⁴² açıklamasını yaparak meseleye açıklık getirmiştir.

Uluslararası platformda entegrasyon (bütünleşme) sürecine evvelce imzalanarak bekletilen bilumum anlaşmalar üzerinde yapılan değişikliklerin ivedilikle onaylanarak yürürlüğe girmesi ile devam edilmiştir. Bu meyanda; “Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi Ek Protokolleri”¹⁰⁴³ ile “Avrupa Sosyal ve Tıbbî Yardım Sözleşmesi Ek Protokolü”¹⁰⁴⁴ 16 Mart 1976’da onaylanarak resmîyet kazanmış ve yürürlüğe konmuştur.

İlaveten, 13 Temmuz 1976 tarihinde Mecliste görüşülerek onaylanan; “Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi”¹⁰⁴⁵ ve “Milletlerarası Çalışma Örgütü

¹⁰⁴² Sivas Milletvekili Vahdettin Karaçorlu tarafından Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’e yöneltilen sorular şunlardı:

“1- Türkiye’yi temsil etmekte olan hariciyecilerden;

a) Müsteşarlar arasında,

b) Büyükelçiler arasında,

c) Konsolos ve ataşeler arasında Yahudi asıllı olanlar var mıdır?

2- Bunların her kademedeki miktarları ne kadardır?

3- Bu gibiler hangi ülkelerde vazife görmektedirler?

4- Hariciye mensupları arasında ecnebi kadınlarla evli olanlar var mıdır, miktarları ne kadardır, hangi ülkelerde çalışmaktadırlar?

5- Türkiye’de intişar eden gazetelerden birisinde, bir hariciyecimizin resmi neşredilmişti. Bu sefirimiz, etrafına toplanan kadınlara ıslık çalmayı öğretiyordu. Diğer bir elçimiz ise, elinde içki kadehi olduğu halde, karşısındaki kadına yakışsız davranışlarda bulunuyordu. Bu şekilde memleket temsil edilir mi? bu gibi hariciyeciler hakkında ne düşünülmektedir?” Tüm bu sorular, Dışişlerinin yapı ve çalışmalarının hangi boyutlardan değerlendirildiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.278-279.

¹⁰⁴³ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, 1976, C.59, s.101-106.

¹⁰⁴⁴ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı 3, 1976, C.59, s.107-117.

¹⁰⁴⁵ Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine dair Dışişleri Komisyon Raporu 1 Haziran 1976’da görüşülmekte iken konunun önemini Sosyal Güvenlik Bakanı Ahmet Mahir Ablum şu sözlerle ifade etmektedir: “Bugün Avrupa’da çalışan bir milyona yakın yurttaşımız, çalıştıkları ülkelerle yapabildiğimiz kadarıyla yapmış olduğumuz sosyal güvenlik anlaşmalarından yararlanmaktadırlar.

Fakat bazı Avrupa ülkeleriyle henüz sosyal güvenlik anlaşması yapabilmemiş durumda değiliz. Bilfarz, İskandinav memleketleriyle temaslarımız devam etmekle beraber, kendilerinden henüz bir müzakere zemini hazırlandığına dair müspet bir cevap alamamış bulunmaktayız. Fakat şimdi onaylamış bulunduğumuz bu anlaşma gereğince, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, artık

Anayasası Tadil Belgesi”nin onaylanmasının uygun bulunduğuna dair kanunun yayımlanması¹⁰⁴⁶ da görünüşte dış politikada rotanın değiştiğine dair beyanlar olsa dahi gerçeğin bunu pek yansıtmadığını ortaya koymuştur.

Bu çerçevede en ilginç gelişme ise; Türkiye ile Büyük Britanya Arasında imzalanan “Adlî Muzaheret Mukavelenamesi”nin Türkiye Cumhuriyeti ile Fiji Devleti Arasında da Uygulanmasına İlişkin Sözleşme”nin Meclis tarafından onaylanması olmuştur.¹⁰⁴⁷ İsmine dahi fazla aşına olunmayan bir devletle bir metin üzerine imza atılması farklı bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

6 Ocak 1977 tarihli Meclis çalışmalarında ise; Danimarka Krallığı ile 22 Ocak 1976’da Kopenhag’da imzalanan “Sosyal Güvenlik Sözleşmesi” ve ek protokolleri¹⁰⁴⁸ onaylanmıştır.

1 Mart 1977’de ise; önce 12 Ekim 1929’da Varşova’da imzalanan “Uluslararası Hava Taşımalarına İlişkin Bazı Kuralların Birleştirilmesi Sözleşmesi” ve bu sözleşmeyi değiştiren “28 Eylül 1955 tarihli Lahey Protokolü”ne Katılmanın uygun bulunduğuna dair kanun yayımlanmıştır.¹⁰⁴⁹

Ardından aynı gün 25 Mart 1975 tarihinde Ankara’da Finlandiya Cumhuriyeti Hükûmeti ile imzalanan “Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma” onaylanmış¹⁰⁵⁰ ve ilişkilerde dışa açılım farklı alan ve yasal zeminlerde ilerlemiştir.

1 Mart 1977’de ise Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında 14 Eylül 1972 tarihinde imzalanan Hava Ulaştırma Anlaşması”nın onaylanması uygun bulunmuştur.¹⁰⁵¹ Dolayısıyla

---

orada çalışan vatandaşlarımız da, o ülkelerle ikili anlaşmamız olmasa dahi birçok sosyal güvenlik haklarından yararlanma imkânını elde edeceklerdir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 3, 1976, C.59, s.255-304.

¹⁰⁴⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 3, 1976, C.59, s.305.

¹⁰⁴⁷ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 3, 1976, C.59, s.118-119.

¹⁰⁴⁸ Bu sözleşme ile her iki ülkeden birinin vatandaşlarının diğer ülkenin sosyal güvenlik mevzuatına göre, o tarafın vatandaşları ile eşit işleme tabi tutulmaları prensibi benimsenmiştir. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.14-26.

¹⁰⁴⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.120-136.

¹⁰⁵⁰ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.109-116.

¹⁰⁵¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 4, 1977, C.60, s.149-158.

Çin ile ilişkiler de her daim hükûmetlerin duyarlılık gösterdiği konular arasında yer almıştır.

Ağırlıklı olarak Orta Doğu ve Arap ülkelerine meyilli dış politika yaklaşımı Kıbrıs Sorununda aranan desteğin de etkisiyle ilk sonucunu, BM Genel Kurulu'nda, 10 Kasım 1975 tarihinde yapılan oylama neticesinde vermiştir.

Genel Kurul'da Türkiye, "Siyonizm'in bir ırkçılık türü olduğu" yönündeki karar tasarısına Arap ülkeleriyle beraber evet oyu vermiştir.¹⁰⁵²

Bu hamlenin ardından, Orta Doğu sorununa ilişkin Türkiye'nin bir diğer kararı, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün, Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak tanınması olmuştur. Her ne kadar FKÖ, Kıbrıs Sorunu'nda Yunan tezlerine yakın duruyorsa da Türkiye, 1979 yılında Örgüte Ankara'da ofis açma izni vermiş, bunun yanı sıra ofise İsrail temsilcisine verilen "charge d'affairs" seviyesi verilmiştir.¹⁰⁵³

Bir diğer önemli gelişme ise, İran'daki İslam Devrimi sırasında yaşanmıştır. 1979 devrimi sonrasında Batı ülkelerinin Tahran'a karşı uyguladığı ambargoya katılmayan Türkiye, bu ülke ile ilişkilerine devam etmiştir. Bu olayda da devrimden oldukça etkilenen MSP'li Milletvekillerinin önemli katkısı olduğu bir gerçektir.

Bu dönemde Necmettin Erbakan'ın Batı'ya ve kurumlarına dair söylemi, siyasal İslâm'ın Batı karşısındaki dış politika yöneliminin de işaretlerini taşımaktadır.

Erbakan, konuşmalarında ABD'yi "emperyalist" olarak nitelerken, NATO'yu ise Türkiye'yi kullanmakla suçlamış, AET ile entegrasyon projesini destekleyenleri "Batı taklitçileri" olarak değerlendirmiştir. Siyonizmi ve Siyonistleri konuşmalarında lanetleyen Erbakan, Türkiye önderliğinde "İslamî NATO, Müslüman Ortak Pazarı ve İslâm Birleşmiş Milletleri" projelerini

¹⁰⁵² M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk – Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.577.

¹⁰⁵³ Yavuz, a.g.m., s.578.

savunmuştur.¹⁰⁵⁴ İKÖ'ye fiilî üyelik ile bu projelerinden bir anlamda olumlu netice alan Erbakan, asıl önemli kazanımını 1996'da kurulan Refah–Yol Hükûmeti sırasında kurulan “D-8” ile elde edecektir.

2) Türkiye – NATO İlişkileri

Türkiye, NATO'ya girdiği tarihten itibaren NATO'nun Güneydoğu kanadında uzun yıllar boyunca “son karakol” olarak görev yapmış, NATO'nun da ötesinde Amerika'nın NATO amaçları dışındaki birtakım operasyonlarında Ürdün Operasyonu'nda olduğu gibi kendi topraklarını 1973'e kadar kullanırmıştır.¹⁰⁵⁵

IV. Demirel Hükûmeti dönemine gelindiğinde NATO ile ilişkiler ağırlıklı olarak Kıbrıs meselesi üzerinden yoğunlaşmıştır. Brüksel'de yapılan NATO toplantılarına katılan Başbakan Demirel'in yaptığı görüşmelerde müttefikler, prensip olarak Kıbrıs'ta Federal bir yapıya karşı olmadıklarını ifade ederek mevcut dengelerin sıkıntısına dikkat çekmiş ve durumu şöyle değerlendirmişlerdir: “Kıbrıs Türk Federe Devleti tüm Ada nüfusunun % 18'ine sahip olmasına karşın, Ada topraklarının % 40'ını, geçim kaynaklarının ise % 70'ini kontrol altında tutmaktadır. Bu yapı karşı tarafa yaşama imkânı bırakmayacaktır.”

Bu kanaati Türk tarafına açıklayan NATO müttefikleri esasen; Türk Hükûmeti'nin, 1 Kasım 1974 tarihli BM Kararının bütün prensiplerini kabul ettiğini, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrol altına aldığı yerleri toprak kazanmak gayesiyle değil birliklerin güvenliğini sağlamak amacıyla aldığını ve bu durumun Türkiye Hükûmetlerince harekâtın her safhasında ve BM önünde

¹⁰⁵⁴ Alan Makovsky, “How to Deal with Erbakan”, *Middle East Quarterly*, Mart 1997, s.2.

¹⁰⁵⁵ Çağrı Erhan, “Türkiye, Orta Doğu'da ABD Ne İstediye Yapmıştır”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.58.

tekrar edilerek bugünkü hattın münakaşa edilebileceğini de öne sürmüşlerdir.¹⁰⁵⁶

NATO mütteiklerinin bu tarz değerlendirmeleri karşısında Türk Hükümeti'nin etkin ve kalıcı bir mukabele siyaseti takip etmeyip genel temayüller istikametinde ilişkileri devam ettirdiği ve Türkiye – NATO ilişkilerinin gerçekleşen toplantılar çerçevesinde son derece yoğun geçtiği görülmüştür.¹⁰⁵⁷ Yine bu dönemde Türkiye ile NATO Bakım ve İkmal Ajansı arasında 27 Ekim 1975 tarihinde imzalanan Ulaştırma Anlaşması'na İlişkin Satış Anlaşması'nın imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmesine hükümetçe onay verilmiştir.¹⁰⁵⁸ Böylece NATO'nun ciddi bir güvenlik kanadını oluşturan Türkiye'nin bu noktada NATO tarafından işin techizat ve malî boyutu itibariyle desteklenmesine devam edilmiştir.

1976 yılı itibariyle Türkiye – NATO ilişkilerini şekillendiren diğer unsur da Amerikan Silah Ambargosu üzerine Türkiye'nin üslerin faaliyetlerini durdurması olmuştur. Dışişleri Bakanı Çağlayangil bir soru üzerine bu konuya şöyle açıklık getirmiştir: “(Ambargo sonucu) Tesislerin faaliyetlerinin durdurulmasının NATO'nun işleyişini etkilemediğini söylemek mümkün değildir. İttifak organları tarafından yapılan araştırmalar NATO'nun istihbarat ve savunma faaliyetleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmek istidadında olduğunu ortaya koymuştur. Ancak NATO bu konuda taraf olarak ortaya

¹⁰⁵⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.577-578.

¹⁰⁵⁷ IV. Demirel Hükümeti Dönemi'nde NATO bağlamında ve Türkiye'nin iştirak ettiği yoğun toplantı süreci yaşanmıştır. Evvela Brüksel'de 13-18 Mayıs 1975'te yapılan NATO Askerî Komite Toplantısı ile SHAPEX-75 Tatbikatı (**BCA**, 030.18.01.02.332.34.7.), 29-30 Mayıs 1975'te NATO Zirve Toplantısı, (**BCA**, 030.18.01.02.333.40.17.), 25-27 Haziran 1975 tarihleri arasında NATO Sivil olağanüstü Hal Planlaması Yüksek Komitesi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.336.50.19.) gerçekleşmiştir. Ardından Genel Kurmay Başkanı Semih Sancar önce 10-15 Kasım 1975 tarihleri arasında NATO Güney Bölgesi Başkomutanı Oramiral Stansfield Turner'in resmî davetlisi olarak Napoli'ye (**BCA**, 030.18.01.02.342.85.20.), sonra da NATO Askerî Komitesi'nin 60. toplantısı için Brüksel'e gitmiştir. (**BCA**, 030.18.01.02.343.88.10.). Sonrasında 11-12 Aralık 1975'te Brüksel'de NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.343.91.2.), 22-24 Mart 1976 tarihleri arasında NATO Siyasi Komitesi'ne bağlı Doğu – Batı Kültürel İlişkileri Çalışma Grubu'nun toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.345.101.13.), 20-21 Mayıs 1976 tarihleri arasında Oslo'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.353.137.11.), 8-13 Kasım 1976 tarihleri arasında Napoli'de NATO Güney Bölgesi Deniz Meseleleri Konferansı (**BCA**, 030.18.01.02.363.185.2.) ve 4-9 Aralık 1976 tarihleri arasında Brüksel'de NATO Askerî Komitesi'nin 63. toplantısı ve VERİTAS Tatbikatı (**BCA**, 030.18.01.02.363.184.3.) yapılmıştır.

¹⁰⁵⁸ **BCA**, 030.18.01.02.343.90.4.

çıkılmamaktadır. Türkiye'deki ortak savunma tesislerinin her şeyden önce ikili tesisler olması nedeniyle uyuşmazlığın iki ülke arasında halledilmesini tercih etmektedir.”

Türkiye'nin NATO'nun askerî kanadından çekilip çekilmeyeceği sorulduğu vakit Bakanın verdiği cevap ise: “Kuzey Atlantik İttifakı, Türkiye'nin güvenlik politikasındaki yerini muhafazaya devam etmektedir. NATO'ya girmemizi gerektiren sebeplerin ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye, NATO İttifakı içindeki yerini muhafazaya ve kendisine düşen yükümlülüklerini yerine getirmeye kararlı olmakla beraber, bunun her şeyden evvel, bir imkân ve kaynak meselesi olduğu aşikârdır. Türkiye, ortak savunma tesislerinin faaliyetini durdurmakla, NATO ile bağlarını gevşetmek amacını gütmemektedir. Ancak, tesislerin faaliyetinin durdurulmasına, ABD Kongresi'nin, Ambargo kararında ısrar etmesi sebep olmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri, kendisine mevdu NATO görevlerini ifa ederken kendi millî kaynaklarına müttefiklerinin katkılarını da hesaba katarak içinde bulunduğu durumu yeni bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Ancak bu hiçbir zaman Türkiye'nin NATO'nun askerî kanadından çekilmeyi derpîş ettiği anlamına gelmemelidir.”¹⁰⁵⁹ şeklinde olmuştur.

Bu cevaplar Türkiye'nin meseleleri birbirine karıştırmadan özellikle NATO ile ilişkilerini özel ve mahfuz tutarak sürdürdüğünü göstermiştir.

İktidarın bu değerlendirmelerine karşın muhalefet meseleye daha eleştirel yaklaşmış, NATO örgütlerinde yıllardır duvarlarda asılı haritalarda hudut çizgilerinin son derece hatalı olduğunu, Ege Denizi'nin Yunan hudutları içinde sanılmasına neden olacak şekilde bir yaklaşım sergilendiğini dile getirmiştir.

Yunan adaları üzerinde kurulan NATO askerî tesislerinin yönetimine Türkiye'nin katılmamasının, 12 Ada'nın silahlandırılmasına ses çıkartmamanın hatalı olduğunu ifade eden muhalefet: “Yunanistan, NATO içi

¹⁰⁵⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:57, Oturum:3, 1976, C.15, s.121.

tertiplerde, kendisinin Türkiye'ye karşı kuvvetli olmasına da önem verirken, Türkiye sadece dışarıdan gelecek bir tehlike ile meşgul olmuştur.

Başbakan ve Dışişleri Bakanı, bunca buluşmalara rağmen, adaların silahlandırılması konusunda Yunan muhataplarına bahsettikleri işitilmemiştir.

Bu Hükûmet, Kıbrıs sorununun âcil çözüm beklediği sırada kurulmuştur, fakat ortak çözüm açısından kilit noktalar üzerinde resmî bir "Hükûmet Görüşü"ne sahip değildir." Diyerek tenkitlerini sürdürmüş ve Kıbrıs Rum bölgesinin ekonomik anlamda hızla geliştiğini Türk Bölgesi'nin ise tam bir ekonomik durgunluk içerisinde olduğu ve Türk Hükûmeti'nin de bu konuda son derece umarsız davrandığını iddia etmişlerdir.

"Ambargo "hatta ambargo tehdidi" altında askerî alanda yakın bir işbirliği yapılamaz. Hem bu gelişmeler NATO'da Türkiye'nin askerî gücüne eskisi kadar ihtiyaç duyulmadığı anlamına da gelmektedir."¹⁰⁶⁰ değerlendirmesi de muhalefetin üzerinde uzlaşmaya vardığı bir diğer kanaat olmuştur.

3) Türkiye – Yunanistan İlişkileri

Ambargo kararı yankısını sürdürürken dillendirilen en genel kanaat sadece Türkiye'nin silah tedârikinde güç duruma sokulmadığı aynı zamanda Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengede Yunanistan lehine bir tercihin ortaya konulduğu ve bunun da bir ittifak sorununu ortaya çıkarttığı yaklaşımı olmuştur.¹⁰⁶¹

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türk – Yunan ilişkilerinin yeni bir dönüm noktasında olduğunu ifade ederek, sorunların halli için Yunanistan'ın da

¹⁰⁶⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.251-255.

¹⁰⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.252.

müzakerenin tek çözüm olduğuna kanaat getirerek, Türk Hükûmeti ile görüşme arzusu gösterdiğini, bunun üzerine 17 – 19 Mayıs 1975 tarihleri arasında iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının bir araya gelmelerini teklif ettiklerini söylemiştir.

Bahsedilen bu gelişme üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı Bitsios ile Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Roma'da, önceden iki ülke uzmanlarınca hazırlanan gündem çerçevesinde, üç gün üst üste görüşmüş, bu görüşmelerde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri gölgeleyen tüm konular ele alınmıştır.

Roma toplantısı, iki ülke arasında devam etmesi kararlaştırılan görüşmeler için elverişli bir ortam oluştururken her iki tarafta da iyi bir başlangıç yapıldığı kanaati benimsenmiştir.

Daha sonra görüşmeler, Başbakanlar seviyesinde, Brüksel'de zirve toplantısı olarak gerçekleşmiş ve tüm bu görüşmelerde Türk tarafı Ada'nın, Türkiye'nin sebebiyet vermediği olaylar neticesinde ikiye bölünmüş olduğu gerçeğini, coğrafi zemine dayalı, çift bölgeli bir federasyon idaresinin tek çözüm yolu haline geldiği düşüncesini, Hükûmet programında yer aldığı gibi, önemle vurgulamıştır.

Türk – Yunan Başbakanlarının buluşması, tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olmakla birlikte, iki Başbakan arasında başlayan diyalog, toplumları tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁰⁶²

Kıbrıs sorununda yaşanan sıkıntıların etkisi altında Türk – Yunan ilişkilerinde ağırlık kazanan Kıta Sahanlığı, FIR Hattı ve Karasuları sorunlarının da müzakereler yolu ile çözüme kavuşturulması temel hedeflerden sayılmıştır. IV. Demirel Hükûmeti döneminde Ege Hava Sahası üzerinde bir anlaşmaya varabilmek için taraflar sırasıyla Brüksel ve Roma mutabakatları uyarınca Eylül 1975'te Paris'te ¹⁰⁶³ 30 Ocak – 3 Şubat 1976

¹⁰⁶² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.577-578.

¹⁰⁶³ **BCA**, 030.18.01.02.340.71.20.

tarihleri arasında Bern’de¹⁰⁶⁴ ve daha sonra da 2 Kasım 1976 tarihinde¹⁰⁶⁵ müzakerelerde bulunmuş ancak herhangi bir anlaşmaya varamamışlardır.

Türk Hükûmeti, bu görüşmelerde Ege Hava Sahası yani FIR hattı konusunda anlaşmaya varılamayışının en önemli sebebi olarak Yunanistan’ı gösterirken, uluslararası hava sahasında uçuşların emniyetle ifası için yapılacak radarlı kontrollerin bölgelere ayrılması ve o dönemde Türkiye’nin bu duruma karşı çıkarken Yunanistan’ın “Bu bölgedeki kontrolü ben yapayım” şeklindeki yaklaşımına atıfta bulunarak, Yunanistan’ı Ege Hava Sahası’nı adeta kendi hükûmranlık sahası gibi kullanmak istemekle itham etmiştir.

Şu bir gerçek ki; 1976 yılı itibariyle, 1,5 yıldır Ege Hava Sahası’ndan THY uçakları dâhil, diğer uçaklar uçamamış, bu durumun ekonomik mahsurlarına dikkat çeken Türk Hükûmeti, Yunanistan’ın anlaşmanın gerçekleşmesi için Ege Hava Sahası’nı “FIR hattının sağı” ve “FIR hattının solu” diye ikiye ayırarak, Türkiye’ye kendi tezlerini kabul ettirmeye çalıştığını beyan etmiştir.

Ege Kıta Sahanlığı meselesinde Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Hükûmet adına tenkitlerini sıralarken Kıta Sahanlığı olgusunun, Türkiye’nin katılmadığı 1958 Anlaşması’ndaki tarifinin; “Kara parçasının 200 mile kadar mevcut olan tabîî uzantısıdır.” şeklinde olduğunu belirtmiş ve “Böyle bir tarif tatbik edilirse, Yunan adalarının hiçbirine kıta sahanlığı tanımak mümkün değildir. Çünkü Anadolu sahilinin kıyı uzantısı ve 200 mil saha alanı bu adaları içine alıyor.

Ama yine aynı anlaşma, adaların da kıta sahanlığı olduğunu kabul eder ve kıta sahanlığı hakları tedahül ederse, karşılıklı hattın ortası hudut olarak alınır. Böyle bir hat da Türkiye’ye Ege Denizi’nde hisse tanımaz. Bu tarife göre, Meis Adası’nın karşısında Kaş kazasından denize girecek bir Türk, 460 metre açıldığı zaman kendisine pasaport lazım gelir, zira Yunan

¹⁰⁶⁴ BCA, 030.18.01.02.346.102.12.

¹⁰⁶⁵ BCA, 030.18.01.02.363.184.15.

denizine girdi demektir.”¹⁰⁶⁶ diyerek meselenin çarpıcı boyutlarına dikkat çekmiştir.

Nihayet bu mevzuda üzerine Bern’de başlayan müzakereler olumlu bir istikamette ilerlemiş, taraflar birbirlerine görüşlerini yazılı olarak vermiş ve uzmanların tetkiki sonucu; müsterek bir tedbirin bulunması, hattâ ortak işletme dâhil, her türlü çarelerin aranması yolunda işbirliği imkânı belirmiştir.

Zaten Kıbrıs meselesi, Türk iç siyasi hayatının barometresi halinde olmaktan çıkamamış, ne zaman ki Türkiye’ye zaaf gelmiş, Kıbrıs’ta hareket olmuş, ne zaman ki Türkiye’de kuvvet ve istikrar sağlanmış, Kıbrıs’ta kırırdama görülmemiştir.

4) Balkan Ülkeleri ile İlişkiler

Balkan Ülkeleri ile ilişkiler hemen her hükûmet döneminde üzerinde hassasiyetle durulan bir nokta olmuştur. Bunun en önemli sebebi hiç kuşkusuz o coğrafyada yaşayan çok sayıdaki Türk unsurudur. Özellikle balkan ülkelerinde zaman zaman gerçekleşen millîleştirme çalışmaları yakından takip edilerek Türk asıllı şahısların bu süreçten zarar görmemeleri ve haklarının müdafaası için azami özen gösterilmiştir.

IV. Demirel Hükûmeti döneminde de Türkiye ile Balkan Ülkeleri arasındaki ilişkiler genel itibariyle Balkan coğrafyasında vaktiyle mukim olup sonrasında Türkiye’ye dönmüş olan Türk vatandaşlarının bu ülkelerdeki millîleştirme çalışmaları kapsamında maruz kaldıkları sıkıntıların halli ve karşılıklı ziyaret teatileri çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda evvela Türk vatandaşlarının Yugoslavya’da bıraktıkları ve sonradan Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti tarafından millîleştirilmiş

¹⁰⁶⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.274-275.

bulunan mal, hak ve diğer menfaatlerin tasfiyesi ile ilgili olarak yaşanan problemler gündeme gelmiştir.

Esasen bu konu ile alakalı biri 1948, diğeri 1956 yılında olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti arasında iki anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmalar TBMM'nde onaylanarak 1969 yılında çıkarılan 1135 sayılı yasa ile Türk vatandaşlarının bu ülkedeki hak ve menfaatlerinin nasıl tasfiye edileceği tespit edilmiştir.

1969 yılından 1976 yılına kadar 8000'den fazla Türk oradaki haklarının tasfiyesi ile ilgili müracaatta bulunmuş, bunlardan 263 dosya müspet sonuca bağlanırken 2 Mart 1976 yılı itibariyle 400 civarında dosyanın iki ülke arasında yazışmaları devam etmiş ve 2000 civarı dosyada kanunlardaki boşluklar ve maddi hatalar yüzünden askıya alınmıştır. Girişimler sonucu Yugoslavya Hükûmeti 3 750 000 Amerikan Doları tazminat ödeme yükümlülüğü ile bu millileştirme çalışmalarını yaptığını Türk Hükûmeti'ne bildirmiştir.¹⁰⁶⁷

Çalışmalar karşılıklı bilgi akışı içinde ilerlerken 5 Mayıs 1976 tarihinde TBMM'nde mezkûr mahiyete haiz bir kanun Yugoslav Federatif Halk Cumhuriyeti ile alakalı olarak görüşülüp kamuoyuna deklare edilmiştir.¹⁰⁶⁸

Yayımlanan bu kanunlar Türkiye Hükûmeti'nin Balkanlarla ilişkisinde tüm detayları göz önünde tutarak ve bölgedeki devletlerin iç dinamiklerini de yakından takip ederek sürdürdüğünü göstermiştir.

Yugoslavya ile ilişkiler 9 Mart 1976 tarihi itibariyle Parlamentolar arası ziyaretler çerçevesinde gelişmeye devam etmiş, 21-27 Ekim 1975 tarihleri arasında Yugoslavya'yı ziyaret etmiş olan Türk parlamento Heyeti'nin ziyaretini iade etmelerine imkân verilmesi maksadıyla Yugoslavya Parlamentosu'ndan bir heyetin Türkiye'ye davet edilmeleri kararı Cumhuriyet

¹⁰⁶⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:70, Oturum:1, 1976, C.18, s.8-9.

¹⁰⁶⁸ Kanunda, tazminattan yararlanabilmek için; "Anlaşmanın imza edildiği 13 Temmuz 1956 tarihinde Türk Vatandaşı olmak ve taşınır taşınmaz mallar için Yugoslavya Hükûmeti tarafından verilmiş tapu senetleri veya onun yerine geçen belge sahibi olmak şartı yer almıştır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4 Toplantı: 3, 1976, C.59, s.138-141.

Senatosu ve TBMM Başkanlık Divanlarının 19 Şubat 1976 tarihli müşterek toplantısında alınarak onanmıştır.¹⁰⁶⁹

Tarihler 15 Temmuz 1976'yı gösterirken de Meclis'ten; Türkiye – Yugoslavya Parlamentolar arası Dostluk Gruplarının mütekabiliyet esasları çerçevesinde kurulması kararı çıkmıştır¹⁰⁷⁰ ki, bu karar ilişkilerin hangi zeminde ilerlemesinin samimiyetle arzulandığının da ciddi bir göstergesi olmuştur.

Bir diğer balkan ülkesi olan Romanya ile gelişen ilişkiler de ziyaretlerle şekillenirken ilk olarak 20 Nisan 1976'da Meclisten; Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın TBMM Başkanı riyasetindeki Türk Parlamento Delegasyonu'nun Romanya'yı ziyaret maksadıyla vaki davetlerine 1976 Haziran ayının ilk haftası gidilmek üzere icabet olunmasının muvafık görüldüğü yolundaki Müşterek Başkanlık Divanı mütalaası yayımlanmış,¹⁰⁷¹ 25 Mayıs 1976 tarihinde ise kararı alınan bu geziye gidecek milletvekillerinin isimleri belirlenmiştir.¹⁰⁷²

Ardından 29 Nisan 1976 tarihinde TBMM'de; “Romanya’da Millîleştirme Tedbirleri veya Buna Benzer Kanunî ve İdarî Diğer Tedbirlerden Zarar Görmüş Türk Mal, Hak ve Menfaatlerinin Tasfiyesi” hakkındaki durum Meclis gündemine alınarak tüm detayları ile görüşülmüş ve üzerinde mutabakata varılan ilgili kanun yayımlanmıştır.¹⁰⁷³ Bu kanunla hakları korunmanın yanısıra hâlihazırda mevcut süreçten zarar görenler için talep

¹⁰⁶⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:73, Oturum:1, 1976, C.18, s.72.

¹⁰⁷⁰ Bu çalışmalar esnasında aynı zamanda; Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Parlamentolar Arası Dostluk Grubunun kurulma kararı da çıkmıştır. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:125, Oturum:2, 1976, C.20, s.488-489.

¹⁰⁷¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:91, Oturum:1, 1976, C.19, s.11.

¹⁰⁷² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:91, Oturum:1, 1976, C.19, s.659-660.

¹⁰⁷³ Vatandaşın bu anlaşmadan yararlanabilmesi için, anlaşmanın imza tarihi olan 22 Haziran 1965 tarihinde Türk vatandaşı olması ve aynı zamanda 5 Temmuz 1963 tarihine kadar Dışişleri Bakanlığına müracaat etmiş bulunması şartı aranmıştır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı 3, TBMM 1976, C.59, s.135-137.

edilecek tazminat boyutu da ele alınmış ve 275 bin Amerikan Doları karara bağlanmıştır.¹⁰⁷⁴

İlişkilerin tarımsal sahadaki boyutu da gündem oluşturup süreç ilerlerken Muğla Milletvekili Halil Dere'nin "Köy-Kop"ça Romanya'dan getirilen traktörlerin dağıtımına dair Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal'a yönelttiği soru üzerine Bakanın verdiği cevaptan Türkiye'ye Köy – Kop tarafından ilk tertip olarak Romanya'dan 1000 adet traktör getirtildiği bilgisi edinilmiştir.¹⁰⁷⁵ Burada bakanının verdiği bilginin yanı sıra üzücü bir tarafta, Türkiye gibi bir ülkenin kendi traktörünü üretemeyip, bir balkan ülkesi olan Romanya'dan bunu temin etmesi olmuştur.

Bulgaristan ile ilişkiler ise daha ziyade hukuki çerçevede gerçekleşen düzenlemelerle ilerlemiş, bu cümleden olarak; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında 2 Eylül 1975'te Ankara'da imzalanan "Hukukî ve Cezaî Konularda Adlî Yardımlaşma Sözleşmesi"nin Meclis'te görüşülerek kabul edildiğine dair kanun 1 Mart 1977'de yayımlanarak¹⁰⁷⁶ hayata geçmiştir.

Görüldüğü üzere Balkan Devletleri ile ilişkilerde yasal düzenlemeler ve resmi çerçevedeki çalışmalar ağırlık kazanmış ve sağlam bir yapının idamesine çaba gösterilmiştir.

5) Türkiye – ABD İlişkileri

Türkiye, coğrafi konumu itibariyle tarihsel süreçte ABD'nin Orta Doğu politikası açısından her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu önem,

¹⁰⁷⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:70, Oturum:1, 1976, C.18, s.14-17.

¹⁰⁷⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:132, Oturum:1, 1976, C.20, s.623.

¹⁰⁷⁶ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.172-179.

bazı vurgulama değişikliklerine karşın, temelden bugüne dek değişmemiş ve iki ũlke arasındaki ilişkilerde sũrekliilięi sağlayan başlıca etmen olmuştur.

ABD, bۆlgedeki İngiliz gũcũnũn 1950 başlarında en alt dũzeye inmesinden sonra, Sovyetlerle global savaşında Orta Doğu'yu da yũkũmlũlũęũ çerçevesine almıştır. Çũnkũ yalın bir anlatımla, bۆlge Sovyet etkisine açık bir nitelik gۆstermiř ve Batı ekonomisi için yaşamsal ۆneme sahip olmuştur.

Özellikle Batı Avrupa Orta Doğu petrolüne bağımlı olarak kıtanın ticaretinde bۆlgenin ulaştırma yollarına gereksinim duymuş, bۆylece ABD için Tũrkiye, Orta Doğu petrolũnũn Avrupa'ya serbestçe akıtılması ve Orta Doğu ũlkeleriyle ilişkilerinde yararlı bir "kanal" oluşturması açılarından bũyũk ۆnem kazanmıştır.

Ayrıca, Tũrk halkının Mũslũman olması da Batı için ۆnemli bir avantaj oluşturmuş ve vasfı 1950'lerden bu yana pek değişiklik gۆstermemiřtir.

1975 şubatında Amerikan Kongresi Araştırma Birimi'nin Dışişleri Bakanlığı Komitesi için hazırladığı raporda, ABD'nin Orta Doğu'daki amaçları ve Tũrkiye'nin bu amaçlara varmadaki yeri konularında şunlar yazılmıştır:

"Genel Amaçlar:

- ABD, NATO, Avrupa ve Orta Doğu'ya karşı bir Sovyet silahlı saldırısını ۆnlemek.

- Caydırıcılık sağlanamadığı takdirde etkili bir savunma için yeterli gũ bulundurmak.

Özgũl 'Amaçlar:

- NATO'nun gũney kanadını korumak.

- Orta Doğu'da kararlılığı geliştirmek.

- İsrail'i desteklemek ve Orta Doğu petrolũnũn sũrekli akışını sağlamak.

- Hũr dũnyanın Akdeniz'deki ulaştırma yollarını korumak.

ABD'nin güvenlik politikası, planlar, programlar ve Orta Doğu ile ilgili beklentileri söz konusu olduğu sürece, Yunanistan ile Türkiye'nin ABD ile işbirliği değişik çağrışımlar yapmaktadır.

Özellikle Türkiye, ABD'nin Doğu Akdeniz'de ve Libya'dan Doğu Akdeniz'e kadar olan kıyı şeridinde etkili bir harekâta bulunma yeteneğini doğrudan etkilemektedir. Bölgede bir – Sovyet askeri serüvenini başarısızlığa uğratmada Türkiye kadar avantajlı bir başka seçeneğin var olma olanağı yoktur.

Türkiye olmasa da ABD'nin İsrail'e etkili bir destekte bulunması söz konusu olabilir. Ancak, bunun bedeli ve dokuncaları çok olacaktır.”¹⁰⁷⁷ Cümleleri Türkiye'nin ABD tarafından ne denli hassas dengelerde ve kapsamlı bir çerçevede değerlendirildiğini ortaya koymuştur.

6 Nisan 1976'a gelindiğinde Türk – Amerikan ilişkilerinin toplumsal yapının bozulması ve ekonomiye yansıyan zararlarının sorgulandığı önemli bir girişim gerçekleşmiştir. Burdur Milletvekili Osman Aykul ve 10 arkadaşı, “Türkiye tarımını geliştirmek, yetiştirilen ürünlerin bölgeler arası dağılımının dengeli bir şekilde yapılmasını ve yabancı etkilerden arınmasını sağlamak amacıyla, Anayasa'nın 88. maddesi, TBMM İç Tüzüğü'nün 102 ve 103. maddeleri uyarınca Meclis Araştırması açılmasına ilişkin önerge vermişler ve önerge görüşmeleri esnasında önerge sahipleri son derece önemli bilgileri tarihe kayıt düşmüşlerdir.

Şöyle ki: “Yaptığımız gözlem ve edindiğimiz izlenimlere göre: Sömüren, yanlış hedefler vererek, tarım ekonomisinin altını üstüne getiren, ihracata yönelik ve büyük ekonomik güç olan “pamuk” gibi ürünlerimizin ekim sahasının dışına çıkarılmasına sebep olan ülkeler vardır.

Amerika gibi gelişmiş bir ülke, uzun yıllardır Türk tarımına yön vermektedir. Böylece Amerika, Türk tarımını da sömürmüş ve gelişmesi şöyle dursun, geri kalmasına sebep olmuştur.

¹⁰⁷⁷ Oral Sander, “Türkiye'nin Batı Bağlantısı ABD ve Türkiye” **AÜSBF Dergisi**, C.34, S.1, s.76-77.

Uzman diye Türkiye'ye gönderilen Amerikalılar, genel olarak Türk tarımına kendi arzu ve niyetlerine göre yön vermişlerdir. Durumu inceleyince görüyoruz ki; dünya devletleri ihracat piyasasında Amerikan pamukları ile rekabet eden, pazar bulan ve döviz getiren Türk pamuklarıdır. Pamukçuluğumuzu çökertmek ve ihracat piyasasından silerek, Amerikan pamuklarının rekabetsiz bir şekilde satılmasını sağlamak için, Amerika, sulu arazilere "Sonora" Amerikan buğdayının ekilmesini tavsiye etmiş ve bu görüş benimsenerek, Denizli, Aydın, Antalya gibi illerin arazilerine buğday ekilmiş ve pamuğun yerini almıştır.

Ayrıca, Amerika'nın, Türk tarımı üzerine ilk uygulamalarından birisi de, Türk köylüsünü elma yetiştirmeye teşvik etmek olmuştur. Böylece, buğday yetiştirilen arazilerde elmacılığa, pamuk yetiştirilen arazilerde ise buğday yetiştirilmeye başlanmış ve özellikle bu uygulamaya devam edilmektedir.

Türk pamuğunu piyasadan kaldırmak, üstün verime sahip arazilerin elma bahçeleriyle doldurulması yoluyla bir ülkenin tarımının geliştiği ve tarım gelirlerinin arttığı görülmemiştir. Bugün elma yetiştiren köylüler büyük bir çıkmazın içindedir. Elma yetiştirmek, hem iş gücü, hem de masrafları fazla olan, pahalıya mâl edilen bir iştir. Kaldı ki; elma yetiştiren köylüler, iç ve dış pazarlama olanakları kendi yararlarına düzenlenmediği için, yetiştirmiş oldukları elmaları zamanında ve değer fiyatına satamamaktadırlar. Elleri kalan elmalar da çürümekte, böylece köylüler büyük zarar görmektedirler..."¹⁰⁷⁸

Önergenin mahiyetine ve "hükûmet tarafından tekzip edilmeyen" açıklamalara bakıldığında Türk ekonomisi ve toplumsal yapısının kısa ve uzun vadede ciddi zararlarla karşı karşıya bırakıldığı net olarak görülmüş, ne yazık ki hükûmet tarafından Türk – Amerikan ilişkilerinde sürtüşme yaşanmaması için çözüm adına adım atılmamıştır.

¹⁰⁷⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:85, Oturum:1, 1976, C.18, s.487-488.

a) ABD Silah Ambargosunun Uygulanma Süreci

Cumhuriyet hükûmetlerinin uzun yıllar dost ve müttefik kavramları çerçevesinde şekillendirdikleri ABD ile ilişkiler zaman zaman kırılma noktaları ile kesintiye uğramış ama yine de kopma olmamıştır. Her iki ülke de üyesi buldukları Ortak Savunma İttifakı içinde sıkı bir işbirliği sürdürmüştür ki bu işbirliğini ayakta tutan en önemli dayanak her iki ülkenin de aynı demokratik idealleri paylaşması olmuştur.

Türkiye, bu işbirliğini karşılıklı saygı ve eşitlik ilkelerine ve yardımlaşma zihniyetine dayalı bir şekilde yürütmek için kendisine düşeni eksiksiz yapmıştır ama Amerika, iki memleketin yararını koruyarak sürüp gitmekte olan bu yakın ilişkileri ve işbirliğini aldığı “Ambargo kararı” ile ciddi anlamda sarsmıştır.

Amerika'nın bu yaklaşımında Türkiye dâhil bütün Avrupa Devletlerini güçsüzlük hissi içinde görmesinin de ciddi etkisi vardır. Özellikle Amerikalı uzmanlar bu iddia ile yola çıkmış ve Avrupa'nın bu hissi çeşitli şekillerde gösterdiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Amerikan yardımlarının Türkiye içinde hayati önem arz ettiği kanısına sahip olmaları Ambargo Kararını alarak kendilerince Türkiye'yi cezalandırmalarında bir diğer etken olarak görülmüştür.¹⁰⁷⁹

ABD'nin ambargo kararı Türkiye'de birbirinden farklı değerlendirmelerle karşılanmış, bazı siyasetçiler kararın, Kıbrıs'ta yapılan ikinci harekâtın bir sonucu olduğunu savunurken, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, ikinci harekât yapılmasaydı da ambargo kararının alınacağını iddia ederek, haşhaş yasağının kaldırılmasının, kararın alınmasında asıl faktör olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸⁰ Amerikan kaynakları ise, ambargonun asıl nedeninin

¹⁰⁷⁹ J.J. Servan – Schreiber, **Amerika Meydan Okuyor (Le Defi American)**, (çev.) Necdet Sander, Sander Yayınevi, İstanbul, 1970, s.193.

¹⁰⁸⁰ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk – Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.149.

ABD'nin Türkiye'ye NATO çerçevesinde savunma amaçlı olarak verdiği silahların Kıbrıs müdahalesinde kullanılması olduğu konusunda ısrar etmişlerdir.

Yunanistan da meseleye Amerika ile aynı perspektiften yaklaşmıştır. Şöyle ki; Ambargo, Kıbrıs ihtilafından sonra, ABD'nin tek taraflı bir kararı neticesi konmuştur, fakat anlaşmazlığı büsbütün çıkmaza sürüklemiştir. Zira Yunanistan, Türkiye'yi ekonomik sıkıntıya sokan ve zaafa düşüren bu baskının devamını istemiş ve ABD'ye sırtını dayayarak Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. "Ambargo kalksa meselenin halli kolaylaşacaktır." Şeklindeki Türk tezine karşı Yunanistan, "Ambargo sona ererse Türkiye'yi ikna mümkün olmayacaktır tezini savunmuştur.¹⁰⁸¹

Hemen her konuda' olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da bir sorunun açıklığa kavuşturulabilmesi öncelikle o sorunun doğru bir biçimde ortaya konması ya da başka bir deyişle, "soru"nun doğru sorulmasına bağlı olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde son otuz yılın en önemli sorunu, hiç kuşkusuz, 1975 yılında konan bu Amerikan Silah Ambargosu'dur. Burada sorulacak soru ise şudur: "ABD Türkiye'ye askeri yardımı niye yapmış ve neden kesmiştir?"

Böylece, değerlendirme, ambargonun kalkmasının yarattığı rahatlıktan bağımsız ve bağımsız olduğu ölçüde nesnel bir biçim alır.

ABD'nin genel olarak yabancı ülkelere niçin askerî yardım yaptığı Kongre Raporunda şöyle geçmiştir:

"Askeri Yardımın Amaçları"

1. Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin, NATO ve CENTO gibi ortak güvenlik antlaşmalarının korunması ve yürütülmesi.
2. Bu ülkelere sağlanan stratejik hammaddelerin ABD'ne akışının sürdürülmesi.
3. Bağlaşık devletlerin askeri gücünün artırılması.

¹⁰⁸¹ Nazlı Ilıcak, **Makaleler 1978 (II)**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980, s.105.

4. Yardım alacak ülkenin, ABD'nin bölgedeki politikası açısından taşıdığı önem.

Askeri yardımın ana politikası ise, böylece sağlanacak güvenliğin en ucuz biçimde gerçekleşmesi.”¹⁰⁸²

Amerikan senatosunun aldığı bu ambargo kararı kendi kendini tahrip edici olduğu kadar, güttüğü amaç için de ters sonuç vermiştir. Kendi kendini tahrip edicidir, çünkü Amerika'nın Batı savunmasına zararı olmuş ve Türkiye de bu zarardan payını almıştır. Güttüğü amaç için de ters sonuç vermiştir, zira hem Türkiye'nin millî güvenliğini, hem de Ada'daki Türk cemaatinin durumu tehlikeye sokulmuştur. Türkiye'nin savunması hangi sebeple olursa olsun zayıflarsa, elbette ki Batı'nın savunması da zayıflayacaktır.

Netice itibariyle Türkiye'ye yapılan askerî yardım, topyekûn ittifak savunması için de büyük önem taşımaktadır.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Meclis'te yaptığı değerlendirmede, Ambargo kararının tüm boyutlarıyla mahsurunu ve bu çerçevede Türkiye'ye yapılan büyük haksızlığın; Türkiye'ye gelen ABD Dışişleri Bakan Yardımcılarından Mr. Hartman'a ve CENTO toplantısı vesilesiyle Ankara'ya gelen Dr. Kissinger'e anlatıldığını, Başbakan Süleyman Demirel'in de Brüksel'de yapılan NATO toplantıları esnasında ABD Başkanı Ford ile yaptığı görüşmede konuya değindiğini ifade etmiştir ki; Başbakan Demirel, Ambargo ve yardım kesme kararının her iki ülkeye yarar yerine zarar getirdiğini ve kararın mahiyet itibariyle askerî yardım meselesinin boyutlarını aştığını Başkan Ford'a açıkça belirtmiştir.

Genel itibariyle Türk Parlamentosu'nun tepkili olduğu diğer bir nokta da, Ambargo kararında ABD'nin meseleyi Kıbrıs bağlamında Türk – Yunan ilişkileri ile irtibatlandırması olmuştur.¹⁰⁸³

Ancak bu mesele bir süre daha Türk iç ve dış siyasetine yön vermeye devam etmiş, özellikle NATO bağlamında tenkit edilmiştir. Türkiye'deki

¹⁰⁸² Sander, “Türkiye'nin Batı Bağlantısı ABD Ve Türkiye” **AÜSBF Dergisi**, s.82-83.

¹⁰⁸³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.579.

üslerin faaliyetlerinin durdurulmasının, NATO'nun işleyişine yansımaları sorgulanırken, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ikmâl ihtiyacının sağlanmasında bazı güçlüklerin meydana geldiği, dolayısıyla NATO'nun savunma gücünün de bundan olumsuz etkilendiği Dışişleri Bakanı Çağlayangil tarafından Meclis'te ifade edilirken, "Türkiye, içinde bulunduğu durumu yeni bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Ancak bu hiçbir zaman Türkiye'nin, NATO'nun askerî kanadından çekilmeyi derpîş ettiği anlamına gelmemelidir."¹⁰⁸⁴ vurgusu iç ve dış kamuoyuna deklare edilmiştir.

Türkiye'de olayın sıcaklığı ile bu değerlendirmeler yapılırken kimi yabancı devlet adamları da Türkiye ile aynı görüşte olduklarını ifade etmişlerdir. Türk Kuzey Atlantik Anlaşma Derneği'nin düzenlediği Atlantik İşbirliği konulu konferansa katılmak üzere Türkiye'ye gelen Norveç Savunma Bakanlığı Müsteşarı Holst, Ambargo konusunda "Amerikan Ambargosu hislere kapılarak alınan bir karardır. Mantıksal altyapısı yoktur."¹⁰⁸⁵ demiştir. Alman Parlamento üyesi Manfred Wörner ise benzer bir yaklaşımla: "Ambargo saçma ve mantık dışıdır."¹⁰⁸⁶ değerlendirmesini yapmış ve meseleye Türkiye ile aynı zaviyeden baktıklarını göstermiştir.

Bu rahatsızlıklar sürerken, az da olsa yumuşama olarak algılanabilecek gelişmeler yaşanmış ve bu durum da, Konya Milletvekili Özer Ölçmen tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"Amerikan Kongresi'nin komisyonlarında ve Temsilciler Meclisi'nde kabul edilen yardım tasarıları, Türk – Amerikan ilişkilerinde bir düzelve işareti taşımaktadır. Orta Doğu ülkelerine 1,7 milyar dolar yardım yapan ABD, Mısır'a 700 milyon dolar, İsrail'e 725 milyon doları kabul ederken Türkiye'ye 25 milyon dolarlık hibeyi lütfen 50 milyona çıkarması (ve o da Kıbrıs meselesinde taviz şartına muallâk olarak) Türk – Amerikan ilişkilerinin eski düzeyine getirilebileceğini iddia etmek ancak safdillik olur.

¹⁰⁸⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:57, Oturum:3, 1976, C.15, s.121.

¹⁰⁸⁵ **Orta Doğu**, 20 Nisan 1977.

¹⁰⁸⁶ **Orta Doğu**, 21 Nisan 1977.

Bizim dörtte birimizden daha az bir nüfusa sahip ve NATO'nun askerî kanadından çekilmiş olan Yunanistan'a da 50 milyon dolar hibe, 90 milyon iktisadi ve 120 milyon dolar askerî kredili satış yardımı yapılmaktadır. Hem de bizimki gibi şarta bağlı olmadan.”¹⁰⁸⁷

Bütün bu değerlendirmelere karşı Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in özellikle reddettiği ve tartışılabilir bulunduğu nokta, “ABD Ambargosu kısmen kaldırılmıştır.” yaklaşımı olmuştur. Çağlayangil'e göre ABD zaten Türkiye'nin kendi parasıyla istediği kadar silah alması yolunu açık tutmuştur. Üstelik Türkiye'ye 1976 ve 1977 senelerinde silah alabilmesi için 125'er milyon dolarlık ta kredi açmıştır.¹⁰⁸⁸ Dolayısıyla Ambargonun mahiyeti bütünüyle ABD'nin kendi inisiyatifi ile yaptığı yardımlar noktasında görülmüştür.

Durum böyle olunca da Türkiye'nin ABD yardımına ne denli ihtiyaç duyduğu, bu yardımda kesintiye gidilince ne denli büyük bir problem yaşandığı ortaya çıkmıştır.

b) Lockheed Aircraft Skandalı ve Türkiye'deki Yankısı

Türk – Amerikan ilişkileri Ambargo kararı gölgesinde devam ederken, 10 Mart 1976 tarihinde Gaziantep Milletvekili İbrahim Hortoğlu ve 13 arkadaşının, Amerikan Lockheed Aircraft şirketinin Türkiye'de bazı kişilere rüşvet dağıttığı iddiasının doğruluğunu sorgulamak amacıyla verdikleri önerge ile gündem birden değişmiştir.

Verilen önergede, “Basında, TRT bültenlerinde bir süredir yer alan ve çok uluslu şirketlerin, birçok ülkede rüşvet dağıttıklarını belgeleyen resmi açıklamalarda, 4 Şubat 1976 tarihinden itibaren ülkemizin de adı geçmeye başlamıştır. Belirtilen tarihte, Washington'da düzenlenen basın toplantısında,

¹⁰⁸⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.264.

¹⁰⁸⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:55, Oturum:3, 1977, C.25, s.354.

ABD Senatosu Alt Komisyonu Başkanı Frank Church, çok uluslu şirketlerin yurt içi ve dışındaki çalışmalarını denetleyen bir dizi raporu kamuoyuna açıklamıştır.

Frank Church, Çok uluslu şirketlerden Lockheed Aircraft'ın 1968'den bu yana Japonya, Federal Almanya, Fransa, İtalya ve Türkiye'de toplam 15 milyon dolar, ortalama 225 milyon Türk Lirası rüşvet dağıttığını belirtmiştir. Şirketin Türkiye'de dağıttığı miktarın 13 milyon Türk Lirasına ulaştığı da yine aynı resmî kişi tarafından açıklanmış bulunmaktadır.¹⁰⁸⁹ denilmiştir.

Bunun üzerine Millî Savunma Bakanı Ferit Melen, geriye dönük olarak olayın başlangıcını da içine alan aşağıdaki kapsamlı açıklamayı yapmıştır:

“Genelkurmay ve Millî Savunma'nın ilgili kuvvet komutanlığı temsilcilerinden mürekkep 16 kişilik bir alım komisyonu teşkil edilmiş, bu komisyona Maliye ve Dışişleri Bakanlıklarından da birer temsilci katılarak teknik incelemelerde bulunmak üzere bu 18 kişilik heyet, Bakanlar Kurulu Kararı ile İtalya'nın Torino şehrine gitmiştir.

İnceleme ve müzakereler 16 Ekim 1974 tarihine kadar sürmüş ve ilk parti 18 adet F-104 S uçağının alınması o tarihte kararlaştırılarak, mukavelesi 16 Ekim 1974'te imzalanmış, İtalyan Hükûmeti ile Türk Hükûmeti arasında bir de teknik anlaşma yapılarak süreç tamamlanmıştır. Bu teknik anlaşma 15 Ocak 1975 tarihinde İrmak Hükûmeti tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Ayrıca IV. Demirel Hükûmeti'nin işe başlamasından iki gün sonra, Genelkurmay Başkanlığı'nın 7 Nisan 1975 tarihli yazısı üzerine, Başbakanlığın, birinci mukaveledeki opsiyon hakkı kullanılarak, yeni bir F-104 S filosunun İtalya'dan satın alınması uygun görülmüştür. Ardından ikinci filo için yapılan müzakereler sonunda, satın alma komisyonunca varılan karara göre de 22 uçağa 4 tane de eğitim uçağı ilave edilmiş ve bu 22 uçağın alımı ile ilgili sözleşme ise 6 Mayıs 1975 tarihinde imzalanmıştır.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:74, Oturum:1, 1976, C.18, s.111.

¹⁰⁹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:74, Oturum:1, 1976, C.18, s.114.

Bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra Millî Savunma Bakanı, Lockheed olayı ortaya çıkar çıkmaz, Genelkurmay Başkanlığı ile temasa geçerek Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı mensuplarından kurulu, Korgeneral Musa Öğün başkanlığında bir idarî Araştırma ve Soruşturma Komisyonu'nu müştereken teşkil etme yoluna gittiklerini açıklamıştır.

Melen, daha sonra bu konudaki açıklamalarına şöyle devam etmiştir:

“Söz konusu Komisyon'un isteği üzerine, Millî Savunma Bakanlığı'nca, Lockheed firmasının yaptığı iddia edilen ödemeler hakkında ABD Senatosu tarafından başlatılmış olan soruşturma ile ilgili belgelerin getirilmesi hususu Dışişleri Bakanlığı'ndan istenmiş, bu belgelerin bir bölümü Washington Büyükelçiliğimizce 14 Şubat 1976 tarihinde gönderilmiş ve bunlar Araştırma ve Soruşturma Komisyonu'na tevdi olunmuştur.

Ayrıca, basında Türk Hükümeti istediği takdirde, rüşvet alanlar hakkında bilgi verileceğine dair, Senatör Frank Çörç (Church)'e atfen haberler çıkması üzerine, konu tekrar Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, Washington Büyükelçiliğimizden bu hususta gerekli talepleri yapması istenmiştir. Büyükelçimiz de Amerikan Hariciyesi ve Senato yetkilileriyle gerekli temasları yaparak, aldığı cevapları Hükümetimize bildirmiş ve bu cevaplar değerlendirilmek üzere Komisyon'a verilmiştir.

Gerek ilk ve gerekse bu defa gönderilen belge ve cevaplarda, Türkiye'de kimlere rüşvet verildiğine dair açık bir bilgi mevcut değildir. Ortaya atılan rüşvet suiistimali iddiaları adlî mercilerce ve idarece, devletin bütün imkânları seferber edilerek, en ince teferruatına kadar araştırılmakta ve soruşturulmaktadır.”¹⁰⁹¹ Bu açıklama ve bilgileri veren her ne kadar Millî Savunma Bakanı olsa da, önerge sahipleri yine de tatmin olmamışlardır.¹⁰⁹²

¹⁰⁹¹ Alımlarla ilgili bilgi veren Savunma Bakanı Melen: “Amerika'dan yapılan alımlar, ABD Satışlar Komutanlığı, FMS dediğimiz teşkilatı aracılığı ile yapılmakta, Almanya'dan yaptığımız alımlar, Alman Savunma Tekniği ve Tedariki Dairesi, BWB dediğimiz teşkilat aracılığı ile yapılmakta, NATO kanalıyla yapılan alımlar ise NAMSA dediğimiz NATO'ya ait bir alım teşkilatı aracılığı ile yapılmaktadır.” Diyerek konuya açıklık getirmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:74, Oturum:1, 1976, C.18, s.115-116.

¹⁰⁹² Demokratik Parti Gaziantep Milletvekili İbrahim Hortoğlu önerge sahipleri adına tenkitlerini sürdürürken yaptığı değerlendirmeden sonra uluslararası skandala adı karışan diğer ülkelerin

1979 yılına gelindiğinde Lockheed olayı tekrar gündeme gelmiş ve “Lockheed olayında Demirel ve Melen suç işlemiştir.” İfadeleri ile tartışılmıştır. Melen’in daha evvel yaptığı açıklamalar istikametinde Türk makamları ile Lockheed firması arasında ve Altay firması ile Genel Kurmay arasında ilişkisi olmadığına dair verilen bilgilerin gerçeği yansıtmadığı ve bütün bu süreç yaşanırken dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’inde yetki sahibi olmasına rağmen olayla gereği gibi ilgilenmediği ve üstünü örtmeye çalıştığı iddiasıyla itham edilmişlerdir.¹⁰⁹³ Sonrasında ise mesele gündemden düşerek Türkiye ile Amerika arasında yaşanan “Amerikan Lockheed Aircraft” şirketinin rüşvet skandalı tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

---

yaklaşımlarından örnekler vererek şu bilgileri aktarmıştır: “Lockheed skandalı 4 Şubat 1976 tarihinde Washington’da bir basın toplantısı ile açıklanmıştır. Türkiye’ye yansımaları iki gün sonra olmuştur. Bu konularda çok hassas olan bazı gazetelerimiz, derhal skandala parmak basarak, sorumluları göreve çağırmışlardır. Araştırma önergemiz, 7 Şubat 1976 günü Başkanlığa sunulmuştur. O günden bugüne kadar geçen 35 gün içinde Türkiye’de ne olmuştur, ne yapılmıştır?”

Lockheed skandalını açıklayan ABD Senatosu Alt Komisyonu Başkanı’nın basın toplantısı gazetelerimizde yayınlandığı gün, 13.14.000 lira rüşvet olarak dağıtılması için kendisine gönderildiği bildirilen Altay Kolektif Şirketi kurucularından Nezihi Dural, Washington’a uçmuştur. Sorumlu koltuklarda oturanlardan birisi çıkıp da, bu adam nereye gidiyor diye düşünmek, sormak ihtiyacını maalesef duymamıştır.

Üstünde Kıbrıs Barış Harekâtı’nın onurunu taşıyan Silahlı Kuvvetlerimiz, takdire değer biçimde harekete geçerek, kendi bünyesi için, Araştırma ve Soruşturma Komisyonu’nu kurmuş bulunmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya, oturduğu koltuğun, taşıdığı üniformanın ve nihayet insanlık haysiyetinin doğal gereği olarak şerefli bir karar vermiştir. Sayın Emin Alpkaya’nın durumu ne olursa olsun, yaptığı davranış her türlü övgüye lâyıktır. Taşındığı sorumluluğun ve üniformanın sorumluluğunun ne olduğunu bilen bir kimse olarak soruşturmadan acı duymuş, temsil ettiği şerefli makama gölge düşürebileceği inancına varmış ve istifa etmiştir. Sayın Alpkaya istifa etmekle de kalmamış, üstelik emekliliğini bile istemiştir. Kendisini kutluyoruz.

Bakınız Sayın Milletvekilleri, Lockheed ve benzeri tekellerin iğrenç işlerine ait açıklamalar karşısında, bir kısmı ile müttefik olduğumuz ülkelerin yöneticileri ne yapmışlardır? Hollanda Başbakanı, Hollanda Prensi’nin suçlanması üzerine derhal basın toplantısı düzenlemiş, ardından Parlamento’da konuşmuş ve Hollanda Prensi’nin rüşvet almış olabileceği zannı ile soruşturma komisyonu kurmuştur.

İtalya Başbakanı, yeni kabinenin kurulduğu rastlayan Lockheed skandalına adı karıştığı için, çok eski bir politikacıyı İçişleri Bakanı yapmak istemişken derhal bu kararını geri almıştır.

Japonya Başbakanı, ülkesine yönelen yoğun rüşvet iddiaları karşısında derhal ve aynı gün harekete geçerek, Parlamento’nun önüne çıkmış, Japon İmparatorluğu’nun haysiyetini koruyacağından ve kurtaracağından herkesin emin olmasını istemiştir. Japonya Başbakanı, Başbakanlık sıfatını taşıdığı için bilinci içinde ABD Başkanı Ford’a mektup yazmış ve Senato’da açıklanan bütün belgelerin dosya halinde Japonya’ya gönderilmesini istemiştir.

İran Şahı, Lockheed Şirketi ile olan sözleşmesini iptal etmiş, açtığı soruşturma sonunda, dört sivil ile üç subayı çeşitli hapis cezalarına çarptırmıştır. Federal Almanya, Belçika Krallığı, Kolombiya, aynı yolları izlemiştir. Bunlar, yürütme gücünü gerçekten temsil ettiğini bile hükümetlere ait hissan bilgilerdir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu sıralamalarda yer alamamıştır.” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:74, Oturum:1, 1976, C.18, s.132-133.

¹⁰⁹³ **Cumhuriyet** 21 Eylül 1979.

Ambargo her şeyden önce Amerika'nın mevcut uluslararası ortamda Türkiye'yi sadık müttefik vasfına uygun olarak savunamayacağını bir göstergesi olmuştur. Buna rağmen "üsleri tamamen kapatma" değil bir süre için "faaliyetlerini durdurma" yolunun seçen ve bu tutumuyla her şeye rağmen ilişkilerde belli bir esnekliği korumaya çalışan Türkiye ile yeniden görüşmelere başlaması beklenen bir gelişme olmuştur.

Ambargo kararı ile sıkıntıya sokulan Türkiye'ye farklı bir anlaşma ile ekonomik anlamda yardım öngörülmüştür. Bu cümleden olarak 26 Mart 1976 tarihine gelindiğinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan Savunma ve İşbirliği Anlaşması 22 maddeden ibaret olup Anlaşmada Türk tarafı, ABD üslerinin yeniden açılması ve kullanılması hususunu taahhüt etmekte, ABD ise, Türkiye Cumhuriyeti'ne hibe, kredi ve borçlanma olarak 1 milyar dolarlık savunma desteğini dört yıl içinde vermeyi, Amerika da bu anlaşma gereğince, Fantom uçağı, Hava ve Deniz Kuvvetleri için bir kısım vasıta ve teçhizat vereceğini de taahhüt etmiştir."¹⁰⁹⁴

6) Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile İlişkileri

IV. Demirel Hükûmeti'nin kuruluşunun hemen akabinde Türk Dış Politikası'nda ciddi bir hareketlilik yaşanmış, bu dönemde Türkiye, RCD, CENTO ve İKÖ gibi uluslararası toplantılara ev sahipliği yapmıştır.

RCD, İran, Pakistan ve Türkiye Devlet Başkanlarının 1960 tarihinde İstanbul'da yaptıkları bir toplantı sonucunda kurulmuştur. Bu teşkilatın amacı, üye ülkeler arasında ekonomik, teknik, sosyal ve kültürel alanlardaki işbirliğini geliştirmek ve bu yolla bölge halklarının refahını yükseltmektir.

¹⁰⁹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:97, Oturum:1, 1976, C.19, s.230-231., Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der. Yay., İstanbul, 2006, s.267.

Kurucular, amaçlarının gerçekleştirilmesi sırasında, bölgede düzen ve barışa da yardımcı olunacağına inanmışlardır. Ancak bu kuruluş, sanayi alanında önemli bir işbirliği sağlayamamış, ticaret, petro-kimya, teknik işbirliği, ulaştırma, haberleşme, kültürel ve sosyal faaliyetler alanında elde edilen neticeler de sınırlı kalmıştır.

Üye ülkelerin ihracat mallarının rekabete elverişli olmaması, bölgedeki ulaşım güçlükleri ve üretilen ürünlerdeki benzerlik, gelişmenin umulan noktalara ulaşamamasının sebebi olmuştur.

1975 yılında İzmir'de yapılan 18. Bakanlar Konseyi'nde RCD'nin durumuna dikkat çeken Cumhurbaşkanı'nın bir teklifi yer almıştır. Cumhurbaşkanı, Konsey'in açılışına gönderdiği mesajında, dünya konjonktüründe meydana gelen köklü ve şümüllü gelişmeler ışığında RCD'nin yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutulmasını istemiş, bu maksatla İran, Pakistan, Türkiye Devlet Başkanları'nın bir araya gelerek, kuruluşu dinamik bir nitelik kazandırmasını önermiştir. Bu teklif büyük ilgi görerek benimsenmiş ve bu çerçevede gerçekleştirilecek toplantılar bir takvime bağlanmıştır.¹⁰⁹⁵

Aynı yıl CENTO'nun 22. Bakanlar Konseyi de Ankara'da yapılmış,¹⁰⁹⁶ toplantıya İran, Pakistan, Türkiye, Amerika ve İngiltere Bakanları katılmıştır. Bu bölgeyi ve özellikle ülkelerini ilgilendiren meselelerde, milletlerarası önemli konular üzerinde görüş teatisinde bulunmuşlar, toplantıya katılan Dışişleri Bakanları ayrıca, CENTO'nun iktisadî, askerî, sosyal, kültürel ve haberleşme alanlarındaki yıllık faaliyetlerini de gözden geçirmişlerdir.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁵ Bu bağlamda 22-24 Aralık 1975 tarihleri arasında İslamabad'da yapılan RCD Ulaştırma ve Haberleşme Komitesi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.344.94.19.) ile 29-30 Ocak 1976 tarihlerinde Lahore'da yapılan RCD XIX. Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.346.102.6.) sürece katkı sağlamıştır.

¹⁰⁹⁶ BCA, 030.18.01.02.332.35.16.

¹⁰⁹⁷ Bu dönemde CENTO bünyesindeki diğer gelişmeler; 7-12 Nisan 1974 tarihleri arasında Tahran'da yapılan CENTO Askerî Komitesi'nin 25. toplantısı (BCA, 030.18.01.02.313.21.8.), 21-22 Mayıs 1974 tarihleri arasında Washington'da yapılan CENTO'nun 21. Bakanlar Konseyi toplantısı (BCA, 030.18.01.02.314.31.5.), 2-3 Nisan 1975 tarihleri arasında Revalpindi'de yapılan CENTO Askerî Komite Toplantısı (BCA, 030.18.01.02.329.24.10.), 7-8 Nisan 1976 tarihleri arasında Londra'da yapılan CENTO Askerî Komite toplantısı (BCA, 030.18.01.02.352.131.19.) ve 26-27 Mayıs 1976

Kuruluş maksadına başarıyla hizmet eden CENTO'nun o günkü koşullar altında da geçerli ve gerekli olduğu, bu toplantı vesilesiyle bir kere daha ortaya çıkmış, bütün üyelerce hoşnutlukla karşılanan ve iktisadî işbirliğinin hızlandırılmasını amaçlayan yeni kararlar alınmış, üye ülkeler birbirlerine kendi önemli sorunları hakkında bilgiler vermişlerdir.

CENTO, İran, Pakistan, Türkiye gibi aralarında hiçbir ihtilaf bulunmayan üç bölge devletinin, İngiltere ve Amerika'nın da katılmasıyla hem kendi, hem milletlerarası meselelerini belirli fasılalarla ve açıkça münakaşaya imkân buldukları ve savunmalarını kuvvetlendirdikleri bir kuruluş olarak bölgede önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁹⁸

7. İslam Ülkeleri Konferansı da İstanbul'da yapılmış¹⁰⁹⁹ ve geniş bir katılımı ile gerçekleşen konferanstan çıkan genel kanaat Türkiye'yi kendilerine lider ülke olarak gördükleri doğrultusunda olmuştur. Ayrıca FKÖ'nün Ankara'da bir büro açması kararı da burada alınmıştır.¹¹⁰⁰ Bu konferansta yaşanan en ciddi ve önemli gelişme ise hiç kuşkusuz "İslam Savunma Paketi" kurulması teklifinin yapılması olmuştur.¹¹⁰¹ Bu mahiyete haiz gerçekleşen bir diğer gelişme ise 3-12 Nisan 1976 tarihleri arasında Avrupa İslam Konseyi tarafından Londra'da tertip edilen Milletlerarası İslam Konferansı olmuştur.¹¹⁰²

IV. Demirel Hükûmeti her ne kadar AP, MSP, MHP ve CGP'den müteşekkil bir Milliyetçi Cephe Hükûmeti olsa da, dış politikaya AP'nin ciddi anlamda ağırlığını koyduğu, hükûmet ortaklarından olmasına rağmen MSP Grubu adına Çorum Milletvekili Yasin Hatipoğlu'nun getirdiği şu eleştiriden anlaşılmaktadır:

"...Dost İran devletiyle aramızda yürütülen müzakere ve anlaşmalar memnuniyet vericidir. Ancak, aynı sür'at ve gayretin Pakistan, Libya, Suudî

---

tarihlerinde yine Londra'da yapılan CENTO Bakanlar Konseyi 23. toplantısı (BCA, 030.18.01.02.353.138.1.) olarak süreci şekillendirmiştir.

¹⁰⁹⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.574-575.

¹⁰⁹⁹ **BCA**, 030.18.01.02.350.122.6.

¹¹⁰⁰ **Orta Doğu**, 11 Mayıs 1976.

¹¹⁰¹ **Orta Doğu**, 14 Mayıs 1976

¹¹⁰² **BCA**, 030.18.01.02.352.132.5.

Arabistan, Irak, Kuveyt ve Suriye ile memleketimiz arasındaki münasebetler ve anlaşmalar mevzuunda da gösterilmemiş olması üzüntümüzü muciptir.

Dostumuz Libya ile yapılmış bulunan anlaşmaların hâlâ fiiliyata intikal ettirilememiş bulunmasını üzüntü ile karşılıyoruz.

Suudî Arabistan ile Devletimiz arasında anlaşmaları tanzim edecek olan heyet, hâlâ kurulamamıştır.

Kuveyt ile birlikte kurduğumuz gübre fabrikası konusunda birtakım zorluklar çıkarılmıştır. Türkiye'nin et ihracatı için yeteri kadar potansiyeli varken, Kuveyt'in bu ihtiyacını Bulgaristan ve Yunanistan'dan temin etmesi, hem dış ticari itibarımıza gölge düşürmekte, hem de karayollarımıza darbe vurmaktadır..."¹¹⁰³

Dışişleri Bakanlığı'nın 1976 yılı Bütçe görüşmeleri sırasında, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise İslam ülkeleri ile ilişkilerimizdeki inkişafa vurgu yaparak, "Doğumuzda dost, kardeş İran ve Pakistan ile çok yakın geleneksel ilişkilerimiz, son ziyaretler neticesinde yeni bir muhteva kazandı. Aramızda sıkı bağlar bulunan Afganistan ile ilişkilerimiz için, aynı şeyleri söylemek ve bir canlanmadan söz etmek mümkündür.

Kardeş Arap ülkeleriyle, tarihi ve geleneksel bağlarımızı çeşitlendirmek, geliştirmek yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiş bulunuyoruz.

Büyük malî kaynaklar elde eden Orta Doğu ülkelerinin hızlı bir iktisadî gelişme yoluna girmesi, bölgemizde yeni bir değer olarak kendini gösteriyor."¹¹⁰⁴ derken, kısa süre sonra bu ifadelerin adeta teyidi mahiyetinde; Pakistan Millet Meclisi Başkanı Sahibzâde Faruk Ali'nin, her iki Meclis (Cumhuriyet Senatosu – Millet Meclisi) üyelerinden oluşacak bir parlamento heyetinin Pakistan'ı ziyaretleri vesilesiyle daveti vaki olmuş ve bu

¹¹⁰³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.587.

¹¹⁰⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:63, Oturum:3, 1976, C.16, s.268.

davet, Meclislerin 19 Şubat 1975 tarihli toplantılarında alınan karar uyarınca onanmıştır.¹¹⁰⁵

a) İmzalanan İkili Anlaşmalar

İslam Ülkeleriyle ilişkilere bakıldığı zaman kültürel anlaşmalar, ticarî ve hukukî noktada yoğun bir işbirliği ve tarihsel süreçten gelen ortak kazanımlar üzerine ilişkilerin şekillendirildiği görülmüştür. Esasen toplumsal yapı gereği bu politik yaklaşımların da yerinde olduğunu söylemek gerekir.

Orta Doğu merkezli konularda Türkiye'nin duruşunun her zaman önemle takip edildiği İslam Coğrafyasında hiç kuşkusuz bu yaklaşımların büyük ehemmiyeti olmuştur. Türk Hükûmetleri de icraat noktasında bu hassasiyetleri özellikle Demirel Hükûmetleri dönemiyle birlikte daha fazla göstermiş bu durum dış politikada adeta kırılma noktası olmuştur.

Bu cümleden olarak 17 Nisan 1975'teki Meclis gündeminde Türkiye Cumhuriyeti ile Haşimî Ürdün Krallığı Arasında, önce 13 Eylül 1971 tarihinde Ankara'da imzalanan "Hukukî ve Ticarî Konularda Adlî İlişkileri Düzenleyen Sözleşme",¹¹⁰⁶ ardından "Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adlî Yardımlaşma Sözleşmesi"¹¹⁰⁷ nin onaylanması uygun bulunmuş ve yürürlüğe konularak iki ülke arasındaki ilişkilerin güven temelli gelişmesine çalışılmıştır.

Bir diğer İslam Ülkesi olan Tunus ile de 8 Ağustos 1973 tarihinde Ankara'da bir "Dostluk Anlaşması" imzalanmış ve 20 Mayıs 1975'te onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁰⁸ Bu anlaşmanın içeriğinde, tarihî ve geleneksel bağların daha da güçlendirilmesinin temel hedef alındığı,

¹¹⁰⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:3, Birleşim:80, Oturum:, 1976, C.16, s.286.

¹¹⁰⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.145-148.

¹¹⁰⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.149-157.

¹¹⁰⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:2, 1975, C.58, s.294-295.

imzalanan anlaşma ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne ve BM Yasası'na uygun bir şekilde hareket edilerek milletlerarası gerginliklerin azalmasına da katkı sağlayacakları temennisine vurgu yapılmıştır.

Türkiye ve Suriye Arap Cumhuriyeti arasında ise yine millileştirme çalışmaları çerçevesinde Suriye'deki Türk asıllı vatandaşlara ait gayrimenkullerle ilgili uzun müzakereler gündeme gelmiştir. Bu çerçevede iki ülke arasında 22 Aralık 1972 tarihinde Şam'da "Emlak Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşme" imzalanmış, 24 Şubat 1976 tarihinde ise bu sözleşme ekleri ile birlikte onaylanarak yürürlüğe girmiş,¹¹⁰⁹ böylece kendilerine Suriye topraklarındaki mülkleri iade edilmeyen Türk vatandaşlarına tazminatlarının ödenmesi karar bağlanmıştır.

Bir diğer İslam ülkesi olan Pakistan ile de ilişkiler "dost ve kardeş" tanımlamaları ile ilerlerken, 13 Temmuz 1973'te Ankara'da iki ülke arasında imzalanan "Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma" 1 Mart 1977'de Meclis gündemine alınmış ve onaylanarak hayata geçmiştir.¹¹¹⁰ Böylece 1944 Şikago Sözleşmesine bağlı kalınarak ülkeler arasında uçak seferlerinin başlaması ve ilgili tüm konuların resmiyet kazanması gerçekleşmiştir.

İslam Ülkeleri ile ilişkilerde müstakil olarak Kültür Anlaşmaları imzalama ve ilişkileri bu istikamette sürdürerek geliştirme, tarihsel altyapıdan gelen ortak paydaları harekete geçirerek sağlamlaştırma hükümetlerin adeta karakteristik politikası ola gelmiştir. Bunun en net ve kapsamlı göstergesi 1 Mart 1977 tarihindeki Meclis çalışmalarının sonucunda görülmüştür.

Şöyle ki;

- 18 Ağustos 1973 tarihinde Cakarta'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Endonezya Cumhuriyeti arasında imzalanan Kültür Anlaşması",¹¹¹¹

¹¹⁰⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:3, 1976, C.59, s.21-28.

¹¹¹⁰ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.141-148., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.322-323.

¹¹¹¹ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.104-105., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.320-322.

- 28 Temmuz 1973 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında imzalanan Kültür Anlaşması”,¹¹¹²

- 1 Mayıs 1974’te “Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı arasında imzalanan Kültür Anlaşması”,¹¹¹³

- 5 Ocak 1975 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Arap Cumhuriyeti arasında imzalanan Kültür Anlaşması”,¹¹¹⁴

- 25 Nisan 1975 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti arasında imzalanan Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşması”¹¹¹⁵

- 19 Temmuz 1975’te Kuveyt’te “Türkiye Cumhuriyeti ile Kuveyt Devleti arasında imzalanan Kültür Anlaşması”¹¹¹⁶ tüm boyutları ile Meclis gündeminde değerlendirilmiş ve resmen hayata geçirilmesi karara bağlanmıştır. Kültür Anlaşmalarının içeriğine bakıldığı zaman ülkeler arasında bilim, eğitim, sanat, edebiyat, tarih, coğrafya ve spor alanlarında örnek ve ideal işbirliği içinde çalışmalar yapmak hedeflenmiştir.

Bilim ve eğitim noktasında, akademisyen ve öğrenci mübadelesi yapmak, muhtelif konularda konferans, seminer ve kurslar tertip etmek, sanatsal çalışmalar kapsamında sergi, resital, konser, film festivalleri, sanat gösterileri ve bu alanda uzman ve enformasyon araçları mübadelesi ile gazeteci, yazar, artist, müzisyen ve dans sanatçılarının karşılıklı ziyaretleri öngörülmüştür. Aynı zamanda atletlerin ve spor takımlarının ziyaret teatileri dahi anlaşma maddeleri arasında yer almıştır.

Yukarıda zikrolunan anlaşmalar Meclis’ten genel kabul ve suhuletle onay alırken, Irak Cumhuriyeti ile imzalanan Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşması’nın görüşmeleri bir hayli hararetle geçmiştir.

¹¹¹² TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.106–108., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.280-283.

¹¹¹³ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.169–171., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.299-300.

¹¹¹⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı 4, 1977, C.60, s.101–103., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.284.

¹¹¹⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.214–216., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.300-320.

¹¹¹⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, 1977, C.60, s.117–119., Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:10, Oturum:1, 1977, C.21, s.284-286.

Şöyle ki; ilk olarak Demokratik Parti adına kürsüye gelen Konya Milletvekili Faruk Sükan konuşmasında Türkiye – Irak münasebetlerini farklı bir noktadan ele almış ve “Türk – Irak dostluğunun temel taşı, Irak Devleti’nin esasını teşkil eden üç temel unsurdan biri olan Türk (Türkmen) varlığına dayanır.” diyerek, bölgede yaşananlara dikkat çekmiş ve yaşanan vahim olayları şöyle özetlemiştir:

“Kerkük’te Türkiye’den gönderilen Türkçe gazeteler polis tarafından sansür edilmekte, yerlerine teslim edilmemekte ve kendilerine gazete gönderilen kişiler gözaltına alınmaktadır.

Türk Kültür Merkezi üç mahalleyi içine alan polis kordonu tarafından çevrilmiş bulunmaktadır. Türk Kültür Merkezi’nde, 400 talebe ve kursiyer Türkçe öğrenip, resim, eliş ve Türk el sanatları kurslarını takip ederken, bu yıl bu sayı 58’e inmiştir. Kerkük’te polis, Türk Kültür Merkez’ini casusluk merkezi olarak damgalamış ve buraya giren erkek, kadın ve kızları karakollarda dövmekten kaçınmamıştır.

Irak’ı ve Kerkük’ü ziyaret eden Tarım Bakanı Korkut Özal’ın ziyaretleri esnasında Sayın eşlerine Kerkük Türk Kültür Merkezi’nde mihmandarlık yapan Kerkük’lü Semra Öğretmen, Bakan’ın Kerkük’ten ayrılmasından on dakika sonra tevkif edilmiş, sorguya çekilerek, eziyet görmüştür.

Kerkük’te Türkler, 1975’e kadar TRT-2 Radyosu’nu rahatça dinleyebilirken, şimdi ise bu radyoyu dinleyenler tespit edilmeye başlanmıştır.

Kerkük çarşısında Türkiye’den gelenlerle temas edenler tevkif edilmeye başlanmış, Türk ilkokullarının müdürleri Arap köylerine öğretmen olarak tayin edilmiştir ki; bunların sayısı 240’ın üzerindedir.

İhtilâl Komuta Konseyi, Türk köylerindeki muhtarlara baskıyla kâğıt imzalatıp, çocuklarına Türkçe öğretmek istemediklerini ikrar etmek zorunda bırakılmışlardır.

Liseyi bitiren Türkmenlere isimlerini değiştirmedikçe Üniversiteye girme hakkı verilmemektedir. Üniversiteden mezun olabilen Türklere iş

verilmesi imkânı resmen kaldırılmış, evvelâ partiye kaydolmaları, soyadlarını kaldırmaları ve isimlerini Arapçalaştırmaları istenmektedir.

Türklerin tarım arazilerine özel kararname çıkartılarak el konulmuştur. Yalnız Kerkük Türklerine ve Türklere ait araziler devletleştirilmiş ve bu araziler cenûbdan (güneyden) gelen Araplara verilmiştir.

Kerkük'te, Musul'da ve Erbil'de, özellikle Cumhurbaşkanımızın gezisi öncesi ve sonrası Türk mezar taşlarının üzerindeki ay-yıldızlar, semboller, Türkçe mezar taşları, balta ve keserlerle kesilmekte ve koparılmakta, Türklerin özellikle Kürt ve Arap mezarlarına defnedilmeleri istenmektedir. Cumhurbaşkanımızın Kerkük'ü ziyaretinde, kendisine yaklaşan, tezahüratta bulunan ve mektup veren yüzlerce Türk hapsedilmiş, işkenceye maruz kalmış ve birçokları da halen kayıptır.

Bağdat'ta Osmanlı tuğraları, tezyinatı ve Sultanların hatlarıyla müzeyyen, Âzamiyye ve Kâzimiyye gibi büyük camilerden ve Kerkük'teki Osmanlı kışlasından Türkçe yazılar kaldırılmakta, bunların çoğu tamir bahanesiyle kapatılıp, Türk damga ve mühürleri kireç ve başka maddelerle sıvanmaktadır...¹¹¹⁷ Diğer muhalefet partileri de, Irak – Kerkük bölgesindeki Türk unsurunun karşı karşıya olduğu, yukarıda özetlenen sıkıntılarını teyit etmiş ve Hükûmetin bu noktada gerekeni yapmadığını ve meseleyle alâkadar olmadığını vurgulamışlardır.¹¹¹⁸

Hükûmet adına, bu konudaki bilgi ve değerlendirmelere cevap vermek üzere kürsüye gelen Devlet Bakanı Gıyasettin Karaca'nın cevabı tam anlamıyla traji-komik bir durum ortaya çıkarmıştır. Zîrâ Bakan, verdiği cevapta; gerek Faruk Sükan'ın, gerekse diğer konuşmacıların Irak'ta yaşayan Türklerin ahvâline dair verdikleri bilgilerin motamot not alındığını ve bu notların Hariciye Bakanı'na iletileceğini, gerekirse Irak Büyükelçiliği ile diplomasi yolu izlenerek görüşüleceğini belirtmiş ve "Hükûmet olarak ilk defa

¹¹¹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:11, Oturum:1, 1977, C.21, s.301-303.

¹¹¹⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:11, Oturum:1, 1977, C.21, s.304-310.

kürsüden dile getirilen bu konuyu sizler gibi biz de şimdi duymuş bulunmaktayız.”¹¹¹⁹ demiştir.

Mezkûr anlaşma Meclis'ten onay almış, ancak Hükûmet yine de ilerleyen süreçte, bahsedilen konularla ilgili herhangi bir ciddi girişimde bulunmamıştır.

b) Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün İran Ziyaretleri ve Sonuçları

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 2 – 7 Haziran 1975 tarihleri arasında¹¹²⁰ İran'a resmî bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret her iki ülke için de sebep ve sonuçları itibariyle büyük önem arz etmiştir.

Esasen İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî'nin daveti 2 yıl önce, yani 1973 yılında vuku bulmuş ancak iç ve dış siyasette cereyan eden olaylar sebebiyle bu ziyaret 2 yıl gecikmeli olarak yapılabilmıştır.

Bu ziyaret şu yönleriyle mânâ ve önem taşımaktadır:

Evvelâ, iki Devlet Başkanı, kendi bölgelerini ilgilendiren siyasi durumu ayrıntılarıyla gözden geçirme imkânını bulmuşlardır. İran Şahı, İran Körfezi, Hint Okyanusu ve komşularıyla olan münasebetlerini ayrıntılı şekilde izah etmiş, Doğu'da ve Uzak Doğu'da gelişen olaylar hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

Cumhurbaşkanı Korutürk ise Türk Hükûmeti'nin uluslararası meselelerdeki görüşlerini, Kıbrıs ve ABD Silah Ambargosu üzerindeki düşüncelerini etraflıca izah etmiş, bunun üzerine iki Devlet Başkanı, gelişen şartlar muvacehesinde, aynı bölgede yaşayan, aralarında hiçbir ihtilaf bulunmayan ve uzun zamandan beri ananevî bir dostluğu sürdürüp gelen

¹¹¹⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:4, Birleşim:11, Oturum:1, 1977, C.21, s.311.

¹¹²⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.384.

Türkiye ile İran'ın ve bu meyanda Pakistan'ın, sıkı bir işbirliği içinde yaşamalarını, her zamankinden daha zaruri, daha ihtiyaç halinde bulduklarını ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, millî dava olan Kıbrıs'a İran Hükûmeti'nin her zaman gösterdiği yakın ilgi ve desteğinden dolayı şükranlarını sunmuş, İran'ın da, dünya sorunları üzerinde, Türkiye'ye muvazi görüşleri olduğunu memnuniyetle tespit ettiklerini belirtmiştir. Bu ziyaretin siyasi önemi yanında, onun kadar ve belki ondan daha ağır basan yönü, ekonomik olmuştur.

Rusya üzerinden şimendifer nakliyatında, hatların genişliklerinin birbirine uymaması, ayrı tahmil ve tahliye masrafları çıkarmış, bu da İran'ın işine gelmemiştir. Bu itibarla İran, ithalatının önemli bir kesimini Türk kara ve demir yollarından faydalanmak suretiyle gerçekleştirme ihtiyacı ve arzusu içinde olmuştur.

Türkiye, bu transit yollarını İran'ın ihtiyacı seviyesine çıkarmayı arzu ettiğini, esasen Doğu kalkınması çerçevesinde, Doğu bölgelerinde liman ve yolların ihyası için kendisinin de plana girmiş hedefleri bulunduğunu, ancak buna âcil bir priorite (öncelik sırası) vermek için İran'ın katkısı gerektiğini belirtmiştir.

Neticede, İran'la dört bölümde özetleyebileceğimiz anlaşmalar yapılmıştır:

Birincisi: Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması.

İkincisi: Bir tutanak.

Üçüncüsü: Ortak Komisyon'un faaliyete geçmesine ilişkin mektup teatisi.

Dördüncüsü: Savunma Sanayi'ne ilişkin faaliyetlerle ilgili mektup teatisidir.

Bunlar kısaca açıklanacak olursa;

Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, bir çerçeve anlaşması olup İran'la yapılacak her türlü işbirliğinin genel şartlarını ve prensiplerini tespit etmiştir. Taraflar bu anlaşmalarda, bu işbirliğinde vazgeçilmez birtakım prensipler içinde hareket edeceklerdir ki; işte bu, “prensip anlaşması” diğer bir tabirle “çerçeve anlaşma” denilen anlaşmadır. “Türkiye ne taahhüt ediyor, İran ne taahhüt ediyor? Bu vecibeler nasıl yerine getirilecek?” bu anlaşmada belirtilmiştir.

Tutanak: “Yani bu çerçeve ne ile doldurulacak? İçine hangi mevzular girecek?” Tutanakta bunlar tespit edilmiştir. Bu sahalar, sanayi, tarım, turizm, altyapı, inşaat ve ticaret sahaları olarak belirtilmiştir. Tutanakta, Türkiye üzerinden transit nakliyatı, depolar ve bunlara ilişkin diğer tesisler, transit nakliyatı hizmetleri, tabî gaz nakli, ham petrol ikmâli ve enerji alışverişi, ortak nakliyat şirketleri, tarımsal işletmecilik ve tarımsal sanayi projeleri, teknik hizmetler, besin maddeleri ve diğer malların ikmâli, bankacılık ve sigortacılık işleri öngörülmüştür.

Bir süre sonra teati edilen mektupların ilki, bu anlaşmanın uygulanması için kurulacak komisyonların faaliyetleri hakkında olmuştur.

İran, artan petrol geliri ile bir iktisadi güç haline geldiğine göre, bu ilişkileri İktisat ve Mâliye Bakanlığı takip etmekte, ancak, İran'ın Devlet Başkanı, bu bakanlığın çok yüklü olmasına binâen, Türkiye işleri için özel bir Sekreteryaya ve Komisyon teşkilini öngörmüş ve Ticaret Bakanı'nı bu konuya memur etmiş ve Türk işleriyle ilgili Komisyonun üyeleri, daha Türk Heyeti İran'da iken tespit edilerek kurulmuştur.

Türkiye, İran ile transit nakliyatı için geliştireceği liman ve yolları tesis ve hizmete açık tutmayı, İran da, bu tesisler için gerekli kredileri, elverişli faizlerle vermeyi yüklenmiştir. Elverişli faiz ise anlaşma gereği projelere göre ayrı ayrı tespit edilecektir.¹¹²¹

¹¹²¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Toplantı:2, Birleşim:88, Oturum:1, 1975, C.12, s.580-581.

B-) II. ECEVİT ve V. DEMİREL HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Ülke, hem siyasi terörün hem de ekonomik bunalımın içinde çalkalanmakta iken Ekim 1977'de yapılması gereken seçimler 4 ay öne alınarak, 5 Haziran 1977'de yapılmış ve CHP % 41.4 oy oranı ile 213 sandalye, AP % 36.4 oy oranı ile 289 sandalye, MSP % 8.6 oy oranı ile 24 sandalye ve MHP % 6.4 oy oranı ile 16 sandalye kazanmıştır. Demokrat Parti tamamen silinmiş, binde iki gibi bir oy oranında kalmıştır. Bağımsızlar 4 sandalye kazanırken, tekrar kurulan TİP de seçimlerde bir varlık gösterememiştir.¹¹²²

1977 seçimlerinin sonucunda da bir şey değişmemiş, hiçbir parti tek başına iktidara gelememiştir. Bu durumda Başbakanlık görevi ilk önce Ecevit'e verilmiş, ancak CHP kendisine hiçbir koalisyon ortağı bulamamıştır. Ecevit bir azınlık hükûmeti denemiş, Korutürk, Hükûmeti 21 Haziran'da onaylanmış, fakat 3 Temmuz 1977'de yapılan güven oylamasında gereken oyu alamayan hükûmet çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹²³

Ardından kabineyi kurma görevi yine Demirel'e verilmiş ve Demirel II. MC Hükûmeti adıyla anılan AP – MSP ve MHP 'den müteşekkil hükûmeti kurmayı başarmıştır. 21 Temmuz'da hükûmet listesi açıklanmış, Erbakan ve Türkeş Başbakan Yardımcıları olarak görev almışlardır. AP, Bitlis Senatörü Kâmrân İnan ise Enerji Bakanlığı'na getirilmiştir. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nı

¹¹²² Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, s.243.

¹¹²³ 21 Haziran 1977 – 21 Temmuz 1977 tarihleri arasında siyaset sahnesinde kalan II. Ecevit Hükûmeti güvenoyu alamadığı için icraat safhasında bulunamamıştır. Zaten 28.06.1977 tarihinde okunan hükûmet programı da evvelki Ecevit hükûmeti programından farklılık arz etmemekteydi. Bkz. (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP40.htm>, 20 Kasım 2010.

bekleyen İnan, dilekçesini yazarak Enerji Bakanlığı görevinden istifa etmiş, bir süre sonra partisinden gelen baskılar üzerine Enerji Bakanlığı görevinde kalmış ve böylece kısa süreli bir problem yaşanmıştır.¹¹²⁴

Ancak bu yaşanan durum hükümetin mevcudiyeti noktasında tedirginlik yaşanmasına sebep olmuştur, çünkü İnan'ın istifası hükümetin ilk andan çatlaması ve zayıflamış olması anlamına gelecektir.

Nihayet iç politikada sular durulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti V. Demirel Hükümeti ile tanışmıştır.

Başbakan Süleyman DEMİREL'in 4951 sayılı Kanun hükümlerine istinat eden teklifi üzerine; Devlet Bakanlığı sayısının altıya çıkarılarak, bunlardan ikisine Başbakan Yardımcılığı görevi verilmesi, Kültür Bakanlığı'nın yeniden ihdas edilerek, "Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı"nın "Millî Eğitim Bakanlığı" olarak değiştirilmesi, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından onaylanarak 5 Ocak 1978 yılına kadar sürecek olan V. Demirel Hükümeti resmen kurulmuştur.¹¹²⁵

Hükümet programı ise 27 Temmuz 1977 'de başbakan Süleyman Demirel tarafından okunarak Meclisin teveccühüne sunulmuştur.

"...1977 Türkiye'sinin milletlerarası yarışta bulunduğu noktadan çok daha ileriye gidebilmesi ve temel meselelerini halledebilmesi için önünde çok güzel imkân ve fırsatlar vardır. Bu imkân ve fırsatların boşa gitmemesi için milletçe huzur ve istikrarın korunmasına gayret etmeliyiz. Siyasi istikrar korunabildiği, huzursuzluk yerine hizmet ortamı sağlanabildiği takdirde, her alanda milli, güçlü, dengeli ve süratli kalkınma hedefine ulaşılacaktır."¹¹²⁶ hatırlatması ile başlayan program her alandaki politik yaklaşımların izahı ile devam etmiştir. Ekonomik kalkınmanın ağırlıklı olarak vurgulandığı hükümet programında, Fırat Projesi başta olmak üzere büyük sulama projelerinin

¹¹²⁴ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Son Baharı**, Ankara, 1987, s.150-155.

¹¹²⁵ Arcayürek, a.g.e., s.380.

¹¹²⁶ Arcayürek, a.g.e., s.380-385., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>, 20 Kasım 2010.

uygulanmasına hız verilerek tabii afetlerden zarar görmüş vatandaşlara¹¹²⁷ ivedilikle devlet elinin uzatılacağı taahhüt edilmiştir.

Hükûmetin dış politikası tanımlanırken haklı olarak; “barışçı, amaçlarından ayrılmayan, dostluklarını güçlendirmeye ve yaymaya çalışan, bağlantı ve ilişkilerinin gereklerini yerine getiren, milletin meşru hak ve menfaatlerini tavizsiz koruyan ülke”¹¹²⁸ profili çizilmiştir. Ki; bu noktada ilk icraat olarak 25 Ekim 1975 tarihinde İspanya Terremolinos’ta imzalanan “Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmesi”nin 25 Ağustos 1977’de Meclisin onayından geçerek kanunlaşması görülmüştür.

Hükûmet özellikle uluslararası silahlanma yarışını, hem dünya barışına, hem de ulusların kalkınmasına son derece zararlı bir hareket olarak gördüğü için uluslararası güvenliğin ancak tam ve genel bir silahsızlanma ile yerleşebileceğine inandığını belirtmiş ve bu kanıdan hareketle, “silahsızlanma” girişimlerini desteklemeye özen göstereceğini deklare etmiştir.

Hükûmetin programında NATO’nun kuruluş gayesine olan inanç yinelenirken Batı Avrupa ülkeleri ile mevcut çok yönlü ilişki ve işbirliğinin devam ettirileceği belirtilmiştir.

AET ile ilişkilere ayrı bir önem atfedilirken Toplumun Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına hız kazandıracak, dış rekabet gücü olan bir sanayi kurmasına yardımcı olması gerektiğinin tabii görüldüğünün altı çizilmiştir.

ABD ile ilişkilerin, yeniden karşılıklı menfaatlere dayanan dostane ilişki ve dengeli işbirliği şeklinde sürdürülmesinin arzu edildiği, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve özellikle Balkan ülkeleri ile mevcut iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilerek devam ettirilmesinin bölge barışı için önemli olduğu belirtilmiştir.

Genelde Müslüman ülkeler özelde ise İslam Konferansına üye ülkelerle ilişkilerin, yeni yaklaşımlarla sanayi ve teknoloji alanı başta olmak

¹¹²⁷ Burada “tabii afetlerde zarar gören vatandaşlar” diye o dönemde Van ve Ağrı’da meydana gelen depreminde zarar gören vatandaşlar kast edilmektedir. Arcayürek, a.g.e., s.380-385., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP41.htm>, 20 Kasım 2010.

¹¹²⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:1, 1978, C.61, s.33.

üzere her sahada işbirliği yapılarak geliştirilmesine hükûmetin gayret sarf edeceği taahhüt edilmiştir.

Orta Doğu ihtilafının çözümünde ise temel şartın, işgal edilen toprakların terk edilmesi ve Filistin halkının kendi devletini de kurmasını ihtiva eden meşru milli haklarının tanınması olduğu görüşü belirtilmiştir.

Bölge istikrarına olumlu katkıları bulunan İran ve Pakistan ile ilişkilerinde CENTO ve RCD çerçevesinde hızlandırılacağı vurgulanırken bölge dışındaki bağlantısız ülkelerle ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerle ilişkilerin geliştirmesine özel önem verileceği dile getirilmiştir.

Yunanistan ile ilişkilerde iyi niyetin saklı tutulduğu ancak Ege Denizi'ndeki bütün meselelerde milli hakların sonuna kadar korunmasına kararlı olunduğunun altı çizilmiş, Kıta Sahası konusunda, Ege Denizi'nin özel şartlarına ve Lozan dengesine uygun, Ege hava sorununun da ise yine müzakere yolu ile eşit ve ortaklaşa kullanımın sağlanması yaklaşımı ortaya konmuştur.¹¹²⁹ Kıbrıs konusunda "Federe Devlet" olgusu yinelenmiş ve bu süreçte olumlu bir gelişme olarak tarihler 30 Kasım 1978'i gösterirken TBMM'nde Türkiye – Kıbrıs Federe Devlet Dostluk Grubu'nun kurulması karara bağlanmıştır.¹¹³⁰

V. Demirel Hükûmeti'nin kuruluşunun akabinde bir Japon Milletvekili Delegasyonu Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ziyaret etmek üzere hareket etmiş ve öncesinde Türkiye'ye uğrayarak görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde kendilerinden Kıbrıs ve ambargo sorununun çözümünde Parlamento olarak Türk Hükûmeti'nin çalışmalarına destekleri talep edilmiş,¹¹³¹ ve kendilerinde ılımlı bir karşılık alınmıştır.

Hükûmet, Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında da dış politika anlayışlarının çerçevesini çizerken özellikle: "Dış politikamızda

¹¹²⁹ Arcayürek, a.g.e., s.406-409., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>, 20 Kasım 2010.

¹¹³⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:16, Oturum:1, 1978, C.7, s.720.

¹¹³¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:1, Birleşim:145, Oturum:1, 1978, C.6, s.15.

milliyetçiyiz ve milli olmamız gerekmektedir. Demokrat hür dünyanın safındayız. Komünizmin, faşizmin ve emperyalizmin karşısındayız.”¹¹³²
Vurgusunu yapmıştır.

Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün ise Türkiye'nin hak ve ulusal çıkarlarının ancak şu üç hususun göz önünde bulundurulduğu takdirde korunabileceğini söylemiştir:

Türkiye'nin ulusal güvenliği korunmalı, iktisadi ve sosyal gelişmesi sağlanmalı ve Türk Dış Politikası, bu iki unsurun birleşmesiyle birlikte dış güvenliğini de koruyacak biçimde izlenmelidir.

Devamında Bakan Ökçün hükûmetin dış politika ilke ve önceliğini şöyle özetlemiştir: “Dış politikada bir başka ilkemiz, az laf çok iş ilkesidir. Fazla konuşmayacak, polemiğe girmeyecek ve daha çok iş yapma yoluna gideceğiz. Ayrıca ulusal bir dış politika izleyip partiler arasında diyaloga önem vereceğiz.”¹¹³³

Resmi söylemlerde her ne kadar bu ifadeler durumu şekillendirse de genel anlamda icraat safhasında dış politika takibi alternatif politiklardan yoksun, olayların seyrine göre yaklaşım sergilenerek süreçler takip edilmiştir.

II. MC Hükûmeti, Cumhuriyet tarihinde gensoruyla devrilen ilk hükûmet olmuştur.¹¹³⁴

11 Aralık 1977'de yapılan yerel seçimlerden sonra CHP, AP milletvekillerinden birkaçını bakanlık vaadiyle partilerinden istifa ettirmiş, hükûmetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışı ile ulusal birliği zedeleyip Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Anayasa'nın belirlediği çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı gerekçeleriyle gensoru verilmiş ve Hükûmeti düşürülmüştür.

¹¹³² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:1, Birleşim:114, Oturum:2, 1978, C.3, s.646.

¹¹³³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:1, Birleşim:114, Oturum:2, 1978, C.3, s.662.

¹¹³⁴ **Tercüman**, 20-23-24-30 31 Aralık 1977.

2) Türkiye – ABD İlişkileri

Türk – Amerikan ilişkilerinin bu döneme yansıyan boyutu silah ambargosunun gerginliği ve her an kalkması ümidi ile bekleyişi olmuştur. Meclis görüşmelerinde meseleye yaklaşım bu beklenti istikametinde gerçekleşmiş ve 23 Şubat 1978 tarihindeki Bütçe görüşmelerinde, silah ambargosunun kalkacağı rivayetlerinin dolaştığı, ABD'nin bu hatadan döndüğü vakit ne denli memnun olunacağı ifade edilmiştir.

AP grubu adına yapılan konuşmada; “Esasen bu hatayı dün de bugün de dünyanın gözünün önüne seren, dönülmesinde şiddetle ısrar eden, aktif tedbirlere başvuran Adalet Partisi iktidarı olmuştur. Her ne olursa olsun, hâsıla memleketin lehine halledileceğine göre, bunu takdirle ve sevgiyle karşılarız.”¹¹³⁵ denilmiştir.

3) Türkiye'nin Filistin – İsrail İlişkileri ve Camp David Anlaşması Sürecine Yaklaşımı

Ocak 1975'te FKÖ'nü tanıdığını açıklayan Türkiye, Mayıs 1976'da İstanbul'da toplanan İslâm Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, Ankara'da bir FKÖ Bürosu kurulmasını kabul edeceğini açıklamıştır.

Bu çerçevede 1977 başında Ankara'yı ziyaret eden FKÖ Siyasi Büro Başkan Yardımcısı Said Kamal'ın temasları sonucunda, Ankara'daki FKÖ Temsilcisi'ne diplomatik statü sağlanması kabul edilmiş ve temsilcilik,

¹¹³⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:1, Birleşim:114, Oturum:2, 1978, C.3, s.648.

Başbakan Bülent Ecevit'in resmî davetlisi olarak Türkiye'ye gelen FKÖ Lideri Yaser Arafat tarafından 5 Ekim 1979'da açılmıştır.

Bu arada, ABD'nin girişimiyle, Mısır ile İsrail arasında Camp David'de yapılan görüşmelerden sonra, 17 Eylül 1978'de iki ülke arasında temel sorunların çözümü konusunda bir anlaşmanın, bunun ardından da Washington'da, 26 Mart 1979'da Mısır – İsrail Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması Türkiye tarafından yakından izlenmiştir.

Camp David anlaşmasının imzalanmasından sonra 3 Ekim 1978'de Türkiye'nin görüşünü dile getiren Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, henüz bir değerlendirme yapmak için erken olduğunu, fakat İsrail'in 1967 Savaşı'ndan önceki sınırlarına çekilmemesi ve FKÖ'nün dışarıda bırakılması halinde soruna adil bir çözüm bulunmasının mümkün olmadığını ifade ederek,¹¹³⁶ Türkiye'nin FKÖ'ne verdiği desteği bir kez daha göstermiştir.

C-) III. ECEVİT ve VI. DEMİREL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

1) Hükûmet Programlarına Genel Bakış ve Dış Politika Yaklaşımlarının İcraat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Başbakan Bülent Ecevit'in, 4951 sayılı Kanun hükümlerine istinaden; "Devlet Bakanlığı sayısının 10'a çıkartılması, bunlardan üçünün Başbakan Yardımcılığı ile görevlendirilmesi ve "İşletmeler Bakanlığı" ile "Yerel Yönetimler Bakanlığı" adıyla iki yeni bakanlık kurulması", şeklindeki düzenlemelerinin Cumhurbaşkanı tarafından uygun görülüp onaylanmasının

¹¹³⁶ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 2001, s.800.

ardından¹¹³⁷ Bülent Ecevit, 5 Ocak 1978'de CGP ve DP ile birlikte 12 Kasım 1979 tarihine kadar ülke yöntemini elinde bulunduracak olan III. Ecevit Hükûmeti'ni kurmuştur.¹¹³⁸

12 Ocak 1978 tarihinde ise Başbakan Bülent Ecevit tarafından Mecliste okunarak takdire sunulan III. Ecevit Hükûmeti'nin Programı'na "Bakanlıklar arası yeni kurullar"¹¹³⁹ oluşturulduğunun bilgisi ile başlanmış, ekonomik işlerin koordinasyonu da bir Devlet Bakanının görevlendirildiği belirtilmiştir.

Hükûmet, dış politikada izleyeceği yolu tarif ederken, ulusal güvenliği ön planda tutma, ülkenin çıkarlarını gözeterek, başta sınır komşuları olmak üzere, diğer ulusların çıkarları arasında adil bir denge kurulmasını gözetme, doğru, tutarlı, açık ve dinamik bir yaklaşım benimseme maddelerini sıralamıştır.

Hükûmet programında en dikkat çekici noktalardan biri, Türkiye'nin üyesi bulunduğu ortak savunma sistemine yıllardır ekonomik imkânları dâhilinde üstün katkılarda bulunduğu, ancak son zamanlarda, gerek ihtiyaç duyduğu savunma araç ve gereçlerini, gerekse sahip olduğu araç ve gereçlerin parçalarını müttefiklerinden kendi parasıyla dahi sağlamakta güçlük çeker durumda bırakıldığı olmuştur. Bu durumun da, ulusal güvenliği dış kaynaklara, hele de tek kaynağa dayandırmanın sakıncalarını ortaya koyduğu değerlendirilmiştir, "Ulusal Güvenlik Kavramı" oluşturmanın ivedi sorunların başında geldiği ifade edilmiştir.

¹¹³⁷ Arcayürek, a.g.e., s.411.

¹¹³⁸ Özdemir, **Türkiye Tarihi 4**, s.345.

¹¹³⁹ Bu kurullar:

- İnsan sağlığını ve doğal zenginlik ve güzellikleri tehdit edici ve ekonomimize zarar verici ölçülere varan çevre ve hava kirlenmesi ve çevre sağlığı sorunlarına öncelikle çözümler getirecek olan ve bir Başbakan Yardımcılığına bağlı olarak kurulan Çevre Sağlığı Koordinasyon Kurulu.

- Devlet Bakanlığına bağlı olarak kurulan yurt dışında çalışanların sorunlarıyla ilgili Koordinasyon Kurulu. (Bu kurul yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın hem ekonomik faaliyetlerini, girişimlerini kolaylaştırmaya, hem de onların eğitsel, kültürel ve sosyal gereksinmelerini karşılamaya yardımcı olacaktır.)

- Yine bir Devlet Bakanlığına bağlı olarak kurulan ve doğal afetlerle ilgili kurtarma ve yardım çalışmalarındaki kopuklukları, yetersizlikleri, gecikmeleri giderme amacını güden Doğal Afetler Koordinasyonu Kurulu. A.g.e., s.416.

Programın ilerleyen bölümünde verilen izahatta ise; “Hükûmetimiz, dış politikanın ulusal savunma politikasından ayrılamayacağına inanır. Bu inançla, Türkiye'nin savunmasını aşırı ölçüde dış desteğe ve belirli bir kaynağa bağımlılıktan esirgeyici bir ulusal güvenlik kavramı oluştururken, dış politikada da bunun gereği olan düzenlemeleri yapacaktır. İttifaklar çerçevesinde olsun veya olmasın, uluslararası ilişkilerde ulusal güvenliğimizi olumsuz yönde etkileyici ulusal haklarımızı ve çıkarlarımızı ve uluslararası ilişkilerde amaç edindiğimiz ilkeleri zedeleyici politikalar Hükûmetimizce benimsenmeyecektir.”¹¹⁴⁰ bilgi ve taahhüdüne yer verilmiş ve Türkiye'nin Orta Doğu, Akdeniz ve Balkan ülkesi olarak bölgedeki tarihi ve coğrafi yerinin önemini kalıcı bir unsur olarak değerlendireceği, bölge ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlarını yeni ilişki ve işbirlikleri ile geliştireceği, bu süreçte de mezkûr vasıflarının mihenk taşı olmasına ehemmiyet verileceği belirtilmiştir.

Dönemin şartları gereği hükûmet programındaki ifadelerde yer yer serzenişlerin varlığı ve diplomatik sitem dilinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak yine de icraat safhasında itidalli davranılmaya çalışıldığı ve ilişkileri geliştirmek adına atılan adımların varlığı görülmüştür.

Bu çerçevede 29 Haziran 1978 tarihinde Meclis çalışmalarına bakıldığında; 15 Kasım 1977'de Ankara'da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesi”¹¹⁴¹ nin, 17 Haziran 1976'da Seul'de imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti Arasında Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma”¹¹⁴² nin ve “Hükûmetler Arası Avrupa Göç Hareketleri Komitesi (CIME)'nin Kuruluş Yasası”¹¹⁴³ nin onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanunlar yayımlanarak hayata geçirilmiştir.

¹¹⁴⁰ (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP42.htm>, 20 Kasım 2010.

¹¹⁴¹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:1, 1978, C.61, s.139-150.

¹¹⁴² **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:1, 1978, C.61, s.174-180.

¹¹⁴³ 5 Aralık 1951'de Brüksel'de yapılan göç konferansında kabul edilen karar prensiplerinin de anlaşmaya eklenmesi ile oluşturulan komitenin kuruluş gerekçeleri şu şekilde özetlenmektedir:

1-Avrupa içi göçün hacmini artırmak ve göç hareketlerinin icrasını kolaylaştırmak, özellikle göçmenlerin gittikleri ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatına çabuk intibaklarını sağlayarak en uygun şartlar altında yerleşmelerini temin etmek, bu amaçla özel göç servisleri kurmak.

Konsolosluk ve hava ulaşımına dair onaylanan kanunlar, bu mahiyetteki, evvelce imzalanan ve onaylanan anlaşmalarla uyum gösterirken Hükûmetler Arası Avrupa Göç Hareketleri Komitesi (CIME)'nin Kuruluş Yasası, mahiyet itibariyle farklı bir gelişmenin yansımasıdır. Çünkü bu çerçevede, yurtdışında farklı ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının öz kültürlerini ve anadillerini yaşatıp geliştirebilmeleri için gerekli imkânlarla sahip olmalarına ve uluslararası anlaşmaların veya buldukları ülkeler yasalarının sağladığı tüm hak ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanmalarına önem verileceği hassasiyetle üstünde durulan nokta olmuştur.

Hükûmet programında Kıbrıs konusuna da özel önem atfedilmiş ve 1974'deki Türk Barış Harekâtıyla özgür ve güven ortamına kavuşan Kıbrıs Türklerinin bu kazanımlarını sürekli kılmak, bunu yaparken bölge barışını güçlendirmek ve Kıbrıs'ın bölge ve dünya için bir güvenlik ve huzur kaynağı olmasını sağlamak adına çalışılacağı belirtilerek, Kıbrıs'ta iki bölge, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir "Federal Devlet" çözümü yinelenmiştir.

Hükûmet AET ile ilişkileri değerlendirirken de özellikle ortaklığın "geçiş dönemi"ni düzenleyen protokollerde yer alan bazı kuralların, gelişme ve sınıflaşma çabalarına ciddi engeller getirdiğini belirtmiş ve Türkiye'nin gelişmiş ülkeler karşısında ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izleyeceği vurgulanmıştır.

Ayrıca Toplulukla ilişkilerin milli menfaatler çerçevesinde yeniden düzenlenmesi noktasında ısrarlı ve kararlı olduğu deklare edilmiştir.¹¹⁴⁴

Bu iyi niyet ve müspet yaklaşımlar, maalesef olumlu sonuçlardan mahrum olarak devam etmiş, hatta Yunan Başbakanı Karamanlis'in akıl verme boyutunda eleştirilerine muhatap olunmuştur. 1979 başında kendisi ile

---

2-Avrupa'daki nüfus problemini çözmeye yardım ederek işgücü eksiği olan ülkelerde yeni ekonomik olanakları teşvik etmek.

3-Dünyadaki barış ve düzene katkıda bulunmak ve göçmenlerin aileleri ile birlikte itibar içinde özgürce yaşamak üzere denizaşırı bir ülkeye girmek isteyen göçmenlerin göç hareketini kolaylaştırmak.

4-Tüm bunları gerçekleştirirken hükûmetlerin ve uluslar arası teşkilatların işbirliğine ihtiyaç duyulması. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:1, 1978, C.61, s.165-173.

¹¹⁴⁴ Arcayürek, a.g.e., s.441-444., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP42.htm>, 20 Kasım 2010.

röportaj yapan gazeteci Nazlı Ilıcak'a verdiği demeçte Karamanlis, "Türkiye siyasî istikrarını sağlayamadığı sürece, ekonomik sıkıntılarında kurtulamaz. Bugün iktidarlar, karşı karşıya kaldıkları zor meseleleri, ancak güçlü oldukları zaman çözebilirler. Ben, Yunanistan'a sağlam müesseseler kazandırmaya gayret ettim. Bir devlet adamı, fazla konuşmamalı. Çünkü sarfettiği sözler kendisini bağlar. O zaman ne olur? Ya memleket menfaatlerinin icabettirdiği noktada, evvelce yaptığı konuşmalar yüzünden gerekli adımı atamaz veya sözünden döner, istikrarsız, güvenilmez bir insan portresi sergiler."¹¹⁴⁵ demiştir.

Hükûmet bir süre sonra icraat noktasında birçok açıdan eleştiriye tabi tutulmuştur. Özellikle işleyişe dair tenkitler bir hayli artmış ve Bakanlar Kurulu üyelerinin benzer zamanlarda yurtdışı gezilerine çıkıp hükûmetin işleyişini sekteye uğrattıkları iddia edilerek Başbakan'a soru yöneltilerek mesele Meclis gündemine taşınmıştır. Tenkit noktaları şu sorularla şekillenmiştir:

"1- Ülkenin fevkalade durumu ortadayken, Bakanların, milletçe maruz kalınan sıkıntıları hiçe sayarak, benzer zamanlarda seyahate çıkmaları doğru mudur?

2- Üçte biri seyahatte bulunan bir Bakanlar Kurulu ne zaman ve nasıl bir araya gelerek memleket meselelerine çözüm bulacaktır?

3- Yüzbinlerce doların sarfına sebep olan bu seyahatler savurganlık değil midir?"

Başbakan adına bu sorulara cevap veren Devlet Bakanı Hikmet Çetin, dünyadaki siyasal, ekonomik, teknolojik ve kültürel gelişmelerin yakinen takip edilmesi, Türkiye'nin içine itildiği ekonomik bunalımın, uluslararası düzeyde ele alınması zorunlu boyutlara ulaşmış olması ve birçok önemli dış sorunumuzun ancak daha aktif bir dış politikayla çözümlenebileceğinin anlaşılması, yurtdışındaki bazı çalışmaların Başbakan veya Bakanlar düzeyinde yürütülmesinin zorunluluğunu dile getirerek, Hükûmetin, bu

¹¹⁴⁵ Nazlı Ilıcak, **Makaleler 1979**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980, s.280-281.

gezileri her türlü gösteriş ve savurganlıktan uzak bir sadelik içinde gerçekleştirmeye özen gösterdiğini belirtmiştir.¹¹⁴⁶

Ancak bu açıklamalar yine de gerek Meclis'teki muhalefetin, gerekse kamuoyunun zihnindeki soru işaretlerini ortadan kaldırmaya yetmemiş ve mevcut durum huzursuzluk vermeye devam etmiştir.

Kısa bir süre sonra da Hükûmet, izlediği dış politikadan dolayı tutarsızlık ithamıyla karşı karşıya kalmış ve 22 Şubat 1979 tarihindeki Meclis çalışmalarında bu tenkitler muhalefet tarafından örneklerle belgelendirilmeye çalışılmıştır.

Şöyle ki; yurtdışı gezileri kapsamında Nisan 1978'de Başbakan Ecevit'in Yugoslavya ziyareti sonrası, "Yugoslavya Kıbrıs için Türk önerisini benimsedi...", Haziran 1978'de Sovyetler Birliği ziyaretinde Brejnev'le yaptığı görüşme sonrası ise "Brejnev, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türk tezini destekleyeceğini söyledi..." şeklindeki Hükûmet mahreçli haberlere, Sovyet TASS Ajansı vasıtasıyla, "Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs politikasında bir değişiklik olmadığı" yolunda tekzip gelmiştir.

Temmuz 1978'de de Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Hindistan'a gitmiş ve yurda döndüğünde verdiği demeçte "Kıbrıs tezimizi Hindistan benimsedi. Bu önemli bir gelişmedir..." derken, bu beyanattan 10 gün sonra Bağlantısızlar'ın Belgrad'da yaptığı konferanstaki Siyasi Komisyon'da, Yugoslavya ve Hindistan tarafından hazırlanan Rum yanlısı bir tasarı kabul edilmiştir. Karar sonrası Rum Hükûmet Sözcüsü, "Belgrad'da istediğimizi aldık."¹¹⁴⁷ demiştir. Bütün bu gelişmeler, Hükûmetin beyanatlarını tekzip niteliğinde olduğu için, muhalefet tarafından haklı olarak eleştirilmiştir.

Ancak dış politikada yaşanan sıkıntılar bunlarla kalmamış, Ecevit'in Brüksel'de Türk Büyükelçileriyle yaptığı toplantıda Elçilerin, Hükûmetin nasıl bir dış politika izleyeceğine dair sorular sorarak, bu hususta kesin ve kararlı

¹¹⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:19, Oturum:1, 1978, C.8, s.15-16.

¹¹⁴⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.712, 723-724.

bir tutum içinde bulunulmadığını hissetmelerini de bu noktadaki zafiyete örnek olarak muhalefet tarafından ifade edilmiştir.¹¹⁴⁸

Tüm bu eleştirilere cevap veren Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, bahsedilen ziyaretler sonrasında Türk yetkililerce verilen bilgilerin ziyaretler sonrasında tarafların üzerine imza attığı bildirimlerde aynen yer aldığını¹¹⁴⁹ belirttiyse de bu açıklama oluşan menfi atmosferi dağıtamamıştır. Zira hakikat öyle de olsa ziyaret edilen ülke yetkililerinin sonrasında Türkiye ile beraber altına imza attıkları bildirimlere muhalif politika takip etmeleri ve Türkiye'nin de bu durum karşısında güçlü ve net bir diplomatik tavır ortaya koyamamış olması, yapılan bu savunmaları geçersiz kılmıştır.

Ecevit'in tenkit edildiği bir diğer nokta da, İngiltere'de yaptığı basın toplantısında, Sovyetler hakkında şu görüşü ortaya koyması olmuştur; "Sovyetler Birliği'nin doğrudan doğruya ve yakın tehdidi altında değiliz. Türkiye ve Sovyetler arasındaki gerginlik büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Buna rağmen, Sovyetler Birliği gibi güçlü bir devletle yan yana yaşamakta olduğumuz gerçeğini de unutmuyoruz."¹¹⁵⁰

Her ne kadar Başbakan son cümlesinde, Türkiye'nin kuzeyden gelebilecek her türlü saldırıya karşı tedbirli olduğunu ifade etmişse de, ilk satırlar büyük bir gafletin, basiretten uzak bir yaklaşımın göstergesi olmuştur.

İlan edilen program ve paralelindeki icraat III. Ecevit Hükûmeti'ne başarı sağlayamamış, özellikle terör önlenememiş, blakis artış göstermiştir. 1979 Kasım'da yapılan Senato seçimleriyle ara seçimlerin sonuçları değerlendirildiğinde, CHP'nin önemli ölçüde oy kaybettiği görülmüş ve bu gelişmeler üzerine durum değerlendirmesi yapan Ecevit, çözümünü istifa etmekte bulmuştur.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.713.

¹¹⁴⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.729-730.

¹¹⁵⁰ Ilıcak, **Makaleler 1978 (II)**, s.211.

¹¹⁵¹ Feroz Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, s.1998.

Takvimler 12 Kasım 1979'u gösterirken 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi'ne kadar içeride ve dışarıda gidişata yön vermeye çalışacak olan yeni hükûmet Demirel tarafından kurulmuş, diğer sağ partiler kendisini dışarıdan desteklemiştir.¹¹⁵² III. MC Hükûmeti diye de anılan Demirel'in azınlık hükûmetinin en büyük icraatı, "24 Ocak Kararları" adıyla bilinen istikrar paketini oluşturması ve hayata geçirmesi olmuştur.¹¹⁵³

Başbakan Süleyman Demirel'in, 4951 sayılı Kanun hükümlerine istinaden; Devlet Bakanlığı sayısının 6 olarak tespiti ve "İşletmeler Bakanlığı" ile "Yerel Yönetimler Bakanlığı"nın kaldırılması tekliflerinin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından uygun bulunması üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 102. maddesi gereğince bakanlıklara seçilen zevatın resmen atamaları yapılmıştır.¹¹⁵⁴

VI. Demirel Hükûmeti Programı 19 Kasım 1979 günü bizzat Başbakan Süleyman Demirel tarafından Mecliste okunarak, milletvekillerinin takdirine sunulmuştur. Program; "14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve Millet Meclisi Ara Seçimleri vesilesi ile ifadesini bulan millî irade, hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde, demokratik rejimin yeniden işlemesine imkân vermiştir. Bu temayül, günün Hükûmeti tarafından kendilerine milletin güvensizliği olarak yorumlanmış ve Hükûmet 16 Ekim 1979 günü istifa etmiştir.

Böylece, 14 Ekim seçimleri bize göre bir bunalımı kapatmış, ama bir Hükûmet meselesi ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine başta Cumhuriyet Halk Partisi Sayın Genel Başkanı Bülent Ecevit olmak üzere, Milli Selamet Partisi Sayın Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi Sayın Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Güven Partisi Sayın Genel Başkanı Prof. Turhan Feyzioğlu ve Demokratik Parti Sayın Genel Başkan Vekili Dr. Faruk Sükan Hükûmetin Adalet Partisi tarafından kurulması gerektiğini kamuoyuna açıklamışlardır.

¹¹⁵² Orta Doğu 24 Ekim 1979, (Sür. Yay. Ek-27)

¹¹⁵³ Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, s.1998.

¹¹⁵⁴ Arcayürek, a.g.e., s.446.

Millî Selamet Partisi Sayın Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi Sayın Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Adalet Partisi tarafından kurulacak bir Hükûmeti destekleyeceklerini kamuoyuna beyan etmişlerdir.”¹¹⁵⁵ cümleleri ile başlamış ve Türkiye'nin Kasım 1979'dan evvelki genel durumun tasviri ile devam etmiştir.

Can ve mal güvenliğinin, kanun ve nizam hâkimiyetinin, huzur ve sükûnun, vatandaşın korkusuz yaşama hakkının sağlanması zaruretinin altı çizilmiş ve cinayetler, yangınlar, sabotaj ve soygunlarla Cumhuriyet tarihinde görülmemiş olayların vuku bulduğu, devletin var oluş sebebi olan can ve mal güvenliğinin, korkusuz yaşamanın sağlanması hususunun geniş çapta zedelenecek pek çok olayın faili meçhul kaldığı belirtilmiştir.

Vatan sathında yaşanan bütün nahoşlukların ve iç politikadaki sıkıntıların ekonomik dengeleri de alt üst ettiği vurgulanarak; “1979'un ilk 9 ayında, yılsonunda % 100'ü aşacak bir eğilim içine giren enflasyon, ekonomik hayatı felce uğratmıştır... Başta yağ, akaryakıt, kömür, ilaç, ampul, olmak üzere günlük ihtiyaç maddelerinin pek çoğunu bulamaz hale gelmiş ve Türk parası sürekli değer kaybına mahkûm edilmiştir.” ifadelerine yer verilmiştir.¹¹⁵⁶

Ülkedeki mevcut sıkıntıların ön planda tutulduğu hükûmet programında dış politika konusuna da değinilerek, Türk Dış Politikası'nın; ülkenin coğrafi mevkiine ve tarihî gerçeklerine uyan, savunmasıyla ekonomisinin icaplarını koruyan, taahhütlerine sadık kalarak maceracı politikalara iltifat etmeyen ve büyük devletlerin Türkiye ve çevre ülkelerle çatışır hale gelmemelerine azami dikkat ve itina sarf edilerek yürütüleceğinin altı çizilmiştir.

Uluslararası ortak yaklaşımlara ülke menfaatlerine ters düşmediği sürece destek verileceğinin vurgusuna ilaveten, 25 Aralık 1979 tarihinde Meclis'ten çıkan “Göçmen İşçinin Hukukî Statüsüne İlişkin Avrupa

¹¹⁵⁵ Arcayürek, a.g.e., s.448., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>, 20 Kasım 2010.

¹¹⁵⁶ Arcayürek, a.g.e., s.450-451., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>, 20 Kasım 2010.

Sözleşmesi”nin altına imza konularak kabulünü ifade eden kanunun yayımlanması,¹¹⁵⁷ içerideki tüm kargaşaya rağmen yurt dışında göçmen statüsünde olan Türk vatandaşlarına karşı bir duyarlılığın, aynı zamanda Avrupa ile ilişkileri anlaşma zemininde sürdürme kararlılığının bir göstergesi olmuştur.

Aynı gün kabul edilen bir diğer kanunla da; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)’nun XVI’ncı Genel Kurulu tarafından 14 Kasım 1970 tarihinde kabul edilen “Kültür Varlıklarının İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme”ye Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin de katılmasının uygun olacağı belgelenecek tarihe kayıt düşülmüştür.¹¹⁵⁸ Böylece devlet tarafından her türlü tarih, edebiyat, bilim ve sanat değeri taşıyan eserler yayımlanan kanunla uluslararası standartlarda koruma altına alınmıştır.

VI. Demirel Hükûmeti de Kıbrıs meselesinde; müzakere yolu ile gerçekleşecek federasyon çözümünü savunmuş ve bu hedef istikametinde büyük gayret sarf edileceği belirtmiştir.

Yunanistan ile Türkiye arasında çözüm bekleyen sorunların hiçbirinin çıkarılmasından Türkiye’nin sorumlu olmadığı söylenerek; “Meselelerin, iyi niyetli, barışçı müzakerelerle, her iki ülkenin menfaatine uygun olarak bir an önce hallini arzu etmekteyiz.” denilmiştir.

Ege kıt’a sahanlığı üzerindeki haklardan vazgeçilmeyeceği, Ege adalarının milletlerarası anlaşmalara aykırı olarak silahlandırılmasına ve tahkimine bigâne kalınmayacağı, Batı Trakya Türklerine karşı girişilen baskı hareketlerine hassasiyet ve tepki duyulduğu ve Yunanistan’ın karasuları ile ilgili olarak bir emri vakiye kalkışmasının fevkalade ciddi sonuçları olacağı önemle vurgulanmıştır. Ve bu yaklaşımın bir göstergesi olarak 29 Mart 1979 tarihinde Meclis çalışmaları esnasında 7 Aralık 1971 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Yunanistan Krallık Hükûmeti Arasında Trakya Hudûdunun İşaretlenmesi Hakkında Ana Protokol ve Ekleri”

¹¹⁵⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:3, 1980, C.63, s.29-38.

¹¹⁵⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:3, 1980, C.63, s.22-28.

görüştürerek kabul edilmiş¹¹⁵⁹ ve hakkındaki kanun 10 Nisan 1979 günkü resmî gazetede yayımlanmıştır.

Müslüman ülkeler ve ABD ile münasebetlerin karşılıklı menfaat, saygı ve taahhütlere sadık kalınarak geliştirilmeye devam edileceği deklare edilmiştir.¹¹⁶⁰

VI. Demirel Hükûmeti de, kurulurken her ne kadar diğer partiler tarafından dışarıdan destek sözü aldıysa da, takip ettiği dış politikadan dolayı ağır eleştirilerden kurtulamamıştır. MHP, hükûmetin dış politikayı rastlantı, dış telkin ve tesirlere göre şekillendirdiğini söyleyip buna en net örneğin Kıbrıs meselesinde yaşananlar olduğuna dikkat çekerken,¹¹⁶¹ hükûmetlere rağmen ayakta kalabilen ve devamlılık arz eden politikaların olmayışını belirtmiş ve bunun da millî hedef ve millî şuurdan yoksun olduğundan kaynaklandığını önemli bir acı gerçek olarak tarihe kayıt düşmüştür.

VI. Demirel Hükûmeti'nin takip ettiği dış politikanın Meclis tarafından benimsenmeyişinin ve bu durumun iç politikaya yansımalarının en bariz göstergesi, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının vermiş oldukları gensoruyla Bakanlıktan düşürülmesi olmuştur.¹¹⁶²

¹¹⁵⁹ Lozan Barış Antlaşması gereğince, Türk – Yunan hududunu tarif eden 1926 Protokolü ve eklerinin tanziminden bu yana geçen süre içinde Meriç ve Arda nehirlerinin yataklarında bazı değişikliklerin olduğu, arazi üzerinde halen mevcut hudut işaretlerinin yetersiz bulunduğu ve bu durumun taraflar arasında hudut anlaşmazlığı yarattığı gerekçesinin temel neden olduğu bu protokolle hudutta yeniden 1926 protokolünün ihyası ve modern usullere dayanan yeni işaretlerin de bulunduğu yeni haritaların yapılması üzerine tarafların anlaşması dönemin şartları göz önüne alındığında kayda değer müspet bir gelişme olarak karşılanmalıdır., **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:2, 1979, C.62, s.96-109.

¹¹⁶⁰ Arcayürek, a.g.e., s.468-469., (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>, 20 Kasım 2010.

¹¹⁶¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.631-632.

¹¹⁶² MSP adına Genel Başkan Necmettin Erbakan ve dört arkadaşının, Anayasa'nın 89. ve TBMM İç Tüzüğü'nün 107. maddesi uyarınca verdikleri gensoruda, güvensizlik noktaları şu şekilde özetlenmiştir:

- Adalet Partisi Azınlık Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Sayın Hayrettin Erkmen, Türkiye'yi İslâm âleminde ayırarak Avrupa'ya vilayet yapmaya müncer olacak Ortak Pazar'a girme gayretleriyle,
- 714 sayılı Notam'ı millî menfaatlerimize aykırı fakat Yunanlıların lehine kaldırarak, Ege Denizi'ni Yunanistan'a terk etmesi sebebiyle,
- Batı Trakya'da zulme uğrayan Türklere sahip çıkmadığı için,

Eylül 1979'a gelindiğinde Türk Dış Politikası'nın sorgulandığı bir gelişme yaşanmıştır. Havana'da 6. Bağılantısız Ülkeler Zirvesi Toplantısı yapılmış ve burada Kıbrıs konusunda, Kıbrıs Rum yönetimini destekleyen bir karar alınmıştır. Bu karar Türkiye'de hoşnutsuzluk yaratmış ve basında özellikle dış politika konularında ağırlığı olan bazı yazarlar, Konferans'ın Türkiye açısından olumsuz sonuç verdiğini görüp, Türkiye'nin çok yönlü dış politika uygulamasının "tam bir fiyaskoyla sonuçlandığı" kanısını dile getirmişlerdir.¹¹⁶³ Ancak bu noktada unutulmuş şey, çok yönlü dış politika anlayışı değil, onun uygulanmasında gösterilen zafiyet olduğu gerçeği olmuştur.

2) Türkiye – ABD İlişkileri ve Ambargonun Kaldırılması

Hakikat şudur ki; siyasi coğrafya, siyasi topluluklar ile coğrafi vakıalar arasındaki münasebetleri tetkik eder ve bunun özelliklerini ortaya koyar. Jeopolitik ise, bu özelliklerden devletlerin dış politikalarının takibinde istifade gayesi güder.¹¹⁶⁴ Bu hakikatten yola çıkılırsa görülecektir ki; Türkiye, bu kıymetli vasıfları bünyesinde taşımakta olan bir ülkedir ve müttefikleri de her zaman bu gerçeği dikkate alarak politika üretmişlerdir.

Türkiye'ye karşı Amerikan silah ambargosunda olduğu gibi, kimi zaman sıra dışı uygulamalar içine girilmiştir ama bu süreç Türkiye'ye olduğu kadar, belki daha fazla karşı tarafa etki etmiştir.

- İran'a, Afganistan'a karşı tutumu, İslâm Konferansı'na bakışı ve buradaki tutumu dolayısıyla millî menfaatlerimize zarar verdiği için,

- İsrail'in Kudüs'ü başşehir yaptığı ve mütecaviz niyetlerini ve silahlı tecavüzünü her vesileyle ortaya koyduğu halde, İsrail ile münasebetlerimizi kesmemesi dolayısıyla memleketimizin millî menfaatlerini zedelediği için güvensizlik oluşturduğu belirtilerek gensoru verilmiştir., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:128, Oturum:1, 1980, C.16, s.807-836.

¹¹⁶³ Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü", **AÜSBF Dergisi**, C.35, S.1, s.333.

¹¹⁶⁴ Sami Öngör, "Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik", **AÜSBF Dergisi**, C.18, S.1, 1963, s.301.

Ambargo sonrası Türk – Amerikan ilişkilerindeki hava, 1976 başından itibaren biraz yumuşamaya başlamıştır. Türkiye, Şubat 1976'da Kıbrıs'tan 2.000 kişilik bir kuvveti çekeceğini açıklamış ve bunun üzerine BM'in gözetiminde toplumlar arası görüşmeler de yeniden başlamıştır.

Bu ortam içinde Türkiye – ABD arasında üsler konusunda müzakereler olumlu sonuçlanmış ve 26 Mart 1976'da yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Diğer bir açıdan bakıldığında ABD silah ambargosunun olumlu sonuçları da olmuş, Türkiye'de, bugün itibariyle etkin bir neticeye vasıl olmasa da "Millî Silah Sanayi"nin kurulması yönündeki çalışmaları hızlandırmıştır.¹¹⁶⁵

Ambargonun bir süre daha devam etmesi söz konusu olabilirdi. Ancak Türkiye'nin ciddi bir hamle olarak Amerika'ya NATO'dan çıkabileceğini, Amerika'nın üslerini ve tesislerini kapatabileceğini bildirmesi,¹¹⁶⁶ bir anlamda Amerika'yı tedirgin etmiş ve çözüm adına adım atmaya zorlamıştır.

Daha evvel üslerin ve tesislerin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gözetimi altına alınması rahatsızlık yaratırken, kapatılacağına ifade edilmesi oldukça başarılı bir hamle olmuştur.

Bir yandan bu adımın, öte yandan da ABD Başkanı Carter'in çabaları sonucunda,¹¹⁶⁷ 26 Temmuz 1978'de Amerikan Senatosu, 1 Ağustos'ta da Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye karşı uygulamakta oldukları ambargoyu kaldırma kararını almıştır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ Mehmet Gönübol, Ömer Kürçüoğlu, "1973 – 1983", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1990)**, C.II, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.591.

¹¹⁶⁶ **Orta Doğu** 22 Ocak 1978, (Sür. Yay. Ek-28)

¹¹⁶⁷ ABD Başkanı Jimmy Carter Beyaz Saray'da düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'ye uygulanan Silah Ambargosunu kaldırmanın Kongre'nin 1978 yılı çalışmalarında en önemli dış politika konusu olduğunu ifade etmiştir., **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1978.

¹¹⁶⁸ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1978.

Bu kararın alınması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanırken Yunanistan ve özellikle de Kıbrıs Rum Kesimi tarafından tepki ile karşılanmış ve protesto gösterileri başlamıştır.¹¹⁶⁹

ABD Kongresi'nde kabul edilen 95-384 sayılı kanun, 26 Eylül'de Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiş, 176 hayır oyuna karşın 273 evet oyu¹¹⁷⁰ ile 5 Şubat 1975'ten beri devam eden ABD silah ambargosu resmen kaldırılmıştır. Burada ilginç bir nokta, ambargo kaldırıldığı sırada işbaşında olan CHP ağırlıklı hükûmetin Başbakanı Bülent Ecevit'in, 1974'teki Kıbrıs müdahalesini de gerçekleştiren hükûmetin Başbakanı olmasıdır.¹¹⁷¹

Amerikan Kongresi, 1978 Temmuz sonu ile Ağustos başında Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmaya karar verdiği zaman Yunanistan'dan sonra buna karşı tepki gösteren ikinci devlet Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler, Türkiye'nin silahlanmasından ve Türk – ABD ilişkilerinin düzelmesinden hoşlanmadığını açığa vurmaktan çekinmemiş, ambargonun kaldırılıp Türkiye'ye silah verilmesinin barışa karşı tehdit ve Doğu Akdeniz ve Ege'de bir dengesizliğin kurulması olarak telakki etmiştir. Türkiye ise, Sovyetler'in bu tepkisinden rahatsız olmuştur.¹¹⁷²

Ambargonun kalkmasında dönemin NATO Genel Sekreteri Luns'un da büyük katkısı olmuş, Amerikalı yetkililerle bu hususta müzakerelerde bulunarak yoğun bir kişisel çaba harcamıştır. Hasan Esat Işık, 17 – 18 Ekim 1978 günlerinde Brüksel'de Luns ve Başkomutan General Haig ile ikili görüşmeler yaptığını ve bu esnada Luns'a ambargonun kalkması için gösterdiği kişisel çabasından ötürü bizzat teşekkür ettiğini ifade etmiştir.¹¹⁷³

III. Ecevit Hükûmeti Dönemi'nde Amerikan ambargosunun kaldırılması iktidar ve muhalefeti kısmen de olsa karşı karşıya getirmiştir. Zira iktidar

¹¹⁶⁹ **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1978.

¹¹⁷⁰ **Orta Doğu** 4 Ekim 1978, (Sür. Yay. Ek-29)

¹¹⁷¹ Gönübol, Kürçüoğlu, "1973 – 1983", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1990)**, s.591.

¹¹⁷² İdris Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.104.

¹¹⁷³ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978**, Bilgi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1987, s.46.

partisi, bu gelişmenin muhalefet partileri tarafından konuşmaları içinde geçirildiğini, üzerinde durulmayan ehemmiyetsiz bir mesele gibi algılanıp gösterilmeye çalışıldığını, oysa kendi iktidarları döneminde ambargoyu kaldırtmak için Amerika'nın ayağına defalarca gidip masaya defalarca yumruk vurup, yine de bunu başaramadıklarını iddia etmiştir. Yani ortada kazanılan başarıya övgü bekleyen bir iktidar partisi ve gelişmelere tepkisiz kalmakla itham edilen muhalefet vardır.¹¹⁷⁴

22 Şubat 1979 tarihi itibarıyla Türk – Amerikan ilişkilerinin değerlendirilme noktası, henüz kalkmış olan ambargo olmuştur. Zira Amerika'nın her ne kadar kaldırmış da olsa ambargo kararı alması ve uygulaması, Türkiye'de toplum vicdanında ve Meclis bünyesinde halen hazmedilememiştir.

MHP; “Bir ülkenin dış ilişkileri, dış politikası, devletler âlemindeki yeri, dünya haritasındaki mevkii, o bölgede süper güçlerin çıkarları düşünülmeden tespit edilemez. Bu faktörler dikkate alınmadan yürütülen dış politika iflasa mahkûmdur. Dolayısıyla Ecevit Hükûmeti'nin Amerikan Ambargosu ve Kıbrıs Politikası'ndaki tutumu buna en bariz örnektir.”¹¹⁷⁵ derken, CHP, kalkan ambargonun ardından; “Ambargo, değil aynı ittifak üyeleri arasında, normal düzeyde ilişki sürdüren ülkelerin bile birbirlerine reva görmedikleri bir uygulamadır.”¹¹⁷⁶ demiştir.

AP ise, Türk – Amerikan ilişkileri noktasında etkin siyaset üretmede kendisine en büyük payı çıkarmış ve ambargo kararının hemen akabinde ivedi bir politika takip ederek 25 Temmuz 1975'te derhal Amerikan üslerini kapattığını, buralara ay yıldızlı bayrak çekerek “Buraya Amerikalı giremez.” dediğini ve “İkili Savunma Anlaşmaları”nı feshettiğini belirtmiştir.¹¹⁷⁷

Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün ise, kendi hükûmetlerinin ambargonun kalkmasının ardından ikili ilişkileri geliştirmek adına hızlı bir sürece girdiğini ve yoğun çaba sarf ederek Amerika ile dört alt başlığı olan bir temel anlaşma

¹¹⁷⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.733.

¹¹⁷⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.711.

¹¹⁷⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, a.g.e.,s. 716.

¹¹⁷⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, a.g.e., s.723.

üzerinde çalıştıklarını bildirmiştir. Bu alt başlıkların da; ortak savunma imalâtı, askeri araç tedarik anlaşması, ekonomik ve teknik işbirliği ile tesisler anlaşması olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷⁸

Sonuç itibariyle; Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı tutumu 1970'li yılların ortalarından itibaren bazı noktalarda eski yönetimin yaklaşımlarına nazaran farklılık göstermiştir.

Ford – Kissinger yönetimi, Amerikan Kongresi'nin Yunanistan'a eğilimli yaklaşımlarına karşı Türkiye'yi tutuyor izlenimini verip, Türk Hükûmeti'nin tepkilerini azaltmak istemiş, Carter yönetimi ise, daha dengeli ve kendi içinde tutarlı bir politika izler görünmüştür.

1975 – 1978 arası dönemde Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun nedenlerinden biri ve belki de en başta geleni, Amerikan yönetimine göre, Türkiye lehine bozulmaya başlayan Türk – Yunan askeri dengesi ve bu dengenin yeniden kurulması gerektiği olmuştur.

Amerikan yöneticilerinin değerlendirmesine göre, henüz kaldırılan ambargoyla Türkiye ile Yunanistan arasında görece bir askeri denge sağlanmıştır. Bu sağlandığına ve Türk hükûmetlerinin böyle zorlama önlemlerle Kıbrıs politikasında ödün vermeyeceği anlaşıldığına göre, silah ambargosunun konma amacı da ortadan kalkmıştır.

Ayrıca Amerika'nın dış politikadaki yönelişlerinde Türkiye'nin yeri, hem NATO savunma çizgisinin güçlendirilmesi, hem de Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Afrika Boynuzu'ndaki gelişmeler açısından yeniden önem kazanmaya başlamıştır.¹¹⁷⁹

1978 – 1980 arası yıllarda Türkiye'deki istikrarsızlık ABD'yi bir hayli rahatsız etmiştir. Bu nedenle ABD, 12 Eylül 1980 darbesini, arzuladığı istikrarı getirdiği için desteklemiştir. Kasım 1980'de Amerika'daki Başkanlık seçimlerini Reagan'ın kazanması ile Türk – Amerikan ilişkileri gelişmeye

¹¹⁷⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, a.g.e., s.727-728.

¹¹⁷⁹ Sander, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı ABD ve Türkiye" AÜSBF Dergisi, s.70.

başlamış ve Soğuk Savaş sonrası dönemde stratejik ortaklık seviyesine çıkmıştır.

Dış politikada çok yönlülüğe geçiş süreci, 12 Eylül darbesinden sonra hız kaybetmeye başlamıştır, zîra darbeyi gerçekleştirenlerin uluslararası alanda aradıkları siyasal ve ekonomik desteği Washington'da bulmaları, Türk Dış Politikası'nın tekrar ABD eksenine oturmasına neden olmuştur. "Ermeni karar tasarıları, Türkiye ve Yunanistan'a verilen yardımlarda gözetilen 7/10 oranı, Türkiye'ye uygulanan ticaret kotaları gibi bazı konular nedeniyle Ankara – Washington ilişkileri zaman zaman soğusa da, özellikle 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile yeniden alevlenen Soğuk Savaş ortamı,¹¹⁸⁰ İslâm Devrimi'nden sonra gerginleşen ABD – İran ilişkileri ve ABD'nin "Yeşil Kuşak" girişimi gibi nedenlerle Türkiye, ABD için önemli bir müttefik olmaya devam etmiştir."¹¹⁸¹

Gazeteci Cüneyt Arcayürek, Türk – Amerikan ilişkilerini tahlil ederken, haklı olarak, Büyükelçilerin etkinliğinin de fazla olduğunu ve Ankara'ya gelen Büyükelçilerin, ülkeleri ile Türkiye arasında resmî ilişkileri yürütmek ve başkentte ülkelerine yakın gördükleri kişilerden oluşan bir çevre ve -CIA ile birlikte- ilişki kurarak "daha özel görüşme ve saptamalar" yaparak, birçok işlevi bir arada sürdürdüklerini ifade etmiş, böylece farklı bir noktaya dikkat çekmiştir.¹¹⁸²

¹¹⁸⁰ Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi de Türkiye'de kaygı ile karşılanmış ve bu durum Sovyetlerle ilişkileri olumsuz yönde etkilerken Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde gelişmelere imkân vermiştir., Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 2001, s.772.

¹¹⁸¹ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.103.

¹¹⁸² Arcayürek, ABD Büyükelçilerini şöyle tasvir ediyordu: 27 Mayıs elçisi; 1960 ihtilâlinde önce, Ankara'daki ABD Büyükelçisi "Diplomatlar arasında "uzun ahmak" diye anılan" William Fletcher'di. Merkeze gönderdiği raporlarda Menderes ve D.P. iktidarını övmekle bitiremediği, hiçbir gücün bu iktidarı yerinden oynatamayacağını kesin vurgulamalarla savunduğu ve Fletcher'ın 27 Mayıs'ın gelmekte olduğundan habersiz olduğu sonradan açıklanan raporlarla kanıtlandı.

1963 elçisi; "fırsatçı" olarak nitelenen ve Büyükelçileri arasında ayrı bir yere konan Raymond Hare idi. Köpeğini Çankaya sirtlarında gezdiren, bir diplomattan çok, sade bir Amerikalıya benzeyen Raymond Hare'in 1964'te Kıbrıs çıkarmasını engellemek için Başkan Johnson'un gönderdiği rezilane mektubun yazılmasında oldukça önemli rolü olduğu bilinmektedir.

12 elçisi; Robert Kommer idi. Ankara'ya gelmeden "şöhreti" yaygınlaşmış, C.I.A.'da ve Vietnam'da Amerika'nın geliştirdiği "pasifikasyon operasyonları"ni pratiğe indirgeyen çalışmalar yapmıştır.

3) Türkiye'nin Asya ve Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkileri

Türkiye'nin bu dönemde Asya Ülkeleri ile ilişkileri genel anlamda Afganistan'da yaşanan Sovyet işgali ile bağlantılı olarak şekillenmiş, CENTO ve RCD çerçevesindeki ilişkiler ise nitelik ve nicelik noktasında değişim göstermiştir.

Arap – İsrail çatışmaları ekseninde ilerleyen ve şekillenen Türkiye Cumhuriyeti ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler ise her daim sağlam temeller üzerine bina edilmeye çalışılmıştır. 70'li yılların sonuna doğru ülkede yaşanan iç karışıklıklara rağmen bu anlamda yaşanan müspet gelişmeler devam etmiştir.

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ve İran'daki rejim değişikliği, dünyanın dikkatini Körfez'e çekmiş, bu iki gelişme de ABD için kayıp anlamına gelmiştir.

Afganistan Sovyetler Birliği tarafından işgal edilirken; ABD'nin Orta Doğu'daki müttefiki olan Şah rejimi altındaki İran, İslâm Devrimi'yle ABD ve Batı karşıtlığının bayraktarlığını yapmaya başlamış ve bu gelişmeler Orta Doğu'da dikkatleri birinci derecede üstüne çekince, Filistin sorunu ikinci plana düşmüştür. Irak ise Sovyetler Birliği'ne yakın bir ülkeyken İran'a karşı Batı ile müttefik haline gelmiş ve İran'a karşı savaş başlatmıştır.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini tekrar hatırlatmış, Sovyetlerin ileri adımlar atması ve yeni rejimiyle İran'ın ortaya

---

1977 yılındaki ABD elçisi, engin bir istihbarat yeteneği olan ve Amerikalıların "Çok parlak bir diplomattı." diye tanımladıklarını Ronald I. Spiers'in idi. Londra'da ABD'nin ikinci adamı iken, 1977'de Ankara'ya Büyükelçi olarak geldi.

Arcayürek'e göre Spiers'in Ocak 1980'de Türkiye'den ayrılmasından sonra Şubat 1980'de Ankara'ya gelen ABD Büyükelçisi James Spain ise; Amerikan Hükûmeti'nin ve "Adından hiç söz etmediği" CIA'nın 12 Eylül Askerî Müdahalesinden önceden haberi olduğunu reddeden, yumuşak görüntü veren bir elçiydi. Cüneyt Arcayürek, **Derin Devlet 1950 – 2007**, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.281-288.

çıkışı ABD ve Batı'nın politikalarını yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.

ABD, "Nixon Doktrini" olarak da adlandırılan, 1969'dan bu yana uyguladığı aynı zamanda "alçak profil" politikasını (görüntüyü azaltma politikası) terk ederek önce Carter, arkasından da Reagan ile daha aktif bir tutum almaya karar vermiştir. Bu yeni dönemde ABD, Türkiye'yi daha fazla önemseyerek, özellikle İran karşısında yeni görevler vermiştir.¹¹⁸³

a) CENTO ve RCD'deki Son Gelişmeler ve Bu Örgütlerin Fonksiyonlarını Yitirmesi

21 – 22 Nisan 1976 tarihinde yapılan İzmir Zirve Konferansı'nda âkid devletlerarasında güçlü kültür ve tarih bağlarının ışığında siyasi istikrar ve güvenlik sağlandıktan sonra, kendilerini büyük bölgesel kalkınmaya götürecek sıkı ekonomik ilişkilerin hayat bulması arzusu ortaya konmuştur.

Ancak toplantı öncesinde Pakistan Başbakanı Zülfikar Ali Butto; "CENTO'nun yararsız bir hale geldiğini dolayısıyla RCD ile birleştirilerek ilişkilerde daha etkin bir yapının hayat bulması gerektiği fikrini ileri sürmüş, İran'ın bu fikre soğuk baktığı gözlenirken, Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 1964'te kurulan RCD'nin beklentileri fazla karşılayamadığını, o nedenle günün şartlarına uygun bir yapıya kavuşturulmasının faydalı olacağı değerlendirmesini yapmıştır.¹¹⁸⁴

Toplantıda ağırlıklı olarak Ortak Silah Sanayii kurulması fikri gündeme gelmiş, ancak Türkiye ve Pakistan'ın sıcak baktığı bu fikre İran, dostane ilişkiler sürdürdüğü Hindistan'ın tedirginlik yaşaması ihtimali dolayısıyla mesafeli durmuş, bu noktada ortak bir yaklaşım yerine, "Türkiye – İran, Türkiye – Pakistan" gibi ikili anlaşmalar yoluna gidilmesini önermiştir.

¹¹⁸³ Bal, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, s.106.

¹¹⁸⁴ **Tercüman**, 21 Nisan 1976

Yine İran Şahi'nin soğuk bakması üzerine CENTO ve RCD'nin birleştirilmesi fikri de gerçekleşmemiştir.¹¹⁸⁵

Toplantının ardından ülke liderleri, amaca ulaşıldığı yönünde beyanatlar verseler de, sonuç itibariyle somut bir veri elde edilememiştir.¹¹⁸⁶

29 Haziran 1978 tarihindeki Meclis çalışmalarında, Türkiye, İran ve Pakistan arasında 12 Mart 1977 yılında Tahran'da imzalanan "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı" ile ilgili İzmir Anlaşması'nın onaylanması uygun bulunmuş¹¹⁸⁷ ve böylece değişen dünya ekonomik düzeninin ışığında işbirliğini daha da yoğunlaştırmak ve genişletmek arzu ve kararlılığı ortaya konmuş ve bundan öteye de gidilememiştir.

13 Mart 1979'a gelindiğinde gazetelere yansıyan bir haberde İran'da meydana gelen İslam Devrimi'nden sonra oluşan Devrim Konseyi'nin mevcut yapıyı bütünüyle değiştirdiği ve İran Dışişleri Bakanlığı'nın da yaptığı açıklama ile İran'ın CENTO bünyesindeki tüm yükümlülük ve sorumluluklarını reddettiği ve "CENTO, bölgedeki üyelerinin çıkarlarını güvence altına almakta hiçbir etkinliği olmadığını kanıtlayarak, büyük devletlerin çıkarlarını korumaktan başka amacı olmayan bir anlaşma olduğunu ortaya koymuştur." tespitinde bulunduğu bilgilerine yer verilmiştir.

Esasen 11 Mart 1979'da İran ve Pakistan'ın CENTO'dan ayrılmayı kararlaştırdığını, İran Başbakan Yardımcısı Amir Entezam söylemiş ve bu kararın kısa bir süre sonra resmen açıklanacağını bildirmiştir.

Pakistan'ın da CENTO'dan ayrılacağı kesinlik kazanması üzerine, Türk Dışişleri Bakanlığı da Merkezî Anlaşma Örgütü'nün çalışmalarını fiilen durdurduğunu açıklamış, ayrıca CENTO Müşterek Askerî Planlama Karargâhının toplantısı için çağrıda bulunmamıştır.¹¹⁸⁸

Türkiye, CENTO'nun fiilen dağılmasıyla beraber bölgedeki stratejik önemi bir kat daha artan ülke haline gelmiştir.

¹¹⁸⁵ Tercüman, 22 Nisan 1976

¹¹⁸⁶ Tercüman, 25 Nisan 1976

¹¹⁸⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:1, 1978, C.61, s.151-164.

¹¹⁸⁸ Cumhuriyet, 13 Mart 1979

Bu çerçevede Körfez İşbirliği Konseyi her ne kadar bir savunma örgütü gibi kurulmamışsa da (Ekonomik İşbirliği Örgütü) aslında bölge ülkelerini olası bir Sovyet ve İran yayılmacılığına karşı ABD tarafından örgütlemeyi amaçladığı için Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Bu gelişmeler Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ilişkilerin sona erdiği anlamına gelmemiş, takvimler 25 Aralık 1979'u gösterdiğinde; "Türkiye İran ve Pakistan Arasında 27 Nisan 1977 tarihinde, Tahran'da imzalanan Güney ve Batı Asya Posta Birliği Sözleşmesi"¹¹⁸⁹ TBMM tarafından onaylanmış, böylece ülkeler arasında kültürel ve ekonomik ilişkilerin kuvvetlenerek gelişmesi sağlanmıştır.

Türkiye'de ve dünyada siyasi atmosferde bir hayli karmaşa yaşanırken, Türkiye'nin İslâm ülkeleriyle ilişkilerinin seyri hususunda, Meclis görüşmelerinde, iktidar partisi CHP tarafından, karşılıklı hak ve çıkarlara saygı ilkesinden hareketle, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda ilişkileri geliştirmek ve işbirliği olanaklarını artırmak, bağımsızlık mücadelesi veren ülkeleri desteklemek fikri ifade edilmiş ve bu noktada mutabakat sağlanmıştır.

Müslüman ülkelerle münasebetleri geliştirirken ve Millî sanayi kurulurken, müslüman ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanmasının da hedef alınması, bu suretle silahlara dış pazar temin etmek düşüncesi, dönemin şartları itibariyle kısmen ütopyik de olsa, Mecliste ifade bulmuştur.¹¹⁹⁰

b) Afganistan ile İlişkiler

VI. Demirel Hükûmeti döneminde, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi bütün İslâm ülkelerinde tepkiyle karşılanırken, Türk Hükûmeti'nin meseleye ilgisiz kalması, TBMM çalışmaları esnasında tenkit edilmiş ve Türkiye'ye

¹¹⁸⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:3, 1980, C.63, s.11-21.

¹¹⁹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.715-722.

büyük ümitlerle gelip, maddi ve manevi yardım talebinde bulunan Afgan Mücahitleri temsilcilerinin, Türkiye’de üç ay kalıp, bütün kapıların yüzlerine kapandığı ve temsilcilerin, giderken “Bu yardımlardan vazgeçtik, hiç olmazsa Türkiye’de bir Afgan Tanıtma Bürosu açmamıza izin verin.” dedikleri, ancak Hükûmetin bu talep karşısında dahi umarsız davrandığı ifade edilmiştir.¹¹⁹¹

Bu tenkitler hükûmetin izahatını zorunlu kılmış ve bunun üzerine Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, 22 Şubat 1980’de, TBMM kürsüsünden, Hükûmetin konuya yaklaşımını şöyle açıklamıştır:

“Afgan milleti, bizim en güç zamanlarımızda bize en yakın olmayı bilen ve bunu her vesileyle gösteren necip ve kardeş bir millettir. Onların acıları bizim acılarımızdır. Ne çare ki; onları kurtarmaya gitmek imkânlarına sahip değiliz. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetlerinden herhangi birisine, kendi güvenliği ve kendi bütünlüğü söz konusu olmadıkça, askerî yoldan ve silah kullanmak suretiyle halletme tavsiyesinde bulunmayı yerinde telakki etmem ve bu çeşit tavsiyelere Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetlerinin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da itibar edeceğini sanmam.

Afgan milletinin başına gelen felaketi, en evvel ve en sarîh biçimde takbih eden ülke Türkiye’dir. Başka ülkeler ilerideki gelişmeleri hesap etmek yolunda iken biz hadiseyi ismiyle ve vasfıyla ortaya koyduk. “Bu bir askerî müdahaledir, bir milletin bağımsızlığına tecavüzdür, kendi iradesiyle kendi idaresini tayin etme hakkını elinden almaktır.” dedik. Ve bunu hem Hükûmet tebliği olarak söyledik, hem İslâm Konferansı çalışmaları sırasında ortaya koyduk.

İslâm Konferansı, Afganistan’ın başına gelen hadiseden sonra fevkalade bir toplantıya çağrıldı. Bu toplantı çağrısına ilk müspet cevap veren ülkelerden birisi de biz olduk. İslamabad Konferansı aslında çağrısı itibariyle Afganistan olaylarını mütalaa etmek ve Afganistan olaylarını takbih etmek maksadıyla yapılmıştır.

¹¹⁹¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:128, Oturum:1, 1980, C.16, s.810.

Toplantı sonunda, Afganistan'ın maruz kaldığı hadise, tam bir Müslüman tesanüdü içinde, katıksız, hiç itirazsız, düşüncelerimizin, inanışlarımızın ve menfaatlerimizin gereği olarak kınama kararı alındı."¹¹⁹²

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, bu genel değerlendirmenin akabinde, Afganistan'ın işgaliyle bağlantılı olarak bir mülteciler meselesinin gündeme geldiğini ve yaklaşık 600.000 civarında Afganlı mültecinin Pakistan'a sığındığını, Türkiye'nin de bu mültecilere Kızılay yoluyla yardım yaptığını sözlerine eklemiştir.

Erkmen Afganistan'a hükûmetçe gereken ilgiyi gösterdiklerini böyle ifade ederken tam da o sıralarda Afgan mücahit gruplarından bir heyet Türkiye'ye gelmiş Erkmen yurtdışında olduğu için Devlet Bakanı Ekrem Ceyhun ile görüşmüşler ve bu esnada gazetelerde çıkan haberlere göre; Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmak üzere uçaksavar, silah, cephane ve gaz maskesi talep etmişler,¹¹⁹³ ancak kendilerine müspet cevap verilememiştir.

Esasen Türkiye'nin güvenliği açısından vermeye yanaşılmamış olması anlaşılabilir bir karardır. Zira böyle bir durumda Sovyetlerin Türkiye'yi hedef alacağını düşünmek ütöpik bir yaklaşım olmasa gerektir.

c) Libya ile İlişkiler

Türkiye için Orta Doğu ülkeleri arasında Libya'nın özel bir yeri olduğu geniş bir tarihsel paydada bulunduğu ve buna büyük kıymet attığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu meyanda ilişkilerin farklı zeminlerde kesintisiz devam ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Özellikle 1979 yılı gibi iç politikada dengelerin hassas bir yapıda olduğu toplumsal sıkıntıların yoğunlaştığı bir

¹¹⁹² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.647-648.

¹¹⁹³ Cumhuriyet, 22 Nisan 1980.

dönemde Meclis çalışmalarında Libya konu başlığının ele alınmış olması dikkate değerdir.

Meclis görüşmelerinde Hükûmet adına meseleyi değerlendiren Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün öncelikle, İslam Konferansı çalışmaları esnasında kabul edilmiş bir karar uyarınca, Hükûmetin Ankara'da "İslâm İktisadî ve İstatistik Araştırma Merkezi" açtığını ifade etmiş, İslâm ülkeleriyle, özellikle yeni uluslararası ekonomik düzenin öngördüğü ilkeler çerçevesinde, karşılıklı dayanışma ve iktisadî işbirliği istikametinde ilişkilerin geliştirildiğini ve bu bağlamda özellikle Libya, Irak, Suudi Arabistan, Somali ve diğer İslâm ülkeleriyle ilişkilerde somut sonuçlar alındığını belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı'nın ifadesine göre Türkiye ile Libya arasındaki ilişkiler, özellikle Başbakan'ın resmî ziyaretinden sonra büyük bir gelişme göstermiş, bu gelişme çerçevesinde Libya'dan petrol ikmali artırılmıştır.

Ayrıca Libya'nın ikili veya çok taraflı mekanizma çerçevesi içinde Türkiye'ye kredi sağlaması öngörülmüş, ticaret hacminin artırılması, ortak yatırımlar, taahhüt işleri, mühendislik ve planlama konularında yakın işbirliğinin sağlanması da karara bağlanmıştır.¹¹⁹⁴

Tarihler 10 Nisan 1979'u gösterirken önce 11 Ağustos 1975 tarihinde Tripoli'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Arap Cumhuriyeti Hükûmeti Arasındaki Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşma"nın onaylanması uygun bulunmuş, daha sonra 17 Mayıs 1977'de Trablus'ta iki ülke arasında imzalanan "Türkiye – Libya Ortak Gemi İnşa ve Onarım Şirketi Kurulması Hakkında Anlaşma" görüşülmüş ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁹⁵

Bu anlaşma ile tesis edilecek şirketin esas gayesi her türlü gemi ve diğer deniz vasıtalarının inşası, onarımı ve bakımı ile ilgili çalışmaların yapılarak iki ülkenin denizlerdeki varlığını ve işbirliğini sağlamlaştırmak olarak tespit edilmiştir. Aynı gün kanunlaşan bir diğer anlaşma ise; Türkiye

¹¹⁹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.729.

¹¹⁹⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:2, 1979, C.62, s.126-139.

Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Arasında Deniz Nakliyatı Ortak Şirketi Kurulması Hakkında Anlama” görüşülüp onaylanması olmuştur.¹¹⁹⁶

Böylece iki ülke arasında her türlü yük ve yolcu taşımanın temini, gerek iki ülke gerekse başka ülkelerle deniz nakliyatının temini için ticari filonun kurulması ve işletilmesi, nihayetinde deniz üzerinde ihracat ve ithalat işlerinin gelişmesi hedeflenmiştir.

d) İran ile İlişkiler

İran ile ilişkilere net vurgunun yapıldığı dönemlerin başında VI. Demirel Hükûmeti dönemi gelir. Bunda İran’da meydana gelen yönetim değişikliğinin ve ilişkilerin seyri adına duyulan endişenin de payı vardır.

Hükûmet, İran’da meydana gelen devrim hareketinin kendi iç işleri olduğunu belirtip demokratik yapının tüm kurum ve kuruluşları ile idamesi adına gösterilen çabanın Türkiye tarafından güven ve inşirahla karşılandığını ifade ederek, dost ve komşu ülkenin ivedilikle hukuk düzenine kavuşmasını temenni etmiştir.

İran’la dostluğun ve bunun yansıması olan ilişkilerin sürdürüldüğü, diplomatik ilişkilerin en sıkışık dönemlerinde dahi aksatılmadan yürütüldüğü ve orada görev yapan Türk temsilciliklerinin dostane bir tavır gördüğü resmen ifade olunmuştur.

Sadece siyasi alanda değil, ekonomik alanda da hiçbir sorunun yaşanmadığı, sadece Türk ekonomisindeki sıkıntılardan ötürü zaman zaman pürüzler ortaya çıktığı belirtilmiştir.

¹¹⁹⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:2, 1979, C.62, s.141-151.

Gelişen ekonomik ilişkilerin yansıması olarak da, o dönemde önce bir nakliye anlaşmasının imzalandığı ardından da ticaret anlaşmasını genişletmek ve mübadelenin hacmini artırmak istikametinde her iki ülke idarecilerinin de yoğun gayret sarf ettiği deklare edilmiştir.¹¹⁹⁷

12 Eylül 1980 askeri darbesinin yaklaştığı dönemde gerçekleşen İslam Konferansı çalışmalarında İran'lı temsilci, Amerika'nın İran üzerinde uygulamaya kalkıştığı ekonomik müeyyidelerin de gündeme alınmasını arzu etmiş, teâmül dışına çıkılarak talep müspet karşılanmış ve sonuç itibariyle sarih biçimde olmasa da, Müslüman ülkeler üzerinde her türlü baskının Müslüman ülkeler tarafından peşinen reddedildiği ve takbihe mahkûm olduğunu belirten bir karar çıkmıştır.

Türkiye, bu görüşmeler sırasında İran'a her şeye rağmen böyle bir ekonomik müeyyide gündeme geldiği vakit, bu uygulamaya katiyen dâhil olmayacağını garantisini vermiştir.¹¹⁹⁸

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Bakanlıktan düşürülmesi için verilen gensoru görüşmelerinde, İran'a yönelik politikalarının eleştirilmesi üzerine verdiği bilgilerde, 3 Eylül 1980 tarihi itibariyle İran ile sürdürülen ekonomik ilişkilerin, bir önceki yılın aynı döneminde gerçekleşen 804.000 dolarlık alışverişe nazaran 20 misli büyüdüğünü belirtmiştir.¹¹⁹⁹

e) Irak ile İlişkiler

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de hava ulaşımının önemine büyük ehemmiyet verilmiş ve kurulan her yeni hükûmet bilumum ülkelerle bu anlamda anlaşmalar imza etmiş yahut evvelce

¹¹⁹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.646-647.

¹¹⁹⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.648.

¹¹⁹⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:128, Oturum:1, 1980, C.16, s.833.

imzalanan anlaşmaları onaylayarak yürürlüğe konmuştur. Bu cümleden olarak 29 Mart 1979 tarihinde, 14 Mayıs 1975'te Bağdat'ta imza edilen "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Irak Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Hava Ulaştırma Anlaşması" onaylanmıştır.¹²⁰⁰

Ancak Türkiye'nin ilişkileri geliştirmek adına attığı adımların Irak yönetiminden layıkıyla karşılık bulmadığı kimi örneklerle kendini göstermiştir. Şöyle ki; Irak'ta yaşayan Türklerden 5'inin idama mahkûm olması ve birer gün arayla, geride kalanlara seyrettirilerek idam edilmeleri hatta bu infazlar sırasında sonuncu sırada asılan Türk'ün gördükleri karşısında çıldırdığı haberi acı bir bilgi olarak Türkiye'de duyulmuş ve MHP tarafından Meclis gündemine taşınmıştır.

Irak İhtilâl mahkemelerinde herhangi bir savunma hakkı tanınmadan, insan haklarına aykırı olarak idam cezasına çarptırılan Türklerin durumlarına binaen basında, Irak'a gitmesi kararlaştırılan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'nın bu kararı protesto maksadıyla seyahati tehir ettiği yazılmıştır.

Ancak bu da kamuoyunu tatmin etmediği için, TBMM'nde Hükûmetten, biri Irak ordusunda albaylık rütbesine kadar yükselmiş bir asker, diğeri Bağdat Üniversitesi'nde görevli bir Doçent olan şahısların kurtuluşu için daha etkin neler yapıldığı sorulmuştur.

Konuyu gündeme getiren MHP, hükûmetin tepkisini yetersiz bulurken haklı olarak şu yorumda bulunmuştur: "Irak'ta haksız yere 5 Türkün, Türkiye'nin gözünün içine baka baka asılması çok önemli bir hadisedir. Diyelim ki, asılanlar Irak'taki soydaşlarımız değil, Türkiye'deki Rumlar, Ermeniler veya başka bir milletin soydaşlarıdır. 5 Rum'u, 5 Ermeni'yi veya 5 Irak'lı faraza Arabı idam ettiğimizi düşünelim. Bakınız kıyamet nasıl kopar, dünyayı başımıza nasıl yıkarlar. Çünkü devletlerinin itibarını korumak görevini ve şuurunu taşırlar. Irak'ta asılan 5 Türk, devletimizin itibarından, çok önemli parçaları koparıp götürmüşlerdir. Şimdi dıştan bu tabloyu seyreden herkes diyecek ki, Türkiye'nin hakkına tecavüz edebilirim, hukukunu

¹²⁰⁰ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:5 Toplantı:2, 1979, C.62, s.110-117.

çığneyebilirim, soydaşlarına istediğimi yapabilirim, ne müessir bir tedbirle karşı karşıya gelirim, ne de dünya kamuoyunda böyle bir mesele önüme çıkar.”¹²⁰¹

Bu eleştirilere cevap veren Dışişleri Bakanı Erkmen ise, meseleyi değerlendirirken, bu noktada ancak diplomatik yoldan rica suretiyle olaya müdahale etmelerinin mümkün olabileceğini, bunu da zaten yaptıklarını dile getirmiş ve bunun ötesinde “bir devletin başka bir devletin ceza hukukuna ve onu tatbikine müdahale edemeyeceğini” belirtmiş ve bu beş Türk’ün resmiyette Irak tebaası olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰²

f) Filistin Politikası

Türkiye’nin bu dönemdeki Filistin Politikası ifade olunmadan önce İsrail – Filistin bağlamında Orta Doğu coğrafyasında yaşananlar kısaca özetlenecek olursa; Arap – İsrail anlaşmazlığı, BM’nin 1947’de “Filistin topraklarının Arap ve Yahudi devleti olarak ikiye bölünmesini öngören” kararına Arapların karşı çıkması, 1948’de bir Arap devletinin eş zamanlı kurulmasından bağımsız olarak İsrail devletinin ilân edilmesi üzerine Arapların bu devlete saldırımları, İsrail’in 1948, 1956, 1967 ve 1973 savaşlarında topraklarını Arapların aleyhine artırması, silah kullanarak kazandığı toprakları BM Şartı’na aykırı olarak ülkesine katması, yüz binlerce Filistinlinin mülteci durumuna düşmesine yol açması ve Kudüs’ü İsrail devletinin “ebedi başkenti” olarak ilan etmesiyle büyümüştür.

1970’lerin başından itibaren Filistinli direniş örgütlerinin İsrail’e yönelik eylemleri, İsrail’in bu eylemlere sivil Filistinlileri de cezalandırarak karşılık vermesi ve Soğuk Savaş’ın ardından İsrail’e gelen 1 milyona yakın

¹²⁰¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.632-633.

¹²⁰² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.652-659.

Yahudi'nin işgal altındaki bölgelere yerleşmesine izin verilmesi anlaşmazlıkların artarak çeşitlenmesi sonucunu doğurmuştur.¹²⁰³ Türkiye de bütün bu dönemlerde Filistin'e karşı tarihsel ve kültürel bağları noktasında yaklaşıma çalışmış, bu arada İsrail'e karşı da hassas bir denge politikası uygulamıştır.

1979 yılı itibariyle ise Türkiye'nin de içinde bulunduğu İsrail - Filistin ilişkilerine dair önemli bir gelişme olarak, İtalyan - Arap Dostluk Derneğinin Fransa, İsviçre gibi başka birkaç Batı Avrupa ülkesindeki benzer derneklerle birlikte 24 - 26 Eylül 1979'da Roma'da düzenlediği "Filistin Halkının Ulusal Hakları ve Orta Doğu'da Barış" başlıklı Kolokyum gerçekleşmiştir.¹²⁰⁴

Toplantıda, Türkiye'yi, Cumhuriyet Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Ziya Gökalp Mülayim ve Ömer Kürkçüoğlu birlikte temsil etmiştir. Toplantıda bir konuşma yapan Profesör Mülayim, "Avrupa'nın Filistin'e karşı tutumunun değişmekte olduğunu görüyorum." diyerek başladığı konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: "Bu ülkeler ABD'nin tutumundan ayrılmaktadır. ABD yanlış bir politika izleyegelmiştir ve içerideki lobilerin etkisindedir. ABD'nin tutumu Orta Doğu'da barışı önleyen çok önemli bir etkidir. Orta Doğu barışı petrol dolayısıyla daha da önem kazanmaktadır. Türkiye de Orta Doğu barışıyla ilgilidir, ancak bu ilgisi petrolden değil; tarihi bağları dolayısıyla aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesi olmasından kaynaklanmaktadır.

Filistin sorunu temel bir konudur, sorunun çözümü yolunda ilk şart olarak süper devletlerden biri olan ABD'nin Orta Doğu'daki tek süper devletin kendisi olmadığını, başka bir süper devletin de varlığını görmesi gerekmektedir, aksi takdirde barış mümkün olmayacaktır.

¹²⁰³ Çağrı Erhan, "Filistin – İsrail Süreci Nereye Gidiyor", **AÜSBF Dergisi**, C.56, S.2, Ankara, 2002, s.178-179.

¹²⁰⁴ Katılan ülkeler şunlardı: B. Almanya, Belçika, Fransa., İngiltere, İrlanda, İspanya, Malta, Norveç, Portekiz, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, ABD. "Sosyalist Avrupa" başlığı altında: D. Almanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, SSCB. Ayrıca: FKÖ, İsrail ve Batı Şeria., Ömer Kürkçüoğlu, "Roma'daki Orta Doğu Kolokyumu (1979)", **AÜSBF Dergisi**, C.34, S.1, s.221.

Burada barışın sağlanabilmesi için süper devletler bu ülkeleri yalnız bırakmalıdır. Filistin halkının bütün haklarıyla birlikte Devlet hakkı da olmalıdır. Türkiye, Filistin halkının tek temsilcisinin FKÖ olduğuna inanmaktadır. Ağustos 1979'da Ankara'da bir FKÖ temsilciliği açılmıştır.”

Bu konuda bilgi veren Ömer Kürçüoğlu, toplantıda Türkiye'yi yakından ilgilendiren olumlu bir gelişme olduğunu belirterek, tebliğ sunan konuşmacılardan, Fransız – Arap Dayanışma Derneği Başkanı Lucien Bitterlin'in geniş bir biçimde Filistin'deki Osmanlı yönetimini övdüğünü, Osmanlı Anayasası'na göre Türkle Arap arasında hiçbir fark bulunmadığını belirtip “Filistinliler, eşit hakka sahip olmak şansını 1918'den sonra, yani Türk yönetiminden çıktıktan sonra kaybetmişlerdir. Bugüne kadar da ne yazık ki kazanamamışlardır.”¹²⁰⁵ tespitinde bulunduğunu ifade etmiştir.

Toplantı boyunca yapılan konuşmalarda İsrail'e karşı keskin bir tavır ortaya konmazken, genel itibariyle her iki tarafa da itidal ve uzlaşma telkin eden konuşmalar yapılmıştır. FKÖ'nün Batı Şeria ve Gazze'de bir devlet kurması yolunda ortaya çıkan görüş birliği, FKÖ'nü bu “asgari” çözüme razı etmek yolunda bir çaba olarak görünmüş, İsrail'in de –son yıllardaki bütün uzlaşmaz görüntüsüne rağmen– aslında fazla itiraz duymadığı böyle bir “asgari” çözüme “razı edileceği” kendini hissettirmiştir. Esasen bu süreçte İsrail'in Avrupa'dan yönelen bir baskı altında olduğu da açıkça görülmüştür.¹²⁰⁶

ABD'nin Mısır'ı diğer Arap – İslam ülkelerinden soyutlayıp, Filistin gerçeğinin dışında bırakarak, Orta Doğu sorununa çözüm getirme girişimi bölge barışı için geçersiz bir çerçeve oluşturmuştur. Kudüs'ün bir Musevi kenti ve İsrail'in başkenti ilan edilmesiyle, tüm İslam âleminde ve Orta Doğu'da yeni bir yara açılmış ve açılan bu yara ile gerginliklerin giderilmesi imkânsızlık sınırına gelmiştir. Kudüs ile ilgili durum düzelmedikçe, Filistin sorunu, Filistin halkının da kabul edebileceği bir şekilde çözülmeyince Orta

¹²⁰⁵ Kürçüoğlu, “Roma'daki Orta Doğu Kolokyumu (1979), **AÜSBF Dergisi**, s.226-227.

¹²⁰⁶ Kürçüoğlu, “Roma'daki Orta Doğu Kolokyumu (1979), **AÜSBF Dergisi**, s.230.

Doğu'ya gerçek anlamda huzurun gelmeyeceği hakikati Türkiye'nin de hararetle savunduğu bir gerçek olarak varlığını korumuştur.

Türkiye'nin, genelde Orta Doğu, özelde ise Filistin'e dair politikası özellikle 1980 yılı itibariyle daha fazla vurgu yapılarak sorgulanmaya başlamış, Meclis görüşmelerinde iktidar partisi bu anlamda sık sık eleştiri ve tenkide uğramıştır.

CHP, Orta Doğu sorununa adil ve kalıcı bir çözüm bulunamayışına değinirken dünya barışı ve özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgenin güvenliği ve esenliği açısından İsrail – Arap ülkeleri arasındaki sorunun ciddi tehlike arz ettiğini savunmuş, hakça, kapsamlı ve kalıcı bir barış için, işgal edilmiş tüm Arap topraklarının boşaltılması gerektiği, ayrıca Filistinli Arapların, kendi ulusal devletlerini kurmalarını dikkate almayan hiçbir çözüm yolunun bölgeye kalıcı barışı getirmeyeceği inancını sürekli tekrarlamıştır.¹²⁰⁷

MSP cephesinde ise, gerek Genel Başkan Prof. Dr. Necmettin Erbakan, gerekse milletvekilleri tarafından, VI. Demirel Hükûmeti'nin Filistin'e karşı duyarsız, İsrail'e karşı hassas ve hamiyane davrandığı değerlendirilerek, tenkitler sıralanmış; özellikle Süleyman Demirel'in iktidar ve muhalefet dönemlerinde aynı meseleye farklı yaklaşımlar sergilediği tezi savunulmuştur.

Örnek olarak da AP'nin muhalefette iken Filistin Kurtuluş Teşkilatı'nın Türkiye'de büro açmasını kabul ettiğini ve o yolda beyanatlar verdiğini ama 3 Eylül 1980 tarihi itibariyle iktidarının üzerinden 1,5 yıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen halen bu büronun, Hükûmet kararı alınmasına rağmen, açılmadığı belirtilmiştir.

MSP, tepkisinin derecesini zaten Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'i düşürmek için verdiği gensoru önergesi ile ortaya koymuş, önerge 2 Eylül

¹²⁰⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.715.

1980 tarihinde görüşülüp oylandıktan sonra, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen Dış İşleri Bakanlığı görevden uzaklaştırılmıştır.¹²⁰⁸

Daha sonra konuyu değerlendiren Erkmen, “Ben kendi politikamı izlemedim, hükûmetin bir bakanı olduğum için Hükûmetin politikasını izledim ama giden ben oldum.” diyerek, o süreçte başta Başbakan Süleyman Demirel ve diğer hükûmet üyelerinin kendisine sahip çıkmadıklarından haklı olarak şikâyet etmiştir. Bu gelişmenin yankıları yurt dışında da hissedilmiş, özellikle Alman basınında meseleye geniş yer ayrılarak¹²⁰⁹ Türkiye’nin Batı’dan uzaklaşıp uzaklaşmayacağına tartışmaları yapılmıştır.

Fakat iktidar, takip ettiği politikadan dolayı kendini savunmaya devam etmiş ve diğer İslam ülkelerinden takdir topladığını belirterek, örnek olarak da Libya Dışişleri Bakanı’nın “Türkiye’nin Kudüs davasındaki son tutumu bizi gerçekten çok heyecanlandırdı ve duygulandırdı. Türk Halkı Kudüs’ün hakkının korunması konusunda kararlıdır. Bunu müşahade etmekten çok bahtiyarız.”¹²¹⁰ şeklindeki sözlerini hatırlatmışlardır.

g) İsrail ile İlişkiler

Türkiye – İsrail ilişkileri büyük ölçüde Filistin meselesi çerçevesinde şekillenmiş, Türk kamuoyunda, özellikle muhafazakâr kesim tarafından İsrail, Amerika’nın ve Batı’nın şımarık ve küstah çocuğu olarak algılanmış ve İslâm âleminin ortasında bir çıbanbaşı olarak kurulduğu düşünülmüştür.

İsrail’in, Merkezi Kudüs olmak üzere bir İsrail devleti kurmak; bu devletin hudutlarını Nil nehrinden başlatıp, Fırat ve Dicle nehirlerine kadar genişletmek, yani Anadolu’nun önemli bir kısmını İsrail hudutlarına katmak,

¹²⁰⁸ Haber, “Demirel ilk aşamada Erkmen’i feda etti.” Başlığı ile veriliyordu. **Cumhuriyet** 6 Eylül 1980.

¹²⁰⁹ **Orta Doğu**, 12 Eylül 1980.

¹²¹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.721-723.

Yahudilerin dünya hâkimiyetini sağlamak gibi hedefleri ile şekillenen “Siyonizm” anlayışı, bölge barış ve güvenliği için büyük tehlike olarak algılanmıştır.¹²¹¹

İsrail’in, 29 Temmuz 1980’de İsrail Parlamentosu’nda kabul edilen bir kanunla Kudüs’ü ayrılmaz bir bütün olarak İsrail’in başkenti haline getirmesine, diğer Orta Doğu ülkeleri gibi Türkiye de tepki göstermiştir. Türkiye, İsrail’in Kudüs’ü ilhakı üzerine, zaten 1956’dan beri maslahatgüzar seviyesindeki Telaviv’de diplomatik temsilcisini 2. Kâtip seviyesine indirmiştir.

Bu gelişmelerden bir süre sonra Türkiye’de 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiş ve yeni bir yönetim işbaşına gelmiştir.¹²¹² Ki bundan sonra kendi iç siyasetinde dengelerini oturtmaya çalışan Türkiye, İsrail merkezli meselelere eskisi kadar nazar atfetmemiştir.

4) Türkiye’nin NATO ve AET ile İlişkileri

III. Ecevit Hükûmeti, Türkiye’nin NATO ile ilişkilerinde belli bir seviyeyi koruma ve ittifak içinde ağırlığını hissettirme amacının temel politika olarak belirlendiğini ifade ederken, NATO ülkeleri arasında karşılıklı ve dengeli bir çıkar ilişkisinin kurulmasını da prensipte kabul ettiğini deklare etmiştir.

Bu nedendir ki; NATO Doruk Toplantısı’nda uzun vadeli savunma programıyla ilgili olarak, Türkiye şu rezervi koymuştur: “Uzun vadeli savunma programında, müttefiklerinden yeterli destek sağlanması kaydıyla, savunma teçhizatı konusunda mevcut kısıtlamaların tümüyle kaldırılması büyük önem taşır.”¹²¹³

¹²¹¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:128, Oturum:1, 1980, C.16, s.810.

¹²¹² Bal, “Türk Dış Politikası”, **Türkler**, s.106.

¹²¹³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.728.

70'li yılların sonlarında, özellikle 12 Eylül Askeri Darbesi arefesinde gerek iç siyasette gerekse toplumsal huzur anlamında bozulan dengeleri yeniden kurma telaşı, dış politikadaki birçok konuyu olduğu gibi NATO ile ilişkileri de gündemin arkasına itmiştir.

Bu dönemdeki Türkiye – AET ilişkilerine gelince; Ankara Anlaşması'nın ilişkilerde yasal zemin oluşturmasına ilaveten her aşamada hukuk çerçevesinde ilerleme kaydedilmiş, Türk Hükûmetlerinin hemen hepsi bu noktada duyarlı bir politik yaklaşım içinde olmuşlardır.¹²¹⁴

Kimi muhafazakâr kimliğe sahip partiler zaman zaman farklı söylemler içinde olsalar dahi yer aldıkları koalisyon hükûmetlerinde AET ile ortak hedefler istikametinde hareket etmişlerdir. 8 Şubat 1979'a gelindiğinde; Türkiye - AET Ortaklığı çerçevesinde Türk ekonomisinin verimliliğini artırmak ve anlaşma hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak amacıyla Türk kalkınma planları çerçevesinde yer alan yatırım projelerinin finansmanı için 12 Mart 1977'de imzalanan "Türkiye - AET Arasında Malî Protokol"ün onaylandığı tarihe kayıt düşülmüştür.¹²¹⁵

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının büyük önem taşıdığı, ancak ülke içinde toplumsal dengelerin ve huzurun adeta alt üst olmaya başladığı süreçte, ekonomik sıkıntılar ve bu sıkıntıların toplumsal yaşama yansımaları kimi çevrelerce ağır bir dille ifade edilmiş ve Türkiye'nin AET ile ilişkileri sorgulanarak, hükûmetin bu noktada üzerine düşeni yapmadığı ve ilişkileri sonunu düşünmeden kasıtlı bir şekilde dondurduğu ithamlarında bulunulmuştur.

1979 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, tüm bu itham ve değerlendirmelere cevap verirken;

¹²¹⁴ Bu dönemdeki Türkiye – AET ilişkileri; 21-25 Nisan 1975 tarihlerinde Kopenhag'da yapılan Türkiye – AET Karma Parlamento Komisyonu'nun XIX. Dönem toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.331.31.4.), 16 Eylül 1976'da Türkiye – AET Ortaklık Konseyi'nin XXI. Dönem toplantısı ve ardından Dokuzlarla "Siyasi İstişare" toplantısı (**BCA**, 030.18.01.02.340.74.12.) ve 24-28 Nisan 1976 tarihleri arasında Nis'te yapılan Türkiye – AET Karma Palamento Komisyonu'nun XXI. Dönem toplantıları (**BCA**, 030.18.01.02.351.128.19.) çerçevesinde şekillenerek ilerlemiş ancak meseleler Türkiye açısından beklentilere cevap vermekten uzak olmuştur.

¹²¹⁵ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem:5 Toplantı:2, 1979, C.62, s.15-19.

“Türkiye – AET ilişkilerini dondurmak diye bir şey söz konusu değildir. Sadece, yapmış olduğumuz önerinin bir bölümünde, Türkiye’nin, Katma Protokol uyarınca yüklenmiş olduğu yükümlülüklerin belirli bir süre için ertelenmesi söz konusudur.

Fakat Türkiye – AET ilişkileri sadece bu yükümlülüklerle sınırlandırılmış değildir. Bunun dışında tarım, sanayi, iktisadi ve teknik işbirliği, işçilerin serbest dolaşımı ve ayrıca kredi gibi sorunlar vardır. Türkiye – AET ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda yapmış olduğumuz önerileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Türkiye’nin yükümlülüklerinin 5 yıl süreyle ertelenmesi,
- Sanayi ve tarım alanında Türkiye’ye, ortaklık ilişkisinin gerektirdiği ödümlerin tanınmış olması,
- Türk işçilerine, Katma Protokol’de öngörülen ve önceki iktidarlarca bir türlü uygulamaya konulamayan serbest dolaşım hakkının tanınarak bunun tanzim edilmesi,
- Türkiye ile AET arasında iktisadi ve teknik işbirliğinin gerçekleştirilmesine ilaveten, Türkiye’nin AET ile olan ilişkilerinde, özellikle Avrupa Yatırım Bankası’nın veya diğer olanakların kullanılması suretiyle belirli bir miktarda kredi sağlanması.

Ayrıca Türk Hükûmeti, Yunanistan’ın AET ile olan ilişkilerini de dikkatle izlemektedir ve anlaşmanın ilgili hükmü uyarınca, Türkiye – AET arasındaki ilişkilerin, Yunanistan’ın AET’ye tam üye olması nedeniyle bu durumdan etkilenmemesi için gerekli danışmalara başlanmış bulunmaktadır.”¹²¹⁶ bilgilerini vermiştir.

Aradan bir yıl geçip 1980 yılı bütçe görüşmelerine gelindiğinde yaşanan sıkıntıların durmaksızın devam ettiği ve icraatın müspet neticelerinin söz konusu olmadığı yorumları yapılmaya başlanmıştır.

¹²¹⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:2, Birleşim:60, Oturum:4, 1979, C.10, s.728.

Fakat bu dönemde sayısal değerlendirmelerden çok partilerin AET'ye yapısı itibariyle atfettiği nazar değerlendirilmiş ve Hükûmet bu noktadaki icraatını savunurken, AET'nin yanlış takdim edildiğini ve "...Bazıları için bu topluluk, kapitalist ekonominin ultra bir modeli, bir kapitalist ekonomi organı, bazılarına göre ise, bu bir Hıristiyan topluluğudur. Evet, içinde birçok Hıristiyan ülke var, bu doğrudur. O ülkeler kapitalist ekonomiyi değil, ama kapitali, yani sermayeyi ekonomi faktörü kabul eden, mülkiyeti kabul eden, karma ekonomi düzenini uygulayan ülkelerdir. Hatta bunların içerisinde sosyalist ülkeler de var."¹²¹⁷ değerlendirmesini yapmıştır.

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, kendisi için verilen gensorunun görüşmeleri esnasında tenkit ve ithamları değerlendirip sorulara cevaplarırken, Türkiye – AET ilişkilerine de değinmiş ve "Avrupa Ekonomik İşbirliği ile Avrupa Ekonomik Topluluğu veya daha alışılmış ismiyle itibar etmek gerekirse "Ortak Pazar" ile ilişkilerimiz nizamidir, kanunidir, akde bağlanmıştır." ifadelerini kullanmıştır.

Erkmen konuşmasının devamında, hükûmete geldiklerinde ortaklık ilişkilerinde; Türkiye'nin gümrük birliği yükümlülüklerini 5 yıl için askıya almış olduğunu, buna karşılık topluluğun tarım ürünleri başta olmak üzere Türkiye'ye karşı diğer taahhütlerini 5 yıl askıya aldığını, bu durumda ilişkilerde ciddi bir kopukluk meydana getirdiğini belirtmiştir.

Hükûmet olarak bu yapıyı pozitif çevirmek için girişimlerde bulduklarını dile getiren Dışişleri Bakanı, 30 Haziran 1980 tarihinde Brüksel'de gerçekleşen görüşmelerde, 5 yıl için dondurulması Topluluk tarafından teklif edilen tarım ürünlerinin gümrük vergisi nizamının, 6 yılda tedricen sıfıra indirilmesi meselesini bir takvime bağladıkları bilgisini vermiştir.

Bu bilgileri verirken özellikle III. Ecevit Hükûmeti'ni tenkit eden Erkmen, CHP'nin evvelce imza edilen kararlara uygun politika takip

¹²¹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:50, Oturum:2, 1980, C.14, s.648-650.

etmediğini, bu sebeple Türkiye'nin 1985 yılı itibariyle AET ile müzakerelere oturma fırsatını kaçırdığını belirtmiştir.¹²¹⁸

5) Toplumsal ve Siyasi Çalkantılar Sonunda 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin Gerçekleşmesi

Türkiye, iç siyasette çalkantı, ekonomik sıkıntı, toplumsal kaos, siyasî cinayetler derken, oldukça sıkıntılı bir süreçten geçmiştir.¹²¹⁹

Bu süreçten hükûmeti mesul tutan muhalefet gensoru vermekte gecikmemiş, TBMM 24 Haziran 1980 tarihinde, Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit ve 111 arkadaşının, Hükûmetin anarşi konusunda gerekli önlemleri almayarak, can güvenliğini sağlayamadığı, parlamentoda her türlü uzlaşma yollarını tıkayarak çalışmalarını engellediği, yanlış ekonomik uygulamalarla geçim sıkıntısını tehlikeli boyutlara ulaştırdığı ve Anayasa'ya aykırı bir ekonomik sistem değişikliği için çaba gösterdiği iddiasıyla Başbakan Süleyman Demirel ve Bakanlar Kurulu hakkında verdiği gensoru önergesini görüşmek üzere toplanmıştır.¹²²⁰

¹²¹⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:128, Oturum:1, 1980, C.16, s.828.

¹²¹⁹ Hatta Korkut Özal'a göre 12 Eylül'e giden süreç, ilk defa sağın paramparça olduğu 1973 seçimleriyle başlamıştır., Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s.288.

¹²²⁰ Verilen Gensoru önergesinin metni şöyle idi;

“Yedi aydır Azınlık Hükûmeti, hiçbir sözünü tutmamıştır. Yüz günde Türkiye esenlik yoluna çıkacaktı. “Kurtarılmış bölgeler” rezaleti sona erecekti. Şiddete, bölücülüğe, bozgunculuğa karşı devlet etkinliği artırılabilecekti. Enflasyon hızı kesilecekti. Yokluklar sona erecekti. Yatırımlar hızlanacak, üretim artacaktı.

Aradan yüz değil, iki yüz günü aşkın süre geçtiği halde bu konuda söylenenlerin tam tersi oldu. Bireysel veya örgütlü terör, iktidar koruyuculuğundan yararlanan ve iktidarı tutsak alan zorbalar eliyle yaygın kitle terörüne dönüştürüldü. Şiddet eylemlerinden ölenlerin günlük ortalaması, dört katına yükseldi. Mezhep ayrımcılığı, her türlü bölücülük ve iç düşmanlık, iktidarın tutumuyla yaygınlaştırılıp, derinleştirilmektedir.

Yer yer iç savaş boyutlarına ulaşan terör karşısında, Hükûmet, günlerce süren sokağa çıkma yasaklarıyla yaşamı durdurmaktan başka yapacak şey bulamamaktadır. Can kaygısıyla iç göçler başlamıştır. Kimi yerde hastanelerde bile can güvenliği sağlanamamakta, cenazeler bile günlerce kaldırılamamaktadır.

Bu görüşme bir anlamda muhalefetin eteklerindeki taşları döktükleri ve memleketin mevcut yapısını en ince ayrıntısına kadar farklı açılardan değerlendirdikleri bir atmosferin yaşanmasına da imkân vermiştir.

Evvla önerge sahiplerinden Coşkun Karagözoğlu yaptığı konuşmada VI. Demirel Hükûmeti'nin yedi ay önce iktidara gelirken "Türkiye anarşi ve enflasyon meselesini halletmedikçe, diğer hiçbir meseleyi halledemez." dediğini, ancak gelişmelerin aksi istikamette ilerlediğini belirttikten sonra ekonomide "Serbest Piyasa Ekonomisi" denilen; kapan kapsın, vuran vursun, soyan soysun, ezilen ezilsin mantığı ile hareket edildiğini ifade etmiştir.¹²²¹

Türkiye'de işlerin iyice çığırından çıktığının ve toplumsal dengenin her alanda altüst olduğunun en çarpıcı eleştirilerden biri de CHP ve AP'nin kendi

---

Hükûmet, toplumda ve Meclislerde her türlü uzlaşma yollarını tıkamaktadır. Parlamento çalışmalarını engellemektedir. Anayasa'yı reddetmekte; Anayasa'ya ve demokrasiye aykırı bir sistem değişikliği için çaba göstermektedir.

Ekonomideki ve yönetimdeki anarşi sokaktaki anarşiyi de körüklemektedir. Üst üste gelen görülmemiş zamlarla birçok yurttaşımız, aşına yağ katamaz, soğan – ekmeğe bile yiyemez, çay içemez duruma düşürülmüştür. Kışı soğukta geçiren halkımızın büyük bir kesimi, en son zamlardan sonra, artık, aşını ısıtmak için tüp gaz alabilmekte bile zorluk çekmektedir. Yüksek ve sürekli devalüasyonlarla paramız değersizleştirilmiştir. Gelişme durmuş, gerileme sürecine girilmiştir.

Devleti ve halkı soyanlar, Hükûmet kararlarıyla, Bakanlık tebliğleriyle bağışlanıp, yeni soygun olanaklarına kavuşturulmaktadır. Gelir dağılımı bütütin bozulmakta, toplumsal dengesizlikler ve gerilimler tehlikeli boyutlara varmaktadır. Önce fiyatlar, ardından da faizler serbest bırakılarak, ekonomideki anarşi, toplumu patlama noktasına getirmektedir. Ekonomi ve Devlet bir yandan yerli ve yabancı büyük sermaye çevreleriyle, bir yandan da şiddet eylemcilerinin bir kesimiyle el ele yönetilmektedir. Devlet giderek etkinliğini yitirmektedir.

Kendi bölgemizdeki dış pazarlarımız, Batı ülkelerine yaranmak üzere onlara bırakılmaktadır. Onlardan kredi alabilmek için de her türlü ödün verilmektedir. Türkiye'nin ve Türk Ekonomisi'nin geleceğini güvence altına alıcı hiçbir hazırlık yapılmaksızın, AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmaya kalkışılmıştır.

Türk toplumunun gerçekleriyle, Türk halkının özlemleriyle, demokrasinin ve Anayasamızın gerekleriyle ve Anayasal sosyal haklarla bağdaşmayan bir ekonomik modeli ülkemize zorla yerleştirmek için, Hükûmet, bir yandan kimi dış güçlerle, bir yandan da iç sömürü çevreleriyle ve bir kısım zorbalarla işbirliği yapmaktadır. Bu modeli kökleştirmek üzere, bazı yabancı malî, siyasal güçlerle birlikte, Türkiye'nin geleceği ipotek altına sokulmakta, Türkiye bağımlılaştırılmaktadır.

Bu hükûmet kaldıkça, devletin temelleri, demokrasinin özü, toplumun değer ölçüleri tahrip edilmekte, ahlak bunalımı körüklenmekte, Türkiye'nin barış içinde ve sağlıklı biçimde gelişmesi engellenmekte, bağımsızlığımızı zedelemektedir. Devletin yerini başka güçler almakta, halkın can güvenliği tümüyle kalkmaktadır." **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.421-422.

¹²²¹ Toz şekerin fiyatı, 16,50 liradan 50 liraya, kesme şekerin 22 liradan 60 liraya çıkarılarak sadece şeker % 300'ün üzerinde zam yapılmıştır. Tuza % 600, çimento ve demire % 100 zam yapılırken tüp gaza, çaya, yemeklik yağ, margarin ve zeytinyağına, ete ve ekmeğe % 300, sigaraya % 200, gaza % 135 ve beze, basmaya, kaput bezine % 100 zam yapılmıştır., **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.424.

dönemlerinde işlenen siyasi cinayetlerin sayılarına dair restleşmeleri olmuştur.

CHP, 22 aylık kendi iktidar dönemlerinde, siyasi nitelikli ölüm olayları sayısının 1.844 olduğunu, fakat Başbakan Demirel'in bu sayıyı 2.500 olarak telaffuz edişini tenkit etmiş ve AP Azınlık Hükûmeti'nin sadece 7 aylık döneminde, 23 Haziran 1980 tarihine kadar, siyasi nitelikli ölüm olaylarının sayısı 1.849 olduğunun altını çizmiştir.¹²²²

Önergeyle ilgili olarak MHP Grubu adına söz alan Erzurum Milletvekili Nevzat Köseoğlu ise, özellikle bozulan toplumsal huzura dikkat çekerek CHP Genel Başkanı'nın demeçlerinde, MHP'yi ağır bir dille suçlayıp MHP'nin demokrasi anlayışını sorguladığını belirterek, Ecevit'in, siyasal çıkarları söz konusu olduğunda son derece farklı davrandığını söylemiş ve "Kendilerine "Meclis Başkanlığı'na falanca zatı aday gösterirseniz onu destekleriz." diye haber gönderdiğimizde, şükranlarını bize bu isimle birlikte ilettiler ve Meclis Başkanı seçildikten sonra gene şükranlarını bize arz etti." anekdotunu kayıt düşmüştür.

MHP'nin bir diğer değerlendirmesi de, CHP'nin mevcut hükûmeti devirip, CHP ve MSP'den oluşan bir hükûmeti kurmak istemesi şeklinde olmuştur. Köseoğlu, konuşmasının devamında, Ecevit'in pratik menfaatlerinin gerektirdiği her türlü işbirliğini el altından kabullendiğini ama kamuoyu önünde gerilimi devam ettirmek siyasetinden vazgeçmediğini belirtmiştir.

Ayrıca CHP Hükûmeti zamanında, MHP Genel Merkezi'nin basıldığını, iki partilinin şehit edildiğini ve bu hadise sebebiyle 7 polis ve komiserin sıkıyönetim tarafından gözaltına alındığını, bu ve benzeri birçok olumsuzluk yaşanmasına rağmen parti olarak hiçbir zaman devlet teröründen bahsetmediklerini kaydetmiştir.

MHP'li Köseoğlu'nun konuşmasındaki bir diğer çarpıcı nokta ise verdiği şu bilgilerdir: "Sayın Ecevit, "Ben provokasyon (kışkırtma) işlerinden

¹²²² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.427-428.

anlamam; bu bakımdan yanlış değerlendirmeler yapmış olabilirim.” diyor, diyebilir. Geçenlerde enteresan bir kitap okudum. Belki ilginizi çeker, bir yabancı yazmış; bu “Detant” hadisesinin mahiyetini irdeliyor. Dikkatimi bir nokta çekti: Rockefeller Vakfı ile CIA'nın işbirliği halinde tertip ettikleri seminerler varmış, komünizme karşı yönlendirme seminerleri. Bunları da 1954'ten sonra Kissinger yönetiyormuş ve kitapta yazdığına göre, bu seminerlere katılan yabancılardan birisi de Sayın Bülent Ecevit'miş.”

Bu bilgi kadar ilginç olan diğer bir nokta ise, bu iddianın tekzip edilmemiş olmasıdır.

Köseoğlu, Tariş olaylarına da değinmiş ve CHP'nin iktidarda olduğu dönemde, “Tariş zorbaların işgalindedir. Tariş'i silahlı faşist militanlar işgal etmişler.” denilip 3.000 kişinin çıkarıldığını ve yerine 6.000 kişinin alındığını kayıtlara geçirerek, “Vicdanınıza hitap ederek söylüyorum: Milliyetçi partiler topluluğunun hükûmet olduğu devrede, diye başlayan bir sürü sözler ettiniz. 3.000 kişiyi oradan çıkardığınızda, bu faşist zorbaların silahları neredeydi? Bir tanesi başını kaldırıp da, “Ekmeğimle oynandı.” dedi mi size? Sonra siz ve bu hükûmet, Tariş'te oynanan faciayı hep birlikte gördünüz.” demiş, nihai olarak da MHP'nin görüşünün erken seçime gidilerek halkın hakemliğine başvurmak olduğunu belirtmiştir.¹²²³

MSP Grubu adına konuşan Malatya Milletvekili Mehmet Recai Kutan, “Gerek AP'nin, gerekse CHP'nin, AP iktidarı hakkında söylemiş olduğu sözler arasında şayan-ı hayret bir benzerlik ve paralellik vardır.” Sözleri ile başlayan tenkitlerine anarşi ile ilgili verileri paylaşarak devam etmiş ve TRT'nin tarafsız olmaktan çıktığını, harp sanayiine gereken önemin verilmediğini ve toplumsal hayatın her alanında partizanlık yapıldığını belirtmiştir.¹²²⁴

¹²²³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.430-432.

¹²²⁴ Kutan basının verilerinden yararlanarak VI. Demirel Hükûmeti'nin sadece Haziran ayı anarşi bilançosunu şu şekilde deklare etmiştir:

1 Haziran'da: 10 ölü, 15 yaralı, 1 Makine Kimya'ya ait deponun soygunu, 4 bombalama hadisesi, 3 emniyet mensubunun öldürülmesi, 3 emniyet mensubunun yaralanması.

12 Haziran'da: 10 ölü, 7 yaralı, 5 soygun, 3 bombalama, 2 emniyet mensubunun yaralanması.

16 Haziran'da: 60 ölü, 10 yaralı, 3 emniyet mensubu ve askerin öldürülmesi, 5 yaralı.

Hükûmet adına eleştirilere cevap verip, gensorunun gerekçeleri üzerine düşüncelerini paylaşan Başbakan Süleyman Demirel ise, önerge sahiplerini, anarşiye dair kendi beyanlarıyla vurmaya çalışmış ve CHP'nin hükûmet olduktan 3 ay sonra 400 vatandaşın hayatını kaybettiğini, buna rağmen CHP Genel Başkanı Ecevit'in, Hükûmet Başkanı olarak 17 Haziran 1978 günü; "Artık Türkiye'de anarşiden söz edilemez. Anarşi bitmiştir, anarşinin dumanları çıkıyor." 14 Aralık 1978 günü de "Türkiye'de anarşinin sonuna gelinmiştir. Türkiye'de sıkıyönetime ihtiyaç yoktur." diye demeçler verdiğini, ardından 26 Aralık 1978 tarihinde de Türkiye'de 13 ilde birden sıkıyönetim ilan ettiğini söylemiştir.

Başbakan Demirel, ekonomik alandaki tenkitlere cevap verirken, CHP'nin iktidar dönemlerine atıfta bulunarak; "1977 yılı sonundaki Türkiye'nin ambarlarında 7 milyon ton hububat, pamuk, tütün vardı. 2 milyar dolar dışarıya satacak mal vardı. 1977 yılı Türkiye'sinin depolarında 600 – 700 bin ton civarında ham petrol vardı. Siz AP Hükûmeti'ne petrolü, şekeri, yağı, tuzu ve gazı olmayan "Kuyruklar Türkiye'si" bıraktınız." diyerek çözüm endeksli cevap yerine karşılıklı tenkitlere başvurmuş ve daha evvel MHP'nin ifade ettiği gibi erken seçime gitmeyi önermiştir.¹²²⁵

Türkiye'de siyasal şiddet ve ekonomik bunalım tüm hızıyla devam ederken, bir de Cumhurbaşkanlığı meselesi ortaya çıkmıştır. Mart 1980'de görev süresi biten Fahri Korutürk'ün yerine, Meclis bir Cumhurbaşkanı seçememiş, partiler arasında bir uzlaşma sağlanamadığı için hiçbir aday yeterli oyu alamamıştır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı sorunu 12 Eylül'e kadar kamuoyunun bir numaralı sorunu olmuştur. Ki bu denli önemli bir konuda uzlaşma ve ortak paydada buluşma olmayışı iç siyasetteki dengelerin

---

17 Haziran'da: 18 ölü, 17 yaralı, 2 soygun, 1 bombalama, 1 emniyet mensubunun yaralanması.

21 Haziran'da: 15 ölü, 16 yaralı, 1 soygun, 1 emniyet mensubunun öldürülmesi ve 23 günde 195 ölü, 273 yaralı. Yani 23 günde tam 468 kişi kurşunlanmış, ortalama olarak günde 20 kişi kurşunlanmış ve bunlardan (günde) 9 tanesi hayatını kaybetmiştir.", **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.434-436.

¹²²⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:5, Toplantı:3, Birleşim:99, Oturum:1, 1980, C.16, s.443-447.

bozulduğunu gösterirken, dış siyasetteki durağan yapının da bir anlamda açıklaması olmuştur.

12 Eylül'e yaklaşıldıkça, Türkiye bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. 19 Temmuz'da 12 Mart döneminin Başbakanlarından Nihat Erim öldürülürken, 22 Temmuzda DİSK eski başkanlarından ve TİP kurucularından olan Kemal Türkler öldürülmüştür.¹²²⁶

İçerdeki bu kanlı olaylara karşılık dışarıda da Ermeni Terör Örgütü "ASALA"nın Türk elçiliklerine ve konsolosluklarına saldırıları hız kesmeden devam etmiş, çok sayıda Türk görevlileri öldürülmüştür.¹²²⁷

Darbe sinyalleri 30 Ağustos'ta gelmeye başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Bayram dolayısıyla yayınlanan mesajında "... Yurtta doğmasını düşledikleri kargaşa ile demokratik düzenin ve ülke bütünlüğünün yok edilmesini amaçlayan, anarşinin idrakten yoksun vatan haini yaratıcıları elbette layık oldukları cezayı bulacaklar, türemeye yeltenen benzerleri gibi TSK'nin kahredici yumruğu altında ezilerek, akıttıkları kardeş kanlarının günahları içinde boğulup gidecekler ..." demiştir.¹²²⁸

Beklenen gün gelmiş, TSK 12 Eylül 1980'de üçüncü kez yönetime el koymuş ve bu kez darbenin başındaki isim Kenan Evren olmuştur. Darbe, 12 Mart'ta olduğu gibi ordu hiyerarşisi içinde gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin en karışık 20 yılı dolmuş ve demokrasi yaklaşık üç yıllık bir tatile girmiştir.

Bu dönemde Türk toplumunda büyük bir bölünme yaşanmış, özellikle bu bölünme üniversite içerisinde ve işçi kesiminde kendini göstermiştir.¹²²⁹

27 Mayıs'tan sonra özellikle 1961 Anayasası'nın verdiği sınırsız özgürlük çerçevesinde özellikle gençler ve işçiler sokaklara dökülmüş,

¹²²⁶ **Tercüman**, 20-23 Temmuz 1980.

¹²²⁷ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1980.

¹²²⁸ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1980.

¹²²⁹ Öğrenci gösterileri ilk önce Menderes döneminin son yılında kendini göstermiş, Menderes'in kurduğu Tahkikat Komisyonu'na karşı üniversitelerde protesto gösterileri yapmış ve öğrenciler polisler ile çatışmış ve çok sayıda yaralanmalar olmuştur., Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s.226.

sokaktaki gençlerin çoğu “Bağımsız Türkiye” sloganıyla ortaya çıkan sol kesimden olmuştur. Üniversitelerin öğrenci dernekleri kurulmuştur.

Bunların yanında büyük bir komünist devrim amaçlayan Dev-Sol, THKP-C, THKO gibi silahlı çeteler de kurulmaya başlanmış, 1967’den sonra özellikle 1968’de sol kanadın eylemleri Amerika’ya yönelerek kanalize olmuştur.

Başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak gelişen ve bu nedenle özellikle CHP tarafından hoşgörü ile karşılanan bu eylemciler, TİP’in içerisinde çıkan parlamento dışı muhalefet fikrinden etkilenmişler ve amaçladıkları devrimi silahlarla yapmaya kalkışmışlardır. Düzen yanlısı sağ ve düzen karşıtı sol gençlik örgütleri için sokaklar çarpışma alanı olmuştur.¹²³⁰ Ecevit dışındaki CHP’nin gençleri kışkırttığı iddia edilmiştir.¹²³¹

Prof. Dr. Mahir Kaynak, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’ne giden süreçte yaşanan anarşi ortamını değerlendirirken iki önemli tespiti iki soru ile gündeme getirmiştir:

Sokaklarda “Kahrolsun Moskova” diyen gençler neden Moskova’ya bağlı Romanya, Bulgaristan gibi ülkelere, “Kahrolsun Amerika” diyenler de neden liberal Batı toplumlarına sığınmışlardır?

Daha çarpıcı ve önemli olan ikinci soru ise; 12 Mart ile 12 Eylül arasında yaşanan anarşi ortamında hem sağ, hem de sol kesimden hayatını kaybeden toplam 5.000 (beş bin) öğrencinin üzerinden çıkan kurşunların aynı tip silahlardan çıkmasının izahı nasıl yapılabilir?¹²³² şeklindedir. Ki bir uzman tarafından yapılan bu sorgulamaların arkasında yatan vurgu, Türkiye’deki toplumsal çalkantılarda dış etken varlığının kesinliğidir.

12 Mart’tan sonra kurulan partiler üstü hükümetler sırasında bu olaylar oldukça yatışmışsa da, 1970’li yılların sonlarına doğru siyasal şiddet gittikçe artmıştır. 1 Mayıs 1977’de Taksim Meydanı’nda İşçi Bayramı gerekçesiyle toplananlar üzerine bilinmeyen kişilerce ateş açılmış, 50’ye yakın kişi

¹²³⁰ Özdemir, *Türkiye Tarihi* 4, s.226.

¹²³¹ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, İstanbul, 1991, s.286-287.

¹²³² Dursun, *12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)*, s.274.

ölmüştür. 1978 sonlarında Kahramanmaraş'ta olaylar çıkmış, 111 kişi ölmüştür, 2 Şubat 1979'da gazeteci Abdi İpekçi katledilmiştir.¹²³³

1978'de Ankara Üniversitesi öğrencisi Abdullah Öcalan tarafından Güneydoğu Anadolu'da sosyalist bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan "Marksist Kürdistan İşçi Partisi (PKK)" kurulmuştur.¹²³⁴ Günümüze kadar da kanlı eylemlerini devam ettiren bu örgütün böyle bir kaos ortamında kurulmuş olması da şaşırtıcı olmasa gerektir.

1979 – 1980 yıllarında şiddetin niteliği değişmiş, tanınmış kişiler de öldürülmeye başlanmıştır. Mayıs 1980'de MHP'nin Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürülmüş, cenazesinde topluluğun üstüne dinamit atılmak istenmiştir.¹²³⁵ Cumhurbaşkanı da, 2 Ocak 1980'de, siyasal parti liderlerini Çankaya'ya davet ederek, kendilerini durumdan haberdar etmiş, ancak bu girişimden de bir sonuç elde edilememiştir.¹²³⁶

İdeolojik temele dayalı ölümlerin ortaya çıkardığı vahim tablo yorumlanması zor bir görüntü arzemiştir.¹²³⁷

	1975	1976	1977	1978	1979	1980 (İlk 7 ay)
Olay adedi:	22	66	187	616	1072	1214
Ölüm adedi:	26	82	239	831	1237	1454
Faili bilinen olay adedi:	15	34	114	226	285	280
Faili meçhul olay adedi:	7	32	73	350	787	934

¹²³³ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişimin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1990.

¹²³⁴ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1996, s.382.

¹²³⁵ **Tercüman**, 1 Haziran 1980.

¹²³⁶ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.93.

¹²³⁷ Nazlı Ilıcak, **Makaleler 1980**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981, s.463.

Türkiye’de bu dönemde büyük çapta göç de yaşanmış, iç ve dış göçler toplumu oldukça etkilemiştir. Sanayileşmenin artması sonucu kırsal kesim nüfusunun önemli bir kısmı büyük kentlere göçmüştür. Dış göçler ise, işsizlik sebebiyle olmuş ve Türkiye’nin % 2’lik çalışan nüfusunun, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine göçmüştür.

1980 Askerî Darbesi’ne giden süreçte toplumsal bir kaos ve anarşi ortamı, ciddi boyutlarda yaşanan ekonomik sıkıntılar, temel gıda maddelerinin bulunamayışı¹²³⁸ gibi ön planda olan gerekçelerin yanı sıra bir de arka planda olan sebepler mevcuttur.

Bunların en başında da Amerika’nın, Türkiye ile evvelce imzaladığı SALT-I anlaşmasının devamı niteliğinde olan SALT-II’yi imzalayarak, U2 casus uçaklarının denetim mekanizmalarını Adana’daki üslerde yapma isteği gelmiştir. Oysa Türkiye, U2 casus uçaklarına dönem dönem müsaade etmiş ama uzun zamandan beri de sıcak bakmamaya başlamıştır.

Amerika’da zaten U2 casus uçaklarının kalkış noktası olarak tüm hazırlıklarını İran’daki Hazer Tesislerine göre yapmış, ancak İran’da Şah rejimi düşünce bunun artık mümkün olamayacağını anlayarak, Türkiye’nin bu konuda Adana üslerinin kullanımına izin vermesi talep etmiştir. Tüm girişimlere rağmen olumsuz cevap alan Amerika bunun bir şekilde karşılığını verecektir. Esasen bu varsayım dahi, Amerika’nın 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ni¹²³⁹ desteklemesi için yeterli sebeptir.¹²⁴⁰

---

¹²³⁸ Cüneyt Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979**, Bilgi Yay., 2 Basım, İstanbul, 1986, s.196-205.

¹²³⁹ **Orta Doğu** 13 Eylül 1980, (Sür. Yay. Ek-30)

¹²⁴⁰ Cüneyt Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979**, s.213-222.

SONUÇ

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile on yıllık Demokrat Parti İktidarına son verilirken aynı zamanda devlet mekanizmasının işleyişinde ve toplumsal yapının idamesinde yeni ve farklı bir süreç başlamıştır.

Bu süreç, günümüze kadar siyasi söylem ve değerlendirmelerde hatırı sayılır bir yer edinecek olan “Askerî Darbe” olgusu ile Türk Milleti'nin tanışmasına sebep olmuş, 12 Mart 1971 Muhtırası ve nihayet 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne giden yolu aralayarak, “devamlılığın esas olduğu” devlet mekanizmalarında ve Türkiye'nin Dış Politikası'nda arzu edilen tekâmülün gerçekleşmesini geciktirmiştir. Zira bir devletin dış politikasındaki başarısı iç politikadaki barış, huzur ve başarı atmosferi ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.

Esasen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Dış Politikası'nın devamlılığındaki ana prensipler; kadrolar ve içinde bulunulan süreç değişse de, mutlak geçerliliği olan “hakikat”, hatta “zorunluluk”lardır. Bu zorunlulukların başarılması ise millî menfaatlerin merkeze alınarak, hükümetlere rağmen ayakta kalabilen ve sağlam bir altyapı ile desteklenen dış politika anlayışının üretilmesi, bu süreci yürütecek “alanında yetişmiş elit kadroların” ihdası ve demokrasi bilincini kuşanmış toplum ve siyasi partilerin varlığı ile mümkündür.

Eski Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in de ifade ettiği gibi, millî menfaatlere uyumlu mevcut statükonun korunmasına özen gösterilip, dış politika icraatında gereksiz revizyonist yaklaşımlardan uzak durulması temel yaklaşım olmalıdır.

Bu anlayışla değerlendirildiğinde görülen o dur ki; 27 Mayıs 1960 sonrası kabul edilen 1961 Anayasası'nın hukuksal çerçevesini çizdiği çok

partili demokratik rejim, siyasal yelpazede milliyetçi, İslamcı ve her türlü izm'e kadar uzanan siyasal partilerin seslerini duyurup aktif olarak varlık gösterdikleri yapı olmuştur. Demokrat Parti'nin son zamanlarında şikâyet edilen baskı ortamı, 27 Mayıs sonrası özellikle devlet idaresinin sivillere devrinden sonra nispeten rahatlatılmıştır.

Özellikle 1965 sonrasında AP'nin ekonomik kalkınma programıyla hızlı ekonomik büyüme sürecine girilirken, yüksek nüfus artışına rağmen millî gelir yükselmiş, kırsal kesimden ekonomik sebeplerle büyük kentlere göç, siyasal ve toplumsal yaşamda kültürel dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Bu büyük devinim ve dönüşüm, dış politikayı da kapsamına almakta gecikmemiş, Cumhuriyet'in başlangıcından beri kamuoyunun gündemi dışında tutulup dar bir elit kadronun tekelinde bulundurulmuş dış politika, kendine özgü nitelikleri dolayısıyla, bu dönüşüm sürecine geç, yavaş ama ılımlı bir şekilde dâhil olmuştur.

1962'deki Küba Füze Krizi'ne sebep olan, Sovyet füzelerinin Küba'ya gizlice yerleştirilmesine yol açan Jüpiter Füzeleri'nin Türkiye'ye yerleştirilmesi ve daha sonra Küba Füze Krizi'nin doruk noktasında yapılan Kennedy – Kruşçev gizli anlaşması uyarınca bu füzelerin kaldırılması, sadece dünya politikasını etkilemekle kalmamış, Türk Dış Politikası'nı da derinden sarsarak, II. Dünya Savaşı sonrası Türk Dış Politikası'nda ilk kırılma noktasını meydana getirmiştir.

Bu kırılma noktası aydınlar arasında ivedilikle yankı bulmuş ve devletin resmî dış politikası farklı platformlarda tartışılmaya başlanmıştır. Geleneksel yapı çok daha sağlam olmakla birlikte, artık uluslararası koşullardan kaynaklanan nedenler, resmî dış politikanın gözden geçirilmesini ve yeni hedeflerin belirlenmesindeki lüzumu ortaya koymuş, böylece aydınların sözünü ettiği "Bağlantısız dış politika izleme gerekliliği" resmî çevrelerce de kabul edilmiştir.

1960'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'nin ABD ve NATO'yla ilişkilerinin kamuoyunda eleştirilmesi ile karşıt duyguların topluma egemen olması, bu

noktadaki toplum bilincinde yaşanan tekâmülün göstergesi olmuştur. 1960'lı yılların ilk yarısına dek dış politika konularında hükümetlerce yönlendirilen Türk kamuoyu, 1964'ten sonra hükümetlerin dış politika konusunda alacakları kararlarda göz önünde tutmak zorunda kaldıkları güçlü bir unsur olarak belirmiştir.

Dış politikada radikal adımların atılması biraz daha tecrübeyi gerekli kılmış ve bu tecrübe de 1964 yılı itibariyle etkinliğini artıran Kıbrıs Bunalımı ile elde edilmiştir. Türkiye, bu bunalımlı süreçte ve sonrasında, o vakte kadar tamamen "Batı eksenli dış politika" takip etmesinin kendisini yalnızlığa ittiğini ve kendisi için hayati öneme sahip olan konularda Batı tarafından yeterince desteklenmediğini görmüş, özellikle Johnson Mektubu, siyasî çevrelerde şok etkisi yapmış ve 1964 Kıbrıs bunalımı, Batı ile ilişkilerin sorgulanmasını da kaçınılmaz kılmıştır.

1964'te Kıbrıs krizi ortaya çıktığında, İnönü ılımlı bir tutum benimsemiş ve ABD ile sürekli irtibat kurarak Kıbrıs'a yapacağı müdahaleden haberdar etmiştir. Bu yaklaşımın altında yatan temel neden, sorunu çatışmaya varmadan çözüme arzusu olduğu kadar, sonradan daha net anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin böyle bir müdahalenin altından kalkacak donanıma sahip olmadığı gerçeğidir.

Johnson mektubundaki diplomatik nezaket sınırları dışında bulunan ifadeler için ise "Mektubun acele ile kaleme alınmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz." diyen İsmet İnönü'nün, daha sonra vaki davet üzerine gittiği Amerika'dan dönüşünde "ılımlı bir hava sezinledim." değerlendirmesi sınırları zorlayan bir Amerika bağımlılığının göstergesinden başka bir şey değildir. Ki bu durum da "Resmî dış politikanın gözden geçirilmesi ve yeni hedeflerin belirlenmesi." kararının ne denli isabetli olduğunu ortaya koymuştur.

Kıbrıs sorununun, yeni resmi dış politikanın belirlenmesi sürecine diğer bir katkısı, kamuoyunun gündemine dış politika başlığını yerleştirmesi olmuştur. Kıbrıs sorunu sebebiyle milliyetçilik duyguları alabildiğine uyarılan

kamuoyu, doğrudan dış politikayla ilgilenmeye başlamış ve dış politika artık iç politikadan daha öncelikli bir konuma sahip olmuştur.

Ancak itiraf etmek gerekir ki; Türkiye, Kıbrıs meselesinin uluslararası alana taşınmaya başlandığı ilk zamanlarda olayın ciddiyetine vakıf olamamış ve basiretli bir dış politika yaklaşımıyla konuyu ele alamamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs meselesine zayıf bir noktadan girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Şöyle ki; 1955'teki Bandung Konferansı'nda Makarios'un Bağlantısızlar karşısında ilk olarak Kıbrıs diye bir sorunu gündeme getirip kamuoyu oluşturmaya başladığı sırada, Türk Hükümeti'nin Kıbrıs sorunu diye bir olguyu reddetmesi, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Bandung'da, Başbakan Adnan Menderes'in de aynı günlerde Türkiye'ye gelen Irak Başbakanı Nuri Sait'le Bağdat Paktı üzerinde görüşmesi esnasında, Kıbrıs'ta İngiliz yönetiminin devam etmesini tercih ettiğini belirtmesi, daha da ileri gidilerek "Kıbrıs – İngiliz sorumluluğundadır. Orada yaşananları İngiltere'nin iç meselesi sayıyoruz." yaklaşımı gerek stratejik olarak Kıbrıs'ın ehemmiyetinin kavranamaması, gerekse oradaki Türk unsuruna karşı sergilenen umarsız tutum Türkiye'nin kendi eliyle kendi gücünü zayıflatması sonucunu doğurmuştur.

Diğer taraftan Yunanistan'ın yaklaşımına bakıldığı vakit ilk andan itibaren meseleyi sahiplenen, güç ve kararlılığını hissettiren politik bir yaklaşım görülmüştür.

Ayrıca Makarios'un sık sık bağlantısızlık politikasını ifade etmesi Sovyetleri daima hoşnut etmiş ve Doğu Akdeniz stratejisi bakımından önemli olduğu için, buhranlar sırasında Sovyetler aralıksız Makarios'u destekleyerek Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin karşısında olmuşlardır.

Çünkü Sovyetler, Türkiye'nin kısmen de olsa Ada'yı kontrol altına alması halinde Kıbrıs'ın bir NATO üssü durumuna gelmesi endişesini taşımıştır.

ABD'nin stratejik yaklaşımındaki değişiklik ise "Kitlevî Mukabele" doktrininden "Esnek Mukabele" doktrinine geçiş şeklinde belirmiş ve teknolojik gelişmeler üzerine Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemini azalmıştır.

Dolayısıyla, gerek Küba krizinde gerekse Kıbrıs sorununda Türkiye'ye gereken önemi vermeyişi ilişkilerde ivme kaybını başlatırken, Sovyetler Birliği başta olmak üzere, Doğu ve Batı Avrupa, Orta Doğu ve Bağlantısız ülkelerle ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır.

1967'de tekrar cereyan eden Kıbrıs Krizi düşünölen diplomatik yönelimin doğruluğunu göstermiş ve Türkiye, Araplara Filistin konusunda destek vermeye başlarken, Kıbrıs konusunda Arapların desteğini sağlamıştır.

Güvenlik bağlamında Batı Bloku'nda yer alan Türkiye, Avrupa'daki ekonomik bütünleşmeye de ilgi duymuş ve AET'nin 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa "Tam Üye" olmak için başvurmuştur. Bu başvuruda hiç kuşkusuz, ekonomik sebeplerin yanı sıra Türkiye'nin geleneksel Batılılaşma politikasının da rolü büyük olmuştur.

Türkiye'nin başvurusuna AET tarafından verilen cevapta, Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve başlangıçta tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık antlaşması imzalanması önerilmiştir. Söz konusu antlaşma, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve Türkiye'nin topluluğa tam üyeliği adına çalışmalar başlatılmıştır.

Nitekim 1965 yılı itibariyle Türkiye ilk kez AP tarafından kurulan güçlü bir hükümetle siyasal istikrarını sağlamaya çalışırken temel sorunları da değişmiş ve mevcut şartlar gereği ekonomik kalkınma sürecini hızlandırmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'nin kendi kaynaklarıyla bunu yapması imkânsız olduğu için yabancı kredilere ihtiyaç duymuştur.

Kıbrıs bunalımı dolayısıyla başlayan dış ilişkilerdeki açılım süreci Türkiye'ye dış kaynak arama konusunda gerekli ortamı hazırlamış ve

Moskova ile kurulmuş olan siyasal ilişkiler, ekonomik ilişkilerle desteklenip güçlendirilmiştir.

1960 – 1980 yılları arasında Türkiye'nin diğer bir yönelimi de Üçüncü Dünya ülkelerine olmuş, 1964 – 1965 yıllarında bu ülkeler nezdinde yapılan girişimlerin, 1950'lerden beri kopuk ve bozuk ilişkileri onarmasının biraz zaman alacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bir kısmı Doğu, bir kısmı Batı Bloku'nun yanında, bir kısmı da Bağlantısızlar safında yer alan, hatta teminatını Demirperde Bloku'nda arayan kimi İslam ülkeleri ile teminatını bütünüyle Batı Bloku'nda gören Türkiye'nin arasındaki ilişkilerde tarihi ve manevi değerlerin her zaman için tesirli olmadığı gerçeği ortaya çıkan net bir ayrışma noktası olmuştur.

Bu realiteye rağmen yine de İslâm ülkeleri ile ilişkileri geliştirme adına yoğun gayret sarf eden az sayıdaki ülkelerin başında Türkiye gelmiştir.

Dış Politikası 1963 sonrası belirgin hale gelen Türkiye, 1967 Arap – İsrail Savaşı sırasında öncekilere göre daha net bir tavır ortaya koyarak bu kriz esnasında Arap ülkelerini desteklemiş, topraklarında bulunan Amerikan üslerinin Araplara yönelik bir saldırıda kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklayarak, sınırların güç kullanılarak değiştirilmesine karşı olduğunu tüm dünyaya ilân etmek suretiyle net bir duruş sergilemiştir.

Türkiye'nin Arap ülkelerine desteği BM nezdinde ki toplantılarda da devam etmiş, işgal altındaki Arap topraklarının boşaltılması ve Filistin'e "devlet kurmayı da içeren" var olma hakkının tanınması doğrultundaki çabalara kesintisiz destek vermiştir. 1967 Arap – İsrail Savaşı sonrasında, Kudüs'te İsrail işgalinde bulunan Mescid-i Aksâ'nın 21 Ağustos 1969'da yakılması, doğal olarak Müslüman ülkeler arasındaki dayanışmanın artmasında önemli rol oynamıştır.

25 Ağustos'ta Kahire'de yapılan Arap Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında bir Arap zirvesinden ziyade İslam Zirvesi yapılmasına karar verilmiş ve bu gelişme İslam Konferansı Örgütü'nün doğmasına sebep olmuştur.

35 ülkenin davet edildiği İslam Zirve Konferansı, 25 ülkeden gelen temsilcilerle 22 – 25 Eylül 1969 tarihlerinde Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılırken Türkiye de, Orta Doğu'ya yönelik yakınlaşma politikasını sürdürdüğünü göstermek adına bu toplantıya Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım göstermiştir.

Ancak Türkiye'nin bu yapı içindeki varlığı teslimiyetçi olmamış, Konferans sonunda benimsenen kararları, Birleşmiş Milletler'in kabul veya tasvip ettiği kararlara uygun olması halinde destekleyeceğini bildirmiştir ki bu beyan "kararlı ve net" bir duruşun ifadesi olmuştur.

Ayrıca Türkiye, İsrail ile her türlü ilişkinin kesilmesi yönündeki karara da katılmadığını bildirerek kendi iradesini ortaya koymuştur.

Türkiye aynı zamanda İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesini isterken İsrail'i açıkça kınamaktan da çekinmiştir. Dolayısıyla hem Arapların sempatisini kazanırken hem de İsrail'i tamamen dışlamadan, kendi prensipleri istikametinde ilişkilerini devam ettirmiştir.

Özetle; 1965 – 1971 döneminde Türk Dış Politikası'nda görülen temel değişiklik, 1967 yılı bir tarafa bırakılacak olursa, Kıbrıs sorununun merkezî konumunu yitirmesi olmuştur.

Bununla birlikte, bu sorunun yansımaları öteki ülkelerle ilişkileri etkilemiş, söz konusu dönemde Türk – Sovyet ilişkileri ekonomik temelde büyük bir yakınlaşma içine girmiş, Arap ülkeleriyle, Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar sıkı ilişkiler kurulması yolunda adımlar atılmış ve Türk solunun da ülke içinde artan etkinliğine paralel olarak Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkileri sorgulanmaya ve gözden geçirilmeye başlanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye, yeni dış politikası çerçevesinde Doğu, Batı ve Arap ülkeleri arasında kendisini dengede tutabilecek tek dayanak noktası olarak AET'yi görmüş, Batı Avrupa ile bütünleşme sürecine hız kazandırmak istemiş, ama 12 Mart muhtırasıyla kesintiye uğrayan Türk siyasal hayatı dış politikada başlayan sürecin tamamlanmasına imkân tanımamıştır.

Ancak Demirel, kendinden önceki siyasal seçkinlerin genel karakteristiğinden farklı bir politik yaklaşım içine girmiş ve Türk Dış Politikası onun dönemiyle birlikte, “Müslüman” kimliğin dış politika konusundaki niyetlerinden ve yönelimlerinden çokça etkilenmiştir.

Türk – İslam anlayışını dış politikada hâkim kılmak isteyen siyasal İslâm’ın niyet ve yönelimleri, temelde “biz” kabul ettiği İslam dünyası ile ilişkileri arttırmak ve bu amaç doğrultusunda sosyolojik ve tarihi temelleri olan Türk – Arap gerginliğini ortadan kaldırmak olarak ifade edilebilir.

Örneğin, 1969’da İslam Zirve Konferansı’na katılma kararı alan Demirel hükümeti, laiklik konusunda hassas olan kesimin tepkilerini göğüslemek zorunda kalmış ve yine kamuoyunun baskısı sonucunda bir yıl sonraki toplantıya diplomatik düzeyi düşürerek, Dışişleri Bakanı değil, Genel Sekreter düzeyinde katılmıştır.

12 Mart 1971’de mevcut hükümete TSK’nce verilen muhtıra sonrasında kurulan hükümetin, ABD ile ilişkilerini sürdürürken zayıf politikalar üretmesi ve Amerika’nın isteklerine boyun eğmek zorunda kalması, bu yönetimin dayanaklarıyla açıklanabilir.

Gerçek anlamda demokratik ülkelerdeki iktidarlar, kendilerini o mevkide tutan desteği ve gücü halktan ve halkın oluşturduğu demokratik kitle örgütlerinden almıştır. Demokrasinin kesintiye uğradığı dönemlerde iktidara gelenler ise, genellikle kendilerini o noktaya taşıyan güçleri temel dayanak olarak görmüşlerdir.

Bu bağlamda 12 Mart 1971 muhtirasından sonra kurulan Erim Hükümeti’nin de temel dayanağının TSK olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Türk üreticisinin yaşayacağı zorlukları hesaba katmadan ilk icraat olarak ABD’nin talebi üzerine Haşhaş ekim yasağını uygulamaya koyması bu tezi doğrulamıştır.

1970 – 1974 yılları arasında Türk Dış Politikası tekrar Kıbrıs merkezli bir gelişme göstermiş ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’ndan elde ettiği zafer

sevinci, ABD tarafından Şubat 1975'ten Eylül 1978'e kadar sürecek olan Silah Ambargosu'nun uygulamaya konması ile gölgelenmiştir.

Aynı zamanda bu gelişme, 1969 Savunma İşbirliği Antlaşması'nın getirdiği sükûnet ortamına indirilmiş ağır bir darbe olmuştur.

Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu ambargo nedeniyle Kıbrıs konusu, Türk – Amerikan ilişkilerinin en önemli meselesi haline gelmiş, Türkiye, Kıbrıs nedeniyle Amerikan baskısına maruz kalırken, ambargonun kaldırılabilmesi için Kıbrıs ile alakalı adımlar atmasının istenmesi Türk yöneticilerini zor durumda bırakmıştır.

Ambargo kararı üzerine Türkiye, 3 Temmuz 1969 Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmış ve 25 Temmuz 1975'ten itibaren Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koymuş, bu iki yaptırımla Amerika'ya karşı ilk kez bu denli sert ve kararlı bir tutum içine girmiştir.

Her ne kadar 26 Mart 1976'da yeni bir antlaşma yapılmışsa da bu antlaşma bir türlü yürürlüğe konamamış ve nihayet, 29 Mart 1980'de 1969 ve 1976 Antlaşmaları'nın yerini alan üs ve tesislerin üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarını tam manası ile gerçekleştiren, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

1973'te yaşanan petrol krizinden sonra Türkiye'nin bu enerji kaynağına olan ihtiyacı, Kıbrıs konusunda yalnız kalması ve Yunanistan'ın Arapların desteğini almaya başlaması Türkiye'nin Araplara yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Yaşananlar, Türk kamuoyunda Batı'ya ve özellikle ABD'ye karşı büyük bir tepki ve şüphe oluşmasına neden olurken Türkiye'nin dış politikasını tekrar gözden geçirmesine ve ikinci kez çok yönlü dış politika yönünde adımlar atmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin ABD, Avrupa, SSCB ve Orta Doğu ile ilişkileri genel itibariyle Kıbrıs ekseninde şekillenip, Yunanistan – Türkiye ilişkilerinde 1974 öncesi temel problemi Kıbrıs sorunu oluştururken, 1974 sonrası dönemde Ege sorunları olarak bilinen bir dizi sorun listeye eklenmiştir.

Ancak Yunanistan'la Türkiye arasındaki gerek Kıbrıs sorunu gerekse Ege adaları ve azınlıklarla ilgili tüm sorunlar çözülmeksizin 21. Yüzyıla taşınmıştır.

Yunanistan'ın 1981'de AET üyesi olmasıyla sorunlar daha da karmaşık hale gelmiş ve Türkiye'nin işi daha da zorlaşmıştır. AET'ye girememiş bir Türkiye, AET içerisindeki derinleşme sürecine paralel olarak, Yunanistan'la arasında olan sorunlarla ilgili karşısında sadece Yunanistan'ı değil, AET'yi görmeye başlamıştır.

Yakın zamanda, Türkiye eğer, yenilenen ismiyle, Avrupa Birliği'nin üyesi olamazsa veya kendisine alternatifler geliştiremezse, AB'nin kendisi Türk çıkarları için "en büyük tehdidi" oluşturacaktır. O nedenle ABD ile gelişen ilişkiler ve stratejik ortaklık, bu bağlamda Türkiye'yi rahatlatacak, denge kurmasına yardım edecek bir alternatif olarak değerlendirilebilir.

Hiç kuşkusuz bir ülkenin dış politikada istikrar ve başarıyı yakalayabilmesi için iç dinamiklerinin de sağlam olması gerekmektedir. Bu Doktora çalışmasının zaman aralığı olan 1960 – 1980 arası dönemin bu bağlamda en çarpıcı özelliği yirmi yılda yirmi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kurulmuş olmasıdır ki; böyle bir yapıda iç politikaya dair tam bir istikrar değerlendirmesi yapmak da asla mümkün olmamaktadır.

Dolayısıyla iç politikada bu denli hızlı ve keskin değişimler yaşanmasının ve bir de 12 Mart Muhtırası ile demokratik yapının hırpalanmasının dış politikaya etki etmeyeceğini düşünmek veya dış politikayı tüm bu süreçten bağımsız kabul etmek ütopyik bir yaklaşımdan öteye gidemez.

Dönemin dış politikasına ait bir diğer önemli nokta ise; 1962 Füze Krizi, 1964, 1967, 1974 Kıbrıs Krizleri, 1972 – 1974 Haşhaş Ekim Yasağı ve 1975 – 1978 arası ABD Silah Ambargosu'nun öncelikli gelişmeler olarak gündemi oluşturduğu sırada, bu sürecin gölgesinde kalan, farklı coğrafyalardan çok sayıda ülke ile kültürel, ekonomik, sosyal ve teknik

mahiyete haiz birçok anlaşmanın imzalanmış ve işbirliği çalışmalarının gerçekleştirilmiş olmasıdır.

12 Eylül 1980'e doğru gidilirken iç siyasette dengelerin altüst olması, öğrenci ve işçi olayları ile siyasi cinayetlerin gündemi oluşturması ve ekonomide yaşanan darboğazın toplumun tüm katmanlarında en şiddetli şekilde hissedilmesi, dış politikada müspet gelişmeleri elbette mümkün kılmamıştır. İşte bu süreç, dış politikada durağanlığı da beraberinde getirirken 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen Askerî Darbe ile bir dönem kapanmış, Hükümetin, Parlametonun ve Anayasanın değiştirilmesi ile yeni bir döneme girilmiştir.

“Efendiler,

Kumandanlar, askerlik vazifesi ve icabâtını düşünürken ve tatbik ederken, dimağını siyasî mülâhazaların tesirinde bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasî cihetin icabâtını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar... Memleketin genel hayatında orduyu siyasetten tecrit etmek ilkesi, Cumhuriyetin daima sözünü ettiği bir esas noktadır. Şimdiye kadar takip edilen bu yolda, Cumhuriyet orduları, vatanın emin ve metin hâmisî olarak, hürmet ve kuvvet mevkiinde kalmışlardır.”

Mustafa Kemal Atatürk

“Egemenlik, kayıtsız şartsız Türk Milletininindir. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasa’dan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.”

1961 Anayasası 4. Madde

“Türkiye zaman zaman restorasyon (onarım) dönemlerine girer. O dönemlere girildi mi ordu müdahale eder, bir süre kalır ve ayrılır. Bir süre geçer ve biz politikacılar işleri yine bozarız, yine ordu müdahale eder. Bu böyle gidecektir ve bu onarım dönemleri de gitgide sıklaşacaktır.”¹²⁴¹

İsmet İnönü – 12 Mart 1970

¹²⁴¹ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat:04.00**, Karacan Yayınları, 1986, s.9-13.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

AKALIN, Cüneyt, **Askerler ve Dış Güçler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1996.

AKŞİN, Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

ALSAN, Cevdet, **Türk – Sovyet Halklarının Kardeşliği**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976, s.59-62.

ALTAN, Mehmet, **Süperler ve Türkiye: Türkiye'deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, Afa Yayınları, İstanbul, 1986.

ALTUĞ, Kurtul, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, İstanbul, 1991.

AMBROSE, Stephen E., **Dünyaya Açılım (1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası)**, (çev.) Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yayını, Ankara, 1992.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: Demirel Dönemi; 12 Mart Darbesi, 1965-1971**, İstanbul, Bilgi Yayınları.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin Son Baharı**, Ankara, 1987.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978**, Bilgi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Derin Devlet 1950 – 2007**, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979**, Bilgi Yay., 2. Basım, İstanbul, 1986.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni arayışlar 1960 – 1965**, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara 1985.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri (1947-1964)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Kıbrıs Meselesi (1954 – 1959) Türk Hükûmetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılıklı İnceleme)**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1963.
- ATALAY, Sırrı, **Bir Ömür Politika Kars'tan Zincirbozan'a**, İstanbul, 1986.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni II (Dün – Bugün – Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- BAĞCI, Hüseyin, **D.P. Dönemi Dış Politikası**, Ankara, 1990.
- BAŞAK, Zafer, **Dış Yardımın Ekonomik Etkileri ve Türkiye (1960 – 1970)**, Hacettepe Ü. Yayını, Ankara, 1977.
- BATUR, Muhsin, **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, İstanbul, 1985.
- BİLGE, A. Suat, **Milletlerarası Politika**, AÜSBF Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.
- BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri (1920 – 1964)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.
- BİRAND, Mehmet Ali, **12 Eylül Saat:04.00**, Karacan Yayınları, 1986.

- BİRAND, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilâlin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- BİRAND, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul, 2007.
- BOSTANOĞLU, Burcu, **Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- CEM, İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart (Nedenleri, Yapısı, Sonuçları)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, **Anılarım**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1990.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- DİKERDEM, Mahmut, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977.
- DURSUN, Davut, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.
- ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- ERKANLI, Orhan, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- EROĞLU, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990.
- ERSOY, Hamit, Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- FIRAT, Melek, **1960 – 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1977.
- GERGER, Halûk, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- GEVİLİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Basım, İstanbul, Bağlam Y., 1987.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, Haluk Ülman, Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982.

- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.
- GÜRKAN, Ahmet, **Cumhuriyet, Meclis, Hükûmetler, Başkanlar**, Ankara, 1973, s.165-166.
- GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1991.
- HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, Mozaik Yay., İstanbul, 2006.
- HEYKEL, M. Hasaneyn, **1973 Arap – İsrail Savaşı ve Orta Doğu**, Zafer. Matbaası, İstanbul, 1977.
- Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988.
- ILICAK, Nazlı, **Makaleler 1976 – 1977**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980.
- ILICAK, Nazlı, **Makaleler 1978 (II)**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980.
- ILICAK, Nazlı, **Makaleler 1979**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980.
- ILICAK, Nazlı, **Makaleler 1980**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981.
- KUNERALP, Zeki, **Sadece Diplomat**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, 1972.
- MAY, Ernest R. ve Philip D. Zelikow, **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar**, (çev.) Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1999.
- NASH, Philip, **The Other Missiles Of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters, 1957-1963**, Chapel Hill, University of North Carolina Pres, 1997.
- OLGAÇAY, İsmail Berduk, **Tasmalı Çekirge**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- ORKUNT, Sezai, **Türkiye – ABD Askerî İlişkileri**, İstanbul, 1978.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayınları, İstanbul 1994.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Siyasi Tarih (1960 – 1980) Türkiye Tarihi 4.**, (yay. yön.) Sina Akşin, İstanbul, 1989.

- ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Tarihi 4**, (yay. yön.) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, **Ordu ve Politika**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.87-93.
- PERİNÇEK, Doğu, **Kıbrıs Meselesi**, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1976.
- SANAL, Türker, **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükûmeti**, Sim Matbaacılık, Ankara 1995.
- SANDER, Oral, **Balkan Gelişmeleri Ve Türkiye (1945-1965)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1969.
- SANDER, Oral, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, A.Ü.S.B.F Yayını, 1979.
- SARICA, Murat, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiuyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975.
- SAVACI, Sabahattin, **Ortak Pazar “AET” ve Türkiye**, 1971.
- SERTER, Vehbi Zeki, **Kıbrıs Türklerinin Mücadele Tarihi**, Lefkoşe, 1972.
- SERVAN – SCHREİBER, J.J., **Amerika Meydan Okuyor (Le Defi American)**, (çev.) Necdet Sander, Sander Yayınevi, İstanbul, 1970.
- SEYHAN, Dünder, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966.
- SEZER, Duygu, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF Yay., No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, (çev.) Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1982.
- Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, (çev.) A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979.
- SOYSAL, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945 – 1975)**, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der. Yay., İstanbul, 2006.

- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2006.
- ŞAHİN, Halûk, **Gece Gelen Mektup**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987.
- ŞAHİN, Haluk, **Johnson Mektubu**, İstanbul, Gendaş, 2002.
- TELLAL, Erel, **SSCB – Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ümit Yayınları, Ankara, 1993.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: 1944-1973, Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1991.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1961 – 1965)**, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- TOLUNER, Sevim, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul, 1977.
- TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara, 1970.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri**, Başbakanlık Basımevi, C.2, Ankara 1978.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- UGOLKOV, I. ve diğerleri, **Sovyet Gözüyle Türkiye – SSCB İlişkileri**, (çev.) Güneş ve Nadiye Bozkaya, Yar Yayınları, İstanbul, 1975.
- USLU, Nasuh, **The Cyprus question as an issue of Turkish foreign policy and Turkish – American Relations 1959 – 2003**, Nova Yay., 2003.
- USLU, Nasuh, **Türk – Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.
- VALİ, Frenc, **Bridga across the Bosporus the Foreign Policy of Turkey**, Baltimore, 1971.
- YAVUZ, Turan, **Satılık Müttefik**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.186.
- YAVUZALP, Ercüment, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi Y., 1993.
- YAVUZALP, Ercüment, **Menderes'le Anılar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

YEL, Selma, **Değişen Dünya Standartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923 – 2008)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ümit Yay., Ankara, 1995, s.116-137.

ZURCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1996.

MAKALELER

ABADAN, Nermin, “NATO’nun Geleceği”, **AÜSBF Dergisi**, C. 23, S. 3, 1968, s. 369-372.

AHMAD, Feroz, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, s.1998.

AKARSLAN, Mediha, “1962 Küba ‘Ekim Füzeleri’ Bunalımı ve Türkiye”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, C.114, No.344, Nisan 1995, s.20-24.

ALDIKAÇTI, Orhan, “Görüşmelerin Gizli Yönleriyle Kıbrıs”, **Hürriyet**, 12 Aralık 1974.

ALTAN, Çetin, “Türkiye – Amerika – Rusya”, **Milliyet**, 2 Şubat 1963.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “Moskova: Kıbrıs’ta Federasyona Evet, Ankara: Çok Tarafı Güce Hayır”, **Hürriyet**, 26 Aralık 1984.

ARI, Tayyar, “Türk Dış Politikasının Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur”, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.89.

ARMAOĞLU, Fahir, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri” **Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, Ankara, 1989, s.26.

ARMAOĞLU, Fahir, “Barış İçinde Yaşamanın Sovyet Yorumu”, **AÜSBF Dergisi**, C.27, S.3, s.304.

ATAÖV, Türkkaya, “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail’in Kuruluşuna Kadar”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 25, No: 3, 1970, s. 58-65.

- ATAÖV, Türkkaya, "Milletlerarası Münasebetlerde Kuvvet Muvazenesi Sistemi", **AÜSBF Dergisi**, C. 15, S. 4, s. 177.
- ATAÖV, Türkkaya, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", **AÜSBF Dergisi**, Cilt.24, Sayı:1, 1969, s.108-113.
- AZİZ, Aysel, "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", **AÜSBF Dergisi**, C.XXIV, S.4 (1969), s.169-170-204.
- AZİZ, Aysel, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965 – 1970)", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.4 (1970), s.217-242.
- BAĞCI, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Orta Doğu Politikası", **Türk Dış Politikasının Analizi** (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.110.
- BAL, İdris, "Türk Dış Politikası", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.96-106.
- BERBER, Engin, "Hiçbir Uluslararası Oluşum A.B.'ye Alternatif Değildir", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.307.
- BERNSTEİN, Barton J., "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey", **Political Science Quarterly**, Vol. 95, No. 1, Spring 1980, s.99.
- BİLGE, Suat, "The Cyprus Conflict and Turkey", (Der. Kemal H. Karpat), **Turkey Foreign Policy in Transition 1950 – 1974**, Leiden, 1975, s.5.
- BÖLÜKBAŞI, Süha, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954 – 1996 Arası Barışçı Uyuşmazlık", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Söylemezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.287.
- CRİSS, Nur Bilge, "Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair 1959-1963", **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 20, No.3, September 1997, s.109.
- ÇAVDAR, Tefik, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2090.
- DOĞAN, Yalçın, "10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı Bülent Ecevit Anlatıyor", **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1984, s.8.
- ERHAN, Çağrı "1960 – 1980 ABD ve NATO ile İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası (1919 – 1980)**, s.687-689.

ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1960 – 1965 Dönemi", **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.1, s.685.

ERHAN, Çağrı, "Filistin – İsrail Süreci Nereye Gidiyor", **AÜSBF Dergisi**, C.56, S.2, Ankara, 2002, s.178-179.

ERHAN, Çağrı, "Türkiye, Orta Doğu'da ABD Ne İstediye Yapmıştır", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.58.

ERHAN, Çağrı, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 2001, s.800.

FIRAT, Melek, "1960 – 1980 Yunanistan İle İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası (1960 – 1980)**, s.718-725.

FRANZ, Erhard, "Yunanistan Ve Türkiye Arasında, Ege Denizi Kıta Sahaneliği Üzerindeki Hak İddiasından Doğan Tartışma" **Madencilik**, Cilt : XIV Sayı : 1, s.2-3.

GERGER, Haluk, "Türk Dış Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.II, İstanbul, 1983, s.543 ve 552.

GÖKTEPE, Cihat, "Türkiye, İngiltere ve NATO (1959-1965)", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.17, s.114.

GÖNLÜBOL, Mehmet, "Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) Kuruluşu ve Gelişmesi", **AÜSBF Dergisi**, C.20, S.3, 1965, s.98.

GÖNLÜBOL, Mehmet, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası" **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (der.) Mehmet Gönlübol, 9. Bs, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s.316.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945 – 1965)", **AÜSBF Dergisi**, C.21, No:1, 1966. s.160-174.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, "1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (der.) Gönlübol, Mehmet, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yay., Ankara, 1987, s.534-591.

GRİLLAS, Mihail, "Egenin Kurnazı: Türkiye", **Radikal**, 8 Temmuz 2003, Erişim: <http://www.radikal.com.tr>, (24.09.2010).

- GÜNEŞ, Kadri Kemal, "Doğu Batı İlişkilerinde Nükleer Güç (1945-1985)" **AÜSBF Dergisi**, C.43, S.1,s.321-322.
- GÜRESİN, Ecvet, "Amerika Dikkat Etmeli", **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1964.
- GÜRESİN, Ecvet, "Yeni Oyunlar", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1964.
- KARAMAN, M. Lütfullah, "Dünden Bugüne Gerginlik – Yumuşama Sarkacında Türk – Sovyet İlişkileri", **Dış Politika**, No.4, Ocak 1989, s.28-39.
- KARPAT, Kemal H., , "Turkish Soviet Relations", **Turkey's Foreign Policy in Transition 1950 – 1974**, Leiden, E.J. Brill, 1975, s.94-105.
- KARPAT, Kemal H., "Turkish and Arab – Israel Relations", **Turkish Foreign Policy in Transition 1950 – 1974**, (ed.) Karpat, Kemal H., A.J. Brill, Leiden, 1975, s.116.
- KÖNİ, Hasan, "Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, C.VI, S.1-2, 1974, s.179.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Çok Yönlü Dış Politika izleyebilecek Birikim ve Maharet Dışişleri'nde Var", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.31.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü" **AÜSBF Dergisi**, C.35, S.1, s.326-333.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Orta Doğu'daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye, **AÜSBF Dergisi**, C.29, S.1, s.157.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası** (Editör: Baskın Oran), İletişim Y., İstanbul, C.I, s.791-792.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Roma'daki Ortadoğu Kolokyumu (1979), **AÜSBF Dergisi**, C.34, S.1, s.221.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Türk Demokrasisi'nin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etmenler", **AÜSBF Dergisi**, C.XXXIII, S.1-2 (1978), s.247.
- MAKOVSKY, Alan, "How to Deal with Erbakan", **Middle East Quarterly**, Mart 1997, s.2.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem, "Alternatif Oluşturabilecek Olan Ne Rusya, Ne İran, Ne de Çin'dir", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, (ed.) Habibe Özdal,

Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.190.

ORAN, Baskın, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", **AÜSBF Dergisi**, C.XXV, S.1 Ankara, 1970, s.82-83.

ORKUT, Sezai, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve Nato", **AÜSBF Dergisi**, C.27, S.3, s.323-324.

ÖNDER, Cevat, "Demokratik Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, S.8, s.2102.

ÖNGÖR, Sami, "Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik", **AÜSBF Dergisi**, C.18, S.1, 1963, s.301.

ÖZERENKULU, Ali, "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", **Yeni Türkiye**, S.16, Temmuz – Ağustos 1997, s.1367.

ÖZTÜRK, Osman Metin, "Başlangıçtan Günümüze Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XIII, S.1-2 (1997), 155.

SANDER, Oral, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı ABD Ve Türkiye" **AÜSBF Dergisi**, C.34, S.1, s.76-80.

SANDER, Oral, "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", (der.) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.420.

SELÇUK, İlhan, "Burgiba'nın Nezaketi", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1962,

SELÇUK, İlhan, "Güney Komşularımız", **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1963.

SELÇUK, İlhan, "Kolomb'un Yumurtası", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1964.

SELÇUK, İlhan, "Kökü Dışarıda Dış Politika Olmaz", **Yön**, S.95, 22 Ocak 1965, s.5.

SELÇUK, İlhan, "Tarafsızlık ve Bağımsızlık", **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1964.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri", (Ed. Esat Çam), **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s.100-127.

TANÖR, Bülent, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.496.

TELLAL, Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 2001, s.772.

TOKER, Metin, “İsmet Paşa İle 4 Buhanlı Yıl”, **Milliyet**, 4 Şubat 1969.

TUNÇAY, Mete, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1986-1990.

VARDAR, Deniz, “Türkiye’nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1988, s.556.

YAVUZ, M. Hakan, “İkicilik (Duality): Türk – Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Der Yay., İstanbul, 1998, s.572-577.

YİNANÇ, Refet, “Türk – Bulgar İlişkileri”, (Ed.) Refet Yinanç – Hakan Taşdemir, **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s.10.

ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkler, Yeni Türkiye Yay. Ankara.

ARŞİVLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi

RESMÎ YAYINLAR

Avrupa Çalışmaları Dergisi
Dışişleri Bakanlığı Belleteni
Millet Meclisi Tutanak Dergisi
Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi
Resmî Gazete
T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM Kanunlar Dergisi
TBMM Kavânîn Mecmuası

SÜRELİ YAYINLAR

Ant
Ayın Tarihi
Belleten
Cumhuriyet
Forum
Hürriyet
Milliyet
Ortadoğu
Radikal
Tercüman
Turkish Daily News
Turkish Yearbook of International Relations
Yeni Gazete
Yön

KÜTÜPHANELER

Millî Kütüphane

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi

Yüksek Öğretim Kurulu Kütüphanesi

Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://blog.milliyet.com.tr>

<http://dergiler.ankara.edu.tr>

<http://tr.wikipedia.org>

<http://www.e-tarih.org>

<http://www.kibris1974.com>

<http://www.radikal.com.tr>

<http://www.salom.com.tr>

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler>

<http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane>

<http://www.uhdigm.adalet.gov.tr>

www.kalemlervekilicler.com

www.maden.org.tr

www.turansam.org

www.zaman.com.tr

EKLER

ARŞİV BELGESİ EKLERİ

1955

Ek-1-

KIBRIS MESELESİNİN HALLİNDE TAKSİM ŞEKLİ SAHA (RAĞBET)
KAZANIYOR.

İNGİLTERE BU HUSUSA DAİR MUFASSAL RAPOR ALACAK.

B. *Hayat*

Daily Telgraf'in hususi muhabiri
Lefkoşe - Pazartesi.

Kıbrıs meselesinin hallinde taksimin muhtemel bir hal şekli olarak rağbet (*sağa*) kazanmakta olduğuna inanmak için kuvvetli sebepler mevcuttur. İngiltere ve Kıbrıs hükümetleri ve Kıbrıs Valisi Harding tarafında en çok bezenilen şekil olmıyan bu tedbir, en son çare olarak tavsif etmişlerdir.

Öğrendiğime göre İngiltere Hükümetine arz edilmek üzere, halen burada taksim keyfiyeti ile alakalı olarak malf, iktisadî ve nüfus bakımlarından mümkün olan en geniş raporu hazırlamak üzere tetkikler yapılmaktadır.

Bu rapor hakkında burada hiçbir resmî beyanat yapılmamış olmakla beraber bu hazırlıkların, taksim şeklinin imkân ve ihtimallerinin şimdiye kadar olduğundan çok daha kuvvetli bir hale gelmiş olduğunun delili olarak kabul edilmektedir.

Kıbrıs meselesinin hallinde şimdiye kadar şu 3 ihtimal var idi :

- 1- İdarî muhtariyeti müteakip, muhtemelen NATO çerçevesinde, beynelmilel garantiler tahtında self-determineynin tanınması,
- 2- İdarî muhtariyeti müteakip bir bağımsızlık verilmesi,
- 3- Taksim.

Bu ihtimallerden, şimdiye kadar listede üçüncü olan taksim şekli sür'atle ikinci ihtimale doğru yükselmektedir.

030 01 37 226 8

Lefkoşe'de gazetecilerin bu makalede zikredilen rapor hakkında Kıbrıs Valisinden sordukları suale cevaben Valilikçe bu hususta şu tevzihte bulunulmuştur :

Taksim şeklinin tazammun edebileceği birçok ve muhtelif meselelerin tetkikatı Kıbrıs Hükümetinin İngiltere Müstemlekeler Nezaretinden almış olduğu talimat üzerine yapılmaktadır.

030	01			37	226	8
-----	----	--	--	----	-----	---

SURETMuacele Görecek Müsbe

2921

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ŞİFRE Telgraf

<u>Geldiği yer</u>	<u>Tarihi</u>	<u>Numarası</u>	<u>Alındığı Tarih</u>	<u>Saat</u>
Londra B.Elçiliği	28/8/1955	83	28/8/1955	16.00

(D.II, D.I, D.III. ve diğer mutad makamlara tevzi edilmiştir.)

Sayın Başvekile arzı ricasıyla:

Bugün Milli Müdafaa Vekilimiz ve Birgi ile birlikte İngiltere Hariciye Nazırı Macmillan'ı ziyaret ettik. Toplantıda Kabine Kâtibi Umumisinin Askerî Muavini ve Hariciye Nazır Muavini Ward ile Ankara'daki İngiltere Sefiri de hazır bulunuyordu.

Nazıra aherhal Ankara'dan ayrılmazdan evvel İngiliz baslaht-gusarına tebliğ ettiğimiz muhtıra ile Başvekilimizin nutkunu tetkik edip etmediklerini sorarak bu husustaki görüşünüzün faydali olacağını bildirdik. Nazır evvelâ prosedür hakkında söyleyecekleri olduğunu bildirerek şu ifadatta bulundu:

1- Matbuat meselesi: Konferansta yapılan müzakereler müşterek tebliğ halinde matbuata aksolunmalıdır. Bu kaideye ademî riayet takdirinde herkes kendi görüşünü açıklamakta serbest olur.

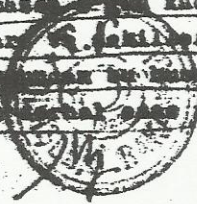
2- Toplantılarda eger mahzurlu görmeyorsak riyaset İngiltere'de kalmazdır. Çünkü davet eden memleket İngiltere'dir.

3- Heyet Reisleri tarafından irad olunacak nutuklar kendi Hükümetlerinin noktai nazarını açıkça ifadeye matuf olup yek diğerine cevap teşkil etmeden her gün biri olmak üzere üç güne irad edilmelidir. Ve alfabetik sıra Fransızca olmalıdır. Münafakalar, nutuklar safhası bittikten sonra ağıllanmaz. Ancak davet eden memleket olması hasebi ile ağıllı nutkunun da İngiltere tarafından verilmesi tabiidir.

4- Celseler 11'den öğleye kadar yapılmalı ve öğleden sonralarla akşamlar hususi müzaverelere semin hazırlayacak şekilde kullanılmalıdır.

Evvelki maruzatımızda da bildirdiğimiz veçhile bu şekilde taayyün eden prosedür konferansa hiç olmasa üç gün kadar uzatmak gayesine matuf bulunmakta ve bu arada bazı hal çareleri fakilleri üzerinde çalışma imkânını hazırlamak gayesi gütmekte olduğumuz bu hususlar tebarüz ettirilerek tarafımızdan da kabul olunmuş ve muhtemel olan meseleye geçilmiştir.

4 010 09 10934 4

/..

1

Osmanlı

Yüksek malûmları olduğu veçhile, Kıbrıs meselesi Yunanlılar bakımından "self-determination" ve Yunanistan'a ilhak esasına istinat etmekte, İngilizler ise bu esasları reddederek meseleyi "self-government" e doğru giden bir yol içinde halletmek istemektedirler.

Londra'ya gelmesinden evvel ve geldikten sonra yaptığımız temaslara da İngilizlerin Yunanlılara bazı tavizler vermek hususunda meyillikleri bulunduğu müşahade edildiği için bu hususu yoklamak ve önlemek gayesi ile, emirlerinize ittibaen, yukarıda arz olunan memorandumu Ankara'daki İngiltere Sefaretine tebliğ etmiştik. Macmillan'a da şunlara suyucağı:

İngiltere stata quo'nun muhafazası ve Lozan Ahitnamesi mucibince kendisine bahşedilmiş olan hukukun muhafazası hususunda karar ettiği müddetçe Türkiye'yi daima yanında bulacaktır. Fakat bu yoldan inhiraf edip Kıbrıs'ın istikbalini Yunanistan'a ilhak istikametinde kaydırabilecek ufak bir tavize gittiği takdirde Türkiye bu yolda İngiltere'yi takip edemeyecek, bilakis aksi istikamette yol almak mecburiyetinde kalacaktır. Bu husus Hükümet Rejiminizin nutkunda gayet açık ve sarif olarak belirtilmiştir.

Macmillan bu beyanatımız üzerine kendisinin Başvekilimizin nutkunu ve muhtaramızı tetkik ettiğini bildirdikten sonra bir hal çaresi bulmanın imkân geldiğini, kendilerinin henüz hal çaresi hususunda tam bir fikirleri bulunmadığını, fakat self-determination'a mani olmakta karar etmenin ve müstaklele rejiminin devamını muhafaza etmenin sarif arz ettiğini, müzakerelere başlamadan evvel büyük kelimeler kullanmanın ve kat'î "position" almanın sarif çıkarıp, mahsurlar tevhit edebileceğini gayet nazikâne bir eda ile ifade etti.

Kendisine şu cevabı verdim: Türkiye Lozan Ahitnamesinden itibaren bugüne kadar Kıbrıs meselesinde sarif Türk-İngiliz dostluğunu vikaye için her türlü tahrikât ve "irredentizm" den tevakkî etmekle kâim kalmamış; Türkiye'de yaşayan Türklere milli arzularına da ademi tebaiyette bulunarak Kıbrıs Türklerinin Türkiye'ye ilihak arzularını da daim önlemek politikasını takip etmiş ve orada yaşayan Türklere haklarını muhafaza etmek hususunda yardım etmekle beraber onlara daim sarif birer İngiliz tebaası olmaları hususunda ögüt vermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin bütün tarihi boyunca da Türkiye hiçbir vakit beynelmilel hayatta sarif çıkartacak bir rol oynamamış, bilakis Sihan Sihan tarzını hususunda asami gayret sarifetmiştir.

Diğer taraftan Türk Hükümeti Sarif sarifleri beri Balkanlarda,

1093414

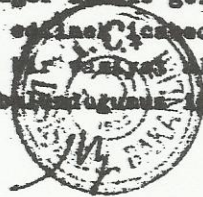
Yakın ve Orta Şark'da sulhun muhafazası için Kıbrıs davasına nihayet verilmesini istemiş ve .... olacağını "İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalması ve statu quo'nun muhafazası" davasını da desteklemiş .... kendi efkârı umumiyesinin ve Kıbrıs Türklerinin arzuları hilâfına Kıbrıs'ın Türkiye'ye iltihakı lüzumunu bir defa bile ağzına almamıştır.

Herşeyin bir hüvudü vardır. İngiltere kendi hukukunu olduğu gibi muhafaza ettiği müddetle cidden biz bu /nazik/ rolde devam edeceğiz, fakat bu hususta İngiltere'nin yapacağı herhangi bir inhiraf halinde Türkiye'nin de politikasını tadil etmesi ve kendi milli arzusuna uyarak coğrafi, tarihi ve stratejik bakımdan Anadolu'nun bir parçası olan Kıbrıs'ı talep etmesi pek tabii olacaktır, dedim, ve şunları ilâve ettim: Türkiye devlet adamları hiçbir zaman büyük kelimeler kullanmak itiyadında degillerdir. Fakat kullandıkları kelimeleri ve aldıkları şhidleri de tutmak ve yerine getirmek itiyadındadırlar.

"Türkiye için Kıbrıs meselesi Türk-Yunan münasebatı bakımından bir mihenk taşıdır. Biz Yunanlıların olan dostluğunu onların megalomanidealarını bırakmaları esasına istinat ettirmiş bulunuyoruz. Kıbrıs'ın talep edilmesi megalomania'nın yeniden canlanması demektir. Türk efkârı umumiyesi bunu böyle anlamakta ve böyle hissetmektedir. Hükümet olarak bunu biz de başka türlü görüyoruz. Türkiye'nin bir zamanlar Ankara'ya kadar gelmiş olan Yunanlıların Adaları tarafından muhasara edilmesine kat'iggarızamıs yoktur.

Yunanistan bu davasında ısrar ederse Türk-Yunan dostluğunun aynı şekilde devam etmesi imkûnsız bir hale gelecektir. Bunu bütün dostlarımız bilmelidir. Kıbrıs davasının vüs'atı Adaya çoktan aşmakta, Balkanlarda bu için hafife alınması ve Yunanistan'a tavizat verilerek halledileceğinin sanılması Balkanlarda ve Yakın ve Orta Şark'da binbir emekle kurulan müdafaa cephesinin büyük sarafetlere sahne olmasını ve sayıflamasını göze almak demektir. Binaenaleyh İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalması bir kolonializm veya antikolonializm meselesi değildir. Eger bu ; ger ise diğer husule gelebilecek sarafetler muvacehhezinde ehveni şâr telâkki edilmek icâz eder. Bu meselelerin çok iyi bilinesi lâzımdır. İnflexible bir tavırla hareket ediyorsak başka türlü hareket etmek imkânından mahrum olacağız. İnkindir. Şelki

310 09 109 341 4

1.. 3

14-13-111 1 23 0 10

bu sizin içinizi güçleştirecektir. Fakat vaziyeti bütün çabaklığı ile bilmenizde faide vardır. Bunun için sizi Yunan Nazırı ile görüşmeden evvel ziyaret etmek istedin. İlk görüşme sırasında da Yunanistan'a self-determination'a giuecek herhangi bir taviz yolu göstermeniz meselesinin istikballi ve halli yolunda faide değil ancak mahsur tevhit edecektir." Nazır kendilerinin kararlaştırılmış ve kat'ilemiş bir fikirleri olduğunu bildirerek vaziyetinizi vazah olarak açıklanmış olmağımıza teşekkür etti ve ayrıldık.

→ Muhtelif İngiliz gazetecileriyle ve nihayet bugün Hariciye Nazırı ile yaptığımız görüşmelerden aldığımız intiba İngilizlerin muhtesal bir hal çarasi olarak Adaya ileride bir self-determination fırsatı verileceği vaadi ile Yunanlılara taviz vererek suretiyle bir hal çarasi bulunabileceğini düşünmekte olduklarını, fakat Zati Devletlerinin beyanatı ve burada iki gündür yaptığımız mülakatlar ve beyanatlardan neticesinde tebellür eden hattı hareketimizin bunları şaşırttığı merkezindedir. Ancak, bizim haklarımızda ne dereceye kadar ısrar edeceğimiz hususunda tereddüt sahibi oldukları müşahade edilmektedir. Bu sabahki mükâlemelerimiz gayet nazikâne cereyan etmekle beraber gayet kat'î ifadeler altında geçti ve bizim haklarımızı savunma hususunda cesaretimizi kırarak bir eda tanımadılar. Fakat ifadeleriyle nazikâtimizde musir davranacaklarına kendilerini teşakkün ettirdiğimizi zannediyorsak da bu sahada çok çalışılması icabettiğini anlamaktayız. Bu sebeble gerek biz gerek gazetecilerimiz bu yolda gayret sarfediyoruz. Tarafı Devletlerinden bu hususta ilgililere verilecek emirlerin pek faydelli olacağını saygıkarızlıkla arz ederiz.

Okunmuş

Berkol

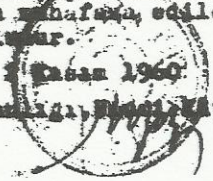
(İşbu şifre telgraf sureti Milli Birlik Komitesi Genel Sekreterliğinin talebi üzerine, Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Bürosu tarafından, ikinci defa, 3 nüsha olarak çıkartılmıştır.)

İşbu şifre telgraf suretinin Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Bürosundaki dosyasında muhafaza edilen aslının ayna olduğu tasdik olunur.

Ankara, 1 Kasım 1960

Dışişleri Bakanlığı, Genel Müdürlük.

409/341/4

Ek-3-

T. C.
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı

5
551

KARARNAME

Ekl

1

13/3/1952 tarihli ve 3/14591 sayılı kararnameye ektir.

NATO Konseyince, ilmi ve teknik işbirliğini geliştirmek maksadıyla le müsbet ilimler sahasında, NATO üyesi memleketlerin öğrenci ve ilim adamlarının istifadesi için 15/10/1958 tarihinde kabul edilen burs programının memleketimizde tatbikini sağlamak ve NATO ilim programı işleriyle ilgili muamelâtı idare ve koordine etmek üzere, Kuzey Atlantik Antlaşması Merkez Heyeti Başkanlığına bağlı " NATO İlim Komitesi " nin kurulması hakkındaki ilişik kararın meriyete konulması; Dışişleri Bakanlığının 8/11/1960 tarihli ve 7940 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 19/11/1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Devlet Başkanı ve Başbakan

C. Zorlu

Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı

Ed. Dündar

Devlet Bakanı

S. Dündar

Devlet Bakanı ve Milli Eğitim B.V.

M. Dündar

Adalet Bakanı

A. Altın

Milli Savunma Bakanı

M. Dündar

İçişleri Bakanı

M. Dündar

Dışişleri Bakanı ve Baş-Ya. ve Turizm B.V.

M. Dündar

Maliye Bakanı

M. Dündar

Milli Eğitim Bakanı

M. Dündar

Bayındırlık Bakanı

M. Dündar

İçişleri Bakanı

M. Dündar

Sa. ve So. Y. Bakanı

M. Dündar

Güm. ve Tekel Bakanı

F. Asker

Tarım Bakanı

M. Dündar

Ulaştırma Bakanı

M. Dündar

Çalışma Bakanı

M. Dündar

Sanayi Bakanı

M. Dündar

Ba-Ya. ve Turizm Bakanı

M. Dündar

İmar ve İskân Bakanı

M. Dündar

Dosya No:

142-60

733

030 13 01 02 157 28 6

Karar

Madde 1- NATO Konseyince, ilmi ve teknik işbirliğini geliştirmek maksadiyle müsbet ilimler sahasında, NATO üyesi memleketlerin öğrenci ve ilim adamlarının istifadesi için 15 Ekim 1958 tarihinde kabul edilen burs programının memleketimizde tatbikini sağlamak ve NATO ilim programı işleriyle ilgili muamelatı idare ve koordine etmek üzere, 3/14591 sayılı kararname ile müesses Muzey Atlantik Antlaşması Merkez Heyeti Başkanlığına bağlı bir NATO İlim Komitesi kurulmuştur.

Madde 2- NATO İlim Komitesi, Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin başkanlığında Dışişleri Bakanlığınca seçilecek 6 ilim adamından terekddip eder.

Komite, lüzum görülen hallerde Başkanı tarafından toplantıya çağırılır.

Madde 3- NATO İlim Komitesi, NATO tarafından ilmi işbirliği sahasında memleketimize tahsis edilen meblağı kullanmak, burs miktarını tesbit etmek, bursluların seçimini, bunların dahilde ve hariçteki çalışmalarının kontrolünü yapmak ve gerekirse bursu kesmek ve burs müddeti sonunda kendilerinden en iyi bir şekilde istifadeyi temin edecek tedbirleri almakla görevlidir.

Madde-4- NATO ilgili makamları tarafından 4 yıllık burs programının tatbiki için NATO Daimi Delegeliğimiz emrine her sene tahsis olunan meblağdan, yabancı memleketlerde tahsil ve araştırmalarda bulunan bursluların alınan Komite kararı ile tesbit edilen burs tutarları her ay öğrenim yerindeki adreslerine NATO İlim Komitesi Başkanlığınca NATO Daimi Delegeliğimize verilecek talimat dairesinde ödenir.

Madde 5- NATO İlim Burslarına memleketimizin katılma payı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasındaki hesapta tutulur. Bu hesaptan, Türkiyede kullanılmak üzere verilecek araştırma bursları, yabancı memleketlerdeki ve Türkiyede bursluların öğrenim yerlerine gidiş ve dönüş yollukları, burslarla ilgili teknik ve idari masraflarla Türkiyede dil öğrenimi için yapılacak masraflar karşılanacağı gibi NATO İlim Komitesi üyelerinin, emsali haller nazarı itibara alınarak Dışişleri Bakanlığının tesbit edeceği miktarda, hakkı huzurları ödenir.

Madde 6- Bursluların seçimi ve çalışmaları ile ilgili hususlar NATO İlim Komitesince hazırlanacak bir talimatname ile tesbit edilir.

Madde 7- Bu Kararı Dışişleri Bakanı yürütür.

250 18 01 02 457 28 6

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Basın Ve Temsil Bürosu
Güneydoğu Avrupa Müttelik
Kara Kuvvetleri Karargahı.
P. K. 527
İZMİR, TÜRKİYE

1. Nisan. 1961

TÜRK VE YUNAN ARAZİSİ HAKKINDA MALUMAT

NÜFUS

Yunanistan : 8 000 000
Türkiye : 27 000 000

SAHA

Yunanistan : 134 000 Kilometre Kare
Türkiye : 777 000 Kilometre Kare

KOMSULARI

Kuzey Yunanistan bölgesinde : Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan
Türkiye Bölgesinde : Bulgaristan, Rusya
Doğu Türkiye Bölgesinde : Rusya, İran
Güney Türkiye Bölgesinde : Irak, Suriye

ARAZİ

Şimali Yunanistan : Arazi arızalı ve dağlık olup umumiyetle kuzeyden
güneye doğru uzanan birkaç paralel nehir vadileri
ile kesilmiştir.

YUNAN TRAKYASI

: Tepelikli ve kifayetsiz derinlik

030	01			35	216	16
-----	----	--	--	----	-----	----

15 + 4 jopraf

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- TÜRK TRAKYASI : Önemli boğazlarla hudut olan bu bölge dalgalı alçak bir arazidir.
- DOĞU TÜRKİYE : 3000-5000 metre irtifaındaki müteaddid dağlar ile doğudan batıya uzanan müteaddid vadilerden ibarettir.

DENİZ SAHALARI

- ADRIYATİK DENİZİ : Batı Yunanistan sahili
- EGE DENİZİ : Yunanistan ve Türkiye arasında olup Türk ve Yunan trakyasından güne ye doğru Akdenize uzanır.
- KARA DENİZ : Türkiye ve Rusya arasındadır.
- TÜRK BAĞAZLARI : Kara Denizden Akdenize geçişi sağlayan önemli su yoludur.

HARP HALİNDE GÜNEYDOĞU KARA KUVVETLERİ KUMANDANLIĞININ EMRİNDEKİ KUVVETLER

- 1 nci Yunan Ordusu
- 1 nci Türk Ordusu
- 2 nci Türk Ordusu
- 3 ncu Türk Ordusu

SON

030	01			35	216	16
-----	----	--	--	----	-----	----

2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Müttefik Kara Kuvvetleri
Güneydoğu Avrupa Karargâhı
Temsil Bürosu
İzmir, Türkiye

30 Haziran 1961

LANDSOUTHEAST'İN BAZI STRATEJİK NOKTÂİ NÂZARLARI

LANDSOUTHEAST, Türkiye ve Yunanistan'ın kara savunmasından sorumlu NATO Kumandanlığıdır. Burada, savunma, Türk-Yunan bölgesinin özelliğine uygun olarak sağlanmaktadır. Burası, Kuzey Yunanistan dağlarını, Türk ve Yunan Trakya'sının geçit ve ovalarını, Türk Boğazlarını, Karadeniz kıyısını ve Anadolu'nun dağ silsilelerini içine alan zorlu bir bölgedir.

LANDSOUTHEAST Bölgesinin coğrafi durumu, teknik ittifak için kritik önemi haizdir. LANDSOUTHEAST, uzun NATO cephesinin mihvêridir. Avrupa'dan Orta-Doğu'ya ve Afrika veya Asya'ya giden tabii ve tarihi yolların tam üzerinde bulunmaktadır. Avrupa'dan Doğu Akdeniz'e giden ana istikametleri körür. Karadeniz ve Çanakkale Boğazları, Sovyetlerin Karadeniz filosunu tıkayan bir tapa mesabesindedir.

Ayrıca, Sovyet Bloku Avrupa'nın batı kısmına doğru bir taarruza geçtiği takdirde, LANDSOUTHEAST Bölgesi mukabil bir darbenin yapılabileceği bir hareket üssü olmağa elverişli durumdadır. Bu Kumandanlık Sovyet Rusya ve peyklerinin sınırları dahilindeki önemli askeri hedeflere yakınlık bakımından diğer herhangi NATO kuvvetine nazaran müstesna bir mevkededir.

Bu bölge siyasi bakımdan da çok önemlidir. Demokrasinin beşiği olan Yunanistan, 1940 tan bu tarafa faşizm, nazizm ve komünizm ile kahramanca savaşmıştır. Türkiye, yüzyıllarca Rus tecavüzlerini geri atmış ve 1918 den beri devamlı surette Rus tazyikine yılmadan mukavemet etmiştir.

İster Çarların, isterse Komünistlerin idaresinde olsun Krenlin, sıcak denizlere ulaşmak ve güney kanadında nüfuzunu arttırmak şeklindeki siyasi ve askeri gayesini uzun zamandır göstermiştir.

Bölgenin stratejik ve siyasi önemi nazarı itibara alındığında, LANDSOUTHEAST bir NATO Kumandanlığı olarak yüksek bir ehemmiyet kazanır. İşte bu önemli hususlar nazarı itibara alınarak Türkiye ve Yunanistan, 1952 Şubatında Lizbon'da yapılan NATO toplantısına temsilci göndermeleri hususunda davet edilmişlerdi. Toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ı, ittifakın on üçüncü ve ondördüncü üyeleri olmaları için, davet etmeğe ittifakla karar verilmişti. Her iki memleketin aynı günde, 18 Şubat 1952 de, NATO'ya katılmaları ortaklıklarının sembolüdür.

Lizbon toplantısının kararına tevfikan, Avrupa Yüksek Müttefik Kumandanlığı, Güney Kumandanlığının bünyesini değiştirdi. Müttefik Kuvvetleri

030	01			135121616
-----	----	--	--	-----------

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Güney Avrupa Baş Kumandanlığının kara sorumluları iki sektöre ayrıldı - Bir İtalyan Generalinin kumandasında İtalya'dan müteşekkil LANDSOUTH ve bir Amerikan Generalinin kumandasında Yunanistan ve Türkiye'den müteşekkil LANDSOUTHEAST.

Müttefik Kara Kuvvetleri Güneydoğu Avrupa Karargâhı sorum bölgesi Kafkasya'dan Yunanistan'ın batı kıyısına kadar olmak üzere 8 Eylül 1952'de İzmir'de faaliyete geçti.

Bidayettenberi, LANDSOUTHEAST Türk-Yunan bölgesinin realist ve kifa-yetli bir şekilde savunulmasının her iki memleketi ayrı ayrı ele alarak kısmi kısım planlanmasının ve yapılmasının mümkün olmayacağı anlamış bulunmaktadır. Türkiye ve Yunanistan tek stratejik varlık teşkil ederler ve LANDSOUTHEAST'in ana düşüncesi de, Türkiye ve Yunanistan'ı müşterek menfa-atlarla birbirine bağlı, kaynaşmış bir askeri ortaklık olarak mütalaa etmek olmuştur.

Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki birlik gittikçe müessir duruma gelmektedir. Kasım-1960'da Türk ve Yunan yüksek kumanda makamları COMLANDSOUTHEAST'in daveti üzerine İzmir'de görüştiler. Bu derecede yüksek bir kademede yapılan bu ilk toplantıdan Türk ve Yunan Orduları arasında esasen mevcut bulunan işbirliği ve ahenkli çalışma ruhunun teşvik edilmesi hususunda daha büyük azim ve kuvvet doğdu. İlk olarak 1960'da kabul edilen ve denenen Meriç Nehri Plânı, önemli bir müşterek sınır boyunca faal Yunan-Türk koordinasyonu sağlamaktadır. Şimdi iki memleketin de kuvvetlerinin COMLANDSOUTHEAST idaresinde olarak müşterek manevra yapmaları ve gönderil-dikleri karargâhların plân ve hareketi hakkında tamamen vukuf kesbeden irtibat subayları teati etmeleri normal olarak rastlanan şeylerdendir.

Yunan ve Türk Orduları arasındaki bu tesanüt, LANDSOUTHEAST Kumanda-mannın, biri Türk diğeri de Yunanlı olmak üzere iki yardımcısı bulunmasıyla resmî şeklini almıştır. Her üçü, tekmi LANDSOUTHEAST sorum bölgesi üzerinde devamlı surette dolayarak, her iki memleketin ordularını denetlerler, zayıf tarafları yoklarlar, kuvvetli tarafları donörler ve herhangi bir tehdide derhal ve müessir şekilde cevap vermek üzere hazırlık durumunu ölçerler.

Askerî noktai nazardan, LANDSOUTHEAST'in en büyük kuvvetlerinden biri Türk ve Yunan askerlerinin karakterinde mahfuzdur. Her iki asker de üstün bir taarruz ruhu ve NATO'ya olan derin inamıyla doğuştan kabiliyetli savaşçılardır. Her ikisi de dayamklıdır (yani güçlülere rağmen savaşa devam maktadır) ve her ikisi de uğrunda çalıştıkları tesanüt esasla-rına inamaktadır. Nihayet, her ikisi de Kore'de savaşan Birleşmiş Milletler Kuvvetleriyle birlikte savaşmış bulunan Yunan ve Türk askerlerinin göster-diği gibi, kavgacı komünizme karşı meydan okumak ve savunmak gayelerinde birleşmişlerdir.

Hülâsa, NATO LANDSOUTHEAST ittifakının stratejik önemi başlıca beş hususiyet arzeder:

030	01		135	1216	16
-----	----	--	-----	------	----

DEVLET ARŞİVİNİN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1. Batı Avrupa'ya karşı muhtemel bir Sovyet Bloku taarruzunun sol kanadında bulunması.
2. Karadenizden Akdenize ulaştırılan deniz yollarına hâkim bulunması.
3. Sovyet Blokunun Orta-Doğu'ya ve petrol kaynaklarına yapacağı muhtemel bir taarruzun sağ kanadında bulunması.
4. NATO'nun güney kanadının koruyucusu; NATO "Mihveri" oluşu.
5. Sovyet Blokuna karşı havadan ve füzelerle savunma için bir hareket üssünü elinde bulundurması, Sovyetler Birliğinin hassas noktalarına götüren en kısa yollar boyunca kara kuvvetlerinin mukabil taarruz yapmaları için iyi bir üs oluşu ve Müttefik Deniz Harekâtı için üsler sağlanması.

Bu düşünceler batının emniyeti hususunda LANDSOUTHEAST'in taşıdığı sorumluları neydanâ köymektadır. Aynı zamanda Türk-Yunan bölgesi ile ittifakın mütübaki kısmı arasında ve bizzat Yunanistan'la Türkiye arasındaki karşılıklı hayati menfaatleri de açıklar.

Yunanistan, Türkiye ve bir bütün olarak NATO ittifakı, LANDSOUTHEAST subaylarıyla askerlerinin ve emrindeki kuvvetlerin azim ve sebatı, uyumklığı ve irade kuvvetinin sağlam ve değişmez oluşundan memnuniyet duymalıdır.

LANDSOUTHEAST tarafından yapılan resmî bir tercümedir. İngilizceden Türkçeye 5 Temmuz 1961 tarihinde 1228 sayı altında tercüme edilmiştir.

030	01				35 216 16
-----	----	--	--	--	-----------

22-3 56

NATO UNCLASSIFIED
DEYİMİ
GÜNEYDOĞU AVRUPA

Temsil Bürosu
Güneydoğu Avrupa Müttefik
Kara Kuvvetleri Karargahı

1. Nisan. 1961

A42

P. K. 527
NATO - İZMİR
Tel No: 32000/276

NATO GÜNEYDOĞU AVRUPA KARA KUVVETLERİ HAKKINDA MALUMAT.

NATO' nun Sovyetler Birliği ve Sovyet Peykleri ile doğrudan doğruya hem hudut olan Kara Kuvveti, Karargahı İzmir'de bulunan Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleridir. Sovyet bloku ile bu kadar uzun bir hududu olan başka bir NATO Kara Kuvvetleri Kumandanlığı yoktur.

Türkiye ve Yunanistanın kara ordularından müteşekkil olan bu Kumandanlık NATO nun sağ kanadının emniyetini temin etmekle sorumludur. Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri, doğuda Rusya ile 370 millik bir hududa sahiptir. Buna ilaveten Kumandanlık S.S.C.B. ile karşı karşıya bulunan 1300 millik bir karadeniz sahilini korumaktadır. Kumandanlık batıda 155 millik Arnavutluk ve 440 millik Bulgaristan hududuna sahiptir.

Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Kumandanı Kafkasyadan Yunanistan'ın batı sahiline kadar uzanan bölgede bilumum askeri Harekâtı koordine ve sevki idare etmekle, Karargahı İtalya, Napoli de bulunan Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Baş Kumandanına karşı sorumludur. Bi ordu grubu teşkilatını andıran bu karargahın kurmay heyeti umumiyetle Yunan, Türk ve Amerikalı personelden müteşekkildir. Buna ilaveten karargahta az miktarda İngiliz, Fransız ve İtalyan personeli mevcuttur.

Kumandanlık İzmir'deki ana karargahına ilaveten, Selanik'te şimdilik az sayıda personelle idare edilen ve bir ihtiyac halinde derhal genişleyebilecek yapıda bir ileri karargaha maliktir.

Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Karargahı İzmir'de 8. Eylül. 1952 de kurulmuştur.

Kumandanlığa aşağıdaki iki şart tahtında kuvvetler tahsis edilmiştir:

1. Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvveti Kumandanı harp halinde NATO tarafın dan kendisine tahsis edilen kuvvetlerin harekât kontrolüne sahip olacak, ve

2. Sulh zamanında, harp halinde kontrolü altına girecek birliklerin savaş görevlerini başaracak tertipte eğitimli, teşkilatlı ve hazır durumda olmalarını temin etmek.

Buna ilaveten Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Kumandanı sulh zamanında yalnız sulh zamanı görevlerinin icapları halinde emri kumanda fonksiyonu icra eden Türk ve Yunan milli makamları bu sulh görevlerinin başarılması için onun emrine muayyen kuvvetler tahsis etmiş durumdadırlar.

1
NATO UNCLASSIFIED

NATO UNCLASSIFIED

DEVLET İZLENİMLERİ VE SÖZLEŞMELERİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1. Türkiye'ye Amerikan askeri yardım kurulu, ve
2. Yunanistan'a Amerikan askeri yardım kurulu.

Bu tesisler NATO nun bir parçası olmayıp, Türkiye ve Yunanistan'la Amerika Birleşik Devletleri arasında mevcut ikili anlaşmalarla kurulmuş askeri misyonlardır. Bu iki kurul Amerika Birleşik Devletleri mütekabil emniyet ajansı adına Türkiye ve Yunanistana yapılan Amerikan ekonomik yardımının askeri bölümünü yürütmektedirler.

Bu iki kurul Türk, ve Yunan Kıt'alarının eğitim ve teçhizine yardım etmek suretiyle Güneydoğu Avrupa Müttelik Kara Kuvvetleri Kumandanına görevinde yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan bu iki kurulun eğitim faaliyeti NATO Karargahının eğitim sorumluluğu sahasına geçmektedir. Fakat faaliyet hiç bir zaman çalışır mahiyette değildir. Türkiye ve Yunanistan'a mümkün olan en iyi askeri duruma getirme gayesi ile sarfedilen bütün gayretleri koordine etme konusunda hiç bir müşkilat mevcut değildir.

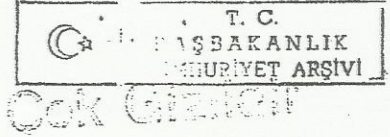
SON

030	01			35	216	16
-----	----	--	--	----	-----	----

NATO UNCLASSIFIED

Ek-5-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

5

KARARNAME

910

Eld

İngiltere Hükümeti ile Hükümetimiz arasında (ELİNT) mevzuunda varılan Anlaşmaya ait Protokolü , NATO Antlaşmasının 3 üncü maddesine istinaden, Hükümetimiz adına imzalaması hususunda Millî Savunma Bakanına yetki verilmesi; Millî Savunma Bakanlığınının 2/3/1961 tarihli ve 1460-3.61 Tek.sayıllı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 2 /3 /1961 tarihinde kararlaştırılmıştır.

080 18 01 02 158 46 15

Devlet Başkanı ve Başbakan

Adalet Bakanı

Maliye Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

Çalışma Bakanı

Devlet Bakanı ve
Başb. Yardımcısı

Millî Savunma Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Sanayi Bakanı

Devlet Bakanı

İçişleri Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Tarım Bakanı

Ba.-Ya. ve Turizm Bakanı

Devlet Bakanı

Dışişleri Bakanı

Ticaret Bakanı

Ulaştırma Bakanı ve
Bayındırlık B. Y.

İmar ve İşletme Bakanı

Dosya No:
100/81

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı: 6/ 4119

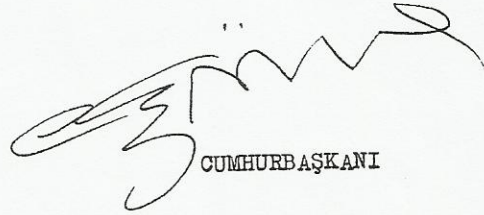
1-(CENTO) çerçevesinde Birleşik Kırallık Hükümeti tarafından Trabzon Liman inşaatında kullanılmak üzere bağış yoluyla gönderilen ilişik (1) sayılı,

2-Amerika Birleşik Devletleri'nde (Population Council)Müessesesi tarafından İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İstatistik Enstitüsü'ne bağış yoluyla gönderilen ilişik (2) sayılı,

Listelerde yazılı makine ve malzemelerin, her türlü ithâl vergi ve resimleriyle (damga resmi dahil) belediye hissesinden muaf tutulması; Millî Eğitim ve Bayındırlık Bakanlıklarının isteklerine dayanan Gümrük ve Tekel Bakanlığının 15/12/1964 tarihli ve 41199/94-70360, 94-70538 sayılı yazıları üzerine, 7479 sayılı Kanuna göre, Bakanlar Kurulunca 25/12/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

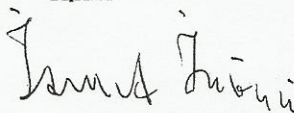
Ekli

2

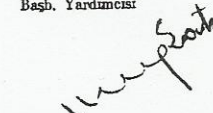

CUMHURBAŞKANI

030
18
01
18
80
4

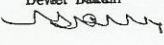
Başbakan

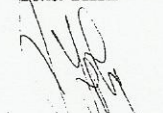
Devlet Bakanı ve
Başh. Yardımcısı

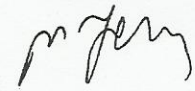
Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

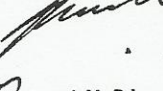
Devlet Bakanı

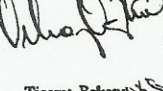
Adalet Bakanı

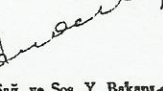
Millî Savunma Bakanı

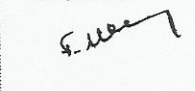
İçişleri Bakanı

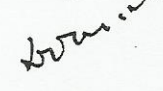
Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

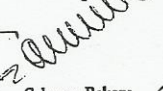
Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

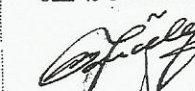
Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

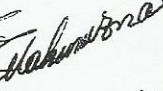
Güm. ve Tekel Bakanı

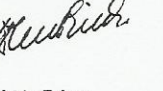
Tarım Bakanı

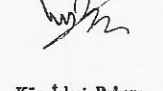
Ulaştırma Bakanı

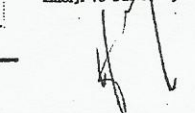
Çalışma Bakanı

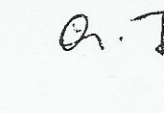
Sanayi Bakanı

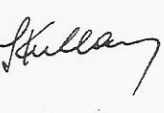
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

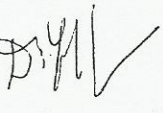
Turizm ve Tenzimat Bakanı

İmar ve İnkân Bakanı

Köy İşleri Bakanı

Dosya No :

62-345

1811

Ek-7.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GÜVENLİLİK ARŞİVİ

Worunge 1 olair cevap verdi

12/2

BA, SARAN

Ankara, September 8, 1962

Dear Mr. Vice President,

Thank you for your kind letter dated August 30, 1962.

I wish to assure you that your short visit to Turkey was a real pleasure for all of us.

I was very glad to have the opportunity of explaining to you the problems that Turkey is facing today. Your friendly understanding towards them was very encouraging. I am confident that our conversations will be extremely beneficial to the strengthening of the Turkish-American friendship and collaboration.

I also thank you very much for the thoughtful gift that you have so kindly sent to me. I will keep it as a very precious memento of your visit to Turkey.

Please accept the expression of my highest esteem and appreciation.

Sincerely yours,

İsmet İnönü

His Excellency
Lyndon B. Johnson
Vice President of the United States
of America
Washington 25, D.C.-U.S.A.

030	01			7	42	16
-----	----	--	--	---	----	----

Ek-8-

[1964] E11

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

HİNDİSTAN'IN KIBRIS MESELESİNDEKİ
TUTUMU

1. Hükümetimizin Kıbrıs meselesindeki tutumu ve güttüğü politikayı izah maksadiyle Hindistan Hariciye Nezareti ile sıkı ve devamlı temaslar yapılmıştır.

Bu temaslar esnasında Dışişleri Umumî Kâtibi Mr. Desah Hindistan'ın bu meseledeki görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

"Hint politikasının esası iki taraflı ihtilâflarda taraf tutmaktır. Zira, taraf tutulduğu takdirde, ihtilâfın izalesine hizmet edilmiş olmayıp ancak "confrontation"un şiddetlenmesine yardım edilmiş oluyor. Biz, ihtilâfların "confrontation" ile değil, "conciliation" ile halli taraftarız, ve daima bu yolda çalıştık. Bütün beynelmilel ihtilâflarda evvelemirde insan haklarını gözönünde tutmak lâzım gelir. Kıbrıs'ta iki cemaat olduğuna göre, her ikisinin de hakları vardır. Türk cemaati daha küçük olduğu için bugün hüküm süren ve her iki taraf halkına da zararlar ihtiva eden durumdan en fazla Türk cemaati ıstırap çekiyor. Kahire Konferansında mesele görüşüldüğü takdirde, bizim tutumumuz "conciliation"u tavsiye etmek olacaktır.

2. Hindistan Dışişleri Nâzırı Mr. Swran Singh 22 Eylül 1964 tarihinde Senatoda verdiği dış politika hakkındaki demecinde, Kıbrıs meselesine de temas ederek Hindistan'ın bu meseledeki görüşünü şu sözlerle izah etmiştir:

"Kıbrıs Hükümetinin hâlen karşılaştığı güçlükler muvacehesinde Hindistan'ın sempati ve desteğini ifade etmesi, temel prensipler mevzubahis olduğu zaman, küçük devletlere büyüklerden daha az ehemmiyet vermediğimizi göstermektedir. Kıbrıs son zamanlarda sömürgeçlikten kurtulmuş olup, yakın tarihi istiklâlden önceki Hindistan'ına benzemektedir. Birleşmiş Milletlerin tanıdığı bütün hak ve vecibelere sahip, müstakil, hükümler ve taraf tutmama siyasetine bağlı bir üyesi olan Kıbrıs'ın müstakil kalma hakkını Hindistan desteklemektedir. Kıbrıs'taki dahili mücadele demokratik prensiplere göre Kıbrıslılar tarafından halledilmelidir.

./..

3 -

030	01			64	394	28
-----	----	--	--	----	-----	----

3. Hindistan Başbakanı Şaştri, 27.11.1964 tarihinde kendisini ziyaret eden Büyükelçimize Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna götürülmüş olan Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak "şüphesiz ki, iki tarafı tatmin etmeyen bir hal şekline razı olmamak lâzım. Biz, hal çaresini istikfâle devamda görüyoruz" demiştir.

4. Kahire'deki Tarafsızlar Konferansında kabul edilen nihaf tebliğin Kıbrıs'a ait kısmı Hindistan tarafından kaleme alınmıştır. Tebliğin Kıbrıs'a ait kısmı tamamen Makarios'un arzusuna uygun olarak çıkmıştır.

5. Birleşmiş Millîtlerdeki Rum Delegasyonunun, Kahiredeki Tarafsızlar Konferansında Kıbrıs meselesi hakkında kabul edilmiş olan metnin bir benzerini karar tasarısı olarak hazırladığı ve buna Hindistan'ın "co-sponsor" olacağına duyulması üzerine, Hindistan Hariciye Nezareti nezdinde yeniden teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu teşebbüste Rum Karar tasarısındaki self-determination hükmünün aslında Kıbrıslı Rumların ENOSİS isteklerini maskeleyen için kullandıkları Kıbrıs Rum Liderlerinin mücadelelerinin ENOSİS gayesini güttüğünü belirten resmî beyanatlara gösterilmek suretiyle ifade edilmiştir. Hindistan'ın bu gizli maksada âlet olmaması için karar tasarısına sponsor olmaması istenmiştir.

6. Hindistan Hariciye Nezaretinde Türkiye işlerine bakan Mr. Sanyal Birleşmiş Milletler Asamblesine sunulmak üzere hazırlanan Rum karar tasarısının self-determination hükmünü ihtiva etmesi sebebiyle tasarıya "co-sponsor" olunmaması için New York'taki Hint Delegasyonuna talimat verildiğini Büyükelçiliğimize bildirmiş ve Hindistan'ın görüşünün Kıbrıs'ın tamamen müstakil ve tercihan taraf tutmayan bir devlet olarak bekası olduğunu tekrar etmiştir.

7. Kıbrıs meselesi hakkındaki Rum karar tasarısında mevcut self-determination hükmünün ENOSİS'e şamil olmayacağını ve Kıbrıs'ın müstakil kalacağına dair Rum delegasyonundan kat'î teminat alındığının Birleşmiş Milletler nezdindeki Hint delegasyonu tarafından Hint Hariciye Nezaretine bildirilmesi üzerine ve esasen Kahire Tarafsızlar Konferansının nihaf tebliğinin kaleme alınmasına Hindistan'ın da iştirak etmiş bulunması sebebiyle Hindistan bahiskonusu tasarıya co-sponsor olmak hususunda karar almıştır.

030 01 64 396 28

8. Hindistan'ın almış olduğu bu kararı "reconsiderer" etmesi için de teşebbüslerimiz olmuştur. Hint Hariciyesinin yetkililerine bizzat Makarios'un ENOSIS hakkında yaptığı en yeni beyanatlar da hatırlatılmak suretiyle Makarios'un istediği kararı Birleşmiş Milletlerden aldıktan sonra, ENOSIS'e gideceği hususunda bir şüphe mevcut olmaması lâzım geldiği izah edilmiştir.

Teşebbüslerimize rağmen, Hindistan'ın kararında bir değişiklik olmamıştır. Alınan intiba, Hindistan'ın Kahire'deki Tarafsızlar Konferansında kendisini taahhüde girmiş telâkki etmiş olması dolayısıyla Rum karar tésarisına co-sponsor olmayı kendilerini mecbur hissetmekte oldukları merkezindedir.

9. Hindistan'ın bu tutumu, takip etmekte olduğu tarafsızlık siyasetiyle kabill telif değildir. Tarafsızlık siyaseti Hindistanın Kıbrıs meselesinde hiç değilse ilgili devletlerden hiç birinin Karar projesine co-sponsor olmamasına icap ettirirdi.

10. Kıbrıslı Rum liderlerin aşikâr tutumu ve resmî demeçlerinin ışığında ENOSIS idealinden vazgeçildiği yolundaki bir teminata Hindistan'ın nasıl güvenebildiği caî sualdir.

Hindistan'ın yukarıda izah olunan tutumunda ısrarına Kıbrıs meselesini hal için kabul olunacak bir hal tarzının Keşmir meselesi için de kötü emsal teşkil edeceğinden korkmakta oluşları kadar Pakistanla olan dostluğumuzun ve Keşmir meselesinde Pakistan'ı destekleyen tutumumuzun sebep olduğu akla gelebilir. Zira, Kıbrıs'ın istiklâli ve toprak bütünlüğü fikrini ilk defa olarak ortaya atmış olan ve hâlen de bu istiklâlin devamı tezini savunan Hindistan'ın Kıbrıs'ın bağımsız statüsünü federasyon sistemi içinde devam ettirmesini isteyen Türkiye'nin görüşünü desteklememesi için başka bir sebep görülememektedir.

030	01			64	394	28
-----	----	--	--	----	-----	----

19. Şubat. 1964

KIBRIS MESELESİNDE SON GELİŞMELER

17. Şubat akşamı saat 22' de yapılan birkaç dakikalık oturundan sonra Güvenlik Konseyinin 24 saatlik tehir kararı vermesi üzerine, bu zamanı değerlendirmek maksadıyla bütün Delegasyonlarda ve bilhassa Genel Sekreter U-Thant'da hummalı bir faaliyet göze çarpmıştır. U-Thant'ın Konsey toplantısına hazırlık mahiyetindeki bu temas ve gayretleri başlıca iki noktada toplanmıştır:

- 1- Kıbrıs'a bir Milletler arası kuvvet göndererek biran evvel asayişin temini suretiyle gerginliğin izalesi,
- 2- Tarafsız arabulucular delaletiyle Kıbrıs ihtilâfına nihai hal çareleri araştırılması.

U-Thant'ın bu iki nokta üzerinde, ilgili bütün delegasyonlarla temas ettikten sonra hazırladığı teklifini dün Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Hükümetleriyle Güvenlik Konseyi üyelerine bir mektupla bildirdiği öğrenilmiştir.

Öte yandan, Güvenlik Konseyi dün saat 22'den bu sabah saat 2.30' a kadar 4.30 saat süren ilk oturumunu yapmıştır. Bu oturunda, sırasıyla İngiltere, Kıbrıs Rum, Türkiye ve Yunanistan delegelerinin yaptıkları konuşmalarda başlıca şu görüşler tebellür etmiştir:

1- İngiliz görüşü: a) Birleşmiş Milletlere karşı sorumlu bir kuvvetin Kıbrıs'a gönderilmesi, b) Barış kuvveti adada kaldığı müddetçe Türkiye, Yunanistan ve İngilterenin Garanti Anlaşmasının kendilerine verdiği yetkileri kullanmaktan vazgeçmesi.

2- Kıbrıs Rum görüşü: a) Kıbrıs'a gönderilecek askeri kuvvetin doğrudan doğruya Güvenlik Konseyi emrinde olması, b) Bu kuvvetin sadece dahili emniyet ve asayişini korumakla kalmayıp adanın toprak bütünlüğü ve istiklâlini de muhafaza etmesi, c) Garanti Anlaşması, ittifak Anlaşması, Londra ve Zürih muahedelerinin iptali.

Alınan haberlere göre, Birleşik Amerika ve İngiltere Hükümetleri mevcut anlaşmaların muhafazası hususunda ısrar gösterecekleri yolunda Türkiye'ye teminat vermişlerdir.

030	01		71	452	4
-----	----	--	----	-----	---

(Sayfa -2-)

Royter Ajansının bugün verdiği bir haberre göre, Güvenlik Konseyinin o
urumunda ileri sürülen mütenakız tekliflerden sonra U-Thant'ın dün yaptığı u
laştırma gayretlerinin başarı ihtimali çok azalmıştır. Hatta bazı çevrelerde
şimdiden kötümserlik havası başlamıştır.

Birbirine zıt fikir ve teklifler içerisinde cereyan eden Güvenlik Konseyi
müzakerelerinden ikincisi bu gece saat 22'de başlayacaktır. Bu oturumda Bir-
leşik Amerikave Sovyet Rusya delegelerinin söz alacağı umulmaktadır.

030 01 71 4524

MEVLET ANKARA GENEL MÜDÜR
BÜYÜKURİYET ARŞİVİ

TELEGRAM

11. 854.0

12

ANKARA

ELT SAYIN CEVAL GURSEL

ANKARA ==

Yol :

Servis İşareti :

Sıra no.	İlk merkez	Numara	Kelime	Verildiği tarih	saat	Orta merkez	Alındığı tarih	saat	İmza
++++++		279	KAYSERİ	829	45 10 18				M

KIBRISTAKI MASUM TÜRK HALKINA RUM BAREARLARCA YAPILAN

ALCAKCA TECAVUZ VE SALDIRILAR KARSISINDA HUKUMETİMİZİN

ALDIGI TEDBİR ENERJİK VE SOYUNA YAKISIR HAMLESİNİ

KAYSERİ ÖĞRETMENLERİ OLARAK CANDAN DESTEKLER GEREKİRSE

SANLI ORDUMUZ DA VAZİFE ALIYAGA HAZIR OLDUĞUMUZU

SAYGILARIMIZLA ARZ EDERİZ = ÖĞRETMENLER DERNEK BASKANI

AVNİ SEYHAN +++++

T.C.D. MEBURAN - İSMİR - 4873 - 1964

TELEGRAM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

TELEGRAM

Diyadin dışındaki memurlarından
dolayî mesuliyet kabul etmez

Yol :

Servis İşareti : SAYIN CEMAL GURSEL

Adresi : CUMHURBAŞKANI

ANKARA

Sıra no.	İlk merkez	Numara	Kelime	Verildiği		Alındığı		İmza
				tarih	saat	tarih	saat	
302	ANTAKYA	190	92	3/1	13/10	3/1	17/10	TALİHA

KIBRISTAKI TÜRK KARDEŞLERİMİZE BASTA MAKARIOS ÖLÜK ÜZERE EOKA MENSUPLARI VE HEMPALARININ REVA GÖRÜKLERİ HUNHARCA HAREKETLERİ ANTAKYA TÜRKORTODOKS

CEMAATİ OLARAK PROTESTO EYİYOR VE BU CEMATİNSANLIK HAREKETLERDE BULUNANLARI RILANETLİYORUZ KIBRISTAKI TÜRK KARDEŞLERİMİZİN KOBUNMASI VE DAVALARININ HALLİ

YOLUNDA SİZ BÜYÜKLERİMİZ VE HÜKÜMETİMİZ TARAFINDAN ALINAN CESURANE KARAR

LARI VE TAKDİRİNE SAYAN TUTUMU BUTUN KALBİMİZLE DESTEKLEDİĞİMİZİ VE KIBRISLI TÜRK KARDEŞLERİMİZE MADDE VE MANEYİ HER TÜRLÜ YARDAH YAPMAGA HAZIR OLDUGUĞU BİLDİRİR USTUN SAYGILARIMIZI SUNARIZ == ANTAKYA TÜRK ORTODOKS RUHANI RE

CEMAATİ BAŞKANI BUTSOZ İSA VE VEDİ F

1981 23620

(T C D D Mtbbaan - İsmir - 4222 - 1981)

MURİ

2

**SREDISNJI ODBOR
BOSANSKO-HERCEGOVACKIH I SANDZACKIH MUSLIMANA U EMIGRACIJI**

**COMITÉ CENTRAL
DES MUSULMANS DE BOSNIE, D'HERZEGOVINE ET DE SANDJAK EN EXIL**

Glavno Tajništvo

Secrétariat général

14, rue de l'École Polytechnique, Paris-5e — France

3 0 DEC. 1963

General Cemal GURSEL

Türkiye Cumhuriyeti

Zati Devletleri,

Hükümetinizin Kıbrıs'taki Türk ahâlisinin haklarını korumak yolunda gösterdiği siki tutumdan son derece mütehâssis olup, size derhal tebrikâtimizi bildirmek ve bu görülmemiş haksızlığa karşı girişilen harekati desteklediğimizi belirtmek isteriz.

Bosna, Hersek ve Sancak Müslümanları teşkilâtı adına, Kıbrıs'taki Türk ahâlisine bütün imkânlarınızla yardıma ve onların düşmanları müstebitlere karşı fiilen çarpışmaya hazır olduğumuzu bildiririz.

Kıbrıs'taki din kardeşlerimize gönüllü olarak iltihak etmek ve iflâh olmaz şoven haydutlar ile kara tethiş unsurlarına karşı beraberce çarpışmak üzere şimdiye kadar teşkilatımız azaları tarafından 2000 (iki bin) müracaat yapılmıştır.

Lâtfen durumu Kıbrıs'taki mes'ul Türk liderlerine duyurmanızı ve ezeli düşmanlarımızın bu hainane taarruzları ile hayatlarını kaybeden bütün masumlara kardeş taziyetlerimizin iletilmesini rica ederiz.

Zati Devletlerine üstün saygılarımızla,

Bosna, Hersek ve Sancak müslümanları

İcra Komitesi adına,

Genel Sekreter: Derviş Şehović

030 | 01 | | | 40 | 236 | 20

Derviş Şehović

Ek-11-

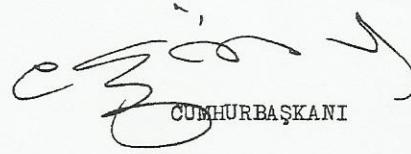
T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı: 6/3199

Eki

Kıbrıs meselesi hakkında görüşmelerde bulunmak maksadıyla Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'un vaki daveti üzerine Başbakan İsmet İnönü'nün, eşi Bayan İnönü ve Özel Kalem Müdürü Necdet Calp ile Özel Doktor Prof.Zafer Paykoç'un Vaşington'a gitmeleri ve bu görüşmelere katılmak üzere Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Prof. Dr.Nihat Erim, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Siyasal Yardımcısı özel görevli Büyükelçi Halûk Bayülken, Tuğgeneral Turgut Sunalp, Dışişleri Bakanlığı Başhukuk Müşaviri Prof.Dr.Suat Bilge ve Güvenlik Memuru B.Nâzım Gürtekin'in de Vaşington'da bulunmaları ve heyetin yapacağı büro, taşıt ve sair temsil masraflarının kabulü; Dışişleri Bakanlığının 19/6/1964 tarihli ve 114.109/Pr.-238 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 20/6/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

178/36/3
036 18 01

Dosya No :
105-4
846

Başbakan
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Adalet Bakanı
Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı
Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı
Bayındırlık Bakanı
Ticaret Bakanı
Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
Güm. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
Sanayi Bakanı
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
Turizm ve Tırtım Bakanı
İmar ve İskân Bakanı
Köy İşleri Bakanı

#k-12-

MEVLET ARSIVLERI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

35 East Mahoney Avenue,
MESA, ARIZONA,
U. S. A.,
4th of JULY 1964

Dear General Inonu:

GREETINGS go to you in far-away
Ankara from the Valley of the Sun - Arizona, U.S.A. !
We hope that our message finds you in good health, and
that you are getting along well after your long journey
to the United States. It has been our intentions to
write to you for such a long time.

In years gone by my wife and I have
read and heard much about you just as many Americans
have. We know of your long distinguished military
career, and of your success as a statesman and leader
in Turkey. Therefore, my wife and I were delighted when
you decided to come to our country for a visit with
President Johnson but Alas, you did not stay long
enough. COME BACK TO AMERICA so that you can meet
the people and travel through the states - particularly
to the Grand Canyon State of Arizona !

Attached is a newspaper picture taken
at the White House with our President Lyndon B.
Johnson. We hope that you enjoyed your visit with our
President, and that you were treated well.

Haven't you a photo of some kind that
you will personally sign and send to us in Mesa,
Arizona ? The kindness would be appreciated, and the
photograph would be proudly placed over our desk.
Please do oblige us, General Inonu. Hearing from you
would make our day a happier one.

Very sincerely,

K. H. Browne
K. H. Browne

030	01			8	46	15
-----	----	--	--	---	----	----

LBJ G greets Inonu

HERE FOR CYPRUS TALKS -- President Johnson greets Turkish Premier Ismet Inonu just after the latter landed by helicopter from Williamsburg, Va. on the White House grounds today. The president and the Turkish leader will explore all possible ways of averting war between Greece and Turkey over the Cyprus issue. (UPI Telephoto)

Devlet Arşivi

[1965]

Memleketimizde yetiştirilmekte olan Afyon-Haşhaş hakkında
Not:

Bir çok Devletler uyuşturucu maddeleri ihtiva eden bitkilerin ekimini bazı müeyyicelerle menetmek veya sıkı kontrol veya sınırlamalara tabi tutmak zorunda kalmışlardır.

Bu bakımdan 1953 yılında Birleşmiş Milletlerce Ekonomik ve Sosyal Konseyde hazırlanarak kabul edilen ve Milletlerarası mer'i bütün afyon mevzuatını içine alan 1953 Protokolunun 1961 yılında tasdik edilerek memleketimizde yürürlüğe konulmasına başlanılmıştır.

Bu Protokol ve Anlaşmaya giren müstahsil memleketlerin afyon hakkındaki milli mevzuatının buna göre değiştirilmesi için başta Amerika olmak üzere Birleşmiş Milletlerce talep ve teşebbüslerde bulunulmuştur.

Afyonun meşru olmayan ticaret ve kullanılmasında insanlığı korumak için gerekli teabirleri alan bu anlaşmalar karşısında ve Birleşmiş Milletlerin yıllık toplantı raporlarında, Ortasark'taki afyon kaçakçılığının menşeinin, Türkiye olarak gösterilmesi sebebiyle, Hükümetimizin dıştaki itibarını korumak ve bu suretle Milletlerarası Anlaşmaların isteklerini nisbeten yerine getirmek ve memleketimizin şartları içinde ekici menfaatlerini de gözönünde bulundurmamak maksadıyla 1959 yılında, 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 5759 sayılı Kanunla değişik 6, 18 ve 27 nci maddeleri 7368 sayılı Kanunla değiştirilmiştir.

7368 sayılı Haşhaş Ekimi Kanunu Ticaret ve Tarım Bakanlıkları tarafından her yıl müştereken haşhaş ekimi hakkında yapılacak işlemleri tesbit ederek Bakanlar Kurulunun onayına arz edilmesini emirdir.

Her yıl Toprak Mahsulleri Ofisince, üç evvelki yıl içinde ihraç edilen ve satılmış olan afyon miktarlarına dünya piyasası ihtiyaçlarına ve mevcut stoklara göre o yıl içinde ne miktar afyon elde edilmesi icabedeceği ve bu itibarla daha evvel tesbit edilmiş bulunan ekim bölgeleriyle bu bölgelerden afyon sütü toplanmasına müsaade edilen mahallerin olduğu gibi muhafazası, tahdidi veya artırılması lâzımgelip gelmiyeceği hususları bir raporla Nisan ayı sonuna kadar Ticaret Bakanlığına bildirilir, Ticaret Bakanlığı mütalâasını ilâve ederek bu raporu Mayıs ayı sonuna kadar Tarım Bakanlığına gönderir. Tarım Bakanlığınca haşhaş ekilecek bölgeleri, bunların hangisinde veya hangi mahallerinde afyon sütü toplanacağı ve nerelerde süt alınmayıp yalnız tohumlardan istifade edileceğini, haşhaş ekilmesine müsaade edilecek yerlerde diğer ürünlerin yetişmesine elverişli bulunmadığını ve bu bölgelerde oturan ekicinin diğer ziraat dallarıyla meşgul olup olmadığı

030 07 23 133 11

hususlarını gözönünde tutmak suretiyle tesbit ederek keyfiyeti Bakanlar Kurulunun onayına arz eder.

Haşhaş Ekimi Kanununun uygulanması hususunda her yıl alınması icabeden tedbirlere ait esaslar 3203 sayılı Tarım Bakanlığı Görev ve Kuruluş Kanununun 7 nci Maddesi gereğince Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Teşkilâtında kurulan " Ticaret ve Sanayi Nebatları" Şubesi ile Ticaret Bakanlığı arasında müştereken tesbit edilir. Bu Kanununun ek 3 üncü maddesi gereğince hazırlanmış olan Yönetmelik hükümlerinin haşhaş ekimine izin verilen il ve ilcelerde uygulanması, Vali, Kaymakam Teknik Ziraat Teşkilâtı, Toprak Mahsulleri Ofisi veya Ziraat Odası Mümnessili, Mahalli Belediye Meclisince seçilecek bir üye veya haşhaş ziraatinden anlıyan il veya ilce halkından seçilecek bir kimseden meydana gelen heyetlerce sağlanır.

Ticaret Bakanlığında Tarım, Sağlık ve Sosyal Yardım, İçişleri, Dışişleri ve Toprak Mahsulleri Ofisi temsilcilerinden kurulu Bakanlıklararası Üyüştürücü Maddeler Koordinasyon Komitesi vardır. Bu Komitede üyüştürücü maddeler üzerindeki geçitli konular konuşulur.

Genevre'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine bağlı bulunan Üyüştürücü Maddeler Şube Müdürlüğünde Dışişleri Bakanlığında daimi bir delegemiz bulunur. Yukarıda zikri geçen 1953 Protokolüne göre yapılan işler müzakere edilir ve buna göre kaçak afyonların menşeleri tetkik ve tesbit edilir. Toplantılar gizlidir. Bunların mensup oluukları devletlere verdikleri raporlar da gizlidir. Oradaki temsilcimiz lüzumlu hususları Dışişlerine bildirir. Oradan Ticaret Bakanlığına intikal ettirilir. Konunun alâkası itibariyle İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım, yahutta Tarım Bakanlığı ile temas edilerek neticeler tesbit edilir ve Koordinasyon Komitesinden geçirilir. Ondan sonra lüzumlu yerlere intikal ettirilir.

Dünyaada haşhaş ekimi yapan milletler, Hindistan, Afganistan, İran, Bulgaristan, Yugoslavya, ~~ve~~ Rusya, Yunanistan ve Türkiyedir.

1964 de alınan Bakanlar Kurulu Kararına göre 16 ilimizde haşhaş ekimi yapılmıştır. Bunlardan sekizinde haşhaş ekimi kaldırılacaktır. (Ankara, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Denizli, Çal ve Çivril ilceleri hariç) Konya, Kütahya ve Manisa).

Bu yıl haşhaş ekilecek olan iller aşağıdadır.

Afyon, Amasya, Çorum, İsparta, Malatya, Tokat, Uşak ve Denizli'nin Çal ve Çivril ilceleri'dir.

Ortışark'taki üyüştürücü maddelerin kaçakçılığı dolayısıyla 1953 Protokolü gereğince haşhaş ekimi sahalarına azaltmak mecburiyetindeyiz. Birleşmiş Milletlere karşı olan taahhüdümüz de bunu gerektirmektedir. Toprak Mahsulleri Ofisinin elinde halen 300 ton afyon stoku vardır.

1963-64 yılında 25 ilde 280.000 Dekar arazi ekilmiş ve mahsul zarar gördüğü için 85 ton mahsul alınmıştır.

030 01 | | 23 113 111

1964-65 yılında 16 ilde 249626 Dekar arazi afyon ekilmiş olup istihsal 200-250 ton arasında tahmin edilmektedir.

Afyon ekiminin yasaklandığı illerde afyonun yerini tutacak diğer bitkilerin yetiştirilmesi hususuna Tarım Bakanlığı temin etmektedir. Müstahsil afyonun kilosunu Ofise 100 liradan vermekte halbuki kaçak olarak 250 liraya satılmaktadır. Bir kilo afyon sınırınızdan geçince 1000 liraya satılmaktadır. Eşylü kaçakçılıktan çok faydalandığı için afyon ekiminde ısrar etmektedir.

Not:

Ticaret Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı Sami Tunç ve Tarım Bakanlığı Ticaret ve Sanayi Nebatları Şube Müdürü Hacı Mutkan'dan faydalanılmıştır.

İlâve istenen İller:

Yozgat
Nevşehir
Malatya
Eskişehir

030	01			23	133	11
-----	----	--	--	----	-----	----

Uyusturucu Maddeler konusunda 1953 New-York
Protokolunun Hükümetimize tahvil ettiği
Vecibeler.

-----

1 - Tıbbi ve ilmi maksatlarla kullanılacak uyusturucu maddelerin ihtiyac miktarlarının tesbit edilmesi ve Birleşmiş Milletler ilgili makamlarına bildirilmesi.

2 - Afyon stokunun hiç bir şekilde 702.481 Kg.'ı geçmemesi.

3 - Haşhaş ekiminin ve afyon istihsalinin kontrol edilmesi.

4 - Haşhaş ekilen sahanın yüzölçümü ile bu sahadan elde edilen afyonun miktarının her yıl Birleşmiş Milletler ilgili makamlarına bildirilmesi.

5 - Memleketimizde uyusturucu maddelerle ilgili olarak;

- a) Muhtelif mercilere verilen görevler,
- b) Alınacak kanuni ve idari tedbirler,
- c) Protokolün tatbiki,
- d) İstatistik bilgileri,

hakkında tarzım edilecek raporlarla formlerlerin tayin edilen zamanlarda Birleşmiş Milletler ilgili makamlarına gönderilmesi.

6 - Kaçakçılığın önlenmesi ve bu konuda ilgili memleketlerle işbirliği yapılması ve bu memleketler arasında lüzumlu malûmatın tesisi.

6

Afyon İstisnâî Subhalarına ait Liste

İller	İstisnâî edilen afyonluların mor- fin nisbeti %	T.M. Ofisine teslimi Serafer afyon mük- tari TON		T.M. Ofisine fiilen teslim edilen af- yon miktarı TON		Afyon İstisnâî Subhaları		
		1962	1963	1962	1963			
Hesap ekilecek ve afyon istisnâî edilecek yerler		505	489	380	119	85	31	İlin tamamı
Afyon	14,91	107	102	95	21	20	3	Çel,Çivril İlçeleri
Denizli	12,67	145	145	119	37	34	6	İlin tamamı
İzmir	15,10	114	112	100	10	9	5	İlin tamamı
Uşak	13,06	25	34	26	3	3	1	Merkez ve Merkez İlçeleri
Aksu	12,37	17	23	20	2	2	1	Merkez,Osmanoğk İlçeleri
Çorum	12,11	44	31	9	3	3	3	Merkez,Akçadağ İlçeleri
Kelkit	8,50	26	39	18	5	4	1	Zile,Erbas,Niksar İlçeleri
Tokat	12,07	12	12	3	4	3	1	Beypazarı,Kallikam İlçeleri
1965-1966 yılında hesap ekimi ve ek edilecek iller		48	42	40	4	5	2	Merkez,Dursunbey,Sındırgı İlçeleri
Aksu	11,76	60	147	140	8	6	2	İlin tamamı
Balıkesir	11,81	12	11	12	3	3	2	Merkez,Göynük,Gerede,Mudurnu İlçeleri
Bilecik	12,30	46	66	50	12	15	2	İlin tamamı
Ela	11,09	37	35	11	8	12	2	Merkez,Acıpayım,Çarşak,Dezîrli,Devres,Buldan,Çameli,Çiney,Kale,Sarayköy İlçeleri
Eskişehir	11,63	80	79	22	43	36	8	Akşehir,İlgaz,Beyselir İlçeleri
Denizli	11,98	67	89	80	19	21	5	İlin tamamı
Konya	12,24	80	86	70	4	4	2	Kula,Salıhlı,Selendi,Sarıgül,Denizli İlçeleri
Kütahya	11,25	47	51	-	4	4	-	Sivrihisar,Seyitgazi,Mihalıççık İlçeleri
Karşı	11,98	32	30	-	1	0,767	-	Derende,Hekimhan,Yeşilyurt,Argoven İlçeleri
Bu defa ekim ve afyon istisnâî sahalarına dahil edilmesi istenilen yerler		-	0,250	-	0,466	0,069	-	Urşup İlçesi
		2	6	-	-	-	-	Akdagmadeni,Çekerek,Sorgun İlçeleri.

Bunlar yalnız afyon istisnâî edilebilir yerlerdir.
Afyon vilayetine tahminen istisnâî edilecek miktarı bu listeye girilmelidir.

030 01 23 105 11

030 01 23 135 11

4

5

Memleketimizde haşhaş ekimine ve afyon istihşaline ait durumun gözden geçirilmesi ve bu hususta mevcut anlaşma ve protokollara riayeti sağlayacak tedbirlerin alınması hakkında müşterek rapor.

Uyusturucu Maddeler iptilasi, insanlık için arzettiği tehlike dolayisiyle, çok eski zamanlardanberi, üzerinde önem ve hassasiyetle durulan bir konu olmuştur.

Bu sebeple meşrú olmayan uyusturucu maddeler ticaretine mani olmak için 1912, 1925, 1931, 1936, 1946, 1948, 1953 ve 1961 yıllarında milletlerarası anlaşmalar aktedilmiş ve bunlara, sonuncusu hariç, Türkiye'de iltihak etmiştir. 1961 Tek sözleşmesinin tasdikine ait Kanun Tasarısının da Millet Meclisinden geçerek Senato Komisyonlarında incelenmesine başlanmış ve devam edilmektedir.

Memleketimiz bu anlaşmalara paralel olarak millî mevzuatına gerekli hükümleri koymuş ve idari tedbirleri almış olmakla beraber faillerine büyük menfaatler sağlaması bakımından çok cazip olan afyon kaçakçılığının önlenmesi, istenilen ölçüde, mümkün olmamıştır. Bu cihet memleketlerin yıllık kaçakçılık raporlarında devamlı olarak yer aldığı gibi Birleşmiş Milletler bünyesindeki ilgili teşekküller ve bu teşekküllerin zaman zaman gezdirdikleri misyonların raporlarında da yer almış bulunmaktadır.

Bu ithamların mübalâğalı olanları da mevcut bulunmakta, ve bunlar her vesilede cevaplanmakta ise de yapılan ithamlarda hakikat payının küçümsenemeyecek bir nisbette mevcut olduğunu kabul etmek de kaçınılamıyacak bir keyfiyettir. Şöyle ki, 1957-1966 yıllarını içine alan 10 senelik devrede yapılan ekim sahasına nazaran Toprak Mahsulleri Ofisine teslim edilen miktarları ve hektar başına verimi gösteren aşağıda maruz tablo tetkik edilince gayri meşru ticarete intikal eden miktarın ithamları haklı gösterecek bir seviyede olduğu esefle müşahade edilmektedir.

Yılı	Ekim sahası Hektar	Ofisin satın aldığı Ton	Hektar başına verim	
			kilo	gr.
1957	37900	49	1,292	
1958	34000	162	4,765	
1959	30000	176	5,867	
1960	42000	366	8,714	
1961	38700	182	4,703	
1962	26000	326	9,055	
1963	38000	287	7,553	
1964	28000	83	2,964	
1965	24000	86	3,583	
1966	22300	133	5,964	
	330900	1850	5,591	

030 01 82 516 8

E. Günay

Başkan
Sait Burat
Başbakanlık Kanunlar
ve Kararlar Tetkik
Dairesi Azası

Samî Tuncay
Ticaret Bakanlığı İkticaret
Genel Müdür Kuavini

Ekrem Günay
Tarım Bakanlığı
Ziraat İşleri Gn.
Md. Fen İşleri Başkan

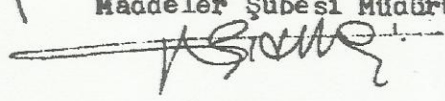

H. Elver
İçişleri Bakanlığı
Temsilcisi
Emniyet Gn. Md.
5. Şube Müdürü

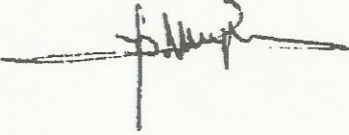
Hürrem Balkan
Toprak Mahsulleri Ofisi
Afyon İşleri Müdürü

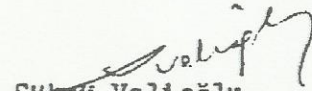
Hasan Çivitci
Ticaret Bakanlığı İcti-
caret Genel Md. Uyuşturucu
Maddeler Şubesi Müdürü

Burhanettin Mumcuoğlu
Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar
Tetkik Dairesi Aza yardımcısı

Şükrü Velioğlu
Tarım Bakanlığı Ziraat İş. Genel
Müd. 2. Şube Müdür Kuavini

CH

030	01			82	516	8
-----	----	--	--	----	-----	---

6

Ekim yapacak illerin (1960 - 1964 yılları) haşhaş ekim sahalari, ekim sahasina göre randiman, morfin dereceleri ve alim miktarlarini gösterir cetvel

İller	Morfin Derecesi	1960 - 1964 HAŞHAŞ EKİM SAHALARI HEKTAR OLARAK					HEKTAR/KG. OLARAK 1960 - 1964 Randimanları					TON OLARAK 1960 - 1964 AFYON ALIMLARI				
		1960	1961	1962	1963	1964	1960	1961	1962	1963	1964	1960	1961	1962	1963	1964
Afyon	14,91	11314	11500	10100	9790	7600	11,5	6,5	10,6	7,9	3,9	121	74	119	85	31
Amasya	12,37	439	853	896	1119	661	3,2	4,1	4,4	5,3	2,2	1	2	3	5	1
Bilecik	12,30	1626	1354	1200	2946	2800	2,8	0,8	3,1	3,6	0,9	6	2	8	6	2
Burdur	11,63	1274	1225	929	1336	1000	8,1	7,2	10,8	11,6	7,1	11	8	12	15	2
Çorum	12,11	234	557	597	724	547	5,7	3,0	2,7	4,7	1,9	1	1	2	2	1
Denizli	12,67	3115	2994	2900	2756	2136	13,2	4,1	9,3	9,5	2,3	42	9	29	29	5
İsparta	15,10	2224	3309	2900	2872	2391	13,0	3,9	10,3	7,9	2,1	43	17	37	34	6
Konya	11,24	7334	2970	3400	3299	950	7,2	8,0	11,6	9,7	10,5	57	20	43	36	8
Kütahya	11,25	1937	1532	1750	1783	1600	18,3	13,10	11,4	12,8	3,7	24	11	19	21	5
Tokat	12,07	391	631	900	1112	456	4,4	3,5	6,3	5,0	3,3	2	2	5	4	1
Uşak	13,06	2975	2730	2292	2244	2000	6,0	3,2	7,0	6,1	2,3	15	3	10	9	5

Ekimden menedilecek illerin (1960 - 1964 yılları) haşhaş ekim sahasina göre randiman, morfin dereceleri ve alim miktarlarini gösterir cetvel

İller	Morfin derecesi	1960 - 1964 HAŞHAŞ EKİM SAHALARI HEKTAR OLARAK					1960 - 1964 Randimanlar HEKTAR/Kg. OLARAK					1960 - 1964 AFYON ALIMLARI TON OLARAK				
		1960	1961	1962	1963	1964	1960	1961	1962	1963	1964	1960	1961	1962	1963	1964
Adıyaman	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ankara	11,76	283	200	490	268	100	4,3	10,0	10,2	12,9	0,7	4	2	4	3	1
Balıkesir	11,81	2064	1781	1600	1611	1651	2,1	2,9	2,7	2,8	2,4	6	5	4	5	2
Bolu	11,09	309	292	257	238	241	7,0	6,7	11,7	9,2	5,8	2	2	3	3	2
Elâzığ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eskişehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malatya	8,50	550	963	1600	1271	193	2,4	1,7	1,9	2,7	1,5	1	2	3	3	3
Manisa	11,98	3615	3544	1998	2034	1600	5,3	3,2	3,9	2,6	0,9	10	3	4	4	2
Nevşehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-15-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı : 6/12638

Eki

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) çerçevesinde, "İran, Pakistan ve Türkiye arasında Ortak Amaçlı Teşebbüslerin Geliştirilmesi ve İşletilmesi ile ilgili Anlaşma" nın, Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarı Turgut Özal tarafından 6 Kasım 1967 tarihinde;

"İran, Pakistan, Türkiye arasındaki RCD Jüt Tesisi Anlaşma Muhtırası" nın, Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı Müşaviri Suat Varoşoğlu tarafından 27 Ocak 1968 tarihinde,

"İran, Pakistan, Türkiye arasında Sürtünmesiz Bilyalı Yataklar Limited hakkındaki Anlaşma Muhtırası" nın Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı KİBİ Grubu Başkanı Ekrem Pakdemirli tarafından 5 Ağustos 1968 tarihinde,

"Pakistan ve Türkiye arasında, RCD Tungsten Karpit Projesi ile ilgili, Bohler Sert Maden ve Takım Sanayi ve Ticaret A.Ş. hakkındaki Anlaşma Muhtırası" nın Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı KİBİ Grubu Başkanı Ekrem Pakdemirli tarafından 28 Kasım 1968 tarihinde,

"Pakistan ve Türkiye arasında, Pakistandaki Ultramarin Mavisi Projesi ile ilgili Anlaşma Muhtırası" nın Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı KİBİ Grubu Başkanı Ekrem Pakdemirli tarafından 10 Mayıs 1969 tarihinde,

Hükümetimiz adına imzalanmalarının, imza tarihlerinden itibaren geçerli olmak üzere, kabulü; Dışişleri Bakanlığının 20/10/1969 tarih ve İBEİ: 450 .281-RCD/69-848 sayılı yazısı üzerine, 31 Mayıs 1963 tarih ve 244 sayılı Kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 31/10/1969 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

S. Demirel

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

F. H. Özal

Millî Savunma Bakanı

2. C. Özal

İçişleri Bakanı

İ. Özal

Dışişleri Bakanı

D. Özal

Mahre Bakanı

M. Özal

Millî Eğitim Bakanı

M. Özal

Bayındırlık Bakanı

B. Özal

Ticaret Bakanı

T. Özal

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

S. Özal

Sanayi ve Tekel Bakanı

S. Özal

Tarım Bakanı

T. Özal

Ulaştırma Bakanı

U. Özal

Çalışma Bakanı

Ç. Özal

Sanayi Bakanı

S. Özal

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

E. Özal

Turizm ve Tanıtma Bakanı

T. Özal

İmar ve İskan Bakanı

İ. Özal

Köy İşleri Bakanı

K. Özal

Orman Bakanı

O. Özal

Dosya No :

107-12
1594

19 01 02 2411754

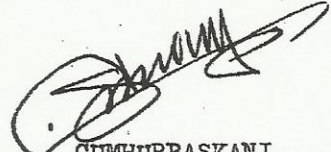
T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ
KARARNAME

Sayı: 6/ 8310

Bklt

1

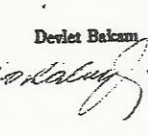
28/4/1967 tarihli ve 6/8107 sayılı Kararname ile verilen yetkiye dayanılarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İmparatorluk Hükümeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti arasında, üye memleketlerin ticaretteki engellerin kaldırılması ve bu suretle bölge içi ticaretin gittikçe artmasında devamlılık sağlanması yolundaki arzuları ve (RCD) bölgesi içinde çok taraflı bir ödeme sistemi kurulması hakkındaki mutabakatları uyarınca, 25/Nisan/1967 tarihinde Ankara'da imzalanan ilişik Anlaşmanın (1/1 Temmuz/1967 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere) onaylanması; Ticaret Bakanlığının 24/5/1967 tarihli ve 213-115-9230 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 10 /6 /1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

030 18 01 20A 47 17

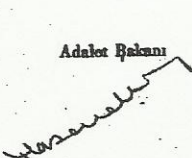
Başbakan
S. Binal

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

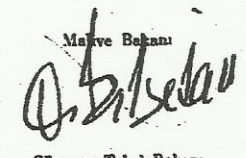

Devlet Bakanı

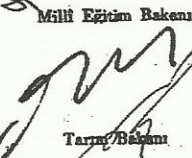

Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Malîye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi Bakanı

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

Turizm ve Tenzimat Bakanı

İmar ve İskân Bakanı

Köy İşleri Bakanı

Sosya. No.
70-23
813

**ÇOK TARAFLI ÖDEME İŞLEMLERİ İÇİN
RCD BİRLİĞİ ANLAŞMASI**

Üye memleketlerin, ticaretteki engellerin kaldırılması ve bu suretle bölge içi ticaretin gittikçe artmasında devamlılık sağlanması yolundaki arzuları ve RCD bölgesi içinde çok taraflı bir ödeme sistemi kurulması hakkındaki mutabakatları uyarınca İran, Pakistan ve Türk Hükümetleri Çok Taraflı Ödeme İşlemleri ile ilgili RCD Birliği kurulmasını kararlaştırmışlardır. Söz konusu işlemler aşağıdaki hususları ihtiva edecektir:

1- Bu anlaşma bölge - içi ticarete uygulanacaktır. Görünmeyen kalemler, hudut ticareti, ve harp malzemesi için yapılacak ödemeler bu anlaşmanın kapsamı dışında tutulacaktır.

2- Üye Hükümetler arasındaki hesapların otomatik tesviyesini temin amacıyla bir kredi sistemi tesis edilir.

Her Üye Hükümet, diğer iki hükümetten herbirine ayrı ayrı iki milyon A.B.D. Dolarına kadar kredi açacaktır. Bu limidin aşılması halinde, borçlu aşılma kısmı, 30 günü geçmiyen bir müddet içinde alacaklı için sayıyı kabul konvertibl dövizle ödeyecektir.

3- (2) maddede söz konusu edilen iki milyon A.B.D. Dolarlık kredi limiti karşılıklı rıza ile değiştirilebilecektir.

4- İşlemlerin kaydı maksadıyla, her üye memleket Merkez Bankası, diğer iki üye memleket Merkez Bankalarının her biri adına A.B.D. Doları ile tutulacak bir hesap açacaktır. Bu hesap faizsiz ve banka masraflarından muaf olacaktır.

5- İşlemlerin kıymeti A.B.D. doları şeklinde ifade edilecektir. İhracatçılara ödemeler kendi milli paraları ile yapılacaktır.

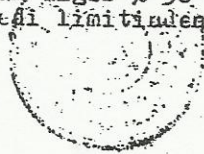
6- Hesap dönemi 1 Temmuz'da başlayacak ve 30 Haziran'da sona erecektir.

7- Hesapların tesviyesi aşağıdaki şekilde yapılacaktır:

A) Önce her hesabın borç ve alacak kalemleri yekdiğeri ile mahsup edilecektir.

B) Üç üye memleket hesaplarının bakiyeleri her senenin 30 Haziranı itibariyle tesbit edilecek ve üç Merkez Bankası hesaplarının yekdiğeriyle karşılaştırılması suretiyle mahsubu yapılacaktır. Bu amaçla üç Merkez Bankası temsilcileri, yukarıda zikredilen tarihten itibaren bir ay içinde Teknik bir hey'et olarak Ankara'da toplanacak ve mahsup işlemini yürüteceklerdir.

C) 30 Haziran olarak kabul edilen hesap dönemi sonu itibariyle kalacak bakiyelerin % 50'si 30 gün zarfında borçlu tarafından, alacaklıların kabul edeceği konvertibl dövizle alacaklıya ödenecektir. Borcun diğer % 50'si ilgili memleketin müteakip hesap dönemindeki kredi limitinden düşülmek suretiyle devredilecektir.

EV 41 17
207 41 17
01
18
030

8- Bu Anlaşma hükümleri üye memleketlerin ticaret politikalarına, gümrük, kambiyo kontrolüne ve diğer kanun ve nizamlarına tâbi olacaktır.

9- Üye Hükümetler, halen aralarında mevcut iki taraflı ticaret anlaşmalarının, burada mutabık kalınan hususlara aykırı olabilecek hükümlerini, Üye hükümetler tarafından lüzumlu görüldüğü nisbette değiştirmek üzere gözden geçireceklerdir.

10- Bu Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ve bu Anlaşmaya göre fiili işlemlere başlamadan evvel, üç memleketin Merkez Bankaları temsilcileri, bu Anlaşmanın uygulanmasına ilişkin geçitli teknik teferruatı görüşmek üzere toplanacaklardır.

11- Bu Anlaşma 1 Temmuz 1967'de yürürlüğe girecek ve başlangıçta bu tarihten itibaren iki yıllık bir devre için yürürlükte kalacaktır. Bundan sonra Anlaşma, Üye hükümetlerden herhangi biri tarafından hesap yılının sonundan en az üç ay evvel feshi ihbar edilmedikçe yıldan yıla kendiliğinden uzatılmış sayılacaktır.

12- Bu Anlaşmanın sona ermesi üzerine, Üç Merkez Bankaları hesaplarında görünen net borç bakiyeleri, Anlaşmanın sona erme tarihinden itibaren altı ay içinde mal ihracı suretiyle ödenmektedir. Bu sürenin sonunda kalacak herhangi bir bakiye alacaklı için şayanı kabul konvertibl dövizle derhal ödenecektir.

25 Nisan 1967 tarihinde, Ankara'da imzalanmıştır.

İran İmparatorluk
Hükümeti adına
(imza)
Khoğadad Farmanfarmaian

Pakistan İslam Cumhuriyeti
Hükümeti adına
(imza)
M. Raschid

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti adına
(imza)
Celil Vayisoğlu

030	18	01	207	41	13
-----	----	----	-----	----	----

Ek-17-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/ 8645

25/7/1972 tarihli ve 7/4781 sayılı Kararnameye ektir.

Trakya Bölgesi ileri savunmasının güçlendirilmesi amacıyla, NATO programının 22 inci diliminde inşası kararlaştırılan tahkim tesisleri için gerekli araziye, istimlak harita ve listelerinin düzenlenmesinden sonra 6830 ve 4/11/1960 tarihli ve 122 sayılı kanunların öngördüğü formaliteler tamamlanmak üzere, elkonulması; Milli Savunma Bakanlığının 26/7/1974 tarihli ve NATO ENF.D. 6112.2/745/74/İst.Eml.Ş.(kara) sayılı yazısı üzerine, 6830 sayılı Kanun'un 27'nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 30 /7 /1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Tevfik Ş. Kuvvet
CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 318 48 20

-2-

Başbakan

Devlet Bakanı
Başbakan Yrd.

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı V.

Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Çada - Tar. ve Hay. Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi ve Tek. Bakanı

En. ve Tab. Kay. Bakanı

Dosya No :

Turizm ve Tan. Bakanı

İnhar ve İskan Bakanı

Eğy İşleri ve Koop. Bakanı

Orman Bakanı

Genç. ve Spor Bakanı

124-6
1299

Ömer Büyükt

Ömer Büyükt

Ömer Büyükt

Ömer Büyükt

Ömer Büyükt

GİZLİ

T. C.
MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI

ANKARA

26 Temmuz 1974

İK. ve TEKNO:6112.2/745/74 NATO ENF.D. :İst.Eml.Ş.(kara)

KONU : Müstaceliyet Kararnamesi

BAŞBAKANLIĞA

İLGİ : Bakanlar Kurulundan alınan 25 Temmuz 1972 gün ve 7/4781 sayılı
Müstaceliyet Kararnamesi

1. Trakya Bölgesi İleri Savunmasının güçlendirilmesi amacıyla; NATO Programının 21 nci diliminde inşa olunan; Makinalı Tüfek yuvaları, geri tapanesiz top mevzileri, tank hendekleri, irtibat hendekleri, komuta ve gözetleme yerleri için gerekli arazinin kamulaştırma işlemleri İLGİ Müstaceliyet kararnamesi uyarınca sonuçlandırılmıştır.

2- Aynı amaçla; NATO Programının 22 nci diliminde inşaatı kararlaştırılan tahkim tesislerinin ihalesi yapılmış olup; sözkonusu tesisler için gerekli arazinin istinlak liste ve haritaları, yine NATO ENF. Daire Başkanlığınca teşkil olunan ekipler marifetiyle mahallen tanzim olunmaktadır.

3- İstinlak liste ve haritalarının tanzimini müteakip 6830/122 sayılı kanunun derpiş eylediği formaliteler tamamlanmak üzere;

NATO Programının 22 nci diliminde inşa olunacak tahkim tesisleri için gerekli arazinin sür'atle istinlakini teminen, 6830/122 sayılı kanunun 27 nci maddesi gereğince Bakanlar Kurulundan Müstaceliyet Kararnamesi alınmasına müsaadelerini arz ederim.

İmza
Hasan Esat İŞİK
Milli Savunma Bakanı

Aslı gibidir.

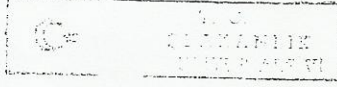
030	18	01	02	38	48	20
-----	----	----	----	----	----	----

Ek-18-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/ 8546

Nato Müşterek Enfrastrüktür Programı dahilinde XIV üncü dilimde, Çatalca-Silivri-Çorlu arasında yapılacak akaryakıt boru hattı güzergâhına rastlayan 8 metre enindeki arazinin kamulaştırılması; Milli Savunma Bakanlığınının 17/7/1974 tarihli ve NATO ENF.D.Ist.Eml.Ş. (POL.Tes.) 6112.2/2-695/74 sayılı yazısı üzerine, 6830 sayılı Kanunun 5 inci maddesinin (h) bendine göre, Bakanlar Kurulunca 30/7 / 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Tamir İsmailoğlu
CUMHURBAŞKANI

1
49
318
02
01
10
8
030

Başbakan

Devlet Bakanı
Başbakan Yrd.

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Gıda - Tar. ve Hay. Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi ve Tek. Bakanı

En. ve Tab. Kay. Bakanı

Dosya No :

Turizm ve Tan. Bakanı

İmar ve İskân Bakanı

Köy İşleri ve Koop. Bakanı

Orman Bakanı

Genç. ve Spor Bakanı

19-35
1300

T.C.
MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI
A N K A R A

17. Temmuz. 1974

İK?ve TEKNO: 6112.2/2-695/74 Nato Enf.D.İst.Eml.Ş.(POL.Tes.)

KONU : ÇATALCA-ÇORLU Akaryakıt boru hattına
tesadüf edecek arazinin kamulaştırılması.

BAŞBAKANLIĞA

NATO Müşterek ENFRASTRÜKTÜR Programı dahilinde XIV.dilimde inşaatı kararlaştırılan 46+135 Km.tulûndeki ÇATALCA-ÇORLU akaryakıt boru hattının İSTANBUL İline bağlı ÇATALCA ve SİLİVRİ ilçeleri ile TEKİRDAĞ İline bağlı ÇORLU İlçesi huşufları dahilinde işgâl edeceği 8 metre genişliğindeki şeritvari arazinin kamulaştırılmasını teminen, 6830 sayılı istimlak kanununun 5 inci maddesinin (h) bendi gereğince Bakanlar Kurulundan Kamulaştırma kararının alınmasına müsaadeleri arz ederim.

İmza
Hasan Esat IŞIK
Milli Savunma Bakanı

EKLERİ :
EK-L. (1) Adet Çatalca-Çorlu Pipe-Line
Vaziyet Plânı.

Aslının önidir
26.7.1974

AD.

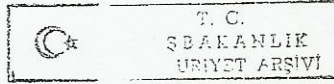
02	11	01	02	318	49	1
----	----	----	----	-----	----	---

Ek-19-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 7/ 7892

Budapeşte, Bükreş, Şam, Tel Aviv, Kahire, Sofya, Moskova, Sidney ve Bern'de Basın - Yayın ve Turizm Müşavirlikleri kurulması ; Dışişleri Bakanlığının uygun mütalâasına dayanan Turizm ve Tanıtma Bakanlığının 20/2/1974 tarihli ve 885-2856 sayılı yazısı üzerine, 2/7/1963 tarihli ve 265 sayılı Kanunun 28 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 6 / 3 / 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Tanri Ö. Karim
CUMHURBAŞKANI

03
18
01
02
311
41
12

Başbakan Devlet Bakanı Başbakan Yrd. Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı
Başbakan *Devlet Bakanı* *Devlet Bakanı* *Devlet Bakanı* *Devlet Bakanı*
Adalet Bakanı Millî Savunma Bakanı İçişleri Bakanı Dışişleri Bakanı Maliye Bakanı
Adalet Bakanı *Millî Savunma Bakanı* *İçişleri Bakanı* *Dışişleri Bakanı* *Maliye Bakanı*
Millî Eğitim Bakanı Bayındırlık Bakanı Ticaret Bakanı Sağ. ve Sos. Y. Bakanı Güm. ve Tekel Bakanı
Millî Eğitim Bakanı *Bayındırlık Bakanı* *Ticaret Bakanı* *Sağ. ve Sos. Y. Bakanı* *Güm. ve Tekel Bakanı*
Gıda - Tar. ve Hay. Bakanı Ulaştırma Bakanı Çalışma Bakanı Sanayi ve Tek. Bakanı En. ve Tab. Kay. Bakanı
Gıda - Tar. ve Hay. Bakanı *Ulaştırma Bakanı* *Çalışma Bakanı* *Sanayi ve Tek. Bakanı* *En. ve Tab. Kay. Bakanı*
Turizm ve Tan. Bakanı İmar ve İskân Bakanı Köy İşleri ve Koop. Bakanı Orman Bakanı Genç. ve Spor Bakanı
Turizm ve Tan. Bakanı *İmar ve İskân Bakanı* *Köy İşleri ve Koop. Bakanı* *Orman Bakanı* *Genç. ve Spor Bakanı*

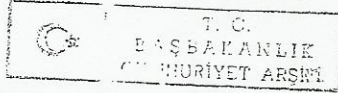
Dosya No:
16-29
266

Ek-20-

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/ 3884

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında 17 Nisan 1973 tarihinde Ankara'da imzalanıp, 9 Temmuz 1974 günlü ve 1830 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ilişik "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Karadenizde Türk ve Sovyet Karasuları Arasındaki Deniz Hudut Hattının Tesbiti Hakkında Protokol"ün tasdik belgelerinin teatisi gününden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması; Dışişleri Bakanlığının 29/8/1974 günlü ve SİGM/SİDD-120. 912-1400/1471 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 günlü ve 244 sayılı Kanunun 2 ve 3 üncü maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 6 / 9 / 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

1

Nahid S. Köksal
CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 320 60 18

Başbakan

Devlet Bakanı
Başbakan Yrd.

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Gıda - Tar. ve Hay. Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi ve Tek. Bakanı

En. ve Tab. Kay. Bakanı

Dosya No :

Turizm ve Tan. Bakanı

İmar ve İskân Bakanı

Köy İşleri ve Koop. Bakanı

Orman Bakanı

Genç. ve Spor Bakanı

107-335

1483

T. C.
DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI

SIYASİ İŞLER Gn. Md./SİDD

Sayı : 120.912 - 1400 -

Ankara
2918/1974

Konu : Türk-Sovyet Deniz Hudut
Hattının Tesbiti hk.

B A Ő B A K A N L I Ğ A

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında 17 Nisan 1973 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Karadeniz'de Türk ve Sovyet Karasuları Arasındaki Deniz Hudut Hattının Tesbiti Hakkında Protokol"ün onaylanmasına dair 1830 sayılı Kanun, 9 Temmuz 1974 tarihinde kabul edilerek 19 Temmuz 1974 tarihli ve 14950 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır.

Aynı derecede muteber olmak üzere, Türkçe ve Rusça iki metin halinde düzenlenmiş olan anılan Protokolün her iki lisandan beşer adet örneği ve Bakanlar Kurulunun onayına sunulmak üzere hazırlanan Kararname tasarısından iki örnek ilişikte sunulmuştur.

Uygun görüldüğü takdirde, anılan Protokol'ün 31 Mayıs 1963 tarihli, 244 sayılı Kanunun 2 ve 3.ncü maddeleri uyarınca onaylanmasını sağlamak üzere, gerekli Bakanlar Kurulu Kararının çıkarılmasını müsaadelerine arz ederim.

DIŞIŞLERİ BAKANI

Ek: 2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ İLE SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ
BİRLİĞİ HÜKÜMETİ ARASINDA KARADENİZ'DE TÜRK VE SOVYET KARASULARI
ARASINDAKİ DENİZ HUDUT HATTININ TESPİTİ HAKKINDA

P R O T O K O L

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhu-
riyetleri Birliği Hükümeti,

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini gözönünde bulundura-
rak ve

Karadeniz'de Türk ve Sovyet karasuları arasındaki deniz
hudut hattını tespit etmeyi arzu ederek,

Bu Protokolü akdetmeye karar vermişler ve bu maksatla
kendi yetkili Temsilcileri sıfatıyla,

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Tam Yetkili Büyükelçi Mustafa
Kenanoğlu'yu,

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Tam Yet-
kili Büyükelçi P.K.Yermoşin'i

Atamışlardır.

Bu Temsilciler, gerektiği şekilde ve tamamilen usulüne uygun
olarak düzenlendiği anlaşılan yetki belgelerini teati ettikten sonra
aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır.

MADDE 1.

Akit Taraflar, Karadeniz'de Türk ve Sovyet karasuları ara-
sında deniz hudut hattının, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist
Cumhuriyetleri Birliği arasındaki devlet kara hududunun deniz kıyı-
sında bulunan son noktasından başlayarak, 290 derece azimutu üzerinden,
Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kara-
sularının dış sınırı (12 deniz mili) ile kesiştiği noktaya kadar
devam ettiği hususunda mutabık kalmışlardır.

./..

MADDE 2.

Akit Taraflar, Karadeniz'de Türk ve Sovyet karasuları arasındaki deniz hudut hattının mahallinde işaretlenmesi ile ilgili bütün çalışmalarını yapmak ve lüzumlu dokümanları düzenlemek üzere, eşitlik esaslarına istinaden, her bir Taraftan 5'er kişi katılmak suretiyle Deniz Hududunu İşaretleme Müsterek Türk-Sovyet Komisyonunu kuracaklardır. Taraf Heyetleri, yukarıda zikredilen işlerin yapılması sırasında, lüzumlu miktarda eksper ve teknik personel alabilirler.

MADDE 3.

Akit Taraflar, Karadeniz'de Türk ve Sovyet karasuları arasındaki deniz hudut hattının işaretlenmesi çalışmalarının yapılması ile ilgili bütün masrafları eşit bir şekilde karşılayacaklardır.

MADDE 4.

Bu Protokol tasdike tâbi olup tasdik belgelerinin teatisi gününden itibaren yürürlüğe girecektir.

Tasdik belgeleri mümkün olan en kısa zamanda Moskova'da teati edilecektir.

Ankara'da 17 Nisan 1973 tarihinde, Türkçe ve Rusça olmak üzere ikişer nüsha halinde düzenlenmiş olup her iki metinde aynı derecede muteberdir.

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümetinin Verdiği Yetkiyle

Mustafa KEMANOĞLU

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
Birliği Hükümetinin Verdiği Yetkiyle

P.K.YERMOŞİN

KAVÂNÎN MECMUÂSÎ EKLERİ

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzi hükümlerinin kaldırılması ve bâzi hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun

(Resmî Gazete ile ilân : 14.6.1960 - Sayı : 10525)

No.
1

Kabul tarihi
12.6.1960

BİRİNCİ BÖLÜM

Genel Hükümler

İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.

Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34 nci maddesi ile «Türk yurdumu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak» vazifesini kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşları birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve milli varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanunî vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir.

MADDE 1. — Milli Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre sahibolduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Milli Birlik Komitesine aittir.

MADDE 2. — Milli Birlik Komitesi üyeleri kendi aralarında ve Türk Milleti huzurunda şu yeminle vazifeye başlarlar :

«Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdanî kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk milletine adadım. Vatanım ve Milletim mutluluğuna ve Milletim egemenliğine aykırı bir ölüğü gütmiyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmıyacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim.»

MADDE 3. — Milli Birlik Komitesi, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanınca tayin ve Komitece tasvibedilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.

MADDE 4. — Milli Birlik Komitesi, Bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir.

Görevinden çıkarılan Bakanın yerine yenisini Devlet Başkanı tayin eder.

MADDE 5. — Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelere kanun sınırları içinde, Millet adına kullanılır.

MADDE 6. — Sağlık Reiscumhur ile Başvekîl ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulur.

Yüksek Adalet Divanı, Adli, İdari ve Askerî kazaya mensup Hâkimler arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Milli Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden kurulur.

Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahtikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir «Yüksek Soruşturma Kurulu» teşkil olunur.

Yüksek Soruşturma Kurulu, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Milli Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan ile otuz üyeden kurulur; bu Kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla belirtilir.

Yüksek Adalet Divanının Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile, Milli Birlik Komitesince tayin edilir.

Yüksek Adalet Divanının kararları kesindir; ancak idam kararlarının infazı, kararın Milli Birlik Komitesince tasdikine bağlıdır.

Milli Birlik Komitesi üyeleri, bu üyelikten ayrılmış olsalar bile, Yüksek Adalet Divanında, Yüksek Soruşturma Kurulunda ve Divan Şavhliğinde vazife alamazlar.

Yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, Divanı Âliye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır.

MADDE 7. — Geçici kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kuruluna aittir.

Milli Birlik Komitesi üyelerinden her biri de geçici kanun teklif edebilir.

MADDE 8. — Milli Birlik Komitesi genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevine başlaması ile, hukukî varlığını kaybeder ve kendiliğinden dağılmış olur.

İKİNCİ BÖLÜM

Milli Birlik Komitesi

MADDE 9. — Milli Birlik Komitesi, bu Kanunun altında imzası bulunan Başkan ve üyelerden kuruludur.

MADDE 10. — Milli Birlik Komitesi üyeleri, kendi dileğiyle Komiteden çekilebilir; fakat ikinci maddede yazılı yemine ihanetleri mahkeme hükmü ile sabit olmadıkça Komiteden çıkarılamaz.

MADDE 11. — Vatanı ihanet, irtikâp, hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal gibi şeref ve haysiyet kırıcı suçlardan veya adam öldürmekten mahkûm olanların veya kamu haklarından iskat edilmiş bulunanların Komite üyeliği düşer.

MADDE 12. — Milli Birlik Komitesinin bir üyesi hakkında 10 ve 11 nci maddelerdeki suçlardan biri ile soruşturma açılabilmesi yahut bu üyenin tevkif edilmesi veya yargılanması için Milli Birlik Komitesi üyelerinin yedide altısının katılacağı toplantıda bulunan üyelerin beşte dördünün oyu ile karar verilir. Bir üye hakkında diğer suçlardan dolayı soruşturma yapılması ve bu üyenin yargılanması, Milli Birlik Komitesindeki görevinin sona ermesine bırakılır. Bu süre içinde zaman-şahsını işlemez.

MADDE 13. — Milli Birlik Komitesi üyeliği ile Devlet memurluğu aynı kişide ancak onun imzası ve Komitenin tasvibi ile birleşebilir.

Milli Birlik Komitesi üyelerinden yedide birinden fazlası Hükümet merkezi dışında devamlı görev alamaz.

MADDE 14. — Milli Birlik Komitesi müzakereleri, Komite içtüzüğü gereğince yapılır.

MADDE 15. — Milli Birlik Komitesi âdi çoğunlukla aksine karar vermedikçe, Komitenin müzakereleri gizli yapılır ve müzakere ve kararları yayımlanamaz.

Ek-1.

MADDE 16. — Milli Birlik Komitesi Başkanının bulunmadığı Komite toplantılarına üyelerden her biri, soyadı alfabe sırasına göre, başkanlık eder. Başkanlık Kâtipliğini Komitenin en genç üyesi yapar.

Komitede her üye bir oy sahibidir. Oylar eşit olursa, Başkanın bulunduğu tarafın oyunu ayulur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Devlet Başkanı

MADDE 17. — Milli Birlik Komitesinin Başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulunun Başkanıdır.

Devlet Başkanı; hastalık, yurt dışına çıkma ve sair sebeplerle vazifesi başında bulunmadığı zaman, kendisine Milli Birlik Komitesinin en yaşlı üyesi vekâlet eder. Bu vekil aynı süre içinde Milli Birlik Komitesine de Başkanlık eder.

Devlet Başkanının çekilmesi, ölümü ve sair sebeplerle Başkanlık boşalırsa, yenisi seçilinceye kadar, Komitenin en yaşlı üyesi Devlet ve Milli Birlik Komitesi Başkanlıklarına vekâlet eder.

Yeni Devlet Başkanı, Milli Birlik Komitesi üyeleri arasından ve bu üyelerin yedide altısının katıldığı ilk toplantıda üçte iki çoğunlukla seçilir.

Devlet Başkanı aynı zamanda Başkanmandandır.

MADDE 18. — Devlet Başkanı, Milli Birlik Komitesince kabul edilen geçici kanunları en geç yedi gün içinde ilân eder. İlânını uygun bulmadığı kanunları, tekrar görüşilmek üzere, bu husustaki gerekçe ile birlikte, Komiteye geri gönderir. Komite, bu geçici kanunu beşte dört çoğunlukla kabul ederse, Devlet Başkanı bunu en geç beş gün içinde ilân eder.

Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, hükümlülerin cezalarını, devamlı sakatlık veya yaşlılık gibi sebeplerden dolayı kaldırabilir veya hafifletebilir; ancak Devlet Başkanı bu yetkisini, devrilen iktidar zamanında işlenen siyasi suçlardan veya siyasi maksatlı katil ve müessir fiillerden veya görevi kötüye kullanma, irtikâp, nüfuzun kötüye kullanılması suretiyle ve başka yollarla haksız servet yapmaktan hüküm giyenler hakkında kullanamaz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bakanlar Kurulu

MADDE 19. — Her Bakan, Bakanlar Kurulunca güdülen genel siyasetten, Kurulun diğer üyeleri ile birlikte, sorumludur.

Her Bakan kendi yetkisi içindeki işlerin yürütümünden ve maiyetinin bu alandaki fiil ve işlemlerinden sorumludur.

MADDE 20. — İzinli veya mazeretli olan bir Bakana, Bakanlar Kurulu üyelerinden biri Devlet Başkanınca vekil tayin edilir. Ancak her Bakan kendi asli vazifesinden başka, bir Bakanlığa vekâlet edebilir.

MADDE 21. — Bakanlar, Milli Birlik Komitesi üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde her hangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlardan seçilir.

MADDE 22. — Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanışını göstermek, yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere, içinde yeni hükümler bulunmamak şartıyla, tüzükler çıkarır. Tüzükler Devlet Başkanının tasdik ve ilânı ile yürürlüğe girer.

Tüzüklerin kanuna aykırılığı iddia olunursa bunun çözümleri Milli Birlik Komitesidir.

MADDE 23. — Milli Birlik Komitesi üyeleri, Bakanlar, Milli Birlik Komitesince Kurulan «Yüksek Adalet Divanı» Hâkimleriyle Savcıları ve Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri, mali

ve iktisadi konularda incelemelerde bulunmak üzere görev alanlar; görevlerine mal beyanı ile başlarlar ve görevlerinin sonunda, mal beyanı ile ayrılırlar.

Milli Birlik Komitesi ayrıca, lüzum gördüğü şahıslardan mal beyanı isteyebilir.

MADDE 24. — 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun 4 - 7, 9 - 25, 27 - 36, 38 - 40 ncü maddeleri ile 41 nci maddesinin ikinci ve üçüncü cümleleri ve 42 - 50, 52, 61 - 67, 95, 102, 104 ncü maddeleri hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Eski iktidar mensuplarından, kendilerinin ve yakınlarının servetlerini meşru yollardan edinildiklerini mahkemede ispat edemiyenler hakkında Teşkilâtı Esasiye Kanununun 73 ncü maddesinde yazılı milsadere yasağı yürürlükten kaldırılmıştır.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun yürürlükte kalmış olan hükümlerinin ve bu geçici kanun hükümlerinden her hangi birinin değiştirilmesi veya kaldırılması, Milli Birlik Komitesi üyelerinin beşte birinin teklifi üzerine beşte dördünün oyu ile mümkündür.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik yapılması hiçbir suretle teklif dahi edilemez.

MADDE 25. — Milli Birlik Komitesince çıkarılan geçici kanunlar, yeni Anayasa'ya göre kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisince kaldırılmadıkça yürürlükte kalır.

MADDE 26. — Bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlükte dir.

Milli Birlik Komitesince ve Bakanlar Kurulunca 27 Mayıs 1960 gününden başlayarak bu geçici kanunun yayımlanması tarihine kadar çıkarılmış olan kararnameler ve alınmış olan karar ve tedbirler muteber ve mer'idir.

MADDE 27. — Bu kanunu Milli Birlik Komitesi yürütür.

12 Haziran 1960

Milli Birlik Komitesi			
Başkanı	Üye	Üye	Üye
GÜRSSEL Cemal	ACUNER Ekrem	AKKOYUNLU Fazıl	AKSOYOĞLU Refet
Üye	Üye	Üye	Üye
ATAKLI Mucip	BAŞTUĞ İrfan	BAYKAL Rifat	ÇELEBİ Emanullah
Üye	Üye	Üye	Üye
ER Ahmet	ERKANLI Orhan	ERSÜ Vehbi	ESİN Numan
Üye	Üye	Üye	Üye
GÜRSOYTRAK Suphi	KABİBAY Orhan	KAPLAN Kadri	KAPLAN Mustafa
Üye	Üye	Üye	Üye
KARAMAN Suphi	KARAN Muzaffer	KARAVELİOĞLU Kâmil	KÖKSAL Osman
Üye	Üye	Üye	Üye
KÖSEOĞLU Münir	KUYTAK Fikret	KÜÇÜK Sami	MADANOĞLU Cemal
Üye	Üye	Üye	Üye
OKAN Sezai	ÖZDAĞ Muzaffer	ÖZDİLEK Fahri	ÖZGÜNEŞ Mehmet
Üye	Üye	Üye	Üye
ÖZGÜR Salâhattin	ÖZKAYA Şükran	SOLMAZER İrfan	SOYUYÜCE Şefik
Üye	Üye	Üye	Üye
TAŞER Diindar	TUNÇKANAT Haydar	TÜRKEŞ Alparslan	ULAY Sıtkı
	Üye	Üye	
	YILDIZ Ahmet	YURDAKULER Muzaffer	

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına yazılan tezkerenin tarih ve numarası :
Bu kanunun ilânını Başbakanlığa bildirildiğine dair Devlet Başkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası :

İnkılâbın korunmasına dair geçici Kanun

(Resmî Gazete ile ilâm : 30.6.1960 - Sayı : 10539)

No.
6

Kabul tarihi
28.6.1960

MADDE 1. — Mahallin âsâyişini veya Devletin nizam, emniyet ve selâmetini ihlâl ve tehdid edenler ile edebileceklerine dair haklarında yeter delil ve emare bulunanlar, mahallin valisinin tasvibi ile ve 30 günü geçmemek kaydıyla zabıtaça nezaret altına alınabilirler. Bu şekilde nezaret altına alınanlar hakkındaki soruşturmalar 30 gün içinde tekemmül ettirilip kanuni gereği takdir ve ifa edilmek üzere tahkikat evrakı ile birlikte yetkili kaza mercilerine teslim olunurlar.

MADDE 2. — Bu kanun en geç genel seçimler için yapılacak propagandanın başlangıç tarihinden bir hafta evvel yürürlükten kalkar.

GEÇİCİ MADDE — 14.6.1960 gününden itibaren nezaret veya muhafaza altına alınmış bulunanlar hakkındaki nezaret ve tedbir kararları muteberdir. İşbu geçici kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren yukarıda adı geçenler hakkında da bu kanun uygulanır.

MADDE 3. — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 4. — Bu kanunun hükümlerini icraya Bakanlar Kurulu memurdur.

29 Haziran 1960

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına yazılan
tezkerenin tarih ve numarası : 29.6.1960 1/1
Bu kanunun ilânının Başbakanlığa bildirildiğine
dair Devlet Başkanlığından gelen tezkerenin
tarih ve numarası : 29.6.1960 4/218

Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketinin 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun
272 nci maddesinden istisna edilmesine dair geçici Kanun

(Resmî Gazete ile ilâm : 6.7.1960 - Sayı : 10544)

No.
7

Kabul tarihi
1.7.1960

MADDE 1. — Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi, 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun anonim şirketlere ait intibak hükümleriyle 272 nci maddesi hükmünden istisna edilmiştir.

MADDE 2. — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

4 Temmuz 1960

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına yazılan
tezkerenin tarih ve numarası : 2.7.1960 1/7
Bu kanunun ilânının Başbakanlığa bildirildiğine
dair Devlet Başkanlığından gelen tezkerenin
tarih ve numarası : 4.7.1960 4/236

FK-2-

3512 sayılı Cemiyetler Kanununa ek geçici Kanun

(Resmî Gazete ile ilân : 6.7.1960 - Sayı : 10544)

No.
8

Kabul tarihi
4.7.1960

MADDE 1. — Siyasi partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne nam ile olursa olsun teşkilât kurmaları memnurdur.

İl merkezlerinde genel kurula bağlı bir il idare kurulu, ilçe merkezlerinde il idare kuruluna bağlı bir ilçe idare kurulundan ve bunlara bağlı birer gençlik ve kadın kolundan başka teşkilât kurulamaz.

MADDE 2. — Birinci madde hükümlerine aykırı harekette bulunanlar hakkında 6 aydan iki yıla kadar hapis cezası hükmolünür.

MADDE 3. — Siyasi partilerin bu kanunun birinci maddesi hükmü dışında kalan bütün teşkilâtı kaldırılmıştır.

MADDE 4. — Siyasi partiler tüzüklerini, faaliyetlerine müsaade olunduğu tarihten itibaren bir ay içinde bu kanun hükümlerine uydurmaya mecburdurlar.

MADDE 5. — Bu kanun nesri tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 6. — Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

5 Temmuz 1960

5680 sayılı Basın Kanununa bir madde eklenmesi hakkında geçici Kanun

(Resmî Gazete ile ilân : 6.7.1960 - Sayı : 10544)

No.
9

Kabul tarihi
4.7.1960

MADDE 1. — Türk Ceza Kanununun 140, 142, 161, 163 ve 426 nci maddeleriyle 6187 sayılı Vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması hakkındaki Kanunun 1 nci maddesinde gösterilen suçlarla ilgili görülen her türlü neşriyatın (gazete, dergi ve ajans bültenleri gibi mevkuteler hariç) yetkili kaza mercilerince karar verilinceye kadar dağıtılmalarını men'e ve dağıtılanların toplatılmasına İçişleri Bakanlığı yetkilidir.

MADDE 2. — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

5 Temmuz 1960

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına yazılan
tezkerenin tarih ve numarası : 5.7.1960 1/10
Bu kanunun ilânını Başbakanlığa bildirildiğine
dair Devlet Başkanlığından gelen tezkerenin
tarih ve numarası : 5.7.1960 4/239

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına yazılan
tezkerenin tarih ve numarası : 5.7.1960 1/12
Bu kanunun ilânını Başbakanlığa bildirildiğine
dair Devlet Başkanlığından gelen tezkerenin
tarih ve numarası : 5.7.1960 4/240

Ek-3-

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık yaratan
Andlaşma ve eklerinin onaylanmasının uygun bulunduğuna dair Kanun

(Resmî Gazete ile yayımı : 12 . 2 . 1964 - Sayı : 11651)

No.

397

Kabül tarihi

4.2.1964

MADDE 1. — 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan «Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık Yaratan Andlaşma» ile buna ekli «Geçici Protokol», «Mali Protokol», «Son Senet», «Bildiriler» ve «İşgücü Mektubu» nun onaylanması uygun bulunmuştur.

MADDE 2. — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

10 Şubat 1964

TÜRKİYE İLE AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU ARASINDA BİR ORTAKLIK
YARATAN ANLAŞMA

BAŞLANGIÇ

Bir yandan,
Türkiye Cumhurbaşkanı,
Öte yandan,
Majeste Belçikalılar Kralı,
Federal Almanya Cumhurbaşkanı,
Fransa Cumhurbaşkanı,
İtalya Cumhurbaşkanı,
Altes-Ruayal Lüksemburg Büyük Düsesi,
Majeste Holanda Kraliçesi,
ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyi,
Türk halkı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittik-
ce daha sıkı bağlar kurmaya AZIMLI OLARAK;

Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğundaki yaşama şartlarının, hızlandırılmış bir ekono-
mi ilerleyişi ve uyumlu bir alış-veriş genişlemesi ile devamb olarak iyileşmesini, böylece Türki-
ye ekonomisi ile Topluluk üyesi Devletlerin ekonomileri arasındaki arayı azaltmayı sağlamaya
KARARLI OLARAK;

Türk ekonomisinin kalkınmasının ortaya koyduğu özel sorunları ve belli bir sürede Türkiye-
ye bir ekonomik yardım yapılması gerekliliğini GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURARAK;

Türk halkının yaşama seviyesini iyileştirme çabasına, Avrupa Ekonomik Topluluğunun geti-
receği desteğin, ilerde Türkiye'nin Topluluğa katılmasını kolaylaştıracağını KABUL EDEREK;

Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Andlaşmanın esindiği ülküyü birlikte izliyerek, barış
ve hürriyet güvencesini pekiştirmeğe AZIMEDEREK

Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Anlaşmanın 238 nci maddesi uyarınca Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık yaratan bir anlaşma akdini KARARLAŞTIRMISLAR ve bunun için

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI :

Dışişleri Bakanı Bay Feridun Cemal ERKİN'i

FLAJESTE BELÇİKALILAR KRALI :

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bay Paul Henri SPAAK'ı

FEDERAL ALMANYA CUMHURBAŞKANI :

Dışişleri Bakanı Bay Gerhard SCHROEDER'i

FRANSA CUMHURBAŞKANI :

Dışişleri Bakanı Bay Maurice COUVE de MURVILLE'i

İTALYA CUMHURBAŞKANI :

Hazine Bakanı Bay Emilio COLOMBO'yu

LÜKSEMBURG RÜYAL BÜYÜK DÜŞESİ :

Hükümet Başkanı Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bay Eugène SCHAUS'u

FLAJESTE HOLLANDA KRALİÇESİ :

Dışişleri Bakanı Bay Joseph M. A. H. LUNS'u ve AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU KONSEYİ

Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyinin şimdiki Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Bay Joseph M. A. H. LUNS'u

bu yetki ile atamışlardır. Adları geçenler, yetki belgelerinin karşılıklı olarak verilmesinden ve bunların usul ve şekil bakımından uygunluklarını anlaşılmasından sonra, aşağıdaki hükümler çerçevesinde uygulamışlardır;

KISIM : I

İLKELER

Madde — 1.

Bu Anlaşma ile Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık kurulmuştur.

Madde — 2.

1. Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının refah seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teçvik etmektir.

2. Yukarıdaki fıkra da belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3, 4 ve 5 nci maddelerde belirtilen şartlara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür.

3. Ortaklığın :

a) Bir hazırlık dönemi,

b) Bir geçiş dönemi,

c) Bir son dönemi,

vardır.

Madde — 3.

1. Hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümleri üstenebilmek için, Topluluğun yardım ile ekonomisini güçlendirir.

Bu hazırlık dönemine ve özellikle Topluluğun yardımına ilişkin uygulama usulleri, Anlaşmaya ekli Geçici Protokol ile Mali Protokolde belirtilmiştir.

2. Hazırlık döneminin süresi, Geçici Protokolde öngörülen usullere uygun uzatma dışında, beş yıldır.

Geçiş dönemine, Geçici Protokolün 1 nci maddesinde öngörülen şartlara ve usullere uyularak geçilir.

Madde — 4.

1. Geçiş döneminde Akad Taraflar, karşılıklı ve dengeli yükümler esası üzerinden :

— Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde yerleşmesini, Ortaklığın iyi işlenmesini sağlamak için Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yaklaştırulmasını, bunun için de gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlarlar.

2. Bu dönemin süresi, birlikte öngörülebilecek istisnalar saklı kalmak üzere, on iki yılı geçemez. Bu istisnalar, gümrük birliğinin makûl bir süre içinde kurulup tamamlanmasına engel olamaz.

Madde — 5.

Son dönem gümrük birliğinin dayanır ve Akad Tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir.

Madde — 6.

Ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamak için Akad Taraflar, Anlaşma ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunan bir Ortaklık Konseyinde toplanırlar.

Madde — 7.

Akad Taraflar, bu Anlaşmadan doğan yükümlerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbirleri alırlar.

Taraflar, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden sakınırlar.

KISIM : II

GEÇİŞ DÖNEMİNİN UYGULANMAYA KONMASI

Madde — 8.

4 nci maddede anılan amaçların gerçekleştirilmesi için Ortaklık Konseyi, geçiş döneminin başlamasından önce ve Geçici Protokolün 1 nci maddesinde öngörülen usule göre, Topluluğu kuran Anlaşmanın kavradığı ve göz önünde bulundurulması gereken alanlarla, özellikle bu Kısmında gözetilenlere mahsus hükümlerin uygulama şartlarını, usullerini, sıra ve sürelerini ve yararlı görülecek her türlü kuralları tesbit eder.

Madde — 9.

Akad Taraflar, Anlaşmanın uygulanma alanında, 8 nci maddenin uygulanması ile ilgili olarak ortaya konabilecek özel hükümler saklı kalmak üzere, uyrukluk dolayısıyla uygulanan her türlü ayırımın, Topluluğu kuran Anlaşmanın 7 nci maddesinde anılan ilke uyarınca yasak olduğunu kabul ederler.

BÖLÜM : 1.

GÜMRÜK BİRLİĞİ

Madde — 10.

1. Anlaşmanın 2 nci maddesinin 2 nci fıkrasında öngörülen gümrük birliği, mal alışverişleri için bütünüyle kavrar.

2. Gümrük Birliği :

— Topluluk üyesi Devletlerle Türkiye arasında, ithalatta olduğu gibi ihracatta gümrük vergileri ve eşit etkili vesimlerin ve miktar kısıtlamalarının, milli üretimin, anlaşmanın hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözeten eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanmasını;

— Türkiye'nin üçüncü memleketlerle ilişkilerinde, Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesinin kabulünü ve Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata yaklaşmayı kapsar.

BÖLÜM : 2.

TARIM

Madde — 11.

1. Ortaklık rejimi, Topluluğun ortak tarım politikasını göz önünde bulunduran özel usullerle, tarım ve tarım ürünleri alışverişini de kavrar.

2. Tarım ürününden, Topluluğu kuran Anlaşmanın II nci Ekinin konusu olan ve sözü edilen Anlaşmanın 38 nci maddesinin 3 üü fıkrası hükümlerinin uygulanması ile halen tamamlanmış bulunan listede sayılı ürünler anlaşılır.

BÖLÜM : 3.

EKONOMİK NİTELİKTEKİ SAİR HÜKÜMLER

Madde — 12.

1. Akad Taraflar, aralarında serbest işçi akımını kademeli olarak gerçekleştirmek için, Topluluğu kuran Anlaşmanın 48, 49 ve 50 nci maddelerinden esinlenmekte uyumşuslardır.

Madde — 13.

1. Akad Taraflar, yerleşme serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Anlaşmanın 52 ilâ 56 nci (dâhil) maddeleri ile 58 nci maddesinden esinlenmekte uyumşuslardır.

Madde — 14.

1. Akad Taraflar, hizmet edimi serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Anlaşmanın 55, 56 ve 58 ilâ 65 nci (dâhil) maddelerinden esinlenmekte uyumşuslardır.

Madde — 15.

1. Topluluğu kuran Anlaşmanın ulaştırma ile ilgili hükümlerinin ve bunların uygulanması dolayısıyla girişilmiş olan tasarıfların Türkiye'ye tesmili şartları ve usulleri, Türkiye'nin coğrafyasını göz önünde bulundurularak düzenlenir.

Madde — 16.

1. Akad Taraflar, Topluluğu kuran Anlaşmanın üçüncü büyük bölümünün I nci kısmında yer alan rekabet, vergileme ve mevzuatın yaklaştırılması ile ilgili hükümlerde anılan ilkelerin, ortaklık ilişkilerinde uygulanması gerektiğini kabul ederler.

Madde — 17.

1. Anlaşmaya Taraf olan her Devlet, ekonomisine, fiyat seviyesi kararlılığı içinde devamlı ve dengeli bir genişleme sağlarken, genel ödeme bilançosuna denge sağlamak ve parasma olan güveni devam ettirmek için gerekli ekonomi politikasını uygular.

Taraf Devlet, bu hedeflere ulaşmak için konjonktür politikası ve özellikle mali politika ve para politikası uygular.

Madde — 18.

1. Anlaşmaya Taraf olan her Devlet, bariyeri kurları konusunda Ortaklık amaçlarının gerçekleştirilmesini sağlamaya elverişli bir politika uygular.

Madde — 19.

1. Türkiye ve Topluluk üyesi Devletler, Anlaşmanın uygulanmasında mal, hizmet, sermaye ve kişi akımının aralarında serbestleştirildiği ölçüde, mal, hizmet ve sermaye alışverişlerine ilişkin ödeme veya transferlerle ücret ve sermaye transferlerinin, alacaklı ve faydalanıcıların ikamet ettikleri memleket parasıyla yapılmasına müsaade ederler.

Madde — 20.

1. Akad Taraflar, Anlaşma amaçlarının gerçekleştirilmesine yarayan Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasındaki sermaye hareketlerini kolaylaştırmak için aralarında anlaşır.

2. Akad Taraflar, Topluluk memleketlerinden gelen ve Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olabilecek sermayelerin Türkiye'de yatırımını teşvik eden her eşit aracı araştırmaya cabalıdır.

Her üye Devlet ülkesinde ikamet edenler, Türkiye'nin başka bir üye Devlete veya üçüncü bir memlekte tanıdığı bütün kolaylıklardan, özellikle yabancı sermaye işlemi ile ilgili kambyo ve vergi konularındaki kolaylıklardan yararlanırlar.

Madde — 21.

1. Akad Taraflar, üçüncü memleketlerin ileride Topluluğa katılmaları veya ortak olmaları halleri ile dâhil olmak üzere, üçüncü memleketler karşısındaki ticaret politikalarının koordinasyonunu ve bu alandaki karşılıklı çıkarlarını korumasını sağlamaya elverişli bir anlaşma usulünü hazırlama konusunda uyumşuslardır.

KISIM : III

GENEL VE SON HÜKÜMLER

Madde — 22.

1. Anlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesine için, Anlaşmanın öngördüğü hallerde Ortaklık Konseyinin karar yetkisi vardır. İki taraftan her biri, verilmiş kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür. Ortaklık Konseyi yararlı tavsiyelerde bulunabilir.

2. Ortaklık Konseyi, Anlaşmanın hedeflerini gözönünde tutarak, ortaklık rejimi sonuçlarını belli aralıklarla inceleyer. Bununla beraber, hazırlık dönemi boyunca bu incelemeler bir görüş toplantısı sınırları içinde kalır.

3. Geçiş döneminin başlaması ile, ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, Anlaşma amaçlarındaki birine ulaşmak için, Âkid Tarafların bir ortak davranışı gerekli görüldüğü takdirde, Anlaşma bunun için gerekli davranış yetkisini öngörmese bile, Ortaklık Konseyi uygun kararları alır.

Madde — 23.

Ortaklık Konseyini, bir yandan Türkiye Hükümetinden üyeler, öte yandan, Topluluk üyesi Devletler Hükümetlerinden, Konseyinden ve Komisyonundan üyeler meydana getirir.

Ortaklık Konseyi üyeleri, iktisadî şartlarla kendilerini temsil ettirebilirler.

Ortaklık Konseyi, kararlarını oy birliği ile alır.

Madde — 24.

Ortaklık Konseyi başkanlığı, altı ay süreleri için Türkiye ile Topluluk temsilcilerinden biri tarafından, sıra ile yapılır. İlk başkanlık süresi Ortaklık Konseyi kararı ile kısaltılabilir.

Ortaklık Konseyi iktisadî işleri yapar.

Ortaklık Konseyi, görevlerinde kendisine yardım edebilecek her komiteyi ve özellikle Anlaşmanın iyi yürütülmesi için gerekli işbirliği devamlılığı sağlayacak bir komite kurmağa karar verebilir.

Ortaklık Konseyi bu komitelerin görev ve yetkilerini belirtir.

Madde — 25.

1. Her Âkid Taraf, Anlaşmanın uygulama ve yorumu ile ilgili ve Türkiye'yi veya Topluluğu, Topluluk üyesi bir Devleti ilgilendiren her anlaşmazlığı Ortaklık Konseyine getirebilir.

2. Ortaklık Konseyi anlaşmazlığı karar yolu ile çözebilir; keza, anlaşmazlığı Avrupa Toplulukları Adalet Divanına veya mevcut her hangi bir başka yargı merciine götürmeyi kararlaştırabilir.

3. Taraflardan her biri, kararın veya hükmün yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür.

4. Anlaşmazlık, işbu maddenin 2 nci fıkrasına göre çözülememiş ise, Âkid Tarafların geçiş dönemi ve son dönemde başarabilecekleri tahkim ve sair yargı usulü yollarını, Anlaşmanın 8 nci maddesi uyarınca Ortaklık Konseyi düzenler.

Madde — 26.

Anlaşmanın hükümleri, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun yetki alanına giren maddelere uygulanmaz.

Madde — 27.

Ortaklık Konseyi, bir yandan, Avrupa Parlamenter Assamblesi, Topluluğun Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve öteki organları ile, öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye'nin yukarıdaki organları karşılıklı organları arasında işbirliği ve temasları kolaylaştırmak için her türlü yararlı tedbir alır.

Bununla beraber, hazırlık dönemi süresince, bu temaslar, yalnız Avrupa Parlamenter Assamblesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki ilişkilerle sınırlanır.

Madde — 28.

Anlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Anlaşmadan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce istenebileceğini gösterdiğinde, Âkid Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılımı olanağını incelerler.

Madde — 29.

1. Anlaşma bir yandan Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde, öte yandan Belçika Kralığı, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa Cumhuriyeti, İtalya Cumhuriyeti, Lüksemburg Büyük Dükalığı ve Hollanda Kralığının ülkelerinde uygulanır.

2. Gene Anlaşma, Topluluğu kuran Anlaşmanın 227 nci maddesinin 2 nci fıkrasının 1 nci bendinde gözetilenleri karşılayan alanlar bakımından, Fransız deniz aşırı illerine de uygulanır.

Anlaşmanın başka alanlarla ilgili hükümlerinin, sözü geçen illerde uygulanma şartları, Âkid Taraflar arasında ilerde varılacak anlaşma ile belirtilir.

Madde — 30.

Âkid Taraflarca Anlaşmaya eklenmesi uygun bulunan protokoller, Anlaşmanın ayrılmaz parçalarıdır.

Madde — 31.

Anlaşma, imza eden Devletlerin kendi anayasa usullerine uyularak onaylanır; Topluluk yönünden Konseyce, Topluluğu kuran Anlaşma hükümleri uyarınca bir karar alınması ve bunun Âkid Taraflara tebliği ile, geçerli olarak akdedilmiş olur.

Yukarıki fıkrada anılan akdin tasdik ve tebliğ belgeleri Brüksel'de karşılıklı olarak verilir.

Madde — 32.

Anlaşma, 31 nci maddede sözü geçen tasdik belgelerinin karşılıklı olarak verilmesi tarihini kovalayan ikinci ayın ilk günü yürürlüğe girer.

Madde — 33.

İşbu Anlaşma, her metin eşitlikle geçerli olmak üzere, Türk, Alman, Fransız, İtalyan ve Hollanda dilleri ile ikişer nüsha olarak yazılmıştır.

PROTOKOL n° 1

GEÇİCİ PROTOKOL

Âkid Taraflar, -
Türk ekonomisi için, özellikle hazırlık döneminde, tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık ihracatının önemine inanarak,
Ortaklık Anlaşmasının 3 nci maddesinde öngörülen Geçici Protokolü tesbit etmek isteğiyle,
Aşağıdaki hükümler üzerine uyuşmuşlardır:

Madde — 1.

1. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra, Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, Anlaşmanın 4 nci maddesinde gözetilen geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve süreleri ile ilgili hükümlerini bir Katma Protokol ile tesbit edip edemeyeceğini inceler.

Katma Protokol Akad Taraflarca imzalanacak ve her birinde uyulması gereken anayasa usul-lerini tamamlanmasından sonra yürürlüğe girecektir.

2. Beşinci yılın sonunda Katma Protokol tesbit edilememiş ise, Ortaklık Konseyinde kararlaştırılacak ve 3 yılı geçmeyecek bir süreden sonra I neî fıkrada öngörülen usule yeniden başlanılır.

3. Bu protokol hükümleri, Katma Protokol yürürlüğe girmeyece, ve en geç onuncu yılın sonuna değin uygulanır.

Bununla beraber, Katma Protokol tesbit edilmiş, fakat onuncu yıl sonunda yürürlüğe girememiş ise, Geçici Protokol en çok bir yıllık bir süre için uzatılır.

Katma Protokol dokuzuncu yılın sonunda tesbit edilemediği takdirde, Ortaklık Konseyi, hazırlık döneminin onuncu yılının bitiminden sonra uygulanacak rejimi kararlaştırır.

Madde — 2.

Bu Protokolün yürürlüğe girişi ile birlikte Topluluk Üyesi Devletler, Türkiye kaynaklı ve Türkiye çıkışı ithalâtları için aşağıdaki yıllık tarife kontenjanlarını açarlar :

a) 24.01 — Ham ve mamul olmyan tütün : Tütün döküntüleri	
Belç. - Lüks. Eko. Birl.	1.250 ton
Federal Almanya Cumhuriyeti	6.600 »
Fransa	2.550 »
İtalya	1.500 »
Holânda	600 »

Bu tarife kontenjanlarının sınırı içinde her üye Devlet, Toplulukta 9 Temmuz 1961 de imzalanan Ortaklık Anlaşması çerçevesinde aynı ürünler ithalâtına uyguladığına eşit bir gümrük vergisi uygular.

b) 08.04 — Yalnız kuru üzüm (içinde 15 Kg. veya daha az mal bulunan ambalajlarla)	
Belç. - Lüks. Eko. Birl.	3.250 ton
Federal Almanya Cumhuriyeti	9.750 »
Fransa	2.800 »
İtalya	7.700 »
Holânda	6.500 »

Bu tarife kontenjanlarının sınırı içinde her üye Devlet, Toplulukta 9 Temmuz 1961 de imzalanan Ortaklık Anlaşması çerçevesinde aynı ürünler ithalâtına uyguladığına eşit bir gümrük vergisi uygular.

c) 08.03 — Yalnız kuru incir (içinde 15 Kg. veya daha az mal bulunan ambalajlarla)	
Belç. - Lüks. Eko. Birl.	840 ton
Federal Almanya Cumhuriyeti	5.000 »
Fransa	7.000 »
Holânda	160 »

Bu tarife kontenjanları çerçevesinde Topluluk üyesi her Devlet, milli gümrük vergilerinin kuru incir için Ortak Gümrük Tarifesinde son yaklaşma anına kadar, Topluluğun kuran Anlaşmanın 14 neî maddesinin I neî fıkrası anlamındaki esas vergiden, Topluluk üyesi Devletlerin kendi aralarında yaptıkları indirimlerin yarısının düşülmesi ile elde edilene eşit bir gümrük vergisi uygular.

Geçici Protokolün hükümleri, Topluluk üyesi Devletler milli gümrük vergilerinin kuru incir Ortak Gümrük Tarifesine son yaklaşma anında olan yürürlükte bulunuyorsa, Topluluk, 3 neî maddede hükümlerini göz önünde bulundurarak, yukarıki bend gereğince Türkiye'ye sağlanarlara eşit beîni faydaların saklı tutulması için gerekli tarife tedbirlerini alır.

d) 08.05 — Dış ve iç kabuluları çıkarılmış olanlar da dâhil olmak üzere yaş veya kuru sert kabuklu meyvalar : Yalnız fındık

Belç. - Lüks. Eko. Birl.	540 ton
Federal Almanya Cumhuriyeti	14.500 »
Fransa	1.250 »
Holânda	710 »

Bu tarife kontenjanları çerçevesinde Topluluk üyesi her Devlet % 2,5 ad valorem bir gümrük vergisi uygular.

Bunun dışında, Topluluk üyesi Devletler, Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte bu ürün için, Topluluk içi gümrük vergilerinin tamamen kaldırılmasını ve Ortak Gümrük Tarifasının tüm olarak uygulanmasını gerçekleştirirler.

Madde — 3.

2 neî maddede gösterilen ürünler için, Topluluk üyesi Devletler milli gümrük vergilerinin Ortak Gümrük Tarifesine son yaklaşmasından itibaren, Topluluk her yıl, Türkiye yararına o tarihte açıklmış milli tarife kontenjanlarının tutarına eşit hacimde tarife kontenjanları açar. Bu usul Ortaklık Konseyince ertesi takvim yılı için, 4 neî madde gereğince alınan kararlara zarar vermeksizin uygulanır.

Bununla beraber, fındık bakımından bu usul, ancak Topluluk üyesi Devletlerin milli gümrük vergilerinin öteki üç ürünün tümü ile Ortak Gümrük Tarifesine uyumu anında uygulanır.

Madde — 4.

Anlaşmanın yürürlüğe girişini kovalayan ikinci yıldan başlayarak, Ortaklık Konseyi 2 ve 3 neî maddelerde gösterilen tarife kontenjanlarının hacmini artırmayı kararlaştırabilir. Ortaklık Konseyinin aksine kararı olmadıkça, bu artırmalar iktisabedilmiş olur. Her artırmaya, ancak ertesi takvim yılından başlayarak uygulanır.

Madde — 5.

Anlaşmanın yürürlüğe girişi, takvim yılı başına rastlamaz ise, Topluluk üyesi Devletler, Anlaşmanın yürürlüğe girişinden ertesi takvim yılının başına kadarki süre için, bu sürenin beher ayı hesabıyla, 2 neî maddede anılan miktarların onikide birini karşılıyan hacimde tarife kontenjanları açarlar.

Bununla beraber, Ortaklık Konseyi, Anlaşma yürürlüğe girer girmez, sözü geçen ürünler ihracatının üyesimlik niteliğini göz önünde tutarak, yukarıki bendin uygulanması ile elde edilen tarife kontenjanları hacimlerinin artırılmasını kararlaştırabilir.

Madde — 6.

Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren üçüncü yılın bitiminde, Ortaklık Konseyi, 2 neî maddede gösterilenlerden başka ürünlerin Topluluk pazarında sürümünü teşviğe elverişli tedbirleri kararlaştırabilir.

Madde — 7.

Tütün, fındık veya kuru incir için ortak tarım politikasının uygulanmaya konması ile birlikte, Topluluk, işbu Protokol gereğince Türkiye'ye sağlanarlara eşit ihracat imkânlarını saklı tutmak üzere, bu ortak tarım politikası için öngörülen rejimi göz önünde bulundurarak, gerekebilecek tedbirleri alır.

Madde — 8.

İşbu Protokolün 2 nci maddesinde gösterilen ürünler için Toplulukça tarife kontenjanları açılması halinde, bu tarife kontenjanları çerçevesinde uygulanacak gümrük vergileri seviyesi bakımından, Türkiye'ye anlaşmaya taraf olmayan bir memleketten daha az elverişli bir işlem yapılamaz.

Madde — 9.

Türkiye, Topluluk üyesi Devletlerden birine veya bir kağına tanıdığı en elverişli işlemi üye Devletlerin hepsine teşmile gayret eder.

Madde — 10.

Her Akad Taraf, hazırlık dönemi ile birlikte, yerleşme hakkı, hizmet edimi, ulaştırma ve rekabette ilgili her çeşit güçlükleri Ortaklık Konseyine getirebilir. Ortaklık Konseyi gerekirse, bu güçlükleri gidermek için, Akad Taraflara her türlü yararlı tavsiyelerde bulunabilir.

Madde — 11.

İşbu Protokol Anlaşmaya eklenmiştir.

P R O T O K O L n° 2

M A L İ P R O T O K O L

AKAD TARAFLAR,

Ortaklık Anlaşması amaçlarının izlenmesini kolaylaştırmak için Türk ekonomisinin hızlandırılması bir şekilde kalkınmasına faydalı olmak KAYGISIYLA, aşağıdaki hükümler üzerinde UYUŞMUŞLARDIR :

Madde — 1.

Türk ekonomisinin verimliliğini artırmaya yardımcı, Anlaşmanın amaçlarının gerçekleştirilmesine faydalı olan ve Türk kalkınma planı çerçevesinde yer alan yatırım projeleri için finansman istemleri, Türk Devleti ile Türk teşebbüsleri tarafından, Avrupa Yatırımlar Bankasına sunulabilir. Banka, bunların tabii tutulacağı işlemden müraaat sahiplerine bilgi verir.

Madde — 2.

Olumlu bir sonuca bağlanan istemler ödünçler vasıtasıyla finanse edilir. Bu ödünçlerin tutarı 175 milyon hesap birimine erişebilir ve Anlaşmanın yürürlüğe girişini kovahyan beş yıl içinde bağlanabilir.

Madde — 3.

Finansman istemleri, Türk teşebbüslerinden geldiği zaman, ancak Türk Hükümetinin onuru ile olumlu sonuca bağlanabilir.

Madde — 4.

Ödünçler, finansmanına ayrıldıkları projelerin ekonomik özelliklerine göre verilir. Özellikle karlılığı uzun vâdeli veya yaygın yatırımlara ilişkin ödünçler, indirilmiş faiz oranları, uzatılmış ödeme süresi, ödemesiz dönem gibi özel şartlar ve gereği halinde, bu ödünçlerin Türkiye tarafından ödenmesini kolaylaştırabilecek başka özel ödeme şartları ile donatılabilir.

3. Bir ödünç, Türk Devletinden gayri bir teşebbüs veya topluluğa verildiği zaman, Türk Devletinin garantisine bağlanır.

Madde — 5.

1. Banka, bu ödünçlerin verilmesini, ihale veya teklif almalar düzenlenmesine bağhyabilir. Bu ihale veya teklif almalara katılma, Türkiye ve Topluluk üyesi Devletler uyruklu her gerçek veya tüzel kişiye eşit rekabet şartları ile açıktır.

2. Ödünçler, kabul edilen yatırım projelerinin gerçekleşmesi için gerekli ithalat giderleri kadar iç giderlerin karşılanmasında da kullanılabilir.

3. Banka, fonların en rasyonel şekilde ve Anlaşma hedeflerine uygun olarak kullanılmasını gözler.

Madde — 6.

Türkiye, bu ödünçlerden faydalanan borçluların, ödünçlerin ana para ve faizlerinin ödenmesinin gerektirdiği dövizleri edinmelerine imkân vermekle yükümlüdür.

Madde — 7.

Bâzi projelerin gerçekleştirilmesi için bu Protokol çerçevesinde yapılacak yardım, özellikle üçüncü Devletler, milletlerarası mali kuruluşlar veya Türkiye ya da Topluluk üyesi Devletler kalkınma ve kredi müesseseleri ve resmi makamlarının dâhil olabilecekleri finansmanlara katılma şeklinde olabilir.

Madde — 8.

Anlaşmada ve bu Protokolde gösterilen şartlarla Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına getirilen yardım, Türk Devletinininkini tamamlayıcı bir çaba teşkil eder.

Madde — 9.

İşbu Protokol Anlaşmaya eklenmiştir.

SON SENET

Bir yandan,
Türkiye Cumhurbaşkanının ve
Öte yandan,
Majeste Belçikalılar Kralının,
Federal Almanya Cumhurbaşkanının,
Fransa Cumhurbaşkanının,
İtalya Cumhurbaşkanının,
Altes Ruayal Lüksemburg Büyük Düğesinin,
Majeste Holânda Kraliğesinin
ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyinin
Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık yaratan Anlaşmanın imzası için.

Ankara'da 12 Eylül 1963 gününde toplanan tam yetkili temsilcileri aşağıdaki metinleri tesbit etmişlerdir :

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık yaratan ANLAŞMA ile aşağıda sayılan protokoller ;

Protokol n° 1 : Geçici Protokol

Protokol n° 2 : Mali Protokol

Tam yetkili temsilciler bundan başka

— Aşağıda sayılan ve işbu Senede ekli :

1. Geçici Protokolün 2 nci maddesi ile ilgili olarak kuru üzüme ilişkin niyet bildirisini;

2. Mali Protokolün 2 nci maddesinde sözü geçen hesap biriminin değerine ilişkin yorum bildirisini;

3. Ortaklık Anlaşmasında geçen «Akıd Taraflar» deyiminin yorumu ile ilgili bildiriyi kabul etmişler;

— Ve Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümetinin aşağıda sayılan ve işbu senede ekli bildirim bildirimlerini net etmişlerdir :

1. Alman uyruklarının tanımı ile ilgili bildiri;

2. Anlaşmanın Berlin'e uygulanmasına ilişkin bildiri.

Tam yetkili temsilciler işbu Senede ekli bildirimlerini icabında Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık yaratan Anlaşma ile aynı şartlarda geçerliklerinin sağlanması için gerekli usullere tabi tutulacağı hususunda uyumlaşmışlardır.

BUNUN BELGESİ OLARAK aşağıda adları yazılı tam yetkili temsilciler işbu Son Senedin altına imzalarını atmışlardır.

Ankara'da 12 Eylül 1963 gününde yapılmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı adına :

Feridun Cemal ERKİN

Majeste Belçikalılar adına :

Pau Henri SPAAK

Federal Almanya Cumhurbaşkanı adına :

Gisbert SCHROEDER

Fransa Cumhurbaşkanı adına :

Maurice COUVER de MURVILLE

İtalya Cumhurbaşkanı adına :

Emilio COLOMBO

Altes Ruayal Lüksemburg Büyük Düşesi adına :

Eugène SCHAUS

Majeste Hollanda Kraliçesi adına :

Joseph M. A. H. LUNDS

Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyi adına :

Joseph M. A. H. LUNDS

Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran

Anlaşmaya gereken usullerin yerine

getirildiğinin, özellikle Avrupa

Parlamanter Assamblesiyle danışıldığının

Öteki Akıd Tarafları bildirilmemesinden

sonra ancak Topluluğu kesin olarak

bağlıyacağı ihtiyat kaydı ile

GEÇİCİ PROTOKOLÜN 2 NCI MADDESİ İLE İLGİLİ OLARAK KURU ÜZÜME İLİŞKİN NİYET BİLDİRİSİ

Topluluk, kuru üzüm için ortak bir pazar örgütü kurmayı tasarlamadığını bildirir.

MALİ PROTOKOLÜN 2 NCI MADDESİNDE SÖZÜ GEÇEN HESAP BİRİMİNİN DEĞERİNE İLİŞKİN YORUM BİLDİRİSİ

Akıd Taraflar aşağıdaki hususları bildirirler :

1. Mali Protokolün 2 nci maddesinde öngörülen lufarın açıklanmasında kullanılan hesap biriminin değeri 0,88 867 088 gram saf altındır.

2. 1 nci fıkrada tanımlanan hesap birimi bakımından Topluluk üyesi bir Devletin, para paritesi, bir hesap biriminin içindeki saf altına ağırlığı ile Milletlerarası Para Fonuna bu para için bildirilmiş olan pariteye tekabül eden saf altın ağırlığı arasındaki orandır. Bildirilmiş bir paritesi yoksa veya cari işlemlerde Para Fonunun müsaade ettiği sınırdan dışarıda pariteden uzaklaşan kur uygulaması varsa, paranın paritesine tekabül eden altın; dolaylı veya dolaysız olarak tanımlanmış ve altına çevrilebilen bir paranın Pona bildirilmiş paritesi esas ile hesap gününde Üye Devlet, cari ödemeler için sözü edilen altına çevrilebilir paraya uygulamakta olan kambiyo rayicine göre hesaplanır.

3. Yukarıdaki 1 nci fıkrada belli edilen hesap birimi Mali Protokolün uygulama süresince değişmeyecektir. Bununla beraber, uygulama süresinin bitiminden önce Milletlerarası Para Fonuna, Statülerinin 7 nci Kısmının 4 nci maddesi gereğince bütün paraların seyyanen altına olan paritelerinin aynı oranda değişmesi kararlaştırılırsa, hesap biriminin saf altın ağırlığı bu ayarlanmanın ters fonksiyonuna göre değiştirilecektir.

Topluluk üyesi Devletlerden birinin veya birkaçının, Milletlerarası Para Fonunun yukarıki bendinde öngörülen kararını uygulamaması halinde hesap biriminin saf altın ağırlığı, Milletlerarası Para Fonuna kararlaştırılmış ayarlanmanın ters fonksiyonuna göre değiştirilecektir. Ancak, Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyi böylece ortaya çıkan durumu inceleyecek ve Komisyonun önermesi üzerine ve Para Komitesinin görüşü alınarak gerekli tedbirleri mevsuf çoğunlukla kararlaştıracaktır.

ORTAKLIK ANLAŞMASINDA GEÇEN «AKID TARAFLAR» DEYİMİNİN YORUMU İLE İLGİLİ BİLDİRİ

Akıd Taraflar, Ortaklık Anlaşmasının metninde geçen «Akıd Taraflar» deyimine, bir yandan Türkiye Cumhuriyeti, öte yandan, Topluluk ile üye Devletler, veya sadece, ya üye Devletler ya da Topluluk anlamı verilecek suretiyle, yorumlanmasında hususunda anlaşmışlardır. Bu deyim her defasında verilecek anlam. Anlaşmanın bunları kapsayan hükümlerindeyken çıkarılacaktır. Bazı hallerde «Akıd Taraflar» deyimini, Topluluğu kuran Anlaşmanın geçiş dönemi süresince üye Devletler, bu dönemin bitiminden sonra Topluluk anlamına gelebilecektir.

FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ HÜKÜMETİNİN BİLDİRİLERİ

1. Alman uyruklarının tanımı ile ilgili bildiri :

Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Kanunun anlamında bütün Almanlar Federal Almanya Cumhuriyeti uyruklığında sayılır.

2. Anlaşmanın Berlin'e uygulanmasına ilişkin bildiri :

Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümetince üç aylık bir süre içinde Akıd Taraflara aksine bir bildiriye başvurulmadıkça, Ortaklık Anlaşması Berlin Eyaletine de uygulanır.

ANLAŞMANIN IMZASI SIRASINDA İKİ HEYET BAŞKANI ARASINDA TEATİ EDİLEN
MEKTUPLAR

Mektup : Avrupa Ekonomik Topluluğu Heyeti Başkanı B. Günther SEELIGER'den
Türk Heyeti Başkanı, Büyükelçi B. Hasan Esat IŞIK'a

Tarih : 12 Eylül 1963

Konu : Türkiye'deki iş gücüne ilişkin sorunlar

Ankara, 12 Eylül 1963

Bay Başkan,

Bu müzakereler sırasında belirttiğiniz isteğe uymak üzere, Ortaklık Anlaşmasının 4 ve 12 nci maddeleri hükümleri göz önünde bulundurularak, Ortaklık Konseyinin, Türkiye'deki iş gücüne ilişkin sorunları hazırlık döneminden itibaren inceleyebilmesini Topluluğun kabul ettiğini size bildirmekle şeref duyarım.

Bu mektubun alındığının lütfen bildirilmesini rica ederim.

Bu üstün saygılarımın kabulünü dilerim Bay Başkan.

Günther SEELIGER
Avrupa Ekonomik Topluluğu
Heyeti Başkanı

Mektup : Türk Heyeti Başkanı, Büyükelçi B. Hasan Esat IŞIK'dan
Avrupa Ekonomik Topluluğu Heyeti Başkanı B. Günther SEELIGER'e

Tarih : 12 Eylül 1963

Konu : Avrupa Ekonomik Topluluğu Heyeti Başkanının mektubuna cevap

Ankara, 12 Eylül 1963

Bay Başkan,

12 Eylül 1963 günlü mektubunuzla, bana aşağıdaki hususu bildirmek lütfunda bulurmuşunuz:

Bay Başkan,

Bu müzakereler sırasında belirttiğiniz isteğe uymak, Ortaklık Anlaşmasının 4 ve 12 nci maddeleri hükümleri göz önünde bulundurularak, Ortaklık Konseyinin, Türkiye'deki iş gücüne ilişkin sorunları hazırlık döneminden itibaren inceleyebilmesini Topluluğun kabul ettiğini size bildirmekle şeref duyarım.

Bu mektubun alındığının lütfen bildirilmesini rica ederim.
Bu mektubun alındığını bildirmekle şeref duyarım.
En üstün saygılarımın kabulünü dilerim Bay Başkan.

Hasan Esat IŞIK
Türk Heyeti Başkanı

			Millet Meclisi	Cumhuriyet Senatosu
Cumhurbaşkanlığına yazılan tezkerenin tarih ve numarası	:	6.2.1964	1/559	1/345
Bu kanunun yayımının Cumhurbaşkanlığına bildirilmesine dair Cumhurbaşkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası	:	10.2.1964	4/59	
Bu kanunun görüşmelerini gösteren tutanakların Cilt, Birleşim ve Sayfa numaraları :				
Millet Meclisi Tutanak Dergisi			C. Senatosu Tutanak Dergisi	
Cilt Birleşim Sayfa			Cilt Birleşim Sayfa	
22	143	166	17	30 462
23	9	149:150	18	34 3
24	20	33	37	413 414, 422 424
25	32	83:91, 115:113		
	34	130 145:148		
	35	152, 170:173		

Millet Meclisi 544 S. Sayılı basmayazı Millet Meclisi 32 nci Birleşim Tutanak Dergisine, Cumhuriyet Senatosu 396 S. Sayılı basmayazı Cumhuriyet Senatosu 37 nci Birleşim Tutanak Dergisine bağlıdır.

Bu kanunu görüşen komisyonlar : Millet Meclisi Ticaret, Gümrük ve Tekel, Dışişleri ve Plân komisyonları ile Cumhuriyet Senatosu Mali ve İktisadi İşler, Dışişleri ve Bütçe ve Plân komisyonları.

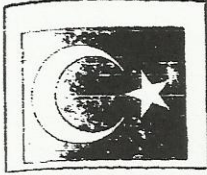

SÜRELİ YAYIN EKLERİ

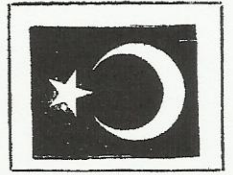

Cumhuriyet

37 nci yıl Sayı 12.867

Telegraf ve mektup adresi: Cumhuriyet İstanbul - Posta Kutusu: İstanbul No: 245. Telefonlar: 22 42 00 - 22 42 00

Cumartesi 26 Mayıs 1960

Türkiyenin kahraman Silâhlı Kuvvetlerimiz tarafından idaresinin ikinci günündeyiz

Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı

Siyasî hayatta çok önemli değişikliklere gidiyoruz

Millî Birlik Komitesi, kurucu durumunu iktisap etti, şöhretli ilim adamları, kurucu organda vazife aldılar

Ankara 27 (Cumhuriyet-Telex) — Millî Birlik Komitesinin bugün yayımlanan ilk tebliğinde özetinden geçen Türk Silâhlı Kuvvetleri en kısa zamanda müddet içinde müesseseler bir kurucu silâhlı kuvveti makûl ve makûl bir şekilde idare etmekte bulunmaktadır. Şeklinde geçen ifade, özetindeki günde meclislerin siyasi hayatında önemli değişikliklere gideceğini göstermektedir. Hâlen idareyi ele alan Silâhlı Kuvvetler, mecliste

bulunan Anayasasını dağında olmasına rağmen, müddet içinde müesseseler bir kurucu silâhlı kuvveti makûl ve makûl bir şekilde idare etmekte bulunmaktadır. Şeklinde geçen ifade, özetindeki günde meclislerin siyasi hayatında önemli değişikliklere gideceğini göstermektedir. Hâlen idareyi ele alan Silâhlı Kuvvetler, mecliste

Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkanlığına ve Millî Birlik Komitesine Başkanlık Organı Org. Cemal Gürsel

Millî Birlik Komitesi Başkanı Org. C. Gürsel'in milletimize hitabesi

Millî Birlik Komitesinin yaptığı basın toplantısında sualler ve cevaplar

Hareketin izahı nedir? — Kimler nezaret altına alındı? — Bayar, Menderes ve arkadaşlarımızın durumu ne olacak? — Demokrat Parti kalacak mı?

Ankara 27 — Millî Birlik Komitesi Başkanı Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkanlığına ve Millî Birlik Komitesine Başkanlık Organı Org. Cemal Gürsel'in milletimize hitabesi...

Ankara 27 — Millî Birlik Komitesi Başkanı Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkanlığına ve Millî Birlik Komitesine Başkanlık Organı Org. Cemal Gürsel'in milletimize hitabesi...

İnönü sağ ve sıhatte

Radikalizmle çarpışılan bir habere bu mevzuada okurların en ilginç sorularına cevaplar isteniyor... İnönü sağ ve sıhatte...

Menderes, Kütahya yolunda yakalandı

Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve 7 Bakan Silâhlı Kuvvetlerimizden muhafazası altında

27 Mayıs hareketi nasıl hazırlandı?

Son bir ay zarfında İstanbul'da cereyan edip yamadığımız olaylar

İstanbul Askeri Vali ve Belediye Başkanı dün basın toplantısı yaptı

Tuğgeneral Refik Tuğba, İstanbul halkının silâhlı kuvvetlerimizle haklı hareket tarzına güvenerek bu zor ve emniyet içinde bulunmalarını temennî edeceğini dedi

Dönüm Noktası

Bir milletin dündenberi yeni bir dönüm noktasına ulaştığı. On yıl önce gerçekleşen bu dönüm noktası, Türkiye'nin siyasi hayatında büyük bir değişikliklere sebep oldu. Bu değişiklikler, Türkiye'nin siyasi hayatında büyük bir değişikliklere sebep oldu. Bu değişiklikler, Türkiye'nin siyasi hayatında büyük bir değişikliklere sebep oldu.

Ankara 27 (Cumhuriyet-Telex) — İktidar bugün Ankara'da Silâhlı Kuvvetler tarafından teslim alınmıştır. Genel İstanbul'da başlayan hareketi saat 3 te netice almadan önce Ankara'da üç katlıp eden mecliste harekete geçiyor ve adaylar

Ord. Prof. Özalp, Ord. Prof. Tuzcu, Prof. Kabaal, Ord. Prof. Sevinç, Prof. Tunay, Doç. Güllü

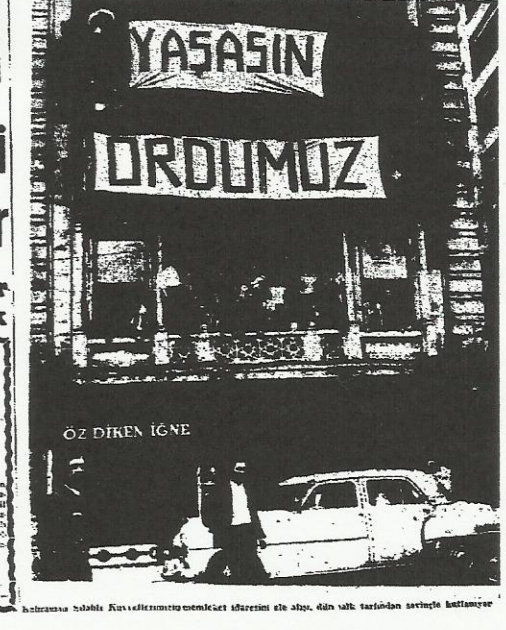
Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor

Yeni Anayasa yürürlüğe girinceye kadar siyasi partilerin faaliyeti yasak

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne seçilen profesörler, Millî Birlik Komitesi ile meclisten ayrılarak çalışmalarına başlamışlardır. Bu heyet, yeni Anayasa'nın hazırlanmasında görev yapacaktır.

Mevkuf gazeteciler serbest

Bütün basın davaları sükut edecek. Millî Birlik Komitesinin 27 Mayıs'ta aldığı karar gereğince, mevkuf gazetecilerin serbest bırakılması kararlaştırılmıştır.

Yeni Anayasa'nın hazırlanması için çalışmalar devam ediyor. Fotoğraf: Y. S. 2, S. 2, S. 2

Geçici Anayasas'ın dün gece ilân edildi

Sabıkların gayri meşru yollardan elde ettikleri anlaşılın mallar müsadere edilecek

Eski iktidar mensuplarının selâhiyetlerini kötüye kullandığı sabit olunca, bunlara verilecek cezaları, yaş haddi, ve hastalık sebebiyle de olsa, Devlet Başkanı bile affedemeyecek

Ankara, 12 (Hırsız) — Millî Birlik Komitesi, tamamı halkın yararına Prof. Hâşim Hüseyin Küçük, Dr. Prof. Hâşim Veldet Velidedoğu, ve Doçent Münevver Aksoy'un da katıldığı toplantılar sonunda ilâhî kâhrettiler olan Geçici Anayasa bugün resmen açıklanmıştır. Bu münasabette bir basın toplantısı yapan Dev-let Vekilî Anayasa Geçici Anayasa Kurulunun başkanlığında bulunan olan ilâhî kâhrettiler ve sorulan sorularla cevaplandırılmıştır. 27 Mayıs günü başlatılan Millî Kurtuluş hareketinin bir sembolü olarak ilâhî kâhrettiler tasbit edilmiş Geçici Anayasa dâim bîstümme bulunduktadır.

1 — Genel Hükûmler
2 — Millî Birlik Komitesine Ait Hükûmler
3 — Devlet Başkanına Ait Hükûmler

4 — Bakanlar Kuruluna Ait Hükûmler
Geçici Anayasanın ilânı kanun taslağı bakımından geçici olarak ilân edilmiştir. Bu ilânın sonuna kadar ilân edilmiş ilâhî kâhrettiler ilân edilmiştir. Bu ilânın sonuna kadar ilân edilmiş ilâhî kâhrettiler ilân edilmiştir.

En son haber
Refik Talpa öldü
Bu şöhretli sanatçının bir zaman İstanbul'da yaşadığı ve 22.10.1960 tarihinde İstanbul'da öldüğü ilân edilmiştir. Refik Talpa'nın vefatı ilân edilmiştir. Bu ilânın sonuna kadar ilân edilmiş ilâhî kâhrettiler ilân edilmiştir.

Tercüman

1960 HAZİRAN 13

En son haber
Refik Talpa öldü
Bu şöhretli sanatçının bir zaman İstanbul'da yaşadığı ve 22.10.1960 tarihinde İstanbul'da öldüğü ilân edilmiştir. Refik Talpa'nın vefatı ilân edilmiştir. Bu ilânın sonuna kadar ilân edilmiş ilâhî kâhrettiler ilân edilmiştir.

Millî Birlik Komitesi üyeleri dün açıklandı

Komitede vaziyetli 38 subayın isimleri ilk defa olarak umumî ilâhî kâhrettiler bildirildi.

Ankara, 12 (Hırsız) — Millî Birlik Komitesi, tamamı halkın yararına Prof. Hâşim Hüseyin Küçük, Dr. Prof. Hâşim Veldet Velidedoğu, ve Doçent Münevver Aksoy'un da katıldığı toplantılar sonunda ilâhî kâhrettiler olan Geçici Anayasa bugün resmen açıklanmıştır. Bu münasabette bir basın toplantısı yapan Dev-let Vekilî Anayasa Geçici Anayasa Kurulunun başkanlığında bulunan olan ilâhî kâhrettiler ve sorulan sorularla cevaplandırılmıştır. 27 Mayıs günü başlatılan Millî Kurtuluş hareketinin bir sembolü olarak ilâhî kâhrettiler tasbit edilmiş Geçici Anayasa dâim bîstümme bulunduktadır.

Amerika Türkiye'ye 1 milyar lira'lık bir yardım yapacak

Bu husustaki müzakerelerde tam bir anlaşmaya varıldı. Anlaşma bu hafta içinde Ankara'da imza edilecek. Bu yardım Amerikan yeni hükûmete karşı bostediği iyi niyeti bir daha isbat etti.

Yardıma karar veren ABD Hükûmeti, Türkiye'ye 1 milyar dolarlık bir yardım yapacağını ilân etmiştir. Bu yardımın bir kısmı Türkiye'nin dış borçlarını tahsil etmeye kullanılacaktır. ABD Hükûmeti, Türkiye'nin ekonomik durumunu iyi bulduğunu ve Türkiye'nin demokrasiye bağlı olduğunu belirtmiştir.

Belediye İsrafına Kâhinacak. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Belediye İsrafına Kâhinacak. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Belediye İsrafına Kâhinacak.

Bugün İstanbul'da büyük miting var

Beyazıt'taki Üniversite mitingine bütün fakülte, yüksek ve askeri okullar katılıyor.

Dün Saray'da feriplenen mitingde halk Hazineye başgösterdi. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Dün Saray'da feriplenen mitingde halk Hazineye başgösterdi.

Kore değişirme bölüğü bugün hareket ediyor

İstanbul'da bugün hareket ediyor. Bu hareketin amacı, Kore değişirme bölüğüne destek vermek ve bu bölüğün faaliyetlerini desteklemek.

Yabancı muhabirler dönüyor. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Yabancı muhabirler dönüyor.

Yeni Basın Mevzuatının Esasları Tesbit Ediliyor

Hükûmetin arzusu üzerine hazırlanan raporda, basın için yeni bir kanuna lüzum olmadığı ileri sürüldü.

Emniyet Umum Müdürü dün şehrimize geldi. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Emniyet Umum Müdürü dün şehrimize geldi.

Adliye ahlâk ve bilgi ile teçhiz edilecek

Adliye Vekilî, salt idareci olarak verilecek cezaları dâim octayın ahlâkî ilâhî kâhrettilerini şimdilik mevsimsiz olduğunu ilân etti.

Meşhur kahve kaçakçılığını D.P'iler nasıl örtbas ettiler

Fatih eski DP başkanı Faruk Sargat ve işi adli mahkemeye aktarılan polisler, İstanbul'da kaçakçılığı ortadan kaldırdılar.

Emniyet Umum Müdürü dün şehrimize geldi

Emniyet Genel Müdürlüğü'nden İstanbul'a gönderilen Emniyet Genel Müdürü, dün şehrimize geldi. Bu fotoğrafın çekildiği yer, Emniyet Genel Müdürü dün şehrimize geldi.

16 AGUSTOS 1960 SALI

Tercüman

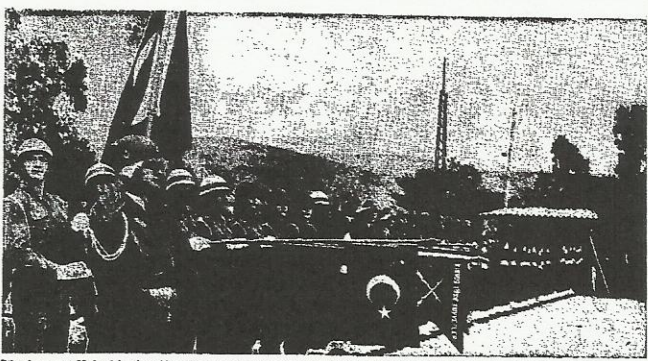
GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE Sahibi: CEMAL HUNAL

DIKKAT Büyük tezlilat... KIZILAS Camiye çitildi... YIL: 6 - SAYI: 1863

KIBRIS NİHAyet BAĞIMSIZLIĞINA KAVUŞTU

Yeşilada geceyarısından itibaren bağımsız bir devlet oldu

Gürsel, Makarios ve Dr. Fazıl Küçük'e mesajlar gönderdi Türk Askeri Birliği Kıbrıs Topraklarına ayak bastı ve coşkun tazahüratla karşılandı

Önün öğen saat 7'de İskenderiye'den "Ege" vapuru ile Kıbrıs'a bağımsız olan Türk askeri birliği mensup kuvvetler bir birin arasında...

Kövrü hareket eden yeni Müfettişin komutanlarından biri.

ÖN HAREKELER GERİNDİ Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında...

İngilizlerin Harabede İsmi Adı'...

GÜRSEL İZMİR'E GİDECEK

İzmir, 15 (Husus) - Devlet ve Hükümet Bakanları Organları...

Yeni Kira Kanunu sayesinde vatandaş rahat nefes alacak

Milli Birlik Komitesinin müzakereye başladığı yeni kanunda vatandaşın geçim şartları dikkate alındı

Mesken kredisiz şartları da herkeste elverişli bir sistem çerçevesinde tatil edildi

Ankara 15 (Husus) - Vatandaşlara ucuz mesken temini...

Bütün gençlik teşekkülleri bir çatı altında birleşecek

Bu gaye ile hazırlanan Kanun tasarısı Milli Birlik Komitesinde

BAŞMAKALE: Üniversitenin derterli: III

MADRID TAYGİR Dört de baharın gelmesi...

Sosyalist parti de bu şimdiden ihtilal çıktı

Bir müddet önce bulunan Sosyalist Partinin ihtilaline...

10 Kabzimal daha nezarete alındı

Belediye ayrıca hileli yollara başvuran kabzimaların rüşvetçilerini topluyor

6 Nurcu Ankara'da suçüstü yakalandı

Bunlara arasında Said-i Nursi'nin baş müridi Ziver Gündüzalp de var

BAKANLAR KURULUNUN KARARLARI

Ankara, 15 (A.A.) - Bugün toplanan Bakanlar Kurulu...

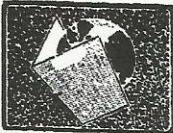
Amerika 127 milyon lira verdi

Ankara 15 (Husus) - Bugün İtalya editörleri...

BAZI MEVLİDHANLARIN DÜN SAVCILIKTA İFADELERİ ALINDI

Düşük DP hakkında dini siyasete ailel etmek yönünden de tahkikata geçildi

PAZAR 23 EKİM 1955 8. SAYI 10000

Halk'a ve olaylara Tercüman

YIL 3 SAYI 10000

Almanya'da 14 gazeteci Vatana İhanet İddiasıyla tevkif edildi

Almanya'da 14 gazeteci Vatana İhanet İddiasıyla tevkif edildi. Almanya'da 14 gazeteci Vatana İhanet İddiasıyla tevkif edildi. Almanya'da 14 gazeteci Vatana İhanet İddiasıyla tevkif edildi.

KENNEDY DAYATIYOR... Başkan Kennedy'nin... Rusların gelen gazetesini... kontrol ediyor...

Sovyet Başbakanı Kennedy'ye "Türkiyedeki üsleri kaldır, Kübadakileri kaldırayım,, dedi

Kruşçef Türkiyedeki üsler dün koz olarak ileriye sürdü

Rus teklifini Amerika'nın reddetmesi kuvvetle muhtemel. Kruşçef Sovyet gemilerine "Abluka'ya girmeyin,, dedi

D. D. V. işçileri dün "Aç adam çalışmaz,, dedi

Ulaştırma Bakanı, işin ve nakillerde... sivil tefriki yapmadı...
D. D. V. işçileri dün "Aç adam çalışmaz,, dedi. Ulaştırma Bakanı, işin ve nakillerde... sivil tefriki yapmadı...

KRUŞÇEFİN SARTI... Sovyet Başbakanı Kruşçef... Kennedy'ye bir mesaj göndererek...
MOSKOVA (AP) Sovyet Başbakanı Kruşçef... Kennedy'ye bir mesaj göndererek... Kennedy'ye bir mesaj göndererek...

MOSKOVA (AP) Sovyet Başbakanı Kruşçef... Kennedy'ye bir mesaj göndererek... Kennedy'ye bir mesaj göndererek...

Ağanoğlu Devlet Bakanı oldu

ANKARA (özel) Bilim Bakanı... Ağanoğlu Devlet Bakanı oldu. Bilim Bakanı... Ağanoğlu Devlet Bakanı oldu.

İRAN ŞAHI ANKARA'DA

MİLİ MANS DENLEYİYOR... İran Şahı Rıza Pehlevi... Ankara'ya gelirken...
Rıza Pehlevi "Dostluğumuz din birliği ortak menfaat dayanıyor,, dedi. İran Şahı Rıza Pehlevi... Ankara'ya gelirken...

A.P. kanun dışı davranışlara karşı koyacak

Gümüşpala, Bölge toplantısında "Büyük kongre Kasım'da,, dedi

Schmitt'in... A.P. kanun dışı davranışlara karşı koyacak. Gümüşpala, Bölge toplantısında "Büyük kongre Kasım'da,, dedi.

Hani İnönü "Unutmaz,, di

Hani İnönü "Unutmaz,, di. Hani İnönü "Unutmaz,, di.

"Böyle boğdum" demisti

Gözleri yaşlı bir anne Salacak Canavarının idamını bekliyor

Gücü yetse ipini kendi çekecek. Birsen'in annesi dün mezarını ziyaret ettiği talihsiz kızının başucunda: "Hak yerini buldu,, dedi. Gözleri yaşlı bir anne Salacak Canavarının idamını bekliyor.

15 yaşındaki bir aşık sevgilisini yolda öpüverdi

Emullah... 15 yaşındaki bir aşık sevgilisini yolda öpüverdi. Emullah...

Eslerini gözleyen röngencileri linc edeceklerdi

Eslerini gözleyen röngencileri linc edeceklerdi. Eslerini gözleyen röngencileri linc edeceklerdi.

Bir Belediyenin gayri menkullerine haciz koydurdu

Bir Belediyenin gayri menkullerine haciz koydurdu. Bir Belediyenin gayri menkullerine haciz koydurdu.

Linda Christian 125 bin doları mücevher çalı

Linda Christian 125 bin doları mücevher çalı. Linda Christian 125 bin doları mücevher çalı.

GONG Terahizi

GONG Terahizi. GONG Terahizi.

AMERICAN YAKINDI...

MUM STIK advertisement with image of a product box.

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADI

Cumartesi 11 Mayıs 1963

40 yıl sayı 13.924

Telex ve cephesi adresi Cumhuriyet İstanbul - Posta Kutusu: İstanbul No. 285

ORTAOKUL YARDIMCI KİTAPLARI table listing books and prices.

En önemli maddemizin ihracı çıkmaza girdi Krom konusunda Amerikanın kili takas teklifini reddettik

Hükümetimizin krom ihracatına prim vereceği hususu da kesinlikle belli oldu

Turistik bölgelerde moteller kurulacak

Devlet Bakanlığı oteller tarafından yapılan iş, mispet karşılığında...

TOPLANDILAR - Devlet Planlama Teşkilatı yöneticileri ile Komisyon heyeti arasındaki görüşmeler...

Ankara, 10 (Cumhuriyet-Telex) - Son günlerde Amerika ile krom konusunda...

Amerikanın verdiği 16 F-104 Jet uçağı İzmirde törenle teslim edildi

Amerikanın verdiği 16 F-104 Jet uçağı İzmirde törenle teslim edildi

Tansel, "Türk Silahlı Kuvvetlerini modernleştirme gayretlerinden biri, bugün tahakkuk etmiştir," dedi

Yağmurlar Ankarada da hasar yaptı

Yıldırım Beyazıt Lisesi sular bastırılan dersler yapıldı

Yegane gelir kaynakları mahvolan kradenizliler 6 bin ton buğday veriliyor

Buğday halkı, hibe olarak verilecek

İnönü dün 66. Tümeni ziyaret etti

İzmirde bugün yapılacak basın toplantısından sonra Ankara'ya dönecek

Türk - Alman navlun ihtilâfi hallediliyor

30 milyon dolarlık yardım mükamesinde taşınması için, tarafların donuz nakliyesi ile ilgili tekliflerini karara bağlayacak

Ankara 10 (Cumhuriyet-Telex) - Almanya ile Türkiye arasında navlun ihtilâfi konusunda...

Ankara'da bugün yapılan basın toplantısından sonra Ankara'ya dönecek

Kıbrıs'ta dün genç bir Türk çiftçisi öldürüldü

h. Fazıl Küçük, Belediyeler konusundaki yayınladığı bildiriye, Türk cemaatini, vukuun mahkemelere mahkemelere karşı serinkanca olmaya çağırıyor

36 bin Tekel işçisi zam bekliyor

Tekel Bakan Özalp Özalpın daha önce açıkladığı zam oranı, işçilerin işleri için yeterli değil

Millet Meclisi çalışmalarına bu pazartesi günü başlayıyor

Beşat Ümraniye'de düzenlenen toplantıda konuşan Bakanlar, çalışmalarına başlayacak

Ankara'da bugün yapılan basın toplantısından sonra Ankara'ya dönecek

Polis evlerini sızdıran karabazınlar tutuldu

Polis evlerini sızdıran karabazınlar tutuldu

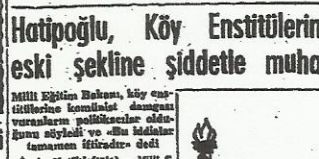
Polis evlerini sızdıran karabazınlar tutuldu

Resim alanında yeni bir "Harika çocuk"

Resimleri başka sanatçılar tarafından da çok beğenilen 6 yaşındaki Bedri Bayraktar

Hatipoğlu, Köy Enstitülerinin eski şekline şiddetle muhalif

Millî Eğitim Bakanı, köy enstitülerine komünist düşüncelerin yayılmasından korktuğunu söyledi

Hatipoğlu, Köy Enstitülerinin eski şekline şiddetle muhalif

Mektebi: kendi bünyesinde işleri halledilecek

Mektebi: kendi bünyesinde işleri halledilecek

Ürgüplü dün "aşın sağ ve sol cereyanları hayır getirmez," dedi

Senato Başkanı, komünizm faaliyetlerini önlen için yeni bir kanun hazırlanmadığını belirtti

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

Turistlere verilecek İstanbul broşürü yok

Dünya çapında turistler için broşürler de hazırlama dolusu

Yeni yılın turistik bölgelerinde moteller kurulacak

Devlet Bakanlığı oteller tarafından yapılan iş, mispet karşılığında...

36 bin Tekel işçisi zam bekliyor

Tekel Bakan Özalp Özalpın daha önce açıkladığı zam oranı, işçilerin işleri için yeterli değil

Resim alanında yeni bir "Harika çocuk"

Resimleri başka sanatçılar tarafından da çok beğenilen 6 yaşındaki Bedri Bayraktar

Hatipoğlu, Köy Enstitülerinin eski şekline şiddetle muhalif

Millî Eğitim Bakanı, köy enstitülerine komünist düşüncelerin yayılmasından korktuğunu söyledi

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

Turistlere verilecek İstanbul broşürü yok

Dünya çapında turistler için broşürler de hazırlama dolusu

Turistlere verilecek İstanbul broşürü yok

Dünya çapında turistler için broşürler de hazırlama dolusu

Yeni yılın turistik bölgelerinde moteller kurulacak

Devlet Bakanlığı oteller tarafından yapılan iş, mispet karşılığında...

36 bin Tekel işçisi zam bekliyor

Tekel Bakan Özalp Özalpın daha önce açıkladığı zam oranı, işçilerin işleri için yeterli değil

Resim alanında yeni bir "Harika çocuk"

Resimleri başka sanatçılar tarafından da çok beğenilen 6 yaşındaki Bedri Bayraktar

Hatipoğlu, Köy Enstitülerinin eski şekline şiddetle muhalif

Millî Eğitim Bakanı, köy enstitülerine komünist düşüncelerin yayılmasından korktuğunu söyledi

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

Ankara Sorgu Hâkimi Bayar ifadesini aldı

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

ALANINDA İNHAZLILAR - Alabanda'nın Straburgun...

Turistlere verilecek İstanbul broşürü yok

Dünya çapında turistler için broşürler de hazırlama dolusu

PERŞEMBE 5 Eylül 1963 KAT: 16

Halk'a ve Olanlara Tercüman

HER SABAH DÜNYA YENİDEN KURULUR, HER SABAH TAZE BİR BAŞLANGIÇTIR. TIR: 2 - SAYI 425 Fiyat 20 kuruş ADRES: Nispetiye Caddesi No: 19 Teşvikiye Tercüman Tel: 22220 - 22220

Amerika - Avrupa davuk savaşına başladı

BRITANİK (A.A.) Avrupa Ortak Pazarı Tüzeti ile ilgili olarak 23 Eylülde yapılacak olan Bakanlar Konseyinin Brüksel'de Amerika ile ortak pazar anlaşması üzerinde görüşmelerini Amerika ile ortak pazar anlaşması üzerinde görüşmelerini Amerika ile ortak pazar anlaşması üzerinde görüşmelerini...

3 ölü 12 yaralı var

Yüksek hızda seyir halinde olan otomobilin sürücüsü...

Yüksek hızda seyir halinde olan otomobilin sürücüsü...

Kazada yaralanan bir kadın hastahaneye götürülüyor.

İstanbul Boğazında facia

Bir Rus şilebi sis yüzünden karaya çıkarak 2 yalıtı yaktı

HABER: VEDAT AKIN FOTOGRAFLAR: ÇETİN ŞENÇAN

Dün sabah İstanbul yeni bir faciasına daha sahne olmuş. Klavuz hatları içerisinde Rus bandıralı gilep sisten karaya bindirek bir yalıya kaçmış, bir yalıya da tamamen yıkarak 3 kişinin ölümüne 3 kişinin ağır, 9 kişinin de hafif yaralanmasına sebep olmuştur.

SAAT TAM 4.25

Boğazda göz gözü görünmüyor. Kesif bir sis var. Yalıuz denizde değil her yerde 5-6 metre göl görünmüyor. Dalgalar dağ gibi geliyor. İnsan tik-nar-kimlikte gidiyor...

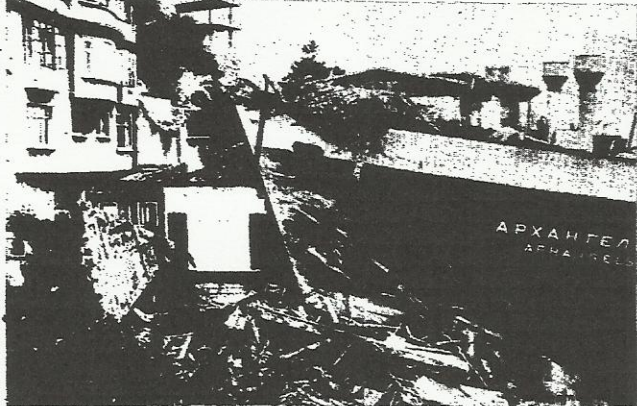
Denizde bir tekne var...

1500 tonluk Rus bandıralı ARHANGELSK. Neorovnoklenn harekete Fıdalı Çatırmam İskele Kılıb'a giriyor...

Yalıları gönen Emlakçıları ve bahçıvanları çığlıklarla denizden çıkıyor...

Kıyıda kapalı bir gemiye gittiğinden binmiş. Mühürmen Kamaçlı, ARHANGELSK'in sürücüsü İsmail...

Devamı Say 5 Süt 3 de

APKARTEF APKARTEF

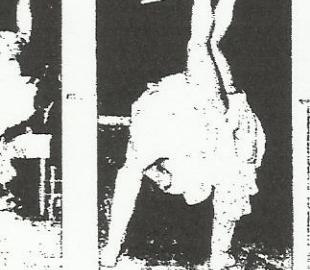
BİR KİŞİDİR... Bu yıl Amerikan Rio Kolu...

Bir çocuk küstü 10 kişi öldü!

ZÜRİCH (A.A.)... Roma hükümeti...

Gebeliği önleyici ilaçları Bakanlık bedava verecek

Bakanlığın izin vermediği ilaçları satanlar iki yıla kadar hapsolacak

ANKARA (Öz) Bu karar...

ARCELİK GELECEK YIL BUZDOLABI İHRAC EDECEK

1964 yılında 15 milyon lira ile kurulan Arçelik Buzdolabı ve Çamaşır Makinesi Fabrikası...

258.060 adet başlangıç...

"Siyasi baskı yüzünden işiifa ettim"

ve işsizlik sorununu tartışan...

Süreyya'nın babası müstakbel damadı ile Hilton'da görüşti

Prezida Süreyya'nın babası Halil İsmet'in...

YTP bu akşam «Kader için» topluyor

YTP Genel İktisat Kurulu bu akşam...

Onyeddi kişinin idamı katileşti

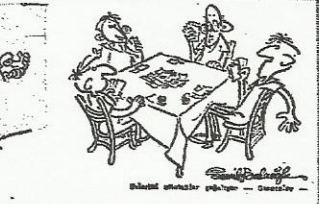
İdam edilecekler arasında bir kadın, bir çocuk ve bir de ana kaatili var

ANKARA (Kısmal Servis)...

İnan - ister inanma : kavga değil, de değil, bunun adı «Twist» miş

İnan - ister inanma : kavga değil, de değil, bunun adı «Twist» miş

İnanın Neyeti... İnanın Neyeti...

ANAHAAR DELİGİNDEN SÜRE SAN PORTAKAL SUYU

Halk'a ve olaylara Tercüman

HER SABAH DUNYA YENİSİN KURULUR, HER SABAH TAZE BİR BAĞLAM OLUR
No: 4 SAKI 1356 Fiyat: 25 Kurşun Adımı - Mecmuasıyla Çoğul Şişmececi, Sab. No. 19 Taksim: Dönerim 291 97 06 10 (Her Gün)

GİMA'da

PIYANGOLU SATIŞ

Bünyesinde bulunan her yıl içinde en az 5000 K. nakit çıkartma paralarını her 20 kişiden bir kişiye 10 günde

AVRUPA SEYAHATI

Ahmetin karlılarına nakdelerinden yapılan bir ay.

(Her Gün - 2019)

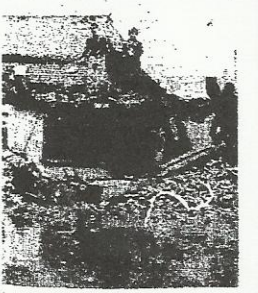
Adana'da HORTUM

Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir. Fotoğrafta Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir.

Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir. Fotoğrafta Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir.

Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir. Fotoğrafta Adana'da meydana gelen fırtınanın sonucu olarak şehirde büyük hasarlar meydana gelmiştir.

Tunus Cumhurbaşkanı Meclis'te konuştu

Burgiba "Türk

Arap dostluğu çok zaruridir,, dedi

Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Meclis'te konuşurken. (Fotograf: AP)

- Tunus ile Türkiye beynelmül müzakerelerde birbirini destekleyecek.
- Tunus ile aramızda gümrük indirimi konusunda ve kültürel, ekonomik alanda anlaşma yapılacak.

Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba (sağda) ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (solda) arasında yapılan görüşme. (Fotograf: AP)

ANKARA (İHA) - Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Ankara'da yaptığı konuşmada, Tunus ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini istedi. Burgiba, Tunus ile Türkiye arasında gümrük indirimi konusunda anlaşma yapılmasını istedi. Burgiba, Tunus ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini istedi. Burgiba, Tunus ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini istedi.

Tural, Değişirme Birliğine

"Türk gücünü Kıbrıs'ta da gösterin,, dedi

Rum Meclisinin fevkalde Anayasa dışı kabul edilmesini, Kıbrıs problemi Türk - Yunan meclisi kabul edilmediğinden dolayı, Türkiye'nin Kıbrıs'ta da gücünü göstermesi gerektiğini söyledi.

ANKARA (ÖZ) - Genel Cemal Tural, Kıbrıs'ta da gücünü göstermesi gerektiğini söyledi. Tural, Rum Meclisinin fevkalde Anayasa dışı kabul edilmesini, Kıbrıs problemi Türk - Yunan meclisi kabul edilmediğinden dolayı, Türkiye'nin Kıbrıs'ta da gücünü göstermesi gerektiğini söyledi.

Belçikalı bir milyonerin kızı aşık olduğu Türk genci için İzmir'e kaçtı

Belçikalı bir milyonerin kızı, aşık olduğu Türk genci için İzmir'e kaçtı. Gencin adı, kızın babasının şirketine çalışan bir kişi. Kızın babası, kızın kaçmasını öğrenince kızın İzmir'e kaçtığını öğrendi.

M.T.T. Burhaneddin Güler tarafından çizilen karikatür.

Almanya Türkiye'den müsavirlik yapacak dedektif istiyor

BİSELHÖRP (A.A.) - Nazi Almanyası hükümeti, Türkiye'den dedektifler istiyor. Almanya, Türkiye'den dedektifler istiyor. Almanya, Türkiye'den dedektifler istiyor.

Samsun ve Giresun'da dün zelzele oldu

ANKARA (İHA) - Samsun ve Giresun'da dün zelzele oldu. Samsun'da 4,5 büyüklüğünde, Giresun'da 4,0 büyüklüğünde deprem meydana geldi.

ızıl Çin: "Vietnama asker indermeye hazırız,, dedi

BERKIN, ATOM MİRASI HARİCİNİN MODERN ANLARI VE HİMLİ GAZLARI İLAN MAKLAM ELDİ

Yeni Çin'in Vietnam'a asker indirmeye hazır olduğunu açıkladığı bildirisi.

ALLAHA İSMARLADIK...

ANKARA (İHA) - Dün akşam meydana gelen deprem, Allah'ın izniyle gerçekleşti. Allah'ın izniyle gerçekleşti. Allah'ın izniyle gerçekleşti.

Atina'da Ayasofya'nın bir eşi yapılacak

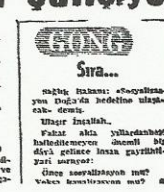
ATINA (A.A.) - Yunanistan'da Ayasofya'nın bir eşi yapılacak. Yunanistan'da Ayasofya'nın bir eşi yapılacak. Yunanistan'da Ayasofya'nın bir eşi yapılacak.

ERELİ DEMİR - ÇELİK'İN GENEL KURUL TOPLANTISI GÜRÜLTÜLÜ GEÇTİ

ANKARA (İHA) - Erelî Demir ve Çelik'in Genel Kurul Toplantısı gürültülü geçti. Erelî Demir ve Çelik'in Genel Kurul Toplantısı gürültülü geçti.

Şoförler "Oto bank,, ve "Oto sigorta,, kurmaya çalışıyor

ANKARA (İHA) - Şoförler "Oto bank" ve "Oto sigorta" kurmaya çalışıyor. Şoförler "Oto bank" ve "Oto sigorta" kurmaya çalışıyor.

Oto Bank ve Oto Sigorta logosu.

SOSYAL SINIFLAR
Yeni Kabine
Devlet Bakanları

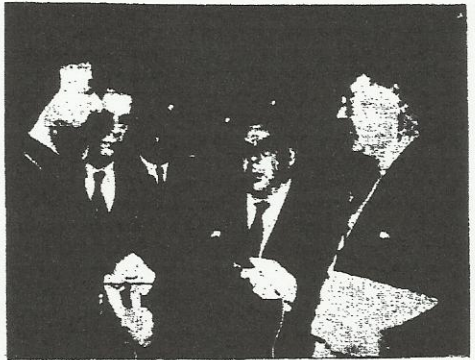
Cumhuriyet

ATATÜRK ŞİRLERİ
ATATÜRK'ÜN 20 ANI

İnönü, Anlaşmaya dayanarak Kıbrıs müdahale ettiğimizi Mecliste açıkladı

Devlet Uçaklarımız Kıbrıs Gökyerinde Uçuyor
Adayı abluka için Deniz Filomuz Kıbrıs yolunda İngiltere'ye Kıbrıs'a müşterek asker çıkarmayı teklif ettik

Genelkurmay Kurmay Başkanı Atalay "herşeye hazırız," dedi
Ankarada diplomatik yolların da temaslara araüksüz devam ediyor

Genelkurmay Kurmay Başkanı Atalay "herşeye hazırız," dedi
Ankarada diplomatik yolların da temaslara araüksüz devam ediyor

Salt A. Tuzoğlu Müdiriyet

Genelkurmay Kurmay Başkanı Atalay "herşeye hazırız," dedi
Ankarada diplomatik yolların da temaslara araüksüz devam ediyor

Dr. Küçük ve Makarios toplantı yaparken. İki gün önce görüşmeler yapıldı.

Gürsel, Devlet Başkanlarından Kıbrıs'ta kan dökülmesini önlenmesini istedi
Cumhurbaşkanı üç ilgili devletin son yaptıkları müşterek teşebbüsün Kıbrıs'ta Rumlar tarafından hiç bir şekilde kaale alınmadığını bildirdi

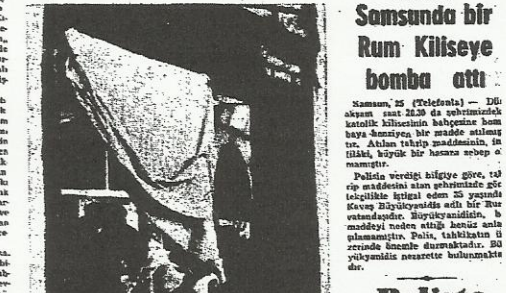
Genelkurmay Kurmay Başkanı Atalay "herşeye hazırız," dedi
Ankarada diplomatik yolların da temaslara araüksüz devam ediyor

Yeni kabine ilk toplantısında Kıbrıs konusunu müzakere etti

Yeni kabine ilk toplantısında Kıbrıs konusunu müzakere etti
Devlet Bakanları toplantıda

Devlet Bakanları toplantısında. Soldan sağa: İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü.

Rum Kiliseye bomba attı

Yeni kabine ilk toplantısında Kıbrıs konusunu müzakere etti

Yeni kabine ilk toplantısında Kıbrıs konusunu müzakere etti
Devlet Bakanları toplantıda

Devlet Bakanları toplantısında. Soldan sağa: İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü.

Poliste izinler kaldırıldı

Poliste izinler kaldırıldı
Kasırga Güneydoğu Anadolu bölgesinde büyük hasar yaptı

İnönü 3 üncü koalisyon hükümetini dün kurdu
Yeni kabinede Başbakan Yardımcılığına Turhan Feyzioglu'nun yerine Kemal Satır getirildi

İnönü 3 üncü koalisyon hükümetini dün kurdu
Yeni kabinede Başbakan Yardımcılığına Turhan Feyzioglu'nun yerine Kemal Satır getirildi

Devlet Bakanları toplantısında. Soldan sağa: İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü, İsmet İnönü.

UÇ VE CEZA

DOSTOYEVSKI
Çeviren: Hasan Ali Eralp
I. cilt : 600
II. cilt : 520
III. cilt : 600

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADI

Yazı ve matbuat adresi: Cumhuriyet İstanbul - Posta Kutusu: İstanbul No. 246
Telefonlar: 22 42 00 - 22 42 08 - 22 42 07 - 22 42 06 - 22 42 09

Cuma 15 Mayıs 1964

Alırım, Kullandım, Beğendim
JOB
"Kendini JOB" diye anan gençlerimiz

Türk Hükümetinin, Bakanlar Konseyindeki ısrarı netice verdi

Arabuluculuğu kabul etti
NATO'nun Kıbrıs için arabulucu

bazı kara, deniz ve hava birlikleri
ece büyük bir atbikat yaptılar

İzmir, 14 (Cumhuriyet - Telex) - Genelkurmay Başbakan Kara, Deniz, Hava birliğimizle birlikte...

umlat dün
naltı Türkü
aha kaçırdı
nlan Türklere sayısı 30'a
'EOKA' çıktı: Alıncular
rine yeniden saldırdılar

İzmir, 14 (Cumhuriyet - Telex) - Genelkurmay Başbakan Kara, Deniz, Hava birliğimizle birlikte...

Arabuluculuk görevi Genel Sekreter Dirk Stikker'e verildi

Konseyin son oturumunda Erkin ve Kostopolis, birbirlerine diplomatik ılsanını çok dışına çıkararak bitap ettiler

La Haye, 14 (L.A. AP ve Radyo) - Türkiye ve Yunanistan, NATO Genel Sekreterinin Kıbrıs meselesinde arabuluculuğuna kabul etmişlerdir.

Konseyin son oturumunda Erkin ve Kostopolis, birbirlerine diplomatik ılsanını çok dışına çıkararak bitap ettiler

Konseyin son oturumunda Erkin ve Kostopolis, birbirlerine diplomatik ılsanını çok dışına çıkararak bitap ettiler

NATO üyeleri Konseyin son oturumunda

NATO kararı niçin alındı ve nasıl tatbik edilecek

NATO Kıbrıs, Kıbrıs Atarlık Anlaşımının birinci maddesi ve 1958 anlaşması...

Senato da Tarımsal Vergiyi kabul etti

Maddeler Millet Meclisinden gelen şekliyle farkedilerek kabul edildiği için tasarının tekrar görüşülmesi...

Genel, Ayasofya'ya cami olarak açılmasını istiyor

Ancak, 14 (Cumhuriyet-Telex) - Türkiye'nin İstanbul'da Ayasofya'yı cami olarak açmasını istiyor...

Yünün Konseyin kararı

İstanbul Kararından sonra bazı kararla bir Türk - Yunan komisyonu...

İsmet İnönü, dünya zerklerinden dörtte üçünü kaybettilik dedi

Ancak, 14 (Cumhuriyet-Telex) - Başbakan İsmet İnönü, hava muhalefetine karşı...

Din propagandası yapan iki turist

Ancak, 14 (Cumhuriyet-Telex) - Türkiye'nin İstanbul'da Ayasofya'yı cami olarak açmasını istiyor...

Köylünün yüzde 52 si karasapan kullanıyor

Türkiyede Toplum Kalkınması konulu seminerde, kalkınmanın aşgâdın yurdu olması istendi...

Meclis, Özel Öğretim Kurumları tasarısını görüşmeye başladı

Nurbaki, müesseselerin gelişmesine mani olacak 22 nci maddenin değiştirilmesini istedi

Yine aynı zihniyet

Özel öğretim kurumları hakkında Meclis'in görüşme...

Kendi Kendimizi Zerk

Yine aynı zihniyet
Özel öğretim kurumları hakkında Meclis'in görüşme...

TURİZM

200 dolarına 40 gün Avrupa: BERLİN
Marmarada bir cennet: ERDEK
Türizm haberleri
Bugün 5. sayfamızda

BÜYÜK YARIŞ
Türkiye Öğretmenler Bankası, memleketin en büyük eğitim gayesiyle öğretmenlere ve öğrencilere arasında büyük bir yarışın başlamasına çalışmaktadır. Bu yarışın Mükâfatlarından ve subeselerinde büyük başarılar olacaktır.
TÜRKİYE ÖĞRETMENLER BANKASI
Cumhuriyet - 2867

Cumhuriyet

Mükâfatları Tahakkülüne kadar
Baskın, Harika - Süzme
Osmanlı Tercih
1 - 5 inci sınıflar için, altmış iki lira
İSİT YAYINEVİ - GÜVEN YAYINEVİ
Sizinki 500/500

KURUCUSU: YUNUS NADI
Ticaret ve nakliyat adresi: Cumhuriyet İstanbul - Posta Numarı: İstanbul No. 246
Telefonlar: 22 42 80 - 22 42 85 - 22 42 97 - 22 42 98 - 22 42 99
40. yıl sayı 14233
Sah 17 Mart 1964

Dün gizli ve olağanüstü bir toplantı yapan

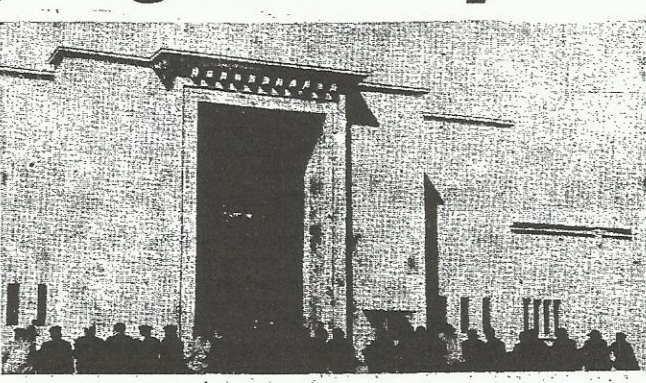
Büyük Millet Meclisi, Hükümetin Yunanistan için gerekli yetkiyi verdi

Verilen yetkiler Londra ve Zürih antlaşmalarının anlamını kapsıyor

İstanbul 16 (Cumhuriyet-Telex) - Büyük Millet Meclisi bu öğleden önce ve olağanüstü bir toplantıya geçildi. Meclis, Yunanistan ile ilgili Antlaşma ve anlaşmaların gerektirdiği yetkileri verildi.

Meclisten evvel önlü Sunay ile uzun süren bir görüşme yapıldı

İstanbul 16 (Cumhuriyet-Telex) - Bakanlar Kurulu bu öğleden önce ve olağanüstü bir toplantıya geçildi. Meclis, Yunanistan ile ilgili Antlaşma ve anlaşmaların gerektirdiği yetkileri verildi.

Gizli oturum dolayısıyla T. R. M. M. ne alınmayan üyelerin Meclis binası dışında bekletildikleri

Türkiyedeki Yunanlıların bazı hakları kaldırıldı

İstanbul 16 (Cumhuriyet-Telex) - Türkiye ile Yunanistan arasında 30 ekim 1930 tarihinde imzalanmış olan «Ticaret, Ticaret ve Seyrüsefaın Mukavelesi» yürürlükten kaldırıldı.

Ankara 16 (Cumhuriyet-Telex) - Türkiye ile Yunanistan arasında 30 ekim 1930 tarihinde imzalanmış olan «Ticaret, Ticaret ve Seyrüsefaın Mukavelesi» yürürlükten kaldırıldı.

296 kişilik bir Kanada bölümü dün Kıbrıs'a indi

Türkiye'nin Rolz-Bennett'i reddini kabul eden U-Thant, yeni bir arabuluculuğu arıyor. Kıbrıs'ta gerginlik hissedilir derecede azaldı

Öktem, Milli Eğitim problemlerini anlattı

Öğretmen okullarının 116. kuruluş yıldönümü törenine katıldı

Ankara 16 (Cumhuriyet-Telex) - Milli Eğitim Bakanı Öktem, Milli Eğitim Bakanlığı'nun 116. kuruluş yıldönümü törenine katıldı. Öktem, Milli Eğitim Bakanlığı'nun 116. kuruluş yıldönümü törenine katıldı.

Gaziantep muhribinde bir toplantı yapıldı

İstanbul 16 (Sakal Terakki) - Gaziantep muhribinde bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Gaziantep muhribinde bir toplantı yapıldı.

Günün Notları

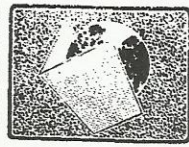
Toplantı ve nedenleri
Meclis bu öğleden önce ve olağanüstü bir toplantıya geçildi. Meclis, Yunanistan ile ilgili Antlaşma ve anlaşmaların gerektirdiği yetkileri verildi.

1964 yılının 10. bininci işçisi Almanya'ya gitti
1964 yılının 10. bininci işçisi Almanya'ya gitti. İşçilerin Almanya'ya gitmesi, Almanya'da işsizlik sorununu çözmeye yardımcı olacaktır.

Tenzilâtî satışları Ticaret Odası kontrol ediyor
Tenzilâtî satışları Ticaret Odası kontrol ediyor. Ticaret Odası, tenzilâtî satışların düzenli ve adil şekilde yapılmasını sağlamak için kontrol ediyor.

Mükâfatı BEŞİNE
Mükâfatı BEŞİNE. Öğretmenler için düzenlenen yarışmada, başarılı olan öğretmenlere mükâfatlar verilecektir.

SAHTE İLAÇ İÇEN BİR SAHİB ZARARLANMIŞTIR
SAHTE İLAÇ İÇEN BİR SAHİB ZARARLANMIŞTIR. Sağlık Bakanlığı, sahte ilaçların yaygın olarak satıldığını uyarıyor. Sağlık Bakanlığı, sahte ilaçların yaygın olarak satıldığını uyarıyor.

Halk'a ve olaylara Tercüman

HER SAHAH DUNYA YENİDEN KURULUR, HER SABAH TAZE BİR BAŞLANGIÇDIR

TERCÜMAN'IN YENİ TELEFON NUMARALARI
Gazetemizin 22 43 90 — 22 43 99 ve 22 51
Telefon Numaraları 27 58 10 — 27 58 11
27 58 12 olarak 12-Ocak-1965 tarihinden itibaren değişecektir.

PODGORNY "BİZİ BİRBİRİMİZLE ÇELİŞMEYE SEVKEDECEK HİÇ BİR ŞEY

MEVCUT

DEĞİL,, DEDİ VE DEVAM ETTİ:

"SOVYETLERİN

TÜRKİYE'YE KARŞI İDDİASI YOK

Sovyet Parlamentosu heyet başkanı Vah Hacıyev'in Moskova'da basın toplantısı. Başta sağda bulunan Hacıyev, ortada bulunan Hacıyev'in yanındaki kişi ise Hacıyev'in yanındaki kişi.

Apaydın ve Ağanoğlu birbirlerini komünistlikle itham ettiler

Ağanoğlu: «Tüccarın buraya diyenin karşısında bulunacağım... Türkiye Komünizme gitmeyecektir» dedi.

ANKARA (A.A.)
Ticaret Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen bir toplantıda Ankara'da bulunan TTP Aydın Millî vekili Orhan Apaydın, diğ. yolda devletçilikten yana olduğunu belirterek, komünizmin Türkiye'ye gelmesini istemediğini söyledi. Apaydın, «Türkiye Komünizme gitmeyecektir» dedi.

Bir cinayet - 4 Mevkuf

Hovarda milyoner cinayetiyle ilgili 4 kişi tevkif edildi

- AZİZ ATICI (Şüpheli)
- BEN SİDİRTİM
- ALI ATICI (Şüpheli)
- SUCUZUMU
- DOĞAN BERGAMAH
- SUCUM YOLU
- MEHMET AYDIN

ANAHTAR DELİĞİNDEN

SUNDAN

Süirt Valisi

Türkiye'de petrolün varlığı sınırlıdır. Bu nedenle petrolün verimli bir şekilde kullanılmasına büyük önem verilmelidir. Süirt Valisi, bu konuda vatandaşları bilgilendirmektedir.

EMİREL, POLİTİKA İLE SAN'ATI DEĞİL,, DİYOR

Emirel, sanatın sadece estetik değil, aynı zamanda sosyal ve politik mesajlar taşıdığına inanmaktadır. «Sanatın emiri değil, sanatçıdır» dedi.

Türkiye'de Özel Sektöre Karşı Sıkı Önelimlerin Edildi

Devlet, özel sektörün faaliyetlerini sıkı denetim altına almaya başlamıştır. Bu önlemler, kamu yararını korumak için alınmıştır.

Özellikle Hovarda cinayetiyle ilgili olarak, dört kişi tevkif edilmiştir. Bu kişiler, cinayetin işlenişinde rol oynadıkları iddialarıyla suçlanmaktadır.

DIŞA GİDEN DOKTORLARIN VATANDAŞLIKTAN İSKAT EDİLMELERİ İSTENİLDİ

Fakat bazı milletvekillerini de: «500 liraya hükümet tabii çalıştırılmaz,, dediler

Kardeş kaatili Güneş, müşahade altına alınacak

Güneş, kardeşi kaatili olduğu için müşahade altına alınmıştır. Bu karar, kamu güvenliğini sağlamak için alınmıştır.

Heyet Başkanı, Türkiye ile Sovyetlere bir fayda vermeyecek geçmişin unutulması gerektiğini de söyledi

Heyet Başkanı, Türkiye ile Sovyetlere bir fayda vermeyecek geçmişin unutulması gerektiğini de söyledi

A.P. TEBLİĞİ:

«CHP kendi menfaati için hukuku zorluyor,,

Seçim Kanununda Geçici Komisyonun müzakereci A.P. nin muhalefetine rağmen kabul edildi.

Seçim Kanununda Geçici Komisyonun müzakereci A.P. nin muhalefetine rağmen kabul edildi.

Aktör Yıldırım Onal'ın meyhaneye başlayan balayı karakolda bitirdi

HACER ONAL (Ortalık yarası 1964)

Önal, hâkim kızı olan hukuklu eşini «İçim dediği için dövüyor,, dedi

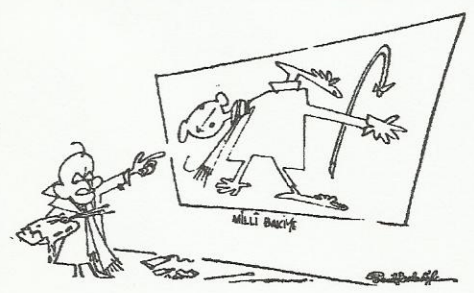
ZİNNETİNİN PAZAR ÇEĞİNE... (1964)

Bir mahkar, oğlunu okul göndermen için sahte «Ölüm» rümuhaberi yaydı

Bir mahkar, oğlunu okul göndermen için sahte «Ölüm» rümuhaberi yaydı

Özel Sektör 14. Kötüye Katsayılara

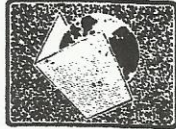
Özel Sektör 14. Kötüye Katsayılara

MİLLİ BAĞIÇ

CARŞAMBA
24
MAYIS 1951
22. KAT
MEHARAKAT

Halk'a ve olaylara Tercüman

HER SABAH DÜNYA YERİNDE KURULUR. HER SABAH TAZI BİR BAŞLANGIÇ DİR.
TELEFON: 231-242 PİNA 13 İZMİR ADRESİ: MURATPAZASI ÇIKIŞI SAKARYA SOK. NO 19 TUNAĞI ÇUKURU TEL: 231200 - 231201 - 231202

GAZETEMİZ
HER GÜN **8**
SAYFADIR

WASHINGTON'DAN
Necdet BERKANT
BİLDİRİYOR.

BASBAKAN WASHINGTON'DA 2 NCİ GÜNÜNÜ GÖRÜŞME VE ZİYARET İLE GEÇİRDİ. KENNEDY'NİN MEZARINA İKİ ÇELEK KOYDU

DÜN SABAH BEYAZ UÇAKLA AMERİKAYA HAREKET EDEN YUNAN BASBAKANI İNÖNÜ İLE GÖRÜŞMEK İSTEMİYORMUŞ

UTWANT, TÜRK VE YUNAN BASBAKANLARINA AYRI-AYRI YEMEK YERİP, AYRI-AYRI GÖRÜŞMELERDE BULUNACAK

nönü "iyini" et sezdim,, dedi

BAY-LAR GÖRÜŞME İLE GÜN GEÇİRDİLER

Baylar görüşme görüşme toplantılarında, Arada bir de dinlenişler yapıyorlar. (Necdet Berkant'ın fotoğrafı)

BAYAN-LAR İSE YAT İLE GEZDİLER

Bayanlar da görüşme toplantılarında, Arada bir de dinlenişler yapıyorlar. (Necdet Berkant'ın fotoğrafı)

Türk Milletine mesaj yollayan Başbakan dün Johnson, Dean Rusk ile tekrar görüşti ve Türk tezinin barışı sağlayacağını ileri sürdü

BASBAKAN İsmet İnönü, Amerika'daki 2 gününü görüşme ve ziyaretlerle geçirdi. Johnson, Dean Rusk ile tekrar görüşti ve Türk tezinin barışı sağlayacağını ileri sürdü. İnönü, Johnson ile görüşme yaptı ve Türk tezinin barışı sağlayacağını ileri sürdü. İnönü, Rusk ile de görüşme yaptı ve Türk tezinin barışı sağlayacağını ileri sürdü.

(Devran Sa. 7. S. 4 de)

Kıbrıs'ta bir Türk öğretmeni kayboldu

LEYFOS Kıbrıs'ta bir Türk öğretmeni kayboldu. Öğretmen, Kıbrıs'ta bir Türk öğretmeni kayboldu. Öğretmen, Kıbrıs'ta bir Türk öğretmeni kayboldu.

ERK GÖRÜŞ: 11 sanatçılar bir araya gelerek, Ankara'da bir konser veriyorlar. (Necdet Berkant'ın fotoğrafı)

TURİZM HEDİYESİ LİRA

Sihirli eller «Çöp»ten sanat harikası yaptı

ERK GÖRÜŞ: 11 sanatçılar bir araya gelerek, Ankara'da bir konser veriyorlar. (Necdet Berkant'ın fotoğrafı)

Aydemir ve Gürçan'ın idamları kat'ileşti

ANKARA (Devran Sa. 7. S. 6 de) Aydemir ve Gürçan'ın idamları kat'ileşti. Aydemir ve Gürçan'ın idamları kat'ileşti.

Erdal İnönü'nün evine kurşun atılması bir oyunmuş

ANKARA (Devran Sa. 7. S. 3 de) Erdal İnönü'nün evine kurşun atılması bir oyunmuş. Erdal İnönü'nün evine kurşun atılması bir oyunmuş.

«Yeşer», Belediye Meclisine de girdi

İZMİR (Devran Sa. 7. S. 3 de) «Yeşer», Belediye Meclisine de girdi. «Yeşer», Belediye Meclisine de girdi.

ERK GÖRÜŞ: 11 sanatçılar bir araya gelerek, Ankara'da bir konser veriyorlar. (Necdet Berkant'ın fotoğrafı)

ükümet konağında önce ekmek ve iş istendi

WAHİTAR İLGİNDEN

Suna SAN Bakan kütüğü... (Devran Sa. 4. S. 1 de)

Bingöl ve Tunceli Belediye Başkanları "Daguya sürgün ve cezalı memurlar gönderiliyor,, dedi

ANKARA (Devran Sa. 4. S. 1 de) Bingöl ve Tunceli Belediye Başkanları "Daguya sürgün ve cezalı memurlar gönderiliyor,, dedi.

VALİ DERT DİNLİDİ Vali dert dinledi. Vali dert dinledi. Vali dert dinledi.

Alın dövmeli genç kadın kocası için hırsızlığı koltığı!..

Çalıştığı evi soyan Gül, kocasının kavuşmayı düşünürken hapsi boyladı

A. YAKAR AKIN Alın dövmeli genç kadın kocası için hırsızlığı koltığı!.. Çalıştığı evi soyan Gül, kocasının kavuşmayı düşünürken hapsi boyladı.

PSIKOLOJİ
Kısa İstisnalarla Yazılan
Cilt 3
Nispetiye L. MÜNİN
Cemal Kılıç TENDAR
Etiler Bekledimce yayımlanan
bu kitaplar serisinde üçüncü de-
ğeri...
Büyük saygıyla bütün kitap-
ları...
12-13 İki fiyatla satılmaktadır.
(Bazan 750/422)

Cumhuriyet
KURUCUSU YUNUS NAĞI
Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet Binası - Posta Kutusu İstanbul No. 26
Telefonları: 2 4 2 8 - 2 2 4 2 2 - 2 2 4 2 2 - 2 2 4 2 2 - 2 2 4 2 2
Cuma 14 Ocak 1966

Johnson'un mektubu akisler yaptı...

Johnson'un cevabı

"MESAJINIZIN ÜSLUBUNU VE AYRILIKLARI ACELE İLE YAZILMASINA BAĞLIYORUZ,"

Johnson'un yazdığı mektubun açıklanmasından önce

Kemal AYDAR bildiriyor

ANKARA - Üzrü sizden beri görünce tartılan Başkan Johnson'un mektubunu ve o zamanki Başkan Johnson'un mektubunu açıklanmasıyla yine dünya basınına bilimsel olarak...
İki gün mektubundan Başkan Johnson'un mesajını almıştı ve Kızılları kara kalemle yazmıştı. Her iki mektubu da okuyanlar için...
Bütün mektupları okuyanlar için...
Bütün mektupları okuyanlar için...

Johnson diyor ki:
Bu mektup, benim için...
Bu mektup, benim için...
Bu mektup, benim için...

ASKERİ MÜDAHALE

İstanbul'da geçen hafta...
İstanbul'da geçen hafta...
İstanbul'da geçen hafta...

4 aydır bitemedi

Bölgede Yunan işleri...
Bölgede Yunan işleri...
Bölgede Yunan işleri...

AP GRUPLU DA MESELEYİ GÖRÜŞTÜ

Ankara, (Cumhuriyet Binası)
A. K. T. grubu...
A. K. T. grubu...
A. K. T. grubu...

İran...
İran...
İran...

MÜDAHALEYİ GERİ BIRAKTIK

Kemal Aydar'ın...
Kemal Aydar'ın...
Kemal Aydar'ın...

VALİ TÂYİNLERİ RESMEN AÇIKLANDI

ANKARA (Cumhuriyet Binası)
Yeni tayinler...
Yeni tayinler...
Yeni tayinler...

'Hürriyet' toplandı ve tahkikata geçildi

Hürriyet Gazetesi...
Hürriyet Gazetesi...
Hürriyet Gazetesi...

NE OLACAK, EL İSTE...
NE OLACAK, EL İSTE...
NE OLACAK, EL İSTE...

Sıkayet
Gözetimlik için...
Gözetimlik için...
Gözetimlik için...

GURSEL: İSTİFAM VANT DEĞİL
Ankara, (Cumhuriyet Binası)
Gürsel'in istifası...
Gürsel'in istifası...
Gürsel'in istifası...

Şifa Propaganda
New York'ta...
New York'ta...
New York'ta...

Senato, mektupları açıklanmasında hükümetin serbes olduğu kararına var

ANKARA (Cumhuriyet Binası)

Cumhuriyet Senatosunun dün...
Cumhuriyet Senatosunun dün...
Cumhuriyet Senatosunun dün...

Ulusal yönetimi yürürlüğe girdi

Ankara, (Cumhuriyet Binası)
Ulusal yönetim...
Ulusal yönetim...
Ulusal yönetim...

BİR DAKİKA

Alana tesisi
güdüne sevgi
Halo...
Halo...
Halo...

PAZAR 16 OCAK 1964 30. KAT

Halk'a ve olanlara Tercüman

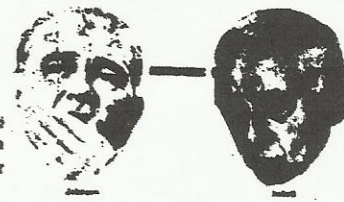

JOHNSON

Amerika, tek taraflı harekete geçmek hakkını bili istimal etmediği kanaatindedir. B. Milletler...

İNÖNÜ

NATO'nun prensipleri yönünden aramızda görüş farkı olduğu anlaşılıyor. Nato bünyesi mütecevizin...

...Mektuplar dün açıldı

JOHNSON'UN MEKTUBU

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BAŞKANI LYNDON B. JOHNSON'UN DEVRİN BAŞKANI İSMET İNÖNÜ'YE GÖNDERDİĞİ MEKTUBUN TAM METNİ ŞÖyledir...

KURANDEZ EKİMİ AMERİKADA... Washington, D.C., Amerika Birleşik Devletleri, Ankara, Türkiye...

B. AMERİKA HÜKÜMETİ, MEKTUPLARIN AÇIKLANMASINI ANLAYIŞLA KARŞILADI

ANKARA (Özaj) Cumhuriyet Sanatçı ve Millet Meclisindeki milletvekilleri...

İNÖNÜ'NÜN CEVABI

AMERİKA BAŞKANI JOHNSON'UN, KIBRIS GIKAR-MASININ YAPILMASINI İÇİN YAZDIĞI 5 HAZİRAN 1963 İNÖNÜ'NE MEKTUBUNUN DEVRİN BAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NE VERDİĞİ CEVAP ŞÖyledir...

"Kadınlık ve kupon elbiseli bazı sendika ağaları türedii,"

Bütçe Komisyonunda, yurt dışındaki işçiler için iman ve öğretmen gönderilmesi gündü...

Mahkeme, Maden-İs işine karar aldı... KARABEK (Özaj) Zonguldak Maden İşçileri Sendikası...

MAHMET ŞAP ÖNER (Yıldırım'ın yardımcısı) PAKİZE ÖNER (Evini süyen kadını)

Diyabet İşleri Başkanı, TRT'yi şikâyet etti... ANKARA (Özaj) Ankara Radyosu'nun, 'Radyo Yaka'...

YERİS - YERİN ÇATIŞMASI

Diyer taraftan, Bay Başbakan, NATO vatanlarına de-tiler bir soruşturma...

ŞEHİT TEPKİ GÖSTERİLDİ

Diyer taraftan, Bay Başbakan ve Birişimci Milletler üretiler...

Aynı zamanda, Bay Başbakan, askeri yardım zaferında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında...

PAZIRLIK KAYIĞI... Mustafa Kaya'nın adı ile anılan bu kayık, piri ocağına...

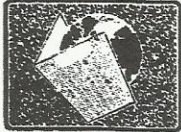
GONG Tosi! Buza milletvekilleri bu-kişimci amirallerin tekel altında kalmakta istemiyor...

Kadının evini soymuş, sonra onunla evlenmiş... Kadının vazgeçmeyen kuruşu: 'Esim, evini soyduğumu biliyor. Şimdi mahkûmdum, dedi'

TERCÜMAN ŞAHANE 1 APARTMAN KATI VE MUHTEŞEM 3 KONSER VERİYOR

ÇARŞAMBA 31 AĞUSTOS 1964

Halk'a ve okuyucularına Tercüman

HER SAHANE DUNYA 15 DAKIKTA KURULUR. HER SAHANE TAŞIR BİR BAŞLANGIÇTIR.

KUPON NESRINE YARIN BAŞLIYORUZ

"İslâm devletleri yanyana olmalıdır,"

"Allaha inananlar, Allahsızlar ve komünistlere karşı savaşta birlik olmalı. İslâm dini sağlam temeller üzerine oturtulmalı,"

Kral Faysal, «İslâm Ortak Pazarı»

teklifinde bulundu

ABD Başkanı ve Başbakanı Cemal Amrânî ile Kral Faysal, dün saat 10.00'de, bir araya gelerek, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda görüşmeler yaptılar. (ANKARA - 16 TÜRKİYEHAZIR)

ANKARA (ÖZEL). M emleketimizi resmen ziyaret etmekte olan dost ve kardeş Suudi Arabistan Kralı Majeste Faysal ile Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda ikinci görüşme...

SUNAYIN KONUŞMASI Sunay ziyafette yaptığı konuşmada, Faysal'ın «Büyük İslâm Hükûmeti» olarak çağrıldığını...

"Dini, tarihi ve bilimsel misyete bir razinin sarafından bahsetmek istemiyorduk, çünkü bu konuların ayrıntılarına girmek istemiyorduk..."

KEREMİN KONUŞMASI Sunay konuşmasında Birleşmiş Milletler'den Suudi Arabistan'ın Türkiye lehine oy kullanmasından duyduğu memnuniyeti belirtirken...

Büyük Zaferin 44 üncü yılı heyecanla kutlandı

Jetler ve parasütcülerin katıldığı Ankara'daki törende Majeste Kral Faysal da hazır bulundu

ANKARA (ÖZEL). T ürk zaferi gününde Ankara'da saat 10.00'de başlayan tören, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda Kral Faysal ile Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda yapılan görüşmelerle başladı...

44. Zafer Günü töreni sırasında askerler Türk bayraklarını taşıyor. (ANKARA - 16 TÜRKİYEHAZIR)

GONG Kalve! Günün gonguyle mi gonguyle... 10 ton kapak kalve ele gonguyle... 20 ton kapak kalve ele gonguyle... 40 ton kapak kalve ele gonguyle... Çabak! Yap kalvelele usta, oğlak olma! Kapak kalve! 5.

İSTANBUL'DA KADINLAR İDAREYİ ELE GEÇİRİYOR

Erkekler manş az bütçelerini için memur olmuyor. Resmi daireler de kadın doluyor

İstanbul'da kadınlar idareyi ele geçiriyor. Erkekler memur işleri için bütçelerini azaltıyorlar...

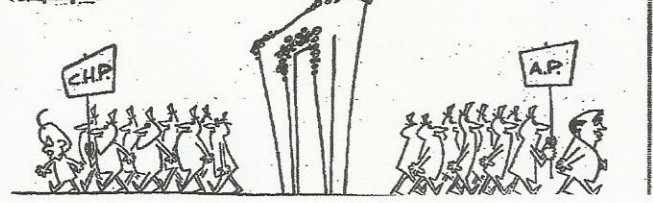
Balonus 500 bin Liralık çek, Fransız Elçisine gönderildi

Folklor okullarından 2 kız, mağazadan eşya çalanlar yakalandı

İstanbul Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen folklor yarışmalarında...

PAZARA, İÇİN YÜRÜYÜŞ YAPAN 52 İŞÇİ İSTANBUL'DA MİLYONER GİBİ YAŞAYACAK

750 Milyon doları kazanacak yürüyüş. Cumhuriyet İstanbul'da yürüyüş için...

İSTANBUL'DA KADINLAR İDAREYİ ELE GEÇİRİYOR

Erkekler manş az bütçelerini için memur olmuyor. Resmi daireler de kadın doluyor

İstanbul'da kadınlar idareyi ele geçiriyor. Erkekler memur işleri için bütçelerini azaltıyorlar...

Üniversitelerin dünkü mitingi muhteşem oldu

Rektör, Prof. Sıddık Sami Onar "Üniversite adına Orduya şükranlarını," sundu

Tercüman

GÜNLÜK MUSTAKİL SIYASİ GAZETE SAHİNİ: CEMAL HUNAL

SAĞLIK KURUMU
Seytannın Kurbanları
14 HAZİRAN 1960
YIL: 6 - SAYI: 1901

Gürsel'in tarihî bir mektubu açıklandı

Gürsel radyoda konuştu
Devlet ve Hükümet Devleti devijet kadranımız gürselin kadranımız, devlet ve hükümet kadranımız gürselin kadranımız, devlet ve hükümet kadranımız gürselin kadranımız...

Orgeneralin daha 3 Mayıs'ta Bayar'ın istifasını talep ettiği anlaşılıyor
Sakın Millî Müdafaa Vekiline o tarihte yazdığı mektupta Cemal Gürsel, DP'nin tuttuğu yolun isabetsizliğini sertçe belirtmişti. Gürsel, milletin selameti için 13 mihim şartta yerine getirilmesini istiyordu.

Bağış kampanyası çiğ gibi büyüyor

Altın fiyatları tekrar düştü. Bütün yurtta esnaf istihlak maddelerinde indirme yaptı

2 trafik kazasında 3 ölü 10 yaralı var
Ankara, 13 (Haber) — Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi önünde meydana gelen trafik kazasında 3 kişi hayatını kaybetmiş, 10 kişi yaralanmıştır.

2 trafik kazasında 3 ölü 10 yaralı var
Ankara, 13 (Haber) — Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi önünde meydana gelen trafik kazasında 3 kişi hayatını kaybetmiş, 10 kişi yaralanmıştır.

Diha'nın annesi Yeşilköyden geçti
Ankara, 13 (Haber) — Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi önünde meydana gelen trafik kazasında 3 kişi hayatını kaybetmiş, 10 kişi yaralanmıştır.

Sanayi Vekâletinin 7 milyar lira borcu var
Bu miktarın bir buçuk milyarı harice, diğer kısmı da Etibank, Sümerbank Şeker Şirketi ve diğer teşekküllere ait.

Bağdat Caddesi inşaatında da yolsuzluk olmuş
Bağdat Caddesi inşaatında da yolsuzluk olmuş. İnceleme başlatıldı.

İzmir Savcısı gazetecilerle dün görüştü
İzmir Savcısı gazetecilerle dün görüştü. Soruşturma başlatıldı.

SABIKLARIN MUHAKEMESİ PEK YAKINDA BAŞLIYACAK
Bayar ve Menderes'in Yassıadaya sevkedildiği dün ilk defa olarak resmen açıklandı.

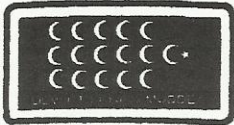
İzmir Savcısı gazetecilerle dün görüştü
İzmir Savcısı gazetecilerle dün görüştü. Soruşturma başlatıldı.

9 Temmuz 1974

ÖZGÜR DÜNYA

İç sayfalarda
* Foto Dr. Mustafa K. ER...

S.A.L.1 9 Temmuz 1974 Pazar 160 Sayı No: 11 Sayı: 2347 + 10 KURUCUSU: ÖMER ÖZTÜRKMEN Adres: Tuzluca Sokak 46/5 Çarşıbaşı - Tuz, 27 00 00 (İstanbul) - 22 00 00 (Z. İşleri)

KANUN TASARISI MECLİS VEKİLLERİ
DIYANET REİSLERİ İSTERLERSE ÖLENE KADAR GÖREVDE KALACAK
ANKARA (YHA) Devlet İleri Bakanlar...

DOĞUDAKI KURAKLIK İÇİN AP HÜKÜMETİ İKAZ ETTİ
ANKARA (YHA) AP Erzurum Milletvekili ve TBMM Döğ...

KORFE BU YIL 100 MİLYON KİLO TÜTÜN ÜRETİCİYE DAHA FAZLA TÜTÜN KREDİSİ VERİLMESİ İSTENDİ
ANKARA (YHA) İsmail Zinat Oğuz Bay...

Yabancı gazete, TV ve radyolar Türkiye'ye ateş püskürüyor

Haşhaş yüzünden bütün dünya aleyhimize döndü

Türkiye'deki CHP-MSP aşırı taleplerini sürdürüyor, yurtdışı bir ilde bazı gazeteler...

*Stalinizm prenasel altında girilen emper, Nasserinki dahi, Faslet rejimindeki suçlar...

ÜNLÜ YAZAR GRASS'A GÖRE FAŞİST REJİMLERDE D. AVRUPADAKI KOMÜNİST ÜLKELERDEN DAHA FAZLA HÜRRIYET VAR!

"Herşeyi usulü dairesinde yapacağız, diyen Erbakan: "Gerekirse planı da programı da değiştireceğiz"

BASYAZI
Muhalefetteki iktidar

Hükümetin bütçe ve maliye politikaları... Muhalefetteki iktidar...

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Prof. Necmettin Erbakan...

MAL TAŞINIMCA SEZME VE MEVVA FİYATI ARTTI
ANKARA (YHA) Malî Hükümetin maliye...

Romanya Hükümeti Türkiye'ye yapım keşifleri Irak Petrol hatları kurmak için...

Dişleri Bakanı Güneş Konunun BÜKRETE ELE ALINACAĞINI SÖYLEDİ
Romanya, Irak petrol hattının yapımına talip oldu

Günter Grass kimdir ve bir tespit

SKİDİN İŞÇİ İLLERİ ŞİMDİ HÜKÜMETİ ELİNE ALIYOR İŞÇİ OLMA HAKKINI ALIYOR
40 bin sağlık işçisi memur sayılmak isteniyor

PORSUK BARIŞINDA KOLİ BAŞLI ÇIKTI
ANKARA (YHA) Porsuk barışında kolî başlı...

BAKANGADEYE 8 BAKAN İSTİFA ETTİ
BAKKA (YH) Bakanlar Kurulu...

COÇUK EZEN SOĞURU HALK LİNCİ EDECEKTİ
SIVAS (YHA) Sivas'ta çocuk ezen...

JAPONYA'DA TAYFINDAN 53 KİŞİ ÖLDÜ
TOKYO (YHA) Japonya'da tayfından...

CHP
Kıbrıs'ta Makarios: Ben Yunanistan'ın Kibris'te bir memur değilim

KIBRIS'TA ARTIYOR
Kıbrıs'ta Makarios: Ben Yunanistan'ın Kibris'te bir memur değilim

ERBANKAN
Erbankan'ın yeni başkanlığına...

ALMAN İKTİDARININ GÜNTER GRASS'IN İTTİKADINDA...

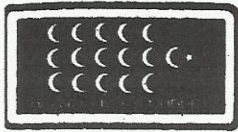

GRASS'IN İTTİKADINDA
Günter Grass'in ittifakında...

E. GÖNGÖR
E. Gönör...

27 Temmuz 1975

Orta Doğu

144 27 TEMMUZ 1975 (Pazartesi) KURUCULARI: ÖMER ÖSTÜRKMEN - İRFAN ATAĞÜN YILI: 13 Eylül 1968 + 68 Sayı: 130 (Her hafta 10 sayfa) 10 TL

Türk Irak petrol boru hattı ve Aslantay barajının temeli atıldı

ORTA DOĞU - Bağdat'ta düzenlenen Demiryolu ile petrol boru hattı temeli atıldı. Ortadoğu Demiryolu ve Aslantay barajının temeli atıldı. Ortadoğu Demiryolu ve Aslantay barajının temeli atıldı. Ortadoğu Demiryolu ve Aslantay barajının temeli atıldı.

Silahlı Kuvvetlerin elektronik lanayını kuruyor

ANKARA, TBA Türk Kara Kuvvetleri üslerinde Vahit Genel, diğer emekli tuğgeneral olan Özalp, elektronik silahlanma kararı verdi. Elektronik silahlanma kararı verdi. Elektronik silahlanma kararı verdi.

SOL HEM ÜKÜMLÜYEN EN DE İÇLİSTEN AÇMIŞTIR.

NİĞDE, TBA Köy İşleri Bakanı Vefa Yılmaz Aksoy'da yapıldığı toplantıda, köylerin kalkınması için yapılacak çalışmalar hakkında konuştu.

Esirler ve Türkler

Reha Oğuz TÜRKKAN
Eski Türkler, Hittitler, Sümerler, Elamiler, Hititler, Foenisyalılar, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, Türkler, Moğollar, Osmanlılar, İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Amerikalılar, Sovyetler Birliği, Çinliler, Japonlar, Koreliler, Vietnamlular, Laoslular, Kambocyalılar, Taylandlılar, Filipinliler, Endonezli, Malezyalılar, Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar, Güney Afrika, Güney Amerika, Karayipler, Pasifik Adaları, Antarktika, Kutuplar, Uzay.

Üsler Silahlı Kuvvetlerimizin gözetiminde

ABD ÜSLERİNE ŞANLI BAYRAĞIMIZ ÇEKİLDİ

Birliklerimizin girdiği üslerde herşey normal olarak devam ediyor

İSTANBUL - Amerikan Kongresinin Genel Kurulunda geçen ayda embara konulan Üslerimizin askerleri yurt içinde ve dışında sıkı gözetim altında tutulmaktadır. Üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi.

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
Kongresin Üslerimize ait üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi. Üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi.

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
Kongresin Üslerimize ait üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi. Üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi.

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
Kongresin Üslerimize ait üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi. Üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi.

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
Kongresin Üslerimize ait üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi. Üslerdeki durumun iyi olduğu bildirildi.

WASHINGTON TÜRKİYE'NİN KIBRIS'IN TAMAMINI ALMASINDAN KORKUYOR

ORTA DOĞU DIŞ HABERLER SERVİSİ
WASHINGTON - Amerikan Kongresi, Türkiye'nin Kıbrıs'ın tamamını almasından korkuyor. Amerikan Kongresi, Türkiye'nin Kıbrıs'ın tamamını almasından korkuyor.

Ülkü Ocakları: Türk Milleti başkalarına avuç açar halden mutlakla kurtarılacaktır!..

ORTA DOĞU ANKARA BÜROSU
Ülkü Ocakları, Türk Milleti başkalarına avuç açar halden mutlakla kurtarılacaktır!.. Ülkü Ocakları, Türk Milleti başkalarına avuç açar halden mutlakla kurtarılacaktır!..

ÜLKÜCÜ GENÇLER DURUMU KONYA VALİSİNE BİLDİRİLDİ

Ermenek Kaymakamı hamasî bir piyese izin vermedi!
Konya Valisi, Ermenek Kaymakamı'nın hamasî bir piyese izin vermediği bildirildi. Ermenek Kaymakamı, hamasî bir piyese izin vermedi.

SİKYONETİM EĞRİNDE ÇALIŞANLARA HİZMET ZAMMI DAĞITILACAK

ANKARA, AA
Çalışanlara hizmet zammı dağıtılacak. Çalışanlara hizmet zammı dağıtılacak.

ALMANYA'DAN DA DENİZLİ'NE HAK TESLİM ALIYORUZ

İSTANBUL, AA
Denizliden hak teslim alıyoruz. Denizliden hak teslim alıyoruz.

ÜLKÜCÜ GENÇLER DURUMU KONYA VALİSİNE BİLDİRİLDİ

KONYA - Konya'ya bağlı Ermenek İlçesi Ülkü Ocakları Durumu Konya Valisi'ne bildirildi. Ülkü Ocakları Durumu Konya Valisi'ne bildirildi.

İÇİŞLERİ BAKANI ASILTIĞI

"ZANNIMCA SİKYONETİM İZATILMAYACAK"
İçişleri Bakanı Asilittiği. Zannımca sikyonetim izatılmayacak.

MHP'Lİ GENÇLER: TÜRK'Ü HİÇBİR BASKI ENGELLEMEZ

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
MHP'li gençler, Türk'ü hiçbir baskı engelleyemez. MHP'li gençler, Türk'ü hiçbir baskı engelleyemez.

ESİRLER VE TÜRKLER

Reha Oğuz TÜRKKAN
Esirler ve Türkler hakkında bilgiler. Esirler ve Türkler hakkında bilgiler.

İÇİŞLERİ BAKANI ASILTIĞI

"ZANNIMCA SİKYONETİM İZATILMAYACAK"
İçişleri Bakanı Asilittiği. Zannımca sikyonetim izatılmayacak.

MHP'Lİ GENÇLER: TÜRK'Ü HİÇBİR BASKI ENGELLEMEZ

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ
MHP'li gençler, Türk'ü hiçbir baskı engelleyemez. MHP'li gençler, Türk'ü hiçbir baskı engelleyemez.

Profesör Doktor Recep Doksat
ORTA DOĞUDA

MANZARA
Ahmet GÜNER
İğneyi kendimize..

TELEFONLAR: 22 80 70... İSTANBUL 13 80 07... ANKARA TELEF: 23 600... İSTANBUL 427 05... ANKARA

Her gün yeni doğarız

Orta Doğu

YEPYENİ HİZMET BOZULAN SAATLERİNİZİN ONARIMINI BAKIMINI EVİNİZDE VEYA ŞİRKETİNİZDE GERÇEKLEŞTİRECEK TEL: 47 82 82

22 OCAK 1978 PAZAR - YIL: 24 - SAYI: 2467 + 1459 milliyetçilerin gazetesi FİYAT: 150 KR5

TÜRK ABD RESMİ GÖRÜŞMELERİ TAMAMLANDI

KONUK DİŞİŞLERİ BAKANI DÜN ÖĞLEDEN SONRA RESMİ TEMASLARINI TAMAMLADI VE ATİNA'YA ÖZEL UÇAĞI İLE GİTTİ... GÖRÜŞMELER SİRASINDA TÜRK - ABD İLİŞKİLERİ İZ TÜRK - YUNAN İLİŞKİLERİ VE KIBRIS SORUNU ELE ALINDI... İTİFD BAKANI KONGRE, DİN MSP LİDERİ ERBAKANLA GÖRÜŞTÜ... CARTER, KONGRELE GÖNDERDİĞİ MESAJDA, KIBRIS İÇİN MÜZAKERELEİN YOGUNLAŞTIRILMASI İÇİN ÇALIŞMALAR YAPILMASINI İSTEDİ... HABERİ 7NCİ SAYFAMIZDA.

BASBAZI

SAYIN ULAŞTIRMA BAKANINA AÇIK MEKTUP

Sayın Bakan, Yeni görevini alması bir hükümetin üyesi olarak bulunduğunuz Bakanlık bir çok problemlerle ve içinde bulunduğu bir sürü tehlike ile karşı karşıyadır.

Teknikalardan ayrılmış, deniz taşımacılığı, hava ve kara taşımacılığı ve hava meydanları gibi başka günlük hayatında önemli bir yer kaplayan ulaşım sektöründe işleri ve sorumlulukları her bir başlı başına büyük bir mesul olan bu Bakanlık ve bu mesul olan yöneticilerin yanına başka başka ulaşım, çağdaş teknoloji ve modern tesislerle çok geniş bir alan ve sınırları Türkiye'nin her bir köşesine ulaşarak da ülke için büyük bir katkı sağlanabilir.

Bu durumda ve bu şartlar altında yeni iş başına gelmiş bir Bakan olarak ne kadar güç ve yetenek bir görev alacağınız şüphesizdir. Ancak ülkeye kadar olduğu gibi bütün bu mesul olan yöneticilerin yanına başka başka ulaşım, çağdaş teknoloji ve modern tesislerle çok geniş bir alan ve sınırları Türkiye'nin her bir köşesine ulaşarak da ülke için büyük bir katkı sağlanabilir.

Her şeyden önce bulunduğunuz mesul olarak bir hükümet üyesi olarak bir görev almanız, görevinizi tam olarak yerine getirmeniz için bir çok zorlukla karşılaşacaksınız. Bu zorlukları aştığınız takdirde Türkiye'nin geleceği için büyük bir katkı sağlanacaktır. Bu nedenle bu görevi başarıyla yerine getirmenizi diliyoruz. Başarılar dileriz.

Medya Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır. Medya Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır. Medya Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır.

Her gün yeni doğarız. Her gün yeni doğarız. Her gün yeni doğarız.

Orta Doğu. Orta Doğu. Orta Doğu.

YUNAN YANLISI ABD DİŞİŞLERİ BAKANI CYRUS VANCE İLGİ GÖRMEDİ

ABD'ye NATO'dan ÇIKABİLECEĞİMİZ, ÜSLERİNİN VE TESİSLERİNİN KAPATILACAĞI BİLDİRİLDİ...

Geçmiş günlerde Türk-Yunan ilişkilerinde sürüklenilen Yunan tarafının tuttuğu için Türk kamuoyunda "geceki senaryo" gülmeyen ABD Dış İşleri Bakanına, Amerikan Savunma bakanındaki vebecelerinin yerine getirmediği takdirde bütün Amerika'ya ve Türkiye'nin kapalı olduğunu bildiren...

NURETTİN ÇAKIN ANKARA'DAN BİLDİRİYOR.

ve gerekirse NATO ile olan ilişkilerimiz de yeniden gözden geçirileceğini sert şekilde ifade ettiğini öğrenildi.

1964 yılında imat edilen "denetimdeki koalisyona" ilişkin bir görüşme yapıldı. Bu görüşme, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti...

in NATO üslerini kullanmayacağı, o zaman ABD Başkanı Lyndon Johnson ve Çarın özel temsilcisi "gimlik" Dış İşleri Bakanı, Cyrus Vance...

ca tarafından sert bir şekilde Ankara'ya bildirildi. İspanya'nın Amerikan bu tutumuna sert şekilde eleştirildi ve "Yeni bir dünya kurulumu"

Türkiye de buna karşılık "Yeni bir dünya kurulumu" şeklinde bir tutum sergiledi. Türkiye'nin bu tutumuna sert şekilde eleştirildi ve "Yeni bir dünya kurulumu"

MHP HÜKÜMETİ SOLCU CİNAYET YUVALARINI ORTAYA ÇIKARMAYA ÇAĞIRIR

ANKARA, AA - Milliyetçi Hareket Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Yaşar Oluyun, dün verdiği yazılı demeçte: "MHP, hükümetin solcu cinayet gerbelerinin ve yularının ortaya çıkarılmasını, ısrarında ısrar ederim." (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

Yazarımız Vecdi BÜRÜN'ün KALEMİNDEN

BAB-I ÂLİ'den GEÇENLER

YAKINDA GAZETEMİZDE

Peşmani SARA / Necip Fazıl KISAKÜREK / Celal Sait TARANCI / Ahmet Mohib DRANAS / Salt FAİK / Baki Süha EDDİBOĞLU / Necip Fazıl NİYAZ / Özgür Seydi ORHAN / Mehmet Cemal KUNTAY / İsmail Hamid DANİŞMEND / Haluk Tarrık US / Nizamettin NAZİR / Ebu Naci / Fazıl Hüsnü DAĞLARCA / Celal SİLAY / Orhan VELİ / Cahid BARAN / Zeynep EBÜZZİYA / Feriye YERLİ / Bedi FAİK / Servet EYÜP / Nergiz YERLİK / Haluk SÜHA / Haluk İLBER / DÖRÜNCÜ / Ali Naci KARACAN / Bahri OĞAN / Şehinşah BARAN / Safa KILICIOĞLU / A. Emin YALMAN... VE Bab-ı Âlî'nin aramızdan ayrılmış ve ayrılmış tanınmış şahısları...

Y. Savcılar Kurulu Kurulu 81 Savcıyı 1 derece yükseltti...

ANKARA, GE - Yüksek Savcılar Kurulu, 1977 sonuna kadar görev alan savcıların 81'si için bir derece yükseltme kararı aldı. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

Yüksek Savcılar Kurulu, 1977 sonuna kadar görev alan savcıların 81'si için bir derece yükseltme kararı aldı. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

Yüksek Savcılar Kurulu, 1977 sonuna kadar görev alan savcıların 81'si için bir derece yükseltme kararı aldı. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

Kemal YİRENCİ'ye FİRCASINDAN FORSA

ANKARA, AA - Milliyetçi Hareket Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Yaşar Oluyun, dün verdiği yazılı demeçte: "MHP, hükümetin solcu cinayet gerbelerinin ve yularının ortaya çıkarılmasını, ısrarında ısrar ederim." (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

SÜPER BULMACA

6'ncı SAYFAMIZDA

Sedat yeni bir diplomatik taarruza girişiyor

İSRAİL GÖRÜŞMELERİN MİSİR'İN TUTUMU YÜZÜNDEN KESİLDİĞİ İDDİASINDA

WASHINGTON, AA - İsrail - Mısır siyasi ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi. İsrail - Mısır ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi.

İSRAİLİN MİSİRİN PRENSİPLERİNİ KABUL ETMEYECEĞİ VE FİLAŞTİNLERİN SONUNA KADAR SAVASACAĞI BİLDİRİLDİ.

İsrail - Mısır ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi. İsrail - Mısır ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi.

İSRAİLİN MİSİRİN PRENSİPLERİNİ KABUL ETMEYECEĞİ VE FİLAŞTİNLERİN SONUNA KADAR SAVASACAĞI BİLDİRİLDİ.

İsrail - Mısır ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi. İsrail - Mısır ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği iddia edildi.

Pakistan'da uçak kazası her zaman yakalandı

KARACI, AFP - Pakistan'da bir uçak kazası meydana geldi. Uçak, Karacı'da iniş yaparken kaza yaptı. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

PARİS MEKTUBU

L. FADDE - Mısır-İsrail görüşmelerinin iyi başlangıç ve muhtemel kötü son...

Mısır-İsrail görüşmelerinin iyi başlangıç ve muhtemel kötü son... Mısır-İsrail görüşmelerinin iyi başlangıç ve muhtemel kötü son...

TBMM bütçe karma komisyonu dün çalışmaya başladı

ANKARA, AA - TBMM bütçe karma komisyonu, dün çalışmalarına başladı. Komisyonun başkanı, TBMM Başkanı İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

İçişleri Komisyonu MIT kanununun bazı maddelerini görüşecek

ANKARA, AA - İçişleri Komisyonu, MIT kanununun bazı maddelerini görüşecek. Komisyonun başkanı, İçişleri Bakanı Hüseyin Doğan'dır. (Devamı 5. 7. 88. 4'de)

Sanayicilerin yeni istekleri. Dışişleri Bakanlığı'nın yeni istekleri... Sanayicilerin yeni istekleri...

Orta Doğu

1800 DEN BERİ FİTR VE KATILANINIZLA DARÜLACEZE'ye muvafıktır.

*** 4 EKİM 1974 CUMARTESİ FİYAT: 200 KURUŞ KURUCULARI: ÖMER ÖSTÜRKMEN - İRFAN ATAGÖN TEL: 15 - NAY: 994 - 995 TIR: 1000 11 00 - Van İstasyon 02

Feyzioğlu "Kıbrıs" bize karşı husumet güdecekler teslim edemeyiz"

ANKARA (THA) Başbakan Yardımcısı İrfan Feyzioğlu, SSCB'de yapılanlar ile ilgili husumetli bir tavır sergilediklerini ve bu husumetli tavırın Kıbrıs'ta da yansımaları olabileceğini söyledi. Feyzioğlu, "Sovyetler'in bu kadar yakın olan Kıbrıs'a bu kadar husumetli bir tavır sergilemesi, bize karşı husumetli bir tavır sergilemesi" dedi.

MHP VE AP'DE BAYRAMLAŞMA SALI GÜNÜ YAPILACAK

İSTANBUL, ÖZEL Şeker Bayramının ikinci gününde yapılacak 7 Ekim Salı günü MHP Seneler Adayı Prof. Dr. Recep Dönat ile AP Seneler Adayı Prof. Dr. İsmail Hakkı Karadağ'ın ortaklaşa düzenlenecek bayramlaşma toplantılarında bir araya gelecekleri bildirildi.

CHP'İLERİN SALKIRISI SONUNDA İÇİŞİ ELİFAZUK HASTANESİNE ÖLDÜ

Yaralı işçiyi hastaneden alan işçiler «Kaatil Ecevit» diye bağırıyor!

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ

İSTANBUL - Önceki akşam saatlerinde İstanbul'da bir işçi, işçi 30 Eylül günü meydana gelen olaylar nedeniyle yaralı olarak hastaneye yatırılmıştı. Yaralı işçiyi hastaneden alan işçiler «Kaatil Ecevit» diye bağırıyor. Yaralı işçiyi hastaneden alan işçiler «Kaatil Ecevit» diye bağırıyor. Yaralı işçiyi hastaneden alan işçiler «Kaatil Ecevit» diye bağırıyor.

Amerikan Basını, Temsilciler Meclisi kararını Milliyetçi Hükümetin zaferi olarak kabul ediyor

AMBARGO 176 YA KARŞI 273 OYLA KALDIRILDI

ORTA DOĞU DIŞ HABERLER SERVİSİ

Amerikan Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye uygulanan ambargo ile ilgili bir kararın kabul edilmesini ve bu kararın 1974'te yürürlüğe girmesini istedi. Temsilciler Meclisi'nin bu kararı, Türkiye'ye uygulanan ambargo ile ilgili bir kararın kabul edilmesini ve bu kararın 1974'te yürürlüğe girmesini istedi.

Milliyetçi Hükümetin zaferi

Milliyetçi hükümetin dış politikası, Amerikan Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye uygulanan ambargo ile ilgili kararını kabul etmesiyle bir zafer olarak değerlendirildi. Milliyetçi hükümetin dış politikası, Amerikan Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye uygulanan ambargo ile ilgili kararını kabul etmesiyle bir zafer olarak değerlendirildi.

Kendilerini ABD baskısına karşı (De. Sa. 2. S. 96)

Türk düşmanı temsilciler şaşkın halde

RAYDO - ALJAN Temsilciler Meclisi'nin 5 Eylül'de kabul ettiği ambargo kararına karşı şaşkın ve kızgın oldukları bildirildi.

ANKARA BELEDİYE BAŞKANI İÇİN 3 YIL HAPİS İSTENİYOR

GÜVENLİK SAVCILIĞI DALOKAY HAKKINDA DAVÂ AÇTI

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ

ANKARA - Davlet Güvenlik Mahkemesi, Ankara Belediye Başkanı Dalokay'ın hakkında açtığı davayı kabul etti. Davlet Güvenlik Mahkemesi, Ankara Belediye Başkanı Dalokay'ın hakkında açtığı davayı kabul etti.

MHP İstanbul mitingi muhteşem oldu

Türkes «Biz, fukaranın ekmeğine el atanlarla mücadele ediyoruz!»

ORTA DOĞU HABER MERKEZİ

ANKARA - MHP'nin İstanbul'da düzenlenen mitingine katılanlar, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı. MHP'nin İstanbul'da düzenlenen mitingine katılanlar, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı.

«CHP'İN İDARECİ KAĞURUSUNDA MARKSİSTLER HAKİM»

İSTANBUL - MHP'nin İstanbul'da düzenlenen mitingine katılanlar, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı. MHP'nin İstanbul'da düzenlenen mitingine katılanlar, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı.

«MHP'İN KAĞURUSU TÜRK MİLLETİNE HİZMET VE ONUR KURUMAK KAĞURUSU»

ANKARA (THA) MHP Genel Başkanı Kemal Karayalın, İstanbul'da düzenlenen mitinginde, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı.

TÖRÜN: KIZIL FAŞİSTLER KÖPRÜYÜ ÜÇURMAK İSTEDİ

İSTANBUL (AA) Adalat Bakanı İsmet İnönü, İstanbul'da düzenlenen mitinginde, Türkiye'nin fukaraların ekmeğine el atanlarla mücadele ettiğini vurguladı.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI BU YIL ORUÇ TUTMADI

NURETTİN ÇAKIN - Tezlikli ile ilgili haberlerde belirtildiği üzere, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. İsmail Hakkı Karadağ, bu yıl oruç tutmadı.

MANZAR

Ahmet GÜNEL

Asıl hırsız torazarcılık

CHP - İ parlamentarlardan milyonlar çıkıyor... Buhar, dışarıdan bir milyonluk... Asıl hırsız torazarcılık... CHP - İ parlamentarlardan milyonlar çıkıyor...

De. Sa. 2. S. 96

18 EYLÜL 1980 CUMARTESİ

Orta Doğu

GÜNLÜK BAĞIMSIZ SİYASİ GAZETE

50 SAYFALARDA BÜYÜK
Görüşler Döğünce 2. sayı
Dış Haberler 2. Sayı
Ekonomi haberleri 3. sayı
TV - Radyo 5. sayı

İstanbul - Nuruosmaniye Cad. Alibaba Türba Sok. No. 17 Tel: 22 82 05 - 28 77 31 - Ankara Bakanlıklar Oğuntar Sok. 2/5 Tel: 17 60 67 18 97 76 Telex 42745 ORD TR - Faks: 351

ORDU MİLLET ELELİ

Milli Güvenlik Konseyi'nin bildirimleri:

MILLİ GÜVENLİK KONSEYİNİN ÜÇÜNCÜ MÜHÜRLENDİRİLMİŞ SÖZLEŞİMİ
Yüksek Türk Milleti

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Millî Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Türk Silahlı Kuvvetleri emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu

Parlamento ve hükümet feshedildi Parlamentarlerin dokunulmazlığı kaldırıldı, bütün yurt sıkıyönetim kapsamı içine alındı, yurt dışı çıkışlar yasaklandı, bankaların faaliyetleri geçici olarak durduruldu

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri Anıt-Kabir'i ziyaret etti

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

CHP; AB MSP ve MHP Genel Başkanları bir süre için Silahlı Kuvvetlerin güvencesi altına alınıyor

ANKARA (AA) — Anıtkabir'de konuşlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Evren: "Türk Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakacak"

ANKARA (AA) — Milli Güvenlik Konseyi Başkanı General Evren, 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 1980 tarihinde yapılan toplantısında...

Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetimine el koyman yabancı ajanlar tarafından geniş yer verildi

ANKARA (AA) — Türk Silahlı Kuvvetleri, emir ve komuta zinciri içinde ülkenin yönetimine bütünü ile el koydu. Parlamento ve hükümet feshedildi, saat 16.00'den itibaren ikinci bir emir kadar sokaklara çıkma yasası konuldu. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.

ÖZET

KARATAŞ, Müjgan, İki Askerî Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960 – 1980), Doktora Tezi, Ankara – 2012

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, on yıllık Demokrat Parti iktidarına son vererek, Türk devlet ve toplum hayatında yeni ve farklı bir süreci başlatmıştır.

Bu dönemde kurulan Gürsel Hükûmetleri, iç politika ve hukuk alanında yeniden yapılanmaya giderken, dış politikada mevcut yapıyı geliştirerek devam ettirmiştir. BM, NATO ve CENTO ittifaklarına bağlı olduğunu ifade etmesi, Amerika başta olmak üzere tüm ülkeler tarafından memnuniyetle karşılanarak yeni yönetime karşı endişeleri ortadan kaldırmıştır.

Arap devletleri ile Batı aleyhtarı bir tavır takınmadan, iyi ilişkiler kurulmasına gayret edilmiştir.

SSCB'ne karşı daha mesafeli duran Türkiye, Sovyetlerin ekonomik yardım tekliflerini her seferinde nazikçe geri çevirmiş, Amerika ile ilişkileri ise ekonomik yardım merkezli olarak devam ettirmiştir.

15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerle yönetim sivil idareye geçmiştir.

1962'de Küba Füze Krizi, Türkiye'nin, gıyabında pazarlık konusu yapılmasıyla sonuçlanmış ve Amerika, kendi çıkarları uğruna rahatlıkla Türkiye aleyhine politika üretebileceğini göstermiştir.

1964 Kıbrıs Krizi ise, Türkiye'ye "Batı eksenli dış politika" takip etmenin kendisini yalnızlığa ittiğini göstermiş, özellikle Johnson Mektubu, Türkiye üzerinde şok etkisi yaratarak, Amerika ve Batı ile ilişkilerin sorgulanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

27 Ekim 1965'te başlayan Demirel Hükûmetleri döneminde Türk Dış Politikası'nda radikal kararlar alınmış ve tek odaklı dış politikadan çok yönlü dış politikaya geçiş yapılmıştır.

1967 Kıbrıs Bunalımı, Amerika'nın araya girmesiyle, savaşa varmadan atlatılmış, aynı yıl patlak veren 1967 Arap – İsrail Savaşı sürecinde ise Türkiye, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirilmiştir.

12 Mart 1971'de verilen Muhtıra üzerine; Demirel Hükûmeti istifa etmiş, siyasî yapılanma ile kriz atlatılmıştır. Bu dönemde, Amerika'nın baskısı ile 1972 – 1974 arasında yaşanan haşhaş ekim yasağı, 1974 Kıbrıs Krizi ve Yunanistan'la yaşanan Ege sorunları politik gündemi oluşturmuştur. Ayrıca İKÖ çalışmaları kapsamında, Müslüman Ülkelerle ilişkiler geliştirilmiştir.

5 Şubat 1975'te Amerika'nın Silah Ambargosu kararıyla sarsılan Türkiye, diplomatik manevralarla 1978'de ambargonun kaldırılmasını da sağlamıştır. Ancak, ülkede yaşanan anarşi ortamı dış politikada durağanlığı getirmiş ve 12 Eylül 1980 tarihinde TSK, bir kez daha darbe yaparak, yönetime el koymuştur.

Anahtar Kelimeler

1. Askerî Darbe
2. Türk Dış Politikası
3. NATO
4. Kıbrıs
5. Amerikan Silah Ambargosu

ABSTRACT

KARATAŞ, Müjgan, Turkish foreign policy analysis from the two military coups (1960 – 1980), Doctoral Thesis, Ankara – 2012

Military Coup held on 27th May 1960 was the end of the Democrat Party government which had ruled Turkey for ten years, and brought Turkish state and society to a new and different process.

In that period, governments assigned by Gursel reconstructed domestic policy and legal affairs, and went on developing the current structure of foreign affairs. New governments stating loyalty to UN, NATO and CENTO alliances pleased all states including USA and made them free from concerns about new administration of Turkey.

New governments paid effort to develop good relationships with Arabic states without maintaining a negative attitude against Western countries.

Turkey did not have close relationship with Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and kindly refused all financial aids offered by USSR. On the other hand, the core point of the ongoing relationships with USA was financial aids.

With the elections held on 15th October 1961, the administration passed into hands of civil government.

In spite of being the matter of negotiation, the bargain was realized in the absence of Turkey during the Cuba Missile Crisis in 1962. This showed that USA could easily lead policies disadvantageous to Turkey for protecting its own interests.

The Cyprus crisis in 1964 unfolded that “Western centred foreign policy” of Turkey drove the country to isolation. By having a great shock

effect on Turkey, the letter of Johnson made revision of the relationships with USA and the West unavoidable.

During Demirel Governments period starting on 27th October 1965, radical decisions about foreign affairs of Turkey were taken and multi dimensional foreign policy was adopted instead of single focused one.

The Cyprus problem in 1967 was ruled out before causing a war. During Arabic- Israel war that blew up in the same year, Turkey developed its good relationships with Middle East countries.

After the memorandum given on 12th of March, the government of Demirel resigned and the crisis was overcome with political reconstruction. With the oppression of USA, the political agenda was made up of prohibition of farming opium poppy between 1972 – 74, 1974 Cyprus Crisis and Aegean Sea problems with Greece. Moreover, the relationships with Muslim countries was developed thanks to the works of Organisation of Islamic Conference.

Turkey, shocked by USA's deciding on implementing a weapons blockade on 5th February 1975, became successful in lifting the embargo as a result of its diplomatic tactics. But the developments in foreign affairs came to a halt because of the domestic anarchy. On 12th September 1980, Turkish Armed Forces seized power again by means of another military coup.

Keywords

Military coup

Turkish foreign policy

NATO

Cyprus

American arms embargo
